GABRIEL ȚEPELEA GH. BULGĂR

MOMENTE DIN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, BUCUREȘTI — 1973

MOMENTE DIN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

GABRIEL ȚEPELEA GH. BULGĂR

MOMENTE DIN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ,
BUCUREȘTI — 1973

Redactor : **Eugenia Dragomirescu**
Tehnoredactor : **Viorica Rogai**
Coperta : **Nicolae Sîrbu**

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față, izvorîtă din necesități didactice, se adresează unui public larg : elevi, studenți, profesori. Deși ea are în concepția autorilor o finalitate lingvistico-stilistică, au fost puse la contribuție o serie de discipline de confluență ca istoria patriei, istoria literară, filologia. Aceasta, evident, în scopul de a apropia, de a face accesibile datele de limbă literară tineretului, fiind convinși că limba și literatura trebuie studiate într-o strînsă corelație.

Am intitulat lucrarea de față *Momente din evoluția limbii române literare* pentru că o istorie completă a limbii române literare ar fi depășit ca întindere, complexitate și posibilități stadiul actual al cercetărilor în această disciplină. Încercările cele mai pretențioase — sub forma unui tratat sau istorie — nu depășesc încă perioada 1830, iar cursurile universitare nu depășesc stadiul creionării unor „momente". Există, așa după cum se știe, numeroase „Contribuții" cu privire la scriitorii din perioada modernă și contemporană, dar nu o istorie a limbii literare din această perioadă.

Deși scopurile lucrării noastre sînt mai ales didactice, o serie de probleme sînt tratate pe baza unor cercetări personale, premise noi de istorie literară, ajungînd — mai ales pentru perioada veche — la alte concluzii decît lucrările anterioare. Cititorii pot găsi fundamentarea științifică a unor teze în alte lucrări ale noastre : *Studii de istorie și limbă literară*, Ed. Minerva, 1970 ; *Corelația limbă—literatură*, Ed. didactică și pedagogică, 1971 de Gabriel Țepelea și în *Momentul Eminescu în evoluția limbii române literare*, Ed. Minerva, 1971 ; *Studii de stilistică și limbă literară*, Ed. didactică și pedagogică, 1971, de Gh. Bulgăr.

Pe lîngă cei doi autori menționați pe copertă au mai colaborat la dezbaterea unor probleme din lucrare Traian Blajovici (32 de pagini) și Florente Ghinescu (6 pagini). Contribuția fiecăruia dintre autori este menționată în „Cuprins".

Ne propunem ca în anul următor, această lucrare să fie urmată de o *Culegere de texte și analize stilistice*.

Autorii

NOȚIUNEA DE LIMBĂ LITERARĂ. CARACTERISTICILE EI ESENȚIALE. DATA LA CARE APARE LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ. DISCUȚII DESPRE ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE. RAPORTURILE CU CELELALTE DISCIPLINE.

Istoria limbii române literare face parte integrantă din *Istoria limbii române*, este deci o disciplină a lingvisticii, având drept obiect cercetarea limbii literare. Dar, prin *limbă literară* nu trebuie să înțelegem doar limba poemelor, romanelor, a operelor dramatice etc., adică limba beletristicii. Sfera noțiunii este mult mai largă, cuprinzînd toate producțiile culturale omenești din domeniul literaturii, ideologiei politice, științei, administrației etc. Reiese din această precizare că limba literară nu este doar limba literaturii artistice, ci limba tuturor producțiilor culturale dintr-o anumită perioadă realizate de oameni care își însușesc și respectă normele limbii literare. Fără îndoială că scriitorii urmează și ei normele limbii din epoca în care își desfășoară activitatea, dar operele lor aduc pe lîngă elementele limbii comune, a limbii de cultură, și tendința de a smulge limbii noi valențe expresive, aduc deci o notă *individuală*. Or, tocmai această notă individuală în utilizarea limbii nu permite „identificarea limbii literare cu limba literaturii artistice" (R. A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Ed. științifică, 1962, p. 32).

Dacă noțiunea de limbă literară nu trebuie confundată cu aceea de limbă a literaturii artistice, ea nu trebuie confundată nici cu noțiunea de limbă comună a întregului popor. Limba literară are la bază limba comună, dar sfera acestor noțiuni nu este identică. Ea (limba literară) este după cercetătorul amintit „o formă cultivată a limbii întregului popor care dispune într-o măsură mai mare sau mai mică de *o serie de norme consolidate prin scris*" (ibidem, p. 9).

Cercetarea problemelor de limbă literară

Limba literară ca limbă a culturii unei națiuni este strîns legată de istoria politică și socială și, în consecință, cercetarea problemelor de limbă trebuie să se facă în legătură cu istoria patriei și istoria culturală a unei națiuni. A. Gramsci studiază problemele limbii italiene în funcție de istoria Italiei și a etapelor de formare a națiunii și a statului. Pledoaria lui Dante pentru utilizarea limbii „vulgare" în locul unei limbi

moarte ca limba latină, care era limba de cultură a lumii feudale, coincide cu afirmarea unei clase noi, în ascensiune. La fel, apariția primelor texte în limba română și, deci, începutul renunțării la limba slavonă ca limbă de cult și cancelarie, trebuie raportată în primul rînd la afirmarea păturilor orășenești și a micii boierimi, la o mutație socială în lumea feudală.

Polemicile despre limbă se întețesc la toate popoarele în epoca luptei pentru unitatea națională. Ele nu trebuie privite ca simple dispute teoretice și nu pot fi înțelese în toată semnificația lor dacă sînt desprinse din contextul social-istoric.

Cînd apare limba română literară ? Principalele ei caracteristici

Părerile lingviștilor români și străini asupra momentului în care se poate vorbi de o limbă literară românească sînt împărțite. Pozițiile pot fi reduse în linii mari la două : 1) se poate vorbi de o limbă literară, adică de o limbă *mai îngrijită,* încă înainte de apariția textelor scrise în cadrul producțiilor populare și 2) nu se poate vorbi de o limbă literară decît odată cu apariția textelor tipărite, *odată cu respectarea unor norme.* Protagoniștii ultimului punct de vedere, deși leagă existența limbii literare de limba scrisă, nu sînt toți de acord asupra momentului istoric cînd începe limba română literară.

Primul punct de vedere, potrivit căruia se poate vorbi de o limbă literară în cadrul producțiilor populare, a fost susținut de Ovid Densușianu și a fost reluat de Al. Graur și Ion Coteanu etc. După I. Coteanu „...limba literară a existat mai întîi în creațiile folclorice și apoi a fost preluată prin scriere, devenind limba literară scrisă" (I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale,* Ed. Științifică, București, 1961, p. 8—9). Criteriul predominant în stabilirea termenului de limbă literară este în acest caz caracterul „mai îngrijit", de care vorbea și Al. Graur, sau, după I. Coteanu, *„intenția de a alege* și a îmbina în așa fel cuvintele încît comunicarea să se facă mai bine decît de obicei". Deci limba poeziilor populare, a basmelor etc. este o limbă *mai îngrijită* decît aceea a conversației, deoarece se presupune că, un povestitor, de exemplu, la o șezătoare, intenționînd să impresioneze, se străduiește să prezinte faptele într-o limbă *mai aleasă,* capabilă să realizeze efectul scontat. Se citează cazul poemelor homerice care au fost „realizate" într-o limbă literară înainte ca ele să fi fost încredințate scrisului.

Deși limba producțiilor folclorice a exercitat o puternică influență asupra limbii române literare (beletristice), cei mai mulți cercetători sînt de părere că originile limbii române literare trebuie puse în legătură cu limba scrisă. Principalele argumente sînt următoarele :
1) Termenul de limbă literară vine din lat. *litterarius* și fr. *littéraire.* În limba latină, adjectivul *litterarius, a, um* înseamnă „de scriere și de citire" și avea ca punct de plecare substantivul *littera, ae,* cu sensul

restrîns de literă a alfabetului (semn grafic) și cu sensul mai larg de *scriere, operă, învățătură, instrucție, gramatică*. Deci nu se poate aplica termenul de *literar* unei creații *nescrise*.

2) Creația populară se realizează în mod firesc în limba de baștină a poeților sau povestitorilor populari. Ea are în consecință *particularități dialectale inerente*, spre deosebire de unele ale scriitorilor culți care fac apel la particularități dialectale în mod limitat și cu intenționalitate stilistică.

3) Este adevărat că prin folclor se realizează atît funcția de comunicare cît și cea expresivă a limbii, dar în timp ce la autorii culți stilul este individual, în producțiile folclorice — care sînt anonime și colective —, trăsăturile stilistice individuale sînt disparente, se topesc în preluările succesive ale colectivității. În cazul producțiilor folclorice se poate vorbi deci de trăsături stilistice pe genuri literare și nu pe autori.

Dar principala obiecțiune care se poate aduce acestei teorii este că situează criteriul îngrijirii, al intenționalității (iar intenționalitatea nu înseamnă întotdeauna și realizare expresivă) înaintea criteriului normării, deci al stabilității.

Protagoniștii celuilalt punct de vedere, care leagă existența limbii literare de limba scrisă pot fi împărțiți, conform datării propuse, în trei categorii.

1) Începuturile limbii române literare pot fi puse în legătură cu textele coresiene din secolul al XVI-lea (Hașdeu, Iorga, Al. Rosetti, B. Cazacu, D. Macrea etc.). Este adevărat că limba textelor coresiene este departe de stabilitatea, bogăția și expresivitatea limbii de astăzi, dar privite prin prisma istorică, raportate la condițiile epocii, constatăm că în cadrul acestor texte apar — într-un stadiu incipient, desigur —, cîteva din trăsăturile caracteristice ale limbii literare.

— Limba textelor coresiene este structurată pe vorbirea din estul Munteniei (Tîrgoviște) și sud-estul Transilvaniei (Brașov), adică pe subdialectul muntean. Această structurare este o operă *intenționată*, elaborată: Coresi a preluat textele din nordul Transilvaniei eliminînd rotacismul, eliminînd o serie de elemente slavo-maghiare și elemente dialectale, utilizînd fonetisme, construcții gramaticale, termeni etc., pe care îi considera de circulație mai largă, mai ușor de *receptat*. Coresi, deci, pune în acord graiul din nord cu cel din sud și face astfel primul pas spre realizarea unei limbi unitare românești.

— Datorită atît modificărilor operate în textele anterioare — texte manuscrise —, cît și accesibilității în traducerile efectuate de către diacon și ucenicii săi, *tipăriturile lui Coresi s-au bucurat de o largă răspîndire* în toate regiunile locuite de români. Se poate conchide astfel că prin difuzarea acestor texte, limba română literară *a început să se fixeze*, să constituie un model de limbă de cult pentru toți românii, separați politicește la acea dată, dar avînd aceeași jurisdicție bisericească.

2) Alți cercetători, ca G. Ivănescu, R. A. Budagov etc. sînt de părere că limba română literară începe în secolul al XVII-leá, cînd funcțiile limbii

române literare se lărgesc. Ultimul cercetător accentuează rolul cronicilor în realizarea funcției expresive a limbii.

3) După Al. Philippide (*Istoria limbii române, I., Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 9), limba română literară a început să se fixeze în secolul al XVI-lea, odată cu primele tipărituri ; fixarea s-a accentuat în secolul al XVII-lea, cu preponderența dialectelor „transilvănean" și „muntean". A urmat apoi concurența tipăriturilor realizate pe baza vorbirii moldovene, susținute de valoarea scriitorilor din această provincie, așa încît pînă la 1859 „n-a putut exista o singură limbă comună (literară n.n.) pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei, era plină de provincialisme". Din afirmația lui Al. Philippide reiese deci că : a) în trecutul nostru cultural se poate vorbi de *dialecte literare* (punct de vedere preluat și dezvoltat de G. Ibrăileanu) și b) că limba română literară unitară începe în secolul al XIX-lea, după Unirea Principatelor.

Pentru datarea limbii române literare din secolul al XIX-lea pledează și Iorgu Iordan : „...începuturile limbii literare sînt legate de începuturile transformării poporului în națiune" (L. r. 1954, nr. 6). Este adevărat că în secolul al XIX-lea limba română literară se apropie mai mult de trăsăturile care condiționează existența unei limbi literare (normare și expresivitate) și că factorul politic are un rol important în realizarea unității unei limbi literare. Dar limba română literară trebuie privită atît ca un proces cît și ca un rezultat (vezi Al. Rosetti — B. Cazacu, Istoria limbii române literare, București, Ed. științifică, 1961, p. 21 și R. A. Budagov, op. cit., p. 47). Ori, a fixa începuturile limbii române literare în secolul al XIX-lea cînd se realizează pe deplin norma literară supra-dialectală înseamnă a avea în vedere *doar rezultatul*. Integrată în contextul politico-social al fiecărei perioade, limba literară ne apare ca o imagine fidelă a stadiului cultural din acea epocă. Respectarea unor norme este impusă la început nu de către societăți savante sau de către stat, ci de *necesitatea imperioasă a comunicării, a înțelegerii* (vezi epilogul de la *Evangheliarul* lui Coresi) ; *de conștiința originii comune a tuturor românilor din toate provinciile (Predoslovia către cetitori* a Noului Testament de la Bălgrad, 1648) ; *de colaborarea dintre tipografiile românești* prin schimbul de personal calificat, materiale tipografice (se poate observa respectarea acelorași norme de către tipografia din Râmnic și aceea din Sibiu a lui Petru Bart în imprimarea Alexandriei, 1794, și a altor lucrări). Istoria noastră culturală atestă multe alte exemple de felul celor enumerate mai sus, cînd tendința spre stabilitate, spre o normă unică a fost realizată — la nivelul epocii, desigur — înainte de perioada propusă de Iorgu Iordan.

Vom situa deci începuturile limbii române literare în legătură cu tipăriturile din secolul al XVI-lea, și mai ales în legătură cu tipăriturile coresiene, *considerînd limba literară un proces la care fiecare din veacurile următoare și-a adus contribuția la perfecționarea limbii, conform noilor realități politice și sociale.*

Limba literară în raport cu celelalte discipline

În vastul domeniu de investigație al limbii literare intră alături de limba scrierilor științifice, juridice etc. și limba operelor literare. Domeniul de investigație se interferează în acest din urmă caz cu cel al istoriei literaturii, al criticii literare și stilisticii. Întrebarea este : cum poate fi studiată limba literară de către lingviști fără a face un simplu inventar de cuvinte, forme gramaticale etc. sau fără a realiza operă de critică literară ?

Inventarul de cuvinte și forme gramaticale nu poate fi acceptat dacă nu este urmat de explicații care să fixeze rolul faptelor de limbă și al realizărilor expresive în construcția operei literare. Deci nu inventar de dragul inventarului, ci o analiză a straturilor (sonor, gramatical, lexical, procedee) care să ducă la explicarea conținutului, a concepției scriitorului, a *efectului artistic*. Datorită cunoștințelor sale de specialitate, din toate compartimentele limbii, lingvistul, dublat de un cititor cu înțelegere, dacă nu cu sensibilitate pentru fenomenul artistic (cumularea cunoștințelor de specialitate cu sensibilitatea artistică ar fi ideală), va aborda opera literară cu rigoarea metodei științifice, spre a ajunge la explicitarea construcției artistice. Abuzul de statistici nerelevante poate discredita rolul lingviștilor în cercetarea limbii literare, deoarece în opera literară *cantitatea* (stabilirea exactă a apariției unui cuvînt, a unei forme gramaticale) nu poate umbri *calitatea* (rolul special al unui cuvînt, al unei îmbinări mai puțin frecvente, dar determinantă în realizarea mesajului artistic).

Există lingviști care cred că în cercetarea operei literare rolul lor se rezumă doar la inventariere, la o explicare de specialitate, abținîndu-se de la orice aproximare a efectului artistic. Pentru unii, calitatea textului este indiferentă, fiind interesați de cunoașterea combinațiilor posibile, privind limbajul în neutralitatea lui ; pentru alții, materialul cercetat este un material brut, oferit criticii literare spre concluzionare valorică. Separarea formei de conținut nu poate fi acceptată — indiferent dacă apare în numele unei concepții mai vechi sau mai noi. Abordînd opera literară pe straturi, se realizează la nivelul fiecărui strat legătura dintre formă și conținut, se evidențiază dependența strictă dintre *parte* și *întreg*, se *elimină separarea artificială a formei de conținut*, iar *opera de artă este privită ca un tot organic*, ca o construcție.

Întrebarea a doua este dacă analizînd structura operei literare și oprindu-se și asupra stilului, a realizărilor expresive, lingvistul nu depășește granițele specialității sale, realizînd, în fond, critică literară. Itinerarul analizei pe straturi a construcției literare invederează, credem noi, deosebirea de metodă a lingvistului față de critica literară. Aceasta din urmă este preocupată în primul rînd de conținut (ideologie, filiații, comparații, tipologii umane), punînd accentul pe fenomenele literare și nu pe cele lingvistice. Problemele de limbă și stil apar aici de cele mai

multe ori sub forma unor „aspecte de limbă și stil", sînt tratate ca probleme adiacente. Dimpotrivă, analiza lingvistică deși nu va face abstracție de conținut, va fi preocupată în primul rînd de mijloacele lingvistice și stilistice. *Deosebirea este deci de finalitate, dozaj și metodă.* Lingvistul va studia limba scriitorului nu numai sub aspectul normativ, ci și sub aspectul expresiei, al stilului. Vechea poziție a lui Charles Bally care considera modul în care scriitorii utilizează limba în realizarea operelor de artă, un domeniu aferent esteticii literare, *o problemă de stil* și *nu de stilistică* găsește astăzi din ce în ce mai puțini adepți.

„Limbajul — scrie Roman Jakobsohn — trebuie să fie studiat în toată varietatea funcțiilor sale. Ori, *funcția poetică este una din funcțiile limbajului* (Thomas Sebeok, *Style in language*, Massachusetts, 1960, p. 352). Rejese deci că lingvistul va studia limba și stilul scriitorilor, dar o va face potrivit disciplinei sale, bazat pe date precise, eliminînd impresionismul și facilitatea.

Clasificarea stilurilor

Stilistica lingvistică cuprinde astăzi atît *stilul individual* considerat de Paul Valéry „un écart par rapport à la norme", adică o „îndepărtare de normă", de felul obișnuit de exprimare, pecetea pe care o imprimă un autor limbii comune, smulgîndu-i noi asocieri și valori cît și *stilurile funcționale.* În timp ce stilul individual caracterizează pe un autor sau vorbitor, stilurile funcționale caracterizează grupuri de oameni care au o formație culturală comună, activează în același mediu etc.

Stilul individual se prezintă de cele mai multe ori ca o varietate a stilului artistic, avînd drept caracteristică esențială *diferențierea* (stilul lui Arghezi prezintă deosebiri fundamentale față de stilul lui Rebreanu, deși au ca punct de plecare limba comună); stilurile funcționale sau stilurile limbii au anumite trăsături comune, obiective. De exemplu, *tehnicismul* ca o varietate a stilului științific se caracterizează prin următoarele :

— Este impersonal, precis, lipsit de emoționalitate.
— Predicatul este utilizat mai rar.
— Diateza pasivă este mai frecventă decît în limbajul artistic.
— Propozițiile sînt mai lungi și au mai multe atribute (cf. I. Caufmann, în *Revista de filologie romanică și germanică*, 1963, p. 25—26).

S-ar putea cita exemple care caracterizează alte medii și alte sfere de activitate omenească, în general ușor de sesizat.

Majoritatea cercetătorilor sînt de acord că în urma unor delimitări obiective, realizate pe baze statistice, se poate vorbi de patru stiluri funcționale :

1) *Stilul artistic*, caracterizat prin expresivitate și diferențiere.
2) *Stilul administrativ*, caracterizat prin coexistența termenilor vechi și noi, prin locuri comune, formule stereotipe.

3) *Stilul științific*, caracterizat prin precizie, lipsă de emoționalitate, termeni de specialitate etc. (Vezi și caracteristicile tehnicismului).
4) *Stilul publicistic* caracterizat prin diversitate lexicală, construcții eliptice, discontinuitate etc. Datorită vastității domeniilor pe care trebuie să le îmbrățișeze publicistica, stilul publicistic prezintă cînd nuanțe artistice, cînd științifice sau administrative. Iată de ce există lingviști care nu sînt de acord cu clasificarea stilului publicistic drept stil aparte. Nota comună a unor preocupări și trăsături atît de diverse ar fi constituită doar de redactarea sub imperiul momentului, de anumite construcții. În opera literară pot să apară atît stilul individual cît și stiluri ale limbii, ea fiind în același timp „artă și limbaj" (Michael Rifaterre, Word, decembrie 1961, p. 319).

CONCLUZII

— Istoria limbii literare deși este o disciplină al cărui domeniu de investigare se interferează cu al altor discipline (știința literaturii, stilistica) are cîmp de cercetare propriu și o metodă proprie. Ea va înregistra și analiza atît faptele de limbă cît și realizările expresive individuale.

— Pentru a putea trage concluzii valabile asupra limbii și stilului unui scriitor, lingvistul, cercetătorul din domeniul limbii literare trebuie să cunoască în adîncime *ceea ce este caracteristic unei epoci* (ca normă, trăsături stilistice dominante), deoarece *nu se poate desprinde din noianul de fapte de limbă și stil ceea ce este caracteristic unui scriitor fără a cunoaște caracteristicile generale ale epocii.* De exemplu, nu se pot face aprecieri valabile asupra contribuției unor scriitori ca Ion Neculce, D. Cantemir, fără a cunoaște în adîncime caracteristicile esențiale ale limbii române literare din perioada veche. Astfel, riscăm să atribuim unor locuțiuni verbale ca *a da dosul, a bate război, a prinde limbă*, valori individuale specifice, cînd de fapt ele sînt curente în epocă. Se știe că prin îndepărtarea în timp anumite fapte de limbă pot fi considerate drept rare, noi, și considerate drept realizări expresive ale unui scriitor. Istoria limbii literare va urmări deci în același timp „limba ca instituție", cum o numește Devoto, adică limba ca ansamblu de norme obligatorii, precum și utilizarea individuală a limbii, modalitatea de transformare a limbii comune într-un instrument specific de comunicare.

— Limba operelor literare este prin definiție complexă: oglindind viața, ea va avea caracteristicile limbii comune, ale limbii tuturor profesiunilor, ale tuturor regiunilor țării etc. Modalitatea în care scriitorul reușește să se exprime ca toți, să fie în același timp el însuși, să smulgă limbii comune noi valori, constituie nota sa individuală.

În opera literară apar, întocmai ca în viață, aspecte ale limbii comune, ale stilului administrativ, științific, publicistic etc. Funcția poetică fiind una din funcțiile limbajului, trebuie în mod necesar să fie studiată și de către lingviști cu mijloacele specifice disciplinei lor.

BIBLIOGRAFIE

Al. Roseţti — B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, Ed. ştiinţifică, 1961.
* * * *Probleme de stilistică*, Ed. ştiinţifică, 1964.
R. A. Budagov, *Problemele studierii limbilor literare romanice*, Ed. ştiinţifică, 1962.
Thomas Sebeok, *Style in language*, Massachusetts, 1960.
Pierre Guiraud, *La stylistique*, Presses universitaires de France, Paris, 1954.
Nina Façon, *Problemele limbii literare in cultura italiană*, Ed. Academiei, 1962.
Ion Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, Ed. ştiinţifică, 1961.
Yves Le Hir, *Analyses stylistiques*, Paris, Ed. Armand Colin, 1865.
Gh. Bulgăr, *Limba română, Sintaxă şi stilistică*. Ed. didactică şi pedagogică, 1968

I. EPOCA VECHE

PRIMELE TEXTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

— Cauzele interne și externe care au contribuit la apariția acestor texte. — Limba română în secolul al XVI-lea. Limba textelor originale. — Limba traducerilor. Caracteristicile esențiale. — Concluzii.

I. PREMISE DE ISTORIE LITERARĂ

Asupra împrejurărilor în care au apărut primele texte scrise în limba română, nu există o opinie unitară. Unii cercetători, ca P. P. Panaitescu, acordă prioritate factorilor *interni* (dezvoltarea păturilor orășenești și a micii boierimi, dezvoltarea schimburilor economice), iar alții, factorilor *externi* (influența mișcării husite din secolul al XV-lea — după N. Iorga și I. Candrea ; influența mișcării luterane de după reforma lui Luther (1519) — după Ov. Densușianu, Al. Rosetti etc.).

Fără îndoială că scrisorile particulare, actele de vînzare-cumpărare, donațiile, rapoartele etc. scrise în limba română, trebuie puse în primul rînd în legătură cu factorii interni, adică cu dezvoltarea societății, cu intensificarea vieții economice, care făceau în mod firesc apel la exprimarea într-o limbă vie, limba poporului, și nu la o limbă moartă, bisericească, cum era limba slavonă.

Există știri despre întrebuințarea limbii române în scris înainte de secolul al XVI-lea. Astfel, în 1482, Dragomir Udrițe își începe scrisoarea adresată brașovenilor cu un cuvînt românesc „bunilor" în locul formulei slavone cu „dobrem" (cf. *Istoria literaturii române*, Ed. Academiei, vol. I, p. 294) ; în condica orașului Sibiu se menționează că în 1495 un preot român a primit un florin pentru compunerea unei scrisori în limba română etc.

Cel mai vechi text ce ni s-a transmis în limba română este cunoscuta scrisoare a boierului Neacșu din Cîmpulung adresată lui Hans Benkner din Brașov (1521). Scrisoarea, cu caracter informativ despre o iminentă apropiere a oștilor turcești, e alcătuită din fraze scurte, concise, precedate și presărate de o serie de formule în limba slavonă, ca : *I pak, za* („și iarăși", respectiv „despre").

Scrisoarea prezintă atît interes lingvistic cît și istoric.

Primele texte traduse

A. *Texte manuscrise*

Primele texte traduse păstrate în manuscris sînt :

Codicele voronețean, Psaltirea scheeană, Psaltirea voronețeană, Psaltirea Hurmuzachi, Catehismul marțian. Datarea și localizarea lor nu pot fi

făcute decît comparativ, pe baza faptelor de limbă. Majoritatea cercetătorilor sînt de părere că e vorba de texte anterioare lui Coresi, iar pe baza unor particularităţi lingvistice ele pot fi localizate în Maramureş.

Aceste traduceri apar atît sub influenţa factorilor interni, adică dezvoltarea societăţii româneşti, care ducea la necesitatea apariţiei de texte în limba română, cît şi unor factori externi (în cazul de faţă, reforma lui Luther).

După 1541, Transilvania devine principat autonom sub suveranitatea turcească. Unii principi ai Transilvaniei abandonează religia catolică şi îmbrăţişează religia nouă. De fápt, în Transilvania apar după 1564 două confesiuni mai importante izvorîte din ideile Reformei : cea luterană îmbrăţişată de saşi şi cea calvină, îmbrăţişată de unguri. Ambele confesiuni încearcă să-i atragă pe români de partea lor şi contribuie la imprimarea de cărţi bisericeşti în limba română. Pe de altă parte, există argumente şi pentru concursul factorilor interni în tipărirea de cărţi în limba română.

P. P. Panaitescu a arătat (*Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Ed. Academiei, 1965) că activitatea de tipograf a diaconului Coresi nu trebuie pusă decît parţial în legătură cu reforma. Coresi a tipărit, după acest cercetător, 23 de cărţi în limba slavonă, 3 cărţi în slavo-română şi 9 cărţi în limba română. Importante sînt pentru discuţia noastră cărţile tipărite în limba română.

Din totalul de 9 cărţi în limba română, doar 3 sînt pe linia reformei, 6 fiind strict ortodoxe, ba una din ele e scrisă chiar împotriva reformei.

Acesta ar fi un argument în favoarea tipăririi lor nu de către reformaţi, ci de către românii din Schei-Braşov, cartier care ajunsese la o anumită dezvoltare economică. P. P. Panaitescu conchide că apariţia primelor tipărituri în limba română trebuie considerată drept „o biruinţă a tendinţelor populare, care, la noi ca şi în alte ţări, au înlocuit limbile moarte din cult şi cancelarii cu limba vie a poporului".

Credem că apariţia primelor traduceri în limba română se datorează atît factorilor interni (dezvoltarea societăţii), cît şi factorilor externi (influenţa reformei).

B. *Primele texte tipărite*

Pînă nu demult se ştia de tipărirea unui *Catehism lutheran* la Sibiu în 1544, cu caractere chirilice, care s-a pierdut. În ordine cronologică s-a vorbit apoi de cărţile lui Coresi, care începe prin a tipări cărţi în limba slavonă pentru a continua apoi cu texte româno-slavone şi române.

Cercetările mai noi au dus la descoperirea la Leningrad în 1964, a unui *Evangheliar slavo-român* tipărit la Sibiu în 1554. Studiind acest text, descoperit de L. Demény, Emil Petrovici conchide că ne găsim în faţa „unui text de provenienţă moldoveană, necunoscut pînă acum specialiştilor", datorită lui Filip Maler-Moldoveanul, care a tipărit tot la Sibiu şi *Tetraevanghelul slavon* din 1546. Deci primul text româ-

nesc tipărit și cunoscut pînă în prezent datează dinaintea lui Coresi, din 1554. După editorul acestui text, L. Demény, concluzia acad. Emil Petrovici este că „în multe privințe textul românesc al Evangheliarului slavo-român reprezintă o traducere mai reușită decît a celui tipărit de Coresi în 1560—1561" (*Evangheliarul slavo-român*, Ed. Academiei, București, 1971, p. 31).

II. LIMBA PRIMELOR TEXTE

Limba textelor originale

Textele originale constau din scrisori (ex. scrisoarea boierului Neacșu din Cîmpulung — 1521) precum și acte de vînzare-cumpărare, donații etc.

— Scrisorile (și uneori actele) conțin o serie de formule slavonești (la început și sfîrșit).

— Aceste texte sînt scrise într-o limbă mai uzuală, mai simplă, fiind destinate unui scop precis : comunicarea unei știri sau a unei învoieli economice.

Compartimentul în care se resimte în mod pregnant diferența față de textele traduse este sintaxa. Aceasta este mult mai firească, nefiind influențată de nici un original străin, ca în cazul traducerilor ; așadar, limba textelor originale este mult mai apropiată de aceea a zilelor noastre.

Limba traducerilor — manuscrise. Textele rotacizante

Primele texte traduse în limba română ce ni s-au păstrat sînt textele rotacizante. Părerea generală este că aceste texte au fost traduse în prima jumătate a secolului al XVI-lea în Maramureș și nordul Ardealului.

Caracteristicile acestor texte sînt următoarele :

1. În fonetică apare rotacismul : ex. : „întru ura de sămbăte" ; „adurară-se ucenicii", „veri-vor", pănre" etc. (Cf. Boris Cazacu, *Pagini de limbă și literatură română veche*, Ed. tineretului, 1964, p. 32).

2. Din punct de vedere lexical, aceste texte se caracterizează printr-un vocabular mai sărac decît al textelor coresiene, prin preluarea unor termeni direct din limba originalului slavon sau maghiar.

3. Deosebirea principală față de limba textelor ulterioare și mai ales față de limba de azi, e de ordin sintactic. Sintaxa urmează de

multe ori în mod servil sintaxa originalului, ceea ce l-a făcut pe Densușianu să vorbească chiar de „un dualism sintactic" în această perioadă.

Textele tipărite — Textele coresiene — Palia

Dintre textele tipărite, cele mai importante sînt textele coresiene. Țelul principal al lui Coresi a fost introducerea limbii române ca limbă de cult în locul celei slavone. În epilogul de la Evangheliar românesc, 1561, citînd pe apostolul Pavel, el arată că „...*În sfănta beseărecâ mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limbâ striinâ*". (Tetraevanghelul tipărit de Coresi, ediția alcătuită de Florica Dumitrescu, București, Ed. Academiei, 1963, p. 167.) Este o idee preluată de reformă care preconiza cuvîntul evangheliei în limba națională a fiecărui popor.

Coresi preia textele rotacizante care circulau în manuscris, le îmbunătățește, le adaptează, pentru a fi înțelese, la tiparele limbii române din Muntenia și sudul Ardealului. Este vorba de eliminarea rotacismului, de schimbarea unor termeni maghiari și dialectali, de realizarea unei sintaxe mai desprinse de originalul slavon și maghiar.

El face deci o acțiune conștientă de îmbunătățire a limbii literare vizînd toate compartimentele ei. Pe lîngă textele preluate, Coresi traduce o serie de texte noi împreună cu ucenicii săi, prin care urmărește să se facă înțeles, să cultive o limbă de circulație.

Aceste texte au fost răspîndite în Transilvania, Muntenia, Moldova etc. și au contribuit astfel la *fixarea limbii române literare*. Se poate vorbi, deci, de începuturile limbii române literare odată cu tipăriturile coresiene, deoarece aceste texte au suferit o îmbunătățire conștientă, determinată de accesibilitate și au cunoscut o largă răspîndire. Apar la Coresi cîteva din condițiile limbii literare : *o limbă mai îngrijită, mai accesibilă, o limbă de circulație mai largă, depășind frontierele unei regiuni*.

CARACTERISTICILE GENERALE ALE LIMBII ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

A. Fonetică

Vocalele

— În nordul Ardealului, Maramureș, Moldova, vocala „a" a fost păstrată în cuvintele de origine maghiară : *szám* — *samă*. În sudul Ardealului și Muntenia s-a ajuns la fonetismul *ea*, deci *seamă*.

— *á+n>î*, în cuvintele de origine latină în nordul Transilvaniei și Moldova : *pánem>pîne, pînre* (Codicele voronețean, *Pagini*... p. 33) ; *canem > cîne* ; în sudul Ardealului și Muntenia s-a ajuns la *cîine* — *pîine* (Ex. : „pîine" în *Lucrul apostolesc*, 1563, al lui Coresi — *Pagini* p. 44).

— Prepozițiile *din* (de+in), *nici* (neque) apar atît în nordul cît și în sudul țării sub forma : *den, de în* sau *neci, nece*.

— Diftongul *ea* alternează cu *e* (apar astfel atît fonetisme ca *leage* și *lege*. După Densușianu, evoluția ar fi fost : *legem > leage > lege*.

— *u* final e notat în special după un grup de consoane în nord : *somnu*, dar și după o singură consoană : *podu*. (*Cod. vor.*, cf. *Pagini*..., p. 32). În sud notarea apare sporadic.

Consoanele

— *d*+e, i și *g*+e, i apar în textele din nord sub forma *dz* și *ğ*, în timp ce în sud s-a ajuns la fonetismele actuale : *z, j miadzănoapte* (*Cod. vor. Pagini*, p. 32), *dzis* (ibidem) *agiunge — giudecată ; zice, jos* — în sud.

— Rotacismul : *una — ura* ; (*Cod. vor.* cf. *Pagini*... „Întru ura de sămbăte adurară-se ucenicii" (p. 32) pentru *adunară-se adurară-se*. După O. Densușianu, rotacismul, apare atît sub forma voc+n+voc>r, cît și nr (*ILR, I*, p. 75).

În sud rotacismul nu apare.

— Consoana *r* apare sub forma unui *rr* vibrant : *rrădăcină, rruină* (cf. Rosetti—Cazacu, *ILR* Lit., p. 47). Fenomenul se rezumă tot la regiunile nordice citate.

— Consoana *n* se păstrează în cuvinte ca : *pustine* (cf. N. Cartojan — *Alexandria în lit. rom.*).

— Labialele și fricativele labiodentale apar palatalizate în nord : *hierb, hi* (fi), în timp ce în sud fenomenul nu apare decît sporadic.

B. **Morfologia**

Substantivul

În textele vechi apar sufixele : *-ariu, -oriu*, lat. *-arius, -orius*, ex. *dizecеariu, tunariu, sutariu*, cf. O.D. *ILR* II, p. 203 *făcătoriu, viitoriu*.

— *ame : mișelame* (sărăcime) ; *voinicame* (oștire) ;

— *ătate :* bogătate ;

— *ciune : fericăciune*, (fericire), *uniciune* (unire) ;

— *ură : adevărătură* (la substantivele abstracte, în general).

— Se menține forma veche *sor*(u), *nor*(u), alături de sor(ă), nor(ă). Precizăm că aceste forme sînt utilizate azi doar în legătură cu adjectivele posesive : soru-mea, noru-mea (forma veche *sor* apare și la Eminescu).

— Se menține, de asemenea, forma *mînu* — pl. *mînule*, pe lîngă cea analogică : *mînă*. Forma *mînule* (lat. manus, us) se găsește, de asemenea, la Eminescu. Noul apare deci sub formă de „ă" — *mînă, soră* ; vechiul e mult mai apropiat de limba latină.

— O serie de substantive erau în secolul al XVI-lea de alt gen decît cel de astăzi : substantivul *obraz* (azi masculin) în secolul al XVI-lea era neutru — *obraze* ; *stîlp* — pl. *stîlpure*.

— Vocativele latine în *e* au fost păstrate : *oame, soaime, învățătoare*. Alături de ele apare și vocativul articulat ca *învățătorule*.

— Substantivele care fac azi pluralul în *i*, aveau pluralul în *e* : *greșele, dobînde, vrajbe*.

— Pluralul neutrelor apare predominant în *ure* : *ceriure, graiure* ;

— Articolul în genitiv-dativ *lu* alternează cu *lui* : *lu* Dumnezeu, *lui* Avram ;

Pronume reflexive specifice ca : *eluș, eiș, luiș*.

— Pronumele relative apar articulate : *carele, carea, carii, carele*.

— Unele verbe aveau două conjugări. Ex. : *a adevăra (I), a adeveri (IV)*.

— Identitatea dintre p. III sg. și III pl. : *el au faptu, ei au faptu*.

— Perfectul simplu al verbului *a fi* sub forma *fum (Cod. vor.)*. Se găsește și la Dosoftei în secolul următor la verbe ca *a ședea* : „La rîul Vavilonului... Acolo *ședzum* și *plînsem*".

— Forme de perfect simplu mai apropiate de limba latină : *dediu, dedeși, dede* ; *feciu, feceși*.

— Imperativul negativ în *-reți*, ca azi regional în Crișana și Banat : „Nu vă temereți", „nu vorovireți".

— Formarea superlativului cu „mult" și „vîrtos" : „și veșminte *vîrtos* multe" *(Palia*, p. 110).

— Adverbe specifice din fondul latin : *acicea, acmu*.

— Prepoziții ca : *prespre, pregiur*.

— Conjuncții ca : *e<et* ; *săva* (chiar), *vare, veri* (sau) ; *căci că, au* (sau), *să* (dacă).

C. Sintaxa

Sintaxa secolului al XVI-lea prezintă două aspecte diferențiate net : 1. — al textelor originale, mult mai apropiate de zilele noastre, 2. — al textelor traduse, în bună parte servil față de modelele străine după care s-a realizat traducerea. Iată un exemplu dintr-o scrisoare din nordul Transilvaniei, datată 1600 :

„Scriu închinăciune și moltă sănătate părintelui meu Spiridon și maiciei meale Constandeei, dup-aceea vă dau știre că simtul (sînt) viu pînă acmu, niu-s perit (mort) ce am scăpat de la Belgrad cănd au bătut Mihaiu-vodă co ungorie. Deciu (după aceea) m-au prinsu nește sași ;

deciu a vrut să mă tae ; eu m-amu rugatu şi am spus că simt fecior Mogăldei, deciu niu (nu) m-au perdut..." (*Pagini de limbă şi literatură veche,* Ed. tineretului, 1964, pag. 28). Ordinea cuvintelor este aceea din scrisorile pe care le mai trimit astăzi unii oameni în vîrstă de la ţară ; prepoziţiile şi conjuncţiile sînt aproape aceleaşi ca şi astăzi ; scrisoarea are o cursivitate arhaică.

Spre deosebire de textul de mai sus, iată un exemplu dintr-o traducere : *Codicele voroneţean,* C XVIII.

«Se amu împărătească sfîrşiretu, după Scriptură : „iubeşte aproapele tău ca tinre însuţi", binre faceţi ;

Iară se în făţărie căutaţi, păcatu faceţi, obliciţi dintru lege ca trecătorii.

Cela ce va toată legea feri şi va greşi ura fi-(va) (vi) novatu tuturoru» (cf. O. Densuşianu, *ILR,* II, p. 237) Sau : „că voi încă aţi această cerut" (*Palia,* 1582, f. 106 a, r. 19).

Observăm în primul text, în *Codicele voroneţean,* o traducere mecanică, ininteligibilă. Textul slavon, neavînd o construcţie a acuzativului cu prepoziţie, prepoziţia *pre* este omisă : „iubeşte aproapele tău ca tinre însuşi" ; construcţia cu dativul în loc de acuzativ : „fi-va vinovat tuturoru" în loc de „fi-va vinovat de toate" cum ar fi fost corect (cf. O. Densuşianu, ibidem, p. 238). De notat că în textele originale, acuzativul se construieşte cu *pre.* Deci, sintaxa textelor traduse se caracterizează printr-o ordine adeseori nefirească, datorită servilismului faţă de textul original slavon (*Codicele voroneţean*) sau maghiar (*Palia*).

În secolul al XVI-lea se mai păstrează urme de construire a genitivului cu *de* : Ex. „Casa de Domnul", PS. CXXI, 9 (cf. O. Densuşianu, *ILR* II, p. 93).

— Verbe construite cu dativul ca în limba slavonă :

„Şedea d-aciia şi învăţa norodul den mare, ca să fie ca un păscari că tuturor *deştinse* Domnul (coborî pentru toţi, n.n.), Coresi, *Evanghelia cu învăţătură,* cuvîntul 38, cf. *Pagini de limbă şi literatură veche,* p. 49).

— Construirea dativului cu *a :* „Aceasta iaste *a* tot creştinul porîncit" (cf. Densuşianu, *ILR* II, p. 123) ;

— construirea acuzativului în textele traduse fără *pre* (pe) : „Şi-l luară el mort" (*Lucru apostolesc,* C. 2, *Faptele apostolilor,* cf. *Pagini* p. 44) ;

— postpunerea verbelor auxiliare, a pronumelor reflexive : „Toate limbile căte fapt-ai (*Ps. sch,* psalm 85) ; „Adurară-se ucenicii" (*Codicele voroneţean* c. 20) ;

— omiterea negaţiei *nu* cînd în prepoziţie este precedată de *nime, nici.* Ex. : „...şi *nimea* dendărătul lui să fie" (Coresi, *Evanghelie cu învăţătură,* cuvîntul 38), dislocarea adverbelor *mai, prea, vîrtos* şi *foarte* (de adjectiv printr-un substantiv) în construcţia comparativului şi superlativului : foarte /nărod/ mult" (O. Densuşianu, *ILR.* II, p. 264, „vîrtos /ciumă/ grea" (ibidem, p. 264).

Se poate conchide că ceea ce izbeşte mai mult în limba textelor traduse din secolul al XVI-lea este sintaxa, caracterizată adeseori printr-o ordine nefirească a elementelor propoziţiei şi frazei, prin construcţii arhaice sau artificiale imitate după limba originalului.

D. Vocabularul

Vocabularul primelor texte poartă pecetea condiţiilor economice, politice, sociale şi culturale ale epocii. Utilizată în procesul comunicării ca limbă vorbită, limbii noastre i se cerea să exprime dintr-o dată o serie de noţiuni din cele mai diverse domenii. Traducătorii recurg la fondul de cuvinte de circulaţie curentă în limba vorbită, dar, negăsind întotdeauna termenii corespunzători, preiau o serie de termeni din limba originalului slavon sau maghiar pe care l-au avut în faţă.

Întocmind o statistică asupra lexicului de bază al limbii române în secolul al XVI-lea, Claudia Tudose ajunge la concluzia că şi în această perioadă, fondul principal lexical românesc era predominant de origine latină. (*Studii şi cercetări de lingvistică*, 1965, nr. 6, pag. 823). Din totalul de 994 de cuvinte de bază 598, adică 60,16%, sînt de origine latină ; 189, adică 19,01%, de origine slavă ; 103, adică 10,46%, erau cuvinte româneşti formate din elemente latine ; 24, adică 2,41%, erau elemente maghiare etc. Reiese, deci, că în secolul al XVI-lea, fondul principal de cuvinte al limbii noastre avea o componenţă procentuală aproape identică cu cea de astăzi în ceea ce priveşte cuvintele de origine latină, slavă şi maghiară.

Dar atît în lexicul de bază cît şi în masa vocabularului din secolul al XVI-lea găsim termeni diferiţi de cei de astăzi, expresie a condiţiilor istorice diferite. Principalele deosebiri între lexicul secolului al XVI-lea şi cel de astăzi sînt următoarele :

1. În lexicul secolului al XVI-lea se păstrau mai multe cuvinte de origine latină care ulterior au dispărut din limbă sau au rămas numai în anumite regiuni :

— *A custa* (a trăi) < latinescul *constare*, păstrat azi, regional, în Crişana („Custe-te D-zeu cu sănătate").

— *Căsătoriu* (om căsătorit) < latinescul *casatorius*. Nu apare azi nici regional.

— *Aua* < latinescul *uva* (strugure). Dispărut astăzi.

— *Meser* sau *measer* < latinescul *miser, a, um*, (nenorocit, sărac). Azi dispărut. Forma *mizer* e un neologism introdus prin intermediul limbii latine literare, în perioada modernă a limbii române literare.

2. O serie de cuvinte de origine latină aveau un alt înţeles în secolul al XVI-lea faţă de cel din limba de astăzi.

— *Limbă* avea sensul *de popor păgîn*, ulterior sensul lărgindu-se spre *popor*. Termenul e utilizat de Eminescu în Satira III : „Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro *limbă*"...

— *Rost* < latinescul *rostrum* (cioc, gură). Termenul este păstrat doar în locuțiuni ca de exemplu „a spune pe de rost".

— *Brîncă* < latinescul *branca*. Termenul este păstrat regional cu sensul de *mînă* și în locuțiunea „a da brînci".

— *Jude* (giude) cu sensul de șef, principe < latinescul *judex*.

3. a — Cuvinte de origine slavonă, azi dispărute, introduse de traducători în secolul al XVI-lea, fie pentru a reda noțiuni care nu găseau echivalent în limbă, fie din cauza prea marii aserviri față de textul original :

— *hrăbor* „curajos" < v. sl. *chraburu*.

— *istov* „adevăr" < v. sl. *istovu*.

— *dosadă* „ocară" < v. sl. *dosada*

— *stepenă* „treaptă" < v. sl. *stepeni*

— *beseadă* „vorbă" < v. sl. *beseda*

b — Unii termeni slavi aveau alt înțeles față de limba de astăzi :

— *bezaconie* în secolul al XVI-lea însemna *nedreptate, nelegiuire ;* azi înseamnă enormitate, prostie ;

— *mîndru* „înțelept", „filozof". Azi păstrat ca adjectiv cu sensul de semeț, iar regional cu sensul de frumos ;

— *mișel* „sărac"

c — Traduceri mecanice, calchieri după originalul slavon : *argint — tăietoriu, leage — călcare*.

4. Elemente maghiare, azi dispărute :

— *nemzet* „popor", „națiune" ; *de biu* „din belșug" ; *a gîlălui* „a urî".

Elemente turcești sînt mai puține. Aceasta se explică prin faptul că e vorba de texte religioase în cele mai multe cazuri și pentru că influența turcească încă nu ajunsese la apogeul ei politico-militar în Țările române. Numai unele dintre „infiltrațiile" lexicale turcești, de atunci vor fi adaptate și vor căpăta circulație, mai tîrziu : *cergă, lafă, mahrama, divan, cearceaf, caftan...*

Sinonimia se realizează îndeosebi, prin împrumuturi : *cetate* (rom) — *oraș* (mag). Sufixele cele mai frecvente erau *-ariu -oriu -tură, -tate -ime : Căsătoriu, călariu, bogătate, greime*, iar prefixele erau *în-, ne-pre-*, (cf. Laura Vasiliu, *Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea de învățătură a diaconului Coresi din 1581*, S.F.C., I Buc., 1959, pag.244 și urm.).

Examinînd lexicul limbii române din secolul al XVI-lea, putem conchide că acesta era mult mai sărac și că încercările de îmbogățire se fac atît prin mijloacele interne ale limbii (derivare și compunere) cît și prin împrumuturi, în special din slavonă, greacă și maghiară.

Se poate vorbi de o sărăcie a vocabularului limbii române din secolul al XVI-lea luînd în considerare doi factori :

unul de ordin general, raportat la epoca feudală și la predominarea culturii religioase, altul de ordin special, raportat la limba română care era întrebuințată de curînd ca limbă de cultură. Apelînd la originalul slavon prin împrumuturi directe, sau, fiind influențată de limba slavonă

care era pe atunci limba oficială de cult şi administraţie, limba română din secolul al XVI-lea avea — în special în masa vocabularului — o terminologie abandonată de evoluţia ulterioară a limbii sau redusă azi la compartimentul arhaismelor.

CONCLUZII

Din compararea textelor din nordul Ardealului cu cele din sud, putem trage următoarele concluzii :

1. În nordul Ardealului şi Maramureş sînt fonetisme mai arhaice.

2. Nu există o unitate fonetică în această perioadă, nici în cadrul unei regiuni şi uneori nici la acelaşi autor. Nefiind instruiţi în acelaşi centru cultural, autorii traducerilor s-au condus în general, în transcriere, după pronunţia populară pe care o cunoşteau.

O bună parte din deosebirile de ordin fonetic diferă de la un text la altul şi ele se datoresc tradiţiilor grafice, precum şi intervenţiilor copiştilor.

Cum am văzut, un real progres se realizează în momentul Coresi : „Este într-adevăr un progres (1) a nu vorbi cu rotacism, (2) a întrebuinţa forme mai simple în morfologie, (3) a imita mai puţin originalul slavonesc, (4) a întrebuinţa cuvinte care circulau pe o rază teritorială mai întinsă...

Limba literară, în secolul al XVI-lea, are un aspect diferit, după cum ne adresăm textelor traduse sau textelor netraduse. În textele traduse limba este greoaie, uneori de neînţeles. Dar chiar în secolul al XVI-lea am constatat progrese... În evoluţia ei, limba literară va elimina formulele complicate, cuvintele regionale şi se va perfecţiona neîncetat" (Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, p. 58, 60). Cu tipăriturile coresiene se pune temelia, cu cele următoare se va înălţa clădirea (P. V. Haneş).

BIBLIOGRAFIE

I. Bălan, *Limba cărţilor bisericeşti*, Blaj, 1914.

I. Bianu, *Despre introducerea limbii în biserica românilor*, Bucureşti, 1904.

O. Densuşianu, *Istoria limbii române*, Buc., 1961, vol. II.

Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1961, p. 41—65.

Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1968, p. 465—582, 639—692.

Ediţii, antologii

Tetraevanghelul tipărit de Coresi la Braşov 1560—1561 comparat cu *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicesti 1574, ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1963, introducere, text, facsimile şi indice de cuvinte.

Palia de la Orăştie 1581—1582, text-facsimile-indice, ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968.

Crestomaţie romanică, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962, vol. I, p. 143—195.

Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971.

DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN SECOLELE AL XVII-LEA ŞI XVIII-LEA PÎNĂ LA ŞCOALA ARDELEANĂ

1. *Dezvoltarea societăţii româneşti în secolul al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Căile de pătrundere ale influenţelor străine.*

2. *Preocupări pentru problemele limbii literare la cărturarii vremii.*

1. DEZVOLTAREA SOCIETĂŢII ROMÂNEŞTI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ŞI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA PÎNĂ LA ŞCOALA ARDELEANĂ

În această perioadă istorică, ţările române intră în perioada feudalismului dezvoltat. Boierimea nouă, ridicată pe ruinele marii boierimi, îşi face simţită tot mai mult prezenţa în viaţa economică şi politică a ţării. Alături de noua boierime se ridică păturile orăşeneşti, diverşi meseriaşi organizaţi în bresle etc.

Odată cu ridicarea acestor pături şi în special a celor orăşeneşti, *limba naţională cîştigă tot mai mult teren în biserică şi cancelaria domnească, în relaţiile economice, înlocuind limba slavonă.*

O serie de fii de boieri au fost trimişi să înveţe la şcolile iezuite din Polonia (Ureche şi M. Costin), la şcoala de la Constantinopol unde s-au format în lumina culturii greceşti şi latine (N. Milescu, D. Cantemir), în Italia (Stolnicul Cantacuzino).

Încercările principilor maghiari din Transilvania de a atrage pe români la religia calvină au dus la înfiinţarea unei academii la Alba Iulia şi au permis accesul unora dintre români la şcolile înalte din ţară şi de peste hotare.

În Moldova au fost înfiinţate de către iezuiţi şcoli cu limba de predare latină la Cotnari, Galaţi, Iaşi. Tot în această perioadă a fost creată la Bucureşti Academia domnească (1694) unde limba de predare era limba greacă.

Pe baza celor afirmate mai sus, se poate trage concluzia că în toate ţările române o serie de tineri boieri au avut posibilitatea să se instruiască în limbile de cultură ale vremii : limba latină şi limba greacă. Pe de altă parte, contactul direct cu ţări ca Polonia, Rusia, Turcia etc. a dus la unele schimburi culturale cu aceste ţări.

Drept consecinţă a contactului unor oameni instruiţi cu limbile greacă şi latină, cu instituţiile de cultură ale unor popoare învecinate, în limba traducerilor şi a operelor originale pătrund o serie de neolo-

gisme care contribuie la îmbogățirea și modernizarea limbii române literare.

Prin intermediul lui Petru Movilă, mitropolit de Kiev, se înființează o tipografie în Moldova și se reutilează tipografia din Țara Românească. În Țările române apar cărți în limba română, româno-slavonă, slavă și greacă. *Începînd însă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cărțile tipărite în limba română devin preponderente ca număr.*

În această perioadă, cultura nu mai este un monopol al tagmei preoțești, ci, treptat, se impun elemente laice. Pînă și în domeniul culturii ecleziastice se face apel la laici : ex. *Biblia* de la București este tradusă de mireni, în prima versiune de N. Milescu și în a doua de frații Greceanu ; la fel, în colectivul care a realizat traducerea celor *12 Mineie de la Buzău* îl găsim pe Greceanu etc.

Înviorarea vieții culturale prin dezvoltarea învățămîntului, prin relații culturale mai vaste face ca *paralel cu cărțile bisericești să apară în această perioadă cărți populare, texte juridice (pravile), texte istoriografice, filozofice ;* exprimarea în versuri să-și aibă primii reprezentanți. Deci funcțiile limbii literare se lărgesc.

Apar preocupări teoretice și practice pentru problemele limbii române, latinitatea limbii și a poporului român, problema îmbogățirii și modernizării limbii române literare.

2. PREOCUPĂRI PENTRU PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE LA CĂRTURARII VREMII (SECOLUL AL XVII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA)

După momentul coresian care se traduce prin orientarea limbii literare spre subdialectul muntean, cronologic, al doilea moment important pentru istoria limbii române îl consituie activitatea mitropolitului moldovean Varlaam. Contribuția sa de ordin teoretic este minimă ; el constată că „limba românească n-are carte pre limba sa..." că dascălii și învățătura românească se împuținează și în consecință consideră *Cazania din 1643* un „dar" pentru poporul și limba română. La baza activității mitropolitului stă intenția patriotică de cultivare a limbii naționale. Preocupările sale de limbă literară sînt demonstrate de opera sa în care apar primele elemente de realizări artistice din epoca veche a tipăriturilor noastre.

Prima preocupare teoretică pentru problemele limbii române literare o vom găsi cu 5 ani mai tîrziu în „Predoslovia către cetitori" a Noului Testament de la Bălgrad, 1648.

Traducătorii constată în predoslovie că românii „nu grăesc în toate țările într-uń chip, încă neci într-o țară toți într-un chip", că există, cu alte cuvinte, deosebiri dialectale după provincii și chiar deosebiri în

interiorul aceleiași provincii românești. Explicația este de ordin politic : răsfirarea românilor și amestecarea graiului lor cu al altor neamuri.

Pornind de la constatarea diversificării graiurilor, traducătorii pun pentru prima dată *problema realizării unei norme supradialectale*, a unei limbi literare care să fie înțeleasă de toți. Criteriul alegerii cuvintelor va fi *circulația lor*, cuvintele trebuie să fie ca banii... *„că banii aceia sînt buni care îmblă în toate țările, așea și cuvintele acealea sînt bune carele le înțeleg toți"*.

Alături de norma accesibilității, traducătorii pun și *problema îmbogățirii limbii literare cu neologisme din limba greacă*. Vor fi împrumutați — precizează traducătorii — termeni care denumesc pietre scumpe, veșminte etc. pentru care limba noastră nu are corespondentul necesar, adică „nu se știe românește ce sînt". Astfel, ei introduc și explică în glosele marginale termeni grecești ca *synagogă, poblican, gangrenă ;* termeni latini ca *pretor, libertini, stadii* etc., contribuind la încetățenirea lor în limba noastră.

În plus, traducătorii *Noului Testament* explică marginal circa 150 de termeni, realizînd o serie de echivalențe sinonimice și completări ale unor expresii insuficient de clare.

Se poate conchide că pornind de la conștiința unității tuturor românilor, traducătorii *Noului Testament* pledează pentru o normă supradialectală și pentru îmbogățirea limbii române cu neologisme.

În cuvîntul său către cititori, Popa Ioan Zoba din Vinț face un pas înapoi față de *Noul Testament* în lucrarea sa „Sicriul de aur", 1683. Constatînd ca și traducătorii *Noului Testament* că „rumânii nu grăim toți într-un chip", Popa Zoba optează pentru „obiciaiul cum grăesc pre aciaste locuri", adică pentru o normă locală, restrînsă. Astfel, el arată că a utilizat termeni locali ca : *oca — pricină* au *adeverință, înalian — înprotivă, hasna — folosul, alduiala — blagosloveniia* și altele.

Radu Greceanu, care „pre lîngă alți ostenitori" a contribuit la apariția Mineelor de la Buzău, 1698, subliniază astfel dificultățile unei traduceri din elinește : 1) unele cuvinte elinești nu se află nici în lexicoane, 2) iar altele, chiar dacă se află în lexicoane nu pot fi traduse în limba română din cauza „îngustării limbii românești". Vorbind de aceste dificultăți, Radu Greceanu nu uită să precizeze spiritul în care s-a străduit să realizeze traducerea sa : „a nu lăsa nici un cuvînt care să nu dea întru înțelegerea limbii noastre rumânești". Deci linia urmată este similară cu aceea a *Noului Testament :* norma accesibilității, îmbogățirea limbii cu neologisme.

Preocupări mai complexe pentru problemele limbii române literare găsim la reprezentanții istoriografiei. Astfel, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Grigore Ureche demonstrează originea latină a limbii române recurgînd la etimologii ca *panis — pîine, caro — carne, mulier — muiaria ; galina — găină* etc. Latinitatea limbii noastre e așa de pregnantă „că de ne-am socoti pre amăruntu toate cuvintele le-am înțelege".

O altă idee subliniată de cronicar este aceea a „amestecului" graiului nostru cu al vecinilor. Ideea este realistă, dar o serie de etimologii sînt greşite, ca, de exemplu : *cal* < *fr. caval sau m-am căsătorit* care ar veni din limba turcă. Este de reţinut ideea de demonstrare a latinităţii limbii noastre pe bază etimologică, deşi unele etimologii sînt naive sau eronate.

Încercările lui M. Costin de a face cunoscută originea poporului şi a limbii române trebuie puse în strînsă legătură cu concepţia sa politică : cronicarul vedea eliberarea Moldovei de sub jugul otoman cu ajutorul Poloniei. În consecinţă, el se străduieşte să demonstreze prin „Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei" sau „Cronica polonă" (scrisă în limba polonă) originea acestor ţări, originea numelui de român şi originea limbii române. Ideile principale susţinute de cronicar sînt următoarele : 1) numele adevărat al moldovenilor, muntenilor şi transilvănenilor este „de rumân sau romanus"... „Rumân este un nume schimbat în curgerea anilor din romanus" ; 2) Limba română este „adevărata latină stricată ca şi italiana". Prin stricarea limbii, cronicarul înţelege evoluţia ei fonetică, exemplificînd cum *hereditas* > *hereghie* (monedă).

Transformările fonetice n-au alterat însă „întreagă temelia vorbirii" care şi „pînă astăzi se ţine pe limba latină". Prin „temelia vorbirii", el înţelege ceea ce noi numim astăzi fondul principal de cuvinte, afirmînd că „o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă".

M. Costin, deşi partizan al originii latine a limbii române recunoaşte că „o parte însă mai mică de cuvinte" sînt împrumutate de la vecini : slavi, maghiari şi turci.

La sfîrşitul acestei incursiuni teoretice, M. Costin enumără 87 substantive, adjective şi verbe româneşti cu etimologia lor latină :

homo — omul	*laudo* — laud
aqua — apa	*dormio* — dorm

Cu puţine excepţii, proba etimologică oferită de M. Costin străinilor este valabilă. Demonstraţia lui M. Costin în limba polonă este mult mai fundamentată teoretic şi mult mai bogată în exemple, decît încercarea predecesorului său, Grigore Ureche.

Stolnicul Cantacuzino subliniază în *Istoria Ţării Româneşti* originea romană comună a tuturor românilor precizînd că : „noi rumânii sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval" ; criteriul de determinare a noţiunii de român este limba comună, deoarece românii trăiesc în mai multe ţări, dar „toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură".

În limba română au intrat şi cuvinte din alte limbi, însă cuvintele şi oamenii s-au amestecat, „Că nimic supt soare iaste stătătoriu...".

E aici o accentuare a dinamicii faptelor de limbă pe care am întîlnit-o și la M. Costin.

În fine, D. Cantemir, în capitolul IV, din „Descriptio Moldaviae", intitulat „De graiul moldovenilor", discută nu numai problema originii latine a limbii române, dar și problema elementului dacic, problema dialectelor etc. Argumentele în favoarea originii latine a limbii române din Moldova sînt următoarele :

— Moldovenii au păstrat „denumirea de romani"

— În limba moldovenească există o serie de termeni de origine latină pe care limba italiană nu-i cunoaște :

incipio > r. *încep* — it. *commincio*
albus > r. *alb* — it. *bianco*
civitas > r. *cetate* — it. *citta*
mensa > r. *masă* — it. *tavola*
caput > r. *cap* — it. *testa* etc.

Notăm că pentru aceleași noțiuni, italiana utilizează alți termeni tot de origine latină.

— În limba moldovenească există, datorită legăturilor de tot felul cu grecii, turcii și polonezii, împrumuturi din aceste limbi. Autorul oferă exemple valabile pentru ilustrarea celor afirmate.

— El emite ipoteza că termeni ca *pădure, heleșteu, cărare, a grăi, a nimeri* etc., necunoscuți latinei și nici limbilor popoarelor vecine, ar fi de origine dacică. Deși etimologiile propuse sînt greșite, de exemplu *pădure* provine din latinescul *paludem* > *padule* > *pădure*, iar *heleș-teu* < magh, *halastó*, D. Cantemir pune pentru prima dată problema elementului dacic precum și metoda de reconstituire a acestui element.

Scriitorul subliniază comunitatea de limbă a moldovenilor cu muntenii, transilvănenii și cu cuțovlahii (aromânii). El schițează totodată și principalele deosebiri fonetice dintre graiul moldovenilor și al muntenilor : mold. *giur*, munt. *jur* ; mold. *dumnedzeu*, munt. *dumnezeu* etc.

D. Cantemir semnalează palatalizarea ce are loc în graiul moldovenilor. Astfel *bine* > *ghine*, *vie* > *ghie*, *pizmă* > *chizmă*, *piatră* > *chiatră*. El remarcă, însă, că acest fenomen se observă mai ales în graiul femeilor. Lingvistica modernă a confirmat observația lui D. Cantemir că graiul femeilor este mai conservator decît al bărbaților.

Ultima observație a lui D. Cantemir pe care vrem să o subliniem se referă la limba literară. Autorul precizează că „muntenii urmează și limba și ortografia moldovenească", accentuînd că limba moldovenească este mai cunoscută decît a muntenilor. Această observație pare a fi inspirată de un patriotism local, ea nefiind confirmată de cercetările întreprinse în domeniul istoriei limbii.

În orice caz, discutarea problemelor de limbă nu este sporadică la D. Cantemir, ci constituie un capitol special dintr-o lucrare destinată străinilor. Prin intermediul limbii latine, limbă de circulație universală la acea dată, aceste informații și interpretări au depășit hotarele țării, intrînd în patrimoniul european.

1. CONTRIBUȚIA LUI VARLAAM LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Ajuns mitropolit al Moldovei, între anii 1632—1653, Varlaam deplînge faptul că „limba noastră românească... n-are carte pre limba sa", că dascălii s-au împuținat, și, îndemnat de un cald patriotism, tipărește cu ajutorul lui Vasile Lupu cărți în limba română : *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643 ; *Șapte taine a besearecii*, Iași, 1644 ; *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc.*

Cea mai importantă lucrare a lui Varlaam este : *Carte românească de învățătură* sau *Cazania*, adunată așa cum o mărturisește în *Predoslovie* „...din toți tîlcovnicii sfintei Evanghelii, dascălii besearecii noastre..." Cazana conține evangheliile citite în anumite zile mai importante, predicile care comentează aceste evanghelii și povestirea vieții unor sfinți. La baza acestei colecții de texte stau textele bisericești anterioare, grecești și slavone (Varlaam cunoștea aceste limbi, fiind candidat la Patriarhia de Constantinopol, pentru pregătirea sa deosebită), precum și textele coresiene *(Evangheliarul*, 1561 ; *Cazania*, 1581) și *Cazania* de la *Govora*, 1642, texte cu care s-au putut stabili unele corespondențe (vezi Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944, Studiu introductiv). Dacă este greu de stabilit care sînt predicile originale sau preluate din alți comentatori (tîlcovnici), Cazania se distanțează de cărțile bisericești anterioare printr-o formă mai îngrijită și prin utilizarea elementelor populare, printr-o tendință de diminuare a slavonismelor bisericești.

Limba Cazaniei

Fonetică

Caracteristica esențială o constituie fonetismele moldovenești : *dz :* „la dzua cea slavită" (f. 175) ; „în cincidzeci de dzile după paști" (f. 198) ; „și pentru slobodzirea diîn robie aceștii lumii" (f. 321) ; „dum-

nedzău (f. 10); *ğ*, „învățătură la gioi-mari noaptea" (f. 100) „pentru orbirea sufletului și pentru giurămîntu" (f. 377); *f* > *h* „hie ce începutu de folosu nevoința-l arată" (f. 116 r).

Alături de aceste fonetisme regionale găsim și alternanțe cu fonetismele care se vor impune în limba literară în *z*, *j* și *f* (ex. *au căzutu*, f. 346. r. etc.).

— Fonetisme arhaice și speciale *di în* < lat. de + *in* apar cu regularitate: Di în Mathei (f. 219 r).

— Menținerea în cîteva cazuri a lui *rr* vibrant ca în textele maramureșene: „ceale rreale" (f. 247 r); „fâmei ceia cei *currea* sînge" (f. 339).

— Apare aproape generală scrierea cu *e* în loc de *i* Ex.: „dumeneca" (f. 343); „cumenecătură" (f. 41 r); „sventei" (f. 54 r); „vendecaria orbului" (f. 147 r); „cei tremiși" (f. 290 r).

Particularitățile morfologice și sintactice sînt cele ale limbii vechi. Dintre ele vom menționa o particularitate prezentă și la cronicarii moldoveni și preluată apoi de Mihail Sadoveanu: articularea adjectivelor demonstrative cînd acestea precedă numele: Ex. „acela sămn" (f. II); „acesta împărat" (II, f. 16 r.) cf. Rosetti, *ILR*, I, p. 99; construcția genitivului cu *de* cu sensul *despre*: „învățătură *de* viață svîntului Nicolae" (f. 28).

Lexicul

La baza operei lui Varlaam stă lexicul popular la care se adaugă o serie de împrumuturi.

Termeni populari ca: *gadine* (păsări răpitoare, fiare), *zgău* (pîntece), *ghizdav* (frumos), *izmeniră* (schimbară), *a se oțări* (a se întărîta), *stropșit* (zdrobit), *obidă* (amărăciune) etc. (cf. Florea Mureșanu, *op. cit.* Glosar) dau o anumită culoare scrisului său. La acești termeni mai trebuie adăugați o serie de termeni de origină latină, ieșiți din uz, care creează o atmosferă arhaică: *căsaș* (stăpînul casei), *blem* (să mergem < lat. ambulemus), *nusa* (dînsa), *meserătatea* lui (sărăcia lui), *înmă* (mamă), mai *chiar* (mai clar), *curseră* (alergară), *a dezvesti* (a dezbrăca). Dar nota distinctivă a lui Varlaam față de scrierile bisericești contemporane o constituie tendința de eliminare a slavonismelor (atunci cînd limba slavonă era încă limba oficială de cult). După statistica lui Florea Mureșanu, Cluj, 1944 *(op. cit.)*, slavonismele n-ar depăși cifra de 100. Unele din acestea ca: *ciudese* (minuni), *liubov* (iubire), *tvoreț* (creator), *spăsenie* (mîntuire), au o frecvență mare, altele apar doar de cîteva ori. Deci nota predominantă a lui Varlaam o constituie desprinderea de slavonisme.

Adeseori întîlnim la Varlaam utilizarea pleonastică a unui termen slavon alături de un termen vechi românesc: „pentru spaima și minunea ciudeselor" (f. 236). Aceste alăturări de cuvinte (termeni vechi românești și termeni slavoni) sînt revelatorii în privința poziției termenului slavon în limbă: termenul slavon nu era suficient de răspîndit și cunoscut, astfel că traducătorii nu sesizau exprimarea pleonastică.

Stilul Cazaniei

Varlaam realizează epitete din fondul popular „Iosif acela ghizdavul" (f. 21 r); metafore: „bueciră-i holdele" (f. 349) sau „bueciră ţarinele, adică i se înmulţi avuţia şi agonisita" (f. 275).

Dar realizările metaforice sînt rare. Cazania lui Varlaam a fost atît de preţuită şi reeditată de urmaşi, în primul rînd, datorită elanului retoric şi cursivităţii predicilor: „Unde va hi aurul şi argintul, unde va hi acolo trufia lumiei, unde vor hi sculele sau veşmentele? Toate aceastea ca o umbră vor treace şi ca un fum vor peri şi se vor răşchira" (f. 139 r).

În cadrul stilului retoric, procedeele cele mai obişnuite sînt repetiţia şi interogaţia retorică: „O cumpărători de sate şi vînzători de boi, pohtaci trupeşti, pînă cînd nu vă veţi socoti?".

În unele predici, în partea hagiografică (povestirea vieţii sfinţilor), predomină *stilul narativ:* „Era un-npărat mare putearnic şi avea doi robi. Deci audzi că în cutare loc se face tîrg mare şi mare neguţătorie şi dobîndă acolo. Şi chemă robii săi şi le dzise..." (f. 106) sau: „...svîntul Nicolae era dintr-o cetate de la anadol ce să cheamă Patara; născut din părinţi creştini, nice prea bogaţi nice foarte iară săraci, ce atîta avea cît le sosiia (ajungea n.n.) pentru sine şi pentru săraci (i) ce cerea.

Alt fecior n-au avut fără de-acesta, că nice mainte d-ins, nice mai apoi, n-au născut înmă-sa. De mititel arăta cum va hi deaca va creşte mare". Naraţiunea are o cadenţă populară.

Alte lucrări ale lui Varlaam

— *Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc* aduce în plus două elemente: unul de limbă şi unul de stil. Fiind conceput în urma unui consiliu împreună cu cei din Ţara Românească (o vizită la Tîrgovişte şi pe baza unei hotăriri comune de apărare împotriva încercărilor de calvinizare), *Răspunsul* elimină o serie de particularităţi fonetice moldoveneşti. Deci, aşa după cum încercările de calvinizare au dus la căutarea unei norme literare care să realizeze înţelegerea limbii cărţilor bisericeşti de către toţi, aşa şi combaterea acţiunii de calvinizare, a dus la aceleaşi rezultate.

A doua semnificaţie a *Răspunsului* este de ordin stilistic. Aici în lupta cu adversarii ortodoxiei, apar numeroase *elemente ale stilului polemic.*

Această lucrare (Catihismul calvinesc) este pentru Varlaam „plină de otravă, de moarte sufletească". Calvinii... cuget şi socotesc cîndai cu aceste minciuni şi amăgituri cu carili cearcă şi ispitesc în tot chipul

să poată afla pre neştine prostac şi neştiutor să-l sparie cu mărturia svintei scripturi, carile fără de cale le-au pus şi rău le tîcluiesc către a lor părere" (cf. B. Cazacu, *Pagini de limbă şi literatură română veche*, Ed. tineretului, 1964, p. 70).

CONCLUZII

Contribuţia lui Varlaam ar putea fi sintetizată astfel :

— Cărturarul moldovean se străduieşte să cultive o limbă românească înţeleasă de cît mai mulţi, într-o vreme cînd limba slavonă era încă limba oficială a bisericii şi cancelariei.

— El utilizează o limbă caracterizată prin predominarea elementelor populare, plină însă şi de elemente arhaice şi regionale. Remarcabilă este, în materie de lexic, desprinderea mitropolitului de slavonisme.

— Valorifică limba populară, elementele arhaice şi aduce în cadrul literaturii religioase elemente de proză artistică.

— În opera sa pot fi întîlnite trăsături ale stilului retoric, narativ şi polemic.

— Versurile lui „Stihuri în stema domniei Moldovei" în care glorifică pe Vasile Lupu, se numără printre primele versuri în limba română.

— Apreciată atît de contemporani cît şi de urmaşi, *Cazania*, a fost tipărită şi retipărită într-un număr mare de exemplare contribuind astfel la dezvoltarea şi unificarea limbii române literare.

De subliniat că această operă a fost reeditată atît în Muntenia cît şi în Transilvania unde au fost găsite numeroase exemplare atît din prima ediţie, 1643, cît şi din ediţiile ulterioare.

2. NOUL TESTAMENT DE LA BĂLGRAD (1648). CONTRIBUŢIA SA LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE. APLICAREA PRACTICĂ A EXPUNERILOR DIN PREDOSLOVIA CĂTRĂ CETITORI

Încercările de calvinizare a românilor din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVII-lea au dus la apariţia a două lucrări care prezintă un deosebit interes pentru studierea limbii şi literaturii noastre vechi : *Noul Testament* (1648) şi *Psaltirea* (1651), ambele tipărite la Bălgrad.

Lucrările menţionate apar într-o perioadă în care Transilvania era un principat autonom sub suzeranitatea turcească. Politica acestui principat se caracteriza printr-o orientare spre Ţările Române — aflate sub suzeranitate turcească —, prin participare la coaliţia protestantă, printr-o atitudine anticatolică şi anti-habsburgică.

Pe plan intern, principii Bethlen şi Rákoczy duc o politică de îngrădire a puterii magnaţilor care fuseseră principalul sprijin al Habsburgilor şi care prezentau obstacolul principal în procesul de consolidare a puterii centrale. În acest proces, ei sînt siliţi să caute sprijin şi să manifeste „o oarecare înţelegere faţă de păturile sociale de jos"[1]. Astfel, Gabriel Bethlen, „socotind că culturalizarea maselor în sprijinul ideologiei protestante constituie un sprijin al puterii centrale a statului absolutist împotriva nobilimii anarhice" ia măsuri spre a li se îngădui copiilor de ţărani şi orăşeni săraci să frecventeze şcoala pentru a ajunge învăţători, preoţi etc. Acelaşi principe înfiinţează o academie protestantă la care aduce profesori din ţările protestante din apus şi dă ordin de reorganizare a tipografiei cu litere latine.

Succesorul lui Bethlen, George Rákoczy, continuă aceeaşi politică culturală strîns legată de protestantism. Astfel, el trimite în străinătate „cărtulari" care să înveţe din „scriptură jidovească şi grecească", înfiinţează pe teritoriul principatului o şcoală de româneşte, latineşte şi greceşte, aduce (în 1636) meşteri tipografi din Olanda, completează tiparniţa cu o secţie română, cu caractere chirilice pe care i le cere lui Matei Basarab (1639) şi patronează prin superintendentul calvin Geleji colectarea de fonduri de la preoţii români pentru tipărirea *Noului Testament* conform circularei lui Geleji din 19 august 1643. Deci toate condiţiile pentru o ofensivă de culturalizare în spirit calvin erau îndeplinite : sprijinul şi autoritatea politică a principilor, o academie protestantă la Alba Iulia, bursieri ai principelui care să studieze limbile vechi în străinătate, o şcoală de româneşte, latineşte şi greceşte, o tiparniţă modernă cu meşteri din Olanda şi Ţările române.

Aceste precizări sînt necesare pentru a vedea în ce măsură au putut ajunge unii dintre români să frecventeze şcolile din acea vreme şi mai ales pentru a stabili în ce măsură au putut ajunge să cunoască *limbile greacă, latină şi slavonă* (indicate în predoslovie ca surse ale traducerii *Noului Testament)* şi *ebraică* (indicată ca sursă a traducerii *Psaltirei).* Putem deci conchide că la Alba Iulia au existat condiţii ca aceste limbi să fie cunoscute de cărturarii români. Rămîne acum să arătăm în ce măsură au fost ele utilizate de traducători şi ce influenţe au lăsat în domeniul lexicului.

Preţioase date asupra izvoarelor folosite precum şi asupra felului cum traducătorii înţeleg să aplice afirmaţiile din predoslovii ne furnizează glosele marginale.

Fiecare pagină din Noul Testament are rezervat un spaţiu pe care traducătorii îl folosesc pentru trimiteri la alte capitole sau versete din Vechiul şi Noul Testament ; pentru explicarea unor cuvinte străine, ei introduc şi termeni latineşti, maghiari, slavoni, în afara celor greceşti, menţionaţi de obicei de diverşi autori ; pentru explicarea unor cuvinte intrate deja în limbă prin cuvinte ce li se par mai accesibile (sinonime)

[1] Din *Istoria Transilvaniei*, Ed. Acad., 1960, p. 142.

și, în sfîrșit, pentru diverse completări necesare înțelegerii textului. Amestecul acestor note explicative cu trimiterile de ordin teologic la diverse capitole și versete au făcut ca aceste explicații să nu iasă în relief, iar atenția cercetătorilor s-a îndreptat îndeosebi asupra cîtorva cuvinte ce apăreau izolat, în pagini fără trimiteri.

Cuvintele glosate poartă întotdeuna semnul v v v deasupra, iar urmărirea explicațiilor marginale ne permite un contact direct cu dificultățile de limbă ale autorilor, cu metoda lor de lucru și, mai ales, ne permit precizări în privința izvoarelor.

Primul izvor indicat de traducători este pentru Noul Testament limba greacă. Ei pleacă de la izvorul grecesc, nu pentru că această limbă ar fi fost mai cunoscută în Transilvania, ci pentru că așa le dictează concepția lor despre traducere exprimată clar în postfața *Psaltirei*; *„apa totu-i mai curată și mai limpede în izvoru decît în pîraie"*. O traducere trebuie să plece de la izvor; izvorul este pentru Noul Testament limba greacă în care au scris evangheliștii, iar pentru *Psaltire* limba ebraică în care au fost scrișl psalmii.

Afirmația din predoslovie că traducătorii au utilizat izvorul grecesc este confirmată din plin de glosele marginale. Astfel, pentru a întări sau motiva întrebuințarea unui cuvînt, traducătorii recurg la glosări marginale arătînd că au tradus „capră sălbatică" din grecescul *dorcas*, au înlocuit *diapon ermia* din textul grecesc cu „Mercurie" (zeul Mercur n.n), *Artemida* din greceşte cu „Diana" etc.

Traducătorii recurg la autoritatea textului grecesc acolo unde observă o nepotrivire cu alte versiuni precizînd marginal: „Grecește așa-i acest vers" sau „la grecească nu era" ceea ce dovedește că ei confruntau diversele traduceri pe care le aveau în față cu textul grecesc, optînd în cele din urmă pentru versiunea originală, grecească.

Neologismele introduse. Metoda introducerii lor în circuitul limbii române

Utilizarea textului grecesc reiese și din cuvintele pe care traducătorii caută să le introducă în limbă ca: *filosofi, maghi (gr. magos*, lat. *magus-i), iotă, tetrarh, synagogă, teatron, evrochilidon,* „vînt", *chimbol canon, gangrenă, stihie* < v. sl. *stihija, ariopag, typografie* etc. Aceste cuvinte sînt explicate pentru a putea fi înțelese și deci pentru a putea pătrunde în circulația curentă a limbii. De ex.:

Textul	Marginal
„Atuncea Irod pre ascuns chiemă pre *maghi* (Matei, fila 4, cap. 2). . . . . și prinzîndu-l pre el îl duseră î(n) *ariopag*"	„filosofii" „ariopag iaste casa orașului unde se strîngea deregătorii".

Din examinarea citatelor reiese că : 1) traducătorii au rămas credincioşi principiului expus în prefaţă în privinţa neologismelor, adică le-au „lăsat cum au fost în isvodul grecesc" recurgînd la un împrumut direct de neologisme şi 2) că au glosat marginal cuvintele introduse sau neconsolidate în limbă, conform principiului accesibilităţii expuse, de asemenea, în prefaţă.

Un alt izvor utilizat de traducătorii de la Alba Iulia este izvorul latin (După părerea noastră, acest izvor este *Biblia ad vetustissima exemplaria*, Venetiis, 1587). Utilizarea unui text latin reiese nu numai din organizarea materialului, a trimiterilor etc., ci şi din *introducerea unor termeni din limba latină literară* ca : *pretor, libertin, stadiu, vers, testament, ţeremonie, sumă, preazbiter, vistiaria, scriptură*, nume de zeităţi ca *Diana, Mercurie, Jupiter* etc. Traducătorii cred necesar să gloseze şi termeni moşteniţi din limba latină sau formaţi pe teren românesc, ca *agru* „holdă", *verguri, aua*<lat, *uva, rotariu, rug, treapta* < trajecta.

Alte note marginale ne dau indicaţii precise asupra utilizării textelor *slavone, ebraice* şi a „intorsurii de demult" (Coresi). Utilizarea unui text maghiar nu e indicată din motive tactice, deşi textul o dovedeşte din plin : *oboşi* < magh. *olasz* „italian" ; calcuri „*a da înainte*"=„a prezenta", „*a pune înainte*" etc.

O atenţie deosebită dau traducătorii de la Bălgrad sinonimelor. În predoslovia către cititori, traducătorii arătau că „românii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip" şi, în consecinţă, ei se vor sili să izvodească *„aşea ca să înţeleagă toţ(i)"*.

Notele marginale demonstrează că într-adevăr traducătorii n-au uitat enunţarea din predoslovie şi că s-au străduit tot timpul să explice o serie de cuvinte intrate în limba noastră care nu li se păreau a fi pe înţelesul tuturor.

Ne găsim astfel în faţa unui glosar de sinonime cu un scop practic : accesibilitatea. Parcurgerea acestor explicaţii ne arată, pe de o parte, care erau termenii consideraţi de traducători ca avînd o mai mare circulaţie, pe de altă parte, care erau posibilităţile de exprimare ale limbii române de la mijlocul secolului al XVII-lea. Traducătorii explică marginal *besearicii prin săborului, s-au întorsu, de la mine prin = s-au lepădat de la mine ; un săn = un cot de mare ; au adurmit = au murit ; în desfătare = în buiecie ; întru tăcere = în taină ; să se închine = să-i zică bună ziua ; duh = năluca ; un ceardac = loc de cină au prînzu ; surceale = hrasture ; stăpînilor lor = domnilor lor* etc.

Alături de preocuparea de a reda cît mai exact sensul cuvintelor, de a le face accesibile tuturor, se poate urmări şi preocuparea traducătorilor de a înlătura, pe cît posibil, orice echivoc dintr-o propoziţie sau frază. De aici o serie de completări pentru a întări un sens, un verb, un pronume, un complement, precum şi explicaţii de ordin dogmatic.

Ex. Textul :	**Marginal :**
„şi certă Is pre el"	„pre dracul"
Şi alergînd înainte se sui *într-un smochin*	„Alţii zic că-i *mur*"

Trebuie să precizăm că citatele noastre nu reprezintă decît o parte din materialul glosat, cel referitor la folosirea izvoarelor greceşti şi latine, şi că pe lîngă acest material, autorii glosează termeni slavoni, maghiari, turceşti, ebraici. Cel mai bogat capitol este acela al sinonimelor (circa 100 de explicaţii marginale).

Parcurgerea integrală a notelor şi explicaţiilor îndreptăţeşte cîteva concluzii :

1. Înainte de lexiconul lui Mardarie Cozianul (1649), care traduce o serie întreagă de cuvinte slavoneşti în limba română, *Noul Testament* de la Bălgrad încearcă o explicaţie de termeni din limbile greacă, slavonă, latină şi maghiară.

Trebuie să subliniem că deşi traducătorii au cunoscut *Biblia* calvină a lui Heltai Gáspár (1562) care are la sfîrşit un glosar cu explicarea în limba maghiară a unor termeni, ca *denarius, gehenna, synagoga, Rabbi, Mammon, publicanus,* pe care îi găsim şi în glosele *Noului Testament de la Bălgrad,* explicaţiile date de traducătorii români acestor termeni nu se resimt de influenţa maghiară. Aceste note marginale, prin amploarea lor, pot fi considerate un început de dicţionar explicativ. Asemenea glosări s-au făcut şi înainte pe o scară mai mică şi cu o sferă mai restrînsă a noţiunilor. Procedeul va fi continuat mai tîrziu de alţi cărturari, ca Dosoftei şi mai ales Dimitrie Cantemir, care întocmeşte „o scară a numelor şi cuvintelor străine tîlcuitoare".

2. Glosele marginale şi explicaţiile din Noul Testament aduc precizări în privinţa izvoarelor folosite. Astfel, datorită lor putem stabili cu precizie utilizarea textului grecesc şi capitolele la care traducătorii au întîmpinat unele dificultăţi. Prin coroborarea trimiterilor putem stabili textul latin pe care l-au avut în faţă, *Biblia veneţiană* din 1587, iar alte note precizează şi celelalte surse consultate.

Aceste precizări sînt cu atît mai necesare cu cît autorii de tratate sau compendii de literatură veche citează predosloviile cînd este vorba de izvoarele Noului Testament şi evită să confirme că traducerea s-a făcut după originalul grecesc sau latinesc. Un exemplu de acest fel îl întîlnim la N. Cartojan, care scrie : „Nu ştim cît preţ se poate pune pe afirmarea că preoţii şi cărturarii însărcinaţi cu traducerea au confruntat izvoarele greceşti, sîrbeşti şi latineşti... Ne lipseşte un studiu precis în această privinţă. Se pare însă că traducătorii au utilizat vechea traducere coresiană".

Prin urmărirea atentă a gloselor marginale şi a lexicului putem stabili în ce măsură traducătorii sînt tributari originalului grecesc, textului latin şi altor surse indicate şi neindicate în predoslovii.

3. Consultarea notelor marginale ne arată că ne găsim în faţa unor oameni cu o pregătire ştiinţifică aleasă pentru vremea lor, care au avut o concepţie despre traducere şi o metodă avansată de lucru.

(N. Drăganu îi consideră adevărați savanți). Să luăm de pildă termenul *maghi* (gr. *magos*, lat. *magus*). Pentru acest cuvînt, traducătorii găsesc corespondentul : *filosof*, derivat din limba greacă, *mîndri* (sl. *mondru* „înțelept"), *văsvi* (tot limba slavonă) și termenul popular *găcitori*= „ghicitori în stele". În text, ei optează pentru *mag*, termen consacrat în limba bisericească. Același termen îl găsim la Coresi tradus „vlăfele de la răsărit" (Matei, f. 2, b. zac. 3), iar *Biblia de la București* optează, pentru vrăjitori (Matei c. II).

4. Explicarea marginală a neologismelor precum și larga răspîndire a *Noului Testament* îndreptățesc concluzia că aceste cuvinte au intrat în limba română direct din limba greacă sau latină, la 1648, și nu prin intermediul limbii franceze, așa cum consemnează unele dicționare (Candrea și *DLRM*). Deci, glosele marginale ne ajută să stabilim data la care au intrat în limba noastră unele neologisme (ex. synagogă, teatru, gangrenă etc.).

5. Glosele marginale constituie un indiciu asupra poziției pe care o aveau în limbă unele cuvinte în secolul al XVII-lea. Faptul că unii termeni atestați în secolul al XVI-lea sînt explicați marginal înseamnă că traducătorii nu le atribuiau o poziție consolidată în limbă, concluzie valabilă cel puțin pentru Transilvania (invers, termenii cu ajutorul cărora se dădeau explicații marginale erau în concepția traducătorilor termeni mai cunoscuți și răspîndiți). Deci Noul Testament, pe lîngă introducerea unor cuvinte noi — în general greu de determinat cu precizie din motivele amintite — contribuie la încetățenirea în limba română a unor termeni considerați ca fiind insuficient cunoscuți și răspîndiți.

6. Din preocuparea traducătorilor de a se face înțeleși de toți românii a ieșit un început de dicționar de sinonime. Explicarea cuvintelor este subordonată unui interes practic : accesibilitatea (fără nici o prejudecată etimologică). Un cuvînt de origine latină este explicat printr-un cuvînt de origine slavă și invers. Aceeași metodă a explicațiilor largi o aplică traducătorii și în *Psaltirea* din 1651.

Parcurgerea acestor note și explicații prilejuiește un contact direct cu laboratorul traducătorilor, cu posibilitățile și limitele limbii române din veacul al XVII-lea.

În plus, coroborarea expunerii teoretice din prefața către cetitori cu aplicarea practică a principiilor expuse aruncă o lumină nouă asupra *Noului Testament*.

Importanța acestei opere în istoria limbii reiese, mai ales, din influența sa asupra lucrărilor ulterioare. *Biblia* (1688) va prelua, după 40 de ani, cu mici modificări, aproape întreaga traducere precum și trei predoslovii.

În fine, *Noul Testament nu trebuie considerat doar ca o simplă traducere*. Pe lîngă cele două predoslovii menționate de cercetători (Predoslovia către cetitori, Predoslovia către Măria sa Craiul Ardealului), *Noul Testament* conține o serie de predoslovii cu explicații asu-

pra celor mai importante capitole ale traducerii. *În total, am identificat 23 de asemenea predoslovii, totalizînd laolaltă cu „șumele", adică rezumatul capitolelor, circa 80 de pagini originale.*

Unele din predoslovii aduc date interesante asupra unor monumente ale lumii antice, informații de ordin geografic și istoric (așezarea Corinthului, viața lui economică etc.). Pe lîngă conținut, aceste predoslovii se remarcă și prin elemente stilistice noi. Apar aici caracteristicile *stilului didactic* (expunerea pe bază de întrebări și răspunsuri), *elemente de descriere științifică, de stil narativ și polemic.*

Prin problemele teoretice, prin influența pe care a avut-o asupra traducerii *Bibliei* de la București, 1688, și mai ales prin glosarea și explicarea marginală, *Noul Testament* a contribuit la realizarea unei limbi unitare românești, pledînd pentru o normă literară supradialecticală.

3. DOSOFTEI

a) *Începuturile exprimării în versuri în limba română, Psaltirea* (1673);
b) *Viața și petrecerea sfinților* (1682—1686).

Dosoftei era, așa cum nota cronicarul, un învățat fără pereche în vremea sa, cunoștea mai multe limbi vechi: latina, elina, slavona precum și cîteva limbi moderne: neogreaca, polona, rusa, ucraineana.

Opera în versuri. Scurt istoric al versificației la noi.

Primele versuri tipărite în limba română au un caracter fie politic, fie religios. Ele sînt închinate stemei țării, domnitorilor, mitropoliților, sau sînt versuri de mulțumire și laudă pentru „săvîrșirea lucrului". Seria cărților care conțin asemenea versuri o deschide *Cartea românească de învățătură*, Iași, 1643, (Urmează *Evanghelia învățătoare*, Mănăstirea Dealului, 1644, *Șapte taine*, Iași, 1645 etc. Vezi o listă completă în subsolul articolului *Versuri în metru antic în Biblia de la București*, 1688, de G. Țepelea în *Limba română*, nr. 1, 1963). O excepție de la acest gen de versuri cu caracter ocazional o constituie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea activitatea lui Miron Costin și Dosoftei. Primul se străduiește să lămurească noțiunile de ritm, rimă etc., în *Viața lumii*, tratînd tema „Fortuna labilis" în maniera poeților medievali din Europa, iar Dosoftei precizează că a lucrat cinci ani cu „osîrdie mare" la versificarea psalmilor.

În afară de *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673, Dosoftei a mai publicat:

1. Un poem despre domnii Țării Moldovei de la descălecat pînă la Duca-vodă, poemul conține 136 de versuri și este inserat în *Molitvenic de-nțălăs* (1681) și în *Parimiile de preste an* (1683).

2. *Versuri la stema țării,* versuri de mulțumire pentru tiparele primite de la Moscova.

În manuscris s-a găsit recent o traducere din greceşte cu conținut laic intitulată „Începuturi". Lucrarea trădează interesul lui Dosoftei pentru literatura dramatică.

Psaltirea (1673)

Sub influența calvină se răspîndește în toate literaturile europene ideea parafrazării psalmilor. Într-o țară apropiată, în Polonia, Jan Kochanowski a transpus în 1579 după exemplul lui Clement Marot şi Théodore de Bèze psalmi în limba poloneză. Dosoftei a cunoscut opera lui Kochanowski şi a preluat de la acesta ideea versificării psaltirilor.

Deoarece modelul a fost acelaşi pentru toți poeții care au versificat psalmi, adică *Psaltirea* din *Vechiul Testament,* originalitatea unui poet trebuie căutată mai degrabă în sistemul de versificație, decît în fondul de idei şi sentimente.

Comparînd versurile poetului român cu cele ale lui Kochanowski, L. Gáldi (Un grand disciple roumain de Kochanowski) ajunge la următoarele concluzii :

1. Dosoftei n-a respectat întotdeauna sistemul metric al lui Kochanowski. Astfel, „Decasilabele din versul lui au fost asimilate în poezia română la hexasilabe", şi s-au obținut în acest fel versuri mai scurte, ca de exemplu :

„Limbile să salte
Cu cîntece nalte,
Să strige-n tărie
Glas de bucurie"

Deci versurile mai lungi din Psaltirea lui Kochanowski sînt transformate uneori de Dosoftei în versuri sprintene, de factură populară.

2. Dosoftei utilizează rime de tipul a, b, b, a (îmbrățişate) care nu apar la poetul polonez, acesta rămînînd tributar exclusiv rimelor împerecheate.

Unele versuri de 13 silabe ale lui Kochanowski apar la Dosoftei astfel :

„Doamne mă spăşiaşte
Cu sfîntul tău nume,
Fă-mi giudeț pre lume
Şi-ntreg mă feriaşte"

Este pentru prima dată cînd apare în poezia română acest sistem de rime şi trebuie să subliniem că modelul n-a fost preluat de la Kochanowski.

3. Dosoftei utilizează şi rime încrucişate (a, b, a, b,) în cele opt versuri originale ce precedă Psalmul 132 :

„Cine-şi face zid de pace — Că-i mai bună depreună
Turnuri de frăţie, — Viaţa cea frăţească
Duce viaţă, fără greaţă — Decît armă ce destramă
Într-a sa bogăţie — Oaste vitejească".

4. În concluzie, pe baza analizei sistemului de versificaţie, poetul român nu poate fi considerat un simplu traducător al lui Kochanowski, ci, în unele cazuri, un inovator în poezia noastră. Cărturarul moldovean nu este nici un simplu imitator ; el găseşte calea spre valorificarea elementelor locale, se sprijină deopotrivă pe cultura sa vastă ca şi pe creaţia populară. De obicei, Dosoftei reuşeşte să creeze o versificaţie durabilă, atunci cînd se apropie de versul popular sprinten, săltăreţ. Din păcate versurile lungi rămîn predominante şi lectura lor este, adeseori, greoaie.

Din compararea conţinutului *Psaltirei* în versuri a lui Dosoftei cu textul respectiv neversificat, din Biblie, reiese că Dosoftei n-a respectat întocmai textul original, ci a purces la modificări impuse de necesităţile versificaţiei. Prelucrarea apare astfel destul de liberă, dar trebuie să precizăm că amplificările lui Dosoftei nu se soldează decît arareori cu reuşite artistice.

Traducerea psalmilor punea însă pentru Dosoftei şi probleme de vocabular. Dosoftei recurge în afara limbii bisericeşti şi a neologismelor la termenii populari de circulaţie curentă în societatea feudală a vremii, de exemplu „parte de moşie", „precum ne spun moşii", „pre boiari, pre gloate", „cuconii", „uric", „caftan", „inorog", „bucin", „cobuz", „descălecare", „corn de buor", realizează deci o culoare locală românească, transplantează acţiunea de la rîul Vavilonului pe apa Prutului.

Ca imagini remarcăm : „scaunul dă radză", „preste luciu de genune", „turnuri de frăţie" etc.

Lucrînd cinci ani cu „osîrdie mare" la transpunerea în versuri a Psaltirei, realizînd 8.000 de versuri de o factură inegală, Dosoftei supune limba română la o încercare unică pentru epoca sa : transpunerea în versuri a unor idei şi sentimente formulate în *Vechiul Testament,* în care predomină invocarea ajutorului ceresc, lauda drepţilor şi blestemul păcătoşilor. Dosoftei recurge la modelul cult polonez de versificaţie şi la cel popular românesc. Pe măsură ce se apropie de modelul popular, opera este mai viabilă.

Prin rigorile ritmului şi a rimei, limba română e supusă la un proces de înmlădiere care va fi fructificat de generaţiile următoare.

Opera în versuri a lui Dosoftei oglindeşte confruntarea dintre influenţa cultă şi cea populară care i-au imprimat note distincte : cea cultă, poloneză, o notă greoaie, cea populară, o notă sprintenă apropiată de limba vorbită. Din reuşita nuanţei populare reiese implicit direcţia spre care trebuia să tindă limba română literară. Precizăm că unii din-

tre psalmii structurați pe forma populară au avut o largă circulație în copii, și au fost preluați de popor sub formă de colinzi. (Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. II București, 1925, p. 377, Romulus Todoran, *O copie ardeleană a Psaltirii în versuri*, Buletinul Univ. Cluj, Seria științe sociale, I, nr. 1—2, 1954, p. 291). Este o verificare practică a succesului experienței poetice a lui Dosoftei. Această experiență ilustrează o nouă funcție a limbii literare din această perioadă : *cea poetică*.

2. Viața și petrecerea sfinților (1682—1686)

Viața și petrecerea sfinților în patru volume, reprezintă o traducere de texte privind viața unor sfinți mai însemnați ai bisericii. Textele de bază au fost cele *12 Mineie* în limba greacă, iar traducerea s-a făcut conform precizărilor lui Dosoftei din limbile elină, neogreacă și slavonă, „pre limba proastă românească", adică în limba populară.

Prezentînd viața unor sfinți care au trăit în diferite părți ale lumii, pe diferite continente care au exercitat profesiuni diferite (unii erau medici, ca de exemplu Cosma și Damian, alții ostași etc.), traducătorul pune în circulație o serie de termeni referitori la fauna, flora de pe glob, pe care îi explică în glosele marginale. Prin numărul și varietatea lor, termenii puși în circulație constituie un început de terminologie științifică.

Iată cîțiva termeni ce apar în *Viața și petrecerea sfinților*. Din limba latină : *cavză* și *cauză*, *comes* (conte) ; *firmamentul*, *notariu*, *providențiе* etc. Din greacă și neogreacă : *leopard*, *aritmetică*, *astrologhie*, *gheometrie*, *enkiclopedie*, *caligraf*, *ritoriki*, *prolog*.

În afara neologismelor împrumutate din limbile latină și neogreacă, Dosoftei introduce o serie de slavonisme, calcuri lexicale după limba slavonă, elemente aromânești (amiră, frunceauă), elemente ucrainiene și rusești, precum și formații proprii.

Pe lîngă contribuția *Vieții sfinților* la îmbogățirea vocabularului, mai trebuie să-i subliniem structura frazelor. Acestea sînt, în general, surprinzător de scurte pentru epoca respectivă : „Și iarăș luînd drumul spre răsărit 100 de dzîle și mai bine, sosim în țara pithicilor. Nemică alta nu vedeam, numai pithicii, — și fugiră de noi deaca ne văzură. Iară noi proslăvim pre D(u)mn(ă) dzău că ne-au izbăvit de dînșii" (vol. I, f. 78. v).

Sau despre Cosma și Damian : „Aceștia svinți să trăgea den rudî den pămîntul Asiei. Tatăl le fusese ellin. Iară mama creștină, anume Theodotica" (fila 98, noiembrie).

Prin conținutul lor, adesea fantastic, prin atmosfera de basm, *Viața și petrecerea sfinților* s-a bucurat de o deosebită prețuire în perioada veche a limbii noastre. Fragmente din textul lui Dosoftei au fost preluate de *Mineiele de la Buzău*, 1698, de *Anthologhionul*, 1737,

și de *Mineile de la Rîmnic*, 1776—1780 etc. Deci, prin marea ei răspîndire, prin glosele marginale, traducerea lui Dosoftei a adus o contribuție de seamă la îmbogățirea vocabularului limbii române literare din cele mai variate domenii.

CONCLUZII

1. Prelatul moldovean a dezvoltat o activitate editorială vastă, contribuind astfel la consacrarea definitivă a limbii române ca limbă de cult în Moldova.

2. Dosoftei contribuie la dezvoltarea limbii române literare realizînd cea mai întinsă operă în versuri din epoca veche. Prin prelucrarea psalmilor în versuri, el vrea să demonstreze că literatura, în general, nu este un atribut exclusiv al limbilor vechi de cultură: greaca și latina.

3. Vocabularul lui Dosoftei este foarte variat: el utilizează termeni populari și arhaici, introduce neologisme din limbile latină, greacă, neogreacă, slavonă, rusă. Este, de asemenea, primul scriitor român care pune la contribuție și dialectul aromân.

4. De un mare interes sînt și încercările sale de a îmbogăți limba prin formații proprii și mai ales prin schimbarea categoriei gramaticale (ex. adv. *apoi* devine substantiv: „apoiurile dzîlelor" = sfîrșitul; adjectivele *plin*, *mult* devin substantive, cu sensul de *plin* = plenitudine, iar *mult* = mulțime). O bună parte din încercările lui Dosoftei în formarea cuvintelor, în sintaxa traducerilor sînt artificiale, determinate de modelele străine pe care le avea în față.

5. Cele mai importante contribuții ale lui Dosoftei, rămîn cele accentuate în expunerea noastră: la înmlădierea limbii prin intermediul versificației și la îmbogățirea vocabularului.

4. BIBLIA 1688 — CONTRIBUȚIA EI LA IMPUNEREA SUBDIALECTULUI MUNTEAN CA LIMBĂ LITERARĂ

Începînd de la Enăchiță Văcărescu s-a susținut mereu că *Biblia 1688* sau *Biblia de la București* marchează o dată importantă în cadrul literaturii române vechi și a evoluției limbii române literare.

Cercetările mai noi au stabilit că traducerea nu poate fi atribuită decît într-o anumită măsură — aceea de adaptare și coordonare — fraților Radu și Șerban Greceanu semnatarii ei. Într-adevăr, Biblia preia și adaptează texte din *Palia* de la Orăștie, 1582, din *Parîmiile* lui Dosoftei, *Evanghelia* și *Apostolul*, apărute anterior. Dar elementele de bază ale acestei opere rămîn: *Vechiul Testament* într-o traducere mamuscrisă a Spătarului Milescu (1660) și *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648.

Această indicare a izvoarelor implică precizări importante pentru limba română literară din secolul al XVII-lea : ea arată că există o continuitate în privința limbii române literare în epoca veche și că Biblia e *de fapt o sinteză, o antologie de texte din toate provinciile românești, Moldova, Muntenia, Transilvania.*

Frații Greceanu au preluat întocmai sau au muntenizat textele anterioare. Datele acestea arată că limba română literară avea un caracter relativ unitar în cele trei provincii. Textul traducerii spătarului moldovean Milescu de la 1660 ca și cel al *Noului Testament de la Bălgrad* (Transilvania) 1648, sînt preluate cu modificări de ordin fonetic și uneori lexical, după 28 și respectiv 40 de ani, de frații Greceanu.

Deci textele puteau fi preluate fără modificări esențiale.

Nu trebuie să se aplice în materie de texte vechi religioase criteriile din viața culturală și literară. Limba bisericească are tendința de a relua cuvintele vechi, expresiile, topica chiar ca pe ceva sfînt, ca pe un bun cîștigat. Traducătorii noi au căutat întotdeauna un punct de sprijin în predecesori și au transcris adeseori cuvinte, expresii și fraze întregi, fără a avea impresia că plagiază, ci, dimpotrivă, că reiau o veche tradiție. Ei n-au urmărit *originalitatea, ci, accesibilitatea.*

Pe baza acestei concepții traducătorii Bibliei au selectat și adaptat moștenirea literară în materie, fără a avea impresia că preiau un bun străin.

Prin adaptarea textelor la fonetismul muntean, frații Greceanu au contribuit la impunerea acestuia ca pivot al limbii literare și al limbii de cult.

Particularități fonetice

În *Biblia de la București,* fonetismele caracteristice subdialectului muntean sînt notate în majoritatea cazurilor în mod identic :

a) *cîine, pîine, mîine.* Exemple :

cîine s.m., 450^{b}/57, cîinesc, adj., 415^{b}/59 ; mîine, adv., 430^{b}/12 ; mîinile s.f.pl. 412 /37, 432^{a}/3 dar și mînile s.f., 421^{a}/32 ; pîine s.f. 438^{a}/2 (apare cu regularitate sub această formă)

b) *j*

ajutoriu s.n., 404^{b}/11 ; a ajutori, vb, 428^{a}/16, 444^{b}/11 ; judecată, s.f., 413^{a}/30, 413^{b}/23, 414^{a}/24, 422^{a}/2 ; judecătoriu s.m., 405^{b}/23, 402^{a}/56 ; a juca, vb, 447^{b}/42 ; a jura 424_{a}/52, 450^{b}/39 ; jurămînt. s.n., 415^{b}/24, 450^{b}/34.

c) *z*

zeace, numeral, 411^{b}/48, 427^{a}/42 ; a zice, vb, 442^{b}/24, 445^{b}/15 446^{b}/44 ; zioa, s.f., 410^{a}/20, 411^{b}/30, 422^{b}/18 ; zi, s.f.neart. 409^{a}/41; 435^{a}/40 ; a zăcea, vb, 415^{a}/42, 441^{b}/51.

d) Palatalizarea e sporadică. În materialul de circa 100 de pagini fişat de noi, *hiclean* şi *hier* apar o singură dată, la p. 401[a]/51 şi respectiv 415[b]/38. În schimb *hiară* apare de 5 ori. Acestea sînt, fie fonetisme păstrate din traducerea moldoveană a spătarului Milescu, fie caracteristice locale ale graiului muntean. (În zona Cîmpulung-Muscel, întîlnim şi astăzi asemenea palatalizări.)

Prezenţa unor fonetisme ca *samă*, s.f., 434[b]/2 şi *sară*, s.f., 415[a]/43 ne fac să înclinăm spre prima ipoteză. În orice caz putem conchide că în privinţa caracteristicilor fundamentale ale graiului muntean, fraţii Greceanu au manifestat o consecvenţă remarcabilă.

Fonetisme arhaice

Alături de aceste elemente muntenizante trebuie să notăm prezenţa unor fonetisme arhaice, reproducînd faza latină ca :

— direptate, s.f., 419[a]/16 ; adirept, adj., 435[a]/58 ; direpţ, adv., 413[a]/20 < lat. directus ;
— a îmbla, 441[b]/46 < lat. ambulare ; îmblet, s.n., 402[b]/42 ; împlu, 408[a]/33 < lat. impleo ;
— rănichiu s.m. (rinichiu), 405[a]/12 < lat. reniculus ; „să rădică inima lui" < lat. eradicare ;
— duroare, s.f., 419[a]/57, 412[b]/15 < lat. dolorem ;

Fonetisme populare

ş, j, ţ + ea > a, exemple : să şază, să împărăţască (694[b]) ;
s + e > ă, exemple : „să desfrînează", 445[a]/20, alternează cu fonetismul literar „se va conteni", 432[a]/37 ;
r + e > ă, „cu cară", pluralul substantivului car (694) ; paharăle (67) ;
ş + e > ă, exemple : „cauşăle" (694), în deşărt (412).

Al. Rosetti şi colaboratorii notează alternarea — uneori chiar pe aceeaşi pagină — a fonetismelor literare cu cele populare sau regionale, ca de exemplu : *e* cu *i* (umerele — umerile) *e* cu *ă* (ziseră — zisără). *Istoria limbii române literare*, Ed. Minerva, 1971, p.171.

În structura morfologică se menţin principalele caracteristici ale subdialectului muntean şi ale limbii vechi :

— Pluralul substantivelor în *e* — asuprele (462).
— Iotacizarea verbelor : eu văz, să paţă, să scoaţă.
— Perfectul simplu ca în secolul al XVI-lea : dediu (446[b]/48) ; deade (407[a]/1) ; deaderă (403[a]/58).
— Pronumele relativ apare peste tot articulat ca în faza anterioară : carele, carea, carii, carele.
— Numeroase forme perifrastice : era mergînd etc.
— Identitatea persoanei a III-a singular cu a III-a plural, a auxi-

liarului a avea, în construirea perfectului compus : „El (Alexandru Macedon n.n.)... au biruit cetăți multe și au jungheat împărați ai pămîntului" (694) dar și „s-au îndemnat oarecarii den nărod" *(Ibid.)*.

În formarea cuvintelor notăm frecvența sufixelor în- *(or) iu* caracteristice fazei mai vechi a limbii : ajutoriu, s.n. 404[b]/11, alergătoriu, s.n. 431[b]/49, asupritoriu, s.m., 444[b]/3, vestitoriu, s.m., 443[a]/32, gîlcevitoriu, adj. 411[b]/26, ascultătoriu, adj., 430[b]/37 ; -(ar)iu : măgariu, s.m., 443[a]/3, grătariu, s.n., 443[b]/5.

— ciune : desfătăciune, s.f., 425[b]/57, deșărtăciune, s.f., 447[a]/4, păliciune, s.f., 407[a]/42, seteciune, s.f., 433[b]/29.

— adjective în -os : mueros, 439[a]/43, vederos, 441[a]/37.

— substantive și adjective abstracte cu prefixul ne- : negîndirea, s.f., 441[a]/8, nesfatul, s.n, 434[b]/9, nevreamea, s.f., 449[b]/20, nerău, adj., 440[a]/44.

— frecvența unor verbe formate din substantive : a păgîni, a oști, a se tăbărî (a-și așeza tabăra).

Vocabularul

În predoslovie Șerban Cantacuzino vorbea de „strîmtarea" limbii românești și de necesitatea împrumuturilor directe din limba elină. Sînt introduse fără a fi adaptate la sistemul limbii române cuvinte care desemnează pietre scumpe : sardion, 442[b]/27, topazion, 454[a]/57, anthrax, iaspis, ahatis, amethistos (68 a). Introducerea termenilor fără adaptarea lor morfologică e motivată de faptul că și tălmăcitorii latini și slavoni „le-au lăsat precum se citesc la cea elinească".

Această metodă nu este însă caracteristică pentru majoritatea neologismelor fie de origină greacă ca armonie, s.f., 406[b]/7, organe, s.n., 428[a]/48, catapeteazma, 694, fie latină ca austrul, s.n., 407[c]/2, finicul, s.m., 412[a]/17 care sînt adaptate la sistemul limbii noastre.

Acțiunea de eliminare treptată a slavonismelor observată la Varlaam, continuă. Ca și în cazul *Cazaniei* slavonismele par numeroase doar datorită frecvenței unor cuvinte ca : jărtvă, jîrtăvnic, a jîrtvni, boiarin, a dosădi, a istovi, a conceni, milosîrdie, ciudească, svințire, a svinți, svînt etc.

Arhaismele lexicale și fonetice sînt încă numeroase : measer, adj. = sărac, 403[b]/40 ; duroare, s.f., 423[a]/23 ; cărunteațele, s.f. pl., 440[a]/16 ; voroavă, s.f., 432[b]/22 ; colunii, 415[a]/22.

Nota predominantă în materie de vocabular rămîne însă structurarea pe limba populară, uneori cu o nuanță regională. Paginile cele mai rezistente ale traducerii sînt axate pe limba populară.

Construcțiile sintactice se diferențiază de limba de astăzi în primul rînd printr-o altă utilizare a prepozițiilor. Exemple :

— ...„și au mers *către* împăratul" (694), aici cu sensul vechi al prepoziției „și au mers contra împăratului" ;
— Prepoziția *căci* are sensul *pentru că* : „...și să mîhni Dumnezău *căci* făcu pre om pe pămînt și cugetă..." (4) ;
— Păstrarea prepoziției *a*<ad : „Vremea a tot omul vine înaintea mea..." (4) ;
— „...Și fiestecarele cugetă *intru* inima lui... spre răutăți (4) ;
— Superlativul absolut, apare adeseori construit cu adverbul *foarte*, la sfîrșit, după adjectiv : „Și să înalță și să rădică inima lui și adună putere vîrtoasă *foarte*" (694) ;
— Pronumele personal de persoana a III-a singular feminin, utilizat cu rol de complement direct apare înaintea verbului (predicatului) :

„...și fața mea *o* au acoperit negură" (373 [a]/34).

— O notă care diferențiază sintactic și stilistic *Biblia 1688* de traducerea din 1938 este frecvența utilizării perfectului simplu ca element al narațiunii. Exemplu : „Și împărăți Alexandru ani 12 și muri. Și biruiră slugile lui fiește carele la locul lui" (694). De observat că *Biblia, 1938*, utilizează aici, și în alte ocazii similare, perfectul compus.

Samuil Micu critica în 1795, în prefața *Bibliei* tradusă de el, *Biblia* de la București care ar fi „cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc" ... „ba pre unele locuri tocmai fără înțeles iaște". Asemenea păreri au fost emise și mai tîrziu de către Ioan Bălan în *Limba cărților bisericești*, 1914, care observă unele inadvertențe și construcții greșit traduse în *Biblia de la București*.

Aceste păreri vin în contradicție cu aprecierile superlative ale unui N. Iorga sau N. Cartojan.

Adevărul este că *Biblia* conține atît pagini cu iz cronicăresc, demne de pana unor reprezentanți ai istoriografiei contemporane cît și pagini sau pasaje traduse mecanic sau insuficient de clare. Dar a afirma că traducerea Bibliei este de o valoare inegală nu este suficient, afirmația trebuie să fie urmată, după părerea noastră, de unele explicații.

În cele peste 900 de pagini format mare, traducătorii *Bibliei* trebuiau să redea în limba română texte cu un conținut variat : geneza, cărți ale judecătorilor, regilor, cronicilor, cartea de mare zbucium lăuntric a lui Iov, azvîrlit la marginea cetății ; psalmii lui David, în general imnuri de slavă, ode de mare efuziune lirică ; proverbele (Pildele lui Solomon) de o construcție sobră ; *Cîntarea cîntărilor* — distonantă de rest prin lirismul profan — profețiile lui Isaiia, Ieremia, Iezechil etc., cuprinzînd adeseori alegorii, simboluri, aluzii greu de descifrat ; evangheliile, epistolele apostolilor, apocalipsul cu dese incifrări. Traducătorii care aveau la îndemînă doar modelele semnalate au reușit — ținînd seama de limitele limbii române literare din secolului al XVII-lea — să redea cursiv și chiar artistic pasajele narative, în care cultura popu-

lară, limba poporului le puteau fi de mare ajutor. Aşa se explică faptul că partea istorică a *Bibliei* este mai realizată iar zbuciumul lui Iov, în care revolta, căutările omului lovit se izbesc de neputinţa explicaţiilor logice apar învăluite în obscuritate. Iată un exemplu din cartea lui Iov, cap. 23 :

„Şi răspunzînd Iov zise : dară ştiu că den mîna mea mustrarea mea iaste. Şi mîna lui grea se făcu preste suspinul mieu. Cine oare ar şti că aş afla pre dînsul şi aş veni la săvîrşit. Zicereaş şi mie judecată şi gura mea voi împlea de mustrări. Şi aş cunoaşte leacurile carele îmi va grăi. Şi de aş simţi pre cine-mi va spune şi de va veni asupră-mi cu multă vîrtute şi apoi cu înfricoşarea nu-mi va isprăvi. Pentru că adevărul şi mustrarea de la el iaste şi să scoată la săvîrşit judecata mea. Pentru că la ceale dentîiu voiu mearge şi încă nu voiu mai fi dară ceale de apoi ce ştiu. În stînga făcînd el şi nu m-ai ţinut, mă va cuprinde cu direapta şi nu voiu vedea. Pentru că ştiu acum calea mea alesu-m-au ca aurul şi voiu eşi întru poruncile lui pentru că căile lui am păzit şi nu mă voiu abate den poruncile lui. Şi nu mă voiu petreace şi în scaunul mieu am ascuns graiurile lui. Iară de au şi judecat el aşa, cine iaste cela ce stă împotriva lui ? Pentru că ce au vrut el au şi făcut. Pentru aceeaia spre el am sărguit şi dojenindu-mă am avut grijă de el spre aceasta. De cătră faţa lui sămănarea sîrguiască, voi socoti şi mă voi înfricoşa de către el. Şi domnul au muiat inima mea şi atotţiitorul au sîrguit spre mine. Pentru că n-am ştiut că-mi va veni mie întunearec şi faţa mea o au acoperit negură" (373).

De observat că nici traducerea din 1938 nu este scutită de pasaje greoaie la acest capitol. Exemplu : 4) Aş rîndui în faţa lui pricina mea şi gura mea aş umple-o cu dovezi ; 5) Aş şti atunci cu ce cuvinte mi-ar răspunde şi aş băga în cap ce mi-ar grăi ; 6) Oare întru mulţimea puterii sale se va certa cu mine ?

Exemple de acest fel pot fi ţitate îndeosebi din *Cîntarea cîntărilor*, unde traducătorii din 1688 nu disting intervenţiile *corului, a miresei* şi *ale mirelui* şi în consecinţă o serie de comparaţii, metafore, exclamaţii se pierd în obscuritate.

Se poate conchide că în cadrul paginilor şi pasajelor axate pe redarea vieţii materiale, imediate, susceptibile a fi realizate prin zestrea populară a limbii, realizările sînt mai numeroase ; acolo unde intervin simbolurile, abstracţiunile, prezentarea unor frămîntări sufleteşti, textul e pîndit de obscuritate. Aceasta nu numai din cauza unei penurii în vocabular, ci mai ales din cauza exprimării raporturilor în propoziţie şi frază, prin prepoziţii ieşite din uz, cu alt sens, sau cerînd alte construcţii.

Există deci şi o obscuritate inerentă în sintaxă datorită conţinutului şi a stadiului limbii literare.

Prima traducere integrală a *Bibliei* în limba română interesează nu numai prin respectarea unor coordonate fundamentale ale subdialectului muntean, prin inventarul lexical de o vastitate neîntîlnită încă, ci, şi prin policromia stilistică. Aşa după cum am subliniat mai înainte con-

ținutul este divers : istoric, parimiologic, psalmistic, profetizant, el se traduce pe plan stilistic printr-o mare varietate de procedee. Trăsăturile specifice narațiunii întîlnite în prezentarea vieții sfinților la Varlaam și Dosoftei sînt prezente mai ales în Cartea cronicilor, a Macabeilor etc.

Iată un pasaj construit în sistemul narațiunii populare, cu fraze deschise prin acel „legato muzical", de tip popular, atît de cunoscut din Alexandria și operele cronicarilor :

„Și fu după ce lovi Alexandru Machidoneanul, cel al lui Filip, carele au ieșit den pămîntul Heltiimului, și au lovit pre Darie împăratul perșilor și al midilor și împărăți în locul lui, întîiu preste grecime. Și făcu războaie multe și au biruit cetăți multe și au jungheat înpărați ai pămîntului. Și au trecut pînă la marginile pămîntului și au luat prăzi de la mulțime de limbi, și încetă pămîntul înaintea lui. Și să înălță și să rădică inima lui și adună putere vîrtoasă foarte. Și domni țări și limbi și tirani, și fură lui spre bir. Și după aceasta căzu pre așternut și conoscu că va să moară... (A. Macaveilor cuvînt dentîiu, cap. I, 694). Exemplele de la alte capitole ar putea continua.

Plîngerile lui Ieremia axate pe exclamații, exhortații, interogații, au dimpotrivă o cadență retorică : *pildele lui Solomon* și ale *Eclesiastului* în special se axează pe enunțări ale unor adevăruri generale de viață, au în linii mari structura lapidară a proverbelor ; *Cîntarea cîntărilor* abundă în comparații și metafore, în procedee specifice poemului. Putem afirma că există în Biblie, în germen, genuri literare, procedee care vor fi fructificate de literatura beletristică.

CONCLUZII :

1) Traducătorii Bibliei au preluat întocmai, sau, au muntenizat din punct de vedere fonetic, texte religioase anterioare din diferite provincii românești, realizînd o antologie de texte bisericești, adaptate la sistemul muntean. Se poate afirma că principalele caracteristici fonetice ale subdialectului muntean sînt marcate cu regularitate.

2) Coordonatorii lucrării situează la baza selecției efectuate limba populară cu o nuanță locală. Slavonismele sînt mai rare, iar porțile neologismelor sînt larg deschise, pe primul loc situîndu-se cele de origine greacă.

3) Valoarea traducerii este inegală. Alături de pagini luminoase, clare, există pagini greoaie, servile originalului grecesc sau traducerilor anterioare.

4) Prin varietatea conținutului (pagini istorice, parimiologice, lirice etc.) care a generat și o varietate de procedee, *Biblia* așază premisele unei literaturi beletristice. În *Biblie* se află în germen o serie de genuri și procedee stilistice insuficient valorificate de cercetătorii acestei faze a limbii și literaturii noastre.

5) Impunerea subdialectului muntean ca pivot al limbii literare nu poate fi explicată decît prin sublinierea respectării unor constante lingvistice și prin interesul pe care lucrarea, de o mare varietate tematică, l-a stîrnit în rîndurile cititorilor din acea perioadă. Cărțile lor de căpătîi erau — după cum sublinia Engels — Biblia și cărțile populare.

5. ÎNCEPUTURILE STILULUI RETORIC. DIDAHIILE LUI ANTIM IVIREANU

Ultimii ani de frămîntări ai domniilor pămîntene şi inaugurarea domniilor fanariote găsesc în episcopul de Rîmnic (1705) şi apoi în mitropolitul Ţării Româneşti, Antim Ivireanul (1709—1716), un puternic interpret şi moralist, în sensul cel mai înalt al cuvîntului. Prelatul român se ridică cu vigoare în predicile sale, intitulate : *Didahii* (şi care, din păcate, n-au fost tipărite decît în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea) împotriva turcilor, împotriva celor bogaţi ce „să odihnesc, pre aşternuturi moi şi frumoase", împotriva necinstei, a făţărniciei, a destrăbălării etc. Convins că săvîrşeşte prin predicile sale o operă patriotică şi moralizatoare, oratorul reuşeşte să găsească mijloace artistice pentru ca unele predici să meargă la inimă, să mişte, să izbească, să satirizeze, să îndrepte.

Necesitatea comunicării cu masele îl face să recurgă la o limbă predominant populară, sinonimică, variată.

Dînd frîu liber sentimentelor, fraza lui se nuanţează după conţinut : uneori e scurtă, sentenţioasă ; alteori amplă, tumultoasă ; uneori duioasă, alteori ironică sau chiar sarcastică. Ritmul frazei, ca şi tonalitatea ei, se schimbă după conţinut.

Pentru a reda mai pregnant conţinutul, Antim Ivireanu recurge la o gamă întreagă de mijloace stilistice : comparaţii, metafore, personificări, interogaţii, antiteze, repetiţii, exclamaţii şi chiar la parafrazarea familiară. Dar asemenea mijloace sînt la îndemîna oricui şi enunţarea lor nu spune nimic dacă nu sînt urmate de o ilustrare. Iată cîteva *comparaţii* şi *metafore :*

„Lumea aceasta iaste ca o mare ce se turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă nici linişte. Corăbiile între valuri sînt împărăţiile, crăiile, domniile... Vînturile cele mari ce umflă marea sînt nevoiele ce ne supără totdeauna ; valurile ce luptă corabia sînt nenorocirile care să întîmplă în toate zilele ; norii ne negresc văzduhul, fulgerările ce orbesc ochii, tunetele ce înfricoşează toată inima vitează sînt întîmplările cele de multe feluri, neaşteptate pagube... (cf. Boris Cazacu, *Pagini*... p. 157).

Interogaţii : „...că ce neam înjură ca noi de lege, de cruce, de cuminicătură, de morţi, de comîndare, de lumînare, de suflet, de mormînt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie şi de toate tainele sfintei biserici ? Cine din păgîni face aceasta ? Sau cine-şi măscăreşte legea ca noi ?" (citat după Rosetti *I.L.R. Lit.*, p. 170).

Antiteza : „Nu să cuvine cinstea şi lauda numai oamenilor celor mari şi bogaţi, că sînt vrednici acestui dar şi cei mici şi smeriţi ; că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preţ şi cei mici n-au cu ce să-şi acopere trupul, cei mari să odihnesc pre aşternuturi

moi şi frumoase, şi cei mici să culcă pre pămîntul gol şi pre paie; aceia însoţiţi cu mulţime de slugi, iar aceştia lipsiţi, pustii de ajutor şi de prieteni; aceia între răsfăţări şi între bogăţii, şi aceştia între primejdii şi între întristăciuni" *(Ibidem,* p. 171).

Antim Ivireanu recurge la toate procedeele retoricei clasice. Ceea ce îi aparţine este alegerea unui limbaj expresiv, plastic, care, după 250 de ani, este perfect inteligibil. Construcţia frazelor, simetria lor, gradaţia, adaptarea tuturor mijloacelor retorice clasice la posibilităţile limbii române din această perioadă îi conferă calităţile de adevărat orator eclesiastic.

În concluzie :

1. Antim Ivireanu foloseşte o limbă predominant populară, din punct de vedere fonetic şi lexical.

2. El contribuie la îmbogăţirea limbii române literare, în special prin introducerea unor neologisme de origine greacă (ritor, astronom...).

3. Antim Ivireanu utilizează o bogată sinonimie populară, exemplu : *cocon, prunc, copil ; a se ascunde*=„a se pitula" etc.

4. Expunerea este clară, vioaie, nuanţată. Dovadă că pînă astăzi scrierile lui Antim Ivireanu au fost retipărite, aproape în aceeaşi formă, servind ca model noilor generaţii de clerici.

Procedeele stilistice sînt cele clasice, întrebuinţate cu economie şi artă, în spiritul limbii române.

Prin Antim Ivireanu, limba română bisericească se ridică la cea mai înaltă treaptă a sa, cucerind de multe ori şi domeniul exprimării artistice.

Stilul retoric, incipient în literatura noastră veche prin *Cazania* lui Varlaam, găseşte în Antim Ivireanu o strălucită continuare şi pe alocuri, desăvîrşire.

6. MINEIELE DE LA RÎMNIC

Între 1776—1780, episcopii de la Rîmnic (Chesarie şi apoi Filaret) organizează tipărirea celor 12 mineie, adică a vieţii sfinţilor grupaţi pe luni, şi, în cadrul lunilor, pe zile. De aici, titlurile de *Mineiul pe octomvrie, Mineiul pe noiemvrie* etc.

Mineiele de la Rîmnic nu reprezintă o traducere complet nouă. Aşa după cum apariţia *Bibliei* (1688) a fost pregătită de o serie de traduceri parţiale, *Palia* (1582), *Noul Testament* (1648), traducerea manuscrisă a *Vechiului Testament* datorită spătarului Milescu (1660) etc., *Mineiele de la Rîmnic* au fost precedate de *Viiaţa şi petreacerea svinţilor* a lui Dosoftei (patru volume, apărute între 1682—1686), *Mineiele de la Buzău* (1698, româno-slavone avînd textul cîntărilor în limba slavonă), *traducerile în manuscris ale lui Damaschin,* episcopul Rîmni-

culuí şi, în special, *Anthologionul* (Rîmnic 1737), după manuscrisele lui Damaschin.

Studiul paralel dintre textele anterioare şi *Mineiele de la Rîmnic* demonstrează filiaţia dintre textele citate şi *Mineie,* circulaţia cărţilor de cult dintr-o provincie românească în alta, adaptarea textelor din Moldova la sistemul limbii vorbite în Muntenia, evoluţia limbii române literare în perioada 1682 (cînd apar primele traduceri din mineiele greceşti realizate de Dosoftei sub titlul *Viiaţa şi petreacerea svinţilor)* şi 1780, cînd se încheia tipărirea celor 12 mineie de la Rîmnic. (Pentru filiaţia de texte, vezi G. Ţepelea, *Mineiele de la Rîmnic,* extras, 1966.) Dar, deşi Mineiele de la Rîmnic nu reprezintă o traducere complet nouă, ele marchează o dată importantă în istoria limbii române ca limbă de cult. Biruinţa limbii române ca limbă de cult nu este definitivă în secolul al XVII-lea, deoarece cărţile de ritual aveau în continuare un caracter mixt româno-slavon; textele ce urmau să fie cîntate *(cîntările)* apăreau exclusiv în limba slavonă. Pentru introducerea limbii române în sectorul cîntărilor, Damaschin, episcopul de Rîmnic, a întreprins o traducere în limba română a cîntărilor bisericeşti încă de la începutul secolului al XVIII-lea (1715—1725). O serie din aceste cîntări au apărut în limba română sub forma de texte alese, de *Anthologion* (1737), alături de alte texte din *Mineie.* Dar traducerea integrală a cîntărilor în limba română avea să cunoască lumina tiparului abia pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, prin *Mineiele de la Rîmnic.* Deci *Mineiele de la Rîmnic* marchează etapa finală a luptei dintre limba română şi limba slavonă ca limbă de cult şi eliminarea limbii slavone din ultimul sector în care se menţinuse încă datorită îndărătniciei unor prelaţi : sectorul cîntărilor.

Din datele de istorie literară prezentate reiese că în cadrul *Mineielor de la Rîmnic* trebuie să facem delimitarea între : 1) *traducerile vieţilor sfinţilor din mineiele greceşti* preluate şi îmbunătăţite după Dosoftei şi după *Mineiele de la Buzău,* 2) *textul cîntărilor* (preluat în parte după *Anthologionul* (1737) şi apărut pentru prima oară sub forma tipărită şi integrală în *Mineiele de la Rîmnic)* şi 3) *cele 11 prefeţe originale ale editorilor.*

Traducerea vieţii sfinţilor este în cea mai mare parte o preluare, o îmbunătăţire a textelor anterioare. Îmbunătăţirea constă în adaptarea la fonetismul muntean, în utilizarea unui lexic predominant popular, în evitarea regionalismelor şi slavonismelor. Deci, meritul principal al noilor editori este de a fi ţinut seama de direcţia în care evolua limba română literară. Principalele trăsături fonetice, morfologice şi sintactice ale limbii vechi şi populare din Muntenia sînt comune tuturor compartimentărilor propuse (fără a exclude, firesţe, cîteva particularităţi specifice). Diferenţierea constă mai ales în domeniul lexicului.

Prefeţele se diferenţiază net din punct de vedere lexical şi stilistic faţă de textele traduse. Introducînd date de istorie naţională şi bisericească, date etnografice şi de mitologie păgînă, vocabularul acestor prefeţe este impregnat de termeni greceşti şi neologisme ca : *aligorie, ar-*

monie, dogmă, sferă, politie (cetate), *epohas* (epoci, cu pluralul în -s ca și în limba greacă), *olimbiadele* (din grecește olimpiada), *cliros* (cler, cu singularul ca în limba greacă), *diadohie* (succesiune, moștenire), *despotismos* (singular ca în limba greacă), *monarhie, avtonomie, ochianul* (oceanul), *simberazma* (încheierea, concluzia), *noimile* (sensurile, semnificațiile, prin adaptarea la fonetismul muntean a gr. *to noima, ta noimata), schiptrurile* (sceptrele, buzduganele, prin adaptarea morfologică a gr. *to schiptron, ta schiptra), lexis* (cuvînt), *ierosolimitul* (sfîntul), *energhie, protexia* (protecție), *organe, a iconomisi, pompă, a exorchisi* (a descînta, a vrăji), *perierghie* (curiozitate), *simfonie, muzică, eres, patron* (protector), *a protimisi* (a prefera), *oligarhie, tyran, a afierosi* (a închina, a dedica), *apichii* (colonii), *filonichie* (ceartă), *planită* (planetă), *ypolipsis* (stimă, considerație), *patrioții* (cu sensul de compatrioți) etc. O bună parte din termenii citați au rămas în limbă, poziția lor fiind întărită și de preluarea acelorași termeni din limbile romanice (franceză, în special).

Alături de termenii greceşti apar o serie de termeni latini şi romanici, exemplu : *canicula* (explicat etimologic de la *canis* deoarece în luna iulie se jertfeau *cîini* pentru oprirea căldurilor) *senatori, probele* (spalturile), *delicate* („din schimbarea bucatelor celor mai *delicate*", în prefața Mineiului pe august), *reformi, republică, vîntul austrului, „materia vieții"*, „această *formă*" (de organizare statală, n.n.), *„liniia* neamului românesc", *„privileghiurile* sale", *ofichiile* etc. Unii termeni latini și romanici apar prin filiera slavă, ex. : „ toată *ministrația* boierimii", *țeremonii* (ceremonii).

Slavonismele nu lipsesc în aceste prefețe, dar ele sînt în număr mult mai mic, locul lor fiind luat de elemente greco-latino-romanice. Se poate conchide că textul prefețelor fiind un text din secolul al XVIII-lea, din perioada fanariotă, este marcat din punct de vedere lexical de prezența neologismelor de origine greacă și neogreacă la care se adaogă influențele latino-romanice ca expresie a unor ecouri din lecturi luministe. Pe lîngă nota lexicală, prefețele se detașează de restul traducerii prin figurile de stil și cadența frazelor. Exemplu de *comparație :* „...Țara Românească s-a asemănat acum cu pasărea ce se numește Finix carele cu ale sale aripi aprinzînd focu să aprinde și arde pre sine-și și făcîndu-se cu totul cenușă, iarăși din pulberea cenușăi să naște și crește".

Dinamica transformării lucrurilor în natură duce la numeroase exclamații, interogații retorice, antiteze, metafore. Schimbările petrecute în istoria Țării Românești sînt încadrate în logica devenirii generale, în concepția că orice lucru omenesc are un început și sfîrșit.

Citățm din prefața la *Mineiul pe ianuarie :* „O veacuri, veacuri ce î(n)vechești lucrurile și prefaci stările ! (exclamație n.n.). Pravila veche dintîiu iaste dată în toată lumea ca să nască și să moară, ca să ia î(n)ceapere și sfîrșit toate lucrurile... Toate cîte vezi și te minunezi prin prefacere au că să duc la pierzare sau la oareși care schimbare. Vezi acel soare, lipsește, luna pătimește și scade, stealele cad. Pogoară-te dele ceale

din Ceriu şi te uită la Aer. Acesta se preface în tot ceasul şi vine de să face Vînt, Nor şi Ploae. Pogoară-te la Ape, dintr-aceale mari Gîrle ce le numim noi pururea curgătoare unele cu totul s-au uscat, altele au schimbat mătcile şi drumurile, i(n)suşi ochianul lucru firii ceii mare şi tainică. Acii de furtuni să înalţă, acii să smereşte, şi cînd lipsesc furtunile, nu lipsesc de la dînsul vărsările şi ceale înapoi curgeri. Creşte şi să micşoreaze în toate zilele pre alocurea, încît poate cinevaşi să hotărască cum că iaste odată să se usuce şi să se aducă întru nefiinţă cu totul. Însuşi şi Pămîntul de vei căuta care îl dovedesc nemişcat şi întru sine statornic. În unele locuri cade, şi de Duh ascuns să cutremură, în alte locuri de ape să cufundă sau de foc să arde *(antiteze)*. Deci, cînd aceste mari trupuri şi veacinice oarecum după vederea noastră, sînt orînduite spre prefaceri şi pierzare, ce socoteşti pentru Cetăţi, stăpîniri şi împărăţii, carele atîtea sînt de muritoare şi stricăcioase, încît sînt şi aceia carii le-au întocmit ; şi pre cum la oameni sînt tinereaţe, urmează vîrsta bărbătească, bătrîneaţele şi moartea aşa şi aceastea au începapere, creaştere, stare, înălţare, şi toate le are pentru aciasta ca să şi cază. Un cutremur din zilele lui Tiverie : 12 slăvite oraşe ale Asiei le-au surpat. Un cutremur în zilele marelui Constandin : 12 sate ale Cambaniei le-au înghiţit. Un război al Atilei mai mult de o sută de oraşă le-au prefăcut în pulbere... Sate am zis pînă acum şi oraşă. Însă şi împăraţii întregi şi stăpînirii numite se prăvălesc într-acea rîpă a pierzării... Asemenea şi obladuirea Ţării Româneşti fiind şi mai mult supusă supt nestatornică Pravilă a lucrurilor omeneşti, fiind curgerea ei prin rîpe şi pietre ascunse, avînd ţărmurile ei fără limanuri, s-au asemănat stăpînirea ei cu Paliriile, adecă cu apele celea ce de dimineaţă pînă la o vreme curg în sus, iar de la o vreame îşi întorc curgerea lor în jos ; Să aseamănă şi cu curgerea Mării pre la Vizantiia, pre care vîntul austrului cînd bate îi pricinuieşte curgerea într-o parte, şi cînd de la miazănoapte bate, întoarce curgerea înapoi".

În cadrul celor 11 prefeţe apar nu numai figuri de stil rezultate din contactul cu manualele de retorică, dar şi propoziţii şi fraze de o factură mai nouă în raport cu epoca, mai scurte, construite după cadenţa rostirii. Eliberate de tiparul prestabilit al unui text original, elementele propoziţiei se orînduiesc într-o topică mai liberă, cu dese repetări ale verbului, aşezat, în funcţie de efectul urmărit, la începutul sau la sfîrşitul propoziţiei.

La capitolul „cîntărilor" sîntem de fapt în prezenţa unor imnuri de slavă, a unor ode adresate unor sfinţi. Traducerea se organizează, de obicei, în unităţi metrice, avînd un număr apropiat de silabe. Exprimarea cazurilor (o frecvenţă deosebită a vocativului) şi construcţia timpurilor (multe gerunzii, multe forme reflexive), topica elementelor propoziţiei, mai liberă şi mai artificială totodată, *sînt dictate în cadrul cîntărilor de frazarea muzicală. Funcţia de comunicare este subordonată aici celei muzicale.*

Credem că delimitarea propusă de noi în cadrul mineielor este fundamentată atît lingvistic cît şi stilistic.

În concluzie, *Mineiele de la Rîmnic,* 1. marchează etapa finală a luptei dintre limba română şi limba slavonă ca limbă de cult, eliminînd limba slavonă din sectorul cîntărilor, ultimul în care aceasta se mai menţinea încă ; 2. traducerea vieţii sfinţilor din *Mineiele greceşti* s-a făcut pe baza unei experienţe acumulate timp de 100 de ani atît în Moldova cît şi în Muntenia. Este vorba de traduceri îmbunătăţite, adaptate la limba literară din Muntenia. În prezentarea acestor vieţi, predomină înşiruirea de date, de întîmplări, *naraţiunea ;* 3. textul cîntărilor este subordonat frazării muzicale. De aici, unele construcţii mai libere, altele mai artificiale ; 4. cele 11 prefeţe originale reprezintă comentarii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pe teme religioase, istorice, etnografice. Lexicul este mai bogat în neologisme greceşti, latine şi romanice ; elementul slavon este disparent în cadrul acestor prefeţe, cadenţa frazelor este, în general, retorică ; 5. prin masivitatea lor (12 volume mari) şi prin larga lor răspîndire, Mineiele contribuie la consolidarea limbii române literare pe baza subdialectului muntean, consolidare începută în secolele anterioare.

7. CONTRIBUŢIA LITERATURII RELIGIOASE LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

I

Primele cărţi tipărite la noi au (ca de altfel şi cărţile tipărite la majoritatea popoarelor europene din această perioadă istorică) un conţinut religios. Aceste cărţi au o însemnătate deosebită în istoria limbii literare.

1) Datorită lor, limba română se impune în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea ca limbă a culturii în ţările româneşti.

2) Aceste cărţi tipărite au servit şi drept manuale după care cărturarii transmiteau cunoştinţele necesare de citit şi scris în limba română.

Datorită unei ierarhii unice bisericeşti a celor trei provincii (Moldova, Muntenia, Transilvania erau supuse Mitropoliei Ugro-vlahiei), se impunea în mod necesar înţelegerea reciprocă, eliminarea treptată a deosebirilor regionale şi unificarea normelor literare. Un pas hotărîtor în această privinţă îl face *Biblia* 1688, care, deşi avea la bază o traducere mai veche a moldoveanului N. Milescu, *Vechiul Testament* (1660), *Noul Testament* din Transilvania (1648), cele două texte de bază sînt adaptate la varianta munteană a limbii, care începe să devină astfel limba română literară.

3) Trebuie să precizăm că, deşi literatura istorică e superioară ca exprimare artistică, literatura religioasă a avut un rol mai mare în formarea şi fixarea limbii române literare, deoarece literatura istorică a circulat în manuscris şi deci a fost mai puţin răspîndită, iar literatura religioasă a fost tipărită şi răspîndită într-un număr mare de exem-

plare pe tot teritoriul locuit de români, la acea dată despărțiți din punct de vedere politic.

4) Ar fi greșit să credem că literatura religioasă se rezumă la un singur stil, „stilul cărților bisericești". În cadrul tipăriturilor bisericești își fac apariția *stilul polemic (Răspuns împotriva catihismului calvinesc* — 1645); *Predoslovia la cărțile lui Pavel — Noul Testament* (f. 202 b) *stilul retoric* (la Antim Ivireanu), *stilul didactic* (prefețele *Noului Testament).*

5) Dacă în cadrul literaturii religioase predomină traducerile, predosloviile prezintă suficiente pagini originale, care se deosebesc de traduceri atît prin *conținut* (uneori predosloviile conțin informații de cultură generală, date istorice, date geografice, ex. în cadrul *Predosloviei către coloseani,* traducătorii găsesc ocazia să ridice în slăvi monumentele lumii antice, să vorbească de colosul din Rodos; să dea date despre așezarea Corintului și distrugerea lui de către romani în *Predoslovie către corinteani*) cît și prin formă.

De asemenea, în Predoslovia Mineiului pe noiembrie 1778, se face o incursiune în istoria românilor. *Deci literatura religioasă nu se rezumă doar la traduceri, iar conținutul ei, deși este predominant religios, nu este în exclusivitate religios.*

6) În cadrul literaturii religioase apar *primele versuri tipărite în limba română.* Primele versuri tipărite în limba română au un caracter fie politic (versuri la stema țării), fie religios. Ele sînt închinate stemei țării, domnitorilor, mitropoliților, ori sînt versuri de mulțumire și laudă pentru săvîrșirea lucrului. Seria cărților care conțin asemenea versuri o deschide *„Carte românească de învățătură"* — Iași, 1643, în care este glorificat Vasile Lupu și acțiunea sa de culturalizare. Urmează *Evanghelia învățătoare* — Mănăstirea Dealului, 1644, *Șapte taine* — Iași, 1645, *Îndreptarea legii* — Tîrgoviște, 1652 (versuri închinate mitropolitului Ștefan al Tîrgoviștei), *Tîrnosanie* — Tîrgoviște, 1652, idem; Dosoftei în *Molitvenic de înțăles* etc. (vezi G. Țepelea, *Versuri de metru antic în Biblia de la București,* în *L. R.* nr. 1, 1963).

Evident, nu se poate vorbi decît la Dosoftei de o valoare literară în cadrul acestor versificări. Menționarea lor are o valoare pur istorică. Supusă rigorilor rimei și ritmului, limba română primește o suplețe, o elasticitate din ce în ce mai mare.

Cea mai importantă contribuție la dezvoltarea exprimării în versuri o are Dosoftei. El nu numai că a lucrat „cinci ani cu osîrdie mare" la realizarea celei mai întinse opere în versuri din perioada veche, dar a tipărit și primele noțiuni — modeste desigur — despre versificație (ce este rima, silaba etc.). Dosoftei încerca să arate că „se pot scrie versuri în limba poporului nu numai în limbile clasice ale antichității și ale bisericii".

7) *În cadrul literaturii religioase apar și primele texte cu conținut filozofic.* Este vorba de capitolul „Despre singurul țiitorul gînd" din *Biblia de la București,* care nu este altceva decît „Tratatul despre rațiunea dominantă" atribuit lui Iosephus Flavius. De fapt, această operă nu

aparține lui I. Flavius, ci unui autor necunoscut care a trăit în Alexandria, în secolul I al erei noastre (cf. „Viața românească", nr. 3, 1963, p. 84).

Orientarea filozofică se distanțează de Biblie. E vorba aici de o pledoarie despre existența stoică, de o dominație a rațiunii. *Primul text filozofic — respins în mod oficial de biserică — apare în Biblia de la 1688.* Pentru istoria limbii e important efortul pe care-l face traducătorul (N. Milescu) de a reda în limba română termenii ca *rațiune* (gînd) *filozofie, materie* etc. Astfel, prima carte cu conținut filozofic în limba română nu este *„Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea"* a lui D. Cantemir, ci capitolul despre rațiunea dominantă din *Biblia de la 1688* (p. 740—750). Deci, tot în cadrul literaturii religioase apar și primele lucrări cu conținut filozofic și, deci, o terminologie filozofică.

În concluzie, literatura religioasă contribuie treptat la perfecționarea limbii literare, la unificarea ei, la transformarea ei într-un mijloc de realizare a unor opere cu caracter din ce în ce mai variat, chiar din punct de vedere artistic. Nu este greu de sesizat pentru nimeni diferența dintre limba greoaie, înotînd în calcuri slavone și maghiare, a textelor din secolul al XVI-lea și limba *Cazaniei* lui Varlaam sau a predosloviilor din *Mineiele* de la Rîmnic.

BIBLIOGRAFIE

* * * *Istoria României*, III, București, 1963.

N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, I—II (pînă la 1780), ed. a 2-a, 1925 (I), 1928 (II).

N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I—II, ed. a 2-a, București, 1929—1932.

N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904.

Șt. Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, ed. a 2-a, Sibiu, 1935.

S. Pușcariu, *Istoria literaturii române*, ed. a 2-a, Sibiu, 1930.

N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1942—1945.

* * * *Istoria literaturii române*, I, Ed. Academiei, București, 1964.

G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, Ed. științifică, 1968, p. 135—183, 221, 230—232, 291—292.

Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821)*. Studii și texte, 1968.

Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, Ed. științifică, 1961, p. 67—189.

I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914.

L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturei române*, I—III, București, 1909.

D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în „Romano-slavica", XIII, 1966, p. 141—158.

Varlaam, *Cazania*, Cluj, 1944.

Al. Elian, *Dosoftei — poet laic*, în „Contemporanul", 1967, nr. 21, (26 mai).

V. Kernbach, *Un poet uitat: Dosoftei,* în „Limbă şi literatură", I, 1955, p. 142—164.

L. Gáldi, *Un grand disciple roumain de J. Kochanowski: le métropolite Dosithée. Contribution à l'histoire de l'ancien vers roumain,* în „Studia Slavica", tom. 1960, fasc. 1—2 (şi extras).

L. Gáldi, *Le psautier commenté du Métropolite Dosithée,* în „Byzantinoslavica", 1949, p. 219—228.

Dosoftei, *Psaltirea în versuri.* Publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de Ion Bianu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1887.

Antim Ivireanul, *Predici,* ediţie critică, studiu introductiv, şi glosar de G. Strempel, Bucureşti, Ed. Academiei, 1962, p. 38—63.

Gabriel Ţepelea, *Studii de istorie şi limbă literară,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1970.

* * * *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu,* 1551—1553, Ed. Academiei, Bucureşti, 1971.

Virgil Cândea, *Tratatul despre raţiunea dominantă,* cea dintîi operă filozofică publicată în limba română, *Viaţa românească,* 3, 1963, p. 84.

I. CRONICARII MOLDOVENI

GRIGORE URECHE

Grigore Ureche este primul cărturar român care, dintr-un patriotism fierbinte, însemnează evenimentele petrecute în Moldova de la primul descălecat şi pînă la a doua domnie a lui Aron Tiranul. Cronica sa este prima cronică în limba română care ne-a parvenit.

Se pare că, înainte de aceasta, ar fi existat încă o cronică în limba română „letopiseţul cel moldovenesc", cronică pe care Ureche o citează în mai multe rînduri. Cercetătorii noştri au atribuit-o lui Eustratie Logofătul, cărturar de la curtea lui Vasile Lupu, prieten al lui Grigore Ureche, şi pe care primul nostru cronicar îl considera „frate şi prieten".

Critica actuală înclină să creadă că letopiseţul moldovenesc în cauză cuprinzînd evenimentele de la descălecat şi pînă la domnia lui Petru Şchiopul este unul şi acelaşi cu corpul de cronici slavon, care începuseră să fie redactate încă de pe vremea lui Ştefan cel Mare. Această ipoteză se sprijină pe faptul că informaţiile pe care le consemnează Ureche ca fiind scoase de pe letopiseţul cel moldovenesc concordă cu cele cuprinse în letopiseţele slavone atît în ceea ce priveşte conţinutul lor faptic, cît şi în privinţa perioadelor cuprinse. Faptul că ele erau redactate în limba slavonă n-a constituit o dificultate pentru cronicar, căruia nu-i era străină limba textelor bisericeşti. Ceva mai mult chiar, el calchiază în cronica sa termeni slavoni sau îi reproduce tale-quale : *vă ponedelnic* (luni), *vă srede vecioriu* (miercuri seara), *i pol* (şi jumătate), *nacazanie silnîm* (pedepsirea celor puternici) etc.

Nu este exclus totuşi ca letopiseţul moldovenesc să fie o altă cronică, independentă de cele slavone.

Studiul limbii lui Grigore Ureche este mult îngreuiat de faptul că originalul cronicii nu s-a păstrat. Contemporanii cronicarului nu au cunoscut versiunea originală. Textul cronicii, scris între anii 1642—1647, a intrat, în împrejurări încă neelucidate deplin, în mîna lui Simion Dascălul care, între anii 1654—1660, a remaniat textul original.

Din cronica lui Ureche s-au păstrat 22 de copii care se distribuie în patru grupe mari : un grup derivă din copia făcută de Misail Călugărul, un altul reproduce copia efectuată la 1670 pentru Stolnicul Can-

tacuzino, al treilea redă un fragment de cronică și cea de a patra serie se întemeiază pe versiunea lui Axinte Uricariul[1].

Toate manuscrisele care au ajuns pînă la noi înfățișează textul lui Ureche întrețesut cu interpolările adăugate ulterior de Simion Dascălul și, în unele versiuni, și de Eustratie Logofătul.

Preocuparea lui Ureche este aflarea adevărului: „cărți străine am cercetat ca să putem afla adevărul". Simion Dascălul modifică datele pe care le găsește în izvoarele sale, amestecă tradiția populară cu evenimentele din cronici fără discernămînt și fără simț critic.

Contactul cu limba și literatura latină l-au făcut pe Ureche să observe marea asemănare dintre limba română și cea latină, precum și unitatea lingvistică a provinciilor românești: „Românii, cîți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm să trag".

Fără să abordeze în mod special, așa cum vor face alți învățați mai tîrziu, și, în special, învățații Școlii Ardelene, el dă cîteva etimologii la unele cuvinte românești: „pîine ei zic panis; carne ei zic caro, găină ei zic gallina, muiarea-mulier, fămeia-femina (sic!), părinte-pater, al nostru-noster și altele multe".

Limba cronicii. Față de secolele anterioare, opera lui Ureche înseamnă un progres nu numai în ceea ce privește mijloacele de expresie, dar și ca varietate a genului literar.

Din punctul de vedere al limbii, cronica lui Grigore Ureche conține și unele fonetisme muntenești supărătoare față de ansamblul operei. Acestea sînt introduse de copiștii munteni ulterior. De aceea nu vom insista asupra particularităților fonetice.

Substantivul. Unele substantive proprii se articulează ca și substantivele comune *(Iancului, Crețului)* iar alteori, substantivele comune sînt precedate de articolul hotărît *(lui crai)*. Interesantă este această ezitare pentru istoria limbii, ea demonstrînd faptul că uzul nu fixase încă construcția cu articolul hotărît antepus.

Pronumele apare în forme întărite *(luișsi, aceastași)*.

Verbul. Auxiliarele păstrează formele verbului de la care provin: *se au vrut fi* (opt.-cond.), *să fie dat* (conj. perf.). Sînt de remarcat unele forme verbale compuse cu valoarea de mai mult ca perfect construite cu a fi *(era ieșiți, era fugiți)* și forme perifrastice de imperfect și mai mult ca perfect *(a fost umblînd, a fost zis)*. În unele forme perifrastice sudura elementelor este mai slabă: „Fiind și Laski atuncea sosit..." „Știind el că Petru este în munți intrat". Sînt conservate unele forme arhaice de perfect simplu *(fece, dede)*, infinitivul verbal scurt coexistă cu cel lung „Este de a și *credere*" (față de „*a-l cerca*").

[1] Grigore Ureche (ed. Onu), p. 22.

Adverbul. Se întîlnesc unele adverbe diferite de cele actuale : *tutindene, ales, prelesne, predecîndea* (de cealaltă parte), *pre o vreme* (cîtva timp), *de sîrg, pregiur.*

Din punct de vedere *sintactic,* cronica lui Grigore Ureche se caracterizează prin folosirea frecventă a numeroase construcții populare. Fraza sa e simplă, autorul utilizează cu precădere coordonarea copulativă. Multe fraze încep cu verbul : „Aflatu-s-au la acestu război periți din capete ;", „zic unii să să fie arătat lui Ștefan vodă la acel războiu sfîntul mucenic Dimitrie călare...", „fost-au acest Ștefan vodă om nu mare de stat...". Prezența verbului în fața frazei este cerută de necesități stilistice, autorul insistînd în special pe acțiune pentru a da mai mult dinamism narațiunii. Apoziția se acordă cu substantivul determinat : „Și cu cinste l-au îngropat în mînăstirea în Pobrata ce ieste făcută de dînsul". „Au sfințit mînăstirea Putna... întru lauda a Prea Curatei Feciori Mariei, Maicii Domnului...", „Au toemit strajă și au trimis-o împotriva léșilor ca să ție vadul Prutului, la tîrgu, la Cernăuți". Repetarea instrumentelor gramaticale și acordarea apoziției pentru a exprima mai precis relația sintactică.

Ca o particularitate sintactică, Ovid Densușianu[1] remarcă faptul că nu se anticipează și nici nu se reia prin pronumele personale atone complementul direct sau indirect : „Pre cîți scrie catastihul" (în loc de precîți *îi* scrie catastihul) ; „*i*-au dat craiul Colomia să ție" (să *o* ție).

Se întîlnesc, și situații în care pronumele aton abundă : „Așa *i*-au purtatu-*i* din loc în loc", în care recunoaștem o construcție păstrată regional pînă astăzi. La originea acestor construcții sintactice stă o contaminare : în limba veche auxiliarul era pus după verb *(așa purtatu-i-au)* dar nu era necunoscută nici construcția familiară nouă astăzi *(așa i-au purtat),* construcția semnalată fiind rezultatul amestecului celor două.

Pronumele personal aton feminin de acuzativ forma o construcție simetrică cu cea de masculin : „*O* au scos la șesul Moldovei" în care „*o* au scos" prezintă simetrie cu „*l*-am scos".

Verbul „a se bizui" cere complementul în cazul dativ : „Bizuindu-se *puterei sale*". Tot complement indirect se întîlnește după verbul „a pizmi" : „Pizmind *lui Alexandrul vodă*". În unele situații, complementul indirect exprimat prin pronumele aton este anticipat și însoțește și un alt verb : „Nicăierea nu *i*-au cutezat a-*i* sta împotrivă Radul vodă".

Prepoziția „de" echivalează cu „din" sau „de la" : „Întru una *de zile* ; unul *de altul* cerea sfat". Prepoziția „pre" are cîteodată valoarea lui „cu" sau „prin" : „Au zidit pre acei bani o beserecă". „Au trecut pre Oituz la Ardeal".

Vocabularul. Unele cuvinte sînt notate cu alte sensuri decît acelea din limba contemporană. Astfel *a se ascuți* are sensul de „a-și da-silința" (Bogdan vodă se ascuția ca să-i poată vîna), *a cerca* „a căuta", *copil* are sensul de „bastard" (N-au fost Bogdan vodă fecior cu cununie, ci copil lui Alexandru vodă), *crezut* „credincios" (slugă a sa crezută), *deșert*

[1] Ovid Densușianu, *Limba română în secolul al XVII-lea,* București, 1936.

„liber, neocupat" (domnie deşartă de stăpîni), *dobîndă* „pradă" (oştenii au adus dobîndă), *holdă* „ţinut" (Ţara Haţegului, Ţara Oaşului şi sînt şi alte holde multe carele toate ascultă de crăiia ungurească), *a îmbuca* „a vorbi de rău, a cleveti" (cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său).

Alături de acestea, sînt de semnalat o serie de slavisme : *beleag* „tîrg" (sillea toţi de se strîngea la tîrg la Roman unde era beleagul), *bogoiavlenie* „bobotează", *comornic* „camerist" (pînă a merge comornicul crăiesc cu cărţile), *concenie* „nimicire" (semne cîte să făcuse rele că au fost loru de arătare să fie concenia lor), *dabilă* „bir, dajdie", *a dostoi* „a potoli", *herb* „stemă", *hînsar* „ceată de haiduci", *joimir* mercenar (element polonez), *namesnic* „locţiitor" etc.

Nu lipsesc nici turcismele : *adet* „obicei", *a se buluci* „a se îngrămădi", *caimacan* „locţiitor", *halca* „inel de metal" (este şi numele unei întreceri de măiestrie cavalerească ; cavalerul trecea sulița prin inelul suspendat), *hochim* „poruncă", *lefeciu* „mercenar", *brudiu* „copilandru" (fiind brudiu, purta mumă-sa trebile ţării).

Grigore Ureche introduce şi unele neologisme romanice pe care le întîlneşte în cronografia polonă : *cardinal, cometă* (s-au arătat pre ceriu stea cu coadă ce-i zicem cometă), *gheneral, historic, ochean, procurator, senator, tribunal.*

În operă abundă expresii populare : *a da cale, a apuca de cale, a-şi pune capul, a lua credinţă* „a avea asentimentul" (Ion vodă dacă au luat credinţa ţării se gătea de război), *a face cuvînt* „a spune, a declara" (Făcuse cuvînt că merge să ia Chilia), *a scoate cuvînt* „a da de veste", *a prinde limbă* „a afla", a lua prizonieri", *a unge ochii* „a mitui", *a frînge voia* „a îndupleca".

Stilul lui Grigore Ureche nu este acela al unui analist, ci evocarea sa este filtrată prin propriile sale simţiri.

Limba lui Ureche este plină de frăgezimea naivă a imaginilor unui popor care nu se ridicase pînă la concepte abstracte, imagini formate în contact cu natura înconjurătoare : „Ardealul... Ţara de peste Munte, căci este înconjurată de toată părţile cu munţi şi cu păduri cum ar fi îngrădită" ; „văzînd Pătru vodă atîta adeverinţă de la împăratul fu bucuros foarte şi inima i să veseli, cunoscînd că *cum să rădică o negură întunecată* şi să răsipeşte, aşa şi el să curăţi de scîrba ce-i zăcea la inimă" ; „iară el *ca un leu* gata spre vînat de sîrgu s-au pornit şi la Soci le-au ieşit înainte" ; „Alebert... nu făcea oaste împotriva păgînilor carii în toate părţile *fulgera şi tuna cu trăsnetul armelor* sale vărsînd sîngele creştinilor" ; „au lăsat oamenii săi în Pocuţia, iar el prădîndu *s-au învîrtejitu* înapoi" ; „s-au vorbit într-o sară *ca nişte lupi* gata spre vînat ca să înnece oaia cea nezlobivă".

Caracterul popular al operei lui Grigore Ureche este indiscutabil, dar nu putem trece cu vederea influența pe care a exercitat-o asupra lui lectura clasicilor antichității pe care i-a cunoscut în școlile poloneze. Opera sa se prezintă ca o sinteză a culturii clasice și a culturii moldovenești mai mult de esență populară. Influența textelor latinești pe care le-a cunoscut în perioada sa de formație se poate ușor observa din fraza bogată, stufoasă, asemănătoare celei latinești, dar de care se deosebește prin exprimarea stîngace, rezultat al lipsei unei tradiții autohtone de exprimare mai îngrijită : „De care lucru fiind înhierbîntatu Ștefan vodă de războiu, socotindu că are vreme de a-și răscumpăra strîmbătatea sa dinspre cela ce nu numai pacea cea veche o au călcat-o care avusese domnul Moldovei cu craii leșești ce și jurămîntul și pacea ce legase atuncea de curundu așezîndu-se să să întoarcă pre urmă pre unde venise... au trimis înainte ca să apuce calea Cosminului". Se vede de aici o îngrămădire de elipse care fac textul obscur.

Ureche are un deosebit dar de povestitor. El narează simplu și frumos, povestirea sa impresionează : „Mare secetă s-au tîmplatu în țară de au secat toate izvoarăle, văile, bălțile, și unde prindea mai nainte peste acolo ara și piatră pren multe locuri au căzut. Copacii au secatu de secăciune, dobitoacele n-au fost avîndu ce paște vara, ce le-au fost dărîmînd frunză. Și atîta praf au fostu cînd să scornea vînt s-au fcst strîngînd troiane la garduri și la gropi de pulbere ca de omăt". Stilul său este presărat cu numeroase comparații : „Ștefan vodă... mai apoi oblicind că și dacă au mers la împăratul ieste la cinste mare, acestea toate îi era ca o ghiață la inimă lui Ștefan vodă" ; „Cum să tîmplă de sîrgu scade și să împuținează, așa s-au adaos și Moldova... de s-au de sîrgu lățit și fără zăbavă au îndireptatu" ; „multă oaste leșească au peritu, unii de oșteni, alți de țărani că le coprinsese ca o mreajă calea". Impresionează de asemenea sinonimiile și repetițiile : „Chizmindru și însemnîndu și pre scurt scriindu" ; „au aflat cap și începătură" ; „iarăși de sîrgu scade și se împuținează" ; „iarnă grea și geroasă" ; „s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură". Pentru potențarea unor caracteristici, cronicarul recurge la antiteze : „Cela ce ceartă nedireptatea și naltă direptatea" ; „răsăritu ieste începător, apusul va să să înnalțe". Povestirea este înviorată prin introducerea dialogului. Petru Rareș, după ce rătăcește șase zile flămînd prin codri, întîlnește niște pescari care, ospătîndu-l cu pîine și cu pește fript, îl trec peste granița în Ardeal. Straja ungurească întreabă : „Ce oameni sînteți ?" Ei au zis : „Sîntem păscari. Și așa au trecut prin straja ungurească și niminea nu l-au cunoscut". „Văzînd Pătru vodă atîta rugăminte de la țară, i-au iertat pre toți și cu dragoste i-au primitu și le-au grăit lor" : „Fiți în pace și iertați de greșalele voastre cîte mi-ați făcut oarecînd". Iară ei

cu toții strigară : „În mulți ani să domnești cu pace". Și iarăși ziseră : „Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintîi."

Cronicarul însă, sub influența modelelor latinești în special, folosește mai mult stilul indirect : „Și solilor iarăși acela răspuns le-a dat cum iaste mergătoriu la turci" ; „unii zic că au prinsu Ștefan vodă pre Radul" ; „zic să să fie arătat lui Ștefan vodă".

Unii autori consideră că umanismul clasic a avut o slabă influență asupra cronicarului : „Marea inovație adusă de Grigore Ureche este de a scrie limba pe care o vorbea", scrie Al. Rosetti[1] ; „Dînsul s-a exprimat într-o limbă așa cum s-ar fi exprimat țăranul care n-ar fi avut posibilitatea să scrie. El știa desigur latinește căci folosește cel dintîi dintre cronicarii noștri izvoarele istorice în această limbă. Dar nimic din stilul său nu denotă pe umanist[2]. Limba folosită de Grigore Ureche este limba populară fără nici o influență a topicii latine. Pe de altă parte, Pompiliu Constantinescu, într-un articol publicat în revista *Vremea* (23 august 1943) scrie : „Ureche a cunoscut subtilitățile retoricii latine și le-a folosit cu inteligență artistică."

Arta portretului o deprinde cronicarul nostru de la clasicii antici. Meșteșugul artistic stă în aceea că, după o scurtă trăsătură fizică, înșiră repede defectele pentru a așeza apoi calitățile într-o gradație ascendentă care culminează printr-o apoteoză. Sînt citate ca model ale genului portretele lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan, Petru Rareș etc. Iată portretul lui Ștefan cel Mare :

> „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mînios și degrabă vărsătoriu de sînge nevinovat ; de multe ori la ospețe omorîea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gîndiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vîrîia, ca văzîndu-l ai săi să nu să îndărăpteaze și pentru aceea raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea că știindu-să căzut jos să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui și feciorul său Bogdan vodă urma lui luasă de lucruri vitejești cum să tîmplă din pom bun roadă bună iese... Ce după moartea lui pînă astăzi îi zicu sveti Ștefan vodă nu pentru sufletu ce-i ieste în mîna lui Dumnezeu că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești carile nimenea din domni nici mai nainte, nici după aceea l-au ajunsu".

Obiectivitatea cronicarului este desăvîrșită. Cu toată admirația pe care o avea față de marele domnitor, nu putea să nu-i întregească figura prin jocuri de umbră și lumină — mînios și degrabă vărsa sînge nevinovat ; la ospețe omora fără județ.

[1] Al., Rosetti, *Studii lingvistice* pag. 18.

[2] Ovid Densușianu, op. cit., p. 207.

Cu aceeași artă surprinde și cîteva figuri negative. Fiul lui Petru Rareș, Iliaș, a înșelat așteptările fiindcă „din afară se vedea pom înflorit, iar dinlăuntru lac împuțit."

„că avîndu lîngă sine sfetnici tineri, turci, cu carii zioa petrecea și să dezmierda, iar noaptea cu turcoae curvind de obiceele creștinești s-au depărtat. În vedere se arăta creștinu, iar noaptea în slobozenie mahmetenească să dideasă".

CONCLUZII:

Opera lui Grigore Ureche reprezintă un moment important în dezvoltarea limbii noastre literare. Primul nostru cronicar folosește cu îndemînare informația savantă pe care o transpune într-un stil apropiat de limba poporului. La acea dată, literatura scrisă și cea populară nu se diferențiau. Imaginile artistice sînt scoase din activitatea de fiecare zi a poporului: păstorit, agricultură, albinărit etc. Tradiția traducerilor din slavonă cu întorsături greoaie și stîngace este depășită, iar limba literară își trage din ce în ce mai mult seva din limba poporului.

MIRON COSTIN

Concepția cronicii

Scriitor de limbă română și polonă, format în școlile iezuiților din Bar, M. Costin are în general aceeași concepție ca Gr. Ureche: unitatea românilor, originea romană, rolul educativ al istoriei, concepția teologică. El se deosebește de predecesorul său prin orientarea politică externă, prin obiectivitatea istorică și printr-o mai puternică influență latină. M. Costin condamnă ca imprudenți pe domnitorii care s-au ridicat împotriva unei împărății atît de puternice ca aceea a turcilor. Pentru M. Costin, forțele interne nu sînt suficiente pentru eliberarea țării; de aceea, e nevoie de o alianță cu alte țări creștine și în primul rînd cu Polonia. În consecință, M. Costin se va strădui să facă cunoscute polonezilor limba, trecutul glorios al moldovenilor, scriind în limba polonă.

Pe cînd vornicul Ureche suprima pasajele care ar fi putut umbri gloria Moldovei, M. Costin este capabil de obiectivitate istorică. Pentru el, Matei Basarab, care purtase atîtea războaie cu moldovenii, era

„așea neînfrunțu și nespaimat, cît poți să-l asemeni cu mari oșteni ai lumii" *(Letopisețul Țării Moldovei,* Buc., Ed. Tineretului, p. 149).

Mai trebuie remarcat și faptul că M. Costin se ocupă și de istoria socială, „de lucrurile de casă", adică de organizarea administrativă, de nemulțumirile țărănești, de răscoale, precum și de istoria țărilor vecine, fără de care nu vede posibilă o istorie științifică a țării sale.

Pornind la lucru pentru a spulbera „basnele" care circulau despre trecutul țărilor române, M. Costin cercetează și enumeră izvoare străine conștient de răspunderea ce revine scriitorului: „Nu iaste șagă a scrie ocară veacinică unui neam, că scrisoarea iaste un lucru vecinicu... Eu voi da samă de ale mele, cîte scriu" *(De neamul moldovenilor,* Predoslovie, *ibidem,* p. 167). Cronicarul continuă opera lui Gr. Ureche de la 1595 pînă la 1661, realizînd o cronică a Moldovei, nu numai după izvoare istorice, ci și după evenimentele cunoscute personal. O parte a cronicii are astfel valoare de document unic (Ex.: ...„Ștefan-vodă... de la Răcăciuni m-au trimis pre mine în Țara Muntenească, sfătuindu-se cu Constantin vodă ce răspuns vor da... la împărăție..." p. 163).

1) Opere

1) Opera lui Miron Costin se compune din 1) texte istorice manuscrise ca: a) *Manuscrisele istorice în limba română,* dintre care cele mai importante sînt: „Letopisețul Țării Moldovei" (1595—1661) și „De neamul moldovenilor".

b) *Traduceri din limba latină după Quintus Curtius* (un fragment din „De rebus Alexandri regis Macedonum"); o prelucrare după un scriitor sas de limbă latină, Laurențiu Toppeltin din Mediaș, intitulată „Istorie de crăiia ungurească".

c) *Cronica polonă* (o prezentare în limba polonă a datelor esențiale despre originea și limba românilor).

2) Versuri

a) *Viața lumii,* poem filozofic
b) *Stihuri împotriva zavistiei*
c) *Poema polonă* (versuri în limba polonă despre Moldova și Țara Românească).

3) Discursuri în limba polonă

Limba operelor

Principala operă în limba română, „Letopisețul Țării Moldovei", ne-a fost transmisă în copii, dintre care cea mai fidelă pare a fi cea a lui Axinte Uricariul, muntean, (1710—1713). Deci, ca în cazul lui Ureche, copia prezintă alterări fonetice.

Ca particularități notăm:

Grafia se resimte de influența savantă. M. Costin scrie *răzsipă*, cu *zs*, în loc de *s*: „au zsugrumatu" (Rosetti-Cazacu explică această grafie „prin apropierea de prefixul slav *razu-*, care însă nu apare în risipi", *op. cit.* p. 234). De asemenea, scrie a *suppune* pentru a marca originea compusă a verbului.

Fonetică

A. Particularități ale subdialectului moldovean :

— Palatizarea consoanei *f* în *h* ex. : „Domnul Ștefan-vodă Tomșa... gros la *h*ire și prostatec" (p. 49), „*h*iecui" (fiecăruia, p. 48).

— *Dz* în loc de *z*, ex. : „vădzîndu atîta mulțime", p. 57 ; „i-au dzisi să se depărteadză de la dînsul" (p. 58).

— Alterarea lui *i* (după consoane dure), ex. : *obosîtă*.

B. *Arhaisme*

— Fonetisme din secolul al XVI-lea : *singe, sînt*, pe care le va relua și Eminescu : „sin".

— Adjectivul „mare" invariabil ca în secolul al XVI-lea : „apele mare".

Sintaxa se caracterizează prin :

— Construcții de tip vechi și popular :

— Construcții împrumutate din limba latină, ca :

a) Așezarea verbului la sfîrșitul propoziției. Ex. : „iară de tot răsipi acestor hoarde n-au putut".

b) Așezarea complementului direct sau indirect înaintea verbului de care depinde. Ex. : „iară celorlalți boieri toate gîndurile a lui Alexandru-vodă au descoperit...".

— Folosirea propozițiilor incidente, explicative, după model latin.

Lexicul

Miron Costin utilizează în cronica sa citate în limba latină, iar numele proprii se resimt de această influență. Neologismele de origine latină e firesc să fie mai multe. Iată cîteva : *cursu, (incursiune* în alt domeniu) *milion, consilium, imperator, colonie, fantastic*. Neologisme de origine romanică : *a dezbăra, scala=port it., gentiloni* etc. Neologisme de origine greacă : *galion* (corabie de război), *praxis* (practică).

Miron Costin știe să împletească în opera sa neologismele cu termenii populari care sînt cei mai numeroși : *buiguit, bănat, curechiu, rumpe, șagă, urzi, a da dos, a bate război* etc.

Stilul

În timp ce Ureche scrie cum simte, fără a face apel la regulile de compoziție, M. Costin, mai învățat, tinde spre un efect literar. Elementul intenționat de compoziție e pretutindeni prezent în opera sa. El este atent la prezentarea gradată în vederea obținerii unui efect final (ex. descrierea lăcustelor).

Mijloacele artistice sînt în general aceleași, dar deși sintaxa conferă pe alocuri o notă de artificialitate scrierii lui Miron Costin, realizările expresive sînt mai numeroase.

Ex. : *Epitete.* „Că era Ion-Vodă om slabu și *deznodatu* și de mîni și de picioare". Epitetul e viguros, plastic, realist și nu se datorează, ca efect, unui iz arhaic. Iată unul din cealaltă categorie :

Tomșa : „mare vărsătoriu de sînge, *gros* la hire și prostatec."

Comparațiile lui M. Costin fac apel la lecturi. Un sfetnic al lui Vasile-vodă : „Iară la statul trupului său era gîrbov, ghebos și la cap cucuiat, cît puteai dzice că este adevărat Esopu" (p. 112).

Interogație : „Cine poate deplin să scrie prada, stricăciunea, robia Ardealului de pre aceale vremi și părților aproape de Ardeal ?"

Proverbe : „Că acela ce să înnecă de sabie goală se apucă" (p. 172).

„Orbu nărocul lu suiș și lunecos a stare la un loc, grabnic și de sîrg pornitoriu la coborîș" (p. 156).

Expresii populare :

„Și-i unseră osia și pașii Matei-vodă" (p. 75).

„Ce îmbla în tot ceas, cum se dzice cu dzîlele amînă" (p. 40).

În cursul povestirii unui eveniment, scriitorul intervine cu *exclamații și comentarii asupra nestatorniciei lucrurilor omenești* „Fortuna labilis" — temă ce o va dezvolta în poemul *Viața lumii :*

„O, nestătătoare și niciodată încredințate lucrurile a lumii, cum vîrsteadză toate și turbură și face lucruri împotrivă ! Cîndu cu cale este să fie frică celor mai mici de cei mari, iară cursul lumii aduce de este de multe ori mai mare de cei mici grije... (p. 57).

Sau cunoscuta reflecție :... „Iară nu sînt vremile supt cîrma omului, ce bietul om supt vremi" (p. 116).

Exclamații urmate de reflexiuni :

„Neștiutor gîndul omenescu, singur de sine, la ce merge și la ce întîmplări apoi sosește" (p. 59).

În mijlocul unei povestiri, cronicarul se oprește, face o reflecție de tipul celei de mai sus și apoi relatează sfîrșitul lui Barnovschi, care, chemat în țară din Polonia, se reîntoarce în Moldova, neștiind că îl așteaptă sfîrșitul la Istambul.

...„O îndrăcite a vorbitorului de rău veninuri ce nu scornește limba amară-a neprietenului" (p. 62).

Narațiunea e împletită cu dialogul, iar relatarea decapitării înmormîntării lui Barnovschi este făcută după mărturii orale.

Cele mai reușite pagini ale lui M. Costin sînt cele reflexive. Ex : „O, nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă! Pre cît să mai adaoge, pre atîta rîvnește. Poftile a domnilor și a împăraților n-au hotar..." (p. 72).

De aici, Costin trece la exemplificări din istoria antică și națională. Pasajul e antologic.

Uneori, pentru a comenta un eveniment, M. Costin deschide o paranteză. De ex. : după ce relatează căderea lui Vasile Lupu, M. Costin notează în paranteză („caută la ce duce roata lumii mare case") sau după instalarea lui Gh. Ștefan de către un turc („caută aicea la ce voie au fost domniile țării pînă nu de mult și la ce sînt acum").

O paranteză nu se rezumă însă numai la semn. Ea continuă sub forma unei fraze condiționale : „Domniia lui Ștefan-vodă au fost în pace, dă să poate dzice că are casa aceia pace lîngă care alta lipită de părete arde" (p. 157).

Parantezele nu servesc însă numai pentru reflecții, ci și pentru precizări de detalii. Scriitorul țintește deci efecte literare și utilizează în mod deliberat toate mijloacele pe care i le pune la îndemînă arta compoziției. El nu vrea să rămînă un istoric sec, ci recurge la relatarea literară a evenimentelor istorice.

S-ar putea cita și alte exemple de metafore, repetiții etc.

Mai important este să determinăm cum obține M. Costin efectul literar. Prin :

a) îmbinarea unor cuvinte care la acea dată erau de uz curent. Simțul limbii îl face pe M. Costin să nu spună despre om că-și pierduse capul, ci că „umbla ca fără sine". Moldovenii nu sînt dornici de înnoiri, ci „hirea e lacomă de înnoituri" ; oștile n-au purces în grabă spre cetate, ci metaforic „au purces în bici spre cetate" ; ostașii nu s-au risipit, ci „au purces în risipă". Nu scrie că turcii se împotriveau ridicării lui Racoți, ci „peste voie era turcilor această înălțare". Efectul nu rezultă doar din îndepărtarea în timp, din izul arhaic pentru că scriitorul dispunea și de alte cuvinte pentru redarea acelorași situații sau stări sufletești, ci, din acea artă a îmbinării unor cuvinte simple, care este cheia tuturor realizărilor literare din toate epocile. Concludentă este în această privință alegerea cuvintelor pentru a reda moartea lui Mihnea, tiran, față de care cronicarul manifestă o puternică repulsie. El nu moare sau nu-și dă sufletul, cum era exprimarea curentă — nu se pristăvește — ci după ce s-a dus în Ardeal „și-au borît curînd și sufletul în prăpastiile iadului". Expresia „a-și bori sufletul" e determinată de o stare de repulsie a autorului față de personaj, ea irumpe anticipînd violența pamfletară a scriitorilor moderni.

b) Nu poate fi vorba de o alegere în cazul unor termeni ca a lupta *„de-a țiiș"* (corp la corp) sau „au luptat cu săbiile zmulte". Scriitorul nu avea alți termeni la îndemînă, iar valoarea expresivă a ultimului exemplu *„săbiile zmulte"* rezultă din situația limbii, din izul arhaic.

Deci, în vreme ce la Gr. Ureche sînt mai numeroase cazurile cînd valoarea expresivă rezultă din însăși limba arhaică a epocii, din neu-

tatea pe care o conferă distanțarea în timp, la M. Costin, valoarea expresivă se datorează cu precădere unei alegeri, unei îmbinări neașteptate de termeni.

Narațiunea, descrierea, portretul, cu rezerva unor construcții artificiale, care nu sînt predominante — sînt realizate cu ajutorul unui fond lexical mai bogat în ceea ce privește aspectul neologistic și cu o utilizare deliberată a perceptelor de compoziție și stil. Mijloacele sînt atît cărturărești cît și populare.

Intenția literară se vădește la M. Costin și în „Viața lumii".

Miron Costin își propune să scrie versuri, așa după cum arată în prefață la „Viața lumii" — „mai multu ca să se vază că poate și în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce sè chiamă stihuri". (Predoslovie, Ed. Tineretului p. 302.)

Versurile sînt precedate de cîteva date teoretice asupra stihurilor. Cititorul român află astfel pentru prima dată în limba sa că „stihul nu este ca altă scrisoare dezlegată" (liberă), ci este „legată de silave cu număr", că „silava este împreunarea a două slove", că stihurile trebuie „să se tocmească", adică să aibă rimă la sfîrșit, exemplificînd prin : *ața-viiața, frunte-munte* și *lume-spune*. În continuare, Miron Costin dă și indicații cum trebuie citite stihurile : unele „cuvinte trebuiesc scurtate, altele trăgănate". Aceste rînduri, care nu depășesc cantitativ o pagină, au meritul de a pune pentru prima dată probleme teoretice de versificație în limba română. Dosoftei va continua peste doi ani, la un nivel mai scăzut, această încercare.

Activitatea lui Miron Costin ca poet se rezumă la : 1) versurile tipărite la sfîrșitul Psaltirei lui Dosoftei, 2) Manuscrisul „Viața lumii", poem filozofic pe tema instabilității lucrurilor omenești, caracterul lor trecător, din care evident se desprinde o undă de regret și melancolie. Iată un fragment ilustrativ :

„Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară. / Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntoarcă iară / Ce nu petrece (în sensul de a păți, a pătimi n.n.) lumea și-n ce nu-i cădere ?

Spuma mării și nor supt cer trecătoriu
Ce e-n lume să n-aibă nume muritoriu ?
Și voi lumini de aur, soarile și luna,
Întuneca-veți lumii, veți da jos cununa ?"

Poemul dovedește atît influența religioasă cît și influența unor lecturi din clasicii latini, Horațiu, Ovidiu.

Din proza lui Miron Costin am desprins la timpul său înclinarea spre meditație. Meditația asupra vieții fragile a omului îi prilejuiește metafore, ca „paianjenii sînt anii și zilele noastre", sau evocarea și enumerarea unor mari împărați care credeau că nu-i încape pămîntul, în genul lui François Villon.

Exemplu :

„Unde-s cei din lume
Mari împărați și vestiți ?
Unde-s ai lumii împărați, unde este Xerxes
Alexandru Machidon, unde-i Artaxerxes
August, Pompei și Chesar ?
Ei au luat lume.
Pre toți i-au stins vremea ca pre niște spume".

Față de această fragilitate și de caracterul trecător al vieții, zavistiile, ura, clevetirile, neînțelegerile care întunecă viața trebuie să fie denunțate. Stihurile împotriva zevistiei ilustrează ura scriitorului împotriva celor ce veșnic vor să muște, să ocărască, a invidioșilor de toate categoriile.

Deci pe lîngă opera istoriografică, Miron Costin manifestă preocupări de teorie literară și supune limba română la rigorile versificației. O operă în versuri atît de puțin întinsă și puțin cunoscută în epoca respectivă interesează mai mult pentru stabilirea posibilităților creatoare ale autorului, decît pentru evoluția exprimării în versuri.

ION NECULCE

Preliminarii de istorie literară

Ion Neculce continuă *Letopisețul Țării Moldovei* de la Dabija-vodă (1667) pînă la Constantin-vodă Mavrocordat (1743). Predoslovia letopisețului conține o precizare importantă atît pentru determinarea izvoarelor cronicii cît și pentru repercusiunile de ordin compozițional, stilistic, ce le-au avut asupra lucrării. Iată pasajul :

„...Însă pînă la Duca-vodă cel bătrîn l-au scris di pi nește izvoade ce au aflat la unii și alții și din audzitele celor bătrîni boieri ; iară de la Duca-vodă cel bătrîn înainte, pînă unde s-a vidé, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimărui, ce au scris singur, dintru a sa știință, cît s-au tîmplat de au fost în viața sa. Nu i-au mai trebuit istorie streină să citească și să scrie că au fost scrisă în inima sa". (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura pentru literatură, Biblioteca pentru toți, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, 1963, p. 4). Reiese din această precizare — fapt confirmat de analiza operei — că Letopisețul lui Neculce poate fi împărțit din punct de vedere al artei compoziționale în două : o parte mai aproape de relatarea cronicărească a evenimentelor, bazată pe „izvoade" scrise și orale și, a doua, la care cronicarul participă ca martor ocular, avînd un caracter cvasi-memorialistic. Cea mai

mare parte a cronicii aparţine însă, celei de-a doua categorii, e „scrisă cu inima" şi deci procedeele stilistice orale, intervenţiile scriitorului în cursul povestirii, sfătoşenia, ironia, exclamaţiile sînt aici mai abundente.

Neculce adună „O samă de cuvinte ce sînt audzite din om în om, de oameni vechi şi bătrîni şi în letopiseţu nu sînt scrise" cu precizarea că „cine le va ceti şi le va crede bine va fi, iară, cine nu le va crede, iară va fi bine". Autorul prezintă astfel prima culegere de folclor, intervenind personal în redare, făcînd deci operă literară.

Limba operei lui Ion Neculce

Cronica lui Neculce este singura dintre cronicile studiate pînă în prezent care ni s-a păstrat în orginal, fără alterările copiştilor. Din punct de vedere fonetic, cronica se caracterizează în primul rînd prin particularităţile regionale, moldoveneşti.

Fonetica. Vocalism.

Faţă de limba literară notăm următoarele :

— *ea*>*è*

Exemplu : „un leu să dè" ; „avè obiceiu cînd şidè" ; „cè mare", (p. 147).

— *ia*>*iè*

Exemplu : *apropiet, tăiet, spăriet* (p. 210).

— *e*>*i*

Exemplu : „vinit-au Dabija-Vodă" (p. 34)

...„trii blide" (p. 34)

„...să-şi iè fimeile" (p. 57)

„di pi neşte izvoade" (p. 4)

Paralele cu aceste forme întîlnim, mai rar, şi fonetisme literare în *e* constituind dublete Ex..: *capetele — capitili*

ea>*a* — sară (pentru seară p. 258)

„să margă la vizirul" (p. 35)

„tocmală" (p. 253)

„o samă de cuvinte" (Predoslovie)

„Ţara Leşască" (p. 159)

— labialele (b. p. f. v.) au influenţat prin pronunţia lor dură trecerea lui *e*>*ă*. Ex : „păscar", „iubăsc" etc.

— *i*>*î* după consoane dure. Ex. : *dzîle, sîlă.*

În consonantism :

—*ğ* pentru *j*. Ex. : „au agiunsu mai pre urmă şi spătar mare" (p. 34) ; *giumătate* (p. 260) ; *agiutoriu* (p. 35).

— *dz* pentru *z*. Ex. : *ordzu, dzîc, aşedzat, slobodzească*

— *h* pentru *f* și *v*. Ex : „hearăle" (p. 283) „de n-a hi apucat" ; „o blană de hulpe" (p. 47).

Alături de fonetismele regionale mai pot fi întîlnite în opera lui Ion Neculce și fonetisme muntenești, așa cum am mai arătat. Ele sînt însă mai rare și pot fi explicate prin : 1) contactul strîns între cele două țări române, 2) prin șederea lui Neculce în Muntenia (1686—1690) și 3) prin originea munteană a mamei sale, fiica lui Iordache Cantacuzino.

Pe lîngă fonetismele moldovenești și cele cîteva dublete literare, în opera lui Neculce apar fonetisme arhaice și populare. Exemplu : păstrarea lui *î „a îmbla"* ; a lui *u* după un grup de consoane : *iubăscu, împărătescu* etc.

În *morfologie* distingem două categorii de fenomene.

1) Particularități caracteristice morfologiei din secolul al XVI-lea. Exemplu : terminațiile *-ariu* și *-oriu*.

— Vocativul în *e* neart. : „ticăloase oame" (p. 264).

— Pluralul în *e* la subst. feminine și neutre. Ex. : *lefe, blane*.

— Genit.-dat. în *ei* și *iei*.

— Articularea pronumelor relative. Ex. : *carele, carea, carii*.

— Articularea numelor proprii. Ex. : Radul-Vodă.

— Forme arhaice de perfect simplu, în special de la verbele a da, a face, a vedea. Ex. : a da — *dedesă* (p. 210) ; a face — *feace, fece, feceră* (p. 137).

Perfectul compus, identic la pers. III sg. și III pl.

Utilizarea pe scară largă a formelor perifrastice : *au fost lăcuind ; au fost trimis pe...*

2) Particularități morfologice datorită fonetismelor regionale :

a) formarea pluralului în *ț* și *ș*. Ex. : *cetăț, aprinș*.

b) genit.-dat, în *îi* drept urmare a influenței consoanelor dure asupra lui *i*. Ex. : *Țărîi, Porții*.

c) pluralul în *ă* (în loc de e), în special după consoane dure : *hotară, asupră*.

Sintaxa lui Ion Neculce are un predominant caracter popular.

— Frecvența coordonării obținută ca în limba populară prin conjuncția copulativă „și" și „iar" (adversativă).

— Subordonatele sînt construite, de obicei, cu ajutorul unor conjuncții ca : măcar că... *dar* (prop. concesive) ; *de* (finală) ; *cît și...*

Spre deosebire de M. Costin, care sub influența textelor latine manifesta adeseori o preferință pentru așezarea verbelor la sfîrșitul propoziției, topica lui Neculce e dictată de conținut și necesități stilistice. Ex. : „Iară pe Petriceico-vodă *l-au lăsat* cu oastea sa cu moldovenii... în Hotin, ca să fie de pază țării și-a șlahului Cameniței, ca să nu închidă leșii drumul negustorilor, să nu flămînzească oastea din Cameniță". Verbul apare uneori chiar la începutul propoziției :

„Trimis-au vizirul lui Petriceico-vodă, cînd era împărăția la Nistru să aleagă un boieru care-i mai de treabă, să-lu trimată la cortul lui că-i trebuiește... *Ales-au* Petriceico-vodă din toți boierii mai de treabă la

voroavi pe Miron Costin care au fost mai pe urmă şi logofăt mare. Şi mărgînd Miron la cortul vizirului, pusu-l-au vizirul de au şedzut înaintea lui" (p. 48). În ultimele fraze, antepunerea verbului e dictată de necesităţi stilistice. Neculce vrea să evite construcţii de tipul celor precedente (cu verbul aşezat la locul obişnuit) şi să dea un aer mai solemn relatării. Se simte aici influenţa textelor religioase. Ex. : „*Fost-a* om trimis de la D-zeu, numele lui era Ioan".

— Construcţii arhaice cu *ne...ne*, în forma *ni-ni*. Ex. : „Nu credea vizirul că vine şi tot trimite *ni* pre unul, *ni* pre altul înaintea lui, să vie mai curînd".

— Cauzale cu *căci, că pentru căci, că...*

Lexicul, Elemente arhaice : hîiastru „fiu vitreg" (p. 34).

„*blem* pe la mine" (p. 81) ; „*îmă-să Nastasia* (p. 123).

— *Slavonisme* : „*întuneric*"=mulţime mare de oameni (1000).

— Elemente regionale şi populare : Ex. : *carte*=scrisoare ; *bucate*=provizii ; *ţiitoare*=iubită.

— Elemente de epocă dispărute din limbă. Ex. : *fumărit*= impozit pe case ; *contăş*=haină boierească.

Redînd acţiuni militare, politice, în proza lui Neculce apar o serie de verbe azi ieşite din uz. Ex. : „Venit-au oaste leşească, aproape de Hotin, tabărîndu-să" (p. 52), *a tăbărî* = a-şi aşeza tabăra ; „şi mult mustra Grigore-vodă şi să ciorte cu Duca-vodă" (p. 56), *a se ciorti*=a se certa, a se drăcui... ; „*coronit-au* leşii pe Sobieţchie" (p. 70) ; ...„*să se înglodească* cît de mulţi", „*să se încălăredze*" (p. 85).

— Locuţiuni verbale ieşite din uz care conferă un caracter arhaic limbii lui Neculce şi cronicarilor moldoveni în general. Ex. : „şi i-au trimis *să ie limbă*" (p. 59) *(a lua limbă*=a afla veşti) ; *a bate război ; a da dosul ; a tocmi păcile ; a drege păcile*" etc.

Elemente împrumutate din limbile popoarelor vecine.

— Elemente turceşti, relative la armată şi administraţie : *vizir, serascker, bulucbaş* (căpitan), *nafaca* (leafă), *caftan, cumbara* (proiectil) etc.

— Elemente maghiare : *feredeu* „baie" (p. 99) ; *adăoşag* „impozit" <*adóság* ; *bişug* (p. 46 < bőség ; au hălăduit (p. 53) < haladni, steagurile *husăreşti*, < magh. huszár + esti.

— Elemente slave (ruseşti, ucrainiene, poloneze) : polcovnic=colonel (r) *sotnic*=căpitan de cazaci (r) ; *recepospolită*=curtea regelui (pol).

— *Neologisme* : greceşti : *eclipsis ; catadroia* (p. 89)=dambla.

— Latino-romanice, unele introduse sigur prin intermediul limbii ruse. Ex. : *ţărămonia* (p. 107), *comendant, alector*. Altele, ca : *răzădent comisariu, somă, obuz*, nu trădează din punct de vedere fonetic calea de pătrundere.

Sinonimia

— În dorința de a evita repetarea unor termeni, Neculce recurge la alternarea unor sinonime. Ex. : la p. 52 în prima propoziție apărea „neprietenii", în a doua „vrăjmașii", în a treia iar „neprietenii". Faptul dovedește grija scriitorului pentru o exprimare variată.

— *Postverbale.* Interesante sînt postverbalele de iz popular, ca „supăr" (ex. : „avuseseră mult supăr pe Bogdan și Iordachi" (p. 165) ; „izgon"=grup de ostași folosit pentru a izgoni pe inamic.

Stil

Arta lui Neculce este, în esență, populară. Vom menționa cîteva aspecte.

— Neculce se adresează cititorilor familiar („să știți, fraților"), ca la o șezătoare, ca la un sfat, în care cel mai bătrîn își împărtășește vederile în privința fanarioților.

„Ca să știți, fraților, că nu numai Iordachi, ce toți grecii mai drepți și mai bune slugi nu-i alt neam în lume pînă este stăpînul în cinste și-n puteri, iar cît se slăbește sau să micșureadză cinstea stăpînului îndată să și lasă și aleargă la altul, care vede că-i mai cu puteri" (p. 175). E o comunicare directă, deschisă.

— Faptul istoric (ca, de exemplu, pățaniile fanarioților) nu este redat doar informativ, rece, ci, comentat, interpretat de pe poziția patriotului cu experiență. Istoricul alunecă spre literatură, natural, furat de propriile-i sentimente. Iată un pasaj demn de Sadoveanu :

: Așé socotescu eu cu firea mè această proastă : cînd a vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mănînce oile în lume, atunci poate nu vor fi nici greci în Moldova și în Țara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putea mînca aceste doao țări, cum le mănîncă. Iar alt leac n-au rămas cu condeiul mieu să mai pomenescu, ca să pot gîci. Focul îl stingi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vîntul cînd bate, te dai în laturi, într-un adăpost și te odihnești, soarele intră în nour, noaptea cu întunericul trece și să face iar lumină, iar la grec milă și omenie, sau dreptate, sau nevicleșug nici unele de acestea nu sînt" (p. 100).

Una împotriva exploatării fanariote și boierești îl duce pe autor spre hiperbolizare, considerînd apucăturile hrăpărețe ale acestora mai de temut și mai greu de evitat ca elementele naturii : apa, focul, vîntul.

— Zicalele și proverbele sînt întrebuințate pentru a caracteriza o personalitate politică sau culturală, o împrejurare. Procedeul anticipă arta lui Creangă.

Ipocrizia lui Mihalache spătarul care se prefăcea că nu vrea să primească domnia e redată sugestiv astfel : Mihalachi spătarul... „Să facé a nu-i plăcè să primească domnia, ca și fata cie dzisă unui voinic : «Fă-te tu a mă trage și eu ci merge plîngînd». Așè se facè și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia" (p. 183).

Pentru a sublinia înţelegerea lui Antiohie-vodă cu leşii, care din cauza inferiorităţii numerice şi militare a moldovenilor, e silit să se închine, Neculce grupează o serie de proverbe adecvate situaţiei :

„Paza bună trece primejdia rè, mielul blînd suge la doo maice, capul plecat nu-l prinde sabia. Aşè bună chivernisală fece şi Antiohie-vodă atunce" (p. 146).

Deci o înţelegere bazată pe necesităţile stringente ale realităţii, dureroasă dar necesară, e redată sugestiv prin această enumerare de proverbe. Acesta este unul din procedeele de bază ale artei lui Creangă, preluat, ca şi în cazul lui Neculce, de la oamenii din popor.

După procedeul popular *vorba ceia, vorba dumitale, vorba lui cutare*, Neculce pune în circulaţie maxime filozofice, citate de Miron Costin. Ex. : „După cum dzice un cuvînt Miron logofătul : «Mare este omul, iar la războiu prè mică-i este ţinta".

Asemenea povestitorilor populari, Neculce cultivă ironia, anecdota, păţaniile hazlii. Un exemplu de păţanie hazlie este aceea a paharnicului fanariot Mavrodin care, la mazilirea lui Dumitraşcu Cantacuzino, este ridicat de popor de acasă, dezbrăcat şi silit să se ţie de coada calului. Scos pe uliţele Iaşului, la Copou, el trebuie să pronunţe „cal murg la fîntîna Bordii" — cuvinte româneşti greu de pronunţat şi anume alese. Neştiind bine româneşte, grecul pronunţa stîlcit, ceea ce provoca marele haz al mulţimii.

— Ironia e deseori prezentă în comentarea întîmplărilor. O pace încheiată e ţinută „aşa de bine precum ţin ciinii vinerile" (p. 190), Constantin Duca „au stins bine focul cu paie" etc.

— Neculce are darul povestirii, al portretizării, al resurecţiei epocii. La Neculce nu este vorba de un procedeu artistic deliberat, ci de utilizarea cu artă a procedeelor populare. Exemple de portrete : Dosoftei (p. 106) al lui Şerban-vodă : „Om mare la stat cu ochii ca de bou, harnic, darnic, milă făcè mare la streini, la slujitori, cheltuiè mult să-şi facă nume, iar nu să strîngă" (p. 111).

— Epitetele, comparaţiile, metaforele lui Neculce nu sînt, în general, acelea ale literaturii culte şi nu se disting prin ineditul lor. Valoarea operei lui Neculce constă în însăşi limba poporului, în zicătorile, în proverbele, în locuţiunile, în formulele expresive, pe care ştie să le utilizeze la locul potrivit. Ex. : „i s-aprinsă inima de voie rè" ; „tălpiz şi fricos cu piele de iepure la spate".

Comparaţie : e „cu ochi ca de bou".

Metaforă : „Făcură paci cu taină, numai paci sulemenită".

Neculce recurge — e drept, foarte rar — şi la neologisme pentru caracterizarea unei situaţii. Despre Toderaşco, vistiernicul, scrie : „El era *alfa* şi *omega* atuncè în Ţara Moldovii". Redarea ideii de atotputernicie e realizată nu pe linia populară, ci neologistic, anticipînd o expresie statornică în limbă.

Nota predominantă a stilului lui Neculce e oralitatea. Este un artist al limbii vorbite.

În prima parte a cronicii, scrisă după izvoade şi din auzite, intervenţiile scriitorului, participarea la evenimente se face simţită prin cîte o reflecţie, cîte un proverb. În partea a doua intervin din plin exclamaţiile, repetiţiile, sfătoşenia, anecdota, ironia, comparaţiile şi epitetele savuroase de tip popular. Arta lui Neculce constă în a face din fiecare cititor un spectator la evenimentele narate.

Linia inaugurată de el va fi continuată de Creangă şi Sadoveanu.

— Legendele culese de Neculce au servit ca sursă de inspiraţie lui Gh. Asachi, C. Negruzzi, Bolintineanu, Alecsandri, iar evenimentele narate în cronică au servit ca izvor de inspiraţie lui Sadoveanu în Zodia Cancerului.

LIMBA ŞI STILUL OPERELOR LUI DIMITRIE CANTEMIR

Păreri despre limbă

Părerile lui Dimitrie Cantemir despre limba moldovenilor ne sînt cunoscute din analiza capitolului IV din *Descriptio Moldaviae* (Vezi cap. „Păreri despre limba literară"). Învăţatul moldovean susţine aici originea latină a limbii române, persistenţa elementului dacic în limba noastră şi metoda reconstituirii lui, structura comună a dialectelor limbii române (inclusiv cel aromân), şi prezintă particularităţile esenţiale ale graiului moldovean în opoziţie cu cel muntean.

Aceste păreri trebuie completate cu punctele de vedere din cele două prefeţe către cititori ale „Istoriei ieroglifice". În prima prefaţă, autorul vorbeşte despre „asupreala voroavii", fapt care l-a silit să recurgă „în une hotare hoghiceşti sau filosofeşti a limbi străine" şi îndeosebi la limbile elină şi latină. Pentru ca noile cuvinte puse în circulaţie să fie înţelese de către cititorii români, Dimitrie Cantemir arată că a întocmit la sfîrşitul lucrării „o scară... tîlcuitoare", adică un glosar. Acest glosar conţine explicarea a circa 300 de cuvinte de origină latină, elină, arabă, turcă, ebraică etc., invederînd intenţia autorului de a contribui, în special, la îmbogăţirea vocabularului ştiinţific al limbii române.

În cea de-a doua prefaţă, intitulată „Iarăşi către cititori" Dimitrie Cantemir îşi exprimă încrederea că limba „hîrişă" moldovenească va îndrăzni să exprime cele mai adînci învăţături, recurgînd, atunci cînd va fi cazul, la împrumuturi aşa cum procedează toate limbile. Nou şi important este îndemnul adresat cititorilor ca să se silească „a moldoveni" şi „a români" unele cuvinte şi învăţături înalte. Deci, pentru îmbogăţirea vocabularului ştiinţific şi în special filozofic, Dimitrie Cantemir recomandă împrumuturile, în special din limba elină, însă împrumuturi *moldovenite* sau *românite*, adică pe baza unei adaptări la spiritul limbii române.

Limba operelor lui Dimitrie Cantemir

La Dimitrie Cantemir ca şi la Miron Costin apar în grafie influenţe savante, concretizate în scrierea cu *zs* în *răzsipă (Ist. ier.)*, *rezsărîră (Ist. ier.)* şi reduplicarea consoanelor, sub influenţa limbii latine, ex. *sufferire, suppus* etc.

În fonetică trăsăturile caracteristice esenţiale sînt cele ale graiului moldovean, arătate la Ion Neculce.

În morfologie predomină trăsăturile caracteristice limbii vechi cu nuanţa regională moldovenească.

Sintaxa lui Dimitrie Cantemir se resimte de influenţa latină şi turcă. Cea mai puternică influenţă este însă influenţa latină concretizată în aşezarea verbului la sfîrşitul propoziţiei. Această influenţă e mai vizibilă în versiunea românească a *Hronicului* după propriul original latin.

Al. Rosetti şi B. Cazacu susţin că în *Istoria ieroglifică* ar exista în sintaxă şi influenţă turcă. Potrivit acestor autori, în limba turcă „orice element secundar, în frază, este aşezat înaintea celui principal, şi ordinea subiect + complement nedrept + complement drept + predicat (verb) este obişnuită. *(Istoria limbii române literare,* p. 304.) O serie de construcţii nefireşti din limba *Istoriei ieroglifice* sînt explicate astfel, ca, provenind din contactul lui Dimitrie Cantemir cu limba şi cultura turcă pe care o cunoştea şi în care a scris.

Vocabularul

Dimitrie Cantemir a cunoscut şi a prezentat cititorilor străini folclorul moldovean. Este firesc deci ca în opera sa să apară influenţa limbii vorbite. Compartimentul în care influenţa limbii vorbite se manifestă mai pregnant e vocabularul.

Elemente de limbă populară

Exemplu : *a buigui* (a ameţi) *glogozală* (învălmăşeală), *holm* (colnic, dîmb), *a ima* (a murdări), *mancă* (doică), *a scociorî* (scormoni), *suleget* (subţire).

Formaţii proprii

Datorită „asuprelei voroavei", adică datorită lipsei unor termeni în limba română, Dimitrie Cantemir recurge la formaţii proprii, realizate din fondul de cuvinte al limbii populare.

Exemplu : tuse — *tusăros,* grăunţe — *grăunceane,* nesimţit — *nesimţitoreşti,* tremur — *tremuros,* a forma — *informuieşte.*

Cea mai importantă contribuţie a lui Dimitrie Cantemir este însă aceea de îmbogăţire a vocabularului prin neologisme în scopul creării

unei terminologii științifice românești, potrivit concepției expuse în prefețele *Istoriei ieroglifice*.

În „Scară a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare", din cadrul *Istoriei hieroglifice*, Dimitrie Cantemir explică în ordine alfabetică (evident, e vorba de ordinea alfabetului chirilic), indicînd totodată și originea a circa 300 de termeni din limbile elină, latină, turcă, arabă, ebraică, slavonă, italiană.

Exemplu : *argument* — lat. = „dovadă, cuvînt, voroavă doveditoare", *atomuri* — elin = „lucrul carele într-alt chip sau parte nu se mai poate despărți, despica, tăia, netăiat".

Termenii sînt din cele mai variate domenii. Predomină însă terminologia filozofică abstractă. Ex. *dialectic, exighisis, experiență, idea, ithica, categorii, metafizica, teorie, fantezie, ipothesis* etc.

Un loc aparte în ceea ce privește vocabularul îl ocupă în activitatea lui Dimitrie Cantemir „Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul", carte tipărită în 1698. Propunîndu-și să trateze, conform sursei bizantine *Dioptra* din secolul al XI-lea, lupta dintre suflet și trup, autorul nu recurge aici decît arareori la împrumuturile din limbile greacă și latină (cum a procedat mai tîrziu), ci, încearcă să creeze o terminologie filozofică românească pe baza vechiului fond al limbii. El utilizează termeni ca *nemoarte* (pentru nemurire), să *înmijlocească* etc. Nu lipsesc nici cîteva neologisme ca *archetyp* = model, *plasmă* = creatură. Caracteristică pentru această lucrare rămîne însă încercarea de a crea o terminologie filozofică din fondul vechi al limbii.

Hronicul româno-moldovlahilor a fost scrisă în 1717 în limba latină, la cererea Academiei din Berlin. Mai tîrziu, socotind că ar fi „cu strîmbătate" și „păcat" ca istoria noastră să fie cunoscută mai bine de străini, Dimitrie Cantemir traduce *Hronicul* din limba latină în limba română. Acest fapt are reperousiuni importante asupra operei : lexicul e impregnat de termeni latinești și greceșți, iar fraza abundă în perioade care o fac greu de citit.

Sectorul cel mai influențat de originalul latin este sintaxa. Totuși există și în această lucrare frumuseți stilistice izolate. Exemple de pasaje și stil polemic :

„Această dară iaste basna pe care Simion acesta, sau singur din capul său au scornit-o, sau de la vreun prostac însă zăvisluitoriu, mai denainte din crieri fătată au aflat-o la Pridoslovirea hronicului lui Ureche, fără nici-o rușine, a o prepune au îndrăznit, precum cititoriul și mai prelarg la acelaș hronic o va putea citi" (Ed. Murărașu, p. 23).

„...Vino acuma aicea, iscusitule în basne Simioane, și tu teaca minciunilor Misaile ; vino, zic aicea și te uită la Românii și lăcuitorii Valahii(i) pre care voi basnă bolind și minciună născînd ca pre bureții fără sămînță de eri, de alaltăieri îi faceți". (Ed. Murărașu, p. 27).

„...Nu așea, nevrednicule, nu așea. Nu ajunge istoricului adevărat să zică numai că și aceasta nepomenită n-au vrut să o lase".

„...Acestea sînt dară războaiele — pe carile hloricari iară nu hronicari, pomeniți amestecîndu-le și schimonosindu-le blăstămățește cu duhul minciunii le-au spurcat..." (cf. ed. P. P. Panaitescu, p. 253).

Patriotismul îl duce spre *metafore* reușite. Ex. : „Romanii sînt buciumii viii Dachii noastre și noi vlăstarele lor".

Arătînd cît a căutat prin lucrările istorice ale lui Bonfiniu, dacă nu se găsesc cumva basnele lui Simion dascălul, Cantemir întrebuințează o expresie reușită și caracteristică pentru un cercetător : „... și mai ales pe Anton Bonfiniu... numai cît nu l-am fărîmat întorcîndu-l însă de poveste ca aceasta a da n-am putut" (Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, ed. Murărașu, București, 1943).

Hronicul e o încercare în continuare pe linia creării unei limbii literare după modelul limbii latine. Limba română literară se va dezvolta însă pe alte baze : pe baza limbii populare.

Stilul (observațiile vor fi limitate la lucrările scrise sau traduse de autor în limba română).

În *Divanul* fiind vorba de „gîlceava sufletului cu trupul", de o dispută, modalitatea expunerii este dialogată. Uneori disputa are un caracter viu, nervos sau chiar violent, apare deci *stilul polemic.* O serie de adevăruri sînt exprimate sub forma de sentințe și maxime, unele chiar versificate. Tendința aceasta va putea fi urmărită și în operele ulterioare ale lui Cantemir.

Istoria ieroglifică scrisă în 1705 oglindește lupta dintre Moldova, țara cuadrupedelor (Inorogul, Pardosul) și Muntenia, țara păsărilor de pradă (Corbul), în fond, lupta dintre Cantemirești și Brîncovenești.

Scriitorul recurge la prezentarea alegorică, deoarece atacurile vehemente împotriva Împărăției peștilor (Imperiul otoman) și a unor personaje cu rosturi de seamă în viața publică a Țărilor Române i-ar fi adus neplăceri. Prin această istorie secretă el putea prezenta adevărata față a lucrurilor.

Istoria ieroglifică concepută de autor ca un pamflet social conține circa 760 de sentințe rimate, poezii elegiace, povestiri în versuri, discursuri, portrete. Prin numărul mare de versuri presărate în această operă, prin tehnica versificației, Dimitrie Cantemir reclamă un loc aparte în istoria versificației noastre. De multe ori, frazele sînt rimate de exemplu : „Plecatu-s-au cornul Inorogului, împiedicatu-s-au pașii celui iute, închisu-s-au cărările cele neumblate, aflatu-s-au locurile cele necălcate în silțele (cursele n.n.) cele întinse au căzut, puterii vrăjmașului, s-au vîndut, surcealele i-au uscat, focul i-au aținat..." (cf. *Istoria ieroglifică*, vol. II, p. 136). Uneori însă versurile urmează în mod spontan ritmul gîndirii sau al sentimentelor, ducînd la o organizare metrică care precedă versificația modernă. Alături de versuri de 10 silabe apar versuri de 3 silabe.

Exemplu :

Mînie ca aceasta vărsară
Vrăjmăşie ca aceasta arătară
Gătire ca aceasta făcură
Tunară,
Detunară,
Trăsniră,
Plesniră,
Răcniră,
Plimiră,
Şi de toate părţile cu mare urgie
Asupra micşoarelor musculiţe se repeziră

(Ed. Grigoraş, p. 32)

Cele mai potrivite accente le găseşte Dimitrie Cantemir atunci cînd Inorogul (Dimitrie Cantemir) cade în mîinile vrăjmaşului. Privarea de libertate, trădarea prietenilor, indiferenţa fratelui, îl face pe Dimitrie Cantemir să exclame :

„Clătească-se cerul
Tremure pămîntul
Aerul trăsnească
Nourii plesnească
Potop de holbură
Întuneric de negură
Vîntul să aducă
Soarele zimţii să-şi reteze
Luna slindu-se să se ruşineze
Stelele nu scînteieze
...Finicul, în foc de aromate moară".

Scriitorul face apel la o învolburare generală a naturii, la divinităţile antice pentru a lua parte la nenorocirea sa. Organizarea metrică urmează îndeaproape ritmul sentimentelor. Pasajul conferă un loc de seamă autorului în istoria poeziei noastre atît prin tematică cît şi prin mijloacele artistice de o factură modernă pentru epoca sa : ritm, metafore etc.

La nici un scriitor român din această perioadă nu există atîtea metafore de esenţă cultă, rezultate adică din utilizarea zestrei culturale a autorului,

Exemplu : „O, cap de hîrtie cu creier de aramă (*Ist. ierogl.*, vol. II, p. 163) ; „sînt deci semne bune că se vor primeni zilele de fier în veac de aur" (p. 108) ; „scămos la minte" (p. 109) ; „ceste puţine căptuşite cuvinte" (*Ist. ierogl.*, II, p. 140) ; „o, jigăniilor agiunge-vă, agiunge-vă, dzic cu untdelemnul pizmei voastre, pojarul răutăţilor în toată lumea a aţîţa (*Ist. ierogl.*, p. 166). „Copaciul pizmei din livada inimii tale de

tot a-l dezrădăcina şi pestre prilazul îngrăditurii afară a-l lepădă ,ţi se cade" (*Ist. ieroglifică*, II, p. 179).

Este adevărat că aceste realizări metaforice sînt izolate uneori în fraze greoaie, subminate de o topică nefirească.

Istoria ieroglifică mai este presărată cu sentinţe de provenienţă cultă sau proverbe şi zicători de provenienţă populară. De cele mai multe ori, aceste reflexiuni sînt împrejmuite de paranteze. Exemplu : „...vremea (care dascălul şi învăţătorul tuturor este)", *Ist. ieroglifică*, II, p. 158.

„Aşişderea de multe ori s-au vădzut (că trestia, după vînt plecîndu-să, să îndoieşte şi iarăşi se scoală, iară bradul împotrivă puindu-să, din rădăcină să prăvăléşte..., cu pămîntul să amestécă").

Unele procedee stilistice utilizate de Dimitrie Cantemir sînt — aşa cum am văzut — de provenienţă cultă : alegoria, citarea de maxime, acumularea de epitete şi sentinţe ; altele populare, repetiţia, proverbele, presărarea povestirii cu versuri scrise în ritm popular. Iată un exemplu de versuri populare citate de Dimitrie Cantemir :

„Eu m-am vechit
M-am veştezit
Şi ca florile de brumă
M-am ovilit.
Soarele m-au lovit,
Căldura m-au pălit,
Vînturile m-au negrit
Drumurile m-au ostenit
Zilele m-au vechit
Aii m-au îmbătrînit".

Într-un pamflet — cum e concepută lucrarea — e firesc să predomine ironia, satira, portretizarea caricaturală.

Astfel, patriarhul Dositei al Ierusalimului e prezentat : „bivolul de China la trup este negru, la cap alb, la picioare pag, la coamă comos ca caii de Schitia, la isteciune din vulpe nu rămîne, iară hirişia (renumele n.n.) cea mai chiară îi este, totdeauna a rage şi nepărăsit a mugi".

Încercarea lui Dimitrie Cantemir de a crea un limbaj filozofic-social prin împrumuturi de neologisme şi un stil literar nou n-au dus totdeauna la rezultatele scontate. Trebuie să precizăm, de asemenea, că *Istoria ieroglifică* şi procedeele din această lucrare n-au fost cunoscute de cercurile largi pînă în secolul al XIX-lea. Încercările sînt vrednice de menţionat şi locul lui Dimitrie Cantemir în istoria limbii ar fi fost predominant dacă această operă ar fi fost publicată.

„Istoria ieroglifică, spune P. P. Panaitescu, este o carte cu multe frumuseţi dar nu este o carte frumoasă : îi lipseşte armonia, podoabele înecă linia clădirii ca într-un monument baroc". (*op. citată*, p. 90).

CONCLUZII

Din marele număr de lucrări scrise în limbile latină, rusă, turcă etc. pentru *Istoria limbii române literare* prezintă interes numai operele scrise direct în limba română (*Divanul, Istoria ieroglifică*), cele traduse de autor (*Hronicul*) sau care conţin expuneri în legătură cu limba *(Descriptio Moldaviae).*

Singura lucrare tipărită a lui Dimitrie Cantemir este *Divanul sau gîlceava...* (1698). Ea oglindeşte stadiul limbajului abstract, filozofic românesc de atunci, axat în primul rînd pe vechiul fond de cuvinte al limbii.

Istoria ieroglifică, deşi nepublicată, interesează prin intenţiile autorului de a constitui atît un limbaj filozofic, politic, social pe bază de împrumuturi cît şi prin unele realizări stilistice.

Dimitrie Cantemir are aici pagini care anticipă atît ca tematică cît şi ca procedee literare, literatura premodernă şi modernă. Dar aceste pagini n-au fost cunoscute decît de puţini contemporani şi deci ele constituie doar o dovadă asupra multiplelor posibilităţi creatoare ale marelui cărturar şi patriot moldovean.

II. LIMBA CRONICARILOR MUNTENI

Cadrul social-economic

În perioada în care apar cronicile muntene, Ţara Românească şi Moldova se găsesc în plin feudalism. Datorită sistemului feudal intrat în criză şi amestecului otoman în treburile interne ale ţării, domnul nu e altceva decît un reprezentant al puterii otomane. În interiorul statului, el este silit să caute aliaţi cînd într-o tabără cînd în alta. Această instabilitate politică ajutată de lăcomia turcească de bani, de setea de putere a diverşilor pretendenţi şi familii boiereşti interesate, duce la o mai cruntă exploatare a maselor şi contribuie la ascuţirea luptelor interne pentru domnie.

Aceste condiţii obiective se reflectă în cronicile muntene. Istoriografia munteană nu mai porneşte din iniţiativa particulară a unor boieri patrioţi ca în Moldova : din motive patriotice morale, educative ; ea reflectă *instabilitatea politică,* luptele dintre partidele boiereşti care sînt pasionate, crîncene.

În general cronicile reflectă lupta pe viaţă şi pe moarte dintre două familii :

a. Cantacuzineştii

b. Bălenii

Scrierile istorice ale cronicarilor din Ţara Românească sînt *„monumente de literatură politică angajată,* naraţia istorică fiind de multe ori

doar un cadru pentru exprimarea unui punct de vedere față de evenimente și probleme" (Eugen Stănescu, Studiu introductiv la „*Cronicari munteni*", București, 1961).

Pe plan literar și lingvistic aceste ciocniri de pasiuni intense duc *la o exprimare mai nuanțată și realistă.*

Clocotul vieții dă ocazie acestor cronici să iasă *din stereotipie, din monotonie.* Dacă obiectivitatea științifică (istorică) poate fi pusă la îndoială, în schimb vîrtejul pasiunilor duce la creații lexicale proprii, la o topică mai bogată, la o mare varietate de stiluri și procedee.

1. STOLNICUL CANTACUZINO

Date generale. Cronica sa „Istoriia Țării Rumânești" a fost proiectată pentru o perioadă prea mare față de epoca de incertitudini în care a trăit. Scriitorul n-a ajuns decît pînă la migrațiunea popoarelor, pînă la Atila, deci neancorînd în actualitatea disputelor pentru putere, opera lui face o excepție de la nota generală semnalată mai sus, la cronicarii munteni. Scriitorul amintește prin erudiție și cumpăt mai mult de Miron Costin și Dimitrie Cantemir decît de ceilalți cronicari munteni.

Subiectul cronicii. Cronicarul constată că neamul nostru n-are o istorie a sa. Stolnicul pleacă de la „dachi și gheți... ostași mari și tari la bătaia războaielor" a căror faimă a atras atenția și pofta de cucerire a romanilor. În continuare, cronicarul descrie viața lui Traian, pregătirea războiului cu Dacia, supunerea Daciei, colonizarea, apariția neamului românesc, venirea hunilor, portretul lui Atila.

Ideile principale ale stolnicului sînt :

1. Continuitatea elementului daco-roman în Dacia după 271. Unele argumente aduse în sprijinul acestei teze sînt valabile istoricește și astăzi. Stolnicul susține că dacii n-au fost exterminați cu toții.

2. Originea comună a tuturor românilor. „Toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură". Pe cei din Ardeal îi consideră români „și mai neaoși".

3. Slavii au participat la etnogeneza poporului român.

Fapte de limbă (sînt enumerate aici faptele de limbă fonetice și morfologice caracteristice tuturor cronicarilor munteni. Cele speciale sînt subliniate aparte).

În fonetică, elementele caracteristice ale limbii stolnicului sînt cele arhaice și populare.

Fonetisme arhaice : cursoare de ai, a rumpe, săvai, iaste, boiarin, direpț.

— Păstrarea lui *u* după un grup de consoane : *turcescu, păzescu.*

Fonetisme populare :

— Iotacizarea verbelor, fenomen dialectal specific muntean ex. *să vază, să scoață.*

— Prepoziția *după* o găsim frecvent în forma muntenească *dupe*, dar, uneori, și *dupre*.

— Adverbul explicativ *adecă* sub forma populară *adecăte* ; nimeni — nimenilea.

— Numele proprii apar sub aspect fonetic grecesc, slavon, italiàn, latin, maghiar, după cum reiese din citarea izvoarelor.

Așadar, în privința fonetismului, ceea ce caracterizează cronica lui Cantacuzino este alternarea unor *fonetisme vechi* ca *den, dentru* cu *din, dintru,* care sînt fonetisme noi și care s-au impus definitiv în limbă.

Fenomenele cele mai caracteristice în *morfologie* sînt :

— Articularea numelor proprii cu articol hotărît, ex. : „Ședzu în scaun. Vlad*ul*-vodă ; iar Danci*ul* marele vornic"...

— Utilizarea articolului adjectival sub formă veche : *cei* în loc de *cele.*

— Folosirea pe scară largă a particulei *-și* :

a. pe lîngă pronume nehotărîte : *altcevași, cevași, cinevași* ;

b. pe lîngă adverbe : undevași, nu cumvași, cîtvași, oarecești („puțin").

— Articularea pronumelor relative : care*le*, care*a*, cări*i* carile.

— Formarea de verbe din substantive : *a crăi* (a domni), *a oști, a se tăbări* (a așeza tabăra), *a vecini.*

— Verbul a vrea sub forma *va* ex. : „Cine *va* grăiește cu dînsul".

— Formarea de adjective cu sufixul *-os.* Ex. : despre Atila scrie : „fața-i este mojicoas*ă*, graiul groaznic și spăimos".

— Apariția consecventă a conjuncției deci sub forma „*decii*". Ex. : Decii cu acelea de la unii într-un chip".

— Folosirea conjuncției *căci* sub forma arhaică „căci că" ex. : „căci că cu ostenelele lor au folosit viața de obște" (p. 4).

— Incertitudine în formarea diminutivelor. Astfel este cazul substantivului *carte* care apare sub formele „cărticeaoa" și la plural : „cărțului". Ex. : în cărticeaoa ce istorește pe scurt de patru monarhii" (p. 12) iar ironic „...și într-alte *cărțului* ce să văd pe la unii și alții aici în țară" (p. 7) (Fenomen specific Stolnicului Cantacuzino).

— Formarea pe scară largă a substantivelor și adjectivelor cu prefixul slavon *ne-*. Ex. pentru substantiv : „*ne*sfiială să fi fost" ; pentru adjectiv : „*ne*pofitori a se supune altora".

Sintaxa este tributară elementelor populare și sintaxei latine.

Fenomene populare :

— Antepunerea pronumelui personal de persoana a 3-a cu rol de complement direct : „Și marea cetate aceea o au sfărîmat".

— Folosirea conjuncției *nici* pentru redarea negației fără *nu,* după modelul popular (nici te lasă, nici te omoară).

— Propoziții și fraze în care ordinea cuvintelor e apropiată de zilele noastre (p. 73).

Influența latină se manifestă prin :

— Așezarea predicatului la sfîrșitul propoziției : „Dachii... nepofitori a se supune altora nici a se birui de alții *îngăduia.* Avea craii și

oblăduitorii lor şi nimănui supuşi *nu era* şi mulţi încă de dînşii se *îngroziia* şi vecinii lor foarte de dînşii se spăima căci de puţine ori biruiţi de unde mergea a se bate să *întorcea*" (p. 72).

În interiorul frazei, există numeroase propoziţii secundare şi incidente, după modelul latin.

Influenţa modelului străin avut în faţă îl duce pe cronicar adeseori la fraze greoaie, încîlcite.

Ex. : „Scrie Zonara în faţa lui Traian în Tomul al doilea..." că şi altădată au oştit Traian împotriva lui şi prea tare şi groaznic război au avut cu el, atîta cît măcar că romanii au biruit şi mulţime de vrăjmaşi au omorît iară şi dintr-înşii încă atîta au fost răniţi într-acel război cît nemaiavînd cîrpe bărbiarii de a lega ranele şi auzind împăratul însuşi ale lui haine nu şi-au cruţat, ci le-au dat de-i lega şi cetăţile cu destulă osteneală i le lua" (p. 17).

Deci în privinţa topicei, se vede clar că fraza lui Constantin Cantacuzino este greu de urmărit, fiind aservită de multe ori modelului latin.

Vocabularul

Contribuţia cea mai de seamă a stolnicului Cantacuzino este în domeniul vocabularului. El introduce, în general, neologisme legate de geografie şi istorie, de problemele epocii. Ex. neologisme *greceşti : geograf, etnici, atlas, politia, idolatrii, melanholie, epigramata, etimologhia, tiran, hronografi, a se afierosi* „a (se) închina" (ngr.), *latine : decada, moneta, terata, monştri,* „colbe" ; *maghiare : tituluş, hireş, coşteie* (palate, n.n.) ; italiene : *gran duca de Fiorenţa.*

Din limba slavonă ia în special termenii bisericeşti, iar ca termeni politici, termenii ca *samoderjeţ* (tiran, domn), *stepena, ijderenia* etc.

O altă sursă de îmbogăţire a limbii o constituie pentru stolnic graiul popular. El întrebuinţează termeni ca : *spuitor* (povestitor) ex. : „nici acel *spuitor* n-au aflat", *stîrpituri, căscăund* (prostatec, neghiob) etc.

Stilul

Plecînd de la ideea patriotică de a-şi servi ţara cu istoria sa, stolnicul Cantacuzino se documentează, argumentează, citează. Pe alocuri, stilul său are trăsăturile caracteristice ale stilului ştiinţific. Dar cronicarul are o inimă caldă, simte nevoia să facă popas pe marginea izvoarelor citate, notează maxime din Aristotel, din părinţii bisericii ; se revoltă împotriva tiraniei, combate pe adversarii continuităţii sau pe cei ce ponegresc poporul român ; schiţează portrete de cuceritori ca acel al lui Atila. Există deci suficiente elemente pentru cine a străbătut în întregime cronica lui pentru a vorbi de elemente beletristice.

Iată un exemplu de *stil polemic* din care reiese ura scriitorului împotriva tiraniei. Vorbind despre unii împăraţi, scrie :

„Atuncea deci unii dintr-înşii, nu domni sau oameni să par că au fost, ci mai răi şi mai cruzi decît fiarăle cele nedumesticite şi mînioase, şi decît aspidele şi vasiliscii cei otrăviţi şi veninaţi, cum au fost Caie Caligula, Dometie, Neron, Domeţian, Diocliţian şi alţii ca ei mulţi. Şi nu numai la dînşii au fost ca... acei cruzi tigri şi veninaţi, balauri, stărpituri şi terata fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc" (p. 19).

Cînd autorul povesteşte lucruri văzute şi trăite, fraza se eliberează de amprenta latină. Ex. : „Auzit-am şi eu cu urechile mele de dumnealui Gheorghie Brancovici din Ardeal, om de cinste şi cu cunoştinţă şi iubitoriu de a şti multe, povestind cum mergînd la Mosc..." (p. 73).

Portretul lui Atila aminteşte de portretul lui Ştefan scris de Grigore Ureche şi amîndouă amintesc de Tit Liviu.

Credem deci că e bine să se amintească în legătură cu acest cronicar nu numai de erudiţia sa istorică, ci şi de parantezele pe care şi le permite, tratînd problemele în spirit beletristic.

CONCLUZII

Cronicarul n-a apucat să-şi desăvîrşească opera. Totuşi din paginile ce ne-au rămas, stolnicul Constantin Cantacuzino contribuie la :

1. Îmbogăţirea limbii române cu neologisme luate, în special, din domeniul geografiei, istoriei (majoritatea de proveniență greacă), şi al vieţii publice.
2. Contribuie la dezvoltarea stilului ştiinţific şi chiar beletristic.

CRONICILE ANGAJATE

ANONIMUL CANTACUZINESC

O compilaţie importantă păstrată în numeroase copii manuscrise este „Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini" sau „Letopiseţul Cantacuzinesc". Nicolae Iorga şi N. Cartojan atribuiseră această lucrare lui Stoica Ludescu „slugă bătrînă la casa lui Constandin postelnicul". Istoriografia mai nouă a contestat paternitatea lui Stoica Ludescu şi preferă să numească deocamdată această lucrare „Anonimul cantacuzinesc".

Conţinutul cronicii

Istoria începe cu trecerea Dunării de către romani, se ocupă de Negru-vodă, apoi, după o perioadă tratată vag, ajunge la secolul al XVI-lea folosind cronica Buzeştilor, cronica lui Matei al Mirelor. Cronica

ajunge cu firul evenimentelor pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Aceasta este partea istorică redactată după izvoare.

Începînd de la domnia lui Grigore Ghica-vodă, evenimentele sînt înfățișate în spirit partizan, în funcție de interesele Cantacuzinilor.

Limba și stilul

Din punct de vedere fonetic și morfologic, limba acestei cronici nu prezintă deosebiri esențiale față de *Istoriia Țării Românești* a stolnicului Cantacuzino.

Lexicul este mult mai sărac în ceea ce privește terminologia științifică — decît a stolnicului Constantin Cantacuzino.

Se vede clar o diferență de nivel cultural între stolnic și autorul anonim. Acesta din urmă e însă mai atent în notarea amănuntelor, a faptelor reale sau a celor povestite.

Lexicul se caracterizează — spre deosebire de cel al stolnicului Cantacuzino — prin prezența în număr mai mare a turcismelor referitoare la armată și administrație, în special ca *iuzbașa* „căpitan", *mecet* „moschee", *capigi-başa* „șeful ușierilor seraiului", demnitar ce înscăuna sau mazilea domni, *vezirazimul* „vizirul mare", *saragea* „ostaș, unitate" etc. Termenii slavoni și neogreceşti sînt, de asemenea, prezenți în număr mare, mai ales în descrierea ceremonialului bisericesc, a mănăstirilor etc.

Ca slavonisme notăm : *bdeniia* „denie", *bederniță, cliserniță* etc. ; iar ca grecisme : *clirosul, tetrapoade, analoghi, ighiom* „conducător" etc.

Sintaxa. Ceea ce conferă o notă aparte Anonimului Cantacuzinesc este sintaxa foarte apropiată de cea din zilele noastre.

Descriind conflictele dintre Matei Basarab și seimeni, anonimul notează : „Iar ei (seimenii n.n.) nu să mai așăzară, ci ca niște lupi flămînzi, și ziua, și noaptea zbiera și umbla pre la casele boiarilor; ca niște calici, de-i pedepsea și le cerea de băutură. Nimenilea nu le putea sta împotrivă. Că umbla toți beați, zăcînd prin pimnițe cu muieri, cu copii cu tot. Lăsară hrana lor cea bună și să apucară de tîlhărie. O, cîtă obidă era lui Matei-vodă ! Unde știia cît de bine le-au făcut și acum își bat joc de el" (*Cronicari munteni*, vol. I, Editura pentru literatură, 1961, București, p. 162).

După cum se vede, ordinea cuvintelor în propoziție, sintaxa frazei sînt apropiate de cea contemporană. Stilul se caracterizează prin notația simplă, cronicărească, mai ales la începutul cronicii. Despre Radu-vodă cel Frumos cronica notează doar atît :

„Radul-vodă cel Frumos, acesta au făcut mănăstirea ot Tînganul și au domnit ani 15". Atît.

Stilul devine *narativ* cînd cronicarul ajunge la faptele lui Nifon, cu dese caracteristici ale stilului oral — (dialoguri reproduse întocmai, exclamații etc.).

Se poate vorbi în această cronică şi de un stil *descriptiv* : ex. : Mănăstirea Argeşului (p. 107—108), Mănăstirea Cozia (p. 109).

În partea ultimă, de la domnia lui Grigore Ghica (1673), cronica, povestind fapte care privesc direct pe Cantacuzini, devine partizană, angajată. Scriitorul recurge deseori la epitete ca : „sfatul lor cel spurcat" (p. 206). „Grecii, leşinaţii, încă făceau ce le era voia" (p. 191), la exclamaţii de tipul : „O, diavole, rău pizmaş neamului omenesc, cum prelăstişi (amăgişi) pe Gligorie-vodă de omorî pe Constandin fără judecată" (p.186), sau invocaţii şi blesteme : „Doamne, judecă-i cu matca focului" (p. 187), „O, slugi rele ca acelea să fie de 3 ori anathema" (p. 189).

Portretele sînt redactate fie laudativ, fie combativ sau chiar caricatural. Cronicarul este un om al casei Cantacuzinilor şi nu un istoric imparţial.

CONCLUZII

Anonimul Cantacuzinesc arată mai multă eliberare sintactică, o mai mare apropiere de limba populară şi anunţă celelalte cronici muntene, care vor face paşi însemnaţi înainte. Stilul se apropie mai mult de cel beletristic.

CRONICA ANONIMĂ DESPRE BRÎNCOVEANU

Se distinge prin aceeaşi notă de vioiciune şi realism. Vom insista aici doar asupra stilului.

De neuitat este scena judecării clucerului Ştirbei care fiind : „cam lung de unghii, de feliul Ştirbeştilor" se înfruptase din avutul obştesc. Această scenă ar putea figura independent, ca un reportaj de epocă intitulat „O judecată a lui Constantin Brîncoveanu". Clucerul este apostrofat de domnitor :

„Cluceriu, cînd te-am trimis în ţară cu slujbe, fiind cu boierie, dreptate am poruncit să faci au nedreptate şi jafuri ?" El zise : «Ba dreptate ai poruncit, măriia-ta, să fac», şi începu a se îndrepta din cuvinte, iar domnul zise : «Dar acestea ce sînt ?» Şi scoase hîrtioarăle cu iscălitura lui şi le dede la Radul cliucerul, fecioru Hrizii... să le citească". Şi să sculă Radul cliucerul de unde şădea la divan şi le luă din mîna domnului şi începu a citi şi a arăta cluceriului Constandin iscăliturile lui, care, deaca au văzut, au rămas înghieţat".

Vorbirea directă şi indirectă se interferează aici ca în proza modernă. În continuare, frazele domnului au cadenţa unei acuzaţii rostite sentenţios la tribunal :

„Dar pînă cînd aceste jafuri să le faci, cliucere Constandine ?... Ai luat judeţul Dîmboviţii, l-ai prădat de n-au rămas ca un sat ; l-am luat

acela şi ţi-am dat Teleormanul, şi mai rău l-ai făcut. Cîte am găsit pe urmă-ţi sume de lei jăfuite, pentru care te-am suduit într-o vreme şi te-am urgisit, să nu te văz în ochi ! Iar te-am iertat pentru rugăciunea altora. Acum iar ai făcut jafuri şi nedreptate... Şi acum ai îmbătrînit şi tot nu te laşi. Voi să te fac să înveţi. Ia-l căpitane de dorobanţi, zise domnul, şi-l du la vistierie şi să cauţi un car, să-l pui şi să-l duci la Mehedinţi păn satele carele le-au jăfuit, să le dea banii care le-au luat şi apoi să-l aduci, însă să-l bagi şi în fieară" (*Cronicarii munteni*, II, p. 316—317).

Clocotul vieţii contemporane dă ocazie acestor cronici să iasă din notaţia simplă, cronicărească, din stereotipie.

Este interesant de observat că de la primele ei elemente laice, literatura română se diferenţiază net : la cronicarii moldoveni predomină nota de sfătoşenie care anticipă pe Creangă şi Sadoveanu, la cei munteni, nota de realism şi dramatism. Oralitatea moldovenilor este de un tip mai solemn, de şezătoare, cea a muntenilor de tip cotidian, de conversaţie obişnuită.

Aceleaşi împrejurări istorice, aceleaşi tipare ale limbii vechi (minus diferenţierile fonetice şi, pe alocuri, lexicale) au dus la o deosebire de tonalitate în care pot fi detectate, pe lîngă unele caracteristici de formaţie culturală şi temperament, specifice fiecărui autor în parte, şi cîteva constante regionale.

RADU POPESCU

Radu Popescu era fiu al Mariei Băleanu şi al vistiernicului Hrizea. În anul 1780, vistiernicul Hrizea, tatăl scriitorului, a fost ucis din ordinul lui Şerban Cantacuzino. Acest eveniment a avut un puternic ecou în sufletul cronicarului, care va face din cronica sa un instrument de luptă contra Cantacuzinilor.

După o pribegie de 7 ani (1680—1687), în Turcia şi Moldova, Radu Popescu se reîntoarce în ţară. Sub Constantin Brîncoveanu ocupă o slujbă neînsemnată. El are o perioadă de ascensiune sub Nicolae Mavrocordat (1716) cînd devine mare vornic. În ultimii ani ai vieţii se retrage la mănăstirea Radu-vodă unde îşi continuă cronica sub numele de „Rafail Călugărul".

Izvoarele cronicii lui Radu Popescu sînt : Grigore Ureche pentru istoria Moldovei, Gh. Phrantis pentru istoria bizantină, Izvoarele maghiare în limba latină pentru Ardeal, Letopiseţul Cantacuzinesc — pentru istoria Ţării Româneşti, Viaţa Sf. Nifon şi Cronica Buzeştilor pentru istoria Ţării Româneşti.

Limba cronicii lui Radu Popescu

Fonetică

Limba cronicii lui Radu Popescu are în general la bază fonetismul muntean din secolele XVII—XVIII.

În afară de cele menționate la începutul capitolului (vezi lecția despre stolnicul Cantacuzino), notăm :

— alternarea prepoziției *de* cu *dă*, *pe* cu *pă*, *den* cu *din* ;

— crearea de diftongi prin anticiparea caracterului prepalatal al unei consoane, fenomen specific astăzi în Oltenia. Astfel în cronica lui Radu Popescu, găsim *oichi* pentru ochi (*Cronicari munteni*, vol. I, Editura pentru literatură, 1961, p. 491—495). Exemplu : „...că noi cu *oichii* noștri le-am văzut" (p. 491) ; „să nu dea *oichi* ou turci cei mari" (p. 495) ;

— fonetisme populare, ca : *mojîc*, *striinii* etc. ;

— scrierea numelor proprii sub influența pronunțării popoarelor învecinate. Astfel, Timișoara devine *Timișvar* (influență maghiară) ; *Filipupolis* (influență greacă) (p. 503, respectiv 236) ;

— închiderea vocalei *e* în *i* după accent are un caracter aproape general. Exemplu : „*a casii* în loc de a casei, *binile*, *faptile*" (p. 543). În general, fonetismul limbii lui Radu Popescu are un aspect relativ unitar. Proporția și regularitatea fenomenelor îi dau o fizionomie destul de individualizată, nu mult diferită de a limbii curente de astăzi („Rosetti-Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p. 289).

În morfologie, la fel, limba lui Radu Popescu se apropie de limba literară.

În afară de cele remarcate la capitolul anterior, notăm :

1. Formarea frecventă a viitorului cu auxiliarul a vrea și conjunctivul verbului de conjugat. Exemplu : „*vor să*, să crăiască", „*va să* meargă să o ia".

2. Întrebuințarea frecventă a formei perifrastice pentru mai mult ca perfect. Exemplu : „l-au fost bătut" ; „i-au fost dînd război".

Lexicul. Șederea cronicarului la Constantinopole a lăsat urme în opera sa. El citează autori turci și introduce o serie de *turcisme* ca : *hatișirifuri*, *beilerbei* (guvernator general) *capegibaș(a)*, *vezirazemul* „comandant al portarilor seraiului", *chehaia* „intendent", *serascheriul*, *caimacan* (locțiitor), *capigiu*, *mucarer* (înnoirea domniei).

În opera lui Radu Popescu mai întîlnim o serie de termeni grecești ca : *prochimen* (temă, subiect, p. 246), *engomion* (slujbă, binecuvîntare, cuvîntare de laudă), *egumeni* ; termeni latini : *mediiatorii* (p. 514), *canțelariul*, *coronație* (p. 471). Unii autori îi consideră intrați prin filieră polonă, în realitate sînt termeni latini medievali.

Termeni maghiari : *cuhnie* (bucătărie), *harț* (luptă), *ghiuluș* (adunare). Termeni intrați prin filiera germană : *bombă*, *rebelist*. Exemplu : „sașii din Ardeal s-au făcut rebeliști".

Arhaisme : au stătut (a fost), *moaşe-sa* (bunică-sa), *a se întîmpla acolo* (a fi prezent), *cărţi* (scrisori).

Sintaxa. Ordinea cuvintelor e mult mai firească şi mai apropiată de zilele noastre în cronica lui Radu Popescu decît la orice alt cronicar. Exemplu : „După lumină întunerec, după veselie întristare, aşa s-a întîmplat şi domnului Nicolae-vodă întru acea vreme..." (p. 494).

Radu Popescu rămîne fără îndoială tributar vremii sale, însă comparativ cu ceilalţi cronicari, sintaxa lui prezintă punctul cel mai evoluat spre limba literară din cadrul literaturii istorice.

În cronica lui Radu Popescu se pot distinge clar două părţi, ca şi în *Anonimul cantacuzinesc.*

1. Partea întîi care începe cu „descălecatul lui Radu-vodă Negrul" pînă înspre epoca contemporană autorului, în care, cronicarul se străduieşte să redea evenimentele istoriei Ţării Româneşti şi ale istoriei ţărilor învecinate.

2. Partea a doua în care răzbate ura contra Cantacuzinilor, duşmanii familiei sale.

În prima parte, stilul nu e încărcat de citate din autori ca la stolnicul Cantacuzino. Sîntem în faţa unei expuneri clare, împărţită în capitole şi subcapitole. În partea a doua, îşi face însă apariţia duşmanul Cantacuzinilor.

Radu Popescu devine atunci pamfletar. Cantacuzinii sînt „feciorii dracului", stolnicul Constantin Cantacuzino e „hoţul cel bătrîn". Portretul devine şi el o armă. Ştefan Cantacuzino, fiul stolnicului, e prezentat astfel :

„Făgăduia multe daruri şi boierii unora-altora, şi pă urmă toate rămînea la deşertăciune şi mai vîrtos că era ghenecolatru, asculta întru cele mai multe pă doamna sa, cît să deşchisesă poartă mare despre doamna-sa, ci care mergea spre poarta aceia să folosiia multu. Lacom de bani încă era foarte, şi au luat bani mulţi din ţară, mai mulţi pentru treaba lui decît a împărăţii" (p. 491).

Elementele stilului oral sînt la Radu Popescu mai concludente şi mai numeroase. Autorul reproduce întocmai o scenă. Iată păţania lui Antonie-vodă la Poartă care se aştepta la căftănie şi a ajuns mazilit : „Deci, mergînd cu boiarii la viziriul şi aştepta caftane, începu a întreba : „Care iaste Mareş". Zise : „Eu sînt" „Ia-l !" Ci-l luară. „Care iaste Ghiorghie vornic ?" Zise : „Eu sînt". „Ia-l !" Ci-l luară... „Care iaste Sărban ?" Ziseră : „Nu iaste" etc. (p. 413).

Scena este reprodusă în toate amănuntele, după obiceiul popular, redînd exact vorbirea personajelor.

Altădată, Radu Popescu exclamă în mijlocul unei povestiri, în timpul căreia s-a pierdut în amănunte, ca un conferenţiar din zilele noastre : „ci dar să venim la prochimen", adică să ne întoarcem la subiect.

În cadrul cronicii lui Radu Popescu pot fi identificate naraţiuni care sînt în fond nuvele, schiţe, reportaje, anecdote. Cronicarul utilizează epitetul, comparaţia, dialogul, portretizarea, ironia, pamfletul.

Se poate afirma că majoritatea genurilor şi procedeelor literare se găsesc în faşă la cronicarul muntean.

Exprimarea iese din şablonul bisericesc sau cronicăresc (în sensul unei redări placide a evenimentelor). Scriitorul realizează adeseori o exprimare plastică, colorată. Iată cîteva exemple :

„Constantin-vodă... să bucura, să veseliia, *să lăţiia în domnie în avuţia* ce strîngea de la ţară" (p. 478) ;

„...şi acum Constantin-vodă au început... *să-l dezrădăcineze din faţa pămîntului*" (p. 481).

Un paşă venit să căftănească pe Tököly în Ardeal este atacat... „la care neputînd sta împotrivă, *au început a fugi cu caftanele în vine*" (p. 472). Despre boierii fricoşi spune : „... boiarii *alunecîndu-se cu firia* (adecă temîndu-se)".

Despre plecarea stolnicului Cantacuzino la Constantinopol împreună cu fiul său Ştefan, unde cei doi şi-au găsit sfîrşitul, cronicarul scrie : „...ci s-au dus cu fie-său Ştefan-vodă, *lăsîndu multe covăsele* (intrigi, dospeli) între boiarii lor" (p. 493).

Duşmănia nu încetează nici în faţa morţii.

Este important de subliniat că realizările expresive („ascunsăle inimii" = tainele, p. 499 ; „fărîmă de izbîndă" = o victorie neînsemnată, p. 475 etc.) au la bază limba populară.

Opera lui Radu Popescu, mai unitară sub raportul normelor, literare, reflectă în mai mare măsură funcţia artistică a limbii.

CONTRIBUŢIA LITERATURII ISTORICE LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Datele pe care le avem la îndemînă, prin contactul cu opera cronicarilor moldoveni şi munteni, ne permit să desprindem următoarele concluzii :

1. Cronicarii contribuie la dezbaterea teoretică a problemelor de limbă literară :

a) majoritatea cronicarilor aduc argumente în sprijinul originii latine a limbii române, propun o serie de etimologii valabile etc. ;

b) Miron Costin dezbate probleme de versificaţie, încercînd să popularizeze noţiunea de stil, silabă, rimă etc. ;

c) Dimitrie Cantemir este primul om de ştiinţă român care vorbeşte despre substratul dacic (cu exemple greşite) ; arată comunitatea de limbă cu cuţo-vlahii (aromânii).

2. Cronicarii îşi propun să înfăţişeze evenimentele citite, povestite, văzute, desprinse din mijlocul vieţii, deci un alt conţinut decît al operelor religioase. De aici nevoia de alte mijloace de exprimare (Cum puteau fi prezentate bătăliile de la Podul Înalt decît în limba arcaşilor lui

Ştefan, autorii victoriei, adică în limba poporului ?). Opera cronicarilor se remarcă deci prin larga întrebuinţare a elementelor populare. Aceasta este cheia farmecului şi durabilităţii operelor lor.

3. Majoritatea cronicarilor au frecventat şcoli străine, au cunoscut principalele limbi din epoca lor (latina, greaca), precum şi limbile cîtorva din popoarele vecine. Ei introduc în limba noastră termeni din limbile greacă, latină, polonă, turcă, neogreacă, rusă, pentru a desemna noţiuni pentru care limba română nu avea termeni corespunzători. O altă contribuţie a cronicarilor este deci : îmbogăţirea limbii prin împrumuturi savante.

4. La unii cronicarii predomină în limbă (lexic, sintaxă) nota populară. Este vorba de G. Ureche, Neculce, Radu Popescu, Anonimul Cantacuzinesc, Anonimul Brîncovenesc. La alţii, în schimb, predomină nota savantă, exemplu : Miron Costin, Dimitrie Cantemir, stolnicul Cantacuzino. Această afirmaţie nu trebuie absolutizată. Este vorba de nota dominantă căci şi Ureche recurge la etimologii latine după cum Dimitrie Cantemir reproduce versuri cu cel mai autentic iz popular.

5. Literatura istorică este mult mai bogată în elemente de origine turcă decît literatura religioasă. În literatura religioasă din Transilvania, turcismele sînt inexistente. Aceste elemente reflectă relaţiile dintre poporul român şi Poartă referindu-se în special la impozite, funcţii administrative, literatură de ceremonial, armată etc. Odată cu dispariţia relaţiilor istorice şi a instituţiilor respective, turcismele au intrat în vocabularul pasiv al limbii, fiind înlocuite în secolul al XIX-lea cu elemente romanice sau ruseşti.

6. Spre deosebire de influenţa turcească din lexic, influenţele greacă şi neogreacă se fac adesea simţite puternic şi în cadrul literaturii religioase (cultura greacă a pătruns la noi pe căi multiple, biserică, şcoală, cancelaria domnească, profesorii greci şi cărturarii care s-au stabilit la noi). După 1711, după instaurarea domniilor fanariote, influenţa neogreacă se poate spune că a luat locul celei slavone. La curte, în şcoli, în operele legislative, ştiinţifice, instrumentul principal de comunicare între oameni devine limba neogreacă.

Termenii pătrunşi din limba greacă se referă la ştiinţe, la viaţa intelectuală ; cei împrumutaţi din neogreacă se referă în schimb la comerţ, distracţii, meserii. Cei mai rezistenţi s-au dovedit a fi termenii neogreceşti care exprimă nuanţe de ironie, comic etc. (magherniţă, a sclifosi, ifos, scandal etc.).

Subliniem deci un alt aspect al literaturii istorice : accentuarea influenţei ngr. în comparaţie cu literatura religioasă (vezi L. Gáldi : *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, şi L. Săineanu, *Influenţa orientală asupra limbii române*, vol. I).

Subliniind ca trăsături în plus influenţa greacă, neogreacă şi turcă în lexicul cronicarilor — nu înseamnă că influenţele celelalte sînt inexistente.

Am reliefat influențele ce se accentuează cu precădere în această perioadă în literatura istorică față de literatura religioasă.

7. În cadrul literaturii istorice găsim, în afară de unele prezentări istorice care se apropie de prezentarea științifică și narațiuni, anecdote, culegeri folclorice. La unii cronicari munteni se poate vorbi chiar de un început de schiță, reportaj, nuvelă, pamflet.

Speciile literare abordate de cronicari sînt mai numeroase. Stilul iese din stereotipie fiind uneori științific, alteori beletristic, oral, polemic, reportericesc etc. Literatura istorică aduce o mai mare varietate de specii literare și stiluri. Funcția artistică a limbii se dezvoltă mult în comparație cu literatura religioasă.

8. Tot în legătură cu un reprezentant al literaturii istorice, Dimitrie Cantemir a fost pus în toate tratatele și manualele, apariția primei lucrări cu conținut filozofic în limba română.

De fapt „Divanul" lui Dimitrie Cantemir a apărut în 1698, cu un text paralel român și grec, iar prima operă filozofică în limba română este „Tratatul despre rațiunea dominantă", tradus de spătarul Milescu și inclus în Biblia lui Șerban (1688, p. 740—750). Deși Dimitrie Cantemir nu tipărește prima operă filozofică în limba română, el contribuie prin „Divanul" apărut cu 10 ani mai tîrziu la dezvoltarea terminologiei filozofice : *idee, materie, metafizică, teorie* (Vezi : „Viața românească", 1963, nr. 3, pag. 84—89 „Tratatul despre rațiunea dominantă" în legătură cu prima operă filozofică publicată în limba română).

9. Literatura istorică a contribuit la dezvoltarea exprimării în versuri în limba română. Am arătat în concluziile asupra literaturii religioase că, în cadrul literaturii religioase apar versuri de laudă pentru începutul și sfîrșitul lucrului, versuri la stema țării etc., care constituie cele mai vechi dovezi de exprimare românească în versuri. (Vezi : G. Țepelea „Versuri în metru antic în Biblia de la București", L.R. 1963/1).

Literatura istorică continuă și dezvoltă această tradiție.

O lucrare apărută în 1963, „Cronici și povestiri românești versificate"... „Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României" E.A.R.P.R. de I. Crăciun și A. I. Ilieș, conține sute de asemenea poezii și oferă un prilej de documentare asupra evoluției exprimării în versuri în limba română. Unele versuri surprind prin sprinteneala lor și prin lexicul întrebuințat, mai ales după 1750.

10. Literatura istorică n-a fost tipărită decît în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Circulînd doar în manuscrise, practic, în evoluția limbii, în impunerea normelor literare, literatura istorică se situează în urma literaturii religioase care a fost tipărită și răspîndită în toate provinciile românești.

Cronicarii au jucat un rol important într-un moment greu pentru limba și istoria literaturii noastre, cînd latinismul invadase și societățile culturale și cînd scriitori ca Alecu Russo, Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi, pentru ieșirea din impas, au făcut, printre altele, apel la lite-

natura istorică. Cronicile au oferit, alături de folclor, modele din limba românească vie, pledînd prin tematica și realizarea lor artistică împotriva unei limbi de laborator, împotriva unei limbi artificiale.

BIBLIOGRAFIE

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu. Ediția a II-a revăzută, București, 1958.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Ed. științifică, 1967.

Miron Costin, *Opere*, București, E.S.P.L.A., 1958.

Miron Costin, *Opere alese*, București, Ed. științifică, 1967.

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediția a II-a, București, E.P.L., 1959.

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei precedat de O samă de cuvinte*, București, Ed. științifică, 1968.

Dimitrie Cantemir, *Hronicul Româno-moldovlahilor*, București. Ed. „Cartea Românească", 1943.

Dimitrie Cantemir, *Sentențiî*, ed. Em. C. Grigoraș, București, tiparul „Oltenia", 1933.

Dimitrie Cantemir, *Lupta dintre Inorog și Corb* (Istoria ieroglifică), *Istoria literaturii române*, ed. II, București, 1970.

Alexandru V. Gîdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*, București, 1898.

N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, 3 vol., 1940—1945.

Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930.

N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, București, 1925.

G. Pascu, *Grigore Ureche*, Iași, 1920.

C. Giurescu, *Noi contribuții la studiul cronicelor moldovene*, București, 1908.

Al. Piru, *Istoria literaturii române vechi*, ed. II, București, 1971.

P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925.

* * * *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. și studiu de Dan Zamfirescu. Gh. Mihăilă, Florica Moisil, București, 1970.

LIMBA ŞI STILUL LITERATURII BELETRISTICE. CĂRŢILE POPULARE

Începuturile literaturii beletristice sînt legate în primul rînd de cărţile populare. După conţinut, cărţile populare ar putea fi împărţite în :

1. *romane (Alexandria, Varlaam şi Ioasaf, Archirie şi Anadan, Viaţa lui Esop, Erotocritul* etc.) ;

2. *legende* cu caracter hagiografic *(Legenda sf. Vineri); legende apocaliptice (Călătoria Maicii Domnului la iad, Apocalipsul sf. Ioan bogoslovul); legende apocrife (Legenda lui Adam şi Eva);*

3. *literatura didactică (Pildele lui Esop, Fiziologul, Floarea darurilor);*

4. *literatura astrologică (Zodiacul, Gromovnicul, Trepetnicul).*

Datarea. Primele traduceri datează din secolul al XVI-lea şi sînt cuprinse în Codex Sturzanus. (Copiile sînt făcute între 1580—1620 ; Codex Neagoeanus e copiat în 1619 de Popa Ion Românul din Sîmpetru — Hunedoara). Observăm deci că aceste manuscrise apar concomitent cu diverse lucrări religioase din epoca următoare tipăriturilor lui Coresi. Primele texte populare *tipărite* apar în secolul al XVII-lea : la 1659 *Gromovnicul* şi *Trepetnicul* (Govora) şi în secolul al XVIII-lea, *Floarea darurilor, 1700* (Snagov), *Alexandria,* 1713 (Bucureşti) şi 1794 (Sibiu). Atît sub formă de manuscrise cît şi tipărite, aceste texte au constituit lectura preferată a păturilor de cititori atît din secolul al XVII-lea *(Alexandria, Varlaam şi Ioasaf, Albinuşa = Floarea darurilor ; Fiziologul, Gromovnicul, Trepetnicul, Zodiacul, Joca monachorum)* cît şi în secolul al XVIII-lea *(Archirie şi Anadan, Esopia, Istoria surpării Troadei).* Ele au contribuit, alături de Biblie, la formarea morală a păturilor de cititori din epoca medievală.

Limba şi stilul cărţilor populare

1. *Alexandria.* După cum reiese din enumerarea titlurilor şi clasificarea lor, conţinutul acestor texte este foarte variat. Alexandria, de exemplu, avînd pretenţia de a face istorie (vezi prefaţa lui D. Ienovici)

prezintă romanțat nașterea, copilăria lui Alexandru Machedon, războaiele lui și moartea. Dar pe lîngă povestirea care are la bază fapte istorice, există numeroase pagini de povestiri fantastice. La un moment dat, cuceritorii macedoneni întîlnesc femei sălbatece cu păr de porc și ochi de stele, furnici uriașe, pitici, oameni cu șase mîini și șase picioare, centauri (ipsolini), ciclopi etc. Conținutul era pe măsura oamenilor cunoscători ai buchilor, care, însă, nu se adăpaseră la izvoare de cultură mai înaltă. Acest conținut ocazionează un vocabular deosebit, în bună parte, de cel al scrierilor religioase aparînd pe primul plan termeni geografici, termeni ce denumesc arme, îmbrăcăminte ostășească, numiri exotice. Exemplu : *planete* (p. 13), *măiestrii* (p. 26), *păvăzarii* (p. 41), *sulițarii* (p. 41), *un crocodel* (p. 215), *cristal* (p. 227), *hangeariul* (p. 229), *gugiuman* (p. 259), *cămile* (p. 145), *pardoși* (p. 145), *finice* (p. 149), *elefanți* (p. 219). După cum am arătat, la elaborarea ediției din 1794 (care avea la bază vechea traducere din *Codex Neagoeanus*, 1620, realizată în regiunea Hunedoarei) au colaborat tipografiile din Sibiu și Rîmnicul Vîlcea (vezi G. Țepelea, *O ediție necunoscută a Alexandriei*, în *Limba română*, nr. 6, 1964). Contribuția diortositorului de la Rîmnicul Vîlcea se poate observa atît prin fonetismele muntene (mîine, pîine, cîine) redate în mod consecvent, cît mai ales, prin explicarea sau înlocuirea termenilor dialectali care apăreau în vechea traducere de la 1620. Astfel, în Alexandria ediția 1794 sînt explicați termeni ca : ...„*procoviță* sau țoluri de mătase" (p. 104) ; „și într-aceia zi fu *zăduf* foarte, adecă căldură mare" (p. 85). Alți termeni din *Codex Neagoeanus*, 1620, ca *a dumări* (ed. Cartojan, p. 87), *hiclianu* (ed. Cartojan, p. 114), sînt înlocuiți, de exemplu : *a dumări* prin *a grăi* (Alexandria, p. 162) ; *hiclian* prin *dușman* (Alexandria, p. 180). Întîlnim și cazuri cînd termenii dialectali sînt păstrați pentru a explica termeni mai noi sau considerați literari. De exemplu : „și luo un *bucătariu* adecă un *socaci* un peaște..." (p. 173). Dar nota predominantă o constituie grija pentru exprimarea accesibilă și literară.

Conținutul bogat în tratative și fapte de arme a dus la o serie de epistole de la împărat la împărat, care precedă luptele, la un schimb de soli și discuții, la descrierea locurilor noi, la descrierea luptelor. În funcție de conținut vom întîlni deci într-o măsură mai mare ca în cărțile bisericești elemente de *stil epistolar*, *frecvența dialogului* și în special a *descrierilor fantastice*. Descrierea luptelor, enumerarea bogățiilor se organizează în *unități ritmate*. Exemplu, p. 136 :

„Și mearsă spre Cris împărat
...și nu vru să se închine
și slobozi oștile
și-l bătură de grab
și-i sparse cetatea
și peri și el
și-i prădară țara toată

şi atîta aur şi argint află
cît să sătură toată oastea
de avuţia lui Cris împărat
... De-acolo purceseră spre răsărit
şi multe ţări bătu
şi mulţi domni ucisără"

Iată enumerarea bogăţiilor :

„...şi o mie de potire de aur
şi o mie de cai hrăniţi
şi o mie de cai pobodnici
tot cu ţoluri de mătasă
şi o mie de cai tot telegari,
şi o mie de lei tot cu zgarde de aur
şi zeace mii de şoimi
şi zeace mii de gripsori
şi cincizeci de mii de cămile"

Conjuncţia „şi" are aici pe lîngă rolul de legătură şi pe acela de *intensificare*, printr-o atît de deasă repetare.

Pe lîngă organizarea în unităţi metrice, trebuie reliefată în Alexandria arta cu care se realizează antiteza. La sublinierea contrastului dintre mărirea de odinioară a lui Darie şi umilirea lui în faţa lui Alexandru contribuie, pe lîngă organizarea în unităţi metrice a frazelor, şi *intonaţia*. De exemplu :

„Eu sînt Darie cela ce să potrivia lui Dumnezeu din ceriu, *iară* astăzi
zac în pulbere supt picioarele cailor ;
eu sînt soarele perşilor,
iară astăzi sînt înjunghiat de perşii miei ;
eu sînt Darie împăratul a toată lumea,
iar astăzi nu mi să prinse nici la moşia mea să moriu,
ci nu mă lăsa, Alexandre, în pulbere,
că nu eşti nemilostiv..." (p. 133).

În prima structură metrică *„eu sînt Darie"* se subliniază măreţia lui Darie de odinioară — aici tonul urcă ; prin *„iară astăzi"* din a doua structură metrică, se subliniază jalnica lui prăbuşire, aici tonul coboară.

Toate acestea sînt atribute ale oralităţii şi explică succesul unor asemenea scrieri — în epoca medievală — mai ales, cînd erau citite cu glas tare, într-un cerc de cititori. Repetiţia şi intonaţia au în Alexandria un rol stilistic. O serie de procedee ale lui Sadoveanu pot fi puse în legătură cu Alexandria.

O altă lucrare, *Albinuşa*, cuprinde definiţii despre virtute şi vicii, maxime extrase din Biblie, din Plato, Socrate, Aristotel, Pithagora, Ovidiu, Sf. Augustin, Theofrast etc., precum şi diferite istorioare care să concretizeze enumţarea teoretică. Evident, contactul cu gîndirea unor autori clasici, supune pe traducător la un efort de a găsi o terminologie

abstractă (aducerea aminte, vederea înainte, înțelepția etc.). Stilul scurt al maximelor stă alături, în această lucrare, de cel narativ al istorioarelor. Iată un exemplu de maximă :

Alexandru a zis : „Noaptea s-au făcut pentru ca să socotească omul ce va face ziua".

Fiziologul prezintă sub formă de manual popular de zoologie diverse animale, cu precădere fantastice. Descrierile sînt urmate de învățături morale pentru popor care nu totdeauna decurg în mod logic din prezentarea animalelor. O asemenea lucrare îmbogățește vocabularul cu termeni curenți relativ la animale, precum și cu termeni de zoologie fantastică sau mitică : pasărea foenix, vasiliscul (un balaur), fiul (elefantul), inorogul, strutocamilul. Ultimele trei animale figurează ca personaje în Istoria ieroglifică a lui Dimitrie Cantemir.

Enumerăm alte cîteva cărți populare cu indicarea conținutului pentru a ne da seama ce perspective deschid pentru limba literară : *Archirie și Anadan* este un roman de curte ; *Esopia* prezintă viața și pildele fabulistului Esop ; *Etiopica* și *Erotocritul* sînt romane de dragoste.

Mijloacele stilistice prezintă o mai mare varietate decît cele utilizate în cadrul textelor religioase. Repetiția, dialogul, exclamațiile, epitetele, comparațiile, alegoriile sînt folosite de multe ori cu îndemînare (artistică) în bucățile cu conținut epic. În general, expunerile sînt mai naturale, comparațiile mai plastice, expresivitatea mai accentuată.

În concluzie, literatura populară a contribuit la dezvoltarea limbii române literare prin varietatea genurilor abordate (descrieri fantastice, romane cavalerești, romane de dragoste etc.). Conținutul diferit față de cel al scrierilor religioase, predominante în această perioadă, a dus la un efort de îmbogățire a vocabularului, la procedee diferite. Se poate conchide că atît prin conținut cît și prin mijloacele utilizate, literatura populară creează premizele unei literaturi artistice.

LIMBA CĂRȚILOR JURIDICE

În secolul al XVII-lea, funcțiile limbii române literare se lărgesc, cuprinzînd între altele și funcția juridico-administrativă.

Apariția pravilelor în limba patriei trebuie pusă în primul rînd în legătură cu forțele sociale noi, interesate să aibă un statut juridic în raport cu statul și particularii, în limba națională. Aceste forțe sînt păturile orășenești, breslele și mica boierie care începeau să se afirme în viața economică și politică a țării și care luptau să introducă limba română în biserică și cancelarie.

Pe lîngă factorii interni trebuie să amintim factorii externi. Războaiele dintre turci și perși permit domnitorilor Vasile Lupu și Matei Basarab o oarecare independență față de imperiul otoman, le dau răgazul să-și concentreze forțele spre opera de consolidare internă a statului, le asigură o anumită continuitate.

În consecință, răgazul acesta se traduce printr-o activitate culturală concretizată în înființarea unor tipografii, construcții de interes obștesc și elaborarea unor pravile în limba patriei. „Monarhia găsea în folosirea limbii române o pîrghie pentru unitate spre a-și asigura autoritatea în instituțiile țării" *(Carte românească de învățătură,* Editura Academiei, 1962, Introducere, p. 9).

Pînă la apariția acestor cărți juridice în limba română predomina dreptul nescris, *obiceiul pămîntului.*

Dreptul scris are ca punct de plecare izvoare bizantine.

Primele pravile apărute în limba română conțin elemente de drept bisericesc. O astfel de pravilă este și „Pravila ritorului Lucaci" cunoscută și sub numele de „Nomocanonul sau Pravila de la Putna". După datele ce le avem pînă în prezent această pravilă poate fi considerată drept „cel mai vechi manuscris juridic românesc" (I. Rizescu, *Introducere la Pravila ritorului Lucaci, 1581,* Ed. Academiei, 1971, p. 7). Din cele 354 foi ale manuscrisului cele mai multe sînt în limba slavonă dar printre ele există o traducere interliniară în limba română a textului slavon de 134 pagini și 10 pagini scrise exclusiv în limba română.

Manuscrisul poartă caracteristicile graiului din nordul Moldovei, dar nu lipsesc nici ardelenisme ca : „nănaș", „tătăișă", maghiarisme ca : „vă-leșeag", „sămășluiește" precum și fonetisme muntenești : „judecata" alături de „giudecată".

Terminologia juridică se referă în primul rînd la gradele de rudenie, oprite de canoanele bisericești de a contracta o căsătorie. Iată cîțiva termeni : pentru mamă : maică, îmă, mumă ; pentru cumnat „svedenic" ; cumnată = tătăișe ; fecior vitreg = fiiastru ; leage = pravilă ; giudecată = giudeț ; semeție = stepenă, spiță, viță. Pravila inclusă în *Codex Negoeanus,* 1620, vorbește despre datoriile preoților la spovedanie ; *Pravila de la Govora, 1640* (numită și *Pravila mică,* din cauza formatului) cuprinde tot elemente de drept bisericesc etc.

Prima pravilă în limba română care are și un conținut laic este *Carte românească de învățătură, de la pravilele împărătești și de la alte giudețe*", Iași, 1646.

Pravila este o traducere din limba greacă făcută de Eustratie logofătul. Spiritul în care e făcută traducerea este precizat de Eustratie astfel : *„den scrisoare grecească pre limba românească ca să poată înțelege toți"*. Deci pravila țintea spre o limbă accesibilă.

Conținutul Pravilei. Pravila tradusă după : „dascăli și filozofi elinești și latinești ca Zonara, Farinaccius, cuprinde : 1) elemente de *drept agrar* (delicte în legătură cu proprietățile, cu încălecarea hotarelor, împărțirea roadelor, furturi de vite, incendii etc.) ; 2) *penal* (falsificarea monedei, bigamia, adulterul etc.) ; 3) *civil* (dispoziții referitoare la moștenire, căsătorie, divorț) ; 4) *canonic* (abateri călugărești). Pravila este deci primul cod de legi, laic, oficial, din Moldova. Pentru limba literară este important de subliniat că delictele ca și pedepsele, conținutul acestor pravile ca și publicul cărora le erau destinate *impuneau o exprimare accesibilă, legată de viață.*

Îndreptarea legii, tipărită la Tîrgoviște în anul 1652, cuprinde „toată judecata arhierească și împărătească de toate vinile preotești și mirești" — este deci o îmbinare de drept bisericesc cu drept laic. La fel ca și *Pravila de la Iași, 1646, Îndreptarea legii* este o traducere din elinește, datorită unor profesori de la școala grecească din Tîrgoviște ca Daniil Panoneanul, Ignatie Petriț și Pantelimon Ligaridis.

În partea I sînt cuprinse și diverse cunoștințe pe care alcătuitorii le considerau necesare : despre cutremur, despre tunete, despre munții cei mai înalți, despre insule, un istoric al alfabetului grecesc, date asupra alfabetului chirilic, formulare de scrisori etc. Reiese de aici rolul de manual al vechilor cărți românești.

Raporturile dintre cele două texte. Importanța acestor raporturi pentru limba română literară

Limba

Traducerea munteană este ulterioară traducerii din Moldova, iar o bună parte din textul moldovean al *Pravilei* a fost preluat și adaptat (ex. pravilele relative la dreptul agrar sînt intercalate în „Îndreptarea legii" la glavele 294—309). Deci un studiu paralel al textelor preluate în pravila munteană permite o apreciere a stadiului limbii române literare în cele două provincii, la jumătatea secolului al XVII-lea.

Astfel, în fonetică constatăm că limba din Muntenia prezintă un stadiu mai evoluat:

Exemplu:

	Moldova	**Muntenia**
Vocalism:	— *samă* (cu *a* etimologic păstrat ca în secolul al XVI-lea)	— *seamă*
	— *direptate* (cu *i* nesincopat)	— *dreptate*
	— *ria* (închiderea vocalei *e* la *i*)	— *rea*
	macar	— *măcar*
Consonantism:	— *giurămînt*	— *jurămînt*
	— *hiară*	— *fiară*
	— *vădzîndu-l*	— *văzîndu-l*

În domeniul lexicului *Pravila* din Moldova conține un număr mai mare de elemente arhaice și dialectale.

Moldova	**Muntenia**
Arhaisme:	
a certa	*a pedepsi*
giudeţul	*judecătorul*
elemente dialectale	
a sudui < magh. *szidni*	*a înjura*
diac < v. sl. *dijaku*	*grămătic*
jestoc < ucr. *zestok*	*iute*
mancă < ucr. *mamka*	*doică*

Comparația dintre cele două texte învederează : 1) păstrarea unor termeni vechi latinești cu vechea lor accepțiune, ex. a certa = a pedepsi ; 2) influența ucraineană (nord și est slavă) și influența maghiară în Moldova ; influența bulgară (sud-slavă) și neogreacă în Muntenia. Ex. *doică* < bg. *dojka și a pedepsi, grămatic* <neogreacă.

Pe lîngă faptul că pravilele ne permit un studiu comparativ al faptelor de limbă din cele două provincii românești, ele prezintă un important izvor pentru studiul termenilor juridici din perioada veche.

În *Carte românească de învățătură*, Iași, 1646, întîlnim termeni vechi juridci românești ca „haimie"=trădare ; „muncire"=tortură ; „furul"=hoțul ; „pravilă"=lege ; „gros"=închisoare ; „căsariu" „căsaș"=om căsătorit ; infracțiuni și pedepse exprimate perifrastic, ca, de exemplu : „învățătura de a se face rău" = instigația, îndemnul ; „om de rod bun"=om de neam bun ; termeni împrumutați, de exemplu : „capulzănie"=falsificator de bani etc.

În morfologie. Articolul posesiv apare în Moldova sub forma invariabilă *a* (la singular și plural, masculin și feminin) ;

— Pronumele nehotărît apare în Moldova sub forma *nescui*, în Muntenia *cuiva.*

— Pronumele posesiv de persoana a III-a, în Moldova este „său", în Muntenia „lui", exemplu : „l-au mînat mai marele *său*" (Moldova) ; „l-au mînat mai marele *lui*" (Muntenia).

Deci, în domeniul morfologiei se mențin aceleași particularități arhaice sau regionale ca și în celelalte compartimente.

CONCLUZII

1) Pravilele ilustrează o nouă funcție a limbii române literare : *funcția juridică.* Trebuind să redea un conținut legat de viață : moșteniri, delicte, pedepse etc., pravilele pun în circulație termeni arhaici, populari, perifraze care să ducă la înțelegerea textului. Pravilele introduc și termeni străini intrați în circulația limbii române („capulzănie" — falsificare de bani). În general, limba acestor texte este mai apropiată de limba vorbită.

2) Pravilele ilustrează un nou stil, *stilul administrativ, juridic* caracterizat în general prin fraze construite în prima parte din *propoziții condiționale* („Un văcar *de* va lua asupra sa un bou") *urmate de nota sentențioasă, imperativă* („...să plătească văcariul paguba"). Deși pravilele sînt în fond traduceri, conținutul nou și lipsa unor tradiții care să ducă la respectarea unor forme consacrate, ca în cazul literaturii religioase, fac ca exprimarea să devină mai liberă, mai apropiată de cea a zilelor noastre.

3) Compararea celor două pravile ilustrează stadiul limbii române în cele două provincii, deosebirile dialectale ce existau și oscilația între o formă literară și alta.

II. FAZA DE TRANZIŢIE SPRE EPOCA MODERNĂ

A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ŞI INCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1) *Schimbările petrecute în societatea românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi la începutul secolului al XIX-lea.*
2) Limba manualelor şi a cărţilor tehnice.

1) Perioada cuprinsă între 1750 şi 1830 este considerată de *Istoria limbii române literare* drept o perioadă de tranziţie între epoca veche şi epoca modernă. Ea este numită astfel pentru că, pe de o parte, se constată în limbă menţinerea unor trăsături vechi (elemente neogreceşti, elemente turceşti), iar, pe de altă parte, se constată apariţia unor elemente noi, împrumutate în special din limbile italiană, franceză, germană şi uneori rusă.

O asemenea luptă între vechi şi nou are desigur la bază cauze adînci de ordin economic şi social.

Trăsătura caracteristică a acestei epoci o constituie destrămarea regimului feudal şi apariţia relaţiilor de producţie capitaliste. Criza aceasta a sistemului feudal îmbracă aspecte deosebite de la o provincie românească la alta. În Ţările Române, apariţia elementelor capitaliste este favorizată de pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), prin care Turcia pierde monopolul asupra comerţului cu Muntenia şi Moldova. Schimbul de mărfuri pe Dunăre şi Marea Neagră duce la o dezvoltare a porturilor (ex. : Galaţi), la dezvoltarea negoţului şi la apariţia negustorilor, duce în esenţă la acumulări capitaliste.

Pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea apar în Ţările Române : ţesătorii, fabrici de postav (lîngă Potcoveliţe), de sticlă (lîngă Tîrgovişte), zalhanale, fabrici de paste făinoase etc. Pe lîngă fabrici şi manufacturi se dezvoltă producţia meşteşugărească.

În Transilvania şi Banat, începuturile capitalismului erau mai avansate decît în Muntenia şi Moldova. Burghezia apare aici mai devreme şi e mai organizată. Aceste transformări care indicau clar că baza economică a societăţii suferise prefaceri adînci, au dat naştere la puternice lupte şi frămîntări. Iobăgimea română cerea prin Horia, la 11 noiembrie 1784, nobililor din Deva, desfiinţarea însăşi a nobilimii ca clasă („nobili să nu mai fie, ci fiecare să trăiască din slujba ce o va primi de la împăratul" ; cerea împărţirea pămînturilor la ţărani etc.). Burghezia

română prin „Supplex libellus Valachorum", 1791, formulează un program de egalitate în drepturi cu celelalte naţiuni din Ardeal. La baza cererilor din „Supplex" stă ideea că de vreme ce naţiunea română suportă cele mai mari sarcini, e cea mai numeroasă, e firesc ca ea să aibă şi drepturi.

Programul şi argumentarea, deşi sînt o împletire a mentalităţii feudale cu cea burgheză, au în raport cu situaţia din Transilvania, fără îndoială, un caracter progresist.

Cultura română din Transilvania şi Banat din această epocă reflectă prefacerile suferite de baza economică a societăţii : burghezia română, ieşită din şcolile Blajului, ale Oradiei şi Braşovului, se străduieşte să făurească arme de luptă împotriva vechii stări de lucruri, feudale, în toate sectoarele : ştiinţă, şcoală, literatură etc. adaptează luminismul european la condiţiile realităţilor locale.

O notă caracteristică a ideologiei luministe în Transilvania este popularizarea culturii în mase : „Pe cărturarii ardeleni — scrie R. Munteanu — i-a preocupat nu atît găsirea unor soluţii dificile pentru diferite probleme filozofice abstracte, cît mai ales starea de înapoiere culturală şi economică a poporului român. Trăind în mijlocul unei populaţii în care elementul majoritar îl formau iobagii români analfabeţi, cufundaţi în superstiţii şi misticism, era firesc ca reprezentanţii Şcolii ardelene să facă din problema culturalizării maselor o cerinţă de prim ordin". (Rom. Munteanu, *Contribuţia Şcolii ardelene la culturalizarea maselor*, Ed. de stat didactică şi pedagogică, 1962, pag. 53—54).

Din cele expuse mai sus reiese că : 1) În urma noilor relaţii de producţie şi 2) sub influenţa luminismului european, în toate provinciile româneşti, dar cu osebire în Transilvania, apar cărţi destinate unui public larg, manuale şcolare, cărţi tehnice, cărţi de popularizare etc.

Istoricul manualelor şi cărţilor de popularizare

Primele cărţi de popularizare în limba română apar la Viena, iniţiate de curtea şi guvernul austriac ca expresie a noilor relaţii de producţie şi a interesului special pe care statul îl avea în regiunile unde luaseră fiinţă regimentele grănicereşti (Banat), şi unde începuseră exploatări miniere (Transilvania şi Banat), precum şi sub influenţa luminismului. Nota caracteristică a cărţilor de popularizare iniţiate de Viena este caracterul bilingv româno-german. Autorul sau, mai bine zis traducătorul cîtorva dintre ele, pare a fi fost Teodor Iancovici de Mirievo, inspectorul şcolar al Timişoarei.

Iată primele manuale şi cărţi de popularizare tipărite la Viena, în ordine cronologică (care s-au păstrat) : *„Ducere de mînă către aritmetică"*, Viena, 1777, *„Ducere de mînă către cinste şi dreptate"*, Viena, 1777 (în limba română şi germană), *„Bucoavnă sau Bucvariu pentru pruncii cei*

românești care se află în crăiască țară și hotarele ei (citate de O. Ghibu în *Istoria literaturii didactice*, partea a III-a, p. 4), *„Ducere de mînă către aritmetică"*, Viena, 1782, *(B.R.V.*, p. 274); *Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor românești neunite"*, Viena, 1785 (în limba română și germană); Ioan Molnar, *Economia stupilor*, Viena, 1785, *(B.R.V. 309)*; *„Ducere de mînă către aritmetică"*, Viena, 1785 (în limba română și germană); *„Rînduiala judecătorească"*, Viena, 1787 (în limba română și germană); *„Pravila de obște asupra faptelor rele"*, Viena, 1780 *(B.R.V.*, p. 327).

Simpla înșirare a titlurilor evidențiază: 1) interesul Vienei pentru latura practică, aritmetică, economie; 2) lucrările apărute (majoritatea) sînt traduceri de manuale oficiale germane, deci terminologia va fi influențată de cea germană; 3) după 1784, adică după răscoala lui Horia, Viena este interesată să răspîndească în mase lucrări cu conținut juridic. *Din punct de vedere al limbii, notăm, deci, răspîndirea în mase a unei terminologii juridice, gramaticale, aritmetice, de influență latino-germană.*

Pe lîngă manualele și cărțile de popularizare tipărite, guvernul inițiază o serie de „povățuiri" și „orînduiri", ca de exemplu: *Povățuirea pentru tăbăcirea pieilor moarte* (1786), *Meșteșugurile pentru curățirea grîului de neghină* (1788) etc. (cf. Cornelia Bodea: *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830, Studii...* 1956, nr. 1).

Opera începută la Viena e continuată de alte centre, ca *Blajul* unde apar o serie de lucrări destinate uzului școlar, lucrări religioase, ca și lucrări științifice. Citățm dintre lucrările apărute la Blaj: G. Șincai: *Prima principia latinae gramatices ad usum scholarum valachico-nationalium*, Blaj, 1783; *ABC sau Alphabit, pentru folosul și procopseala școalelor celor normalicesci a neamului românesc*, Blaj, 1783 (text în limba română și germană); G. Șincai, *Îndreptarea către aritmetică*, Blaj, 1785.

La Sibiu apar *ABC sau Bucoavnă*, 1783, text în limba română și germană (textul românesc apare *numai* cu canactere latine), Radu Tempea, *Gramatica românească*, 1797; *Etica*, traducere de S. Micu, Sibiu 1800; *Învățătură pentru facerea răvașelor*, 1803; *Învățătura pentru a vindeca boala sfrantului* (sifilisului), 1803; M. Neustädter: *Ultuirea vărsatului*, 1804; *Învățătura de multe științe*, 1811 etc.

Ultimul centru în care apar manuale și cărți de popularizare din cadrul imperiului austro-ungar este *Buda* (la Cluj, apare doar o gramatică, *Ortografia latino-valahică* (1800). La Buda apar: I. Molnar, *Retorica*, 1798; Paul Iorgovici: *Observații de limbă românească*, 1799; *Istoria universală, adică de obște*, traducere de I. Molnar după Millet, 1800; Gr. Obradovici, *Aritmetica*, 1805; Șincai: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1805; G. Șincai: *Povățuire către economia de cîmp*, 1806, *Carte de mînă pentru economie*, traducere de Gr. Obradovici, 1807, *Învățătură pentru ferirea și doftorirea boalelor celor ce se încing prin*

țeară și ale vitelor celor cu coarne precum și a cailor, oilor, porcilor, Buda, 1816, traducere de Petru Maior etc.

Aceste lucrări devin din ce în ce mai numeroase și au un conținut mai variat, după 1815—1820 ; enumerarea lor în continuare nu ar aduce nimic nou.

În Muntenia și Moldova, datorită apăsătorului jug otoman, lucrările sînt mai puțin numeroase în perioada 1750—1815, în schimb, ele vor cîștiga în profunzime și număr după 1825—1830 — adică cîțiva ani după reinstaurarea domniilor pămîntene. Iată cîteva din lucrările apărute la *București :* Alexandru Ipsilanti, *Mic manual de legi,* 1780, grecește și românește *(B.R.V.,* p. 247—249), *Învățătura pentru măsurarea cotului,* 1795, *(B.R.V.), Oarecari secreturi ale lucrării pămîntului,* 1796. (De notat că în această lucrare se arată că Chyr Doart a demonstrat că „o tufă de grîu poate face și 100 de spice", deci se exprimă încrederea într-o agrotehnică înaintată, *(B.R.V.,* p. 389), *Cărticică care cuprinde multe lucruri de folos,* 1806.

La Iași, apar : *Curioznică și în scurt arătare din fiziognomie,* 1785 ; Toader Scoleru, *Lectione,* 1789 (o gramatică pentru învățarea limbii moldovenești și rusești), Amfilohie Hotiniul, 1795 ; *Elimenti aritmetice arătate* (exprimă încrederea în matematică ca într-o știință a științelor, „fiindu atîtu de trebuincioasă în toate zilele vieții noastre, căci nimica nu să poate face unde să nu între acest meșteșugu" *(B.R.V.,* p. 383—384) ; Amfilohie Hotiniul : *De obște gheographie* (traducere din limba italiană a unui manual editat de Academia din Paris (*B.R.V.,* p. 379) ; Rückert Christian Albert, *Învățătura pentru facerea pîinii,* 1818 (traducere de Al. Beldiman din limba greacă).

Din enumerarea primelor manuale, cărți tehnice etc., apărute în limba română, reiese că :

1. Principalele centre care au editat cărți tehnice au fost pentru Muntenia și Moldova : București, Iași, Rîmnic ; pentru Transilvania și Banat : Viena, Blaj, Sibiu, Buda. Aceste cărți au circulat dintr-o provincie românească în alta.

2. Conținutul lor este foarte variat. Se editează manuale școlare (gramatici, aritmetici, cărți de fizică etc.), lucrări din domeniul agriculturii, medicinii și medicinii veterinare, științelor naturale, cărți de legi, îndrumări pentru viitorii meseriași etc.

Limba manualelor și cărților de popularizare

Majoritatea acestor lucrări sînt traduceri din diverse limbi, în special din limba latină, germană, franceză, italiană. Conținutul însă e diferit. El pune problema unei terminologii noi, științifice, pe care traducătorii o

împrumută originalului. Pe de altă parte, cărțile tipărite fiind destinate unui public larg școlăresc sau sătesc, traducătorii simt nevoia unei exprimări apropiate de limba populară. Deci, trăsătura caracteristică a acțiunii de culturalizare va fi sub aspect lexical reflectată printr-un lexic bogat, inerent disciplinelor noi, pentru care limba română nu avea termenii corespunzători, iar pe de altă parte, prin larga întrebuințare a limbii populare.

Cel mai important aport al cărților de popularizare este îmbogățirea limbii cu termenii care reflectă dezvoltarea producției, a științei și culturii. Simpla înșirare a acestor termeni este concludentă.

În domeniul gramaticii, în gramatica latino-română a lui Șincai apar termenii : *ortografie, ortoepie, sintaxis, sententia,* (propoziție) ; în gramatica lui Radu Tempea (*Gramatică românească,* Sibiu, 1797) apare terminologia : *articuli, nume* (substantive), *aplecarea numelor* (declinarea) ; „de facerea numărului *multoratec* din *singuratec*" (numele plural din singular), *pronomen, verburi* sau *graiuri, prepoziții* sau *puneri înainte, adverbi* (și adverburi), *conjuncții, interjecții, syllaba.* (Termenii sînt extrași din anexele reproduse de R. Munteanu, *opera citată,* p. 220—222.)

Din această enumerare de termeni se poate vedea că, gramaticii români au împrumutat termenii de care aveau nevoie din limba greacă și latină, sau au recurs la calchieri pentru a realiza o terminologie ce li se părea mai accesibilă.

În domeniul matematicii, Gh. Șincai în „*Îndreptarea către aritmetică* (Blaj, 1785) introduce termeni ca *adaogere* (adunare), *summa* (sumă) ; *scoaterea, înmulțirea, împărțirea : factorii, productul, multiplicator, multiplicînd, divizor, țifră* (cifră), *regula detri* (sic), *cea dreaptă și întoarsă* (regula de trei simplă și compusă) etc. (cf. R. Munteanu, anexă *op. cit.,* pag. 217—219).

În domeniul filozofiei, Samuil Micu în „*Învățătura metafisicii*" încearcă să explice ce este *ontologhia, cosmologhia, loghica, psihologhia, metafisica, prolegomena, ființa, sperințа* etc. (cf. R. Munteanu, *op. cit.,* pag. 207—208).

Din domeniul geografiei și al călătoriilor, Amfilohie Hotiniul introduce în „De obște gheografia", Iași, 1795, prelucrată după Buffier, termeni ca : *atlas, eclipsă, glob, grad, meridian, tropic, gheografie, cacao* (sau cacave), *ciocolată* etc.

Alți termeni sînt accentuați ca în limba rusă : *astronomie, topografie,* iar alții demonstrează originea lor italiană : *emisfero, ovest-vest* (cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei șt. rom.,* 1962, p. 22 și cf. p. reprodusă din Rosetti—Cazacu, *I.L.R.L.,* p. 370).

În domeniul agriculturii : turfă (turbă), *humă, țol* (*Economia de cîmp,* cf. R. Munteanu, p. 212).

În domeniul medicinei, în manuscrisul „*Alegerile lui Ipocrat*" : *flegmă, epilepsie,* în *Meșteșugul doftoriei* (Mss. 1760) *alifie, astmă, catar, colică, fistulă* etc. După N. A. Ursu, aceste manuscrise au fost traduse din limba neogreceaască.

„Învățătura adevărată pe scurt a vindeca boala șfrențului" (1803) conține neologisme ca : *laxativă, purgație, apotecă* etc., care apar prin filieră germano-maghiară (cf. N. A. Ursu, *op. cit.* p. 61) ; *sfranț* (sifilis), *camfor, pipotă, plumb, chinovar.*

În domeniul medicinei veterinare, lucrările de început mai importante sînt *„Ultuirea vărsatului de vacă"*, Sibiu, 1804, *Învățătura pentru ferirea boalelor,* Buda, 1806, traducere de Petru Maior. Ultima lucrare introduce o mulțime de neologisme, dintre care notăm : *afte, amputație, cauterizație, congestie, contagios, contaminat, epidemie, nerv, puls, scabie, simptom, supurație, veterinar* etc. (cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 61).

În domeniul științelor naturii : în *Istoria naturei sau a firei* și *„Vocabulariu ce ține de Istoria naturei"* (prelucrări după Helmuth și Sigerus), lucrări manuscrise, 1806—1810, Șincai introduce următorii termeni care s-au impus : *alcalin, alge, amfibii, coleoptere, insecte, moluște, polipi, spongios* etc. (cf. N. A. Ursu : *Formarea terminologiei științifice românești,* Ed. științifică, București, 1962, pag. 32) ; *Învățături de științe multe,* lucrare tipărită la Sibiu în 1811 (traducere din limba greacă), pune în circulație *magnit* (magnet), *zoologhie,* ca termeni care au rămas în limbă.

Formarea terminologiei *științelor fizico-chimice* poate fi pusă în legătură cu *Gramatica fizicii,* o traducere din limba italiană, făcută în Moldova la 1790 și mai ales cu traducerea lui Șincai *„Învățătura firească spre surparea superstițiilor norodului"*, (1810). El introduce termeni ca : *microscopuri,* definiți „glăjile ceale ce înmăresc toate lucrurile" (R. Munteanu, *op. cit.*, p. 142) ; *fisica, plumb, barometru, electricitate, meteor, telescopiu, termometru, elastic, elasticitate* (cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 81). Mult mai numeroase sînt însă calcurile și perifrazele decît împrumuturile. Astfel : *limpadă de vrăjit* (lanterna magică), *trăgău* (pompa), *despărcios* (divizibil), *frîngerea razelor* (refracție).

CONCLUZII

1. Datorită schimbărilor economice (apariția primelor elemente capitaliste și a dezvoltării burgheziei) și datorită luminismului european, în toate provinciile românești se constată un început de culturalizare a maselor. Odată cu transformările efectuate în viața societății, apar termeni noi, expresie a noilor relații de producție și a noilor relații sociale. Intelectualii din această perioadă fac apel în special la limbile clasice ale antichității și la limbile romanice, iar turcismele și neogreçismele (expresie a limbii feudale) sînt din ce în ce mai puțin uzitate.

2. Apariția mai multor manuale de gramatică în acest timp, subliniază importanța pe care o acordau scriitorii epocii limbii, ca instrument practic de comunicare. Fiecare autor, fiecare traducător, a fost silit de situația limbii române să mediteze asupra problemelor limbii și în general să se orienteze spre o normă literară unică.

3. Dezvoltarea învățămîntului și a meseriilor face necesară apariția unor manuale, cărți tehnice etc., care în majoritatea lor sînt traduceri sau adaptări.

4. Prin noile lucrări, legate de dezvoltarea societății, limba română se îmbogățește masiv cu termeni de specialitate din cele mai variate domenii: gramatică, matematică, medicină etc. Această epocă pune bazele terminologiei noastre științifice moderne.

5. Prioritatea o au, la început, datorită condițiilor economice și istorice, Transilvania și Banatul, iar după 1825—1830, Muntenia și Moldova.

6. Filiera prin care pătrund termenii științifici în limba română este, în Transilvania, filiera latină-greacă-germană-maghiară, în Muntenia și Moldova, neogreacă, rusă, italiană, franceză (ultima, la început, prin intermediul literaturii ruse și neogrecești).

7. Îmbogățirea limbii se face fie prin preluarea termenilor direct din limba originalului, fie prin calcuri. Datorită faptului că traducătorii urmăreau popularizarea științei în mase, ei s-au străduit să se facă înțeleși și de multe ori au preferat un termen inteligibil, realizat prin calcul, unui termen științific. Astfel se explică calcuri ca: *acrime* (în loc de acid), *grăunțos* (în loc de granulos) etc. După 1830, aceste calcuri vor fi înlocuite prin neologismele corespunzătoare (cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 125).

Calchierea este foarte frecventă în preajma anului 1800. Cauza? Exemplul limbii maghiare (în Transilvania), care sub influența lui Kazinczy procedase la maghiarizarea terminologiei științifice și exemplul lui Korais (în Țara Românească și Moldova), care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea procedase la o elenizare a termenilor științifici (în Grecia).

Dacă nu ținem seama de influența luminismului în materie de limbă, o serie de calcuri din această perioadă ne pot părea neinteligibile sau comice.

Adaptarea fonetică și morfologică a acestor cuvinte a deschis porțile disputelor filologice, care nu se vor încheia, decît tîrziu, în epoca de maturitate a lui Eminescu.

Latiniștii încercau să aplice, cuvintelor nou intrate în limbă, legile fonetice din perioada de formare a limbii române. Exemplu: *a* neaccentuat > *ă* în cuvinte ca: *fărmăcie, grănit*; *ó* accentuat, urmat în silabă finală de *ă* sau *e*, trece la *oa* ex.: *metoadă, regioane.* În consonantism notăm următoarele: *h* inițial dispare în cuvinte intrate în limbă prin intermediul limbii franceze ca: *iperbolă, idrogen, emoragie* etc. Neologismele de origine latină schimbă pe *c+e, i* în *ț* sub influența pronunției rusești, germane și neogrecești. Exemplu: *ațiditate, reținproc, țentru, țifră*; *s* intervocalic de origine romanică se păstrează intact în prima perioadă (apoi alternează cu *z*), exemplu: *compoziție, lesiune*; *x* trece la *s*: elisir, espresie, sperienă (cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 119).

Adaptarea morfologică. Fenomenele mai caracteristice sînt:

1. Frecvența genului neutru cu pluralul în *-uri*, ex.: *metod-uri; period-uri.* Aceste substantive, în majoritatea cazurilor, vor trece la feminin. Probabil că trecerea s-a făcut mai tîrziu, sub influența limbii franceze care nu are genul neutru.

2. O serie de verbe de conjugarea I aveau în această perioadă și forme de conjugarea a IV-a, de ex.: *a arestui* (a aresta) *a rezolvi* (a rezolva). Fenomenul se poate observa, și invers, în special în Transilvania, ex.: *a instrua* (a instrui).

Problema adaptării fonetice și morfologice a neologismelor va fi dezbătută de majoritatea scriitorilor din epoca modernă. Atitudinea lor față de această problemă o vom urmări în continuare pînă la Eminescu și Caragiale.

ȘCOALA ARDELEANĂ

a) Preocupările reprezentanților Școlii ardelene pentru problemele limbii literare
b) Contribuția lor la dezvoltarea filologiei române

Pe lîngă transformarea bazei materiale a societății (începuturile capitalismului, ascensiunea burgheziei) și pe lîngă influența luminismului european, trebuie să subliniem și alți factori care contribuie la apariția Școlii ardelene :

1) Contactul tinerilor români din Transilvania cu școlile din Roma, Viena, Buda ;

2) Înființarea de școli românești la Blaj, la 1754 ;

3) Înființarea unei tipografii în aceeași localitate (consecințe ale echilibrului între naționalități pe care Viena voia să-l obțină în Transilvania cu ajutorul catolicismului).

„Burghezia română, prea slabă, la începuturile ei, scrie I. Lungu, nu putea spera într-o ridicare revoluționară a maselor. Ea înțelege că singurul lucru ce-i rămîne de făcut este de a lupta deocamdată pentru drepturi egale cu celelalte naționalități" (I. Lungu, *Condițiile istorice ale apariției și a dezvoltării Școlii ardelene*, Tribuna, 1956, nr. 35—36).

Care erau tezele reacționare pe care clasele conducătoare, prin oamenii lor de condei, nobili și burghezi, le susțineau în Transilvania ?

Poporul român era socotit emigrant din sudul Dunării și „tolerat", conform Aprobatelor, „pînă cînd le va plăcea domnilor și pămîntenilor". Încă în anul 1744, Dieta Transilvaniei caută să justifice menținerea românilor în iobăgie, prin faptul că românii sînt veniți din sudul Dunării și sînt niște „pribegi". Argumentele istorice erau folosite în Transilvania de clasele stăpînitoare ca o justificare a exploatării. În funcție de poziția aceasta, a claselor dominante, trebuie înțeleasă poziția reprezentanților Școlii ardelene. Ei fac din istorie și lingvistică arme pentru a dovedi :

1. *Originea romană a poporului român,* deci vechimea lui în Dacia și în consecință justificarea pretențiilor lui la drepturi egale cu ale celorlalte naționalități ;

2. *Continuitatea elementului latin în Dacia* după retragerea legiunilor romane în anul 271 ;

3. *Originea latină a limbii române,* înrudirea ei cu celelalte limbi romanice, necesitatea de a introduce alfabetul latin în locul celui chirilic.

Aceste teze juste, în linii mari, au fost formulate în toiul luptei cu Sulzer, Engel etc., sau drept contraargumente la poziția Dietei Ardealului care căuta să justifice exploatarea.

Contraargumentarea Școlii ardelene are deci un caracter pasionat, dîrz, care duce uneori la exagerări sau va da naștere la exagerări ulterioare. Alături de tezele juste arătate mai sus, Școala ardeleană a formulat și păreri exagerate pe care le vom vedea în legătură cu fiecare scriitor în parte.

În condițiile feudalismului, poziția reprezentanților Școlii ardelene reprezintă, în linii mari, o atitudine progresistă. Ei luptă împotriva privilegiilor politice, înființează școli, le dotează cu manuale scrise sau adaptate de ei înșiși, publică lucrări de popularizare, pun bazele unei culturi în limba națională.

*

Samuil Micu (1745—1806), primul dintre reprezentanții Școlii ardelene, în ordine cronologică, a scris în total 62 lucrări istorice, religioase, lingvistice, filozofice, inclusiv traducerile și prelucrările din manuale școlare sau tehnice. Dintre aceste lucrări, doar 11 au fost tipărite, 13 s-au pierdut, iar 38 au rămas în manuscris (cf. D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, Ed. științifică, București, 1959, p. 20).

Majoritatea acestor lucrări, fie că au fost tipărite sau nu, au ca punct de plecare ideea de a servi cauza ridicării politice și culturale a poporului român de pretutindeni.

Păreri cu privire la originea limbii române și scrierii în limba română

După Micu, limba română a rezultat din „coruperea" latinei clasice. Pentru a demonstra originea latină a limbii române, scriitorul nu cere doar ca ea să fie scrisă în litere latine, ci și cît mai aproape de original. Rezultatul cel mai de seamă al acestei străduinii este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, publicată la 1780 în colaborare cu Gheorghe Șincai.

Această lucrare e prima gramatică tipărită a limbii române.

Samuil Micu privește problemele de limbă în strînsă legătură cu problemele originii poporului nostru. Dacă limba română este limba coloniștilor lui Traian din Dacia, atunci ea trebuie să îmbrace haina alfabetului latin. De aceea, *Carte de rogacioni*, tipărită la Viena în 1779, e scrisă cu litere latine. La sfîrșitul lucrării, autorul dă indicații cu privire la „Literele romanilor celor vechi", cum trebuie citite, întrebuințează o terminologie modernă ca: *vocalea, apostrophe, a apostrophi, tempul presente, silaba* etc. (*B.R.V.*, t. II p. 230). Meritul acestei lucrări este de a inaugura seria cărților românești scrise cu litere latine.

Tot o lucrare a cărei prefață pledează pentru introducerea alfabetului latin este și *Acatistul*, apărut la Sibiu în anul 1801. Pentru a putea încetățeni acest alfabet, Micu arată care sînt slovele chirilice corespunzătoare alfabetului latinesc, stabilește cîteva reguli de pronunțare.

Pentru a distinge articolul enclitic feminin de restul cuvîntului, scriitorul recomandă apostroful. Astfel, după Micu, substantivele *doamna, luna,* articulate cu articolul hotărît, trebuie scrise *doamna', luna'.* Autorul cade astfel în exagerări etimologizante.

Activitatea lexicografică a lui Micu. Arătînd cu mîhnire că doar românii și țiganii nu au un dicționar, Micu începe în 1795 să adune date pentru cel dintîi dicționar etimologic al limbii române. Opera sa a fost continuată de Colosi, Corneli, Petru Maior, Teodorovici, A. Teodori. D. Macrea atribuie o bună parte a lexiconului de la Buda, 1825, lui Samuil Micu (cf. D. Macrea, *Lingviști și filologi români,* Ed. științifică, 1959, p. 29 ; vezi și *Dictionarium valachico-latinum,* editat de L. Gáldi, Budapesta, 1944 ; detalii și concluzii asupra acestei opere se găsesc la Petru Maior).

Samuil Micu și limba literară. Nu trebuie să se creadă că Samuil Micu este un etimologizant pur, rupt de realitățile limbii române. El încearcă — e adevărat — să demonstreze străinilor prin gramatică latinitatea limbii române și recurge la scrierea etimologică.

Dar Micu e conștient că rolul limbii este în primul rînd de a fi un instrument practic de comunicare între oameni.

În prefața la *Propovedanii sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți,* Blaj, 1784, el arată că n-a recurs în această lucrare la „măiestria retoricească nici la grai de vorbă înaltă și adîncă, ci mai de josu și mai prostu, ca și cei proști (necultivați n.n.) să înțeleagă și să se folosească, că acesta e scopul și cugetul mieu" (adică al lui Micu, n.n.).

Micu întrebuințează o limbă aproape de graiul popular, o scriere fonetică, în această lucrare. Nici o dublare a consoanelor, nimic latinizant, parazitar în limbă. Credem că se ignorează pe nedrept retorismul limpede, popular, al acestor *Propovedanii* care preced cu mult pe acelea ale lui Petru Maior.

Iată un citat dintr-o meditație asupra morții : „Unde sînt cei ce avea boierii mari ? Unde sînt Litorii cei nebiruiți ? mai marii și povățuitorii oștilor ? Au nu sînt toate pulbere și poveaste ? Au nu pomenirea lor să ține în puține oase ? Uită-te la mormînturi oare poți să osibești pre slugă de stăpîn, pre sărac de cel bogat. Cunoaște de poți cumva care au fost rob și care au fost împărat, care au fost tare și care au fost slab, care au fost frumos și care au fost urît.

Drept aceea de-ți(i) vei aduce aminte de fire, niciodată nu te voi mări. Că ce folos are bogatul cînd moare deacă nu poate să ia cu sine bogățiile ?" (*Propovedanii,* p. 101).

În *Elementa,* Micu se adresează învățaților străini, cu intenția de a ilustra latinitatea limbii române ; în *Propovedanii,* el se adresează celor de jos, în cea mai autentică limbă populară. Aceeași poziție o adoptă Micu și în *Loghica,* Buda, 1799, el precizează :

„Fiindcă pentru aceia vorbim ca alții să ne înțeleagă. Nu să cade să amestecăm cuvinte străine în vorba românească adecă : nemțești sau

ungurești, sau turcești sau slavonești sau dintr-alte limbi, mai ales cînd vorbim cu cei mai proști" (neinstruiți, n.n.).

Deci, în concepția lui Micu, cărțile pentru popor trebuie redactate într-un limbaj accesibil, fără abuz de împrumuturi.

Samuil Micu arată, în continuare, cînd trebuie să recurgem la neologisme și din ce limbi trebuie luate cu precădere : „Iată unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte, cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și în științe, *atunci cu socoteală și numai cît este lipsă putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească ca din cea mai învățată, ori din cea latinească ca de la a noastră maică pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească*" (*Loghica*, p. 58).

Concepția este justă și confirmată de evoluția ulterioară a limbii. Chiar și azi, o serie de neologisme au ca punct de plecare limbile greacă și latină. Nu mai puțin actuală este și recomandarea ca împrumuturile să se facă „cu socoteală", să nu se facă abuz de neologisme.

Samuil Micu își arată concepția despre limba literară în prefața „către cetitoriu", a *Bibliei* din 1795, tipărită la Blaj. El arată că a tradus integral *Biblia* pentru că cea din 1688 e foarte greu de găsit și pentru că aceasta (cea din 1688, a lui Șerban) „s-au fost tipărit cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc". *Biblia de la 1688* o consideră „neplăcută urechilor" și „foarte cu anevoie de înțeles".

Micu este preocupat, așa cum notează Al. Rosetti și B. Cazacu, „nu numai de problema clarității exprimării, ci și de aceea a muzicalității limbii, a eufoniei ei". (Al. Rosetti—B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, p. 378). Aceeași autori consideră *Biblia* lui Micu superioară celei din 1688 ; cei peste 100 de ani ce s-au scurs între o redactare și alta și-au spus, fără îndoială, cuvîntul.

Istoria și lucrurile și întîmplările românilor se remarcă prin informația bogată, prin stilul avîntat, călăuzit de patriotism. Nici ortografia acestei lucrări nu e etimologizantă. Lucrarea a rămas și pînă azi în manuscris ; un fragment din rezumatul ei. *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* s-a publicat în *Calendarul de la Buda*, editat de Micu în 1805.

La fel apare limba însemnărilor istorice ale lui Micu, citate de Șincai în *Hronica* sa.

Se poate conchide deci că în majoritatea lucrărilor tipărite, Micu nu întrebuințează o limbă etimologizantă, așa cum ar fi ispitiți să creadă cititorii gramaticii.

Fără a excela printr-o exprimare artistică, prin imagini sau comparații ieșite din comun, Samuil Micu se străduiește să smulgă limbii întreaga sa forță de preciziune și claritate. Patriotismul insuflă de multe ori avînt lucrărilor istorice. Propovedaniile se remarcă prin retorismul de amvon, dar nicăieri nu apare artistul. Apare în schimb peste tot patriotul, luministul. Samuil Micu a încercat două formule : una etimologizantă pentru străini și învățați, și alta populară, fonetică, în scrierile de popularizare. Cea apropiată de popor e predominantă.

Principalele merite ale lui Micu pentru istoria filologiei şi a limbii literare sînt, deci :

1. Tipărirea primei cărţi româneşti scrisă în întregime cu litere latine.
2. Adunarea unui material bogat în vederea redactării primului dicţionar ştiinţific al limbii române (*Lexiconul de la Buda,* 1825).
3. Formularea justă a problemelor de limbă (introducerea „cu socoteală" a neologismelor, întrebuinţarea unei limbi muzicale.
4. Redactarea primei gramatici tipărite a limbii române.
5. Formularea principalelor legi fonetice ale limbii române.
6. Îmbogăţirea limbii române cu o serie de termeni din domeniul ştiinţelor şi filozofiei (vezi cap. „Limba manualelor şi a cărţilor tehnice").

Se poate conchide, deci, că Samuil Micu este un adevărat deschizător de drumuri în lingvistica şi în cultura românească. Clasificarea limbii române printre limbile romanice s-a făcut în 1836 de către Fr. Diez pe baza materialului oferit de *„Elementa"*.

CONTRIBUŢIA LUI GHEORGHE ŞINCAI LA DEZVOLTAREA FILOLOGIEI ŞI A LIMBII LITERARE

Preocupările lui Gheorghe Şincai pentru problemele de limbă se concretizează în perioada vieneză (1779—1780), cînd autorul, venit de la Roma, ia contact cu gruparea intelectuală românească înfiripată în jurul Colegiului „Sf. Barbara", care urmărea cu fermitate posibilităţile de ridicare politică şi culturală ale naţiunii române. Clericii români găzduiţi la Colegiul „Sf. Barbara" unde Samuil Micu avea un rol de conducere, precum şi tinerii trimişi la şcoala normală din Viena pentru a-şi însuşi (ca şi reprezentanţii altor naţionalităţi din imperiu) o metodă de predare la şcolile de limbă naţională cereau cu insistenţă să fie elaborată şi publicată o gramatică a limbii române.

Din discuţiile cu aceşti tineri s-a plămădit ideea elaborării primei gramatici tipărite a limbii române (după cum tot din discuţiile cu profesorii şi membrii Societăţii literare avea să apară la 1828 şi Gramatica lui Heliade) *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* composita ab Samuele Klein de Sad... locupletata vero et în hanc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Şincai" ne apare astfel nu numai ca rodul colaborării dintre cei doi învăţaţi transilvăneni, ci şi ca o expresie a noilor realităţi politice şi culturale din Transilvania, ea fiind „cerută" de tineretul intelectual român ce-şi urma studiile la Viena.

Meritele acestei lucrări întrec cu mult erorile — prea adeseori menţionate — ca : păstrarea ablativului în limba română, tratarea sintaxei doar în 8 pagini, scrierea etimologizantă, în special în cadrul dialogurilor româno-latine de la sfîrşit etc. Este cazul să privim această lucrare

mai ales din perspectiva dezvoltării ulterioare a filologiei române, a impulsionării discuțiilor și studiilor referitoare la gramatica română și mai ales cele referitoare la istoria limbii. Dragostea de patrie, conjugată cu o solidă cultură generală, îi face pe acești învățați să observe printre primii în Europa existența unor transformări regulate ce au loc în limbă și, în cazul de față, dinspre limba latină înspre limba română. Astfel, la capitolul „De formandis Daco-Romanis vocibus a latinis" (p. 71), autorii consemnează cîteva dintre principalele legi fonetice ale limbii române. Exemplu : trecerea lui *l* intervocalic în cuvintele de origine latină în *r* ca *salem>sare* ; căderea lui *v* intervocalic, ex. : *vivus>viu* ; trecerea lui *v* în *b*, înainte sau după consoane : *vervex — berbex>berbece*, *pulvis>pulbere*.

Asemenea precizări sînt intercalate și la capitolul despre ortografie, unde autorii arată că vocala *a* în poziție accentuată urmată de *mb*, *mp* se pronunță nazal (quasi per nasum) ex. : *Campus>cîmp ; panis>pine*. Aceeași regulă și pentru *oe*, *e* urmate de *n : foenum>fîn ; cooperimentum>coperămînt*.

Intenția de a arăta legătura dintre limba latină și română îi determină pe autori să schițeze și trecerile de la declinările și conjugările latine la cele române etc. Se poate conchide că prin raporturile permanente la limba latină, autorii prefațează prin *Elementa* acest capitol al istoriei limbii noastre : originea ei latină.

Vocabularul românesc și latinesc de la sfîrșitul gramaticii grupează cuvintele după cum urmează :

I. Despre zeu, spirite și cele ce se cuvin lor.

II. Despre lume și despre elementuri : *ceriu* (caelum), *stele* (stellae), *negura* (nebula), *vent* (ventus) etc.

III. Despre pămînt : *rîpa* (ripa), *munte* (mons), *punte* (pons), *rîu* (rivus) etc.

IV. Despre temp. (Urmează exemple în limbile română și latină pe care nu le mai reproducem în continuare).

V. Despre om și despre părțile omului.

VI. Despre scăderile omului (defecte n.n.).

VII. De vesminte.

VIII. De cele lipsă în casă.

IX. De cele ce se află în grajd.

X. De legumi.

XI. De arburi și poame (fructe n.n.).

XII. Despre passeri, vite, pere.

XIII. De vietuitorii netăieți (infectes în l. lat.).

XIV. De metalluri.

XV. De colori.

XVI. De frăție și cumnăție.

Din această împărțire se vede clar că autorii grupează cuvintele conform lingvisticii moderne. Pe prim plan sînt așezate cuvintele care desemnează noțiuni fundamentale în relațiile dintre oameni, *deci cuvintele din*

fondul principal. Criteriul de selecționare nu este etimologic. Astfel, autorii includ termeni ca *mohorît, gunoi, gîrbov, mîntuitor, evlavie, gîngav, deal, nălucă, drac, duh, năduşială* etc. care nu sînt de origine latină.

În total, vocabularul cuprinde 457 cuvinte dintre care doar circa 350 sînt de origine latină.

Samuil Micu și Gheorghe Şincai aduc o contribuție indirectă și la modernizarea terminologiei gramaticale românești. Astfel, în timp ce în gramatica lui Eustatievici (1757), în manuscris (publicată de N. A. Ursu în 1969), apar termeni ca *înainte punere* = prepoziție ; *în mijloc aruncare* = interjecție ; *numitoarea* = nominativul ; *născătoarea* = genitivul ; *dătătoarea* = dativul, iar în gramatica lui Macarie (Iași, 1770) timpurile erau : *acumnic* = prezent, *dăunăznic* = imperfect, *odinioarnic* = mai mult ca perfect, în *Elementa...* apar capitole în limba latină, ca : de *nomine,* de *articulo,* de *declinatio substantivi cum adjectivo,* care au deschis calea spre preluarea acestor termeni în gramaticile românești.

Epuizarea ediției din 1780, precum și solicitarea publicului românesc de a ameliona sistemul de scriere și citire (conform prefeței) face ca în 1805 Şincai să scoată o nouă ediție din „*Elementa*" (fără semnătura lui Samuil Micu). Această ediție se deosebește de cea anterioară prin prefață, printr-o altă organizare a capitolului despre ortografie și ortoepie și prin introducerea unor noțiuni de prozodie care pun problema cantității silabelor în limba română. Dar deosebirea esențială constă în concesiile fonetice făcute de Şincai. El dădea astfel curs promisiunii din prefața primei ediții unde afirmase că, prima gramatică a limbii române nu putea să fie fără erori, omisiuni etc. și promitea că împreună cu Samuil Micu va tipări o nouă gramatică, îmbunătățită.

Autorul își dă seama de exagerarea etimologizantă preconizată în prima ediție și face această mărturisire de înaltă probitate intelectuală în prefața noii ediții : „...de fapt, prin regulele de scriere ale limbii române cu litere latine pe care le-am statornicit în gramatică, puțin a lipsit să nu transformăm limba daco-română în privința scrisului și a cetitului, într-o limbă similară cu cea franceză... (franceză n.n.)." La solicitarea de a facilita scrierea și citirea cu litere latine, Şincai răspunde prin următoarele ameliorări față de ediția anterioară :

1. Scrierea vocalei — â cu accent circumflex : campus — *câmp,* lana — *lână.*

2. Grupurile *cl* și *gl,* din cuvintele de origine latină sînt scrise acum ca în ortografia actuală : clarus — *chiar,* glacies — *ghiață.*

3. Diftongul *oa* e notat ca azi : *moara, poarta, soarta,* spre deosebire de 1780 cînd apăreau : *mora, porta, sora.*

4. Consoana *h* e abandonată. Astfel, în 1780, în *Elementa* se scria *hom,* în 1805, *om.*

5. În 1780, autorii scriau : *prandiva,* în 1805 *pranzi-va ; bene* în 1780 și *bine* în 1805 ; *lepore* în prima ediție, *iepure* în a doua etc.

Se poate vedea clar de aici că necesitatea de a face din limbă un instrument practic de comunicare între oameni, punctul de vedere de „Aufklärer" (iluminist) a prevalat față de cel etimologizant.

Nu e lipsit, de asemenea, de importanță să arătăm că în prefață, Șincai încadrează limba română printre celelalte limbi romanice, că arată străinilor diversele numiri sub care sînt cunoscuți românii atît în nordul, cît și în sudul Dunării și că semnalează răspîndirea lor în diverse țări. Toate aceste date constituie premise pentru a demonstra utilitatea unei gramatici a limbii române și a studierii ei de către străini.

În anul 1783, Șincai, în calitatea de profesor la școlile românești din Blaj, publică un manual destinat școlarilor români intitulat *Prima principia latinae gramatices*. Manualul acesta apare în limba latină (coloana din stînga) și limba română (coloana din dreapta). În consecință, în timp ce în *Elementa* publicată în colaborare cu Micu la 1780, autorii dădeau terminologia gramaticală doar în limba latină, deci contribuiau în mod indirect la introducerea acestei terminologii, în gramatica de la 1783, Șincai este silit să dea termenii corespunzători latini în limba română. Practic, pentru crearea unei terminologii gramaticale românești, acest manual e mai important decît *Elementa*, care, fără îndoială, se situează din punct de vedere științific pe o treaptă mai înaltă.

În această lucrare, Șincai folosește următoarea terminologie : *gramatica, orthoepia, ortografia, etimologia, caligrafia, littere, diphtongi, genul, numerul, modul, supinul, gerundiu, temp, neutru* etc., termeni care au rămas în limbajul gramatical. Alături de acești termeni, Șincai încearcă să mențină o serie de termeni mai vechi existenți în gramatica în manuscris a lui Eustatievici (1757) sau să creeze o terminologie prin calcuri sau perifraze, care i se părea autorului mai accesibilă. Astfel, substantivul = *nume statornic;* adjectivul = *nume adăugatoriu* ; cazul = *căderea* ; declinarea = *plecarea* ; Genurile sînt *bărbătesc, femeiesc* ; numerii : *singuratic* și *înmulțitoriu* ; *căderile antîia* (nominativ) ; a doua (genitiv) etc. ; gradele adjectivelor sînt trei : *antîia, a doua, a treia* (pozitiv, comparativ, superlativ) ; *vorba* (verbul) *este fățuită* (personală) și *nefățuită* (impersonală), *lucrătoare* (activă) ; *pătimitoare* (pasivă) ; prezentul = *tempul de acum* ; indicativul = *modul arătătoriu* ; pronumele = *pentru numele* ; prepoziția = *nainte punere.*

Intenția didactică a autorului de a se face mai ușor înțeles este evidentă din această înșiruire de termeni (el preferă un termen ca *tempul de acum* (în loc de prezent), *modul arătătoriu* (în loc de indicativ). La fel se poate vedea și intenția de a nu rupe total cu terminologia gramaticală anterioară : *nainte punere* = prepoziție ; diateza activă = *lucrătoare* ; pasivă = *pătimitoare.*

Din totalul de 182 de pagini, 120 pagini sînt destinate verbului. După verb, autorul trece direct la sintaxă. Deci, din punct de vedere științific gramatica este lacunară.

O particularitate a manualului este că de la p. 16 înainte, exemplele sînt date în limba latină, limba română, limba germană și limba

maghiară. Exemplu : „Hoc templum — Biserica — Die Kirche — Az egyház". Autorul se străduia deci să dea noțiuni de gramatică latină elevilor români comparativ cu cele două limbi de circulație ale statului din acea vreme.

Nota de *căutare* în materie de limbă pe care am semnalat-o la începutul capitolului, caracteristică pentru toți scriitorii din perioada de tranziție, se verifică și în cadrul acestei gramatici. Astfel, autorul nu întrebuințează o terminologie unitară. La p. 178, deci spre sfîrșitul manualului, Șincai renunță să mai numească cazurile (căderile, antîia = nominativ) etc., ci introduce terminologia latină : nominativ, dativ, acuzativ.

Acest manual, cu o terminologie încă nesigură, este primul manual tipărit în care apare o terminologie gramaticală în limba română. Mai tîrziu, Radu Tempea, în 1797, va folosi, în gramatica sa, o terminologie aproape identică.

Preocupările lui Gheorghe Șincai pentru problemele limbii literare

În prefața uneia din lucrările destinate școlilor, *Catehismul cel mare*, Blaj, 1783, Șincai expune principiul după care înțelege să se călăuzească în activitatea sa didactică :

„În carea muncă a mea, scrie Gheorghe Șincai, m-am sîrguit cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît pre altele ; precum am și făcut nu pentru altă ceva dară numai ca prin *Normă*, prin carea după Prea înnalta voe a Chesaro-Crăiescului Maiestat trebuie să se sporească și limba noastră precum și a altor Neamuri. Drept aceia, tu carele vei ceti Cartea aceasta, nu mă judeca pentru cuvintele și vorbele care doară și s-o vedea noao sau streine..." etc. (*B.R.V.*, tom. II, p. 282).

Din pasajul citat, se pot desprinde următoarele :

1. Preocuparea autorului de „a alege" cuvintele.

2. Criteriile alegerii sînt : a) originea românească a cuvintelor ; b) expresivitatea lor în cadrul teritoriilor de limbă românească.

3. Șincai conchide că limba românească trebuie „să se îndrepte și și să se sporească" după o „*normă*". E important de observat că pentru Șincai, ideea de normă este legată, așa cum am văzut, de limba „tocma românească" adică de limba vie, de limba poporului.

Deși criteriile de selecționare a cuvintelor sînt mai precis conturate decît la Micu, poziția acestor doi reprezentanți ai Școlii ardelene este în esență aceeași : ei fac o demarcație netă între operele destinate publicului larg și limba operelor destinate cercurilor de cititori străini. Și nu trebuie să uităm că majoritatea operelor lor sînt scrise pentru marele public.

Hronica românilor (Aspecte ale limbii și stilului).

Titlul exact al cronicii, așa cum reiese din manuscrise, este *Hronica românilor și a mai multor neamuri, în cît au fost iale așa de amestecate cu românii, cît și lucrurile, întîmplările și faptele unora fără de ale altora, nu se pot scrie pe înțeles, din mai multe mii de avtori, în cursul de 34 ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos alcătuită.*

Titlul însuși ne pune în contact cu munca enormă pe care acest învățat ardelean a depus-o pentru a face lumină asupra evenimentelor mai de seamă ale istoriei patriei. În acest scop, autorul recurge la izvoare latine, grecești, bizantine, poloneze, maghiare, germane, la cronicile moldovene și muntene, la lucrările în manuscris ale lui Micu (pentru istoria Transilvaniei)

După relatarea evenimentelor, Șincai face trimiterile la istoricii consultați. Astfel, de exemplu, evenimentele de la anul 86 sînt redate în nouă rînduri, iar pentru documentare, Șincai face nu mai puțin de cinci trimiteri. Reiese, prin urmare, încă de la primele rînduri ale cronicii, *intenția autorului de a face o expunere științifică.*

Dar, o inimă caldă ca a lui Șincai nu putea rămîne tot timpul la argumente și contraargumente, la tonul strict referențial. Pe parcurs, scriitorul intervine în discuție cu date rezultate din experiența personală, se indignează împotriva exploatării nemiloase a iobagilor români din Transilvania. Istoricul face atunci loc martorului ocular : „Ba proștii (țăranii n.n.) la atîta ajunsese pe *vremea mea* (s.n.) de se vindea ca dobitoacele fără de loc, nu cu locul pe care lăcuia împreună ; afară de slujbele care le făcea domnilor pămîntești, începînd de luni pînă sîmbătă, vara în toată săptămîna, peste tot anul. Dumineca, fiindcă alte nu se putea lucra, domnii cei pămîntești pe iobagii săi îi trimitea cu cărți pe la alți domni (G. Șincai, *Învățătură firească...*, București, Ed. științifică, 1964, p. 10, nota 1).

Deci, în linii mari, cronica lui Șincai este o expunere științifică, presărată cu cîteva luări de atitudine, narațiuni din experiența personală, exclamații etc.

Limbă și stil

În opera lui Șincai găsim arhaisme ca *lăcuia, chiar* (cu sensul de *clar*, atestat în secolul al XVI-lea) *soții romanilor* ; termeni și expresii populare ca : *sugman, țundră, cu droaia, s-au înturnat* — alături de neologisme luate din limba latină : *decreturi, rezoluție,* înălțimea *autorității* voastre, *attentat, audiență, comisariu, comisie, confederație, fundație, securitate, inscripție* ; neologisme de proveniență greacă : *fisognomie ;* de proveniență maghiară : *„tudumana* preoților românești", *taşcă* (geantă) ; neologisme de proveniență germană : *feldmareșal, mașină* ; neologisme romanice etc.

Amestecul acesta de arhaisme şi cuvinte populare cu neologisme de proveniență diferită constituie nota caracteristică esențială a scriitorilor din epoca de tranziție (alături de fonetismele noi şi cele arhaice).

Apariția neologismelor în opera istorică a lui Gheorghe Şincai este determinată şi de faptul că în proporție de 30%, opera lui Şincai se compune din reproduceri de texte din autori străini, în sprijinul tezelor sale. *Hronica este astfel în bună parte o traducere din limbile latină, maghiară, germană, italiană* etc., fapt insuficient relevat de cercetători, ceea ce determină într-o măsură mai mare introducerea de neologisme din aceste limbi şi în special din limba latină medievală.

Dar mai important pentru istoria limbii mi se pare faptul că alături de autorii străini, Şincai reproduce pasaje întregi din Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Anonymus Valachicus (în mss), Istoria bălăceneasca (citat Codex Balacianianus), iar pentru Istoria Transilvaniei face apel la manuscrisele lui Micu. *Cronica prezintă astfel aspecte ale limbii române din toate provinciile locuite de români, reeditează ca procedeu ceea ce făcuse Biblia (1688) în cadrul literaturii religioase.*

Mai trebuie subliniat faptul că fragmente din cronică au apărut încă în timpul vieții autorului în calendarele românești din Buda, 1808, 1809, deci se poate spune că parțial au avut o largă circulație.

Sintaxa lui Şincai se resimte atît de influența textelor vechi religioase, a textelor istorice, cît şi de sintaxa latină. Uneori apar şi trăsături caracteristice ale sintaxei populare. Din toate compartimentele limbii, sintaxa este cea mai tributară trecutului, mai arhaizantă. Fonetica şi lexicul prezintă oscilațiile caracteristice epocii de tranziție între vechi şi nou

Şincai îşi propusese să facă ştiință (istorie) îndemnat de scopuri patriotice. Predomină deci în opera lui Şincai stilul expunerii istorice. Pe alocuri, însă, scriitorul se îndepărtează de tonul calm al argumentelor şi introduce amănunte rezultate din experiența personală, descrie cu o notă de pronunțat realism condițiile de primire în ordinul iezuiților sau viața grea a iobăgimii române din Transilvania. Sub aspect stilistic, cronica lui Şincai nu reprezintă un pas înainte. Superioară ca documentare lucrărilor istorice anterioare, cronica este din punct de vedere artistic pe o treaptă inferioară multora din cronicile moldovene şi muntene.

Principalele merite ale cronicii sînt în afara contribuției de ordin istoric — cele de ordin lexical, fie că este vorba de o expunere care-i aparține autorului, fie că este vorba de texte traduse. Şincai introduce sau consolidează în limbă un mare număr de termeni prin intermediul limbii latine, grecești etc.

Contribuția lui Şincai la îmbogățirea lexicului limbii române nu se rezumă la Hronică. El tipăreşte „pentru folosul şi procopseala şcoalelor normăleşti şi a neamului românesc", în 1785, la Blaj *Îndreptare către aritmetică*, manual care punea problema unei terminologii de specialitate în limba română. Trebuie să precizăm că primul manual de

aritmetică în limba română apăruse la Viena în 1771 (*Ducere de mînă către aritmetică...*) și era un manual bilingv, româno-german. Manualul lui Șincai prezintă o terminologie matematică de origine latină și germană, la care el adaugă o serie de creații proprii prin calcuri. Iată cîțiva termeni din domeniul matematicii folosiți de Șincai : *adaogere (adunare, scoatere (scădere, înmulțire, împărțire, summa, factori, productul, multiplicator, multiplicand, țifră* (cifră), *regula detri* (sic) *cea dreaptă și întoarsă* (regula de trei simplă și compusă), *espresie* (aritmetică), *plus, minus* etc. Unii din acești termeni au rămas pînă astăzi în terminologia de specialitate.

Tot în timpul vieții lui Șincai, la 1806, a apărut fără menționarea numelui său *Povățuire către economia de cîmp.* Autorul încearcă să popularizeze în mase noțiuni de agricultură, pomicultură, viticultură, zootehnie, apicultură etc. Scopul său fiind în primul rînd acela de a fi înțeles de locuitorii satelor din Transilvania, noțiunile de specialitate sînt luate din graiul popular al regiunii. Termenii științifici introduși de Șincai aici sînt puțini : *silitră, turfă, humă, celulă* (la fagurii de albine) *chilindru* (tăvălug) etc.

Impresionantă este strădania lui Șincai de a crea o terminologie științifică din atîtea domenii diferite. Ea apare mai ales în operele rămase în manuscris ca *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului* (publicată abia în 1964) *Istoria naturii sau a firii, Vocabularium pertines ad tria Regna Naturae.* Citățm cîteva neologisme folosite de Șincai în prima lucrare citată *„microscopurile* sale, adecă cu glăjile cele ce înmăresc toate lucrurile", *elasticitate, proprietățile* trupurilor, *minărariurile,* (mineralele), *pori, orbita, electrică, termometru, esperiența, magnetul* etc. Alături de acești termeni, apar regionalisme și calcuri greu de sesizat astăzi chiar și pentru ardeleni ex : *sbocatură* (confluență), *îmboldorit* (învelit), *cotcă* (minge), *cătreț* (coteț) etc.

După cum se vede, de numele lui Șincai pot fi legate începuturile terminologiei de specialitate într-o serie de discipline ca matematica, științele naturii, fizica. Chiar dacă unele lucrări nu sînt decît traduceri sau adaptări, efortul traducătorului, la acea vreme, poate fi omologat din punct de vedere al terminologiei cu o creație. „Traducerea la aceste începuturi — precizează acad. D. Prodan — nu este numai ceea ce sîntem obișnuiți să credem azi, o transpunere comodă dintr-o limbă în alta, de noțiuni cunoscute într-un limbaj științific deplin format... La începuturi, traducerea punea autorului ei adeseori probleme mai grele chiar decît scrisul „original" într-un limbaj care-i este familiar" (Prefață la *Învățătură firească...* Ed. științifică, 1964, p. 5).

Șincai, ca majoritatea reprezentanților Școlii ardelene, a fost determinat de situația obiectivă a națiunii și a limbii române să mediteze asupra problemelor limbii române, să aducă argumente în favoarea latinității ei, să contribuie la opera de modernizare a limbajului științific (urmare firească a schimbărilor economice și sociale petrecute în societatea vremii), să propună normarea limbii pe baza limbii populare. Apa-

rent, ar exista o inconsecvenţă între ultimul principiu şi scrierea etimologizantă. Trebuie să precizăm însă că Şincai — ca şi Samuil Micu şi Petru Maior, de altfel — considera scrierile etimologizante drept un mijloc de demonstrare a latinităţii limbii noastre în faţa străinilor şi învăţaţilor ; ei au întrebuinţat întotdeauna în scrierile lor pentru popor o limbă pe care Russo o numea „obştească".

Am ţinut să facem aceste precizări, deoarece în legătură cu Şcoala ardeleană şi reprezentanţii ei s-au conturat de-a lungul anilor două poziţii antonimice : una de apoteozare şi alta de rezervă — ultima, rezultată dintr-o confuzie a Şcolii ardelene cu exagerările latiniste. Studiile, monografiile, ediţările şi reediţările din ultima vreme înlătură treptat atît anecdotismul sentimental cît şi pamfletarismul lingvistic, pentru a face loc unei adevărate reconsiderări ştiinţifice, pe care marea strădanie a acestor învăţaţi o îndreptăţeşte pe deplin.

PETRU MAIOR ŞI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

Izvorîtă din ideea „măririi naţiei româneşti", opera lui Petru Maior prezintă asemănări, dar şi deosebiri substanţiale faţă de cea a predecesorilor săi. Poziţia sa mai realistă în problemele generale ale limbii îi conferă un loc aparte în cadrul Şcolii ardelene.

Părerile lui Petru Maior despre originea poporului şi a limbii române

— Petru Maior caută originea poporului român în coloniştii aduşi de Traian din Italia în Dacia. Dar aceştia „cînd au venit în Dacia au aflat această ţară cu totul deşartă de lăcuitori". (Din *Lexiconul de la Buda*, 1825, cf. Gh. Bulgăr, *Scriitorii români despre limbă şi stil*, p. 56). Această idee a unei Dacii lipsită de populaţie este, evident, o exagerare puristă, care n-a rezistat istoriceşte.

Alte teze istorice ale lui Petru Maior au fost însă verificate de cercetările ulterioare. Exemplu : teza că în Transilvania şi Oltenia au fost făcute cele mai puternice colonizări romane şi aceea a continuităţii elementului român în Dacia.

— Cărturarul ardelean caută originea limbii române nu în latina clasică, aşa cum afirmaseră Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, ci în latina populară pe care o numeşte „lătinească comună" sau „poporană".

El vede în latina clasică şi populară două aspecte ale aceleiaşi limbi, ca şi lingviştii de astăzi.

— Limba latină clasică sau „gramaticească", după Pentru Maior, s-a dezvoltat din limba latină populară : „Mai veche este firea decît măies-

tria. *Limba latină cea din cărți născută din limba latină poporană, adică din limba poporului fu prefăcută precum orice limbă cultivată din limba poporului au luat începutul său;* după aceea fu pe încet mult avuțită, frumusețată și cu nouă și nouă strălucire diresă pînă în zilele acelui mare orator al romanilor, Cicero, care timp s-au zis eta sau veacul cel de aur al limbii latine cei „gramaticești" (Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi, 1825, pag. 67—70).

Celelalte limbi romanice descind, după Petru Maior, de asemenea, din latina populară nu din latina clasică cum afirmaseră ceilalți corifei ai Școlii ardelene.

— *Petru Maior afirmă cu tărie că limba românească e mai aproape de limba latină decît limbile romanice din apus.* Luînd ca exemplu limba italiană, Petru Maior arată că această limbă prin „longobarzi și prin ai săi învățați s-au abătut de la limba poporului roman cea veche". *(Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi,* 1825, p. 68). Concluzia lui Petru Maior este: ...„urmează că limba românească e mai curată limbă latinească a poporului roman celui vechi decît limba italienească cea de acum și mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi decît din limba italienească cea de acum" *Dialog...,* p. 63).

Apropierea mai mare a limbii române de limba latină populară, în raport cu celelalte limbi romanice care sînt mai împestrițate cu elemente străine și au suferit influența puternică a latinei literare, este de asemenea o teorie confirmată de romanistica modernă.

— Plecînd de la teza istorică greșită că romanii au găsit o Dacie „deșartă de lăcuitori", Petru Maior nu putea admite influența limbii dacilor asupra limbii latine. Maior consideră absența substratului dacic din limba română drept un important punct de sprijin al teoriei puriste, căci „așa mai cu lesnire au putut să se țină întregimea limbii române" *(Lexicon,* 1825).

În fața savanților străini care vorbeau de substratul dacic în limba română, Maior nu cedează, ci își apără cu un zel, demn de o cauză mai justă, punctul său de vedere eronat. Polemicele duse de Petru Maior pe această temă au scos în vedere abilitatea sa și talentul său de polemist, dar nu și justețea cauzei ce o apăra.

— Petru Maior constată că „nu putem tăgădui *că în limba românească sînt vîrîte cuvinte de ale slovenilor cu care am petrecut împreună".* Recunoscînd prezența elementului slav în limbă, Petru Maior stabilește just că „slovenii de țesătura limbii românești cea din lontru nici cum nu s-a atins" *(Istoria pentru începutul românilor în Dachia,* Buda, 1812, p. 307), adică structura gramaticală a rămas cea latină, iar influența slavă a afectat doar lexicul. Termenul „vîrît" pe care Petru Maior îl întrebuințează în legătură cu cuvintele de origine slavă arată poziția lui față de aceste cuvinte: cuvintele acestea trebuie epurate (ele fiind ușor de identificat) *„pentru a face curată limba românească" (Dialog...).*

Dacă punctul de plecare este just, adică recunoașterea prezenței elementelor slave în lexicul limbii române, concluzia a fost dăunătoare prin încercările de a pune în practică aceste concluzii.

Dialectele limbii române

— Petru Maior semnalează în mod just că : „între români sînt mai multe dialecte", că principala deosebire între dialecte stă în „pronunciare" și în lexic, că românii din nordul Dunării au o singură limbă scrisă („ba în cărți nici nu au fără un dialect singur") ; dialectele sud-dunărene aparțin limbii române și se caracterizează prin „copia sau mulțimea cuvintelor celor grecești".

Explicația apariției dialectelor românești este însă greșită : Petru Maior, mergînd pe linia puristă a originii poporului și limbii române, neagă formarea dialectelor în nordul sau sudul Dunării. Dialectele limbii române s-au format încă în Italia în țara de origine a coloniștilor, care „mai multe dialecte au adus cu sine" (cf. textului reprodus de Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 54).

Neologismele

Petru Maior constată că pînă atunci (începutul secolului al XIX-lea) în limba românească s-a vorbit numai de „lucruri de casă, de lucruri de jos, de care grăiesc toate moașele". În etapa nouă, „datorită dezvoltării științelor ceale înalte", e nevoie ca limba română să fie îmbogățită cu termenii corespunzători. Care este calea cea mai indicată pentru îmbogățirea limbii române ?" Împrumuturile din limba latinească, cea corectă (adică limba latină literară n.n.), împrumuturile din limbile înrudite surori, limba italienească, limba franceză și cu cea spaniolească",

În privința îmbogățirii limbii prin împrumuturi din limbile romanice, observăm că Petru Maior este un precursor al recomandării italienismelor în limba română literară și un continuator al lui Paul Iorgovici în privința introducerii de termeni francezi (*Observațiile* lui Paul Iorgovici apăruseră la 1799). Linia introducerii de neologisme din limba latină și limbile romanice a fost adoptată ulterior de toți filologii, bineînțeles, nereducînd posibilitatea de îmbogățire a limbii române doar la limbile romanice.

Părerile lui Petru Maior despre ortografie

În anul 1819 Petru Maior tipărește la Buda lucrarea intitulată „*Orthografhia romàna sive latino-valachica una cum clavi qua penetralia vocium raserantur*". Autorul împarte lucrarea în șase capitole : 1. Despre

litere în general, 2. Despre litere în special, fiecare literă este reluată și analizată din punct de vedere fonetic, istoric, 3. Despre diftongi, 4. Accente, 5. Apostrof, 6. Împărțirea cuvintelor în silabe.

După Petru Maior, limba română are 20 de litere între care notează pe Q, cel puțin 13 diftongi, adică mai numeroși decît în limba italiană care are doar 7 diftongi.

Pasul înainte făcut de Petru Maior față de ceilalți corifei ai Școlii ardelene este în privința notării grupului consonantic *cl, gl,* în cuvintele de origine latină cu : *che, chi, ghe, ghi* (exemplu : ochi, vechi, ghiață) ; notarea consoanelor *ș* și *ț* ca în ortografia actuală *(tătuș,* p. 58). Deci aceste semne ortografice pentru redarea consoanelor *ș* și *ț* sînt introduse în limba noastră de Petru Maior și confirmate mai tîrziu de Maiorescu.

La capitolul al doilea, despre litere în special, Petru Maior semnalează adevărata pronunțare românească. (La p. 48 „căci *s* înainte de *b, d, g, m, n, r, v,* se pronunța ca *z*" ; totuși el transcrie exemple cu *s,* ex. : sboară, sgură, pismă etc.).

S-ar putea da exemple despre fiecare literă în parte, pentru a sublinia cele arătate mai sus. Contradicția fundamentală a acestei lucrări constă în înregistrarea justă a fonetismelor limbii române și optarea, în cele mai multe cazuri, pentru o transcriere nefonetică.

Petru Maior este primul lingvist român care tratează despre apocopă, sinereză, sincopă, metateză etc., definind aceste noțiuni și aducînd în cele mai multe cazuri exemple care se citează și astăzi în manualele de istoria limbii.

Concluzia care se desprinde din această lucrare este : românii trebuie să scrie cu litere latine și să urmeze regulile de ortografie preconizate. Autorul se dovedește în multe privințe nu numai un precursor în filologia noastră, dar și în filologia romanică.

Lexiconul de la Buda

Petru Maior aduce o contribuție substanțială la revizuirea materialului strîns de Micu, Coloși, I. Corneli etc. și care apare la 1825 sub titlul *„Lexicon românescu-lătinescu, ungurescu-nemțescu* quare de mai mulți autori în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucrat".

Acesta este primul mare dicționar etimologic al limbii române, (În 1822 apăruse la Cluj dicționarul lui Bob). Subliniind acest merit nu trebuie să uităm că, pe lîngă marele efort întreprins de cărturarii ardeleni de a stabili originea latină a cuvintelor românești, pe lîngă utilizarea cu pricepere a legilor fonetice ale limbii române, există multe etimologii forțate. De dragul purității limbii, substantivul „*ceas*" este derivat de la *caedo, caesum, caesura,* quia in 24 partes quasi caesuras est „devisa" („cf. T. Maiorescu, *Critice,* Socec, 1874, p. 332) ; *bîrfeală*

derivă prin „methatesim et antithesim" din latinescul *fabella ; cimilitura* din *similtura* — similitudine (cf. D. Popovici : *La Litt. roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 259).

Dar meritele Lexiconului întrec cu mult deficiențele. Într-o scrisoare adresată de I. Corneli lui Samuil Vulcan, acest colaborator al lexiconului vorbește astfel despre intențiile lui Maior : „Maior... ar dori și cu niște cuvinte pîn-acum adevărat numai la cei literați și învățați români cunoscute, a completa Lexiconul și a îmbogăți limba și a lumina națiia noastră carea întru exprimarea unor lucruri pînă acum e săracă și lipsită de termeni expresivi..." (Scrisoarea lui I. Corneli, reprodusă de Al. Rosetti și B. Cazacu, *op. cit.*, p. 385).

Reiese din aceste rînduri că inițiativa îmbogățirii dicționarului cu neologisme îi aparține lui Petru Maior precum și *îmbogățirea limbii române literare cu neologisme în special* de origine latină și romanică care s-au dovedit trainice ; *economie și finanțe : bancă, capital, creditu, creditoru, favrica; proprietate, transportu ; politică : complotu, convenție, gazeta, nație, parlamentu, tiran* etc. S-ar putea continua citatele din toate domeniile de activitate. Este necesară însă o precizare : că nu toți acești termeni apar pentru prima dată în limba literară odată cu Lexiconul. Exemple : termenul *tiran*, citat de Rosetti, este frecvent în secolul al XVII-lea, la fel, termenii *epilog, poezie* etc. Deci, rolul adevărat al dicționarului este, pe de o parte, acela de a consacra în limbă o serie de termeni existenți, dar insuficient de cunoscuți și răspîndiți, pe de altă parte, de a introduce și a explica în limba noastră termeni încă necunoscuți pînă la acea dată.

Un alt merit al dicționarului este de a fi înregistrat *formele populare și regionale, de a face trimiteri la formele literare și invers.* Sînt înregistrate însă nu numai cuvintele populare sau arhaice, de origine latină, ci și cele de altă proveniență, care au o valoare circulatorie deosebită : *hodină*, a *deosebi, catrafuse.* Dicționarul pleacă deci de la situația reală a limbii, oricît de importantă li s-ar părea, pentru poziția lor, etimologia.

În fine, trebuie subliniat meritul normativ al Lexiconului. Autorii dau indicații cu privire la genul și numărul substantivelor, cu privire la conjugări, la funcțiile gramaticale ale unui cuvînt, separă formele literare de cele regionale. Autorii nu inventariază doar materialul lexical, ci arată cum trebuie folosit *corect* acest material în procesul comunicării.

Limba și stilul operelor lui Petru Maior

Pe lîngă nota comună cu ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene — utilizarea neologismelor alături de termeni arhaici sau regionali — operele lui Petru Maior aduc o serie de italienisme și cîteva influențe aromânești.

Italienismele. Se știe că Petru Maior a studiat la Roma cinci ani și că a tradus din limba italiană *Întîmplările lui Telemach* de Fénelon, (Buda, 1819). Atît studiile de la Roma cît și contactul strîns cu textul italian, după care a tradus îl fac să introducă și în limba noastră termeni ca : *prigioner* (prizonier), *copia* (mulțimea), *maschherați* (mascați), *isolele* (insulele), *arhitetura, sovran* (suveran) etc. Petru Maior anticipează astfel tendința pe care Heliade o va duce mai tîrziu la excese. (Vezi St. Cuciureanu : *Italienisme la Petru Maior* în *Studii și cercetări filologice*, Iași, 1959, fasc. 1—2 an X).

Petru Maior nu este numai unul dintre primii dialectologi români ; el este *primul care recurge la ajutorul dialectelor transdanubiene pentru îmbogățirea limbii române.* Contactul lui Petru Maior cu colonia aromână din Buda, precum și lucrările lui Gh. Roja despre aromână au lăsat urme în opera sa. Maior încearcă să introducă în limba scrisă termeni ca *ma* (dar), *escu* (sînt), *geană* (deal), *demîndă* (poruncește) (cf. D. Popovici, *La Litt. roum. à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 256 și D. Macrea, *Lingv. și fil. rom.*, 1959, p. 63).

Mijloacele de exprimare utilizate de Maior sînt dictate de text, nu de considerații etimologice. Astfel, conchide St. Cuciureanu în studiul citat : „Concomitent cu împrumutul străin, Maior recurge la limba română veche, la uzul popular și la dialecte...". El nu evită cuvintele nelatine de orice proveniență ar fi. Ceea ce îl interesează este rezolvarea problemelor de limbă pe care le ridică textul.

La prima vedere, opera lui Petru Maior pare plină de contradicții : operele sale apar cînd sub haina etimologică, cînd sub cea fonetică. Lucrarea care arată limpede concepția lui Petru Maior despre limbă și în același timp ilustrează și procedeul celorlalți doi corifei ai Școlii ardelene este *Orthographia romana sive latinovalachica...*, apărută la Buda în 1819. La sfîrșitul acestei lucrări, între paginile 54—102, Maior introduce „Dialogul pentru începutul limbei romane" în stînga cu litere latine, în dreapta cu slove chirilice. În haina literelor latine, textul este scris etimologizant, cu slove chirilice, este scris fonetic. Iată un exemplu :

Text cu litere latine	*Text cu slove chilirice*
„Cu mulți am prensu...	Cu mulți am prinsu
vorba despre aquesta :...	vorba despre aceasta ; ma nice,
ma neque cu unul...	cu unul nu m-am întâlnitu de
nu m'am intélnitu de *quare*	*care* să mă fi despărțit
si me fi despartit multimitu	mulțămitu.

(Petru Maior, *op. cit.*, p. 55).

Același text, pe aceeași pagină, în două transcrieri diferite, e grăitor pentru concepția scriitorului care urmărea, de fapt, atît să poată demonstra latinitatea limbii române cu ajutorul alfabetului latin și al textului din stînga, cît și să se facă înțeles de public, prin textul cu chirilice, transcris fonetic, din dreapta.

Reiese de aici clar că Maior a utilizat în mod deliberat două ortografii tinzînd, bineînţeles, să familiarizeze cititorii cu cea nouă.

Stilul polemic. Opera de căpetenie a lui Petru Maior este *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia,* Buda, 1821. Prefaţa acestei opere e un monument de abilitate. Pentru a putea răspîndi în mase ideea originii romane a poporului şi a limbii române, pentru a putea recurge la atacuri violente împotriva unor adversari, încă în viaţă, care ocupau funcţii importante în imperiu, Petru Maior susţine că e convins că asemenea idei, ca originea latină, îi vor face pe români *mai... ascultători şi mai credincioşi faţă de maiestatea sa împăratul şi faţă de seniorii locali.* Astfel, Petru Maior se asigură de pasivitatea celor mari pentru a putea discuta în voie cu adversarii aşezării temeinice a românilor din Transilvania.

Faţă de adversarii ideilor sale, Petru Maior se arată implacabil. Încă din prefaţa *Istoriei...,* stilul polemic se arată în toată plenitudinea sa : „Zburdare aşa nedumerită în mulţi din cei streini scriitori iaste de a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoţilor romanilor celor vechi, ori ce le şopteaste lor duhul acela carele mai de mult spre aceea îi întăriia pre varvari ca pre romani sau ca pre Domnii lor să-i urască sau lor ca previteajilor biruitori a toată lumea şi să le prizmuiască cît şi cînd fără de nici o dovadă iscodesc ceva sau şi minciuni apriate spun asupra românilor încă socotesc că lumea întreagă e datoare să creadă năluciriile lor că de bucată de vreme *precum măgariu — pre măgariu scarpină aşa unii de la alţii imprumutînd defăimările fără de nici o cercare a adevărului de isnov* le dau la stampă (presă), şi, cu cît românii mai adînc tac, nemica răspunzînd nedreptilor defăimători, cu atîta mai vîrtos se împulpă pre români a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori".

Scriitorii străini care contestă romanitatea sau continuitatea noastră în Dacia „spun minciuni *apriate...* Atacul este direct, necruţător. Petru Maior arată în prefaţă ceea ce va demonstra şi în cadrul operei sale istorice că e hotărît să răspundă celor ce „micşorează şi se împulpă pre români".

Unul din adversarii ideilor lui Petru Maior este Josephus Sulzer. El este după Petru Maior „urzitoriul fabulei" care spune că „românii în suta a treisprezecea de preste Dunăre au venit în Dachia".

Pentru a scoate în evidenţă netemeinicia argumentelor lui Sulzer, Petru Maior începe prin a-l prezenta pe Sulzer, omul pe care l-a cunoscut bine la Reghin (unde Sulzer stătuse multă vreme cu regimentul în care era ofiţer). Iată cum trasează Petru Maior portretul acestui ofiţer, pentru a conchide, evident, că un asemenea om nu era capabil de obiectivitate ştiinţifică : „om neîndestulat cu soarta sa crezîndu-se a fi vreadnic de mai mare pîne ; şi fiindcă muiarea şi cele douo fete ce avea nu le putea ţinea cu acea pompă cu care dorea să necăjea ; de unul născut al său fecior întru acelaş regiment cadet încă era îngrijat.

Om era de prejudecăţi cuprins şi apăsat care îl făcea ca nu atîta să cearce adevărul lucrurilor precum ca să afle doveade oricît de supţiri şi

fără putere spre adeverirea celor ce și-au băgat o dată în cap și spre a-și răsfuga patima sa. Din haractirurile unui om avea obiceiul a judeca asemenea de toată ginta din care era omul acela" (P. Maior, *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia*, p. 247).

După acest portret Petru Maior arată cum în discuțiile personale avute cu Sulzer, la Reghin, o dată i-a povestit acestuia o întîmplare din copilărie. Spre marea lui mirare, peste cîțiva ani Petru Maior a văzut relatarea sa notată de Sulzer în istoria Ardealului. Deci o altă metodă a lui Petru Maior este prezentarea caricaturală a personajului, nesfiindu-se în toiul luptei să recurgă la argumente intime, dar pregnante.

Contribuția lui Petru Maior la dezvoltarea stilului polemic este o rezultantă a temperamentului și activității sale.

CONCLUZII

1. În comparație cu ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene, Petru Maior a avut un mai pronunțat simț al realității și mai multă abilitate. Datorită acestor calități Petru Maior a reușit să-și publice, cu toată opoziția lui Bob, încă în viață fiind, majoritatea operelor sale. Practic, se poate spune că, Petru Maior a avut influența cea mai mare dintre reprezentanții Școlii ardelene.

E suficient să ne gîndim la prefața lui Paris Mumuleanu din *Caracteruri*, 1825, la aprecierile lui Eliade, Negruzzi etc. pentru a vedea în ce măsură opera lui Petru Maior a contribuit la cultivarea dragostei de limbă și popor în țările române.

2. Maior se dovedește plin de tact în introducerea unor idei noi, în procedeele întrebuințate. Astfel în cele mai importante probleme ale vremii, scrierea cu litere latine sau îmbogățirea limbii cu neologisme, Maior recomanda ca totul să se facă cu tact, treptat. Alături de textul cu slove chirillice, alături de un neologism pe care-l consideră inaccesibil el nu uită să dea corespondentul vechi, ex. alături de *ocazie* găsim în paranteză termenul vechi (prilej), *stampă* (tipar), *memorie* (aducere aminte).

Maior nu este numai un scriitor clasificat de istoria literaturii și filologiei printre scriitorii din faza de tranziție, dar prin tot ce a întreprins, prin procedeele sale dovedește că a fost conștient de acest rol considerîndu-se însuși ca atare. El a contribuit mai mult decît toți reprezentanții Școlii ardelene la deschiderea unei noi epoci în cultura noastră : epoca modernă.

I. BUDAI-DELEANU

(Opera poetică)

Opera poetică a lui Budai-Deleanu se compune din *Țiganiada* și *Trei viteji* rămase în manuscris. Prima valorificare a *Țiganiadei* — scrisă în 1812 — a avut loc în 1876, deci într-un moment cînd limba

română literară intrase în perioada desăvîrşirii ei ca instrument de exprimare artistică. Astfel, practic, *Ţiganiada* n-a contribuit la dezvoltarea limbii române literare. Studiul pe care-l întreprindem este valabil doar pentru determinarea posibilităţilor creatoare ale lui Budai-Deleanu.

În „Prolog", scriitorul îşi exprimă admiraţia faţă de Roma şi Elada, care au crescut „oameni întru podoaba şi măiestria voroavei deplin săvîrşite". Aceste cetăţi au reuşit să realizeze opere literare demne de eroii care s-au ridicat din sînul lor.

Poporul român nu este lipsit de eroi : Ştefan şi Mihai sînt demni de pana lui Omer sau Virgiliu, solicitînd un condei epic. Scriitorul ar fi dorit să realizeze o operă epică, dar „neajungerea limbii româneşti" îl „dezmîntă" şi-l îndeamnă spre „o jucăreauă" eroi-comică cum este *Ţiganiada*. Deci două motive îl îndreaptă spre epopeea eroi-comică „neajungerea limbii" şi dorinţa de a introduce printre români acest gen nou de poezie.

Limba operei

În *fonetică*, fonetismele ardeleneşti, regionale (din Ţara Haţegului de unde era originar) alternează cu fonetismele mai noi care s-au impus în limba literară.

Morfologie

Sub aspect morfologic, limba operei poetice a lui Budai-Deleanu se caracterizează prin elemente vechi şi regional-populare. Dorinţa de a reda întocmai vorbirea ţiganilor îl duce la prezentarea demonstrativelor de apropiere sub forma : *hăsta, hasta, ahasta*. Elementele predominante sînt însă cele regional-populare.

Sintaxa

Ceea ce conferă un caracter greoi sau învechit pe alocuri textului, este în primul rînd folosirea arhaică a conjuncţiilor şi prepoziţiilor. Acestea apar cu sensuri deosebite faţă de azi. Exemple : *pentru*=despre; *drept*=pentru ; *cît*=încît ; *că*=dacă. La aceste observaţii trebuie adăugată şi topica. Autorul recurge în mod frecvent la dislocarea atributului de substantivul pe care-l determină, procedeu frecvent în poezia contemporană. Exemplu : „Mare într-adevăr făcuşi greşeală" sau „Multe el făcea vitejii în lume". O asemenea dispunere a elementelor sintactice duce de multe ori la obscuritate sau la perceperea greoaie a sensului.

Lexicul

Eroii poemului sînt în general oameni din popor. În funcție de eroii aleși autorul recurge în mod deliberat la un lexic predominant popular, compus din termeni de circulație în toate regiunile. El precizează : „caută a lua aminte că poetul în voroava sa deobște să țină prețutindeni de chipul vorbei de obște și întrebuințează cuvinte obștite (comune) între țărani, afară de întîmplări cînd vorbește altcineva, căci atunci așa și chibzuiește voroava ca să fie cuviincioasă persoanei care vorbește" (cf. *Contribuții*... vol. III, p. 8).

Deci, în general, lexicul poemului va fi predominant popular, cu excepția cînturilor 10 și 11, cînd se dezbat probleme politico-sociale, cînd intră în scenă persoane instruite sau în diverse note aflate în manuscris. Aici apar pe scară largă neologismele de origini diferite, dar mai cu seamă romanice. Budai-Deleanu introduce o serie de neologisme ca *autoritate, elegant, fanatism, antișambră, argument, democrația, deputăția, despoția, intrigă, intriganți, monstru, monarhia, prolog, răvoluție.*

Alte elemente lexicale componente sînt arhaismele și creațiile personale. Scriitorul întrebuințează unele arhaisme (duroare) cu scopul de a reda culoarea epocii, cu intenții stilistice, deci. Evocînd figura lui Țepeș, Budai-Deleanu precizează într-o notă că a introdus în mod intenționat felul de a vorbi de pe vremea voevodului. La aceste elemente — arhaice chiar de pe vremea scriitorului — mai trebuie adăugate elementele de circulație generală din epoca scriitorului care s-au învechit cu trecerea anilor.

Creația lexicală personală este determniată atît de sărăcia vocabularului, cît și de înclinația naturală a autorului spre preocupările filologice și lingvistice. De remarcat faptul că Budai-Deleanu nu face abuz de aceste creații personale. Creația lexicală personală se compune din :

a) derivate din cuvinte cunoscute, exemplu : diregător — a direcători, suflet — sufleție, cumplit — cumpleție, jale — jelos, teacă — a înteca, creștin — creștinia, nemuritor — nemuritorie ;

b) schimbarea funcției gramaticale, exemplu : adv. îndelete devine substantiv : „Lăsînd aceste cete pe-alt îndelete

Să strîngem îndată a noastre cete" ;

c) prin schimbarea genului substantivelor : culcuș — culcușă. Exemplu : „Ca din culcușă iepurii scorniți așa ieșiră" ; *adjectivul* devine *adjectiva* (s.f.) ; zoră — pl. zori ;

d) schimbarea conjugării verbelor : a îmbărbăta — a îmbărbăți. Unele verbe la prezent apar sub forma *adulm* (adulmec), *amet* (ametesc).

Cele de la punotele *c* și *d* sînt determinate în special de necesități de ritm și rimă.

Stilul

Budai-Deleanu este cel dintîi scriitor român care a formulat în diverse note utilizarea cuvintelor „chiverniseala lor", după necesități stilistice, pentru a individualiza personajele. Astfel, el arată că redînd întîmplări din viața unor oameni simpli va întrebuința un limbaj comun „de obște", și, că se va abate de la acest limbaj cînd va reda vorbele unui țigan simplu ca, de exemplu, Corcodel; atunci limbajul va deveni mai vulgar, iar cînd va reda vorbirea Florescului limbajul va fi mai ridicat.

Pentru redarea atmosferei de pe vremea lui Vlad Țepeș, autorul arată că va întrebuința termeni de pe vremea de „atunci", pentru dispuța despre organizarea viitorului stat, scriitorul recurge la neologismele obișnuite la oamenii instruiți.

Budai-Deleanu se dovedește a fi un precursor al scriitorilor de mai tîrziu Alecsandri și Caragiale, în alegerea numelor personajelor. Numele personajelor implică și o caracterizare a lor: *Slobozan* — luptă pentru *slobozie*, pentru libertate; *Gurilă*, e bun de gură; *Boroșmîndru*, un om fălos etc.

— Scriitorul utilizează cu pricepere epitetul. Unele epitete, adaptate conținutului comic, sînt de-a dreptul savuroase.

Exemple: se adună „murga boierie" (boierimea neagră a țiganilor); „sfaturi *gurguiate*"; „cîntări *unsuroase*"; „*alba* țigănie". Uneori epitetul nu aparține sferei comicului. Ex.: „Căruntele veacuri" (veacurile de demult).

Alte procedee caracteristice pentru Budai-Deleanu sînt: acumularea de termeni cvasi-sinonimici, repetiții sintagmatice etc.

Constantă este preocuparea autorului pentru umor, pentru crearea unei atmosfere. Unul din mijloacele esențiale pentru crearea atmosferei îl constituie deformările, iperbolizarea, ironia, utilizarea proverbelor.

Cunoscînd bine literaturile clasice și romanice precum și literaturile germană și maghiară, cunoscînd bogatul folclor din Țara Hațegului, avînd pe deasupra și un deosebit talent poetic, Deleanu se dovedește a fi un precursor în tehnica versificației. Iată cîteva din procedeele întrebuințate:

1. *Încălecarea* (l'enjambement), adică continuarea unui vers în versul următor pentru completarea sensului, procedeu care duce la o mai mare sprinteneală și la accentuarea oralității. Ex: „căzu viteazul. Supt el pămîntul se cutremură, iară cel tare suflet al lui părea că din frîntul trupșor, acuș, acuș, îi sare".

2. Rimele ies adesea din stereotipia rimării de substantive cu substantive, verbe cu verbe. Scriitorul rimează substantive comune cu substantive proprii; articolul adjectival — substantiv, ex.: *cele — tocmele*; adverb — substantiv, ex.: *de acie — întîieție*; verb — substantiv, ex: *să părîndară — scară*; pronume — substantiv propriu, ex.: *el — Aristotel*; verb — conj.+pronume, ex.: *zisă — ca să mi să*.

CONCLUZII

Scriitorul a îmbinat în opera sa elemente eterogene, populare, arhaice, neologisme, creații personale, într-un tot armonios. Dar meritele sale de căpetenie constau în crearea unei atmosfere umoristice, a unui gen nou, în arta îmbinării cuvintelor, în inovație, în tehnica versificației.

Din păcate, Budai-Deleanu n-a fost cunoscut la timp și, prin urmare, experiența sa poetică a fost izolată și nu a avut nici o înrîurire asupra urmașilor.

CONCLUZII ASUPRA ȘCOLII ARDELENE

1. Numele reprezentanților Școlii ardelene este legat îndeosebi de lupta pentru afirmarea originii romane a poporului român, originii latine a limbii române, lupta pentru dovedirea unității poporului român din toate provinciile. Aceste idei n-au apărut atunci pentru prima dată printre români. Cronicarii moldoveni și munteni se străduiseră să propage aceleași idei. Dar operele reprezentanților Școlii ardelene au văzut (o bună parte din ele) lumina tiparului, deci au avut o circulație mai mare decît operele cronicarilor care au rămas manuscrise, iar cîteva din operele reprezentanților Școlii ardelene, în special cele referitoare la filologie, au fost scrise într-o limbă de circulație universală la acea dată : limba latină.

2. Reprezentanții Școlii ardelene fac din istorie, filologie etc. arme de luptă pentru dovedirea drepturilor națiunii române. „Nu era o dispută academică ci o luptă pe viață și pe moarte între feudalism și burghezie care vorbea în numele națiunii" (N. David, *Școala ardeleană*, București, 1950, p. 21).

De aici exagerările, de aici patima cu care sînt susținute idei eronate ca ideea purității etnice, introducerea scrierii etimologizante.

Reprezentanții Școlii ardelene considerau ca principal argument în lupta lor cu feudalii locali, originea latină a limbii și a poporului român, care odată dovedită urma să confere cel puțin drepturi egale națiunii române în cadrul principatului Transilvaniei.

3. Exagerările Școlii ardelene în materie de limbă pot fi puse parțial și în legătură cu concepțiile raționaliste ce dominau lingvistica în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. D. Macrea explică astfel aceste exagerări : „Ca în toate celelalte domenii ale științei în care raționalismul idealist exagera ideea perfectibilității domina și în lingvistică credința în posibilitatea transformării limbii prin acțiunea conștientă și metodică a învățaților, ignorîndu-se evoluția ei istorică. Este caracteristică în această privință cererea făcută Convenției de abatele Grégoire în Franța de a fi suprimate prin lege celelalte dialecte franceze și de a fi impus dialectul parizian ca limbă oficială, pentru întreaga țară (D. Macrea, *Lingv. și fil. români*, 1959, p. 45).

4. Trebuie subliniat totuși că reprezentanții Școlii ardelene n-au negat pronunțarea reală din limba română. Chiar dacă au scris *sbora* și *tiera*, ei citeau așa cum am văzut *zboară* și *țară*.

Pe de altă parte oricît de puriști ar fi fost, ei au utilizat în cea mai mare parte a operelor lor o limbă apropiată de popor, inteligibilă.

5. Filologia română le datorează între altele primele gramatici tipărite, primul dicționar etimologic, introducerea alfabetului latin, începutul formulării legilor fonetice. Operele lor în care erudiția istorică s-a împletit cu cea filologică au contribuit la modernizarea limbii, la cultivarea dragostei pentru limba și literatura română.

Ideea latinității a devenit o idee-forță, îmbrățișată de toți românii; sub faldurile ei s-au regăsit atît partizanii unui sistem de scriere etimologizant cît și partizanii scrierii fonetice. Ea a pregătit calea spre unire și se poate afirma că dacă în filologie unele idei au fost infirmate, pe plan politic, adică pe planul luptei pentru unitate națională sub egida conștiinței originii comune, Școala ardeleană, ca port-drapel al năzuințelor populare, a biruit.

BIBLIOGRAFIE

N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, partea întâia, ed. a II-a, revăzută și larg întregită, Buc., Ed. Fundației „Regele Ferdinand", 1933, p. 5—77, 160—324.

Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, vol. I, ed. a treia, Buc., Ed. „Universala", Alcalay et. Co., 1929, p. 1—77, 118—135.

D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 8—10, 185—305, 430—432, 448—485.

George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., Ed. științifică, 1969, p. 297—329.

Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Buc., Ed. științifică, 1966.

D. Prodan, *Supplex libellus valachorum*, ediție nouă, refăcută, Buc., Ed. științifică, 1967.

Al. Rosetti, Boris Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Ed. științifică, 1961, p. 365—425.

P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii lit. române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, Buc., 1926.

Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, Buc., Ed. didactică și pedagogică, 1966, p. 55—70.

Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Ed. științifică, 1968, p. 196—228, 291—292, 298—305.

Romulus Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor*, Buc., Ed. didactică și pedagogică, 1962.

Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700—1821)*, studii și texte, Buc., Ed. pentru literatură, 1968, p. 291—350.

Al. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, Buc., Ed. pentru literatură, 1969, p. 53—55.

Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Buc., Ed. științifică, 1966.

Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai, viața și opera*, Buc., Ed. pentru literatură, 1965.

Gheorghe Șincai, *Opere*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefață și note de Manole Neagoe, Buc., Ed. pentru literatură, vol. I, 1967, vol. II, 1969.

Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Buc., Ed. științifică, 1964.

Alex. Lapedatu, Ioan Lupaș și Sextil Pușcariu, *La centenarul morții lui Petru Maior*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul", 1921 (v. S. P. Părerile lui Petru Maior despre limba română, p. 35—45); extras din *„Anuarul Instit. de istorie națională"*, 1921.

Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, ediție îngrijită, prefață, note și indici de Nic. Albu, Buc., Ed. pentru literatură, 1968.

Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ed. a II-a, îngrijită de Gh. Cardaș., Buc., Tip. „Oltenia", 1928.

Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ediție îngrijită de J. Byck, studiu introductiv de Ion Oana, Buc., Ed. pentru literatură și artă, 1953.

D. Popovici, *Doctrina literară a „Țiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*, în *Studii literare*, IV, p. 112—116.

Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., Ed. Academiei, R.S.R., 1966.

Lidia Sfîrlea, *Observații asupra limbii și stilului „Țiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 130—182.

L. Seche și M. Seche, *Creațiile lexicale personale la I. Budai-Deleanu*, în *L. r.* 1958, nr. 3, p. 39—47.

Ion Rotaru, *Țiganiada de Ion Budai-Deleanu*, în *Analize literare și stilistice*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1967, p. 17—24.

Gheorghe Șincai, *Hronica Românilor*, vol. I și II, Studiu introductiv de Florea Fugaru, Ed. pentru literatură, 1969.

Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Ed. tineretului, ediție critică de Florea Fugaru, 1966.

N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. științifică, Buc., 1962.

L. M. Seche, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu*, în „Țiganiada", Contribuții... vol. III, Ed. Acad., 1962.

ENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU ȘI PROBLEMELE LIMBII LITERARE

În anul 1787 Enăchiță Văcărescu publică la Rîmnic și apoi la Viena (pentru uzul școlilor românești din imperiul habsburgic) *Observații sau băgări-dă-seamă asupra regulelor și orînduelelor gramaticii rumânești.* Gramatica are în concepția lui Enăchiță un rol atît normativ cît și stilistic: „Gramatica iaste meșteșug ce-arată alcătuire / Și toți printr-în-sa pot afla veri ce povățuire / Și-a scrie încă într-ales cu reguli arătate / Pă toți învață d'ale ști fără greșeală, toate. / Și versuri înmeșteșugite arată d'a să face / Siliți-vă a o învăța sau faceți cum vă place". (Ed. Rîmnic, 1787, p. 137).

Distingem în această lucrare trei capitole mai importante : 1) prefața, în care se dezbat cîteva probleme de limbă ; 2) gramatica propriu-zisă ; 3) noțiunile de poetică și versificație.

Ideile principale puse în circulație de gramatica lui Văcărescu sînt următoarele :

— Alfabetul chirilic trebuie simplificat renunțîndu-se la 8 slove ca „netrebuincioase". El păstrează astfel doar 33 slove.

— Limba noastră națională s-a „dăjghinat" în dialecte datorită lipsei unei gramatici și a unui învățămînt în această limbă. *Deci, o limbă devine unitară numai cu ajutorul unei gramatici.*

— Enăchiță consideră drept momente importante în evoluția limbii române literare anul 1688, cînd a apărut *Biblia de la București* și anul 1787, cînd a apărut grămatica sa. (El o considera drept prima gramatică tipărită a limbii române, deși în 1780 apăruse o gramatică a limbii române în limba latină : *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*... de Micu și Șincai).

— Limba literară trebuie să se realizeze, după Enăchiță, pe baza formelor „mai regulate" din provinciile românești, deci *pe o bază supradialectală.* Poziția reiese indirect din capitolul despre sintaxă, unde Enă-

chiță pune în discuție formele *vreu* și *potu* din Moldova, pe care le preferă ca fiind mai „regulate" față de *voiu* și *pociu* din Muntenia ; la fel *lucru* din Transilvania i se pare mai literar decît *lucrez* din Muntenia.

— Autorul discută cîteva asemănări între limba română și celelalte limbi romanice, decurgînd din originea lor latină, precum și unele deosebiri, ca, de exemplu, postpunerea articolului în limba noastră.

— Pe lîngă meritele de ordin teoretic, gramatica lui Enăchiță contribuie și la modernizarea terminologiei științifice românești. Scriitorul are în față două modele : unul italienesc și unul grecesc. El împrumută din limba italiană termeni ca : *nome, pronome, accentu, persona, gheneru* etc. și termeni din limba greacă : *ortografia, diftong, sylaba, frasis, parantesis* etc. Alături de aceștia apar și termeni slavoni din vechile gramatici ca : slove *glasnice*=vocale, *neglasnice*=consoane sau termeni și calcuri întîlnite în vechile gramatici manuscrise : *pătimitor*=pasiv, *singurit*=singular etc. Pentru a nu rupe complet cu tradiția, uneori termenul nou este urmat de sinonimul vechi din gramaticile anterioare ex. : *„nominativă* adică *numitoarea"*.

Terminologia predominantă este însă cea italiană și grecească. Mai rezistenți s-au dovedit a fi termenii de orgine grecească, care, în urma adaptării fonetice și morfologice, s-au impus în limbă într-un număr mai mare. Deci o altă contribuție a lui Enăchiță este aceea la modernizarea terminologiei gramaticale românești.

— La capitolul „Păntru poetică", Enăchiță prezintă versificația clasică greco-latină bazată pe silabe lungi și scurte, adică pe *cantitate* și versificația popoarelor neolatine (italian, francez, spaniol) bazată pe *calitate* (silabe accentuate și neaccentuate). Versificația antică îl obligă pe autor să vorbească despre „picior", ca unitate de măsură a versurilor, felul picioarelor (spondeu, trocheu, iamb, formate din două silabe fiecare) dactili (hexametrul și pentametrul). Important este faptul că enunțarea teoretică este urmată de exemple.

Prezentînd poezia popoarelor neolatine bazată pe accent, Enăchiță își arată admirația față de Tasso, Petrarca, Ariosto și Voltaire. Expunerea de la acest capitol e urmată de trei reguli care trebuie respectate de orice poet și de șase poezii proprii, pentru exemplificare.

Enăchiță credea că limba română datorită bogăției de vocale și diftongi poate oferi modele poetice atît pe bază de cantitate cît și de calitate. Deci gramatica lui Enăchiță, pe lîngă meritele de a fi pus în circulație o terminologie gramaticală după model italian și grecesc, contribuie și la difuzarea unor noțiuni de versificație antică și contemporană autorului.

— Enăchiță Văcărescu a compus și alte versuri decît cele oferite în gramatică spre exemplificare, dintre acestea, cele mai rezistente sînt cele scrise sub influența populară : „Amărîtă turturea", „Într-o grădină" etc.

Enăchiță *încearcă să constituie un limbaj poetic românesc* și recurge, pe de o parte, la influențe clasice, contemporane și lăutărești, dar fără **rezultate durabile**, iar pe de altă parte, la sprinteneala literaturii populare care îl salvează de conformism și frivolitate.

Nu trebuie uitat, în fine, îndemnul său la cultivarea limbii românești, într-o perioadă în care protipendada nu considera limba noastră demnă de a fi o limbă de cultură:

„Urmașilor mei Văcărești,
Las vouă moștenire
Creșterea limbii românești
Și a patriei cinstire".

IANCU VĂCĂRESCU

Numele celui de-al patrulea scriitor ce poartă numele Văcărescu e legat de principalele eforturi de a se crea o cultură națională din timpul său:

1. O școală în limba română susținîndu-l pe Gh. Lazăr.
2. Traduceri din literatura universală pentru teatrul în limba română (*Regulus* de Collin, 1818, *Britannicus* de Racine, 1829).
3. Scrieri originale (versuri) în limba română.

Iancu Văcărescu își are epoca de glorie între 1815—1825. Ulterior, gloria sa merge descrescendo pînă aproape de uitare.

Tematica poeziilor sale e variată: erotică, patriotică, descriptivă (pastel), macabră, filozofică. O asemenea varietate duce la experiențe poetice vaste, atît în ceea ce privește limba cît și tehnica versificației.

Limba lui Iancu Văcărescu este astfel caracterizată de Rosetti-Cazacu în *I R L*, p. 442: „Sub raportul normelor limbii române literare, limba poeziilor la Iancu Văcărescu este lipsită de unitate, particularități arhaice alternează cu particularități moderne, adesea populare; regionalismele stau alături de faptele de limbă supradialectale; formații corecte sînt concurate de formații necorecte, expresii de o reală frumusețe sînt puse alături de expresii artificiale sau banale". Aceste alternări sînt caracteristice scriitorilor din perioada de tranziție.

Problemele principale ale vremii erau cele de fonetică și lexic. În fonetică, Văcărescu se ghidează după fonetismele muntenești, deși introduce uneori și elemente moldovenești.

Lexicul său se caracterizează prin elemente populare, formații diminutivale, un număr considerabil de neologisme și creații lexicale personale. Neologismele au fost introduse cu pricepere, de cele mai multe ori statornicindu-se în limba literară. Mai nesigură se prezintă adaptarea fonetică și morfologică a acestora. În special formarea pluralului prezintă ezitări, iar la verbe se remarcă apariția sufixului verbal *ez* la prezent, persoana I, ex.: *împiez*.

Iancu Văcărescu este primul scriitor român care introduce limbajul tehnic în versuri (cf. Paul Cornea, *Istoria literaturii române*, curs). Ex.: „un gînd *electric* de iubire", *magnet, prizmă, chinină*. El continuă experiența pe care o făcuse mai înainte Budai-Deleanu, dar pe care el n-o cunoștea; introducînd termeni politico-sociali în poezie: *prejudecată, sofietate, miniștrii, tiranie, demagoghii, guvernul, constituția, știința, arta* etc. Acești termeni apar în special în poeziile cu caracter filozofic sau politico-social.

Creațiile personale sînt semnificative pentru întreaga perioadă. Scriitorul simte fie nevoia înnoirii, fie nevoia acomodării la necesități de versificație și recurge la derivări ca: *lucealâ* (lucire), *primejduială* (primejduire); derivație cu prefixe: *prerăsură* (răsună), *a împirona* (a pironi), *a înrăza, a războmbăi;* postverbale ca *tîngul* (tînguirea). După G. Ivănescu, unul dintre termeni *a circira* (a fremăta) pare a fi o creație personală a scriitorului dacă nu cumva e un termen popular neînregistrat. Deci, majoritatea creațiilor personale sînt în fond derivări pe baza vechiului fond al limbii.

Iancu Văcărescu întrebuințează pronumele personal de dativ în locul pronumelui posesiv (G. Ivănescu, *Contr.*, II, p. 66) procedeu care se va impune în literatura noastră. Ex.: „Semeția-i" = semeția lui; „văz în spate-i aripi smulte" = în spatele lui.

Topica lui Iancu Văcărescu se caracterizează prin inversiuni care s-au impus în limbajul poetic. Ex.: „Deși mărăcini m-au smult" în loc de: deși m-au smult mărăcini — dar și de inversiuni forțate: „Toat' a vieții bunătatea. Dobîndeam eu înmulțit" sau: „La grea deznădăjduire / Se văzînd d'o dat' ajuns" etc. (cf. Ivănescu, *art. cit.*, p. 66—67).

Construcția cu substantivarea sintagmei: *„nu știu ce"* anunță pe M. Eminescu. Ex.: S'al ticnitei mele soartă / Un puternic *nu știu ce"*.

Stilul

Abordînd specii variate: elegia, oda, epistola, balada, idila, pastelul, alegoria, epigrama, epitaful, I. Văcărescu e preocupat continuu de realizarea expresivă. Unele figuri de stil prezentau o nuanță de noutate, dar prin întrebuințare s-au uzat. Ex: „labirintul vieții mele", „ușa nădejdii", smălțuite dealuri", „a nopții făclie" (luna), „focuri eterel" (eterice).

Altele păstrează încă o notă de surprindere asociativă: „Cearcăn al greșelii e toată istoria", nădejdii și fumuri seci", „pravili nou cîrpite", „fumul atotputerniciei", „punt de vreme", „gînd electric de iubire".

În special, epitetul și metafora cîștigă în expresivitate prin experiența poetică a lui Iancu Văcărescu. Aceste realizări expresive, surprinzătoare pentru epoca aceea, stau, din păcate, alături de enumerări depoetizante și apăsătoare, de inversiuni sintactice ce duc la obscuritate. Poetul plătește prin aceste nerealizări, în bună parte, tributul inerent stadiului în care se găsea limbajul poetic românesc în epocă. Clasicismul

în declin, romantismul incipient, zeitățile antice și folclorul, influențele grecești, franceze, italiene, germane, găsesc fiecare ecou în poezia lui Iancu Văcărescu.

Cea mai realizată dintre poeziile lui Văcărescu ni se pare a fi poezia „Ielele", în care se îmbină ecourile populare cu cele romantice. Ritmul sprinten, variat, reușește să creeze o atmosferă macabră. Ex.: „Umbre se plimbă / Vînturi se schimbă / Neguri s-adună / Maluri răsună / Chiote / Țipete / Chicote / Urlete ! Hurur brumb ! Brumb ! (bis)".

Deci și în cazul acestui scriitor, realizarea artistică e legată de apropierea de folclor.

Ceea ce caracterizează opera poetică a lui Iancu Văcărescu e *căutarea.* Căutarea unei forme fonetice și morfologice uneori, căutarea expresivității artistice, căutarea de ritmuri și rime noi. De la versul de 16 silabe pînă la versul onomatopeic de 3 silabe *(Hîrîie, mîrîie, Dudue, sgudue),* poetul a încercat o gamă întreagă de ritmuri între care și iambul de șapte silabe pe care-l va utiliza cu măiestrie Eminescu. Nu este străin Văcărescu nici de încercarea versului liber. În coexistența dintre vechi și nou, la Văcărescu se poate ramarca ponderea elementului nou atît ca limbă cît și ca tematică.

BIBLIOGRAFIE

G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poesii alese"*, 1830, în *Contr., II,* p. 55—74.
Poeții Văcărescu, *Scrieri alese,* ed. Elena Piru, studiu introd. Al. Piru, București, 1961.
Rosetti—Cazacu, *Istoria limbii române literare,* p. 426—450.
Paul Cornea—D. Păcuraru, *Istoria literaturii române moderne* (curs).
Al. Piru, *Scriitori români premoderni,* 1964.
George Ivașcu, *Istoria literaturii române,* I, București, Ed. științifică, 1969, p. 334—6, 388—91.
Maria Platon, *Curs de Istoria literaturii române,* anul II, partea I, București, Ed. didactică și pedagogică, 1962, p. 179, 196, 236, 249.
Istoria literaturii române, II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 170—176, 192—205.

CONSTANTIN D. GOLESCU

Dinicu Golescu contribuie la dezvoltarea culturii române printr-o serie de acțiuni ca :

1. În timpul refugiului la Brașov (1821), înființează o societate secretă din care a ieșit în 1827 *Societatea literară,* al cărei rol în dezvoltarea culturii este cunoscut.

2. Finanțează în 1821 primul ziar românesc „Fama Lipscăi", scos la Leipzig de I. Rosetti.

3. Înființează școala din Goleşti unde au funcționat ca profesori Eliade şi Aron Florian.

4. Diverse traduceri ca : *Adunare de pilde...* (1826), *Elementuri de filosofie morală* (1827).

Constantin Golescu ne-a lăsat o singură lucrare originală : *Însemnare a călători(i) mele* făcută în anii 1824, 1825, 1826. Autorul, boier înstărit, face călătorii în Transilvania, Banat, Ungaria, Austria, Elveția, Germania, Italia.

Patriot, dornic să vadă introduse în țară reforme de factură europeană, şcoli publice în limba națională, teatre, biblioteci publice, spitale etc., C. Golescu procedează la o descriere detaliată a unor instituții şi stări sociale văzute. Aceste descrieri îi pun implicit şi probleme de limbă : cum pot fi redate în limba română noțiuni pe care aceasta nu le are :. „Eu, plecînd din Braşov, notează C. Golescu, am început să scriu cele ce vedeam în limba națională, şi nu după zile multe, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească căci foarte des întîmpinam vederi de lucruri ce nu le avem numite în limba națională, cum *şadîrvanul, stație, cascade* (s.n.) şi altele pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde s-ar cuveni să le întrebuințez şi aşa am fost silit să las limba națională... şi să încep în greceşte. Şi aceasta nu făr'de a încerca rușine..." (*Contr.*, II, p. 7). Dar în cele din urmă, patriotismul a învins ! *Însemnările* au apărut în limba română. Din pasajul citat se desprind următoarele : a) Golescu pleacă în rezolvarea problemelor de limbă de la necesități practice de comunicare, b) împrumuturile de termeni străini îi pun probleme serioase, de unde s-ar cuveni să ia anumiți termeni. Rezultă deci, că, deşi nu avea preocupări speciale de limbă, ca fratele său Iordache Golescu, el nu va proceda în materie de împrumuturi la întîmplare. Preocupat să vadă lucruri „vrednice de văzut" şi să contribuie la ridicarea țării sale, Golescu înregistrează mai mult termeni concreți, din realitatea percepută nemijlocit : *academie, bibliotecă, fabrică, gazetă, vapor*. Din compararea neologismelor existente în opera lui Golescu, cu cele care circulau în dicționarele epocii şi în alte opere, reiese că meritul principal al lui D. Golescu nu constă atît în introducerea de cuvinte noi cît în consolidarea lor în limbă, în popularizarea lor.

Aceste neologisme sînt introduse prin intermediul limbilor greacă, franceză, italiană, germană. Realitățile din principate îl obligă să recurgă la un vocabular turc şi neogrecesc.

O bună parte din neologismele puse în circulație de opera lui C. Golescu au rămas în limbă. Ex. : *capital, fabrică, mecanic, bursă, cabinet, castron, canal, inginer, mașină* etc. Altele, în special cele de origine turcă, neogrecească şi maghiară au dispărut. Deci principalul merit al lui C. Golescu îl constituie introducerea şi consolidarea unor neologisme în limba română.

Din punct de vedere sintactic, C. Golescu este tributar trecutului: cronicilor, cărților bisericești. El ilustrează perfect epoca de tranziție: noul în vocabular și vechiul în sintaxă. Coexistența acestor două elemente constituie trăsătura caracteristică a scriitorilor din faza de tranziție.

BIBLIOGRAFIE

A. Nicolescu, *Observații asupra neologismelor în Însemnare a călătoriei mele.* Contribuții, II, p. 5 și urm.
Rosetti—Cazacu, *Istoria limbii române literare,* p. 472—482.
C. Golescu, *Însemnare a călătoriei mele,* ediția P. V. Haneș, București, Ed. Tipografiile unite.
Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele,* ed. Perpessicius, 1952.

IORDACHE GOLESCU

Fiu al banului Radu Golescu și frate al lui Constantin Golescu (Dinicu), Iordache Golescu, cărturar de seamă și mare vornic, a contribuit la dezvoltarea limbii române literare atît prin sprijinul acordat învățămîntului în limba patriei (el l-a angajat pe Gh. Lazăr la Sf. Sava) cît și printr-o serie de lucrări originale și traduceri.

Singura lucrare tipărită a lui Iordache Golescu este *Băgări de seamă asupra consoanelor gramaticești,* 1840. La fel ca și Enăchiță Văcărescu, Iordache Golescu subliniază rolul gramaticii în realizarea unității unei limbi. Terminologia gramaticală utilizată de el este tributară limbilor italiană și greacă precum și vechilor gramatici românești, în special gramaticii lui Enăchiță. Gramatica circula de mult în manuscris, de vreme ce Eliade o citează în prefața gramaticii sale de la 1828. Apărînd însă tîrziu, la 12 ani după gramatica lui Eliade, rolul ei a fost mult diminuat.

Iordache Golescu abordează și *lexicografia.* El înregistrează în „Condica limbii românești" (7 volume mari de manuscris), întreaga zestre de vocabular a limbii române de la începutul secolului al XIX-lea. Tot pe linia acestor preocupări, trebuie amintite: un *vast dicționar elin-român* (9 volume, circa 5 000 pagini) și un *dicționar român-elin,* ambele păstrate în manuscris.

Ca scriitor, Iordache Golescu este autorul unor piese de teatru și satire politice, care sînt în fond niște atacuri violente la adresa marii boierimi. Ele se remarcă prin utilizarea unei limbi de esență populară și prin vioiciunea dialogului. Nici aceste piese n-au văzut lumina tiparului.

Culegerea de folclor a lui Iordache Golescu intitulată *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate și povești cu trebuincioase lămuriri* cunoscută și utilizată de M. Eminescu a fost publicată parțial de I. Zanne abia la începutul secolului nostru.

La operele originale mai trebuie adăugate diverse traduceri.

Aceste lucrări ilustrează atît stadiul de dezvoltare al limbii române literare (lucrările de lexicografie), cît și posibilitățile personale ale vorniculuí (în special operele literare).

Ne aflăm în fața unei opere impunătoare, care, dacă ar fi fost cunoscută din timp, ar fi adus o contribuție de seamă la dezvoltarea limbii noastre literare.

BIBLIOGRAFIE

Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, Ed. științifică, 1961, p. 456—465.
Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 234—244.
D. Panaitescu-Perpessicius, *Iordache Golescu, lexicolog, folclorist și scriitor*, în vol. *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1957.

COSTACHE CONACHI

Poziția sa față de problemele de limbă

Boier cu rosturi de conducere în viața publică a Moldovei, Costache Conachi are o atitudine progresistă în ceea ce privește utilizarea limbii naționale ca limbă de cultură. Astfel, într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin, datată 1837, Costache Conachi pledează pentru :

— Utilizarea limbii române ca limbă de predare a științelor în învățămînt (contemporanii înclinau unii spre limba greacă, alții spre limba franceză).

— Predarea în aceeași limbă în școlile din Moldova și Muntenia căci „tot cuvîntul cere a ne strînge și a ne apropia în grai și pravile".

— Îmbogățirea limbii prin împrumuturi, de exemplu : *ocupație* (fr. occupation) și prin crearea de cuvinte noi.

— Instituirea unei comisii care să decidă asupra utilizării corecte a cuvintelor.

Costache Conachi a avut și preocupări teoretice de versificație. La cererea uneia dintre admiratoarele sale, Costache Conachi alcătuiește „Meșteșugul stihurilor românești" în care sînt definite versul, accentul, rima.

Autorul exemplifică cu versuri personale, cînd este un stih greşit din cauza accentului, a numărului de silabe disproporţionat, ce sînt rimele împerechiate, încrucişate, îmbrăţişate, ce este apostroful, ifenul (liniuţa de unire).

Cel mai interesant capitol este Capitolul al VI-lea intitulat „Pentru frumusăţa stihurilor". După părerea autorului, stihurgosul, adică poetul, poate „grăi mai viu, mai înalt şi mai împodobit" în versuri de 8 şi 16 „silave" şi în versuri de 4 şi 6 „silave". O condiţie a realizării expresivităţii este „să nu se abată stihurgosul de obiceiul voroavei curgătoare, bunoarî zicînd :

N-am socotit niciodată
Cum că te-ai vedea schimbată

Cuvîntul *cum* fiind neobicinuit a să pune la un loc cu acesta *supără* (s.n.) şi strică sunetul stihului, pentru aceea trebuie să se prefacă acest feli :

N-am socotit niciodată
Cum că te-oi vedea schimbată

Autorul dă exemplu de stihuri „supărătoare la auz" care se compun din repetiţii, în sensul că, un cuvînt apare şi în versul întîi şi în al doilea. Urmează exemple de *metafore*, de *asămăluire* (comparaţie).

În încheiere, Costache Conachi arată că toate aceste precizări şi exemple privesc atît podoaba stihurilor cît şi „greşelile care le sluţăsc". E vorba deci de un tratat de poetică practică după modelul grecesc.

Limba scrierilor

Costache Conachi a contribuit la dezvoltarea limbii literare prin traduceri, Ex. : *Matilda* (1844), roman al d-nei Cottin, poezii originale şi traduceri în versuri.

Din punct de vedere fonetic, Costache Conachi întrebuinţează o limbă cu puternice amprente regionale moldoveneşti ex. : *să laudi, di, pi, sară, lacrămi, ţîn* etc.

Fonetismele arhaice sînt şi ele numeroase : *den, pre, lăcuitor.*

Lexicul poeziilor originale este în general sărac. Conachi, poet al graţiilor feminine, recurge la comparaţii şi descrieri, utilizează termeni care astăzi nu mai aparţin sferei poetice. Desele lui ofuri, leşinuri, bocete — la modă atunci — produc mirare sau chiar zîmbete. Comparaţiile cu zeităţile antice : Afrodita, Minerva etc. sînt un obstacol în calea lecturii cursive. Acestea sînt tributul epocii.

O altă caracteristică a liricii erotice a lui Conachi este descrierea înfățișării fizice a diverselor iubite, pentru care leșină de atîtea ori în versurile sale. Dacă această descriere nu-i dă ocazie scriitorului să realizeze imagini artistice durabile, în schimb îl face să recurgă la unele neologisme din domeniul fizicii, astronomiei, științelor naturale. Astfel, „nurul" (=farmec, *Ce este nurul)* iubitei îl atrage ca un „magnit" (magnet n.n.) p. 147 ; invocă drept martori înfocați *planiți* (planete n.n., p. 180), iar după moartea Zmăragdei *„e invalid* din dragoste și *scheletru"*. După cum se vede domeniul din care-și extrage neologismele e acela al științelor.

Această înclinație își va găsi adevărata posibilitate de manifestare în traducerile în versuri. Neologismele sînt aici mult mai numeroase și sînt luate, în general, tot din domeniul științelor : *sateliți, graniți, sferă, metaluri* și *minuri* (minereuri n.n.), *microscopul, natura, enstenct, plantă ; idrosfera, chentru* (centrul pămîntului n.n.), *atomul.* Mult mai numeroase sînt aici și figurile de stil. Dacă în cadrul versurilor erotice, realizări metaforice ca „pîraie de foc aprins" sînt rare, în traducerea din Pope (An Essay on Man) intitulată *Prințipiile moralului...*, cîteva metafore și comparații sînt surprinzătoare, ex. : „brîul zorilor de dimineață", „strașnicul vifor întinde aripi de gheață" (p. 280).

Termenii din domeniul științelor naturii nu creează o notă forțată, ex. „tot atomul cum să mișcă aleargă spre-îmbrățoșare", „în enstenct tot dobitocul dascăl neînșălători are", în natură există un „prințipion de înviare", „frîul chibzuirii" etc.

În concluzie, Costache Conachi contribuie la dezvoltare limbii române literare prin :

1. Cea mai vastă formulare teoretică cunoscută pînă la acea dată, cu privire la versificație.

2. Prin versurile originale în care se amestecă tonalitatea lăutărească cu cea populară. Fonetismul e predominant moldovenesc, iar lexicul impregnat, pe lîngă fondul popular, de influență neogreacă, turcă și de neologisme de proveniență savantă și romanică.

BIBLIOGRAFIE

Costache Conachi, *Scrieri alese,* București, Ed. pentru literatură, 1963, prefață de Al. Teodorescu.

Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare,* 1961, p. 486—496.

III. PERIOADA MODERNĂ

ROLUL DETERMINANT AL LUI HELIADE RĂDULESCU ÎN MODERNIZAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

În jurul anului 1830 începe în istoria limbii române literare o nouă perioadă — perioada modernă.

Prima parte a acestei perioade se caracterizează prin ascensiunea burgheziei, prin lupta pentru unitatea politică a celor două provincii românești Muntenia și Moldova. Repercusiunile pentru limba literară sînt: lupta pentru unitatea limbii literare duce la impunerea unor norme care să fie respectate de către toți și la îmbogățirea limbii cu termeni legați de noua etapă a societății (în special termeni politici, economici și administrativi).

Căile de realizare a unității limbii au dat naștere la discuții pasionante, mai ales în privința ortografiei și vocabularului.

Încă de la 1840 se întrezărește o direcție care va polariza toate spiritele înaintate ale epocii: realizarea unității limbii pe baza sintezei dintre vechi (limba poporului, limba veche scrisă) și nou (împrumuturile din limba latină și limbile romanice, în primul rînd).

ION HELIADE RĂDULESCU

Heliade și-a susținut ideile lui despre limbă prin:

1. *Gramatica* de la 1828.
2. *Scrisorile către C. Negruzzi.*
3. Diverse studii și articole (ca *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începuturilor românilor*, p. I și II, 1837).
4. Prin activitatea sa didactică ca urmaș al lui Gh. Lazăr.

Vom insista, în cele ce urmează, îndeosebi asupra „Gramaticii" „Scrisorilor" către C. Negruzzi și „Repede aruncătură...", care scot în relief ideile din prima perioadă a activității sale, perioadă în care Heliade profesează, în general, idei progresiste cu privire la fenomenele de limbă și cultură.

I. Gramatica românească, Sibiu, 1828

Dedicația. În dedicația adresată marelui vornic Gheorghe Golescu și profesorilor școlilor naționale din București, Heliade arată că lucrarea a fost începută sub egida *Societății literare românești* și a fost dezbătută și îndreptată de membrii societății și mai ales de profesori („voi ați și curățit-o cînd a intrat în dreapta voastră cercetare"). Deci e o operă individuală cu asentimentul și îmbunătățirile aduse de profesorii și literații vremii din București, ea apărînd sub forma tipărită după ce, în prealabil, a fost experimentată sub formă de manuscris, începînd din anul 1820.

Prefața — Problema ortografiei

Prefața începe pe un ton ironic . „Ei ! dar ce fel de carte e asta ? ! ! ! Uite-te minune ! ! ! aici lipsesc o grămadă de slove ! ăștia vor să ne lase săraci ! Aici fălosul și purtătorul de ortografie и lipsește, măretul și îngîmfatul ѡ de asemenea..."

Heliade elimină din alfabetul chirilic slovele и, ѡ, оу, θ, ѣ și înlocuiește slovele ю cu іа; ѯ cu кс iar ѱ cu пс. realizînd cea de-a patra simplificare a ortografiei chirilice (Prima reducere, o fac traducătorii *Bibliei*, 1688 ; a doua *Ortografie sau scrisoare dreaptă*, Viena, 1784 ; a treia *Observațiile...* lui Enăchiță Văcărescu, Rîmnic, 1787).

Heliade prevede furtuna pe care o asemenea reformă urma s-o declanșeze în rîndurile ruginiților, de aceea, el face un istoric al scrisului. Punctul de plecare este just, modern. „Nevoia a făcut pe oameni să-și afle cele ce le era de trebuință ; cînd oamenii au aflat mai întîi slovele au băgat de seamă cîte sunete și cîte glasuri sînt în limba lor și au hotărît pentru fiește care sunet și pentru fiește care glas cîte un semn, adică cîte o slovă".

Toate popoarele împinse de nevoia practică a comunicării, arată în continuare Heliade, au adăugat sau au scos litere din alfabetul lor. Deci o scoate pe θ =th, din alfabetul românesc, cînd el de fapt nu există, nu e o greșeală, ci recunoașterea unei situații de fapt în fonetica românească.

După Heliade, ortografia cea mai *„norocită"* e aceea care conține mai puține reguli, deci o ortografie simplă.

(În contradicție cu ardelenii, a căror strădanie pentru cultivarea limbii o admiră, Heliade preconizează ca „scriind cu litere latinești bine ar fi fost să urmeze duhului italienesc, adică, *a scri după cum vorbim și să nu se ia după ortografia franceză și englezească, care păzește derivația zicerilor*, care este născută din veacurile sholasticismului și de care chiar singuri acum ar voi să se scurteze".)

Concluzia este : *„Așa dară pentru ce să nu scrim după cum pronunțăm cînd scriem pentru cei care trăiesc iar nu pentru cei morți"*. Deci, Heliade recomandă, hotărît, o ortografie fonetică în opoziție cu cea etimologică a ardelenilor.

În continuare, el constată că nici o carte tipărită „nu se aseamănă cu cealaltă în ortografie, ci dimpotrivă, fieștecine a scris după cum i s-a părut, fără nici o regulă și fără nici un obiceiu ! Dușmanul cel mai puternic al unei scrieri corecte comune, este... obiceiul celor apucate din bătrîni".

Subliniind prejudiciile pe care lipsa unei ortografii comune le aduce unei culturi, Heliade pledează pentru respectarea unei reguli ortografice comune, practice, aceeași pentru toți românii.

Căile de îmbogățire ale limbii literare

Nevoia unei norme reiese mai ales din concepția lui Heliade despre limbă care este apropiată de a zilelor noastre. „Limba este mijlocul prin care ne arătăm ideile și cugetările noastre : acela ce cunoaște și știe mai multe lucruri, a acelui limbă este și mai bogată de vorbe și mai plăcută".

Pentru a demonstra concepția sa, Heliade ia ca exemplu un copil. Acesta la început denumește lucrurile din casă, apoi treptat, prin contactul cu alți copii, la joacă, la școală etc., limba lui se îmbogățește. Vine vremea să învețe un meșteșug, o știință ; copilul, intră în contact cu o serie de termeni pe care nu-i cunoaște.

Românul la fel, vine în contact în acest moment istoric cu matematica, geografia, filozofia etc., discipline care au termeni speciali. De unde să ia limba română, ajunsă într-o fază nouă, termenii de care are nevoie ? O limbă are, după Heliade, două posibilități :

1. Să-și făurească singură termenii de care are nevoie ;

2. Să se împrumute de la popoarele mai înaintate în științe. Heliade insistă asupra împrumutului. Acesta nu e un procedeu rușinos, căci grecii au împrumutat de la fenicieni, romanii de la greci etc.

Românii pot împrumuta termenii din limba latină ca de la „maica noastră" și de la surorile limbii române, adică de la limbile romanice. Direcția aceasta, subliniată la timpul său de Samuil Micu, reluată de Heliade, a fost confirmată din plin de evoluția ulterioară a limbii române. Heliade precizează însă că împrumutul nu trebuie să se facă la întîmplare, ci „Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie, și acolo unde trebuie, și cum trebuie".

Sînt condamnate împrumuturile la întîmplare, directe, din limba grecească, ca : *cliros, enthuziasmos* ; din limba franceză, ca : *nație, ocazion* ; din latină : *punctum, privilegium* ; din italiană : *soțietà, cvalità, libertà*. Aceste cuvinte pot fi împrumutate, dar, îmbrăcate în „haine rumânești și cu mască de rumân înaintea noastră". Heliade pune, deci,

just problema adaptării fonetice și morfologice a neologismelor în limba română, care era una din problemele cele mai grele în acea vreme.

În legătură cu adaptarea morfologică, Heliade semnalează diferențierile ce se constată în conjugare : în Țara Românească verbele *a recomanda, a forma, au dat,* sub influența greacă, *recomandarisesc, formalisesc,* iar în Transilvania, sub influența maghiară și germană, *formăluiesc, recomăndăluiesc.* Autorul propune : *formu, formi, formă, formăm ; recomandu, recomanzi, recomandă ;* pentru indicativ prezent admite și *formezú, recomandezu.*

Heliade condamnă și celălalt exces : formarea de cuvinte în mod exclusiv din fondul vechi al limbii. Astfel, unii nedorind să recurgă la împrumuturi introduc în limbă termeni, ca : *cuvîntelnic* (dicționar), *asuprăgrăit* (predicat), *ascuțitapăsat* (oxiton). Pentru a se evita excesele de orice natură, Heliade recomandă :

1. Înființarea unei „academii de cîțiva bărbați care cu vremea vor pune în regulă și vor desăvîrși limba".

2. Elaborarea unor dicționare latin-român, francez-român, italian-român, grec-român, german-român.

3. Încurajarea „traducțiilor", căci „...traducțiile cele bune înfrumusețează și nobilește limba...".

Privită în ansamblu, gramatica lui Heliade reprezintă un important moment în evoluția limbii literare scrise : prin simplificarea ortografiei chirilice, prin recomandarea ortografiei fonetice, prin orientarea justă a limbii române spre împrumuturi din limba latină și limbile romanice, prin pledoaria pentru înființarea unei academii, elaborarea de dicționare etc.

Acestei gramatici i se pot găsi multe erori de detaliu, ori influențe străine. Erorile pălesc însă în fața încercării de a face ordine în domeniul scrisului românesc. Pentru a aprecia just locul gramaticii lui Heliade în cultura noastră, e mult mai bine să ne punem întrebarea : ce-ar fi însemnat cultura noastră fără această gramatică, ținînd seama de faptul că în Țara Românească, clasa conducătoare era aservită culturii grecești, că în Transilvania pașii spre cultură națională erau stînjeniți de exagerările latiniste și că, în Moldova, atît cît se scria românește purta o amprentă puternic dialectală.

Heliade trebuia să-și convingă contemporanii 1) că se pot transmite cunoștințe științifice și se poate crea literatură în limba română ; că limba română este capabilă să formeze sau să împrumute și să adapteze cuvintele de care are nevoie, 2) că oricîtă autoritate și-ar fi cîștigat ardelenii, singurii care pînă atunci mergeau consecvent pe linia folosirii limbii naționale, ei mergeau pe un drum în anumite privințe greșit, 3) că trebuie ca toți românii să respecte anumite reguli, anumite norme, aceleași, în scrisul și vorbirea lor.

Țelul suprem spre care se îndreaptă Heliade este făurirea unei limbi unitare, pentru românii din toate provinciile, căci, scrie el : „Limba literară este una la toți învățații celei nații".

Pentru realizarea acestui scop măreț, Heliade crede că cel mai de preț element auxiliar îl constituie limba bisericească. Traducerea de cărți bisericești a însemnat un moment de seamă în evoluția limbii române. Limba cărților bisericești a fost cunoscută de toți românii și a fost în linii mari aceeași : „Limba bisericească este tot aceea la români și la moldoveni și la transilvăneni", scrie Heliade ; deci, pentru realizarea unității limbii române, „e nevoie să urmăm limbii bisericești".

Un obstacol în calea unității limbii îl constituie regionalismele. Heliade combate fonetismele regionale : *ghine, k'ept,* recomandă scrierea cu *j* în cuvinte, ca : *judecător, jos, ajutor.* Pentru unificarea limbii din Muntenia și Moldova, corespondența lui Heliade cu C. Negruzzi a reprezentat un moment important. Doi cărturari din două provincii deosebite, mînați de cel mai cald patriotism, caută să elimine, printr-o discuție publică, tot ceea ce considerau un impediment în calea unității limbii dintre scriitorii celor două provincii.

În cadrul acestei corespondențe, Heliade arată criteriile după care s-a călăuzit în introducerea sau formarea de cuvinte noi :

1. Criteriul *armoniei* (adică alegerea cuvintelor care să fie plăcute urechilor) ;

2. Criteriul *energiei* (Heliade arată că s-a străduit să introducă în limbă cuvinte scurte, nervoase. Ultimul punct de vedere este ilustrat astfel : „Limba noastră, după cea grecească este cea mai polisilabică din cîte cunosc și totdeauna m-am silit, întru aceea ce s-au putut, a o mai scăpa de această întindere leneșă încai în zicerile cele nouă ce le-am întrebuințat" (Cf. Gh. Bulgăr, *op. cit.*, p. 90).

Acestea sînt părerile lui Heliade din prima perioadă a activității sale, dintre 1828—1841 și respectiv 1847, perioadă în care el a profesat idei juste despre limba literară. Începînd din 1841, prin publicarea lucrării „Paralelism între dialectul român și italian", Heliade înclină din ce în ce mai mult spre maniera italienizantă. D. Popovici a arătat că primele semne ale „italienismului" lui Heliade sînt depistabile încă în gramatica de la 1828. Trebuie să observăm, însă, că „italienismul" a afectat la Heliade doar ortografia nu și structura limbii. Voind să ilustreze importanța sintaxei, care, alterată prin construcții străine, este de nerecunoscut, Odobescu citează cazul lui Heliade, care deși a scris italienizant, sintaxa lui a rămas românească și deci prin înlăturarea ortografiei italienizante, opera lui Heliade poate fi percepută și valorificată ușor. (Ionescu Gion, *Cum vorbim,* Ed. P. Haneș, Tip. române unite, 1936, p. 73.) Prin *Vocabularul de vorbe străine în limba română,* 1847, poziția lui Heliade devine și mai tranșantă, autorul cerînd acum eliminarea cuvintelor nelatine din limbă.

Se pot distinge deci în activitatea lui Heliade două perioade : prima pînă la 1847, cînd Heliade a contribuit prin școală, presă, traduceri, scrieri originale etc. la formarea limbii române moderne, profesînd păreri juste despre ortografie, limbă, neologisme etc. și a doua, în care Heliade cade în maniera italienizantă și puristă. Această perioadă începe în 1841 și se demarcă net în 1847.

Trebuie să precizăm că la data cînd încep exagerările lui Heliade, limba română literară fusese îndreptată spre adevăratul ei făgaș, astfel încît Heliade nu este urmat nici de către foștii săi elevi. Aceștia continuau să aplice ideile lui Heliade din tinerețe.

Limba scrierilor lui Heliade

Din punct de vedere fonetic, limba scrierilor lui Heliade are la bază caracteristicile subdialectului muntean; închiderea vocalelor (ex. *e*>*i*), iotacizarea verbelor (*eu văz, să vază, să crează* etc.).

În *morfologie*, elementele caracteristice sînt:

— frecvența neutrelor în *-uri* la neologisme, ex.: *elementuri, perioduri;*

— frecvența adjectivelor formate din gerunziul verbelor: „Undele-i *fuginde*", „apele lui *dorminde*";

— indicativul prezent al verbelor de conjugarea I sub forma *-ez*: eu recomandez, „pașa spre fugă comandează";

— frecvența perfectului simplu:

— indentitatea pers. a III-a singular cu a III-a plural: „răpiți era boierii".

Lexicul se caracterizează prin îmbinarea termenilor populari și regionali cu neologisme din italiană și franceză (italienisme: *duca* =domnitor, *angeli* = îngeri; *cea veră* libertate = libertatea cea adevărată; franțuzisme: *sujeturi* (subiecte), *traducțiuni* = traduceri; diverse turcisme și grecisme).

Stilul lui Heliade se caracterizează prin oralitate, retorism și o notă de pronunțată familiaritate. Problemele cele mai aride, Heliade se străduiește să le facă accesibile.

Valorificînd folclorul, utilizînd vorbirea populară și procedeele expunerii orale, alături de ecourile și procedeele din literaturile franceză și italiană de esență romantică, Heliade Rădulescu contribuie atît prin poziția sa, teoretică din prima perioadă cît și prin scrierile sale (poezii, proză, articole) la modernizarea limbii noastre literare. Numai o limbă nestatornicită încă, arată G. Călinescu, a făcut ca Heliade să nu se realizeze la înălțimea talentului său poetic (G. Călinescu, *Ion Eliade Rădulescu* în *Revista de istorie și teorie literară*, 1964, p. 5—43).

Această observație este însă valabilă nu numai pentru Heliade, ci, cum vom vedea, și pentru o serie din contemporanii săi (vezi *Epistola către Voltaire* a lui Gr. Alexandrescu).

BIBLIOGRAFIE

H. I. Eliade, *Gramatica românească* (Sibiu), 1828.
I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică cu introducere, note și variante de D. Popovici, I—II, București, Ed. Fundația regală pentru literatură și artă, 1940, 1943.
I. Heliade Rădulescu, *Pagini alese*, ed. I. Oana și Vl. Drimba, București, 1961.
D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935.
G. Călinescu, *I. Heliade Rădulescu*, București, Ed. tineretului, 1966.
Ovid Densușianu, *Literatura română modernă*, București, vol. II, ed. a II-a, 1929, p. 131—412.
Al. Rosetti și Ion Gheție, *Limba și stilul lui Ion Heliade Rădulescu*, în vol. *Studii de istoria limbii române literare, sec. al XIX-lea*, vol. 2, p. 7—37 (la p. 36—37, bibliografie prețioasă).

LIMBA SCRIERILOR LUI GH. ASACHI

Perioada în care își începe Asachi activitatea literară este perioada dinainte și imediat după inaugurarea domniilor pămîntene cînd trebuia dovedit că limba română este în stare să înlocuiască limbile greacă și franceză în domeniul învățămîntului, al culturii și literaturii. În rîndurile boierimii, aservită culturii grecești, trona încă deviza lui Homer: „ceea ce nu-i elin e barbar". Trecînd în revistă, în 1858, etapele străbătute de învățămîntul în limba română, Asachi scria: „Limba română era — în patria sa însăși — redusă la condiția unui simplu dialect. S-a văzut, spre rușinea țării, locuitorii împărțiți în două clase: acei ce se consacră muncii vorbind în limba română și cei care trăgeau din această muncă toate foloasele vorbind numai limba greacă... Sentimentul naționalității era într-o așa slăbiciune încît nu gîndea nimeni că ar fi cu putință o instrucție publică de un grad mai înalt și mai folositoare pentru țară în limba română".

Dar pledoaria pentru utilizarea limbii române în școli mai înalte, lupta împotriva „străinomaniei" în teatru (1816), editarea unei gazete, Albina românească (1829) etc., nu puneau doar problema de principiu a utilizării limbii române ca limbă de cultură, ci și probleme practice imediate: optarea pentru un sistem de scriere, pentru anumite forme gramaticale, pentru un neologism sau altul.

Ortografia și fonetica

Asachi respinge sistemul ortografic etimologic care intenționa ca, prin anumite litere, să „poată reproduce unile din sonurile originale ale limbei, la care nu se poate ajunge prin simple litere latine, încît din

asta au răsărit ortografii complicate...". Pledînd pentru o ortografie simplă, el recomandă „a adapta în limba română ortografia cea simplă italiană şi cu oarecare mic adaos de semne..." (cf. Asachi, *Scrieri alese*, Ed. tineretului, 1961, p. 228).

Raţiunile în plus pentru această opţiune apar în alte „observaţii filologice" : 1) Limba română derivă din limba latină, aceasta fiind o limbă moartă, limba noastră trebuie să urmeze modelul limbii italiene, „sora" sa „cultivată", 2) Ortografia italiană „este cea mai conformă cu pronunţia română, adăogîndu-i-se cîteva modificaţii pentru sonurile nazale" *(op. cit.*, p. 230).

Faptul că în alte împrejurări *(Înainte cuvînt...*, 1836, şi în *Proimiu*, 1854), Asachi arată că a urmat în poezie modelul italian de construcţie, că recomandă în alte prefeţe îmbogăţirea limbii — în primul rînd cu neologisme din limba italiană, adaptate la spiritul limbii române — a dus la clasificarea lui printre italienizanţi. Dar este Asachi un italienizant în ortografie în sensul lui Heliade din a doua perioadă (după 1847), sau, mai precis, cum trebuie înţeleasă „apropierea" ortografică a limbii române de limba italiană la Asachi ?

Prin optarea pentru sistemul de scriere italian şi adaptarea lui la spiritul limbii române, Asachi n-a înţeles italienizarea ortografiei, ci o ortografie după pronunţie. A optat, deci, pentru sistemul fonetic, avînd ca model sistemul italian, dar n-a înţeles să preia pur şi simplu ortografia italiană. Cu excepţia unor termeni ca „învincere", „fortună", pentru furtună, „torcii" pentru torţe, „melanconia", „solenitate" etc., nota predominantă la Asachi o constituie utilizarea fonetismelor regionale, populare şi arhaice. Acuzaţia pe care i-o aduce Heliade este aceea de regionalism, combătînd în *Curierul* (1839) fonetismele regionale ale lui Asachi (cf. E. Lovinescu, *Gh. Asachi, Viaţa şi opera lui*, Ed. „Cartea românească", 1921, p. 151—153) şi spre deosebire de Negruzzi, care se va mîndri cu adoptarea sistemului de a scrie al muntenilor, Asachi va rămîne cantonat în fonetismele regionale.

Fonetismele regionale apar la Asachi, mai ales în scrierile cu caracter epic, în procesul naraţiunii. Citărn dintr-o singură pagină *(Dragoş)* următoarele regionalisme : *bătrîneţa, carile, ostineala, oara lui de pe urmă, marinimosul, mulţămită, giurămînt, au îndatorit, sclăvie, i sè aprinsăse, giugul ovelitoriu, dişteptasă, agiunsă, săhastru, prejmete (Scrieri literare*, vol. II, ESPLA, p. 51).

Deci, acolo unde limba veche şi populară nu ajunsese la forme comune tuturor provinciilor româneşti, separate politiceşte la acea dată, Asachi recurge în mod obişnuit la fonetisme moldoveneşti. Se poate conchide că italienizarea este disparentă faţă de regionalizare.

Asachi și „sporirea" limbii

Articolul *Jurnalismul în România* (publicat în Albina, 1847, nr. 3, p. 10) redă în modul cel mai fidel concepția lui Asachi despre limba literară.

„Drept aceea — scrie Asachi — prin asemenea lucrare, dorind a spori cultura limbii pe basis național, noi credem că mijlocul cumpănit, ce am ales, ar fi cel mai nimerit, adecă : a avea drept temei și model cărțile bisericești cele vechi, asemenea manuscriptele și documentele vechi, cuvintele cele prețioase și numeroase ce se păstrează în gura popoarelor deosebitelor provincii române, compunerile de cuvinte trebuitoare ce se pot face chiar din cuvintele noastre și întrebuințarea cuvintelor tehnice despre pilda tuturor națiunilor civilizate. Noi sîntem încredințați că toată altă sistemă de neologism universal, de latinism, italienism sau galicism, va desbina literatura și sistema și nu va produce rezultatul dorit".

Ideile expuse în pasajul citat sînt fără îndoială moderate, dar reflectă ele într-adevăr realitatea lingvistică a operei asachiene ?

Om cu rădăcinile în veacul al XVIII-lea (era născut în 1788), Asachi acordă o pondere importantă limbii vechi sub ambele ei nuanțe : religioasă și laică. În opera lui Asachi întîlnim arhaisme de origine latină ca „arină" (nisip), „blem" (să mergem, din lat. ambulemus), „chiar" (adj. clar, limpede < clarus), „a deștinde" vb. ind. prez. III, sg.. (a coborî), „lucor, lucoase" (lumină), „meser" (sărac), frecvente în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Dacă unele arhaisme de origine latină comune cu italiana ca „arena" (nisip), „chiaro" (clar, limpede), „lucore" (lumină) au fost întărite în opera scriitorului prin prezența lor în limba italiană, în forme și sensuri identice sau apropiate, arhaismele neromanice sînt datorate exclusiv influenței vechilor texte bisericești și laice : „a se stoli" (a se îmbrăca), „a oborî" (a doborî), „olat" (ținut) etc.

Se poate conchide că din punct de vedere lexical, „temeiul" pe care Asachi își așază limba este într-adevăr limba veche cu nuanța ei moldovenească. Dar ceea ce conferă un caracter arhaic scrierilor lui Asachi nu sînt atît elementele lexicale cît mai ales cele gramaticale :

1) frecvența sufixelor în *-oriu*, ca în limba veche : *mîntuitoriu, păstoriu,*

2) articularea numelor proprii : *Radul al III-lea,*

3) articularea pronumelui relativ,

4) frecvența articolului adjectival : stratul *cel mușchios,...* azilul *cel misterios,* ochii *cei palizi,*

5) utilizarea frecventă a reflexivului, ex. : Bogdan *se înaintea ;* amîndoi *se alunecară,*

6) utilizarea verbelor deprefixate : *a se tîmpla, a congiura* etc.,

7) utilizarea persoanei a III-a plural în locul singularului : Bogdan *s-au îngrijit,*

8) utilizarea formelor perifrastice : *au fost produs.*

Intenția lui Asachi de a așeza la baza nuvelisticii sale istorice limba veche este evidentă. Dar la Asachi arhaismele căutate, presărate intenționat în operă pentru a crea o culoare de epocă, sînt copleșite de construcțiile gramaticale. Scriitorul rămăsese tributar secolului al XVIII-lea în care se formase, iar îmbinarea dintre vechi și nou era subminată de preponderența construcțiilor vechi, de care nu se putea desprinde.

Poeziile, în special cele dedicate Biancăi Milesi, precum și cele patriotice și satirice, rămîn partea cea mai rezistentă a operei lui Asachi, prin contemporaneitatea lor, tradusă pe plan lingvistic printr-o desprindere mai mare de arhaisme.

În realizarea unei limbi literare, Asachi recomandă apoi „compunerile de cuvinte trebuitoare ce se pot face chiar din cuvintele noastre...". (Concepția rațională despre limbă, potrivit căreia limba poate fi directivă de către oamenii învățați, îmbogățită prin crearea de noi termeni, acolo unde există o vădită necesitate, fusese îmbrățișată de multe spirite luminate în Europa : Koraïs, Kazinczy).

Fără a renunța la împrumuturi din alte limbi, scriitorii români din această perioadă își permit libertăți deosebite în crearea de termeni noi, pe baza fondului vechi al limbii. Astfel, de exemplu : Prale, în traducerea *Psaltirii* (1827), creează termeni ca „lemngrăsie" (untdelemn), „patrupici", (animale cu patru picioare), „mînofapte" (faptele mîinilor) etc. Se știe că Heliade combătea pe cei ce, dorind să evite introducerea de noi termeni în limbă, preferau să utilizeze „cuvîntelnic" în loc de dicționar etc. Exista deci o tendință generală de formare a cuvintelor, fie pe baza vechiului fond al limbii, fie pe baza unor calcuri.

La Asachi creațiile lexicale apar destul de frecvent în proză. Ex. : *anuos* (bătrîn, încărcat de ani), *casnic* (om de casă, sens nou), *duloaia* (cățeaua, formație de la dulău), *devitorii* (de+viitor=urmaș), *descăpățîna* (a tăia capul), *vasfrînșii* (naufragiații, probabil de la vas+frînt), *meșteria* (meșteșugul de la meșter+ie), *mare inimie* (mărinimie), *maestros* (lucrat cu pricepere), *adevăro-asemănată* (calc după verosimil), *anuscris* (cronică, letopiseț), *se înarcau, magă* (vrăjitoare, prezicătoare). Asemenea citate ar putea continua. Exemplele le credem edificatoare atît în ceea ce privește concepția generală despre limbă dominată de luminism și raționalitate, cît și în ceea ce privește stadiul limbii române din această perioadă. Dar Asachi nu este un caz izolat în încercarea lui de a îmbogăți limba prin „compuneri" proprii de cuvinte.

Îmbogățirea limbii prin neologisme

În 1842, Asachi combate ideea de neologism universal, realizat pe baza unei singure limbi : latina, italiana, franceza. Aceasta înseamnă că el acordă scriitorilor dreptul de a-și îmbogăți vocabularul cu termeni din toate aceste limbi.

În prima parte a activității sale, ca și Heliade, Asachi se pronunță pentru respectarea „firii limbii", limitează rolul „gramatiștilor" la „a culege" și „orîndui în sistemă" regulile practice pe care fiecare limbă le conține. El pronunță chiar termenul de „tirănie filologică" la adresa celor ce vreau să supună cu sila limba la sisteme străine. El respinge *Gramatica* lui Săulescu (*Referat*, 1833) pe care o consideră o sistemă particulară a autorului, nepotrivită pentru predarea ei în școli. În *„Cîteva observații filologice"*, el reduce, însă, posibilitățile de îmbogățire ale limbii la modelul italian : „Prin urmare, cuvintele ce ni lipsesc, frazele și dicțiile nouă, dupre dizvoltarea ideilor și a științelor de azi au a se împrumuta de la acea italiană, dîndu-li-se forma și terminatul românesc. Așadar, latino și galomania să nu se întindă și asupra reformei limbei...".

Precizasem că italienismele sînt surprinzător de puține în poezii ; numărul lor crește în proza istorică, după 1841. În opera literară a lui Asachi, italienismele cele mai freovente sînt : *astuție*—it. astuzzia=vicleníe ; *focolar* — it. focolare=vatră ; gară — it. *gara*=gălăgie, emulație, rivalitate ; *manin, ă* — it. manina=cătușă, încleștare ; *novelă, novită* — it. novella, novità ; *a profuma* — it. profumare=a parfuma ; *proviant* — it. provianda=hrană ; (a) *rimbomba* — it. rimbombare=a răsuna ; *custodie* — it. custodia=gardă etc.

Fără îndoială că Asachi a fost italienizant, însă judecînd după opera literară, această predilecție a sa a fost exagerată :

1) Asachi n-a propus adoptarea ortografiei italiene, ci a sistemului fonetic, dînd ca exemplu pe cel italian.

2) Numărul italienismelor în poezie este disparent.

3) În proza istorică, italienismele nu sînt exagerat de multe, ele par numeroase datorită freovenței unor cuvinte ca *manin, vincitor, novită ;* italienismele sînt mai numeroase în articolele pe teme de artă.

Trăsătura fundamentală a scrisului lui Asachi nu rămîne italienizarea, ci structura lui pe limba veche cu nuanța moldoveană. De altfel, Asachi nu împrumută neologisme doar din limba italiană. Iată cîteva din limba franceză : „cortej" — fr. *cortège*, pentru că it. *corteggio* ar fi dat *cortegiu*, mai ales în Moldova ; „soarea — fr. *soirée ;* „ogur" — fr. *augure ;* „noblesa" — fr. *noblesse* (nobilime) ; „marșandă" — fr. *marchande* etc.

Grecismele sînt încă numeroase, iar alături de acestea rămîn, drept mărturie a trecutului, turcismele și slavonismele cărturărești. Italienismele reprezintă deci noul în vocabularul lui Asachi, dar nu trăsătura predominantă.

Cea mai importantă contribuție a lui Asachi la îmbogățirea limbii române prin neologisme este aceea în domeniul matematicii. Calea spre o terminologie matematică în limba română a fost deschisă în secolul al XVIII-lea de către două lucrări :

1) *Ducerea de mînă către aritmetică*, Viena, 1777 și

2) *Îndreptarea către aritmetică* a lui Gh. Șincai, Blaj, 1785.

După o experimentare care începe odată cu înființarea clasei de inginerie hotarnică în 1813, Asachi este mereu preocupat de crearea unei asemenea terminologii, așa după cum reiese din manuscrisele manualelor sale *Algebra*, 1814—1818, *Aritmetica*, 1814—1818, precum și din lucrările tipărite între 1836—1843.

Încă din manuscrise se observa la Asachi tendința de a contribui la încetățenirea termenilor matematici în limbă sau la consolidarea lor prin intermediul glosării. Astfel termenul „vertical" care apare încă din manuscrise (1814) este glosat : „o linie de sus în jos, fără a se abate în vreo parte" (*Elemente matematice*, III, 1838, p. 308) ; „echer"=„unghiularul" (*Ibid.* p. 39) ; „incomensurabil"=„ce nu se poate măsura" (*Elemente matematice*, II, 1837) ; „triedre"=„figură sau trup informat în trii plane" (*Elemente matematice*, 1838, p. 312).

I. I. Crasnova (în lucrarea *George Asachi lexicograf*, Chișineu, 1969, p. 144 și urm.) pune în discuție 150 de termeni din domeniul matematicii care apar în scrierile lui Asachi. Exemple : *cadran, calcul, monom, multiplu, planșetă, polinom, soliditate, triedru, fluid, solid, mehanică, centripetă, analis, con, fracție, poligon, minus* etc.

Aceeași metodă a glosării o utilizează și pentru încetățenirea unor termeni geografici, de exemplu : „uragan"=„cuvînt indienesc care înseamnă adunarea și între sine lovire a vînturilor ; se înțelege și o „tempesta", „crater"=„rîpa unui vulcan" etc. (*Op. cit.*, p. 142). S-ar putea cita exemple și din alte domenii ca acela al artelor plastice, al vieții social-politice etc. Marea majoritate a termenilor științifici propuși de Asachi sînt de origine greacă și latină, introduși însă prin filiere diferite : franceză, italiană, rusă.

Adaptarea fonetică și morfologică a neologismelor constituia atunci problema cea mai grea pentru limba română literară, în lipsa unui for director lingvistic. Scriitorii adoptau formele pe care le considerau cele mai apropiate de spiritul limbii, dar, uneori, din necesități de ritm sau rimă, făceau derogări de la utilizarea curentă. De aici, cazuri cînd un substantiv apare, ca și la Asachi, într-un context de gen masculin, în alt context de genul neutru.

În orice caz, oscilațiile lingvistice din această perioadă și-au pus amprenta pe toate operele și fără o aprofundare a stadiului în care se găsea limba română, judecățile critice sînt caduce : *se emit adeseori judecăți asupra unui stadiu de limbă mai vechi și nu asupra scriitorului.* Or, Asachi, format în spiritul limbii vechi nu poate fi judecat drept contemporan al lui Negruzzi, Alecsandri etc., ci al lui Conachi. De altfel, este suficient să examinăm comparativ edițiile Negruzzi din 1840 și 1857, pentru a ne da seama de diferența pe care însuși autorul o simte, între stadiul limbii cu 17 ani în urmă și cel din 1857, diferență care îl duce la masive înlocuiri de termeni și adaptări sau readaptări fonetice.

Deci, pentru a putea determina cu exactitate ceea ce este al autorului trebuie să determinăm mai întîi ceea ce este al limbii, ceea ce ține de momentul apariției unui scriitor ca stadiu de limbă.

Topica. Dislocările sintactice

O altă caracteristică a scriitorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în special a celor formați încă în școlile veacului precedent, este libertatea topică, dislocările părților de propoziție sau frază. Ex. : „Pe a Tibrului șes Roma, tăbărîtă-i cu un munte/Din palaturi suruparte și mormînturi adunat/Între care Capitoliul o căruntă-naltă frunte/ Ce de barbari și de timpuri cu respect i s-a păstrat" *(La Italia,* 1809). Este clar că poetul a renunțat la ordinea firească din necesități de versificație pentru a ajunge la dislocarea articolului nehotărît *o* de substantivul *frunte,* aici cu rol de complement direct prin interferarea unui adjectiv și a unui verb „o căruntă-naltă frunte".

În general, atributul adjectival este antepus : „între surupate temple", „din a sa mănoasă țară" etc. Articolul posesiv este utilizat pleonastic : „Însă domnul al puterei" *(La moldoveni).* Asemenea construcții apar și la Eminescu, în perioada de tinerețe.

CONCLUZII :

1) Dacă examinăm operele lui Asachi în strînsă legătură cu perioada în care au fost scrise și nu în funcție de data apariției în volum, cîteva poezii ce poartă data 1809 *(Către Italia),* 1812 *(Viitorul),* 1821 *(La introducerea limbei naționale în publica învățătură),* 1822 *(La moldoveni, la restornicirea domnilor pămînteni)* atrag atenția atît prin vibrația autentică cît și prin căutările formale (structura versurilor).

Într-o vreme cînd oscilațiile gramaticale și lexicale subminau temeliile operelor literare, Asachi ne apare destul de sigur pe uneltele sale, dar ceea ce este dezolant, el nu se va putea autodepăși.

Marea nedreptate ce i se face lui Asachi este de a fi încadrat printre poeții generației 1830—1860 (vezi *Istoria literaturii române,* vol. II, p. 836), adică încadrat într-un alt stadiu al limbii române literare, cînd el avea vîrsta de peste 42 de ani și dăduse practic tot ce avusese mai bun. Or, am văzut, vorbind de opera lui Negruzzi, ce însemnau în acele vremuri de prefaceri 17 ani, scriitorul intervenind masiv la o nouă ediție în structura lingvistică a operei. Opera lui poetică trebuie comparată și așezată alături cu a lui Iancu Văcărescu și Conachi, prevalînd contemporaneitatea creației, deci o periodizare în funcție de stadiul lingvistic și nu de o simplă coexistență în epocă.

2) Limba lui Asachi poartă în primul rînd amprenta limbii vechi cu nuanța regională. Inaderența la ideile pașoptiste și unioniste l-au făcut să rămînă cantonat în tiparele vechi și regionale ale limbii. Un antiunionist nu putea adopta sistemul de scriere al muntenilor. Italienismele care reprezintă noul în vocabular, mai ales în perioada a doua, contrastează pregnant cu regionalismele lîngă care sînt așezate. Așa se explică faptul că, deși numărul italienismelor nu este atît de mare pe cît se crede, el frapează prin distonanță.

3) Credem că prin încadrarea lui Asachi în momentul lingvistic și literar din care a izvorît opera, sau, mai bine-zis, prin încadrarea fiecărei poezii în stadiul limbii literare care a generat-o, ne vom apropia mai mult de înțelegerea istorică și artistică a operei decît prin filiații. Acest important element component al operei literare, *limba,* își cere drepturile sale.

BIBLIOGRAFIE

* * * *Istoria literaturii române*, II, București, Ed. Academiei R.S.R., 1968, p. 254—372.

G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, București, Ed. ştiinţifică, 1969, p. 355—358.

G. Asachi, *Scrieri literare*, ed. N. A. Ursu, București, 1957, 2 vol.

E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi, viaţa şi opera lui*, București, Ed. Cartea românească", 1921 (ed. a II-a, „Casa şcoalelor", 1927).

N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul şcolilor naţionale din Moldova*, București, 1962.

C. Const. Crăstea, *Influenţa italiană în literatura română: G. Asachi*, în *Adev. lit. şi art.*, V (1924), nr. 178, p. 7.

Al. Bistriţianu, *Gh. Asachi şi folclorul*, în *L. L.*, I (1955), p. 12—36.

Dina Căplescu, *Diferenţele lingvistice dintre cele două ediţii ale Aritmeticii lui G. Asachi*, în *Contrib...*, III, 1962, p. 137—150.

Gabriel Ţepelea, *Limba scrierilor lui G. Asachi*, în *Corelaţia limbă-literatură*, Ed. didactică şi pedagogică, 1971.

ROLUL PRESEI ÎN DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE

Condiţii istorice foarte vitrege au împiedicat multă vreme publicarea în limba română a unor jurnale care să reflecte dezvoltarea culturii şi năzuinţele către progres ale obştei româneşti de pretutindeni. Dar îndată ce prin Tratatul de la Adrianopole din 1828 se conturează autonomia, chiar incompletă, a Ţărilor Româneşti, cînd încep relaţii mai strînse cu ţările romanice de care am fost izolaţi vreme de un mileniu, dezvoltarea culturii, a limbii, a instituţiilor moderne face paşi mari înainte. Apar şcoli în limba naţională, apare teatrul, apar cărţi şi apar primele ziare şi reviste literare, după încercări modeste de tipărire a lor. N. Iorga a schiţat aceste începuturi în cartea despre istoria presei noastre, după ce în *România literară* din 1855, M. Kogălniceanu vorbise despre primele publicaţii româneşti, subliniind rolul deosebit al jurnalismului în viaţa intelectuală a unei ţări: „Prin presă tot ce se face, tot ce se zice, tot ce se descopere în vreo parte a lumei — spunea scriitorul moldovean — se răspîndeşte pe toată întinderea globului şi se face proprietatea omenirei întregi. Nu nedrept s-a zis dar că presa şi mai ales presa periodică gioacă în domeniul inteligenţii rolul ce gioacă maşina de aburi aplicată la drumurile de fer, în lumea materială; ea lucrează a uni popoarele prin legătura puternică a ideilor, precum drumurile de fer le uneşte prin legătura intereselor; ea zguduie şi surpă în fiecare zi vechea barieră a urelor naţionale şi pregăteşte aşa

triumful fraternității universale care într-o zi viitoare are a face din tot neamul omenesc o singură familie mare". Adevăruri verificate în timp, evoluția rapidă a presei europene a dat informației anma dinamică a difuzării în toată lumea nu numai a ideilor, dar și a tehnicii celei mai avansate.

Noi am avut în *Biblioteca românească* a lui Carcalechi între 1822-29 un început de revistă-magazin în 12 părți, cu apariție neregulată. Din *Fama Lipschii*, prima gazetă, a apărut, cîteva numere, în 1827; un număr din 7 noiembrie acel an a fost recent descoperit la Sibiu (cf. *Gazeta literară*, 3. II, 1966). De curînd O. Păun a găsit și reprodus facsimile din această gazetă în *România literară*, 10. II, 1972.

În 1829 apar însă Curierul rumânesc al lui Heliade și Albina românească a lui Asachi, primele periodice, care — spune Kogălniceanu — „deschidea o lume nouă, puindu-i (pe români) în contact cu celelalte popoare mai civilizate, arătîndu-le faptele, propășirile și mai ales drepturile. Amvon mai înalt decît toate amvoanele, auditoriul era pretutindene și glasul lor străbătu în palaturile bogaților și în căsuțele răzeșilor și a posesorașilor. Politică (precît aceasta le era iertată), științe, arte, literatură, morală... ele, deși în scurt, deși necompleot, au tratat toate. Clase întregi fură prin ele deșteptate, luminate și chiemate la viața publică". Ceea ce s-a și văzut în scurt timp, pentru că după 1830 mișcarea de idei, eforturile pentru emancipare și creația literară în ansamblu au fost marcate printr-o renaștere memorabilă, iar limba literară s-a îmbogățit substanțial mai ales prin valul de neologisme romanice aduse în limbă prin traduceri de cărți și prin contactul direct cu tezaurul cultural latino-franco-italienesc, ceea ce a dus la *reromanizarea limbii noastre* într-un ritm foarte viu.

În primul deceniu, 1830—40, de apariție a presei noastre, au fost înființate, alături de cele două gazete citate, multe altele, cum ne informează același articol al lui Kogălniceanu de retrospectivă publicistică: „Drumul inteligenței odată deschis de *Curier* și de *Albină*, noi campioni ai civilizației și ai naționalității se iviră în curînd în toate punctele Țărilor Românești. Chiar în întîia decenie (1830—1840) ieșiră la lumină în Transilvania: *Foaia duminecii, Gazeta de Transilvania, Foaia pentru minte* etc.; în Valachia: *Muzeul național, Gazeta Teatrului național, Curiosul, România*, cea întîi gazetă zilnică, *Pămînteanul, Mozaicul, Mercurul, Curierul de îmbele sexe, Cantorul de aviz*, prefăcut apoi în *Vestitorul românesc* de astăzi etc.; în Moldova: *Alăuta românească, Foaia sătească, Osiris, Dacia literară, Arhiva, Spicuitorul, Dunărea* etc. Mișcarea intelectuală este pretutindenea mare și neobosită. Atunce era epoha cînd roiuri de tineri, plini de entuziasm, crezînd în viitorul patriei lor și al lor, uniți toți cu curagiul junețiî ce nu se îndoiește de nimică și pentru care stavilă nu este, se apucară de lucru".

Firește că pentru atîtea idei moderne, pentru noțiuni esențiale de cultură avansată era nevoie de bogăție lexicală și de norme fonetice și gramaticale cît mai clare, mai sigure, destul de elastice pentru a exprima

nuanțat și cît mai exact un variat conținut de cultură. În primii ani sînt ezitări și unele confuzii în limbajul publicistic, adesea apropiat de limbajul vorbit : „Strașnică răspundere la care se vor supune *cei împotrivă următori*" ; „*Ținînd un șir* de întîmplările lumei" ; „*Acii carii* vor ave trebuință a da *jalobe*" ; „s-au *dișțărat*" ; „pre vîrf s-au *fost grămădit* niște abur roșu întunecat, arzînd" ; „apucase cu o *brîncă* cotețul" ; „prețul fieștecăruia *trup* pe un an *ține doi galbeni*" etc.

Multe particularități fonetice și lexicale întîlnite în scrierile literare din jurul lui 1830 apar și în presă desigur ; dar, redactorii acestor publicații fiind literați, scriitori chiar, adesea, pe lîngă discuții aprinse în legătură cu dezvoltarea limbii, ei dau impuls înnoirii, șlefuind expresia și adoptînd termenii noi, în general potrivit indicațiilor lui Heliade din *Gramatica* la care au aderat și publiciștii de pretutindeni. După puțini ani, în 1838 de pildă limbajul publicistic prezintă un nivel literar care a putut surprinde pe toți cercetătorii istoriei limbii noastre. În acel an, putem citi în *Foaia literară* de la Brașov : „Litere latinești... ar sta mai bine pe toaleta noastră ; numa să nu împestrițați limba, latinind-o fără treabă. Limba românească pentru noi e destul de bogată că e limba sentimentului". Și mai departe îndemnul către un autor : „Să păzești o limbă cît se poate de netedă și regulată în etimologie și ortografie ; ... să cercetezi ce a isprăvit Soțietatea literară din București asupra termenilor după care este să se reguleze limba română și care ieșiră la tipar în *Muzeul național* de acolo" (p. 4—6). Textul îndeamnă la corectitudine, simplitate și unitate a limbii scrise, pentru a face gazeta nu numai accesibilă, ci și simpatică cititorilor dornici de modele de limbă literară „netedă", iar nu complicată, pedantă în forme latinizante, frecvente atunci.

În același an, apărea cel dintîi cotidian la București cu titlul grăitor : *România*, anticipînd cu mai bine de două decenii unirea din 1859, scris într-o admirabilă limbă literară, care a încîntat pe Iorga și a atras pe cercetătorii istoriei culturii și ai limbii noastre, pentru că în acest prim ziar al nostru se reflectă într-adevăr starea generală a limbii scrise. Dau un citat-document de un interes aparte : „Prințul Dimitrie Cantemir este slăvit în istorie, atît în politică cît și în literatură. El a compus în limba românească un mare număr de cărți clasice, care pe rînd s-au tradus în cea franțeză, în rusească, în ghermană și engleză. Printr-o capriție a soartei numai în limba orighinală a rămas lipsită de aceste a cărora manuscrise mai tîrziu s-au pierdut în Marea Caspică, cu prilejul cînd prințul Cantemir a însoțit pe împăratul Petru cel Mare în a sa expediție asupra Persiei. O nepăsare de mai mult de un veac din partea compatrioților peste puțin se va îndrepta de doi tineri ai noștri literatori, d. deputatul C. Negruzzi și d. domnescu adiutant M. Kogălniceanu, carii au făcut proiect de a tipări în limba românească operile întregi ale prințului Dimitrie Cantemir, la care se vor adăuga și acele ale fiului său Antioh aducînd în limba orighinală traducerile lor... Îndată ce se vor aduna două sute de prenumeranți (abonați) se va începe tipări-

rea şi se va săvîrşi într-un an şi jumătate". Optimism tineresc ! Proiectul a rămas pe hîrtie ; opera întreagă a lui Cantemir mai aşteaptă să fie publicată în ediţii critice adecvate.

Dar să recunoaştem limbajul modern, cu puţine fluctuaţii fonetice de epocă, cu multe neologisme aproape perfect folosite, cu o sintaxă limpede şi nuanţată, perfect accesibilă. Nici presa moldovenească mai conservatoare nu prezintă multe regionalisme în acelaşi an 1838 ; citez din *Albina românească* din 29 mai : „Cu plăcere vedem că în limba noastră se fac de oarecare timp o mulţime de lucrări literale. Numărul gazetelor sporeşte. Disertaţiile, romansurile, versurile izvorăsc cu îmbelşugare, întru aceasta se cearcă a imita lucrările de acest feliu ce să fac pe aiure, dar în mijlocul zborului să alege mai mult calea plăcerilor decît a folosului. Avem nevoie a înavuţi limba noastră cu cărţi elementare pentru deprinderea cunoştinţelor pozitive". Se recomandă apoi cărţile lui Heliade, Kogălniceanu, Săulescu, Poenaru, gramatica şi dicţionarul lui Valian (Vaillant) etc.

Presa a fost canalul de pătrundere şi de fixare în limbă a neologismelor necesare exprimării noţiunilor moderne în continuă mişcare. S-a observat în citatele date că forma lor şi ineditul termenilor, azi în circulaţie generală, în uzul vorbitorilor obişnuiţi, ieşeau în relief în epocă şi puteau surprinde pe cititorii ziarelor : glosarea lor era un procedeu curent, de unde şi bogata sinonimie lexicală în limbajul presei : *operaţii* (lucrări) ; *populaţia* (norodul) ; *civilizare* (purtare cetăţenească) ; *ingenios* (isteţ) ; *rimă* (potrivirea sfîrşitului) ; *marină* (meşteşugul mării) ; *rezidenţia* (scaunul şi lăcuinţa) ; *incognito* (tiptil) ; *familist* (gospodariu).

De multe ori sînt glosate neologismele romanice prin termeni grecoturceşti sau ruseşti care mai supravieţuiau : *abuzuri* (catahrisuri) ; *testament* (diată) ; *poruncă* (predlojenie) ; *abdicaţie* (paretesis) ; *lecţie* (matimă) ; dar cel mai neaşteptat mijloc de a impune termenii noi era glosarea cuvintelor comune, populare *prin neologisme,* pentru a obişnui cu acestea pe cititor : *închinat* (capitulat) ; *mijloc* (centru) ; *luare-aminte* (observaţie) ; *făcător* (producător) ; *şalupe tunăreţe* (canoniere) ; *cei de dinaintea noastră* (predecesori), dar şi : *de învoire* (de convention) etc.

Existau în unele publicaţii şi glosare, explicaţii speciale de termeni noi, ca în *Gazeta Teatrului naţional* (sub titlul „Tîlcuirea a vreo cîteva vorbe", în *Muzeul naţional,* în *Curier de ambe sexe.* Influenţa deosebită a limbii franceze s-a putut vedea mai ales în acele gazete care ani la rînd au publicat ştiri şi informaţii pe două coloane : în franceză şi în română ; evident, modelul evoluat al publicisticii franceze a determinat înnoirea lexicului şi a construcţiilor sintactice şi stilistice, de care a beneficiat limba literară în general.

BIBLIOGRAFIE

N. Iorga, *Istoria presei româneşti,* 1923.

MODERNIZAREA STILULUI ADMINISTRATIV

Din cauza unei lungi dominații fanariote, cu adînci urme străine, mai ales greco-turcești în viața publică, limbajul administrativ a păstrat termeni și construcții specifice, complicate, greoaie, contrare spiritului latin al culturii noastre, pe care însă cele dintîi acte de emancipare și reluarea contactului cu civilizațiile romanice le-au izgonit cu toată hotărîrea din practica administrativă, cum se poate vedea în primele jurnale românești, în publicațiile oficiale, cum erau hrisoavele domnești, Condica domnească, Regulamentul organic, Buletinul oficial (de la 1833) etc.

Au existat și numeroase texte juridice oficiale care reflectau limbajul administrativ în rapidă evoluție : *Pravilniceasca condică* din 1780, *Soborniceascul hrisov* din 1785, reeditat în 1835 și 1839, *Manualul juridic al lui Andronache Donici* din 1814, *Legiuirea Caragea* din 1818, *Codul Calimachi*, ediția română, 1833. Apoi vechile culegeri de texte oficiale și hrisoave administrative ca *Uricariul sau colecție de diferite acte*, publicate de Th. Codrescu, *Studii și documente istorice*, colecția N. Iorga, mai recentele *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800 — 1850*, publicate de I. Cojocaru în 1958, ca și numeroasele acte de arhivă privitoare la anul 1821, la mișcarea lui Tudor Vladimirescu, ca la revoluțiile din 1848, cuprind aspecte instructive ale evoluției limbajului administrativ, ale confruntării dintre vechi și nou, într-o epocă în care influența relațiilor noi cu Austria, Rusia, Franța creștea, iar limba franceză, cultura prestigioasă a Occidentului favorizau înnoirea lexicului popoarelor din această parte a Europei.

Nu e un paradox azi faptul că influența franceză în limbă și cultură la noi a fost favorizată de noile relații, în spiritul emancipării de sub dominația turco-fanariotă, cu Rusia, această țară fiind și ea puternic influențată de limba și cultura franceză. Ba chiar corespondența oficială la începutul secolului trecut între noi și ruși se făcea în limba franceză ; evident că termenii și formulele noi administrative au pătruns ușor, direct, repede în limba română. Un text din 1809 către administrațiile militare ruse din Muntenia e plin de cuvinte noi, romanice : ...„Predlojenia *excelenții* tale de la 20 ale următorului, cu nr. 290, împreună cu *copie după raportu* ce au dat cinstita *Comisie* de politie către *excelența* sa *sinator* Kușnikov, s-au primit cu cinste". (Doc. ec. p. 83).

Conservator și conformist prin definiție, limbajul administrativ reflectă în același timp cu maximă receptivitate înnoirile impuse de relațiile, de obligațiile societății, ale autorității pe plan extern și intern, impuse de legea progresului general. Textul de mai sus pune alături neologismele romanice : *excelență, raport, comisie, copie, senator* —

multe pe un spațiu mic — și termenii slavi : *cinste, cinstit, predlojenie* (cerere), și chiar greceşti : *politie* (oraș) — imagine în mic a influențelor din afară asupra lexicului administrativ. Dominantă devine în secolul trecut, esențială pentru modernizarea limbii, influența culturilor romanice, a celei franceze în primul rînd, care va grăbi reromanizarea și a stilului administrativ. Să reținem deci cîteva aspecte ale acestui important proces lingvistic.

Fonetisme populare întîlnim în termenii noi : *ocenic* (ucenic), *porțolan, întreprenor, depotat, enspecție, enteres, engener*, dar și transcrierea formelor și a unor pronunțări străine : *țivil, rețiproc, fiscus, iuridicție, solenitate, coleghiu, confuzion, acțeptarisi, uzucapie, țesionariu.* Evident că adaptarea neologismelor a dibuit pînă să afle forma cea mai bună ; în același timp, aspectele regionale și arhaice ale limbajului se estompează, fiind înlocuite de formele literare, răspîndite prin opera scriitorilor mai ales : *iaste, vreame, dript, amănunt, omilință, cearire, ceala* (acela), *femeaie* fac loc altor forme moderne, fixate în limbajul literar : este, vreme, drept, amănunt, umilință, cerere, femeie.

Modernizarea a mers înainte pe două planuri, în ritm rapid : 1) corectarea formei neologismelor ; 2) generalizarea formelor „culte", literare, cu eliminarea aspectelor arhaice și regionale ale cuvintelor comune.

În domeniul *morfologic*, formele oscilante, numeroase la începutul secolului (sor — *soră* ; pagubi — *pagube* ; cești*m*ea — *cișmea* ; jărtfă — *jertfă*) sînt treptat aduse la forma literară, mai eufonică, mai exactă, după cum dispar și multe plurale în *-uri (producturi, instrumenturi, materialuri, obiceiuri, departamenturi, schiptruri)* în favoarea formelor mai scurte în *-e (producturi — producte — produse).*

Flexiunea nominală și verbală se înnoiește și ea, primind un spor de eufonie, în loc de *dieții, moșiii, casii, să văz, luoat, încungiura, să nu iaie*, avem către 1840—50 : *dietei, moșiei, casei, să văd, luat, înconjura, să ia* etc., așa cum amestecul prepozițiilor și conjuncțiilor se mai clarifică, indicarea relațiilor de subordonare devenind mai logică : „a fi *prin* putință ; a fi *întru* datorie ; trebuincios *la* viața oamenilor ; urmare *cu* a-și găsi ; lăcuitori *ot* Focșani ; catastișele *i* socotelile și scrisorile ; *căci fiindcă* am adus toate imnurile ostășești" — construcții care țin azi de muzeul limbii, ilustrînd starea ei arhaică, căci treptat, în interesul mulțimii, limbajul administrativ s-a limpezit sub impulsul celor doi factori propulsivi : limba populară și modelul romanic mai evoluat. S-a scris deci „a fi *cu* putință ; *a avea* datorii ; *trebuincios* vieții ; urmînd *a-și* găsi ; locuitori *din* Focșani", eliminîndu-se cu totul acele prepoziții și conjuncții care erau străine de fondul latin, ca *ot, po, bez, i*, frecvente în actele oficiale de la începutul secolului trecut.

Sintaxa, adesea greoaie în fazele mai vechi ale limbajului oficial se clarifică, se reorganizează în tipuri de construcție logică, mai ales sub influența franceză și italiană, părăsind, după 1830, vechile tipare slavo-greco-turcești, excesiv de încărcate de subordonări și de formule convenționale. Să comparăm două texte mici la interval de 15 ani — 1841

și 1856 : „*Să conrăspundeți* lucrării ce să jărtfește de *otoritățile locale* în nimicnicirea acelor tulburători, cu neadormită priveghere aflîndu-vă", în care neologismele au încă un aspect primar, iar sintaxa lungimi și inversiuni specifice epocii, față de fraza : „O zi de *solemitate publică* se va hotărî în care *să se celebreze* pe fiecare an, *în eternitate,* acest *act al desființării sclaviii* din Prințipat". *(Buletinul oficial,* 1856, p. 46.) După puțini ani, se scria modern, pentru că trecuse peste țările românești valul înnoitor al revoluțiilor de la 1848, pentru că ne apropiam de Unirea Principatelor, act de maturitate politică, semn al înălțării conștiinței publice, aspirînd la progres și autonomie deplină. Deci, construcții ca : *„tăcută ipotichi întru toate ale bărbatului ; cea de slugi a mea* socoteală ; se face economie *lemnilor* și păstrarea pădurilor ; ne va arăta *despre* mijlocul ; *la ei* privesc toate îndatoririle" sînt amendate, eliminate, modernizate către mijlocul secolului trecut, cînd tiparul romanic se impune, ameliorînd rapid suferințele limbajului oficial, atît de frapante în textele primelor decenii. Pitacul domnesc pentru alcătuirea *Legiunii Caragea* la 1816 este, sintactic și lexical, bogat în amănunte edificatoare, inclusiv glosarea termenilor noi, evidentă încercare de răspîndire a neologismelor romanice :

„O pravilă cuprinzătoare desăvîrșit de toate pricinile cîte privesc la *chinovia* (comunitatea) norodului ca nici judecătorii să nu cerce *discolii* (dificultăți) la hotărîrile ce au a face, nici *ipotesiarii* (împricinații) să nu cerce năpăstuiri la dreptul lor din vreo întunecare sau nedăslușire a pravililor".

Frazele arborescente, cu multiple atribute, complemente și subordonări circumstanțiale — mai ales cauzale, motivînd o acțiune, și finale — încep să fie mai condensate, mai precise, sub influența limbajului popular dinamic, după modele romanice, mai echilibrate și mai logice. În această privință, momentul 1848 a fost decisiv, dovadă că frămîntările sociale, mersul dinamic înainte al societății influențează adînc limbajul oficial și chiar pe cel literar. Dăm un singur exemplu : „Potrivit voinței poporului toate rangurile civile se desființează pentru totdeauna. Nimeni de acum înainte nu va mai putea a-și lua vreun rang în nici un act public. Singura deosebire ce va exista între români va fi aceea a virtuților și a slujbelor către patrie". (Buletinul oficial, 15 iunie 1848, p. 122.)

Stilul cîștigă mereu în densitate, precizie, noutate, sub presiunea evoluției rapide a progresului, a evenimentelor politice și sociale. Claritatea e o cerință esențială și efortul de a conjuga tradiția vorbirii simple cu înnoirea lexicului și a formulelor duce la tot mai bune rezultate, chiar dacă nu expresivitatea, nu figurile de stil înalță limbajul acesta deasupra mediei comunicării obișnuite. Dar de la construcții ca : „[illegible] pentru căci aceasta nu erea publicarisită spre a fi știută la toți de obște, a se întîmpla pricini...", pînă la stilul nou al actelor oficiale : „Di la Departamentul afacerilor străine. Subsemnatul din porunca preaînălțatului nostru domn are onoarea a notifica cinstitei Aghenții..." este o mare

distanță, nu în timp, ci în nivelul expresiei, în ținuta stilistică și lingvistică a mesajului.

Modernizarea stilului administrativ reflectă eficacitatea contactului său cu limba populară și cu modelele romanice, evoluate, mai ales din civilizația franceză, despre care Pompiliu Eliade ne-a lăsat aceste precizări, subliniind că sub acțiunea stilului scrierilor, a presei franceze, limba noastră literară în general, deci și stilul oficial, va cunoaște de aici încolo „claritatea, scurtimea pe care le ignora pînă acum. Adio lungile perioade ale vechilor hrisoave, ale anaforalelor adresate domnitorilor, infinite, încurcate, unde punctul și virgula erau ca niște oaze rare, la distanță de zece sau cincisprezece rînduri, hrisoave și anaforale din care erai nevoit să neglijezi trei sferturi pentru a ghici mai degrabă decît a înțelege sensul disimulat în mijlocul cîtorva grupuri de cuvinte ascunse". *(Histoire de l'esprit publique en Roumanie*, II, p. 344.)

Nicăieri ca în stilul administrativ nu se vede mai bine sinteza dintre vechi și nou și mai ales rezultatele adaptării limbajului la nevoile prezente ale progresului continuu. De aceea, modernizarea acestui stil este un aspect instructiv al dezvoltării societății și a limbii românești.

BIBLIOGRAFIE

Gr. Brâncuș, *Un glosar juridic din 1815*, în „Limba română", 1955, nr. 6, p. 29.

Elena Șerban, *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, în „Contribuții la istoria limbii literare în sec. XIX, vol. II, 1958, p. 115—133.

Romulus Tudoran, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul sec. XIX*, ibid., III, 1962, p. 103—136.

Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820)*, ibid., p. 75—102.

Gh. Bulgăr, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Studii de istoria limbii române literare, sec. XIX", 1969, vol. I, p. 167—195.

CONTRIBUȚIA CURENTULUI ISTORIC ȘI POPULAR AL „DACIEI LITERARE" LA DEZVOLTAREA LIMBII LITERARE

Probleme generale. Combaterea tendințelor divergente

„Dacia literară" (1840), militînd pentru realizarea unității politice și culturale, pentru unitatea limbii, pentru o literatură predominant originală, îndruma scriitorii spre două surse de inspirație :

a) natura

b) tradiția și istoria patriei.

Dar meritul lui Kogălniceanu și al celorlalți scriitori nu constă numai în valorificarea elementului istoric și popular, ci și în îmbogățirea rațională a limbii cu termeni noi și procedee stilistice din marile literaturi europene ; în îmbinarea justă între tradiție și inovație.

Consecințele acestei direcții

Se știe că limba română a început să fie utilizată ca limbă de cult și cancelarie relativ tîrziu, timid în secolul al XVI-lea, mai intens în secolul următor. Pe de altă parte, provinciile românești, Moldova, Țara Românească, Transilvania, erau separate politicește. Pe măsură ce se accentua lupta pentru unitatea politică, pe măsură ce „se fierbea Unirea", se accentua și lupta pentru unitatea limbii, căci un stat național român presupunea și o limbă națională comună, unitară. Discuțiile erau polarizate înspre două direcții :

— prima, de directivare a limbii de către gramatici, învățați, consecință a concepției raționaliste despre limbă ;

— a doua, de făurire a limbii literare pe baza tradiției populare și istorice.

Prima direcție a fost îmbrățișată în primul rînd de către ardeleni — dar nu exclusiv de către ei — a doua a fost îmbrățișată în primul rînd de către scriitorii grupați în jurul „Daciei literare" (1840), „Propășirii" (1844), „României literare" (1855) și „Steaua Dunării" (1855). Ambele direcții vizau unitatea limbii.

Calea savantă ducea la etimologism și presupunea o instrucție deosebită pe care poporul român, iobăgit de veacuri, n-o putea dobîndi curînd ; a doua, calea tradiției populare, nu cerea decît efortul de a cunoaște tradițiile populare, vorbirea populară, cărțile vechi și în special cronicile, urmînd ca la aceste elemente să se adauge noțiunile legate de progresul social, de dezvoltarea societății.

Atît prin articole cît și prin scenete, piese de teatru, glosare, scriitorii grupați în jurul „Daciei literare" luptau împotriva modelelor de limbă străine, care nu țineau seamă de spiritul limbii naționale, împotriva latinomaniei, galomaniei, italienizării, a grecismelor, turcismelor etc.

Aceste tendințe de dezvoltare a limbii literare după modelele străine sînt considerate în istoria limbii literare drept tendințe divergente în opoziție cu dezvoltarea limbii, pe baza tradițiilor populare și istorice.

Principalele tendințe divergente

O serie de învățați ardeleni, pornind de la ideea justă a originii latine a limbii române, susțineau o scriere etimologizantă care să facă limba română cît mai apropiată de limba latină ; o îmbogățire a vocabularului cu termeni latini ; o relatinizare a limbii române din punct de vedere al ortografiei și al lexicului.

Adoptarea acestor linii ducea la pericolul scindării limbii într-o limbă a învățaților, pe de o parte, iar pe de alta — o limbă a oamenilor din popor.

Heliade și Asachi — ultimul, într-o mai mică măsură — susțineau dezvoltarea limbii române literare după modelul limbii italiene.

O parte din tinerii formați în Franța importau neologisme și construcții din această limbă fără a ține seama de sistemul sintactico-morfologic al limbii române.

Galomania prezenta două aspecte : unul determinat de cunoscătorii limbii franceze care-și făcuseră studiile în Franța și abuzau de neologisme, al doilea, al șnobilor și parveniților de tip Chiriță, care aveau o spoială de cultură, nu cunoșteau în fond limba franceză și realizau transpuneri ridicole de expresii românești în limba franceză. Exista în Principate, deci, și pericolul galomaniei. Alături de aceste tendințe mai persista influența greacă, a protipendadei de altădată (mai ales în vocabular). Mai tîrziu, acestor tendințe li se adaugă „pumnismul" (analogismul). Se știe că A. Pumnul a încercat să aplice prin analogie legile fonetice care au acționat în perioada veche a limbii române, neologismelor. Astfel, dacă *tionem* > *ciune*, în perioada veche ca de exemplu *rogationem* > *rugăciune*, atunci și *natio* trebuia să ducă la *năciune* ; dacă grupul *ct*>*pt* (*noctem*>*noapte*), atunci și *lectură* trebuia să dea *leptură*. În plus, A. Pumnul preconiza formarea de cuvinte din elemente moștenite cu sufixul *-mînt*. Exemplu : limbă + mînt = *limbămînt* = *lingvistică* ; scrie + mînt = *scriemînt* = *ortografie*.

Abaterile latiniștilor de diverse nuanțe (cel puțit 5 direcții) erau inspirate de concepția rațională a perfectibilității limbii prin intermediul învățaților, concepție care a dat roade în cîteva țări europene. De exemplu, în Ungaria, Kazcinczy (sec. al XVIII-lea) și în Grecia Korais, au încetat și au reușit să directiveze limba maghiară și respectiv greacă. Kazcinczy, în Ungaria, a contribuit la modernizarea terminologiei științifice maghiare, iar Korais, în Grecia, a elenizat limba greacă din epoca sa, adică a reformat-o după limba greacă veche (elina).

Folclorul și limba literară

Scriitorii de la „Dacia literară" nu luptau numai împotriva unui singur curent, ci contra tuturor sistemelor lingvistice ce nu țineau cont de tradiția istorică și populară. Pentru limba și literatura română, în căutarea unei direcții sănătoase de dezvoltare, contactul cu folclorul a avut consecințe deosebite :

— tematica se îmbogățește cu o serie de genuri și specii ;

— viața poporului român nu putea fi oglindită decît în limba populară. Deci, literatura populară pune la dispoziția scriitorilor o serie de procedee caracteristice exprimării orale. Narațiunea și dialogul cîștigă în vioiciune și naturalețe, epitetele și metaforele — în prospețime ;

— literatura populară oferă scriitorilor o limbă statornicită, înmlădiată prin utilizarea ei zilnică, prin tradiția orală a doinelor și basmelor ;

— culegerile de folclor literar *erau și culegeri de limbă română* autentică. Ele corespundeau întocmai crezului exprimat de Al. Russo : „Prima datorie a gramaticilor este de a culege limba pentru a îndrepta literatura spre adevăratele ei izvoare".

Prin noua direcție, „limba șerbilor de mai ieri", disprețuită de protipendadă, pătrunde în publicații, cărți și indică drumul pe care se va dezvolta adevărata literatură națională. Cei mai de seamă reprezentanți, Negruzzi, Russo, Bălcescu, Alecsandri, au culeș, studiat sau au avut ca model de limbă, în primul rînd, limba poporului.

Limba literară și dezvoltarea interesului pentru istoriografia patriei

În „Introducția", sa, Kogălniceanu notase că : „istoria noastră are destule fapte eroice, frumoasele noastre țări sînt destul de mari ca să se găsească sujeturi de scris". Era un îndemn spre explorarea trecutului național într-un veșmînt lingvistic adecvat. Cultivarea dragostei pentru faptele eroice ale poporului a dus la editarea cronicarilor moldoveni de către Kogălniceanu, la a celor munteni de către Laurian și Bălcescu. O serie de opere literare, ca „Aprodul Purice", „Sobiețki și românii",

„Alexandru Lăpușneanul", au ca punct de plecare cronicile. De la Negruzzi pînă la Sadoveanu, mulți scriitori români vor recurge la cronicari atît pentru a afla chipul lumii vechi, cît și vorba, exprimarea ei.

Contactul pe scară largă cu operele cronicarilor a arătat că în afara tradițiilor orale mai aveam și o tradiție scrisă, care nu putea fi înlăturată fără a primejdui cultura română. Limba veche aducea pe lîngă elementele populare, arhaice și regionale, procedee stilistice care fermecau prin ineditul lor.

Deci, cultivarea dragostei pentru trecutul istoric a dus, pe de o parte, la dezvoltarea istoriografiei propriu-zise, pe de altă parte, *la valorificarea artistică a vechii limbi a istoriografiei. „Limba veche și înțeleaptă"* — considerată de pedanți, ca și limba populară — un „produs barbar și necultivat", este așezată pe soclul ce i se cuvenea, constituind alături de limba creațiilor populare, un punct de sprijin pentru dezvoltarea logică și organică a limbii române. Dar cea mai importantă contribuție la valorificarea limbii vechi a istoriografiei o constituie nu unele articole teoretice, ci operele însești, inspirate de trecutul istoric, *modelele artistice oferite de scriitori.*

SCRIITORII GRUPAȚI ÎN JURUL „DACIEI LITERARE" ȘI PROBLEMELE LIMBII

COSTACHE NEGRUZZI (1808—1868)

Acum exact un secol, în 1872, cînd publica operele lui Costache Negruzzi în 3 volume, Alecsandri făcea elogiul artei prietenului său, subliniind originalitatea concepției literare și lingvistice și noutatea limbajului său literar, care s-au impus prin nuvela *Al. Lăpușneanul* mai ales, ca un model clasic al expresiei artistice românești. Ideile lui despre modernizarea limbii literare au jucat un rol esențial la începutul înnoirilor fundamentale din viața noastră politică, socială și culturală, deschizînd largi perspective de dezvoltare sănătoasă, în colaborare constructivă cu cei mai înzestrați scriitori ai vremii. Chiar în anul în care publica admirabila sa nuvelă, în 1840, Negruzzi se afla, alături de Alecsandri și Kogălniceanu, la conducerea Teatrului național din Iași și încuraja pe autorii inspirați din tradițiile istorice ale neamului, conștienți însă și de mersul și cerințele noi ale civilizației moderne. Un echilibru exemplar între tradiție și inovație a afirmat consecvent întreaga activitate a scriitorului, foarte necesar atît în scris cît și în procesul revoluționar care se pregătea febril în Țările Românești.

Se știe că după apariția *Gramaticii* lui Heliade, foarte prețuită de literații vremii și îndeosebi de Negruzzi, discuțiile cu privire la căile

dezvoltării armonioase a limbii au continuat în toate provinciile românești, cu dese schimburi de scrisori care vădesc nu numai subtile intuiții lingvistice, bine angrenate în evoluția culturii naționale, dar și o solidaritate de conștiințe care a asigurat unitatea limbii literare din Muntenia, Moldova și Transilvania. Negruzzi ca moldovean nu s-a sfiit să se alăture convins ideilor inovatoare formulate de Heliade, propunînd în același timp unele retușuri principiilor generale de fixare a normelor limbii : cerințele unității, armoniei, modernizării rezonabile erau mai mari decît deprinderile seculare cu particularități regionale greu de acceptat de alți scriitori.

În schimbul de scrisori cu Heliade, publicat în revista *Muzeu național* din 1836, Negruzzi laudă activitatea scriitorului muntean, dar în același timp sugerează unele îndreptări necesare la acele capitole de gramatică și lexic care erau încă destul de nesigure ; scrisoarea întreagă ar fi de citat (cf. *„Scriitorii români despre limbă și stil"*, 1957, p. 92—96), aici dăm un singur citat elocvent : „Cunoaștem greșeala noastră la ziceriile neutre, pe care noi le întrebuințăm în neam femeiesc : *privileghia, coleghia* și făgăduim că ne vom îndrepta, deși dv. care sfințiți neamul neutru, ziceți că ar trebui să zicem și în loc de *substantive, verburi — substantivi* și *verbi;* apoi atuncea ar trebui să zicem și în loc de *scaune, scauni,* în loc de *drumuri, drumi,* prin urmare *doi scauni, trei drumi* etc. D. t. însă zici „la unile numai", dar care sînt acele unile ? Se pot ele ști fără dixioner ? Și oare dacă s-ar da voie a preface din neamul neutru în bărbătesc, fieștecare noitor ca să facă ceva și el, vrînd să neutreze și să prescurteze, nu s-ar face aceasta nu o regulă, ci o zăhăire gramaticească ?"

Ca principii generale, Negruzzi propune cîteva idei fertile, pornind de la realități istorice și de la nivelul limbii vii, o realitate care nu poate fi negată, nici neglijată de scriitori : „Țesătura limbei noastre — paremi-se — și dreptul cuvînt cer să imităm : 1. pe latina și 2. pe italiana", ceea ce convenea lui Heliade și ardelenilor, care au mai vorbit despre aceste teme stringente ale dezvoltării limbii noastre.

Ideile lui Negruzzi în materie de limbă literară vizau toate sectoarele dezvoltării principalului mijloc de comunicare : fonetica, lexicul, gramatica și stilul. Nu a vorbit mult despre ele, dar ceea ce a spus a fost esențial și în concordanță cu trebuințele evoluției limbii.

Costache Negruzzi a preconizat introducerea alfabetului latin, potrivit spiritului latin al limbii noastre, pentru că, zicea el în *Scrisoarea XXXIX*, „vedem limba polonă scrisă cu litere și limba română cu slove, cînd ar fi trebuit să fie tocmai din contră". Alfabetul mai trebuia simplificat, chiar după apariția *Gramaticii* lui Heliade, consoanele duble să fie eliminate, fiind fără nici o justificare, la fel *u* scurt. Ceea ce dă o notă de înnoire și progres limbii scriitorului este retușul aplicat fonetismelor regionale, construcțiilor neobișnuite, limitate la o sferă redusă de circulație, fapt care va fi urmat și de alți scriitori din Moldova, Muntenia și

Transilvania, mai ales după ce revistele de pretutindeni au tratat cu toată atenția problemele limbii literare.

De la faza regionalistă, cum apare mai ales în primele traduceri, scriitorul se ridică la forma îngrijită, armonioasă, modernă a prozei sale din epoca maturității, eliminînd particularități ca cele din *Memnon*, 1823, din care dăm un citat ilustrativ: „Pe la mijlocul veacului al XVII-lea, mînia indienilor asupra *ispaniolilor* urma necontenit. *Auzîrile celi adivărate* n-au stîns dintre *noroadili* aceste asuprite înfricoșata pomenire a cumplitelor fapte a biruitorilor săi: ei erau numai supuși, însă nu *era* robiți. Întru această vreme, un guvernator *ave* asupra indienilor o mînie și o ură ascunsă mult mai mari decît *acee* a *procatohile* său. Secretariul lui, cumplit *împlinitoriu a poroncilor* sale celor străsnice, era *răpitoriu piste măsură...*".

În alte locuri citim: *ci-i aiasta?; să margă; poati; făciri di bini; undi.* În poemul *Aprodul Purice* din 1837 mai scria: *plugariu, sărba, vrahmașu,* forme înlocuite apoi în edițiile de mai tîrziu prin forme noi, în uz și azi: *plugar, serba, vrășmaș.* De altfel, credem că mai important decît registrul bogat al fonetismelor regionale, arhaice, populare, ilustrat în studiile cele mai noi asupra limbii scriitorului, este procesul rafinării limbii literare, a trecerii de la formele primare la cele literare, unitare, moderne, vii și astăzi în limbă, așa cum le-a folosit Negruzzi, în faza maturității, în revizuirile făcute pentru ediția de autor din 1857, fundamentală. E. Lovinescu și P. V. Haneș au arătat prin texte comparative, din epoci diferite de creație a scriitorului, cum limbajul său a evoluat spre un model apreciat unanim, fapt destul de rar în domeniul creației literare. Vom consemna totuși un număr de particularități care țin de epocă și de regiune.

Fonetisme arhaice, populare, regionale: *arbure, asemene, calare, îmbla, lăcuitor, nime, părete, spăriet, vide*; se mențin unele și la Eminescu și la Sadoveanu. *Formele duble* pentru același cuvînt anunță aici tendințele literarizării, adaptarea la normele pe cale de a se contura ale limbajului literar: *părete* și *perete; rădica* și *ridica*; *răpide* și *repede; așăza* și *așeza; săceriș* și *seceriș*; *pitrece* și *petrece*; *a vide* și *a vedea* etc. Constante rămîn unele forme moldovenești la Negruzzi ca și la Sadoveanu (care a pledat pentru ele și la Academie): *pîne, cîne, mîne, sara, băiet* etc. Și neologismele destul de numeroase folosite de prozator prezintă aspecte fonetice ezitante, cu marca originii lor diferite: *surfață* (fr.) și *suprafață; caracter* și *haracter* (gr.); *epocă* și *epohă* (gr.); *gerg* și *jargon; stenă* (rus.); *șenă* (ital.); *scenă* (influența formei scrise); *benefis, solenel, surnatural, edifiții, soțietate, proțes, preferanș, dispoza* — forme în care recunoaștem influența franceză, rusă, germană, mai puțin influența latină, importantă însă pentru cadrul fonetic al neologismelor; după 1850 asperitățile fonetice se estompează. Negruzzi avea un instinct sigur al evoluției limbii literare și a găsit cele mai fericite soluții pentru modernizarea expresiei, a vocabularului său, pentru sinteza limpede și durabilă dintre fondul istoric

şi sursele regeneratoare ale limbajului literar. Formele neologismelor, destul de numeroase, sînt uneori ezitante, dar de multe ori perfect adaptate la spiritul şi tendinţele limbii noastre : „De la Cameră se împrăştie *favorul* şi *disgraţia*, dragostea şi urgia, binele şi răul. Într-un cuvînt, ea este o *autoritate* mai mult sau mai puţin însemnată după *gravitatea camaraşului*... Ascultam cu mirare pe omul acesta ce a jucat o *rolă* însemnată în patria sa ; cu dezgust şi căinţă vorbea de *politică*, el care mai toată viaţa şi-o petrecuse în *intrigile diplomaţiei* şi în zbuciumările *politicei*". (Scris. XVIII.) Se scria deci, prin 1852, o limbă curată, înnoită, bogată de către un scriitor atent la resursele interne şi externe ale limbajului literar, făcînd o sinteză între vechime şi noutate.

Consecvent principiilor curentului istoric-popular, opera lui Negruzzi e fundată desigur pe tezaurul limbii vii, dar cu multe infiltraţii neologice, impuse de mersul înainte al civilizaţiei, de contactul rodnic cu amploarea creaţiei literare din ţările neolatine, mai ales din Franţa şi Italia. Fondul popular şi moştenirea istorică au căpătat sub pana lui Negruzzi o viaţă, o strălucire nouă, fortificate prin elemente romanice moderne, necesare unei analize morale mai exacte. Pitorescul acestui limbaj a rezultat din confluenţa vechimii istorice cu neologismele romanice cerute de spiritul latin al limbii noastre. Iată un citat din *Scrisoarea V* (1838, an în care apărea şi cel dintîi cotidian în Bucureşti, semnificativ intitulat *România*) : „Ştiu că *duelul* este un *prejudeţ*, rămas din timpuri barbare. Ştiu că e o *absurditate* a se bate cineva pentru ochii unei *actriţe*, fie verzi, ori ălbaştri, şi e o nebunie a căuta sfezile şi gîlcevile ; sînt însă cazuri *fatale* cînd un om ce are cel mai mic *simţiment* de *onor* nu poate face altfel şi trebuie să se facă ucigaş sau jertfă, dacă nu voieşte a lăsa o pată numelui său şi o ruşine familiei sale. Făceam aste *reflexii* uitîndu-mă la domnul acest care nu voia să se bată şi care aştepta un răspuns..."

Locuţiuni şi expresii vechi, ca la cronicari, mai trăiesc în contextul naraţiunii acesteia de la începuturile regenerării limbajului nostru literar : *de isnoavă* (— din nou) ; *de istov* (— de tot) ; vorbe *chisnovate* (— glumeţe) ; citäm un pasaj din nuvela *Al. Lăpuşneanul* în care lexicul colorează evocarea prin amintiri istorice, prin termeni sugestivi, arhaici :

„— Cu voia Mării tale, zise Stroici, vedem că moşia noastră *a să cadă de isnoavă în călcarea păgînilor*. Cînd astă *negură de turci* va prăda şi va pustii ţeara, pe ce vei domni Măria ta ?

— Şi cu ce-i vei sătura lăcomia acestor cete de păgîni ce aduci cu Măria ta, adăugi Spancioc.

— Cu averile voastre, nu cu banii ţăranilor pe care-i *jupiţi* voi. Voi *mulgeţi laptele ţerii*, dar au venit vremea să vă mulg şi eu pre voi.

Destul, boieri ! întoarceţi-vă şi spuneţi celui ce v-au trimes să se ferească să nu dau preste el, de nu vrea să fac *din ciolanele lui surle* şi *din pielea lui căptuşeală dobelor mele*".

Unele cuvinte erau şi atunci vechi, greu de înţeles exact de cititori ; raţiuni artistice le cereau în contextul evocării unui moment din

trecutul îndepărtat. Negruzzi simte nevoia de a le explica în ediția sa din 1857 : *moșie* — patrie ; *de isnoavă* — din nou. Mai greu de înțeles erau însă elementele străine care prezentau un dublu aspect : grecoturcismele începeau să dispară în fața neologismelor romanice, de care unii autori și mai ales presa începea să abuzeze. Două straturi se întîlnesc în opera scriitorilor ca reflex al realităților vieții, al contactelor directe dintre culturi diferite. Iată mai întîlnim rămășițe ale jargonului fanariot, răspîndit în rîndul claselor posedante, fixate un timp și în scris : *anagnost* (lector), *delă* (treabă), *loghiotate* (învățat), *meterhanea* (muzică militară), *paradosi* (a preda, a învăța pe altul) ; *parigorisi* (a mîngîia), *evghenicos* (nobil), *presustvie* (tribunal) etc.

Reluarea legăturilor directe cu țările apusene, difuzarea limbii și literaturii franceze, mai ales, au adus cu sine în mod firesc neologismele romanice, ușurate de înrudirea limbii noastre cu latina, cu italiana (pentru care a pledat atît de mult Heliade), cu spaniola, cu portugheza. Negruzzi a văzut limpede și surprinzător pentru vremea lui aceste înrudiri cînd nota în *Scrisoarea XV*, vorbind despre înrudirile limbii noastre care „se țînu lipită de latină prin gramatică, de italiană și spaniolă prin ziceri, de portugheză prin pronunție". Ar fi de adăugat îndată că în epoca scriitorului italiana și latina medievală prin scrierile ardelenilor — sub raport fonetic, iar franceza din punct de vedere lexical, au exercitat influența cea mai întinsă asupra limbii române, ușurînd modernizarea ei, alinierea cu celelalte limbi romanice. Negruzzi considera asimilarea termenilor romanici ca un fapt de la sine înțeles, civilizația nouă avînd „trebuință de numiri nouă" — nu ca un împrumut, ci ca un transfer absolut firesc : „Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moștenire de la maica noastră (latina) și ca o parte ce ni se cuvine de la surorile noastre (ital., franț., span. și port.)".

Nu ne vor surprinde deci nici numărul mare de neologisme romanice necesare stilului literar, în opera prozatorului, nici critica lui perspicace și ascuțită contra abuzurilor în privința termenilor străini, a excesului latinizării și franțuzirii nejustificate. La baza comediei sale *Muza de la Burdujeni* a stat intenția de a satiriza pe stricătorii de limbă : „Noi am fost zis... că sînt mulți care schinjuesc și sfîșie frumoasa noastră limbă, și în loc de creatori se fac croitori, și croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie, crezînd că facem un bine arătînd ridicolul unor asemine neologiști".

Un personaj feminin din piesa citată, Caliopi, folosește un lexic cu totul bizar : „Ai niște vorbe *inconvenante* care sînt *insuferibile* ; *feblele* mele talente ; limbagiul acesta *testimonează* că *simțibilul* amor... ; oribilă *pusăciune* ; a face o *tranzacțiune cu simtimentul onorului*" etc.

Cu aceeași vervă satirică Negruzzi s-a ridicat spre sfîrșitul vieții sale în *Scrisoarea XXXII*, în care a sintetizat opiniile lui cu privire la evoluția limbii române, împotriva oricăror exagerări — o problemă complicată a secolului trecut ; referindu-se la epoca sa însă, „în care

traducătorii cădeau dintr-un exces în altul ; căci în adevăr, lipsiră zicerile turco-greco-slave, dar se introduseră cele latino-franco-italiene".

Să reținem numărul important de neologisme romanice necesare exprimării noțiunilor și ideilor moderne din opera lui Negruzzi : *abuz, beletrist, contemplație, curiozitate, dezinvoltură, deliberație, erudiție, broșură, duet, edificiu, efemer, exaltat, melancolie, fiziologie, inflamație, însinua, lux, ruletă, oval, supremație, semisomn, voluptos, voiaj, pedant, ignorant, vorbe amorezate, bună companie, toaletă excentrică*, rezultatul *deliberației ;* arie *alegră.* Există în opera lui sintagme perfect construite într-o epocă în care autorii își căutau încă termenii moderni ; atunci pe mulți a surprins proza atît de sigură și de nuanțată a lui Negruzzi. Două scurte pasaje pot ilustra volumul și noutatea lexicului său literar : „Amăgită în desnădejdea sa, (Zoe) se lăsă la o *melancolie* ce o făcu mai *interesantă,* dar inima ei ce se hrănea de dragoste nu putea *via fără amor ;* (1829, — să se observe sinonimia : *dragoste-amor*) ; iar în citata nuvelă din 1840 expresia pare fără șovăiri, chiar cînd alternează pe spații reduse neologismele cu arhaismele : „Ca să sece *influența* boierilor și să stîrpească cuiburile *feudalității,* îi *despuie* de averi sub felurite *aspecte,* lipsindu-i cu chipul acesta de singurul mijloc cu care putea ademeni și *corumpe pre norod*". În nuvela *O alergare de cai* din 1836, anul schimbului de scrisori cu Heliade, atît de importante, Negruzzi folosește de asemenea multe neologisme în astfel de construcții : „*suvenirea* ei ar sili *imaginația* mea să *galopeze ; cordială* oaspeție ; aer *melodramatic ; scenă conjugală ; fortificațiile* cetății ; *dezinvoltură* nouă ; *frenezie* caldă ; un *contrast* de minune" etc.

Firește nu totdeauna autorul a nimerit forma, genul, derivarea așa cum aveau să se impună definitiv în limbă ; el scrie : *alt color ; un orhestru ; un fraz ;* oameni *curiozi ; triumfele ; lanțele ; straturi ; proțesuri ; fu prochiamată ; eram dispozat* etc. Distonările aceste erau explicabile în epocă, dar nu precumpănesc în economia lucrării literare, încît sînt aproape insesizabile la o lectură curentă. Mai important este alt fapt care pune în lumină atașamentul lui Negruzzi față de noutățile epocii, față de termenii noi necesari limbii noastre : *înlocuirea prin neologisme a cuvintelor vechi de la o redactare la alta.* Cînd își adună textele pentru ediția îngrijită de el din 1857 și le revizuiește, cuvinte ca : *poftit, vreme, ciniste, moaște, văzduh* sînt înlocuite cu : *invitat, timp, onor, relicve, aer.* În același timp, criteriul estetic se impune și formele neasimilate sînt corectate : *rezoane, să ne înturnăm,* devin : *cuvinte, să ne întoarcem.*

* * *

Scriitorii generației sale au fost foarte preocupați și de *normele gramaticale,* intervenind în scopul precizării, clarificării, unității limbii scrise. Negruzzi a sprijinit eforturile gramaticale ale lui Heliade, chiar cînd moldovenii lui l-au acuzat că face front cu muntenii, părăsind specificul modovenesc al limbajului literar ; prozatorul le răspunde : „Eu sînt acel care am scris urmînd gramaticei muntenilor ; eu am tradus și am

tipărit pe Maria Tudor Angelo, precum și alte mici compuneri ce s-au văzut în foile de București. Eu am scris *a* în loc de *au* și *e* în loc de *îi*... Cuvîntul pentru care am urmat regulelor literaților munteni este că ele mi-au părut potrivite pe tipul limbii, mai înțălese și mai românești decît ale acestui domn literator (G. Săulescu, n.n.). De am zis *a* în loc de *au* este că am voit a-i deosebi singularul de plural precum aceasta se vede în toate limbile ce au o gramatică. De zic *e* și nu *îi*, este iarăși ca să nu amestec verbul cu articolul". (*Albina rom.*, 1839, nr. 59, foileton.)

Această conștiință a normei gramaticale și a esteticii limbajului literar a cîntărit bine formele gramaticale nesigure, căutînd mereu claritatea, precizia, distincția construcțiilor. Sînt, desigur, destule aspecte de epocă, generale la scriitorii generației, în domeniul gramaticii, mai ales în flexiunea nominală și verbală, ele s-au estompat cu timpul, încît registrul acestor fapte ține de istoria limbii, de arhiva ei. Pluralele ca: *izbînde, ierne, boale, talpe, școale* sau: *trebi, vremi, obiceie, necaze, blăstămuri* apar în tot secolul trecut și persistă și la Eminescu, unele, la Macedonski sau la Vlahuță. Încă mai generală era forma de gen. dat. fem.: *scripturei, școalei, curței, despărțirei, nașterei* etc. — ca și forma invariabilă a articolului posesiv: „om *a* meu; supărări *a* traiului; cuib *a* talharilor." După îndemnul lui Heliade, gerunziul apare acordat, cu valoare de adjectiv-epitet: *steaua răsărindă; frunte șiroindă; murinzi* etc. La verbe, fenomen extins în secol, reflexivul este foarte frecvent, adesea cu valoare pasivă: „vestea *s-a aflat*; întrebările *s-au alcătuit*; foaia *s-a trimes*" etc. Forme arhaice verbale sînt destule: *i-au fost luat banii; s-au fost luat la sfadă; au zis el; au venit vremea; moșia a să cadă de isnoavă* etc.

În domeniul sintaxei, atributul în dativ apare destul de des, ca la cronicari: fecior *vestitului...*; soție un *oarecărui*; nepot *viteazului* etc. Complementul direct precedat de *pe* și la nume de lucruri: „jefuiți *pre* biata țară"; dar lipsa lui *pe* înaintea lui *care*: „boierii *care* i-am văzut"; ca în poezie, foarte des apare atributul pronume pers. neaccentuat: inima-*mi*; pieptu-*ți*; brațe-*ți* etc. Propozițiile atributive sînt frecvente, adesea *care* alternînd cu *ce*: „Și zicerile *ce* se vor socoti streine *ce* le-a întrebuințat în traducerea sa sînt acelea de *care* limba românească pîn-acuma era lipsită, *care* s-au priimit de clasice de o societate de bărbați literați *ce* au lucrat și neîncetat se ostenesc pentru cultura limbei". (Precuv. la *Maria Tudor* de V. Hugo.)

*

* *

Dar unul dintre aspectele cele mai elocvente ale originalității limbii literare a lui Negruzzi este *stilul* dens, nou, expresiv; el a aspirat spre aceste calități ale scrisului din primele traduceri: „Cît pentru stilul traducerii sale, el s-a silit — scrie Negruzzi despre sine — pe cît a putut a-l face înțeles și corect ca să poată exprima toată ideea autorului". (Ibid.) El lăuda „traducția lui Dosoftei, cu-nchieturi socotite, care nu te ostenește cînd o cetești, nici are fraze mari întortocheate și scîlciate?"

(*Scrisoarea XVII*, 1844.) Şi scrisul lui a mers pe acest drum nou al clarităţii, densităţii şi noutăţii, aspirînd spre conturarea cît mai exactă a oamenilor şi a realităţii. Din *Alexandru Lăpuşneanul* se pot da citate convingătoare pe fiecare pagină. Din sinteza resurselor istorice şi populare cu asimilarea termenilor noi a rezultat acel „stil mai potrivit cu civilizaţia veacului nostru" — cum spunea prozatorul. Selecţia epitetelor, noutatea comparaţiilor şi metaforelor, antitezele în gustul romantic al epocii, personificările atît de frecvente în literatura populară, bogata serie de locuţiuni şi proverbe, preţuite îndeosebi de Negruzzi (care le-a şi sistematizat într-o bucată : *Tîndală şi Păcală*), constituie substanţa expresivă nouă a stilului său. „Dacă te-ai întîmplat a fi vreodată la apusul soarelui pe dealul Cetăţuii — scrie Negruzzi în *Ochire retrospectivă*, din 1845 — într-o sară a lunii lui iunie, după ce ai privit steaua zilei coborîndu-se după muntele Pionul, şi după ce treptat razele lui încep a se stinge în umbrele nopţii ; în acel chiarobscur priincios ochiului, spune-mi, înturnatu-ţ-ai viderea de pe culmele învecinate pline de verdeaţă şi de bucurie asupra oraşului ce zace la picioarele tale, beat de vuiet, culcat pe costişa lui ca să-şi odihnească mădulările cele de granit ? Luat-ai seama atunci la o ceaţă ce vine şi se întinde ca un giulgiu mortuar piste vîrful turnurilor şi a clopotniţelor, ceaţă grea ca somnul trădătorului şi rece ca mîna soartei ; care uneori ca un smeu se încolăceşte împrejurul oraşului, sau ca un Briareu îşi întinde braţele în toate părţile, însemnînd feluri de figuri fantastice, precum un mare caleidoscop".

Atributele originalităţii de stil se reflectă în mic în pasajul citat, cu forme vechi şi regionale, cu neologisme de ultimă oră, cu epitete rare şi comparaţii îndrăzneţe. Mai întîlnim la Negruzzi şi alte construcţii rare : sapă *fugariţă ;* amor *necăjicios ;* fericire *căsătorească ;* impresie *mîhnicioasă ;* apoplexie *trăznitoare* etc. Mai repede decît oricare dintre contemporani, C. Negruzzi a găsit echilibrul necesar al surselor de evocare, de descriere, armonizînd elementele vechi cu cele mai noi, dînd parcă viaţă nouă cuvintelor de uz curent.

Modelul de limbă literară pe care l-a realizat prozatorul moldovean s-a conturat după o stăruitoare muncă de cercetare, selectare, asimilare a resurselor potenţiale ale limbii naţionale. Cerinţele unităţii, clarităţii, frumuseţii l-au călăuzit spre o artă literară unanim preţuită, o artă care a stîrnit emulaţii şi a încurajat eforturile spre cultivarea limbajului estetic, inspirat din realităţile şi năzuinţele epocii. Acum exact un secol, Alecsandri putea scrie despre creaţia prietenului său că ea „va rămîne totdeauna un model perfect de stil, de limbă frumoasă, de creaţie dramatică şi de o necontestată originalitate". (*Introducere* la „Scrierile lui Constantin Negruzzi," 1872, p. 60).

BIBLIOGRAFIE

E. Lovinescu, *C. Negruzzi, viaţa şi opera lui*, 1913.
Al. Piru, *C. Negruzzi*, micromonografie, 1966.
D. Evolceanu, *Proza lui C. Negruzzi*, în „Omagiu lui T. Maiorescu", 1960.

Gr. Brâncuș, *Părerile lui C. Negruzzi despre limbă*, în „Limba rom.", 4/956.
Gh. Bulgăr, *Despre contribuția lui C. Negruzzi la dezvoltarea limbii noastre literare*, în „Limbă și lit.", I, 1955.
Paula Diaconescu, *Limba și stilul lui C. Negruzzi*, în „Studii de istroia limbii lit." Sec. XIX/1969, vol. II.
Ion Dumitrescu, *Arta frazării în proza lui C. Negruzzi*, în „Limbă și lit." nr. 8/964.

ALECU RUSSO ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

În 1855 apar în „România liberă" — condusă de Vasile Alecsandri — *Cugetările* lui Russo. În aceste studii, autorul analizează critic stadiul și perspectivele limbii și literaturii române.

Russo constată că „puține și rari producții" pot fi citite cu plăcere, cele mai multe nu pot fi înțelese fără lexicoane neolatine. Lipsa producțiilor de valoare poate fi explicată după Russo prin îndepărtarea scriitorilor de spiritul limbii naționale, prin încercarea unor intelectuali de a crea o limbă nouă.

Principalul obstacol în crearea unei literaturi naționale îl constituie după Russo — *pedantismul*. Prin pedantism el înțelege voința de a statornici prin logică gramaticală, prin legi deduse din regulile gramaticii latine „tîlcuirea și forma cuvintelor vechi și nouă". Pedantismul înseamnă a lega limba noastră de modul declinațiilor unor limbi străine de noi, prin țesătura și regulile ei. Deci Russo se ridică împotriva directivării limbii de către gramatici. După el, gramaticii trebuie să fie „arhiviștii" unei limbi și nu făuritorii ei, cei care consemnează fazele ei de dezvoltare și nu cei care îi schimbă direcția.

Russo cere să se alcătuiască o gramatică a limbii, după limba ce o avem și nu după limba pe care ar trebui s-o avem. Scriitorul semnalează pericolul ce pîndește neamul românesc: împărțirea lui în două limbi, în momentul cînd ar fi necesară mai mult ca oricînd unitatea. Or, unitatea nu poate fi realizată decît pe baza unei limbi care să fie înțeleasă de toți.

Scriitorul precizează că: „Limba are menirea de a fi un organ de înțelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor" sau: „Cred că cea mai înțeleaptă limbă este limba care ajută pe om a-și tălmăci gîndurile într-un chip, ca toți ascultătorii să-l poată înțelege. Această limbă există, spune Russo, este limba poporului, limba vechilor scrieri, limba obștească pe care o vorbeau cronicarii și reprezentanții *Școlii ardelene*: Maior, Șincai. Ea trebuie azi înavuțită cu noțiunile legate de progresul științelor și artelor.

Dar îmbogățirea limbii trebuie făcută conform spiritului limbii române și nu conform unei limbi moarte ca limba latină. Russo e convins că și ceilalți reprezentanți ai Daciei literare că limba română e de origine latină. Este convins că antichitatea romană trebuie studiată, dar — precizează el — „una este a studia antichitatea din punct de vedere istoric, ca pe o epocă trecută, și, alta este a confunda două epoci separate între

ele prin nu mai puțin de 17 veacuri. Una e epoca romană și alta e epoca contemporană română".

Acestea trebuie privite separat și nu confundate. Dragostea pentru latinitate i-a împiedicat pe o serie de cărturari să vadă adevărata realitate a țării lor. Ei au încercat o relatinizare a limbii și rezultatul este trist: cărțile lor nu sînt înțelese. Dar nu numai cărțile ci chiar și cuvîntările. Russo citează ca exemplu cuvîntările ținute la impunătoarea adunare a românilor de pe Cîmpia Libertății din Blaj, care a avut loc între 3-15 mai 1848. El notează că era un contrast izbitor între înfrățirea impresionantă a celor 40 000 români, adunați la Blaj, între entuziasmul lor și discursurile care s-au ținut (doar doi oameni au vorbit o limbă înțeleasă — unul era Avram Iancu). Or, spunea Alecu Russo „dacă șefii nu vorbesc limba soldaților, dacă învățații și autorii nu scriu pentru popor, apoi de ce mai pierd vremea în vorbe și scrieri neînțelese?"

Există după Russo trei sisteme care dăunează limbii literare în această perioadă: sistemul latinesc, italienesc, franțuzesc. Toate aceste sisteme resping tradiția culturii noastre vechi și populare, declarînd „barbar" tot ce nu se potrivește punctului lor de vedere. Pe lîngă pedantismul latin, el condamnă și cosmopolitismul (jargonul român-francez sau român-italian utilizat de clasa stăpînitoare). Dacă un străin ar poposi la Iași — notează scriitorul — i s-ar părea că e într-un fel de „colonie anglo-franco-algeriană" datorită limbajului împestrițat al păturilor conducătoare.

Adevărata limbă românească nu e aceea, ea trebuie căutată în colibele modeste ale țăranilor, păstorii ei de veacuri. Direcția după care trebuie să se dezvolte limba literară este determinată, după el, „de cei 2 000 de ani în lăcrimi și sînge în căutarea... stelelor și a naturii". Aceasta înseamnă că limba începe odată cu poporul și ea trebuie cercetată sub toate aspectele și în toate perioadele.

Limba română, deși este de origine latină, n-a rămas o latină pură, ci este compusă din mai multe elemente. Toate aceste elemente nu pot fi considerate străine de vreme ce poporul le-a acceptat. „Codul limbii — scrie Russo — nu poate fi mai aspru, decît al politicii. Cuvîntul fie slav, fie turc, fie latin ce se va împămînteni are drit (drept n.n.) la împămîntenire și numai obștească frămîntare și nevoia poate să-i dea indigenatul și nu autoritatea fabricanților de sisteme".

Alecu Russo nu e un „dușman al neologismelor". „Ideile noi au nevoie de cuvinte noi", precizează el. Limba poate împrumuta neologisme după necesitățile, logica limbii naționale și nu după placul fabricanților de sisteme. Dreptul de împămîntenire nu poate fi deci decretat de sus, la masa de scris a grămăticilor, ci acest drept se obține prin uz, prin acceptarea lui de către popor. Meritul lui Russo e de a fi adus în sprijinul tezelor sale exemple din istoria limbii și literaturii altor popoare. El arată că reformatorii limbii franceze, Ronsard și Malherbe, n-au iscodit sisteme și n-au creat gramatici.

Una din obiecțiunile ce se aduceau noii direcții era că nu se pot crea capodopere așa cum au realizat Schiller și Pascal, în limba

poporului. La această obiecțiune Russo răspunde că Schiller și Pascal au scris în limba poporului, însă diferența dintre limba lor și a poporului nu e decît o rezultantă a unui grad deosebit de instrucție, de cultură. Aceștia au adăugat la limba poporului cuceririle culturii din vremea lor, dar limba în care și-au scris operele, adică structura limbii poporului, n-a fost modificată.

Ca scriitor, Russo nu a fost numai un teoretician al directivării limbii după limba poporului, ci a cules poezii populare, a scos în relief valoarea lor artistică, a utilizat procedee ale literaturii populare în opera sa.

Una din consecințele contactului cu modelul popular a fost întrebuințarea unor fraze scurte, a unui ritm vioi. Ex. : „Doina și iar doina — cîntecul meu e viersul de moarte al poporului la șezătoarea priveghiului", sau „Pe cîmpiile Tenechiei răsărit-au florile. Nu au răsărit florile, sînt turmele multe și frumoase ce pasc văile, tale ; soarele înrodește brazda" etc. Sau : „Vîjîie crivățul... se clatină pămîntul... răsună buciumile... oameni se izbesc cu oameni... zalele cu fierul..."

Modelele populare generează și alte procedee. Ex. : „Ei înălțară trufia lor pe tîlhărie, avuția pe foamete, boieria lor pe zdrențele tale" (antiteză). România e o fecioară bălaie, o ființă omenească încercată de grele lovituri. Scriitorul i se adresează direct, ca unei ființe dragi, personificate : „Nu ești frumoasă, nu ești înavuțită, n-ai feciori mulți care te iubesc, n-ai cartea de vitejii înaintea ta, pentru ce curg lacrimile tale ?"

Interogații retorice, exclamații etc. vin să completeze seria procedeelor orale, populare, utilizate de scriitor :

„Pentru ce salți, Dunăre bătrînă ?... un biruitor îndrăzneț venit-a oare, ca în zilele strămoșilor, să calce cu amîndouă picioarele pe amîndouă malurile tale ?!..."

Prin studiile, articolele publicate, prin operele literare, Russo a ilustrat că o limbă apropiată de limba poporului, de limba scrierilor vechi, îmbogățită cu noțiunile noi, legate de progresul vremii poate să exprime un conținut de idei înalt, poate crea valori artistice.

BIBLIOGRAFIE

Al. Russo, *Scrieri alese*, ed. Geo Șerban, București, E.P., 1957.
Al. Dima, *Alecu Russo*, București, 1957.
Teodor Vârgolici, *Alecu Russo*, București, 1963.

„RĂZBOIUL LIMBILOR". PRECIZĂRI ASUPRA LATINISMULUI ÎN PRESA DIN TRANSILVANIA

În strînsă legătură cu publicarea *Cugetărilor* lui Alecu Russo din 1855, se situează discuțiile despre limbă cunoscute — după formularea lui Gh. Barițiu — sub numele de „Războiul limbilor". Considerăm ne-

cesar să facem un scurt popas pe marginea acestor discuții, deoarece ele punctează opinii din toate provinciile românești, într-un moment crucial, cînd Țările Române intraseră în orbita atenției marilor puteri europene și cînd la București și la Iași se fierbea — după expresia lui Ion Creangă — unirea Principatelor.

În *Cugetări* Alecu Russo împărțea pe ardeleni în două tabere sau „nații" : una latinească, alta românească. Desigur, această clasificare avea în vedere atitudinea celor două tabere față de problemele de limbă : nația latinească era constituită din pedanți, din autori de sisteme gramaticale, iar nația românească din scriitori și publiciști orientați spre limba poporului. Printre publiciștii ardeleni pe care Russo îi situa în fruntea nației românești se număra în primul rînd *Uițirab* (citește invers Barițiu), redactorul *Foii pentru minte, inimă și literatură*.

Într-adevăr, încă din 1838, de la începutul activității sale ziaristice, *Barițiu se manifestă ca un pragmatic și nu ca un pedant*. Preocupat de menținerea unui contact strîns cu publicul cititor Barițiu recomanda celor nerăbdători să vadă instaurată o ordine desăvîrșită în materie de limbă : „Domnilor, încă *fiți buni mai așteptați de la timp*. Pînă atunci mai mîngîiați-vă cu pilda altor națiuni". Pentru Barițiu, ortografia nu era altceva decît o convenție iar o normare rapidă a limbii nu putea fi așteptată, prin însuși specificul limbii care nu cunoaște o dezvoltare în salturi ci o evoluție lentă. Drept exemplu el citează în 1854 (*Foaia pentru minte* nr. 44) exemplul limbii latine clasice care a cunoscut dispute despre limbă cu o durată „de sute de ani". Și Barițiu se întreabă pe drept cuvînt : „...atunci de ce să fim noi în lucruri mai mărunte mai pedanți decît latinii ?!".

În concepția lui Barițiu un rol important în acest proces de durată trebuiau să-l joace discuțiile publice. El are meritul de a fi împămîntenit în Transilvania discuțiile publice despre limbă, după modelul schimburilor publice de scrisori între Eliade și Negruzzi. Astfel între 1838—1845 el publică în *Foaie pentru minte* discuțiile despre limbă angajate între Eliade și Negruzzi, Cipariu și Barițiu, Vasile Pop, Ion Maiorescu, Meletie Drăghici, Tincu Velia etc., adică schimburi de scrisori sau puncte de vedere ale unor învățați din toate provinciile românești.

Credincios punctului său de vedere, de a face ca adevărul să triumfe prin discuții, el publică în *Foaie pentru minte* atacuri necruțătoare la adresa sistemului de scrieri din Transilvania, cum este cazul atacului lui C. Boerescu din Muntenia. În esență, Boerescu acuză pe învățații transilvăneni că utilizează o limbă greoaie, impregnată de construcții străine germano-latine, neînțelese de „poporul cel de 8 milioane". Barițiu recunoaște că ardelenii scriu greoi datorită condițiilor vitrege ale învățămîntului în alte limbi dar ripostează : „La noi sînt construcții latine și germane, la d-voastră construcțiunea e franceză, iar în buletin cînd grecească, cînd rusească". Afirmația este ilustrată prin reproducerea unor pasaje din *Timpul* (București) și *Foaie pentru minte* (Brașov). Metoda aceasta practicată pe o scară largă în perioada „războiului limbilor" a adus o contribuție mai reală la asanarea limbii decît

enunțările teoretice. Redactorii și colaboratorii unei publicații, știindu-se urmăriți cu asiduitate de adversari, se străduiau să utilizeze o limbă cît mai îngrijită.

Aceeași atitudine o are Barițiu și față de unele capitole din *Cugetările* lui Russo. El reproduce și comentează în *Foaie pentru minte* primele cinci capitole sub titlul „Războiul limbilor". Punctul său de vedere este aici și mai clar explicat: ardelenii scriu mai greoi fiindcă nu pot altfel, datorită condițiilor social-istorice. Or, în aceste condiții, „războiul limbilor" între românii din diverse provincii nu mai are obiect, singurul lucru ce rămînea de făcut era înlăturarea condițiilor care au generat asemena construcții.

Poziția *Telegrafului român* este mult mai categorică. Foaia de la Sibiu anticipă poziția lui Russo din *România literară*, susținînd la 5 februarie 1855 (*Cugetările* lui Russo apar în *România literară* din 13 februarie) în esență, următoarele: limba este un bun al întregului popor, gramatica nu are rolul de a făuri limba ci de a înregistra și păstra formele pe care le-a creat poporul cu mult înainte, cuvintele străine care s-au împămîntenit trebuie păstrate, neologismele trebuie să fie adaptate la spiritul limbii române etc.

Același ziar reproduce în întregime *Cugetările* lui Russo precum și diverse polemici la adresa latiniștilor.

Aceste precizări demonstrează că nu se poate vorbi despre latinism ca despre un curent, îmbrățișat fără rezerve, și, de către toți învățații transilvăneni. Au existat diverse nuanțe de latinism atît în Transilvania cît și în Principate — desigur, în Transilvania protagoniștii fiind mai numeroși și mai dogmatici.

Asemenea precizări sînt necesare și în privința atitudinii față de limbă a diverșilor învățați. Bunăoară, Al. Papiu-Ilarian era la începutul activității sale, pe cînd redacta „Diorile" un etimologizant categoric; după 1860, el își schimbă radical orientarea negînd și combătînd latinismul. La Timotei Cipariu procesul este invers: în tinerețe el manifestă o poziție realistă în problemele de limbă pentru ca în perioada de maturitate să rămînă cantonat într-un latinism moderat.

Printre publiciștii din Transilvania care au avut o poziție înaintată în materie de limbă mai trebuie citați Ioan Maiorescu, Vasile Pop, Aaron Florian (autorul părerilor despre limbă din *Telegraful român*, 1855), Paul Vasici (urmașul său la redacția foii de la Sibiu), Visarion Roman, Al. Lapedatu și Iosif Popescu. La publicațiile citate, mai trebuie astfel adăugate *Amicul școalei*, scos de Visarion Roman între 1860—1865 iar mai tîrziu *Orientul latin* (1874—1875) și *Albina Carpaților* (1879—1880). (Vezi și Victor V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Ed. didactică și pedagogică, 1971).

Toate aceste considerații îndreptățesc concluzia că nu se poate vorbi de latinism ca de un curent unitar și că așa cum arătase Russo în 1855 „are și Ardealul feciori zdraveni care-și pot da mîna cu noi împotriva pedantismului". (*Cugetări și amintiri*, ed. P. V. Haneș, București, Alca-

lay, f.a., p.1). Valorificarea critică a moştenirii culturale implică revizuirea unor generalizări pripite, apărute în focul polemicilor, şi menţionate încă în manualele şcolare.

OBSERVAŢII ASUPRA LIMBII ŞI STILULUI LUI NICOLAE BĂLCESCU, ÎN „ROMÂNII SUBT MIHAI VOEVOD VITEAZUL"

Ca toţi romanticii contemporani Bălcescu concepea istoria drept o armă de luptă pentru realizarea unor idealuri patriotice şi morale. „Românii au trebuinţă astăzi — scria el[1] — să se întemeieze în patriotism şi în curaj şi să câştige statornicie în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie naţională şi cînd aceasta ar fi îndestul de răspîndită". Expresia plenară a acestor intenţii trebuia să fie pentru început, în activitatea sa, lucrarea *Românii subt Mihai Voevod Viteazul.*

O astfel de istorie cu finalităţi formative — care să „întemeieze" în curaj şi să ducă la statornicie de caracter — nu putea fi realizată doar pe baze documentare, cu mijloace strict istorice. Trebuiau puse la contribuţie mijloace care să capteze, să dinamizeze. De aici o structură lingvistică şi stilistică a Românilor subt Mihai Voevod Viteazul care face ca această operă să depăşească interesul de specialitate al istoricilor.

Structura operei

Concepută pe „cărţi" şi capitole mici în genul operei istorice a lui Tit Liviu *Ab urbe condita,* această operă a lui N. Bălcescu se organizează în linii mari după o structură binară : 1) o parte, cea mai întinsă, în care autorul prezintă succesiunea evenimentelor printr-o adenare aproape totală la limba şi procedeele cronicarilor ; 2) comentariile, însumînd circa un sfert din totalul paginilor, realizate în limba şi stilul specific anilor 1846—1852. Uneori aceste structuri sînt delimitate cu precizie, cum este cazul din *Introducere* sau al unor capitole axate exclusiv pe stil şi comentarii de esenţă paşoptistă, alteori, comentatriul intervine la începutul sau sfîrşitul unui episod sau capitol scris în maniera cronicărească. Subliniind existenţa acestor structuri nu înseamnă că am limitat vehicularea unor neologisme la comentariile autorului sau aceea a unor cuvinte arhaice, la nararea evenimentelor ; este vorba de *nota dominantă* a celor două structuri şi nu de elemente sporadice.

[1] **Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor, Opere,** I, t. I, 1940, p. 107.

Abordarea istoriei cu mijloace literare, prin aderarea autorului la limba și stilul epocii în cadrul narațiunilor, și detașarea de epoca veche imediat ce intervin comentariile de ordin politic, strategic, conferă acestei opere un loc aparte în cadrul scrierilor lui Bălcescu. Predominante sînt aici secvențele acțiunilor, narațiunilor care fac legătura cu vremurile eroice și nu comentariile structurate retoric. Aceste alternanțe lingvistice și stilistice permit cititorului o viziune pe două planuri : primul plan este al secolului al XVI-lea, resuscitat pe baza unui material anume ordonat stilistic și cadențat în fraze și al doilea, al autorului. Structura lexicală în Românii subt Mihai Voevod Viteazul trebuie pusă în legătură cu o serie de factori ca : stadiul de dezvoltare al limbii române literare din perioada 1846—1852, izvoarele străine și autohtone consultate și intenția autorului de a realiza o resurecție a timpilor de glorie, într-un limbaj autentic de epocă. Acești factori au dus la o structură lexicală eterogenă, dar arareori distonantă, datorită intenției mărturisite a autorului de a alterna trecutul cu prezentul, spre a fundamenta viitorul. Vom întîlni astfel în opera lui Bălcescu *elemente populare, arhaice* (o bună parte din arhaisme sînt tributare cronicilor), *formații proprii* pe baza limbii populare și vechi, *neologisme adaptate fonetic și morfologic la spiritul limbii, neologisme care nu s-au impus în limbă* (exemplu : foburg = cartier ; a mepriza = a disprețui ; treve = pauză ; concherant = cuceritor). Printre neologisme un loc important îl ocupă franțuzismele, urmate de latinisme (legați = soli ; expiație = ispășire ; a augura = a prevesti ; a învesti = a îmbrăca) și italienisme (duca de Toscana ; duca de Ferrara), elemente romanice intrate prin filiera rusă (armie) etc. Paralel cu preluarea directă a unor arhaisme sau neologisme apar în opera lui Bălcescu numeroase paranteze : alături de un arhaism ca „vrăjmășii" apare în paranteză „ostilități" sau — de cele mai multe ori — alături de un cuvînt românesc sau un neologism cunoscut, termenul corespunzător în limba franceză, de exemplu : *șanțuri* (tranchées), *nu li se va face nici un rău* (tort), *șandramale* (bicoque). În timp ce explicarea în paranteză de tipul vrăjmășii (ostilități) indică o optare a autorului pentru termenul vechi, explicarea de tipul „a sparge laturile zidurilor" prin (battre en brèche les murs) indică atît sursa istorică consultată în limba franceză (Sacy, *Histoire générale de Hongrie*) cît și limitele exprimării în limba română de care autorul era conștient și deci intenția sa de a reveni asupra acestei explicări.

Reiese indirect din această prezentare că partea pe care Bălcescu o considera definitivă din redactarea sa este aceea structurată pe limba populară și cronicărească. Și asupra acestei părți intenționăm să ne oprim.

În resurecția limbii vechi, atît de scumpă autorului, mijlocul principal de realizare a culorii, a atmosferei rămîne limba. Elementele de limbă populară și veche adunate cu grijă din operele folclorice și textele vechi care nu apar în structura lucrărilor istorice contemporane pot fi deci considerate ca avînd la bază intenționalitate stilistică. Anumite

semantisme de epocă, locuțiunile etc., pot fi considerate în același timp fapte de limbă și de stil.

Preferința scriitorului pentru stratul vechi lexical al limbii poate fi demonstrată prin intermediul parantezelor în care autorul închide elementele mai noi intrate în limbă de tipul „vrășmășii" (ostilități) III, 20; „cinstiri" (demnități) III, 33; „a curăța" (iconomisi) III, 43 etc. Deși avea la îndemînă neologismele adecvate pentru a exprima anumite noțiuni, Bălcescu optează pentru elementele vechi.

Într-o operă axată pe relatarea unor acțiuni militare, soliile se succed dintr-o tabără în alta, de la o curte la alta. Elementele limbii vechi concurează aici alături de neologisme în a evita repetarea aceluiași termen. Pentru redarea noțiunii de *trimis* Bălcescu alternează într-o sinonimie parțială termeni ca *sol, olac, vestitor, legat, deputat;* pentru ideea de *alianță: legătură, unire, împreunare, ligă.* Predomină ca frecvență termenii vechi pentru ambele noțiuni puse în discuție.

O deosebită frecvență au în această operă a lui Bălcescu, verbele și locuțiunile verbale datorită vieții tumultoase a lui Mihai, în necurmată mișcare. O bună parte din acestea sînt preluate din operele cronicarilor pe care scriitorul îi citează uneori direct. Exemplu: „Mihai ocoli cetatea și începu a o bate cu tunurile... Printr-aceasta, zic cronicarii noștri, *se făcu numai o începătură de vrajbă*" (I. 14). Pregătirea de luptă, așezarea taberei, numirea unui comandant, lupta, victoria, înfrîngerea, trimiterea de soli, cu un cuvînt toate acțiunile ce tind spre luptă sau pace, împrumută culoarea de epocă de la cronicari. Exemple:

„Românii deteră *deodată și fără veste năvală* asupra turcilor ce era d-abea 3000, care, *foarte puțin stînd împotrivă deteră dosul* și scăpară în Tîrnovița" (III, 41).

„... după puțină *apărare se întoarseră în risipă*" (IV, 42).

„În urma acestora, capii armiei ascultară și raportul iscoadelor ce *trămiseseră să ia limbă despre turci...* (II, 30).

„Mihai *primi glas atunci* de la îndrăznețul Udrea că, după ce a trecut Dunărea *se întoarse în risipă* spre baltă lăsîndu-și coastele și spatele expuse loviturilor, *i-a spart oastea...*" (II, 40).

Verbe și locuțiuni ca: *a se oști, a tăbărî* (a-și așeza tabăra), *a se împreuna* (a face jonțiunea), *a bate o cetate, a se găti de oaste, a-și întocmi oștile de bătaie, a se pregăti de oaste, a pune sub sabie, a da dosul, a da năvală, a sta împotrivă, a lua limbă, a se prilejui, a da o sabie, a băga vrăjmășie, a primi glas, a sparge oastea, a se trage din legătură* (alianță), *a face silință* aduc doar mai multă culoare de epocă. În schimb verbe și locuțiuni ca *a surpa, a neodihni pe domn, a se îndrepta cu cuvîntul, a ședea din lumina zilei, a stinge cu sunet pomenirea* (familiei), *oastea sta să rămînă învingătoare,* predarea Ardealului — *fu peste voia... locuitorilor ei, se sileau a se mîntui prin fugă, Mihai îl luase foarte la inimă,* armia musulmană *se întoarse în risipă, nu-l lăsă a se întemeia în stăpînirea Ardealului,* adună... capetele armatei *și cercară sfat, a da morții* pe aducătorul acestei obrăznice solii, ajunseră oștile

vrăjmașe... *și le nevoiră a sta de război*... aduc pe lîngă parfumul arhaic, fie unele nuanțe în redarea acțiunii, fie expresivitate. De notat că Bălcescu, prin selecția lexicală și în special de locuțiuni, face apel la cronicile din toate provinciile românești.

Paralel cu valorificarea contextuală a locuțiunilor din cronici, Bălcescu realizează pe baza limbii vechi o serie de construcții care anunță pe Sadoveanu. Exemple :

„Nu trecu mult după aceia și bănuitorul tiran Alexandru începu iar *a-l vîna cu moarte și curse* și îl sili a fugi în Ardeal..."

„(Mihai) după aceea dînd pinteni calului, lăsîndu-i slobod frîul *luă fuga*, însoțit de ofițerii săi..." (V, 27).

„Sunt însă unii analiști cari, nebănuind că Basta avea instrucții tainice de la împăratul... spre a *lucra întru surparea lui Mihai* pretind că Basta stătu puțin în cumpănă, cînd primi solia nobililor" (V, 13).

Să ne oprim a analiza asupra ultimelor două citate. „Luă fuga" are față de „fugi" rolul de a atenua, de a conferi o notă neprecipitată, retragerii lui Mihai după dezastrul de la Mirislău. În ultimul exemplu citat construcția cu verb + prepoziția *întru* + substantiv, va fi preluată de Sadoveanu în expresii „stătea vodă întru toată mărirea sa", etc.

Cercetarea elementelor de limbă veche din opera de căpetenie a lui Nicolae Bălcescu îndreptățește cîteva concluzii :

1. *Românii subt Mihai Voevod Viteazul*, prin structura sa lexico-stilistică se detașează de articolele, studiile etc. lui Bălcescu, necesitînd o abordare aparte.

2. Deși este o operă istorică *Românii subt Mihai Voedov Viteazul* face apel la mijloace literare. Nici unul dintre scriitorii generației sale — și chiar ai generațiilor următoare pînă la Sadoveanu — n-a încercat să smulgă limbii vechi mai multe valențe de nuanță, de atmosferă și expresivitate ca Bălcescu.

Observațiile făcute asupra substantivului și verbului pot fi completate cu observații asupra altor categorii morfologice, asupra epitetelor, comparației, topicii rezultate din zestrea limbii vechi.

Este important să subliniem că Bălcescu nu preia doar și valorifică elementele cronicărești, ci creează noi structuri pe baza prototipurilor din cărțile vechi.

În redarea bătăliilor, a atmosferei de epocă se poate afirma că Sadoveanu n-a avut ca punct de plecare doar cronicile ci și opera lui Bălcescu.

Expresivitatea în opera lui N. Bălcescu

În studiul „Nicolae Bălcescu artist al cuvîntului", Tudor Vianu observa că deși Bălcescu a trăit în epoca romantismului, a cărei paletă era „încărcată de culoare", el rămîne „un scriitor sobru, fără exuberanță coloristică și imagistică", comparațiile lui *sînt mai degrabă sărace*",

epitetele „sînt şi ele destul de generale" : „...neînspăimîntatul voevod, mărinimosul Domn..." etc. (*Studii de stilistică,* Editura didactică şi pedagogică, 1968, p. 21).

Observaţia de sus se referă desigur la *tonalitatea dominantă a operei* care viza conform afirmaţiilor din cartea I să pună înaintea fiilor „cîteva pagini din viaţa eroică a părinţilor lor". Într-o operă de asemenea intenţionalitate, comparaţiile şi epitetele nu puteau fi decît „sărace" sau „generale", în majoritatea lor. Există însă o serie de epitete realizate pe baza limbii vechi şi populare care sînt doar aparent generale. În prezentarea unor personaje sau situaţii faţă de care istoricul simte o puternică atracţie sau repulsie, cîteva adjective, adverbe sau alte categorii gramaticale ale epitetului se încarcă de noi valori apreciative sau evocative prin îmbinarea contextuală.

Îmbelşugat

Prezentîndu-l pe Mihai Viteazul care „strălucea peste Olt" în contrast cu vremurile de decadenţă în care era cufundată ţara, N. Bălcescu utilizează în portretizarea morală a eroului adjectivul „îmbelşugat" în contextul :

„Strălucirea naşterii lui Mihai, sfatul lui cel drept şi priceput, cuvîntul lui *blînd* şi *îmbelşugat,* iar, mai cu seamă, faptele cunoscute ale lui cîştigau inima poporului şi trîmbiţau numele lui în toate părţile ţării" (*Cartea I,* cap. 3).

Adjectivul „îmbelşugat" utilizat, de obicei, în prezentarea unei abundenţe de bunuri materiale, este alături aici substantivului „cuvînt", se realizează deci un transfer din lumea realităţii materiale în aceea a bunurilor intelectual-morale, obţinîndu-se prin această revenire la utilizările cronicăreşti şi populare, nu numai un epitet deosebit, dar, şi o lărgire a sferei de calităţi a lui Mihai, tocmai datorită vechimii cuvîntului şi a impreciziunii lui. Acest epitet poate *sugera* mai multe calităţi : profunzime, înţelepciune, multilateralitate, frumuseţe etc. Oricare dintre adjectivele la care s-ar face apel pentru exprimarea calităţilor menţionate ar avea o sferă mult mai restrînsă, de exemplu : cuvîntul lui era *înţelept* sau cuvîntul lui era *ales* etc. De altfel, „îmbelşugat" cade după trei adjective „sfatul lui cel drept şi priceput, cuvîntul lui cel blînd şi îmbelşugat", avînd deci chiar prin poziţia sa finală dintr-o asociere în lanţ, un rol de sintetizare şi augmentare.

Avut

Cartea I se deschide prin motivarea interesului pentru puţinii ani de domnie ai lui Mihai.

„Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593—1601), dar anii istoriei românilor *cei mai avuţi* în fapte vitejeşti, în pilde minunate de jertfire către Patrie" (*Cartea I,* 1).

Autorul preferă expresia „... anii... *cei mai avuţi* în fapte vitejeşti după modelul popular (om avut etc.) în locul expresiei curente „anii cei mai bogaţi în fapte vitejeşti" tocmai pentru a se desprinde de stereotipia lucrărilor strict informative.

Prin preluarea termenului popular care hotărnicește bunuri materiale, în enunțul citat se realizează pe lîngă o asociere mai rară și o personificare. Anii cei mai avuți în fapte vitejești se ridică din rafturile istoriei, prind contur odată cu vitejii lui Mihai, se apropie parcă de noi.

Dușman

Tot la zestrea veche și populară a limbii va recurge Bălcescu pentru a reda situațiile grele prin care trece armata lui Mihai. La Mirislău, covîrșită de superioritatea numerică și tehnică a adversarilor, armata română „fu silită a se pleca acestor izbiri împreunate" și a se resfira. Iată-l pe Mihai copleșit de durere, înconjurat doar de cîțiva credincioși:

„Părăsit astfel de soldații săi și de *dușmanul noroc* Mihai rămase singur, cu cîțiva ofițeri și călăreți pe acest nenorocit cîmp de bătaie. Toți respectau acea tăcută și adîncă (sombre et sinistre) durere" (*Cartea V*, 27).

Reversul situației militare, înfrîngerea este redată aici, prin antepunerea adjectivului substantivat *dușmanul* față de alt substantiv nearticolat, *noroc*, cu sensul de „părăsit astfel de soldați și de norocul cel dușmănos".

Prin acest procedeu s-a determinat și accentuat ponderea norocului în pierderea bătăliei, iar propoziția a cîștigat în concizione. O astfel de construcție a epitetului este frecventă în perioada veche, în poezia populară, și, ea poate fi întîlnită și la Eminescu, în prima perioadă de creație (copila-mi „murmurare" — *Din străinătate*).

Răsculat, ă

În consiliul ce are loc înainte de bătălia de la Mirislău, Basta propune să se simuleze o fugă a armatelor germano-maghiare pentru a-l determina pe Mihai să părăsească o poziție inexpugnabilă și să iasă la cîmp deschis, în urmărirea presupușilor fugari. Reacția ungurilor la această propunere este redată astfel:

„Ungurii răspunseră la această părere cu inima *răsculată*: că e lucru foarte necinstitor și vătămător de a se face o retragere în fața unui dușman numeros și îndrăzneț, căci a se retrage, spre a se feri de bătaie, după părerea locului, nu e alt decît a fugi și a-și rupe însuși oastea..." (*Cartea V*, 22).

Epitetul subliniat sintetizează atît tensiunea ce există între Basta și nobilimea maghiară — aliați de nevoie — cît și repulsia unor războinici deprinși să lupte deschis, față de stratagema concepută de generalul imperial. Este un epitet rar, perfect adecvat situației, care nu și-a pierdut nici pînă astăzi prospețimea.

(Zăcu) neruşinat

Izbînzile lui Mihai, împotriva oștilor otomane, incitau la revoltă și alte provincii și dezechilibrau sistemul economic al imperiului. Sultanul hotărește atunci să trimită domn în Țara Românească pe un oarecare Bogdan Beizade ce purtase slujba de haznadar la Constantinopol. Ascendența lui Bogdan este prezentată cu o violență de pamfletar:

„El (sultanul, n.n.) numi atunci domn în Țara Românească pe un Bogdan Beizade, fiu al Iancului Vodă Sasul *ce zăcu nèruşinat trei ani şi şapte luni pe tronul Moldovei* (1570—1574) batjocorind-o..." (*Cartea I*, 17).

Operă istorică, *Românii subt Mihai Voevod Viteazul*, a impus scriitorului dese considerații, aprecieri, asupra oamenilor și evenimentelor. Epitetele erau deci solicitate de avalanșa situațiilor și personajelor. Ele sînt prin forța lucrurilor predominant generale. Dar, Bălcescu, scriitorul, simte pericolul care pîndește o operă ce nu se vrea strict istorică.

Alături de epitetele „generale" cu iz de cronică sau adieri mioritice apar epitete ce surprind prin profunzimea, plasticitatea sau realismul lor. Multe din acestea pot fi considerate epitete individuale.

Stereotipia lucrărilor informative este evitată deliberat, adeseori cu artă. Studiul epitetului dovedește alături de alte capitole că Bălcescu n-a uitat o clipă că este scriitor.

Comparațiile destinate, în general, a scoate în relief amploarea luptelor, se remarcă prin materialitatea lor :

„Tătarii... *ca niște mistreți izbiți* și împresurați din toate părțile..." (I, 22).

„...Rădicarea românilor, *ca un viscol* de mînie (II, 40).

Doar Cîrlova, dispărut mult prea devreme, beneficiază de o comparație din altă sferă, „...*ca o cometă trecătoare*, tu strălucești un minut peste România uimită și încîntată de lucirea ta" (II, 21).

Metaforele — cîte există — își trag seva din virtualitățile limbii vechi, sau din expresii populare. Ex. :

„Revoluția de la 1848 din Țara Românească singură pricepu că spre a asigura libertatea trebuia a lăsa pe boieri a *putrezi în pace* și a ucide boieria prin proclamarea dreptului comun (IV, 32).

Procedeul dominant rămîne *narațiunea*. Culoarea locală este asigurată de multitudinea termenilor și construcțiilor arhaice și populare. Narațiunea este întreruptă și completată adeseori *de descrieri* (descrierea luptelor, descrierea Țării Ardealului din cartea a IV-a, descrierea pompei cu care a intrat Mihai în Alba-Iulia) ; *portrete* (portretul lui Murat, al lui Mihai, al lui Andrei Bathory sau comentarii. Comentariile autorului se detașează mult ca structură lexico-stilistică de narațiuni ele fiind realizate în spirit și limbaj pașoptist sînt în general mai impregnate de neologisme.

În cadrul comentariilor apar *exclamații* de tipul : „Mirislău ! Mirislău ! Blestem asupra ta, loc de pieire, loc afurisit ! ce de sînge eroic sorbișI tu în această zi pustie !!! (V, 28). Interogațiile retorice amintesc de *Cîntarea României* : „El... Mihai... !... el să fugă ? Oh, nu !... Generalii săi, prietenii săi iubiți îl înconjoară, îl roagă, îl îndeamnă, îl trăsc (V, 27).

Asemenea eroilor antici, Mihai se adresează din inimă soldaților, invocă în ceasuri de cumpănă gloria străbună. *Discursul* lui Mihai din *Cartea IV* este o expresie a retorismului și lirismului lui Bălcescu.

Sintaxa lui Bălcescu se caracterizează în narațiuni prin construcții vechi, influențate de cronici sau autorii latini citați. Nu arareori verbul apare astfel la sfîrșitul propoziției iar părțile propoziției apar dislocate, conform topicei cronicărești.

Fraza comentariilor în schimb e mai amplă, construită deopotrivă prin juxtapunere și subordonare. Cadența retorică, enumerarea fac totuși ca elementul preponderent să-l constituie coordonarea.

Într-un articol din *Timpul* (1877) Eminescu îl caracteriza astfel :

„Bălcescu se întemeiază pretutindeni pe izvoare și scrierea lui e rezultatul unei îndelungate și amănunțite munci, efortul nu se vede".

„...O neobișnuită căldură sufletească se răspîndește asupra scrierii întregi, topește nenumăratele nuanțe într-un singur întreg și asemenea scriitorilor din vechime, el îi vede pe eroii săi aievea și-i aude vorbind după cum le dictează caracterul și-i ajunge mintea, încît toată descrierea personajelor și întîmplărilor e dramatică".

„Opera lui Bălcescu dovedește că limba română, pe vremea lui și înainte de dînsul era pe deplin formată și în stare să reproducă gîndiri cît de înalte și simțiri cît de adînci".

În timp ce Negruzzi la 1840 și Odobescu la 1857 fac apel la elementele limbii vechi pentru a *realiza opere literare pe teme istorice*, Bălcescu adună documente, le interpretează pentru a realiza o operă *istorică cu mijloace literare*. De aceea el nu poate fi exclus din aria literaturii.

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, 2 vol., Ed. F. R., 1940.
Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, Corespondență, București, 1964.
Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-vodă Viteazul*, ed. Andrei Rusu, București, Colecția „Minerva", 1967.
Nicolae Bălcescu, *Opere alese*, ed. Andrei Rusu, 2 vol., București, 1960.
Tudor Vianu, *Nicolae Bălcescu, artist al cuvîntului*, în Studii de istoria limbii române literare, vol. 2, București, 1969, p. 144—162.
Gabriel Țepelea, *Observații asupra limbii și stilului lui Nicolae Bălcescu*, în „Corelația limbă-literatură", 1971.

GRIGORE ALEXANDRESCU (1810—1885)

În anul premergător revoluțiilor de la 1848 a apărut culegerea reprezentativă a operei poetice a lui Grigore Alexandrescu, ilustrînd nivelul literaturii noastre moderne din epocă și capacitatea limbajului artistic de a exprima ideile noi și sentimentele adînci ale unui artist. La întretăierea unor influențe culturale deosebite, poetul muntean exprimă sinteza nouă dintre tradiție și inovație printr-o creație viguroasă, inspirată atît din moștenirea clasică greacă, cît și din marii autori ai literaturii franceze, cu infuzii folclorice specifice civilizației noastre, cu termeni și construcții populare, înnobilate prin talentul, inspirația și arta rafinării materiei prime. Poezia nu era pentru Alexandrescu un simplu joc de fantezii și vorbe alese, căci iată ce spunea el în *Prefața* la volumul citat : „Eu sînt din numărul acelora care cred că poezia, pe lîngă neapărata condiție de a plăcea, condiția existenței sale, este datoare să exprime trebuințele societății și să deștepte simțăminte frumoase și nobile, care înalță sufletul". În același an, 1847, apărea o nouă ediție a poeziilor lui Cezar Bolliac precedată de un studiu introductiv asupra poeziei, în care finalitatea social-culturală a operei poetice era subliniată mai categoric, mai nuanțat ; tezele lor similare stăteau, evident, sub influența pozitivă a mișcării progresist-revoluționare care milita energic pentru emancipare și pentru înălțarea omului și a cugetului său.

Nota realistă și criteriul estetic s-au impus de la început în creația lui Gr. Alexandrescu. Contemplarea trecutului și a naturii devine, ca și năzuințele pozitive ale contemporanilor săi, sursă de poezie dînd căldură cugetării abstracte și viață intensă lirismului funciar. *Miezul nopții* și *Adio la Tîrgoviște* din 1830 au putut surprinde, ca și poezia foarte tînărului ofițer Vasile Cîrlova, prin amplitudinea vibrației afective, prin noutatea limbajului poetic, prin evocarea originală a sensurilor înalte ale istoriei, ale vieții noastre.

Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate ;
Către țărmul dimpotrivă se întind, se prelungesc,
Și-ale valurilor mîndre generații spumegate
Zidul vechi al mănăstirei în cadență îl izbesc.

Umbra lui Mircea — la Cozia

Opera poetică a acestui scriitor pune probleme deosebite editorilor de azi în privinţa alegerii textului autentic, cel mai fidel şi mai complet, mai reprezentativ pentru autor, pentru epocă, pentru limbajul specific al poeziei muntene, reprezentată prin Gr. Alexandrescu. I. Fischer care a studiat atent cele 5 ediţii apărute în timpul vieţii poetului, a ajuns la concluzia că nu ultima (din 1863) este cea mai reprezentativă, ci ediţia din 1847, „cea mai îngrijită", în raport cu ediţiile din 1832, 1838, 1842 şi 1863. Primele două ediţii oglindesc mai fidel aspectul muntenesc al limbajului său poetic; mai ales ediţia din 1838 „constituie unul dintre tetxele de bază pentru cercetarea limbii lui Alexandrescu" (Paul Lăzărescu). Mai multe ediţii, unele tipărite la Iaşi şi moldovenizate vizibil, altele, de bază, la Bucureşti, permit observarea evoluţiei formelor în variantele succesive şi delimitarea unor tendinţe generale ale cultivării limbii literare în general, mai ales dacă ne gîndim la faptul că poetul nu a fost străin de frămîntările vremii sale în legătură cu dezvoltarea limbii.

1. *Fonetica* poeziei evoluează spre formele moderne, literare, care apoi s-au impus în limba îngrijită: *daca, dupe, strein,* prep. *dă* şi *pă,* pron. reflexiv *să, slujăsc, jărtfă, jălesc, vijălii, rîdică* devin în fazele mai noi ale activităţii literare: *dacă, după* (şi *de pe*), *străin, de, pe, se, slujesc, jertfă, jelesc, vijelie, ridică* etc. La 1838 poetul scrie, ca în vechile texte, *hiare,* dar puţin mai tîrziu în ediţiile 1842, 1847 modifică şi adoptă definitiv *fiare,* cum a şi rămas în limba literară; în schimb a păstrat mereu forma originară *copaciul* („Lupul moralist").

2. *Morfologia* este domeniul formelor tipice, variabile însă în procesul fixării unui cadru gramatical adecvat. I. Fischer a analizat evoluţia morfologiei din variantele poetului (în 1958), iar recent, după materialul citat, Paul Lăzărescu a consemnat destul de amănunţit categorii de variante în morfologia limbajului poetic al lui Alexandrescu, din care reţinem mai ales unele aspecte dominante, esenţiale pentru statornicirea limbii noastre literare, sub influenţa scrisului unor autori de prestigiu. Vom menţiona că E. Lovinescu în monografia lui a subliniat contribuţia poetului muntean la dezvoltarea stilului artistic, la fixarea limbii române literare prin ediţiile succesive ale operei sale.

După ce în ediţia 1838, genitiv-dativul articulat al substantivelor feminine apare în forma *-ii,* mai tîrziu, în 1847, se generalizează în forma în *-ei*: *bucuriii, credinţii, candelii, desfătării, dimineţii, durerii, gîrlii, icoanii, inimii, însuflării, întemeierii, lirii, lumii, lunii, muzii, naturii, poeziii, serii, slăvii, tomnii, zilii,* devin, aşa cum, cele mai multe, au şi rămas în limba literară: *bucuriei, credinţei, candelei, dimineţei, durerei, gîrlei, icoanei, inimei, însuflării* etc., toate în *-ei,* unele însă astăzi fiind simţite ca vechi, depăşite, formele din 1838 fixîndu-se în limbă: *inimii, naturii, lunii, serii,* în vreme ce alte forme din 1847: *muzei, icoanei, bucuriei, poeziei, lirei, candelei, gîrlei* sînt azi singurele admise.

Dublete morfologice apar la plural : *minune—minuni* ; *ierne—ierni* ; *ştiinţe—ştiinţi ; grijile—grijele ;* forme arhaice : *coade, nunte, stînce ;* neutrele se termină mai des în *-e* decît în *-uri* : formele scurte sînt preferate în ediţiile mai noi : *sentimente, monumente, suvenire, exemple, defecte, torente,* în loc de : *sentimenturi, suveniruri, exempluri, defecturi* pe care urechea poetului le simte depăşite în 1847 şi mai ales în ultima ediţie (1863). Ciudată este însă forma sincopată a unor neutre : *cîmpurle* (1838), dar : *cîmpiile* (1842) *etc.) ; lucrurle—lucrurile ; imnurle—imnurile, talazurle,* dar (prin sinonime) *valurile, veacurle—veacurile.*

După limba vorbită, poetul scrie uneori cuvintele fără articolul *-l : lupu, norocu, unchiu, sărmanu,* chiar în ediţia de bază ca cea din 1847, modificînd însă mai tîrziu, în spiritul ortografiei moderne : *lupul, norocul, unchiul, sărmanul* etc. Tot în spiritul tradiţiei şi al limbajului popular sînt formele de adjectiv, de superlativ, de pronume ca : *galbenile,* fapte *vrednici ; mult veselă, mult frumoasă ; asta, astui, astor, aceştii, fieşce, oareşare, carii,* sau, mai accentuat popular : „Învaţă danţul, vistul şi multe *d-alde alea*". („Satiră Duhului meu"). În acelaşi timp, formele literare sînt frecvente în cele mai cunoscute poeme, necesare adesea pentru a împlini ritmul : „*Acest* sunet, *acest* nume valurile-l priimesc". („Umbra lui Mircea").

Verbul prezintă, cum este firesc la un scriitor muntean, forme cu sufixul desinenţă *-ez : aţinteză, îndreptează, însufleţez, înviez* (ca la Heliade), dar mai ales la neologismele care îşi căutau încă o formă în limba literară a vremii : *imitez, asigurez, meditez, regretez, salutez* etc. Iotacizarea apare consecvent, specifică graiului muntean : *auz, arză, crez, şăz, văz, simţ, pui, spui, ţiu,* forme care accentuează natura populară a limbii poetului şi care rămîn la fel în toate ediţiile succesive, chiar dacă sînt rare : *roază, închiză* (de la *roade, închide*). Multe forme de plural, persoana 3 sînt identice cu singularul persoana I la conjugarea I, ca la celelalte conjugări, astăzi aceste omonimii la conjugarea I nemaifiind corecte : „slugele *alerg* ; locuitorii *arăt ;* românii *cîştig* ; fantome *mă-nconjor* ; moliţii, brazii *strecor* ; plăcerile *zbor*" etc. La fel, identitatea dintre persoana III plural şi singular la imperfect : „Iei *era* la fugă ; mari biruitori *părăsea* avere; slavă şi *trăia* între păstori ; caii... ce-l *trăgea*" etc. Important este faptul că ediţia din 1863 *corectează aceste forme, marcînd consecvent pluralul faţă de singular prin -u.* Se impusese deci o normă sugerată cu aproape trei decenii în urmă de Heliade, în schimbul de scrisori cu Negruzzi. Sînt apoi muntenești forme ca *didei, diderăm, didea,* ca şi frecvenţa mare a perfectului simplu : *privii, cunoscuşi, văzuşi* etc. Iată versuri cu particularităţi consemnate mai sus :

Electrică schinteie *simţii*... şi bucuria
Din inimă pe chipu-mi suită ca mînia,
Pe frunte-mi *se aprinse,* în ochii-mi *străluci* ;
Subt *pasurile* mele *simţii* arzînd pămîntul,

Şi vechea strălucire, cu zgomotul, cu vîntul,
Iluziii-mi bogate cu fală *se ivi*

O impresie
dedicată Oştirei române
22 aprilie 1846

3. *Sintaxa* poetului conţine reminiscenţe ale epocilor vechi, specifice cărţilor sacre şi limbajului cronicelor; reluarea subiectului, a complementelor este, uneori, utilă ritmului: „Un armăsar ce-n preajmă-i căta *el* sforăind". (O impresie); „Nădejdea, rodul ceresc, în inimi *o* ai călcat" (*Epistolă. către Voltaire*); „Deşi mulţi au zis-*o*, eu tot *o* mai zic: /Slava strămoşească pe strămoşi cinsteşte". (*Pisica sălbatică şi tigrul*); „Şi oameni *pe mine* trecînd mă ocolesc". (*Adio la Tîrgovişte*).

Construcţiile cu infinitivul în loc de conjunctiv (Şi inima d-*a bate* în pieptu-mi vă-nceta!) sînt încă în nota scrisului din epoca sa, mai aproape de tiparul latin şi romanic care a influenţat considerabil pe primii noştri clasici; deci: *poruncirĕ a se sparge; nu putea a-şi vedea; mă duc şi eu a petrece; va apuca a scri* etc. Firesţe că şi varianta construcţiei care apoi s-a generalizat, cu conjunctivul, este destul de frecventă la poetul munteam: mă gătesc *să cînt*; voiesţe *să fiu*; caută *să te dumireşti* etc. Foarte mare frecvenţă au în opera poetului *gerunziul şi participiul*, menite exprimării sintetice; versul grăbit cere adesea astfel de construcţii:

Sînt încredinţat c-ai rîde, cînd vreodată ai putea
Să mă vezi *umblînd* pe cîmpuri, *rătăcit* cu muza mea,
Şi *vînînd* cîte-o idee, cîte-o rimă, un cuvînt,
Cînd pîn lună şi pîn stele, cînd pe cer şi pe pămînt.

Epistolă D.I.C.

La un nivel mai complex de construcţie sintatică, în frază, în perioade, Alexandrescu recurge la o varietate de asocieri neaşteptate, cu multe subordonări, exprimate modern, uneori nuanţate prin arhaisme sau formule de ultimă oră, sub influenţa limbii franceze, mai ales în epistole şi în fabule, în care naraţiunea impune ritmul bogat, acumularea de amănunte:

Mie-mi pare rău din suflet, căci de aş fi nemerit
Ciobăncuţe cum văzusem într-o carte ce-am cetit,
Ca un om care din fire nu am fost *aristocrat*,
Fără pierdere de vreme m-aş fi şi *amorezat*.
Acum însă ce *poci face*, cu ce mijloc să suspin,
Cînd nimica-mu mă doare şi cînd nu *simţ* nici un chin?

Bine-ar fi dacă vederea *aș putea s-o amăgesc,*
Și-un *objet* ce urît este frumos să-l închipuiesc ;
Dar măcar de-nchizi ochii nu *poci imita* de tot
Pe *modelul rătăcirei,* pe viteazul Don Quichotte.

Ibid.

Spiritul critic, analitic deci, pornea de la realități certe, dar elanul romantic și verva retorică nu lipsesc scrisului acestui poet de talent care face din atribute și complemente, din propozițiile subordonate frumoase și sugestive unități expresive, adesea cumulînd aceleași categorii sintactice pentru a pune în relief amănuntele grăitoare. Este surprinzător de mare numărul de propoziții subordonate, mai ales atributive și temporale, dar și mai multe interogative, directe și indirecte :

Culcat p-aste ruine, sub care adîncită
E gloria străbună și umbra de eroi,
În liniște, tăcere, văz lumea adormită
Ce uită-n timpul nopții neçazuri și nevoi.

Adio la Tîrgoviște

Poet cum poci a mă crede, cînd al lirei Dumnezeu
Încă nu vrea să-mi arate care este felul meu ?
Tot ce-mi place mă aprinde, și-n minutul ce citesc,
A putea lucra întocmai deocamdată socotesc.
Apoi vine cugetarea. P-al meu duh întreb : Știi
Dacă tu în felu-acesta ești născut sau nu să scrii ?

Epistolă D.I.V.

Fraza amplă nu este lipsită de unele dificultăți, uneori chiar obscurități și asocieri bizare, încifrînd, cum va spune mai tîrziu Eminescu, momentele reflecției, însumînd amănunte istorice de interes cert, într-o evocare dinamică, fără nuanțe plastice deosebite însă ; finețea observației psihologice și adîncimea filozofică, asociată cu perspectiva istorică, disting poemele acestea de rîndul de poeți ai secolului trecut, pînă la Eminescu. Citez două strofe din *Meditație* scrisă la 1838 :

Iată, fără-ndoială, o mare mîngîiere,
O, voi, care un titlu și-un nume pizmuiți !
Cînd tot ce e-nalt cade și cînd mărirea piere,
Mărirea, înălțarea la ce le mai doriți ?

Din vremile trecute, în veacuri viitoare,
Un nume să răsune, cu slavă-mpodobit,
Să treacă peste vîrste și peste ani să zboare,
Acela ce îl poartă cu ce s-a folosit ?

Conceptele ca și morala fabulelor nu au nevoie de o sintaxă complicată, nici de prea ample podoabe expresive ; cu toate acestea, frecvența mare a atributelor, reușita unor apoziții stilizate cu intenția de a reliefa o noțiune deosebită, dau limbajului poetic o forță și o originalitate bine conturate ; poetul merge pînă la esența realităților :

Cîmpiile de astăzi sînt ele mai mănoase
Decît cele antice ? măgarii mai deștepți ?
Broasca mai muzicantă în bălțile stufoase ?
Tigrii mai cu blîndețe, și oamenii mai drepți ?

Cometei

Caracterul meditativ al multor poeme folosește și sintaxa juxtapunerii, simpla alăturare a propozițiilor care adesea conțin multe aspecte istorice de limbă, forme și construcții uitate în arhiva trecutului :

Apoi, negură deasă lumina-ntunecează ;
Fantome d-altă lume șoptesc, mă înconjor ;
În fiecare șoptă o muncă înviază,
În ochii-mi se confundă trecut și viitor.

Un ceas e de cînd anul trecu

Fără îngrădirile versificației, fraza este mai naturală și limba în genere simplă, populară, cu inserțiuni neologice destul de frecvente, dar perfect transparentă și nu o dată sugestivă prin asocieri poetice care continuă exercițiul compunerii literare. Iată un pasaj :

Ca să zidească Tismana, Radu al II-lea avu trebuință să reteze o parte din munte. Așezată la o înălțime ca de 100 picioare, apărată în față de o măreață stîncă ce se pleacă deasupră-i, ocolită de zidiri vechi care se întind pe marginea prăpăstiei, și încorunată de turnuri, această zidire privită din vale, seamănă cu unul din acele palaturi din veacul de mijloc, cu una din acele cetăți feudale, din care baronii și cavalerii înfruntă puterea absolută, absoluți ei înșuși în proprietățile lor".

Memorial de călătorie, Tismana.

* * *

Nuanțele de *stil* mai pronunțate apar prin epitete și comparații în primul rînd, atît în cele cu rol descriptiv cît și în cele cu tendință analitică, morală :

Zefirul printre frunze *misterios* suspină,
E limpede-orizonul și cerul luminos ;

A rîurilor şoptă... Dar unda lor e lină,
Iară sufletu-mi e-n valuri, n-am soare *seninos*.

Căci închinat durerei, amara mea viaţă
De-atunci e pentru mine *nisip neroditor*,
Ce vara îl usucă, ce iarna îl îngheaţă,
Pe care flori nu află sărmanul călător.

Miezul nopţei

Serii bogate şi pitoreşti de epitete se pot reţine din poezia lui Grigore Alexandrescu, multe desigur comune epocii, altele de o îndrăzneală remarcabilă : *palida* zîmbire ; suflet *pustiit ;* torent *iute furios ;* azil *de libertate ; politici* vijălii ; *osianice* palate ; *electrică* scînteie ; simţirile *înfocate ; graţioasă* stea ; iscoditor *trist* de termeni *încoronaţi ;* nădejdi *zîmbinde* etc.

Citäm şi cîteva comparaţii din numărul considerabil de construcţii stilistice menite să fortifice contextul, să sugereze realităţi afective de o intensitate deosebită :

Eu *lanţurile mele* le zgudui cu mînie,
Ca robul ce se luptă c-un *jug neomenos*,
Ca leul ce izbeşte a *temniţii tărie*
Şi geme furios !

Cînd dar o să guşti pacea

Din vreme-n vreme numai, de dincolo de dealuri,
Părea c-auz un sunet, un uiet depărtat,
Ca glasul unei ape ce-neac-ale ei maluri,
Sau *ca ale mulţimei întărîtate valuri*,
Cînd din robie scapă un neam împovărat.

Mormintele la Drăgăşani

Comparaţia, epitetul, repetiţia sau chiar metafora se pot asocia într-o strofă dînd un relief expresiv mai pregnant evocării. Poetul care aspira la un clasicism echilibrat, la raţionalismul fondului şi la echilibrul construcţiilor este copleşit adesea de modele romantice, care dau stilului său o încărcătură de elemente expresive exagerată :

Din sînul maicii mele, născut în griji, necazuri,
Restriştea mi-a fost leagăn, cu lacrămi m-am hrănit,
Ca ale mării repezi şi *groaznece talazuri*,
De vîntul relei soarte *spre stînci* am fost gonit.

Adio la Tîrgovişte

Invocația, repetiția, patosul politic chiar, invectiva și metafora criticii sociale și literare ne amintesc de tendințele dominante în epocă, anunțînd satira eminesciană din *Scrisoarea III*, cu antitezele ei memorabile :

Căci de *urele interne* mult a *profitat* streinul ;
Căci în suflete și-n inimi el a *infiltrat veninul*,
Ce corumpe, ce înnecă tot *instinctul generos* ;
Căci slăbiți prin moliciune, umiliți prin apăsare,
În furtune și în *intrigi balotați fără-ncetare*,
Am uitat noi vechea cale și *trecutul glorios*.

Unirea Principatelor

Antiteza puternică dintre trecut și prezent, ca un avertisment rostit viitorului, ponnea de la realități sumbre, cu intenția curată de a da un alt curs, favorabil, evenimentelor care se precipitau. Să se observe vocabularul cu totul nou, cu excesul galicismelor chiar, reflectînd substanța politică a mesajului liric. Paralela cu accentele critice, în stil modern, la poema eminesciană citată este cu totul evidentă. Fondul combativ al antitezei străbate toată poema, din care mai citez o strofă pentru accentele ei retorice, bine ancorate în frămîntările momentului :

Cînd citim în vechea carte a istoriei străbune
Virtuți mari, ilustre fapte ale nației române,
Care inimă stă rece ? Care suflet nemișcat ?
Cine n-are dor să vază țara sa în fericire,
Cu legi drepte, în tărie și-n unire,
Cultivînd artele păcii pe al său pămînt bogat ?

Opera lui Grigore Alexandrescu s-a aliniat eforturilor înnoitoare ale epocii, fiind străbătută de marile idei ale umanismului și progresului din epoca sa, cu vădite preocupări pentru îmbogățirea limbii și literaturii naționale, cu resurse expresive de mîna întîi și cu adînci intuiții ale gînditorului, ale poetului original, anunțînd epoca marilor clasici. El a fost pe deplin conștient de „influența ce are limba asupra stilului", cum singur afirma în prefața ediției din 1847, reluată în 1863, dar n-a urmărit frumusețea formală, ci ideile fertile, propulsive, ale generației sale, dîndu-le o haină luminoasă, originală prin limbaj metaforic, complexă și instructivă chiar prin ezitările, căutările, variantele ei lingvistice.

BIBLIOGRAFIE

E. Lovinescu, *Grigore Alexandrescu*, monografie, ed. III, 1928.
G. Călinescu, *Gr. M. Alecsandrescu*, monografie, 1962.
Grigore Scorpan, *Munca de creație la Gr. Alexandrescu*, în „Iașul nou", III, 1951, nr. 1—2, p. 105—126.

Gh. Bulgăr, *Gr. Alexandrescu, gînditor și poet modern*, în „Scrisul bănățean", VI, 1955, nr. 3, p. 123—140.
I. Fischer, *Nota editorului* (cu bogate date despre limba scriitorului), în vol. Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, 1957, p. 43—58.
I. Fischer, *Aspecte ale evoluției morfologice românești în variantele poeziilor lui Gr. Alexandrescu*, în „Omagiu lui I. Iordan", 1958, p. 281—290.
Silvian Iosifescu, *Grigore Alexandrescu*, monografie, 1965.
Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, 1966, p. 108—180.
Istoria literaturii române, vol. II, 1968, p. 310—328.
Paul Lăzărescu, *Grigore Alexandrescu*, în „Studii de istoria limbii române literare", secolul XIX, 1969, vol. II, p. 78—104.

ANTON PANN

Nota specifică a scrierilor lui Anton Pann este, sub raportul limbii, oralitatea oglindită în transcrierea nuanțată a limbajului popular, așa cum l-a auzit autorul atîtor snoave. De aceea, s-a spus pe drept cuvînt, această operă care premerge operelor lui Creangă, Caragiale, Delavrancea, care completează lingvistic informațiile noastre despre limba română de pe la 1840—1850, este împreună cu scrierile lui Negruzzi, Gr. Alexandrescu, Heliade, o sursă esențială pentru istoria limbii noastre. Mai mult decît atît : dincolo de aspectul limbajului popular, se întîlnesc în aceste scrieri influențele cărturărești din epocă, neologisme de sursă occidentală care au început să se fixeze în limbă după 1820, mai ales, cînd Țările Românești capătă prin Tratatul de la Adrianopole mai multă libertate de mișcare, un început de autonomie, după lungi și întunecate secole de dominație turcă. Neologismele romanice care vin masiv în limba română mai ales din Franța și Italia, dar și din latina medievală, la început prin operele Școlii Ardelene, apoi prin scriitorii noștri moderni, se întîlnesc la Pann în număr considerabil, alături de greco-turcismele de uz curent încă atunci, dar acestea tot mai mult împinse către periferia lexicului literar de către neologismele romanice necesare limbii noastre în proces de modernizare, după reluarea contactului cu celelalte limbi romanice. Iată un pasaj plin de neologisme :

> Nimica dară pe omul nu-l poate-nălța în treaptă,
> Decît singură *Virtutea*, prin alegerea cea dreaptă ;
> Că ea de *comunitate* se *sacrifică* în lume,
> Ea și după moarte lasă *memorabilul* său nume.
> Ferice d-acela care știe să o-mbrățișeze,
> Și va putea după dînsa pașii să și-i îndrepteze.
>
> *Despre virtute*

Aspectul popular fiind dominant în opera lui Anton Pann, firește că registrul cel mai pitoresc, mai nuanțat și foarte întins al cuvintelor și construcțiilor limbii vorbite interesează mai ales ca document istoric, atestînd o evoluție în unele confruntări acute dintre vechi și nou.

Nota populară şi arhaică cea mai frapantă apare în fonetica şi lexicul textelor atît de apropiate de folclor, pe care Pann le-a adunat şi prelucrat, lăsîndu-le savoarea arhaităţii şi dinamismul frazeologic primar :

Puind pe săteni la clacă oarecare arendaş,
S-a-ntîmplat în ei să fie şi un leneş, nevoiaş,
Care de-l punea la sapă, adormia în mîini cu ea,
De-i da coasa să cosească, nu ştia cum să o ia,
De-i da securea să taie, *înnopta pînă să dea,*
Abia stînd şi-*aridicîndu-şi cioarecii cari-i* cădea.

P.v. IX, 22

Fonetisme munteneşti, populare, abundă, fără să complice însă limbajul narativ :

Ăst rău mi s-a făcut fire, nu *poci alt* să mă prefac,
De aceea, dar acuma du-te unde te-am trimis,
Ia traistă, sac, *orce-ţi* place, şi fă după cum *ţ-am* zis.

Se întîlnesc pronunţări populare ca : *deşte, doftor, oauă, tutulora, coprins, cochilă* (copilă), *iconom, cotrodanţ* (contradans), *lefea* (leafă), *leţie* (lecţie), *olimbia* (olimpia), *pece* (pecie), *nălbuitor, şelău* (celău). Ele sînt în consonanţă cu fondul snoavelor, al tîlcurilor din versuri „adunate din lume şi iar la lume date". De aceea, lexicul pitoresc, popular, stă pe primul plan, dar uneori învecinat cu unele neologisme, distonante desigur faţă de ansamblul construcţiei folclorice :

Cumătrul lup, care-n vreme umblă ca un *vătăşel,*
Trecînd p-aci ou-întîmplare ş-auzind joc, cîntecel,
Cu *raport* despre aceasta degrab în fugă s-a dus
Şi la leul, împăratul dobitoacelor l-a dus.

Într-o epocă de contacte tot mai intense dintre culturi diverse, vecine, romanice, tradiţional persistente, e normal ca limba să primească pe fondul popular elemente străine : greco-turcismele mai dăinuiau, neologismele romanice se difuzau tot mai mult, moştenirea slavă prinsese rădăcini mai ales prin biserică. De aici, acel pitoresc mai frapant la Pann decît la alţi scriitori, cu amestecul de cuvinte pe care scriitorul nu l-a estompat, ci l-a transcris cum i s-a părut că l-a auzit în graiul obştesc, uneori stîlcind neologismul, alteori accentuînd nota regională a unui cuvînt popular : *adunanţă, berlanţ* (briliant), *borduşi, ritera.*

Frecvente *derivate* populare citim în versurile lui Pann :

Apucă-te, zic, de muncă și nu umbla *hoinărind*
Și ușile unei altei *înverigînd* și păzind.

*

Să vorbești tot adevărul, minciuni să nu *limbutești*,
Fugi de fleacuri și de vorbe nebune și *nerozești*.

*

Calul rîios se scarpină de copacul *scorbos*.

*

Că este o *văduviță*, cu care mă-*nvecinesc*.

Anton Pann, care a cunoscut și reținut aspectele diverse ale graiurilor românești, a putut ilustra prin lexic, fonetică și gramatică mediul și personajele snoavelor sale. Este surprinzător chiar efortul de adaptare la mediu, vizibil în limbaj, cum este remarcabilă funcția de *localizare* și *datare* a vorbirii personajelor sale. Iată realismul limbii unui „ungurean" — adică ardelean — cu serie de palatalizări ale labialelor, cu fonetica și lexicul specific oralității ardelene din epocă :

De-aici mere o boreasă
Ce îi zic cîrjmăreasă
Și cheamă ghinul pi-o boartă.
Ținînd o cofă cu toartă,
Și ți-l dă de-l beai cu oala.
Mă, da-i șelău ghinul ala !

Despre beție

Textul are nevoie de explicații, căci *mere* = merge ; *boreasă*=stăpîna casei ; *cîrjmăreasă*=circiumăreasă ; *ghinul*=vinul ; *șelău*=*celău*=înșelător (magh. csaló). În același capitol mai citim alte palatalizări : *ghie*=vie ; *ghine*=bine ; *chișoare*=picioare ; *cochile*=copile ; *chic*=pic ; firește, exagerări destule și unele inadvertențe, dar snoava fără exagerări, chiar lingvistice, e de mai puțin efect ; în asemenea locuri textul e greu de urmărit, de înțeles, fără glosar, fără explicarea formelor regionale. Dar acumulări de cuvinte rare sînt și în direcția înnoirii limbajului : neologismele, bine puse în lumină prin analiza amănunțită făcută de B. Cazacu și I. Fischer asupra acestui sector al lexicului scrierilor lui Anton Pann. Neologismele sînt în număr foarte mare, ilustrînd diferite domenii ale civilizației noastre în curs de modernizare, uneori cu forme încă ezitante, insuficient clarificate, toate ilustrînd procesul rapid al înnoirii și circulația mare în toate straturile sociale a acestor termeni pe care cultura nouă, mai ales de sorginte romanică, îi impunea cu necesitate. Citez din materialul bogat adunat de cei doi cercetători cîteva aspecte edificatoare : a) neologisme frecvente din domeniul culturii, al științelor și artelor : *abonat, abonație ; broșură, eczemplar ; editor, ediție ;*

librerie, manuscris, volum, atestat, diplomă, educație, metod, universitate, element, glob, inginer, proporționat, aplaudă, comedios, scenă; în economie și administrație : *capitol, capitală, condiție, credet, curier, contract, director, grefier, marcă, ministru, patron, ordin, pompier, prefect, raport, secretar, suveran, uniformă.* Alți termeni de uz curent, tot mai răspîndiți în epocă, mai ales prin influența presei, a revistelor : *amic, bonjur, brileant, capot* (!), *cochetărie, companie, compliment, costum, galant, gratula, jaluzie, lux, modă, onorabil, pardon, picnic* (!), *politeță, salon, table, venerabil, vizită.*

Om de condei și iubitor de carte, Pann recurge la neologisme din domeniul stilisticii, al gramaticii, al lingvisticii generale, cu o precizie a formelor moderne surprinzătoare adesea, dar desigur sub influența maeștrilor scrisului nostru, care au fost și filologi. Deci el folosește termeni noi atunci : limbă *comună*, limbă *maternă*, limbă *națională; adjectiv, antepenultim, apostrof, declina, idiotism, punctuație, pronunție, propoziție, silabă, substantiv, text, verb, virgulă, vocabular, vocală.* Cum se vede, forma lor atestă sursa latino-franceză, dar și italiană, dacă ne gîndim că, pasionat de muzică, atracția culturii italiene, influența muzicii acestui popor-frate erau puternice la noi, ca și în alte țări.

Adaptarea, explicarea, acumularea neologismelor prezintă particularități în opera lui Pann. Multe forme ezitante s-au dovedit inacceptabile mai tîrziu : *băgătel* alături de *bagatel; sicret* față de *secret; credet — credit; noate — note; moadă — modă; condract — contract; leție — lecție;* variantele prime au dispărut, ca și variantele morfologice nesigure : *capriție, caprice*; formălui, repeți, respectălui, caracteruri, corajie, talenturi, imitează, schițez, prezentează, comunicează, publiceze.

De remarcat că frecventele forme în *ă* au dispărut : *bărbărie, căpital, delicățețe, grătula, nătură, părada, trăta;* ca și cele cu diftongul *oa : metoadă, roază, monotoană*; iar din cele 3 forme de plurale ale lui *proverb*, nu a rămas nici una : *proverburi, proverbi, proverbii.*

Ca orice scriitor realist, Anton Pann își dădea seama că unele neologisme nu erau înțelese de cititorii săi, mai ales că mediul căruia i se adresa el nu era totdeauna familiarizat cu termenii cei mai noi. Am arătat că încă în literatura religioasă, în scrierile Școlii Ardelene și mai ales în primele periodice românești, termenii noi erau *glosați*, de unde un bogat inventar de sinonime. *Anton Pann* explică prin sinonime populare neologisme ca : *amici* — prieteni, *distanțe* — depărtări, *glorioasă* — slăvită, *inventat* — născocit, *memorie* — ținere de minte, *mizantropie* — ură de omenire, *pericol* — primejdie, *uniformă* — port, dar recurge și la cuvinte de sursă mai nouă, de la popoarele vecine, pentru a explica pe : *accent* — ocsie, *tribut* — haraciu etc. Intenția lui de a difuza neologismele, de a familiariza pe cititor cu termenul nou, exact înțeles, se vede din glosarea *cuvintelor populare prin neologisme*, ceea ce se întîmplase și în trecut; astfel : *împrumutător* — creditor, *haimanale* — vagabonzi, *ascuțit* — (ton) — tenor; mai rară e paralela sinonimică între termeni împrumutați, de surse diferite însă : *difonie* — *duet, diată* — *legat.* Pe

o perioadă destul de lungă a activității sale se pot reține unele înlocuiri de cuvinte care atestă înnoirea lexicului și reromanizarea limbii în genere : *trup* din „listele de abonați din *Hristoitie* (1834) și din *Noul Erotocrit (1837)*“ e înlocuit în volumele din 1845, 1848 prin cuvîntul *eczemplar (eczamplar)*, iar *tipărire* cedează locul mai exactului *ediție* (cf. Cazacu—Fischer, lucr. cit., p. 55).

* * *

Gramatica prezintă aspectele oralității, cu o flexiune bogată a numelui și a verbelor, cu variante muntenești și arhaice în construcții vizîbile mai ales în folosirea pronumelor și a timpurilor verbale :

Deci, dar, ghicitorul la țara-i plecînd
Și daruri cu sine multe aducînd,
Cum sosi, îndată la palat s-a dus
Și la împăratul scrisoarea au dus
În care scrisese cel'lalt împărat
Despre ghicitorul cîte s-au urmat
Cum și-n ce chip toate frumos i-a ghicit
Și-l laudă foarte că e procopsit.

Am citat dintr-o anecdotă, dintre cele mai întinse din cap. *Despre mincîuni și flecării*, care ne indică în mic procedeele dominante ale limbajului sub raport gramatical : frecvența gerunziilor, a participiilor (adesea elemente predicative suplimentare), discordanța formelor de predicat față de subiect (scrisoarea *au dus*), reflexivul pasiv, perfectul simplu, viitorul popular, chiar mai mult ca perfectul, ca în scrierile vechi — sînt soluții curente ale epicii populare. De asemenea, formele neaccentuate ale pronumelui, coordonarea, dar și, în destul de mare măsură, frazele ample, cu subordonări multiple, se găsesc pe fiecare pagină a lui Anton Pann :

Și copii, o spuză, împrejuru-*i stînd*,
Precum și *nevasta-i cu dînșii* șezînd,
Așteptau să *vie niscai* vechituri
Și să ia parale *după cîrpituri*.

Subordonarea atributivă urmează tiparul construcțiilor populare, departe de cel literar care e mai logic, mai exact :

Și-ncălecîndu-l pe un armăsar
Care și p-acesta i l-a dat în dar,
Cu cinste, cu pompă l-au dus omenit
La palatul *care* i-e făgăduit.

Contextul se complică uneori prin incidențe, prin inversiuni, prin anacolut, cerute și de necesități metrice : „D-ale scrise *pentr-un ca mine mișel*", sau : „Nu cumva să se usuce *de ceva-ncontră pricini* ; Pomul să nu poată degera, Deși toat-a lui verdeață *se v-atuncea scutura*" etc.

Dar, spre deosebire de sintaxa frazei populare, versurile lui Pann sînt pline de subordonări cauzale, foarte frecvent introduse prin *că* și *căci*, finale, condiționale, temporale etc. Grafic, conj. *ci, că, și, deci, iar,* stau, singure, izolate, între rînduri, de asemenea, pentru a enunța o idee.

Stilistica acestor scrieri poate reține mai ales exprimarea aforistică, plină de dinamism și pitoresc, apoi multe comparații, mai puține metafore, epitete neașteptate, populare adesea dar și livrești, neologice, care dau paginii lui Pann o savoare expresivă aparte, rustică și intelectuală în același timp :

P-a *virtuților* livede trebuie *în căpătîi*
Pomul cel scump al răbdării să se afle mai întîi...

*

Ferice și iar ferice !
O mie de ori poci zice,
De viața țărănească,
Care este prea firească...

Iar noi orășeni născuți
Și civilizați cresouți,
Ce mîncăm nu ne hrănește,
Ce bem nu ne folosește,
Căldura ne bolnăvește...

De consoartă bună cîți *sînt norociți*
Le sînt *cununi scumpe,* viez *liniștiți*
Erouă răbdare ! dă-mi un bun răspuns,
Nu-mi curma viața, vezi cum am ajuns !

În *Heruvico-Chinonicar* (1847), Pann vorbea despre „buna potrivire" a vorbelor, a ideilor, aspirînd și el la „stilul luminat" al scriitorilor adevărați. Într-adevăr, *Povestea vorbii,* fiind o sinteză de morală socială, cu proverbe stilizate în gen folcloric, cu neașteptate densități de cuvinte plastice, a fost considerată de Arghezi o „bijuterie verbală" ; iată cîteva aforisme sugestive :

Cine bea pîn' la-mbătare, nume bun în lume n-are.

*

Cine cheltuiește peste ceea ce cîștigă n-are-n casă mămăligă.

*

Fiecare singur știe unde îl strînge opinca.

*

Numai miere zicînd, gura nu se-ndulceşte.

*

Vrînd să aibă armăsar, ajunge din cal măgar.

*

Lupul cînd îmbătrîneşte, toate javrele îl latră.

Pann „cel isteţ ca un proverb", cum îl numea Eminescu, meditează şi se exprimă în consonanţă cu mediul popular din care a ieşit şi pe care aspira să-l înnobileze prin cărţile lui numeroase. Scrisul lui merită preţuirea posterităţii.

BIBLIOGRAFIE

T. Arghezi, *A. Pann*, în „Viaţa românească", 1954, nr. 11.
T. Vianu, *A. Pann*, Societatea de ştiinţe filologice, 1955.
L. Blaga, *A. Pann*, piesă în 3 acte, în „Luceafărul", 1.XII.1962.
Ion Manole, *A. Pann*, monografie, 1954.
Paul Cornea, *A. Pann*, monografie, 1964.
Perpessicius, *La centenarul lui A. Pann*, în „Menţiuni de istoriografie literară şi folclor", 1957.
Al. Rosetti, *Limba lui A. Pann (1794—1854), în „Povestea vorbii"*, în „Bul. şt. al Acad.", t. II, 1/1950.
B. Cazacu, I. Fischer, *Neologismele în scrierile lui A. Pann*, în „Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea", I, 1956.
P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XX-lea*, ed. II, 1927.

ALECSANDRI ŞI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

Concepţia despre limba literară

Prezent în aproape toate domeniile vieţii culturale contemporane lui, Alecsandri a ţinut să precizeze că nu se pronunţă în problemele de limbă ca specialist, ci ca scriitor, pledînd pentru o limbă accesibilă, în numele intereselor majore ale unităţii naţionale şi culturale, în numele bunului simţ şi al armoniei.

Limba este pentru Alecsandri „tezaurul cel mai preţios pe care-l moştenesc copiii de la părinţi", „depozitul cel mai sacru lăsat de generaţiile trecute şi care merită, să fie păstrat cu sfinţenie de generaţiile ce-l primesc..." (V. Alecsandri, *Despre literatură*, E.S.P.L.A., 1955, p. 106). Orice încercare de a schimba forma originală a limbii va fi considerată de scriitor un act de „profanare", de „nebunie", şi chiar de „lèse-naţiune". Deci, ceea ce a creat poporul în decursul veacurilor, acel bun comun care deosebeşte pe români de celelalte popoare şi-i apropie pe fiii aceleiaşi naţiuni, indiferent de locul unde s-ar afla răsfiraţi, nu poate fi lăsat la discreţia „stropşitorilor de limbă", a pedanţilor, a fabricanţilor de sisteme individuale. Acest bun trebuie în acelaşi timp cultivat, sporit, dar şi apărat de orice deviere de la matca strămoşească.

Scriitorul întrevede dezvoltarea literaturii naţionale pe baza literaturii populare şi implicit a limbii populare. „Poporul — scrie Alecsandri — este izvorul celor mai preţioase creaţii, celor mai nepieritoare opere şi *poeţii mari care apar ca nişte meteori, nu sînt decît revelatorii măiaştri ai poeziei populare concentrate în sînul lor*". (*Ibid.* p. 15).

Marile opere ale literaturii universale, Iliada, Odiseea, Orlando, au ca punct de plecare creaţiile populare. Şi autorul a rămas credincios directivării limbii şi a creaţiei artistice după modelul popular.

Desigur, acest principiu pare azi atît de firesc încît ni se pare că nu ar fi avut nevoie de o susţinere atît de pasionată. Pentru a înţelege însă patosul lui Alecsandri, trebuie să ne raportăm la stadiul politic, social şi cultural al ţărilor române din acea perioadă şi în special la Moldova. „Limba păstrată cu sfinţenie de strămoşii noştri şi de popor — scria Alecsandri despre începuturile lui C. Negruzzi — devenise un tutti-fruti, împiestriţat cu vorbe greceşti, turceşti şi franceze... Un adevărat român rătăcit în societate pe atunci rămânea cu gura căscată şi se putea crede transportat într-o lume cu totul străină, sau mai bine

zis în turnul lui Babel" (*op. cit.*, p. 62, 64). Situaţia nu era mult schimbată nici la începuturile lui Alecsandri. Babilonia lexicală continua, iar cea ortografică se exacerba. În aceste condiţii, creaţia literară populară care oferea subiecte inspirate din viaţa poporului, înveşmîntate în limba îngrijită a şezătorilor şi a vieţii de toate zilele, apărea drept unicul îndreptar, unica salvare. De aici pledoaria patetică în discuţiile despre limbă — pe de o parte şi atacurile de o violenţă pamfletară, pe de alta, atît la Alecsandri cît şi la alţi scriitori ai vremii.

Problema ortografiei

Trecerea de la alfabetul chirilic, bogat în slove, la alfabetul latin, a dus la discuţii pasionate. Alecsandri se pronunţă pentru o ortografie fonetică, cît mai simplă, cît mai accesibilă elevilor şi maselor. Această poziţie nu rezultă dintr-un sistem, ci din consideraţii practice, de bun simţ şi armonie (eufonie). Iată cum îşi defineşte scriitorul concepţia despre ortografie în cîteva scrisori către I. Negruzzi :

„Înainte de toate, sînt de părere a se adopta o ortografie simplă, pe care să o poată învăţa şi deprinde lesne atît românii cît şi străinii. Aş dori ceva care să se fixeze în minte a prima vista pentru a evita astfel elevilor o pierdere de timp preţios, pierdere regretabilă şi recunoscută de toţi filologii greci şi francezi...

Ortografia trebuie să fie un mecanism inteligent pentru scrierea unei limbi, iar nu o ştiinţă adîncă, încîlcită, nesuferită, ce absoarbe o mare parte din capitalul inteligenţii şi întîrzie studiile serioase şi folositoare..." (*Despre literatură*, p. 124, 125).

„...Sistemul meu a fost totdeauna de a mă feri de sisteme gramaticale şi de a mă conduce după armonia limbei..." „Nu mă împac cu *ciune*, cu *ţiune*, cu *ţione* şi alte bazaconii eiusdem faninae, dar cînd urechea mea nu ţiuie cînd aude vreun cuvînt nou, îl admit fără greutăţi, chiar pe *ţiune* nu-l resping în cuvintele *noţiune, moţiune, raţiune*, fiindcă *noţie, moţie, raţie* îmi par ridicole" (*Despre literatură*, p. 134).

„...N-am scris niciodată după regule statornicite de sapienţi, de gramatici, de academici, am scris după cum m-a călăuzit inspiraţia şi urechea..." (*Ibid.*, p. 134).

Punctele de vedere expuse aici sînt ale unui scriitor şi nu ale unui grămătic (Alecsandri a scris totuşi sub pseudonimul Mircesco o gramatică a limbii române pentru străini, *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, în care, pe lîngă serviciile aduse popularizării limbii române, face şi eroarea de a arăta că limba română are doar două genuri, masculinul şi femininul, ca limba franceză ; e vorba însă de popularizarea unor date din gramaticile curente cu excepţia semnalată şi nu de o gramatică axată pe un sistem propriu). Neavînd un sistem propriu şi neaderînd total la nici unul din sistemele propuse, autorul se va con-

duce „după inspirație" și „după ureche"... De aici o serie de inconsecvențe care apar în ortografia sa de-a lungul anilor. Se poate spune totuși că a fost mult mai apropiat de principiile celor de la „Convorbiri literare".

Poziția sa cunoscută din dezbaterile publice în presă și la Academie, a făcut ca după eșuarea încercărilor latiniste de a-și impune punctul lor de vedere etimologizat în materie de ortografie, Alecsandru să fie cooptat membru în comisia de revizuire a ortografiei alături de Maiorescu, Hașdeu etc. (Despre lucrările acestei comisii vezi dezbaterea despre T. Mairescu.)

În 1872, într-o scrisoare către I. Negruzzi, Alecsandri susținea următoarele puncte de vedere :

— eliminarea consoanelor duble care duc la o ortografie comică de tipul „addăppătură" ;

— eliminarea lui *u* **final ;**

— eliminarea consoanei *ph ;*

— eliminarea consoanei *qu,* în cuvinte obișnuite, fiind păstrată doar în scrierea numelor proprii și a termenilor tehnici ;

— păstrarea vocalelor *ă* și *î* (și însemnarea lor astfel), deoarece ele redau imitația în descrieri de natură, ex. : *vîjîie, fîlfîie* ;

— înlocuirea consoanei *x* prin *cs.* Se va scrie, astfel, Alecsandri și nu Alexandri ;

— înlocuirea apostrofului cu cratima. Se va scrie deci *gîndit-ai* și nu *gîndit'ai* :

— pronumele relativ *care* trebuie să rămînă invariabil ca francezul *qui.* (În limba veche el se declina avînd formele care, carele, carea, carii, carile.)

După cum se vede, majoritatea observațiilor lui Alecsandri au rămas valabile pînă astăzi.

Fonetica

În opera lui Alecsandri predomină fonetismele literare. Preocupat însă de autenticitate, pe de o parte, pe de alta, neputîndu-se sustrage complet graiului din regiunea natală, în opera sa apar o serie de fonetisme moldovenești, ca : *brazdat, taiat, margaritar, cîntic, pagîn, plapîndă, blastem, răpegiune, agiutor, gioc, răpide, potica, cucoș, dismiardă, poposoi* etc. De cele mai multe ori, aceste forme apar în prezentarea sau vorbirea directă a oamenilor din popor. Alecsandri precizează însă că poetul, ca un adevărat patriot, trebuie să cunoască pronunția din toate provinciile românești și s-o utilizeze pe aceea impusă de ritm și armonie.

Lexicul

Lexicul scrierilor lui Alecsandri este variat și complex, în funcție de intenționalitatea artistică.

În opera lui Alecsandri apar arhaisme, ca : *derază* (vine), *hurie, veliți* (soldați înarmați ușor care începeau lupta), *jac* (jaf), *nemeși* (nobili),

fugarul (calul) etc., termeni populari și regionali, în special, în ciclul *Doine*, scris sub influența poeziei populare.

Alături de problema ortografiei, problema neologismelor era atunci cea mai controversată.

Alecsandri nu este un dușman al neologismelor : el combate utilizarea unor neologisme neadaptate la spiritul limbii, diformările grecizante, latinizante, galomane, abuzul de neologisme care duce la înstrăinarea limbii, amestecul de vorbe străine cu vorbe românești în frază, traducerile mecanice etc. Este vorba deci de o luptă atît împotriva fabricanților de sisteme, cît și împotriva diverselor categorii de parveniți care făceau din limba pestriță pe care o afișau o chestiune de modă, de aplomb social.

Scriitorul se conduce în domeniul vocabularului după aceleași principii ale armoniei și bunului simț, acceptă sau combate unele cuvinte sau forme după „inspirație" și după „ureche". Astfel, comentînd în cadrul dicționarului grotesc un număr de 38 de termeni și forme, scriitorul respinge pe bună dreptate : *amoare, amare* „a iubi", *beleție, redaptor, animă, garanță, morbos, popul* etc., dar, alături de acești termeni, propune eliminarea altora care s-au impus mai apoi în limba literară : *pudoare, prospect, ținută, regres, ședință, președinte, românism.*

Alecsandri plătește un tribut inevitabil stadiului în care se găsea limba română literară din acea vreme. Nu există de altfel scriitor contemporan care să nu fi fost dezmințit de evoluția limbii în ceea ce privește acceptarea sau respingerea unor termeni și forme.

Astfel, Alecsandri a depus un zel deosebit în a impune forma „onor" („Salută cu onor...") în locul formei „onoare", deoarece, argumenta el, substantivul exprimă ceva bărbătesc și deci genul masculin ar fi mai adecvat față de conținut. Se observă la Alecsandri nesiguranță în privința genului și la alte substantive. El scria „diplomul de naționalitate...", „afișă mare...", „nerve oțelite", „dilemuri", „dramul lui Hajdău" etc... (cf. D. Panaitescu-Perpessicius, *Alecsandri și limba literară*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, 1958, p. 227) .

De cele mai multe ori, intuiția și armonia (eufonia) în care avea atîta încredere îl ajută să se orienteze spre termeni care s-au impus în limba literară. Din cei 38 de termeni puși în discuție în *Dicționarul grotesc*, doar 9 n-au fost confirmați de evoluția limbii literare. De asemenea, termenii respinși de Aron Densușianu ca apoetici : *straniu, caduc, solitar, fast, ofrandă, regret, complet, antiteză, postură, fecund* etc., își găsesc un apărător în Alecsandri în numele armoniei și au rămas în limba literară.

Scriitorul combate creațiile lexicale de tipul *frunte-cornul, pînză-punte, brat-albe,* din opera lui C. Aristia (în *Foaie științifică și literară"*, 1844). Este vorba de o tendință la modă în jurul anilor 1840—1860, de a crea cuvinte noi prin compunere de tipul substantiv + substantiv, substantiv + adjectiv etc. Asemenea creații se realizau atît din cuvinte moștenite cît și din neologisme.

Lupta împotriva galimatias-ului lingvistic prin piesele de teatru

Alecsandri luptă împotriva „stropşitorilor de limbă" prin intermediul pieselor sale, prin presă (la *România literară* în special), în cadrul Academiei, prin publicarea *Dicţionarului grotesc,* în „Convorbiri literare" etc. Formele sînt variate, dar ţelul este acelaşi : asanarea limbii, păstrarea caracterului specific.

Stratul cel mai vechi care a dus la împestriţarea limbii categoriilor mai înstărite este cel turcesc şi grecesc. În „Ginerele lui Hagi Petcu", politeţea orientală duce la presărarea limbii cu turcisme şi grecisme : „Plecăciune, *beizade...* Mă simt foarte cinstit *bei-mu...* De vreme ce vărul *evgheniei* voastre v-au *prokalisit,* nu încape nici o *aporie*".

În construcţia vodevilurilor şi a pieselor sale comice, burlescul lingvistic realizat din aglomerarea de neologisme neadaptate fonetic şi morfologic, de termeni şi fraze străine, constituie procedeul cel mai frecvent. La aceste caricaturizări ale limbajului se adaugă savoarea numelor proprii, trădînd ceva din caracteristica personajului : Taki Lunătescu, Bumbăcilă, Tingerică-Rumenică, Fărocoastă etc. E un procedeu ce aminteşte de Budai-Deleanu, deşi opera acestuia nu fusese încă publicată şi anunţă pe Caragiale.

Prin Ianus Galuscus (Ion Găluşcă) din *Rusaliile lui Cremene,* care se intitulează „urmaş al lui Traian, strănepot al generalului Galuscus, veri primare cu Trifonius Petringelus", scriitorul combate atît deformările latiniste, cît şi retorismul grandilocvent.

Lupta împotriva galomaniei marcase la noi un bun început prin *Franţuzitele* lui C. Facca, 1830. Cele două fiice ale lui Ianache, Elena şi Luxandra, preluau cuvinte franţuzeşti pentru a-şi crea o aureolă de femei instruite, din „buna societate". Elena se adresa astfel Luxandrei :

„Ascultă, ma şer Luxandră, aş vrea să mă plimb pă pod
Ş-apoi să stau cu caleaşca la madam marşand de mod
Voi să-mi fac o pălărie cu blonduri şi cu velur
Căci îmi vine a merveliu cu boaoa de samur"

Luxandra nu se lasă nici ea mai prejos :

„În jurnalu după urmă e ceva deosebit
D'abor o demoazelă cînd se află an vizit
Este bonton, la modă, să aibă capot deschis
În mînă cu portofoliu şi cu baiader închis".

Alecsandri continuă tradiţia inaugurată de C. Facca, îngroşînd tuşa, aglomerînd mixtura lingvistică.

În timp ce Iorgu de la Sadagura e un om cu studii în străinătate, ce privește de sus pe ai săi, disprețuiește limba poporului, Chiriță a învățat franțuzește acasă, în țară, ca să se pună în rînd cu lumea. Ea trece cu ușurință de la bruftuluieli în grai local, adresate slugilor, la o traducere mecanică în limba franceză, la o pronunție stîlcită a unor cuvinte în conversația cu profesorul de franceză, monsiu Șarlă.

Burlescul lingvistic este mult mai accentuat în *Chiriță* decît în *Franțuzitele:*

Chiriță: „...Monsiu Șarlă, ian dites-moi, je vous prie, est-ce que vous êtes... mulțămit de Guliță ?

Șarl: Comme çi, comme ça... mulțemit et pas trop.

Chiriță: C'est qu'il est très zburdatic... mais avec le temps je suis sûre qu'il deviendra un tambour d'instruction.

Șarl: (cu mirare)... Tambour ?

Chiriță: Oui, ...adică dobă de carte — tambour... nous disons comme ça en moldave".

Chiriță traduce expresii ca „spălăm putina" prin „nous lavons le baril"; „m-ai uns cu miere la inimă" = „vous m-avez frotté le coeur avec du miel"; „a ști ca pe apă" = „il parlera comme l'eau" etc. E o combinație lingvistică, un jargon propriu care denotă spoiala de cultură și pretențiile personajului.

Invariabilul *-tion* = sion din partitura lui Guliță: furculision, fripturision, învîrtision, atestă puținătatea sa intelectuală, lenea sa. Prin Bîrzoi, jargonul franco-român al celor doi se completează cu aspectul dialectal („ce ați căpiet cu toții"), și cu deformări de tipul „șandramandra".

Comentînd în „Familia" din 15 august 1870 comediile lui Alecsandri, Eminescu scria: „cele mai multe (comedii n.n.) sînt prea local scrise amestecate cu grecește, cu armenește, cu ovreiește, cu nemțește... înfine, adeseori un galimatias peste putință de înțeles de românii de dincoace de Carpați"... Privind problema prin prisma înțelegerii comediilor lui Alecsandri de către toți românii, Eminescu avea, firește, dreptate. Aglomerarea de termeni și construcții străine era un obstacol în calea receptării pentru românii din alte provincii care nu suferiseră aceleași influențe. Dar această etalare de termeni străini nu este spontană, ci deliberat exagerată. Alecsandri viza ridiculizarea tuturor abaterilor care falsifică, denaturează limba. El nota: „Gazetele nu se citesc, dar la reprezentațiuni se asistă și aici se cîștigă idei. Aceasta-i mult". Scriitorul viza nu general-umanul, ci în primul rînd latura *practică, educativă, imediată,* a teatrului. De aici și necesitatea de a se face reconectarea cu trecutul, de a se reconstitui atmosfera de la jumătatea secolului al XIX-lea din Moldova, pentru a aprecia aportul acestor piesete.

Teatrul, prin comicul său de limbaj, devine la Alecsandri un mijloc de luptă împotriva ruginiților ce înotau în turcisme și grecisme,

a pedanților latiniști, a cosmopoliților galomani, a semidocților ce aspirau să se urce pe treptele ierarhiei sociale.

Alecsandri și folclorul.

Negația, caricatura, nu erau însă suficiente. În urma peregrinărilor sale prin țară cu Alecu Russo, în special în anii 1840—1843, Alecsandri încheagă culegerea sa de *Poezii populare*, apărută în 1852.

Culegerea a oferit lumii culte românești, pierdută în discuții interminabile despre limbă, *modele* adevărate de creație. (Culegeri izolate de poezii populare și articole apăruseră și înainte. Acestea n-au avut însă darul de a marca o direcție, de a demonstra. Acesta este sensul istoric al colecției.) Poeziile populare aduceau pe lîngă tematica lor ancorată în viață, noi modalități expresive : construcții vechi și populare, termeni încărcați de ozonul din preajma stînilor, personificări tulburătoare, alegorii, metafore inedite etc. Față de limba pestriță oferită de diversele direcții, demonstrația unei noi direcții era făcută, scriitorii n-aveau decît să culeagă limba, să se aplece asupra vieții șerbilor, să se apropie de realitățile țării. Direcția era științifică, democratică, națională în același timp.

Înainte de publicarea în volum a *Poeziilor poporale*, 1852, Alecsandri a publicat în *Propășirea*, în calendare etc., poezii scrise sub influența contactului cu creația populară, care mai tîrziu vor fi grupate sub titlul *Doine*. Aceste poezii reflectă înviorarea pe care a produs-o în scrisul său contactul cu literatura populară. (Ca poet, Alecsandri nu scrisese pînă în 1842 decît în limba franceză, iar în proză, *Buchetiera din Florența.)* Se poate deci afirma că Alecsandri ca poet român se naște sub zodia literaturii populare. *Doinele, legendele, pastelurile* — partea cea mai rezistentă a operei lui — sînt tributare în mare parte poeziei populare, atît ca tematică cît și ca modalități expresive.

Primele poezii abundă în diminutive, în asonanțe. Ceea ce impresionează este nota de căutare a unui drum propriu, încercarea de a da o pecete personală unei construcții săvîrșită cu material popular.

Ciclul următor, al *Lăcrămioarelor*, de factură erotică, nu reprezintă un pas înainte, decît pe linia căutărilor tehnice, de versificație. Diminutive, ca : „scumpe strugurele", „albă aripioară", „dulce surioară", „Și pe dulcea ta guriță, / Draga, draga mea Niniță" etc., neapărînd în prezentarea unor eroi sau sentimente populare, par distonante, abuzive.

Pastelurile

Adevărata maturitate de concepție și expresie o atinge poetul în „Pasteluri". Deși *epitetele* sînt aici de multe ori banale : „o zînă *drăgălașă*", „*dulce soare*", „*asprul ger*" *(Serile de la Mircești)*, „*grozavii* nori", „*jalnic* dor", *(Sfîrșit de toamnă)* etc. întîlnim și epitete rare : „codrul *negru și prădalnic*" *(Bradul)* „*oacheșele* viorele" *(Concert în luncă)*. Dar epitetele rămîn în cea mai mare parte convenționale.

Într-o poezie descriptivă, este firesc să apară, în număr mare, comparațiile. Unele sînt luate direct din poezia populară, cum este cazul urărilor de recoltă bună din *Sămănătorii :*

„Ca vrabia de toamnă, rotund spicul să fie !
Ca trestia cea-naltă să fie paiul nalt !"

Cîteva comparații păstrează o anumită prospețime pînă astăzi, deși au fost mult vehiculate prin manuale :

„Frunzele-i cad, sbor în aer și de crengi se deslipesc
Ca frumoasele iluzii dintr-un suflet omenesc".

(Sfîrșit de toamnă)

„Soarele rotund și palid se prevede printre nori
Ca un vis de tinerețe printre anii trecători".

(Iarna)

(Citind aceste două comparații, G. Călinescu îl socotește pe Alecsandri „părintele comparației românești...", *Opera lui Eminescu,* vol.V : București. Ed. F.R., f. a., p. 9.)

„Tot e alb pe cîmp, pe dealuri, împrejur în depărtare,
Ca fantasme albe, plopii înșirați se pierd în zare".

(Iarna)

*

„*Iar zăpada cristalină* pe cîmpii strălucitoare
Pare-un lan de diamanturi ce scîrțîie sub picioare".

„*Fumuri albe se ridică* în văzduhul scînteios
Ca înaltele coloane unui templu maiestos".

(Miezul iernii).

*

„Rîul luciu se-ncovoaie sub copaci, *ca un balaur*
Ce în raza dimineții mișcă solzii lui de aur".

(Lunca Siretului).

Metaforele sînt mai rare :

„Se văd satele pierdute sub clăbucii albi de fum"

(Iarna)

*

„Săniuța, cuib de iarnă, e cam strîmtă pentru doi"

(Sania)

...„fluturii, flori zburătoare"

(Lunca din Mircești)

*

„Sub o *pînză de lumină,* lumea pare adormită"

(Concert în luncă)

Un fir de iarbă verde, o rază-ncălzitoare
Un gîndăcel, un flutur, un clopoțel în floare
După o iarnă lungă și-un dor nemărginit
Aprind un soare dulce în sufletul uimit".

(Sfîrșitul iernii)

„*Și-un rîu falnic de lumină,* se întinde peste munte".

(Cositul)

În schimb, personificările sînt des întîlnite : „iarna ...vine pe crivăț călare" ; „Gerul face cu-o suflare pod de gheață între maluri" ; „Două veveriți pe-o creangă, rîd de arma-i lucitoare" *(Vînătorul).*

Diminutivele, mai reduse ca număr, subminează intențiile poetice în *Fîntîna* :

...„Ea la brîu-i poartă furcă și la sîn un *prîncușor*".
...*Nevăstuica* trece iute...
...*Romîncuța* mulțumește, suflă-ncet peste cofiță..."

În general, pastelurile cu caracter accentuat descriptiv, ca *Fîntîna, Balta* etc., se axează pe enumerări ale unor elemente din natură, fără prospețimi imagistice care să le distanțeze de cotidian. Enumerările constituie, alături de diminutive, un alt element care subminează structura poetică a unora dintre pasteluri.

Pastelurile din ultima perioadă, aproximativ din preajma anilor 1873—1875 prezintă un caracter exotic, au o minuție a descrierilor care îl fac pe G. Călinescu să noteze că „Alecsandri a presimțit parnasianismul" (*Istoria literaturii române*, E.S.P.L.A., p. 114). Pe lîngă această notă, s-ar putea cita, în cazul pastelului „Linda Raia", căutarea unor efecte sonore prin etalarea unor nume proprii, notă specifică simboliștilor de mai tîrziu.

Am insistat asupra părții celei mai rezistente din opera poetică a lui Alecsandri, *Pastelurile*. Dar, pentru a avea o viziune științifică asupra locului lui Alecsandri în literatura noastră și asupra posibilităților lui creatoare, trebuie să precizăm că din cele 40 de pasteluri care apar în ediția Adamescu (Cartea românească, 1940), doar opt pasteluri au fost publicate între 1870—75, cele mai multe fiind scrise între 1862—1870.

În aceste condiții, o serie de trăsături lingvistice ale poeziilor din tinerețe se mențin : 1) oscilațiile în privința genului la substantive, ex. : „gîndirea mea se plimbă pe mîndri curcubei" *(Serile de la Mircești);* 2) frecvența adjectivelor în *-os,* ex : „tovarăș mîngîios" *(Ibid),;* „gîndire mîngîioasă" *(Noaptea);* „încungiură ceasul ce fierbe fumegos" *(Bărăganul);* 3) reducerea corpului fonic al verbelor la prezent, uneori din necesități de ritm : „Prin neagra-ntunecime *răspînde* reci fiori" *(Serile de la Mircești);* „*Intoană* pentru mine un imn nemărginit"

(Ibid.); 4) crearea de verbe (din neologisme), care nu s-au impus, ex.: „În unda luminoasă ce noaptea *fosforează*" *(Pe coastele Calabriei)*; 5) utilizarea epitetelor gerunziale, ex: „Se plimbă o hurie *lucindă* ca zăpada" *(Ibid)* etc. Aceste trăsături morfologice (la care se adaugă altele de natură lexicală și stilistică, bunăoară în ultimul caz epitetele în lanț), apar în aceeași perioadă în care își redacta și Eminescu poeziile de început de tinerețe, și le vom găsi și la marele poet. Este vorba de trăsături caracteristice unui stadiu de limbă și, deci, prin prisma acestui stadiu trebuie stabilit locul lui Alecsandri în evoluția literaturii noastre. Și astfel privită problema pînă la 1870, Alecsandri a fost într-adevăr un „rege al poeziei".

CONCLUZII

Se poate conchide, deci, că Alecsandri a contribuit la dezvoltarea limbii române literare prin:

— directivarea ei după limba vie, limba poporului, în plin „război al limbilor". În acest sens, trebuie amintită contribuția culegerii de folclor atît la îndrumarea limbii literare pe baza tradițiilor populare, cît și la înnoirea scrisului poetului;

— pledoaria pentru o ortografie fonetică, o ortografie simplă;

— lupta prin intermediul teatrului și al presei împotriva tuturor denaturărilor în materie de limbă, fie că erau de nuanță grecizantă, latinizantă, galomană etc.;

— a oferit adevărate modele de limbă și stil în versuri, proză, teatru, articole etc.

BIBLIOGRAFIE

V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, ed. Gh. Vrabie, 2 vol., București, 1965.

V. Alecsandri, *Poezii*, ed. Elena Rădulescu-Pogoneanu, 2 vol., Craiova, 1940.

V. Alecsandri, *Opere*, ed. G. C. Nicolescu și G. Rădulescu Dulgheru, 3 vol., București, 1966.

V. Alecsandri, *Culegere de proză*, 2 vol., ed. G. C. Nicolescu, București, 1960.

V. Alecsandri, *Proză*, ed. G. C. Nicolescu, București, 1967.

V. Alecsandri, *Teatru*, 2 vol. (B. p. t.), ed. G. Pienescu, prefață Al. Piru, București, 1961—1962.

V. Alecsandri, *Călătorii, misiuni diplomatice*, ed. Al. Marcu, Craiova, 1939.

V. Alecsandri, *Corespondență*, ed. Marta Anineanu, București, 1960.

V. Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, ed. Marta Anineanu, București, 1964.

Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, București, Ed. „Cultura națională", 1924.

Al. Iordan, *Preocupări lingvistice și gramaticale ale lui V. Alecsandri*, în *Rev. Fundațiilor Regale*, 1940 (și extras).

I. Şiadbei, *Alecsandri gramatic, L. L.*, II (1956), p. 313—318.
Ion Diaconescu, *V. Alecsandri şi problemele limbii române literare din vremea sa*, în *Analele Univ. din Bucureşti, Filologie*, nr. 18 (1960), p. 351—362.
Petre V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1927, p. 164—175, 214—216.
D. Panaitescu-Perpessicius, *Alecsandri şi limba literară*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, Ed. Ac. R.P.R., 1958, p. 217—235.
Boris Cazacu, L. Ionescu, M. Mărdărescu, M. Zamfir, *Limba şi stilul operei lui Vasile Alecsandri*, în *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, vol. 2, Bucureşti, Ed. p. literatură, 1969, p. 163—220.

CONTRIBUȚIA LUI ALEXANDRU ODOBESCU LA DEZVOLTAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Concepția despre literatură și arte în general a lui Alexandru Odobescu este axată pe caracterul național și popular. Artele, fiind „expresia simțirilor unui întreg popor", trebuie să se caracterizeze prin „simplicitate" (simplitate n.n.), accesibilitate, sinceritate și cultivarea unor atitudini etice și eroice.

O atenție deosebită acorda scriitorul limbii ca instrument de realizare a operelor literare. Datorăm limbii după Odobescu în primul rînd conștiința originii latine și a unității, renașterea culturală și deci „tot de la stăruitoarea cultivare a limbii noastre trebuie să așteptăm și înaintarea și întărirea naționalității pe viitor" (*Opere complete,* vol II, p. 191).

Dar care este direcția după care trebuie să cultivăm limba ?

În timp ce popoarele din Occident au în fața lor modelele oferite de clasici — poporului român nu i se oferă în prezent decît un amestec de influențe diverse : *„Să căutăm dar limba în popor căci acolo s-a păstrat mai limpede decît în clasele de sus"*, conchide scriitorul. Baza unei literaturi naționale trebuie să fie limba populară la care trebuie să se adauge modelele oferite de cronicari, studiul limbilor străine, împrumuturile din limba latină, elementele slavone naturalizate etc. Scriitorul se pronunță pentru o îmbogățire cu măsură a vocabularului din fondul latin, dar respinge cu hotărîre „o gramatică contrară uzului" și îndepărtarea elementelor nelatine. (*Bazele unei literaturi naționale, Opere complete,* vol. I, Ed. Academiei, 1965, p. 187.)

Aceste puncte de vedere din tinerețe vor fi completate cu precizările din perioada disputelor academice pe care le vom arăta în altă parte. În esență linia sa rămîne însă aceea din tinerețe.

Situînd la baza limbii literare limba populară era firesc ca Odobescu să acorde o deosebită prețuire folclorului. „Cîntecele poporane" aduc nu numai un suflu de prospețime morală, un fond adînc de idei și sentimente ci și „fraze și întorsături vîrtoase ce adesea lipsesc în limbile nouă ; ziceri bătrîne, rămășițe din dialecte". *Folclorul are astfel în concepția lui Odobescu pe lîngă finalitățile moral-formative, de ozonificare și un rol lingvistic de îmbogățire a limbii cu termeni și forme*

noi și chiar de directivare a ei. Din acest punct de vedere Odobescu nu se diferențiază prin nimic de reprezentanții curentului istoric-popular.

Aceeași dragoste pentru limba populară îi va inspira rîndurile de mare efuziune lirică pentru limba bisoceanului din Pseudokynegetikos : „...aș da ani din viață-mi ca s-o pot scrie întocmai după cum el o rostea în acea limbă spornică vîrtoasă și limpede a țăranilor noștri" (*Scrieri alese*, II, Ed. Albatros, p. 98). „Basmul cu fata din piatră și cu feciorul de împărat cel cu noroc la vînat" realizat în cel mai autentic limbaj popular poate fi considerat un omagiu adus de scriitor marelui dascăl de limbă românească : poporul.

Dar limba este pentru Odobescu și un *mijloc de resurecție a trecutului istoric, a unor datini străvechi*. Prin intermediul ei o epocă primește mai multă culoare, detaliile prind viață, episoadele istorice instruiesc. Este ceea ce se străduiește să demonstreze scriitorul în prefețele edițiilor din 1860 și 1866 a nuvelelor sale istorice.

Mulți comentatori au încercat o delimitare între nuvelele istorice ale lui Odobescu și Negruzzi pe baza cantității de termeni vechi, evident mai mulți la Odobescu, vădind prin aceasta o mai accentuată intenționalitate științifică. Deosebirea ni se pare însă a fi nu numai cantitativă ci și de structură. Asemeni lui Bălcescu în *Românii supt Mihai Voevod Viteazul* Odobescu încearcă resurecția epocii vechi nu numai prin reactualizarea unor termeni arhaici denumind funcții, îmbrăcăminte etc. ci, încercînd o resurecție a celor trecute vremi prin locuțiuni verbale de tip cronicăresc („boierii... umblau cu zavistii", „te afli zdravăn") ; pronume nehotărîte în forma lor veche („cevași"), articularea numelor proprii („poruncă de învîrtejire Neagului"). Este cronologic a doua încercare după Bălcescu de a realiza o atmosferă în spiritul limbii vechi, punînd la contribuție structura gramaticală (la Negruzzi asemenea construcții apar doar în citate), încercare ce anunță pe Sadoveanu.

După limba populară, limba veche, în special cronicărească, va constitui pentru Odobescu o a doua treaptă în construcția operei literare.

Limba traducerilor. După cum se știe primele sale preocupări literare sînt legate — în afara versurilor originale — de traduceri. Încercarea de a traduce în limba noastră o serie de autori latini, îl face să reflecteze asupra problemelor pe care le generează contactul cu antichitatea clasică, asupra avantajelor unui asemenea contact pentru limba literară în plin proces de „limpezire", oscilînd între chemarea sistemelor lingvistice raționale și între vorbirea cotidiană, plină de incorectitudini.

Experiența lui Odobescu traducătorul va genera acele „Condițiuni ale unei bune traduceri", care completează concepția sa despre limba literară.

În timp ce Eliade vedea la timpul său înmlădierea limbii pe baza traducerilor care „înnobilesc limba" — și Eliade se gîndea în primul rînd la traducerile din limbile moderne — Odobescu îndeamnă pe scrii-

tori să înmulțească „modelele antice în limba românească" căci — scria el — „limbile încă slabe și sărace dar care însă aspiră la înavuțire au și folos de îndemînarea de a se mlădia prin mijlocul traducerilor, după chipul și asemănarea limbilor corecte" *(Condițiunile unei bune traduceri*, Ed. Steinberg, 1924, p. 6). Într-un alt pasaj precizarea este mai categorică : limbile clasice sînt cel mai *„bun învățător pentru limba noastră"*.

Această pondere pe care o acorda Odobescu cunoașterii clasicilor, este fundamentată pe *ideea de a oferi contemporanilor modele de limpezire, corectitudine, eleganță, cumpănire* și *accesibilitate, calități pe care le oferă scrierile anticilor. Aceste condiții ale unei bune traduceri formulate de Odobescu sînt în fond trăsăturile fundamentale ale scrisului său.*

După Odobescu adevărații scriitori „au scris pentru oamenii din timpul lor", au urmărit să fie înțeleși de contemporani. Într-o asemenea limbă trebuie să fie realizate și traducerile : „...A scrie limba trecutului — precizează Odobescu — este un joc retrospectiv, o petrecere de anticar care chiar cînd e perfect executată, rămîne a mulțămi numai un număr foarte mic de amatori. A voi din contra să scrie cineva limba viitorului, este o utopie fără de nici un temei, este de a cerca după calcule iluzorii viitorul limbilor, precum necromanții și vrăjitorii cearcă în zodii și cu bobii viitorul sufletelor" (p. 16).

Deci nici limba trecutului, nici limba viitorului ci o limbă contemporană *„corectă"*. Corectitudinea înseamnă în concepția lui Odobescu o limbă fără excese de provincialisme, fără expresii vulgare colectate din graiul popular și familiar, fără arhaisme „care au răposat fără a lăsa sămînța vie în limba cea vie", fără excese neologistice „făurite după sisteme personale" și fără platitudini stilistice. Norma limbii contemporane trebuie să fie bazată pe „bunul uz general" deci pe o limbă în primul rînd clară, inteligibilă, corectă, *cumpănită*.

Traducerile din clasici constituiau pentru scriitorul român un punct de plecare în realizarea „cumpănirii" limbii, element fundamental în această perioadă de excese. Pledoaria pentru cunoașterea literaturilor antice este pentru Odobescu o pledoarie pentru perfecțiunea formei, echilibru, sobrietate și „bun gust", pe scurt, traducerile din clasici constituiau o adevărată școală pentru limba contemporană.

Odobescu și latiniștii. A limita raporturile lui Odobescu cu latiniștii la problema dicționarului și a ilustra discuțiile doar prin acel savuros „Prandiu academic" înseamnă a-l nedreptăți atît pe Odobescu cît și pe latiniști.

O precizare este necesară de la început : Odobescu îi ridiculizează pe latiniști în numele unei direcții greșite ; ca oameni și mai ales ca luptători politici el îi înțelege. Aceste rînduri despre August Treboniu Laurian sînt edificatoare : „Am luptat mult și crîncen în contra sistemei fantastice după care el în școală și în Academie voia să croiască și să ticluească limba românilor, l-a necăjit mult pe bietul bătrîn ; dar din

toate aceste războaie academice am păstrat în mine o adîncă veneraţiune către memoria acelui energic bărbat care şi în rătăcirile lui ştiinţifice nu avea în vedere decît neclintita şi nesmintita lui iubire de ţară şi de poporul românesc".

Erau în luptă două direcţii ireconciliabile, nu persoane, nu trecătoare capricii. Odobescu ţine să aducă un omagiu adversarului învins, a cărui bună credinţă nu o pune o clipă la îndoială.

Un punct de vedere similar apare şi în aprecierea contribuţiei lui Timotei Cipariu : Odobescu consideră greşelile pe care le-a săvîrşit Cipariu „un sacrificiu din parte-i făcut în mod conştient, nevoilor politice ale timpului de faţă" (*Opere complete,* II, p. 222). Aceasta nu înseamnă însă că Odobescu nu aprecia contribuţia şcolii filologice ardelene şi în special contribuţia lui Cipariu la fundamentarea istoriei limbii române. Derivarea limbii române din latina populară, studierea limbii păturilor de jos, a autorilor comici latini, colecţionarea şi interpretarea de texte vechi româneşti sînt puncte de vedere şi contribuţii ciparieneă pe care Odobescu le apreciază fără rezervă.

Disputa începe pe tema limbii vii, contemporane. Ales membru al Academiei în 1870, Odobescu respinge „Proiectul de dicţionar al limbei române" elaborat de A. T. Laurian şi Massim, precizînd că sistema adoptată de Comisie : „tindea într-un mod evident a prezenta în lucrarea dicţionarului român, nu atît limba astfel precum ea se află azi scrisă şi vorbită de către naţiunea română, ci astfel precum se pare d-lor membri ai Comisiunii că ea ar trebui să devină, păstrînd unele elemente actuale şi admiţînd multe alte noui, atît ca cuvinte cît şi ca forme". (Reproducerea după *Opere complete,* II, 1908, p. 126 şi Analele Academiei, tom VII.)

În concluzie, Odobescu propune să se alcătuiască un *magazin lexicografic* care să oglindească toate tendinţele. *Magazinul* ar avea misiunea de a publica materialele tuturor membrilor într-un număr redus de exemplare (400), fără nici o intervenţie a comisiei lexicografice, servind drept lucrare preliminară şi drept bază de discuţie. Astfel Laurian şi Maxim şi-ar putea extinde cercetarea la literele B, C, D, E, în timp ce Hodoş, Bariţiu, Urechia, Sion, Al. Roman şi N. Ionescu ar urma să prezinte materialele pregătite de ei pentru celelalte litere.

În concepţia lui Odobescu, Dicţionarul trebuia să fie precedat de „lucrări pregătitoare, de dezbateri publice, să examineze toate punctele de vedere căci un dicţionar perfect „nu poate ieşi deodată precum Minerva a ieşit din capul lui Joe".

Este clară de la început poziţia lui Odobescu de a considera materialul prezentat de Laurian-Maxim drept o expresie a unei concepţii personale care nu angajează Academia. Pusă la vot propunerea lui Odobescu este respinsă de majoritatea latinistă. După episodul umoristic al Prandiului academic din 15 septembrie 1871, Odobescu propune în anul următor criteriile de revizuire ale proiectului de dicţionar :

— înregistrarea cuvintelor în ordinea lor alfabetică, fără prejudecăţi etimologice şi fără compartimentarea arbitrară în Dicţionar şi Glosar.

— Explicarea cuvintelor pe scurt. Definiţii precise, ştiinţifice. Etimologiile vor fi date doar atunci cînd sînt sigure.

— Eliminarea neologismelor create de autori. Dicţionarul să cuprindă : „numai materialul limbei noastre existente şi nu elemente ale unei sisteme de limbă închipuită“ (*Opere complete*, II, p. 140).

— Termenii din Dicţionar să se bazeze pe un context (opera scriitorilor, locuţiuni populare).

— Vor fi evitate vulgarităţile, obscenităţile.

— Ortografia să fie redusă la reguli practice înregistrînd formele consacrate de „uzul şi natura limbei astfel încît să nu se producă între scriere şi graiu anomalii nerationate“ (II, 141).

— Rolul comisiei permanente de revizuire este de a da „o oglindă veridică a limbei româneşti din trecut şi de astăzi din care apoi numai scriitorii şi nu gramaticii sînt singuri autorizaţi a-şi croi dreptarul pentru inovaţiunile de introdus în limbă“ (III, p. 142).

Propunerea lui Odobescu din 1872 de a se numi o comisie de revizuire se realizează abia peste doi ani, în 1874. Odobescu figurează printre membrii acestei comisii alături de G. Barițiu. V. A. Urechea, N. Ionescu şi D. A. Sturdza. Succesul obţinut de Odobescu şi de fracţiunea anti-latinistă din Academie se oglindeşte în indicaţiile date de acest for pentru opera de revizuire : în esenţă aceste indicaţii reproduc propunerile din 1872 cu excepţia stipulărilor despre ortografie. Aceasta urma să fie simplificată „fără a uita principiul etimologic“.

După trei ani, în 1877, Odobescu prezintă în faţa plenului academic un raport în numele comisiei de revizuire. Acest raport este inspirat de concepţia lexicografică a lui Littré care distinge trei aspecte ale unei limbi vii : uz contemporan, arhaisme, neologisme. Accentul trebuie pus după Littré pe uzul contemporan, căci spune lexicograful francez : „A impune unei limbi regule trase după raţiunea generală şi abstractă — astfel precum fiecare epocă concepe acea raţiune — această sistemă conduce foarte lesne la arbitrariu. Un dicţionar istoric stîrpeşte de îndată acea predispoziţiune abuzivă“ (*Opere complete*, II, p. 151).

Concluziile acestui raport le considerăm importante deoarece ele sintetizează concepţia scriitorului despre lexicografie şi limbă literară. Raportul recomandă să fie înregistrat „cuvîntul în sine“ (adică termenul uzual, arhaismul sau neologismul), să fie notată pronunţia regională a cuvintelor, formele gramaticale şi chiar abaterile de la formele regulate, diferitele accepţiuni ale unui termen etc. Pentru ilustrarea şi clasificarea diverselor accepţiuni se recomandă o clasificare logică, citate din autorii contemporani, înregistrarea sinonimelor, istoricul cuvîntului, etimologia lui (cînd aceasta este sigură) şi precizarea valorii cuvîntului „sub raportul uzului său actual“.

O asemenea operă nu putea fi realizată, firește, decît pe baza unui „inventar complet şi raţional al întregii noastre avuţii lingvistice“ cu-

prinzînd texte editate cu aparatura critică din : *perioada veche* (sub toate aspectele : bisericesc, administrativ şi din toate provinciile), *literatura populară, scriitorii moderni, ştiinţa universală.*

Odobescu insistă în mod special pentru o colaborare cu secţia de ştiinţă a Academiei în vederea realizării unui acord asupra nomenclaturii ştiinţifice. O oglindă vie a limbii române din trecut şi prezent, iată ce trebuia să fie dicţionarul în concepţia raportorului de la 1877.

Structura lexicală a dicţionarului preconizat în 1877 este aceeaşi cu structura lexicală a operei lui Odobescu, ceea ce ne permite să întrezărim rolul său de căpetenie în impunerea şi formularea acestor puncte de vedere. Într-adevăr, opera sa este o împletire de elemente populare, arhaisme, termeni uzuali, neologisme din diverse domenii ale ştiinţei prin acea „cumpănire" atentă pe care o recomanda traducătorilor.

Ponderea sintaxei în concepţia lui Odobescu

O discuţie iscată în urma unei conferinţe ţinută de Gh. Ionescu-Gion la Ateneu în 1890 în legătură cu împrumuturile masive de neologisme îi ocazionează o precizare importantă cu privire la rolul sintaxei în păstrarea spiritului unei limbi. Conferenţiarul, Gh. Ionescu-Gion, adversar al oricărui împrumut şi în special al franţuzismelor, conchidea : „Credem în fine că, pentru a vorbi ori a scrie pe româneşte nu vom avea trebuinţă să mai alergăm nici la sburdalnica franceză, nici la limbile altor neamuri" (Gh. Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, Ed. P. V. Haneş, p. 15).

Odobescu, solicitat să-şi expună punctul de vedere se întreabă care dintre cele două tendinţe este mai păgubitoare pentru limbă : „vocabularul străin sau frazeologia străină". Vorbele sînt zburătoare — verba volant — precizează Odobescu, în timp ce construcţiile rămîn, desfigurează limba la peste 99% din elementele componente ale claselor de sus.

Lupta trebuie dusă deci cu prioritate împotriva înstrăinării frazelor. Pentru a ilustra ponderea sintaxei în limbă Odobescu citează cazul lui Eliade din ultima perioadă : „Schimbaţi fiecare cuvînt de natură sau de formă italienească, printr-o vorbă neaoş românească pe care tot acel Eliad ar fi întrebuinţat-o cu vreo cîteva zecimi de ani mai înainte. Citiţi acea pagină astfel prefăcută, şi, fără îndoială, veţi regăsi într-însa o adevărată suflare românească, mîndră şi voioasă de a fi recăpătat veşmintele ei firesti, ce o prind aşa de bine. Pe de altă parte, însă, alegeţi dintre numeroşii scriitori contemporani care, cu tot dinadinsul grămădesc şi îmbulzesc în scrisele lor tot felul de cuvinte bătrîneşti şi poporane ale românilor, alegeţi o pagină şi despuiaţi-o de acele podoabe care stau acătate... „ca nuca în părete" — pe o urzală ţesută în stative franceze ori germane şi îndată vi se va învedera că neologistul cel cu sintaxa românească a scris cu mult mai româneşte

decît lexicograful care-şi împestriţează gîndirea croită pe tipar străin cu nesăbuite arhaisme şi cu nepotrivite cuvinte ţărăneşti" (Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, p. 72, 73).

Concluzia acestei demonstraţi pertinente este : caracterul naţional al gîndirii nu se măsoară prin declaraţii grandilocvente sau prin cumulări de termeni arhaico-populari ci prin structura sintactică. Abuzul de termeni străini este supărător dar nu nociv. S-ar putea asemăna aceşti termeni străini cu viespii şi muscuţele care invadează o grădină. Aceste vieţuitoare pot să strice farmecul grădinii dar nu o pot nimici pe deplin ; iar „ca să strice grădina trebuie să-i părăginească răzoarele, să-i răstoarne şirul brazdelor şi livezilor, ...să facă val-vîrtej toată rînduiala şi tot rostul grădinii" (Gh. Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, p. 71). Sintaxa însemnează pentru vorbire ceea ce însemnează pentru ogoare rînduiala răzoarelor, a expunerii la umbră şi la soare pentru o grădină, cu un cuvînt *esenţialul*.

Periodul lui Odobescu trebuie fără îndoială pus în legătură cu structura temperamentală şi intelectuală a scriitorului, cu modelele clasice, dar „arborescenţa" de care vorbea Vianu (*Studii de stilistică*, Ed. didactică şi pedagogică, 1968, p. 233), vastul sistem relaţional al propoziţiilor nu duce niciodată în obscuritate. Este o bogăţie fără ostentaţie, distribuită raţional cumpănit, avînd drept ţintă supremă accesibilitatea.

Analiza operei lui Eliade din ultima perioadă constituie, o dovadă că scriitorul a ajuns la aceste realizări nu numai datorită talentului şi culturii sale umaniste ci şi contactului direct cu avatarurile contemporanilor săi, prin reflecţii îndelungate şi travaliu.

*

Scriitor de talent şi om de aleasă cultură Odobescu şi-a găsit drumul încă din perioada pariziană : pe linia unei culturi naţionale şi populare. Fără a avea caracterul unor dezbateri axate pe aceeaşi temă părerile lui Odobescu despre limbă şi artă literară fie că sînt desprinse dintr-un articol despre vechii poeţi ai românilor, despre poezia populară, despre fraţii Văcăreşti sau despre dicţionar, converg spre aceeaşi ţintă : unitatea lingvistică şi culturală. În latinişti el vede nişte adversari şi nu duşmani. Paradoxal, situînd ideea politică înaintea ideii de cultură, latiniştii făcînd sacrificii conştiente deci ajungeau tocmai la primejduirea unităţii politice prin scindarea lingvistică pe care o prefaţau. Fanatismul lor îl înţelege, îi inspiră respect, caută să valorifice cercetările lor din punct de vedere al istoriei limbii, dar nu înţelege să le facă nici o concesie pe tema directivării limbii literare actuale, în numele aceluiaşi principiu al unităţii limbii pe care îl invocau şi latiniştii. Se înfruntau atunci în Academie două principii : acela al directivării limbii de către învăţaţi şi cel al directivării ei pe baza limbii populare.

La fel ca Alecu Russo, ca Alecsandri, el reduce pe gramatici la rolul de arhivari ai limbii, acordînd dreptul unor inovaţii, în spiritul limbii, scriitorilor.

Părerile lui Odobescu despre structura vocabularului operei literare, alternarea cumpănită a elementelor populare cu arhaisme şi neologisme, ponderea sintaxei în determinarea caracterului unei limbi, apelul la limpezire, eleganţă, cumpănire de la orice capitol le-am extrage se sudează, se completează alcătuind o concepţie organică.

Odobescu, teoreticianul de ocazie, prefigurează caracteristicile lui Odobescu, scriitorul. Orice cercetare asupra limbii şi stilului lui Odobescu va trebui să aibă acest punct de plecare : concepţia despre limbă şi artă literară.

Părerile lui Odobescu despre limba literară au fost confruntate şi pînă aici cu structura operei. Vom insista în cele ce urmează asupra vocabularului şi sintaxei, compartimente cărora scriitorul le-a acordat o atenţie deosebită.

Pentru Odobescu, artistul de un vast orizont informaţional-ştiinţific, cuvîntul este un element al construcţiei anume ales, cumpănit, un element de informare, culoare, sugestie şi dozare.

Termenii populari sînt numeroşi şi aleşi din toate domeniile de activitate : *chepeneag* = haină strînsă pe trup ; *argea* = război de ţesut ; *covergă* = coviltir ; *babiţă* = pelican ; *ciovlică* = nagîţ ; *gligan* = mistreţ ; *arzoi* = înfocat, vioi ; *capeş* = energic, hotărît, capabil ; *a izmeni* = a schimba ; *înfurcitură* = bifurcare. La un moment dat, în pasajul despre Bisoca, etalarea numelor populare de plante ca dobrişor, vîzdoagă, drob de munte, pare o demonstraţie antilatinistă, aşa după cum remarca pe bună dreptate Vladimir Streinu. Uneori Odobescu, filologul, îşi permite şi crearea unor termeni pornind de la o bază neologistică, astfel neologismul „culpă" îi permite formarea adjectivului culpeş = vinovat ; adj. *fals* e transformat în substantivul *falsar* = falsificator ; alteori adjectivul *sfios* apare sub forma *sfieţ ;* de la *şold* realizează *şoldîş*. O serie de termeni de circulaţie populară utilizaţi de Odobescu au o rezonanţă regională : *muiere dăunoasă* = femeie voluntară ; *dăulat* = istovit, cei mai mulţi s-au păstrat în vorbirea populară din perioada veche : *muşcoi* = catîr, *decindea* = de cealaltă parte, *a se învîrteji* = a se întoarce în grabă, *voie vegheată* = bunăvoinţă, fiind termeni curenţi în scrierile vechi româneşti.

Prezenţa elementelor populare în proza lui Odobescu nu trebuie să ducă la apropierea lui de I. Creangă. „La aceasta din urmă — precizează Tudor Vianu — avem de-a face cu limba felului său obişnuit de a se exprima, pe cînd, la Odobescu, elementele populare, alternînd cu neologismele savante şi rare, apoi cu arhaismele care reprezintă tot un aport al culturii, produc o altă impresie". Elementele populare în acest context cu neologismele au după acelaşi cercetător rolul „de a introduce reprezentări sensibile într-o expunere care ar obosi prin abstracţiunea ei. Multele cuvinte, locuţiuni şi proverbe populare sînt, la Odobescu, produsul aplicării unei norme de artă". (*Studii de stilistică*, Editura didactică şi pedagogică, 1968, p. 221—222.)

Prezența elementelor arhaice în opera lui Odobescu se explică atît prin filiera populară, termeni din fondul vechi latin ca : *a astruca* = a îngropa ; *decindea* = dincolo, de cealaltă parte, cît și pe linie cărturărească. Cele mai multe arhaisme sînt destinate să realizeze culoarea locală evocînd titluri, funcții, îmbrăcăminte, realități politico-sociale din secolul al XVI-lea cînd se petrece acțiunea modelelor sale istorice : *firman, fustaș* = soldat înarmat cu suliță care făcea parte din garda domnitorilor ; *lipcan* = curier domnesc sau boieresc ; *postelnic* = boier însărcinat cu ceremonialul curții domnești ; *gugiuman* = căciulă domnească.

Arhaismele nu se limitează însă numai la nuvelistica istorică. Scriitorul recurge la arhaisme și în alte opere pentru a evita o exprimare banală, fiind utilizate de necesități stilistice, avînd cu alte cuvinte un rol similar cu cel al elementelor populare.

Neologismele se referă la toate domeniile de activitate dar în mod special la arheologie, istorie veche, muzică, arte plastice etc. Ele sînt luate din limbile latină, ca de exemplu : *crepidă* = sandală, *fibulă* = agrafă ; greacă : *peristil, periplu*. Pentru noțiunile legate de viața culturală și socială contemporană Odobescu se adresează în special limbilor romanice franceza și italiana. Ca în cazul tuturor scriitorilor din această perioadă, găsim și la Odobescu o serie de neologisme care nu s-au impus în limbă. De exemplu : *marșandă* = modistă ; *vulnerat* (latinism n.n.) = rănit ; *etereu* = eteric (neologism întîlnit și la poeții premoderni sub forma care nu s-a impus) ; *matutin* = de dimineață ; *concuistă* (italienism întîlnit și la Bălcescu) = cucerire ; *cortezie* (it.) = curtenie etc.

Prin cuvîntul ales cu grijă din cele mai diverse straturi lexicale și din cele mai variate domenii Odobescu realizează, fie o operă de datare și localizare, fie legătura dintre diversele rădăcini istorice și efervescența culturală a contemporaneității. Diversitate lexicală dar convergență stilistică prin intermediul travaliului artistic, dozare, cumpănire, iată caracteristica esențială a structurii lexico-stilistice din opera lui Odobescu.

*

O contribuție de seamă a adus Odobescu în domeniul construcției frazelor. Studiind evoluția periodului românesc, Tudor Vianu observa că la Heliade construcția este axată mai ales pe juxtapunere, vizînd oralitatea ; la Bălcescu coordonarea și subordonarea coexistă, predominantă fiind însă tot coordonarea, periodul devine astfel acumulativ, „retoric".

La Odobescu, preocupat de expuneri largi, de nuanțe, predominante sînt construcțiile hipotactice, caracterizate prin simetrie (construcția frazeologică sprijinindu-se pe 2—3 propoziții principale, ultima primind diverse determinări), *ramificare, arborescență*.

Arborescența perioadelor se explică prin viziunea integrală a tabloului dar și prin descrierea lui detaliată, nuanțată.

Precizările, nuanțările, explicațiile se traduc printr-o serie de propoziții incidente, disjunctive, într-o articulație logică, caracteristică în general prozei științifice. De remarcat că deși abundentă în date, în citate, fraza lui Odobescu se sustrage oricărui model străin, avînd o cadență specifică.

Procedeele artistice utilizate de scriitor sînt: narațiunea și tabloul care alternează (în nuvele istorice); portretizarea fizică și morală a personajelor; descrierea naturii (tabloul Bărăganului e de neuitat), scriitorul fiind după G. Călinescu, „un peisagist al imensității prăfoase, melancolice"; descrierea unor opere de artă (Diana), stilul epistolar, causeria, divagarea.

Opera sa de căpetenie *Pseudokynegetikos* a pus serioase probleme de apartenență, de încadrare într-o disciplină sau alta (știință sau literatură), la un gen sau altul (sîntem în fața primului *eseu* în cultura română, cum susține D. Păcurariu, sau a unui antieseu, a distrugerii sistematice, a sustragerii de la sisteme) a unui nou „curent literar" (Marin Sorescu).

Ceea ce derutează pe cei porniți să descifreze sensul acestei opere și s-o catalogheze după norme didactice este aparenta contradicție între informația vastă, polivalentă și modalitatea expunerii. Nu știu dacă se poate vorbi aici atît de un gen nou în literatura noastră, cît de o modalitate nouă de abordare: istorioarele, ironia, gluma, parantezele aparente par a disloca construcția, cînd în fond tocmai ele o încheagă, îi dau viață.

Fie că numim această modalitate causerie, digresiune sau divagaționism, sau ca G. Călinescu „a bate cîmpii cu grație", pe tema vînătoarei e cert că prin intermediul ei Odobescu a urmărit să inițieze tineretul român de atunci în tainele istoriei, culturii, artelor, pe nesimțite, glumeț, în genul inițierilor muzicale ale lui Bernstein, de pildă, dar fără strune și alămuri, unicul material demonstrativ, aplicativ rămînînd cuvîntul, fraza articulată, așa încît să cuprindă, să scapere și să nu obosească.

Odobescu nu se rezumă aici la o aventură, la o dramă ce încearcă viața unui personaj, subiectul său este căutarea umană, nemărginită, nesatisfăcută. De aici, aparentul „început fără sfîrșit" punctele de suspensie care țin loc de încheiere.

E tocmai ceea ce îl apropie pe Odobescu de spiritualitatea contemporană, mai puțin conclusivă, în raporturi noi, deschise, cu spațiile astrale dar și cele lăuntrice.

BIBLIOGRAFIE

A. Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, 3 vol., București, Ed. Socec, 1887.
A. I. Odobescu, *Opere complete*, 4 vol., București, Ed. „Minerva". 1906—1919.

Al. Odobescu, *Opere literare*, ed. Scarlat Struțeanu, București, 1938.
Al. I. Odobescu, *Pseudo-kynegheticos*, ed. Al. Busuioceanu, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", f.a.
Alexandru Odobescu, *Opere*, ed. Al. I. Ștefănescu, București, E.P.L.A., 1949.
Al. I. Odobescu, *Opere*, ed. T. Vianu, I, București, E.P.L.A., 1955.
Al. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, București, Ed. științifică, 1961.
Alexandru Odobescu, *Opere*, ed. T. Vianu, G. Pienescu, Marta Anineanu, Virgil Cîndea, București, Ed. Academiei R.S.R., 1965 (I), 1967 (II).
T. Vianu, *Observații asupra limbii și stilului lui Al. I. Odobescu*, în *Contribuții...* I (1956), p. 213—236 și în *Despre stil și artă literară*, 1965, p. 109—150, iar acum în *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, vol. 2, București, 1969, p. 241—273.
Gabriel Țepelea, *Limba literară în concepția lui Alexandru Odobescu*, în *Corelația limbă literară*, Editura didactică și pedagogică, 1971.

PROBLEMELE LIMBII LITERARE ÎN DISCUȚIA ACADEMIEI

1. *Ortografia.*
2. *Dicționarul.*

FONDAREA ACADEMIEI. SARCINILE EI

Schimbările pe plan economic, social și politic care au avut loc în țara noastră la începutul perioadei moderne au pus probleme urgente de adaptare a limbii literare, de sincronizare a ei cu noul ritm de viață. Sistemul de scriere, terminologia legată de lărgirea orizontului științific purtau însă amprenta unor personalități sau grupuri. Presa și învățămîntul erau cele mai adînc prejudiciate de multitudinea sistemelor. Se simțea în mod imperios nevoia de normare, se cerea instituirea unui for suprem, care, reunind pe învățații din toate provinciile românești, să reglementeze sistemul de scriere și să elaboreze un dicționar. Problema instituirii unui asemenea for nu era nouă (v. Heliade, prefața *Gramaticii* de la 1828) ; condițiile erau noi.

În fine, anul 1866 a dus la concretizarea acestei vechi aspirații a intelectualității și scriitorilor prin crearea *Societății literare române*, transformată ulterior în *Societatea academică română* și *Academia română*. Iată țelurile *Societății*, așa cum reies din referatul Ministrului Instrucțiunii Publice, C. A. Rosetti.

„...Limba poporului român, eternă dovadă a latinității țării noastre, reclamă imperios cultul său, sub pedeapsa de a nu mai putea servi de veiculă cugetării naționale în noua sa desvoltare. Cultivarea limbei e reclamată imperios, d-lor miniștri, și de alte diverse împrejurări. Fericita reintroducere fără suficiente pregătiri a literelor vechi latine în scrierea română d-o parte, de alta, introducerea în limbă a nenumărați termeni de jurisprudență, cu noile instituțiuni și legi, a ocazionat, nu trebuie să ne ascundem aceasta, o așa de mare perturbare în mersul și dezvoltarea normală a limbii, încît astăzi, mai mult decît oricînd, domnește în privința ei o adevărată confusiune și anarhie. Această anarhie și confusiune preocupă serios nu numai pe românii din Principatele Unite, dar și pre cei din provinciile dependinte de puteri străine". „...Regulamentul acesta prevede, domnilor miniștri, formațiunea Societății literare române cu membri din toate provinciile locuite de

români. În adevăr, gramatica și dicționarul dorit nu trebuie, nu pot să fie al cutărui dialect român, ci gramatica și dicționarul limbei române" (cf. G. F. Țepelea, *Activitatea culturală și literară a lui C. A. Rosetti* în *Limbă și literatură*, vol. 17, 1068, p. 82).

Problema ortografiei

a) Scurt istoric. b) Ortografia Academiei.

După cum se știe, alfabetul chirilic a fost haina sub care au apărut textele scrise românești începînd din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XIX-lea sau, mai precis de la primele texte ce ni s-au păstrat în limba română pînă la înlocuirea oficială, totală a alfabetului chirilic, care a avut loc în anul 1860. La început acest alfabet avea un număr de 43 slove, depășind cu mult realitățile fonetice ale limbii române. Numărul slovelor a fost redus după cum urmează : 1) *Biblia*, 1688 reduce semnele grafice de la 43 la 40 ; 2) *Orthografie sau scrisoare dreaptă*, Viena, 1784, la 35 ; 3) *Observații sau băgări dă seamă* a lui Ienăchiță Văcărescu, Rîmnic, la 33 ; 4) *Gramatica lui Heliade*, 1828, la 27 semne.

Între 1836—1844, Heliade propune o serie de modificări vizînd în final introducerea literelor latine. El notează într-o scrisoare către lingvistul italian Mezzofanti : „Avînd publicitatea în mâna, din an în an, schimbam cîte o slovă, împlinind locul cu o literă" (cf. Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Ed. științifică, 1968, p. 222). Heliade a procedat astfel, deoarece o înlocuire dintr-o dată l-ar fi făcut să-și piardă majoritatea abonaților, formați în școala veche.

Revenirea la literele „cele strămoșești", preconizată de Școala ardeleană, rămînea un țel spre care tindeau toți învățații de seamă din toate provinciile. Cu toții se izbeau însă de aceleași dificultăți ca Heliade.

Întreaga perioadă de la 1836 pînă la 1860, în care au loc încercări similare cu aceea a lui Heliade în toate provinciile, înlocuindu-se treptat slovele cu litere, publicîndu-se titlul în litere, iar restul articolului în slove etc., poartă numele de *perioadă de tranziție*. Pe măsură ce se întețea campania pentru unirea Principatelor și apoi pentru consolidarea ei, problema unității limbii devenea mai acută. Toată lumea era de acord să se scrie cu litere, dificultatea apărea în a se găsi o soluție : *cum să se scrie cu litere*. Problema ortografiei cu caractere latine a intrat în discuția Eforiei Instrucțiunii Publice din Muntenia în 1856 și Moldova, 1859. În general, aceste foruri se orientau spre o ortografie latinizantă, inspirată din *Ortografia* lui Petru Maior și din *Lexiconul de la Buda*. De altfel, Transilvania avea o mai bogată experiență în scrierea cu litere (toate cărțile ce se tipăreau la Blaj apăreau cu litere : *Organul luminării*, 1847, apare cu litere, *Gazeta de*

Transilvania apare începînd din 1850 exclusiv cu litere). Din păcate însă, această tradiție era afectată de orientarea latinistă și această orientare a fost transmisă școlilor și presei.

În anul 1860 Monitorul Oficial apare cu litere, iar ministrul de interne, Ion Ghica, dă ordin ca întregul aparat administrativ să utilizeze alfabetul latin. Mai mult, prin circulara ministrului se dădeau și indicații ortografice.

Este ușor de înțeles deci, nerăbdarea cu care aștepta publicul românesc o soluție din partea forului academic nou creat.

Lucrările Societății încep în anul 1867 și pe primul plan se înscriu, la secția literară, sarcinile de „a cultiva, a curăți, a regula, a înavuți și a perfecționa limba română", în speță, problema ortografiei și a dicționarului.

Au fost prezentate trei proiecte latiniste, dintre care unul al lui Cipariu și un proiect de scriere fonetică. Majoritatea latinistă a membrilor a respins proiectul de scriere fonetică, prezentat de Sbiera, optînd pentru un proiect etimologic caracterizat astfel de T. Cipariu „să se lie (ia) de principiu etimologismul moderatu și combinatu cu fonetismulu" (cf. D. Macrea, *Probleme de lingvistică românească*, Ed. științifică, 1961, p. 85). În practică, fonetismul de care vorbea Cipariu nu apare însă.

Conform concepției lui Cipariu, principiul scrierii etimologice ar fi „conservatoriul formelor celor bune, regulatorul de anomalie" și „...aducătoriului de unitate a diferențelor fonetice". A scrie după pronunție însemna după el a supune scrierea la modificări dialectale, de la o provincie la alta și chiar de la un vorbitor la altul. Deci, după T. Cipariu, doar sistemul etimologic moderat poate asigura unitatea limbii.

Cipariu a fost într-adevăr mai moderat, iar proiectul de ortografie este rezultatul unui compromis între latiniști, căci comparînd sistemul ortografic rezultat din dezbateri cu lucrarea lui T. Cipariu, *Principia de limba și de scriptura*, observăm că Cipariu nu utilizează consoanele duble, nu introduce litere latine ca, de exemplu : *qu* etc. Iată principalele recomandări ale proiectului considerat provizoriu :

— Ortografia Academiei are ca punct de plecare alfabetul latin, care avea 20 de litere.

— Principiul de bază este să se scrie în așa fel încît să se poată recunoaște forma primitivă latină a cuvintelor.

— Cuvintele care în latină se scriau cu consoane duble vor fi scrise la fel și în limba română.

— Se va scrie *u* final după toate consoanele.

— Pentru diftongii *ea, oa,* se vor utiliza accente : *é, ó.*

— Sunetele specifice limbii române, adică *ă, î, ț, ș, ghe, ghi, che, chi* nu sînt marcate.

Acest sistem de scriere n-a fost acceptat nici de unii membri nelatiniști și nici de majoritatea intelectualilor. Rezultatul a fost departe de cel sperat la fondarea Academiei : unitatea ortografiei. Fiecare a

continuat să scrie după propria sa intuiție, iar anarhia și confuzia de care vorbea referatul lui C. A. Rosetti au crescut; revistele și societățile culturale care nu acceptau acest sistem se conduceau după sisteme proprii sau acceptau ortografiile colaboratorilor. În aceste condiții sistemul de scriere al *Junimii*, elaborat de T. Maiorescu, publicat în 1866, va cîștiga din ce în ce mai mult teren.

Dicționarul Academiei

Dicționarul academiei a fost conceput ca un dicționar explicativ general, iar lucrările preliminare au început în 1869. Comisia de redactare se compunea din Heliade, ca președinte, Laurian și Massim, ca membri. În concepția redactorilor, Dicționarul urma să aibă două părți: *Dicționarul limbei române* care să cuprindă „toate cuvintele romane", și „Vocabularul de cuvinte străine în limba română", incluzînd cuvintele de origine nelatină.

Dicționarul n-a fost conceput ca o operă definitivă de la început. Se preconiza elaborarea pe fascicole, care să fie trimise la „literați" și să fie dezbătute în sînul Academiei, și, numai după această operă de selecție preliminară, să se publice într-o ediție definitivă. Dar, din păcate, acest procedeu n-a fost aplicat decît tîrziu, în 1874, cînd cea mai mare parte a Dicționarului era redactată.

În anul 1871 au apărut primele trei fascicole. Reacția *Convorbirilor literare* prin N. Quintescu este violentă. El acuză pe autorii Dicționarului: 1) că au luat cuvinte direct din limba latină; 2) au inventat un mare număr de cuvinte; 3) au fabricat o formă nouă pentru cuvintele uzuale.

În anul următor, la apariția unor noi fascicole, lucrarea este atacată și de Alex. Odobescu, care acuză opera lexicografică a Academiei de „crearea de neologisme" în număr extrem de mare, de etimologii greșite și îndepărtarea sistemului ortografic de pronunțare a limbii române.

Atît atacurile îndreptate împotriva Dicționarului, cît și numărul redus al redactorilor fac ca, începînd din 1874, de la tomul II, litera p (potente), numărul redactorilor să fie completat cu G. Bariț și I. Hodoș. G. Bariț era cunoscut ca un latinist moderat și era unul dintre membrii Academiei care exprimase rezerva față de Dicționar. Tot în anul 1874, „proiectul de dicționar" — așa se numea oficial lucrarea — este supus unei discuții în fața comisiei de revizie. De data aceasta singurul latinist din comisie era G. Bariț. Concluziile echivalează cu o negare a concepției de bază: lucrarea urma să fie restructurată, adică toate cuvintele să fie înregistrate în ordine alfabetică, renunțîndu-se la vechea deosebire dintre *Dicționarul* propriu-zis și *Glosar*.

Redactorii și-au continuat însă lucrarea pe linia cunoscută anunțînd în 1876 „terminarea proiectului de *Dicționariu*". Propunerea lui A. Odobescu îmbrățișată de comisia de revizie, ca *Dicționarul Academiei* să fie conceput pe baza înregistrării tuturor cuvintelor urma să se concretizeze parțial mai tîrziu prin încredințarea dicționarului lui B. P. Hașdeu.

Structura, limitele și contribuția Dicționarului

Dicționarul limbei române cuprinde, după Mircea Seche, „aproape 50 000 de cuvinte reale" *(Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Ed. științifică, 1966, p. 148). Deficiențele *Dicționarului* sînt cunoscute din observațiile lui N. Quintescu și Al. Odobescu. Cele mai importante sînt: 1) eliminarea cuvintelor nelatine și înlocuirea lor cu termeni latino-romanici, neadaptați la spiritul limbii; 2) „completarea" lexicului prin crearea de termeni noi, pe baza unor terminații, cu valori precis determinate din punct de vedere semantic; 3) un mare număr de etimologii greșite, forțate; 4) utilizarea unei ortografii care nu ținea seama de realitățile fonetice ale limbii române.

Totuși, pe lîngă deficiențe, Dicționarul are o serie de merite; 1) definirea științifică a unui mare număr de termeni, fapt care a dus la preluarea definițiilor de către dicționarele ulterioare (Șăineanu, Pușcariu); 2) adoptarea principiului etimologiei multiple într-o perioadă cînd acest principiu era foarte puțin aplicat în lingvistica universală; 3) introducerea unor neologisme care au rămas în circuitul limbii; 4) utilizarea metodei statistice; 5) neaplicarea consecventă a principiilor expuse în explicațiile preliminare, fapt care a dus la acceptarea și a unor termeni neromanici etc.

Utilizarea Dicționarului chiar de către cei mai mari adversari ai lui (ex. L. Șăineanu) dovedește că ne găsim în fața unei opere lexicografice utile, lucrare plecată de la o concepție greșită, dar amendată parțial pe parcursul elaborării ei. Dar dacă dicționarul are o serie de *merite lexicografice*, semnalate de M. Seche, în reconsiderarea întreprinsă acum, el n-a putut deveni îndreptarul de limbă literară visat de contemporani. Limba literară s-a dezvoltat în continuare pe alte căi: acelea preconizate de adversarii latinismului radical.

CONCLUZII

1) Cele două „proiecte" elaborate de Academie, imediat după fondarea ei, proiectul de ortografie și dicționar, au fost respinse de scriitori și intelectuali. Elaborarea acestor lucrări a pus însă în discuție căile de dezvoltare și codificare ale limbii literare și a dat posibilitatea unor

confruntări deschise, directe, între partizanii direcției etimologice și a celei fonetice. Treptat, etimologiștii au pierdut din autoritate și nu după multă vreme, adică după un deceniu, Academia se îndreaptă spre linia Maiorescu în ortografie și încredințează dicționarul lui B. P. Hașdeu.

Deși proiectele de ortografie și dicționar n-au constituit îndreptarul visat (de-altfel, nici într-o academie din lume, problemele de limbă aflate în stadiul de la noi, n-au primit dezlegări spectaculoase, imediate, unanim acceptate), ele *au grăbit procesul de clarificare a pozițiilor*, de codificare a limbii.

2) Prezența pentru prima dată într-un for intelectual de talia Academiei a unor reprezentanți din toate provinciile, așa cum prevedea regulamentul de fondare, constituia o garanție că vor fi căutate și găsite soluții care să țină seama atît de contribuția fiecărei provincii la zestrea limbii naționale cît și de imperativul suprem al unității ei.

BIBLIOGRAFIE

D. Macrea, *Probleme de lingvistică românească*, Ed. științifică, 1961.
Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Ed. științifică, 1968.
Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Ed. științifică, 1966.

TITU MAIORESCU ŞI CONTRIBUŢIA LUI LA MODERNIZAREA LIMBII NOASTRE LITERARE

În jurul anului 1860, factorii cu rosturi de răspundere în viaţa politică şi culturală a Principatelor socot că a sosit momentul înlăturării totale a alfabetului chirilic. Scrierea cu litere latine a dus însă la discuţii aprinse între etimologiştii de diverse nuanţe, pumnişti şi partizanii scrierii fonetice raţionale.

Gruparea „Junimea" discută şi ea, începînd din 1864, problemele de ortografie, iar în cele din urmă, în 1865—1866, Titu Maiorescu prezintă un studiu „despre scrierea limbii române" dezbătut şi adoptat de „Junimea" ca normă de scriere, atît a grupării, cît şi a revistei „Convorbiri literare" (revista avea să apară la 1 martie 1867). Publicarea acestui studiu într-o broşură aparte la 1866 — şi a părţilor a treia şi a patra în „Convorbiri literare" — a avut un rol hotărîtor în orientarea scriitorilor şi a oamenilor de cultură spre o scriere simplă, practică, „raţională", cu caractere latine. Ortografia propusă de *Societatea Academică* în 1867, fiind respinsă de majoritatea scriitorilor şi revistelor, se poate conchide că sistemul propus de Titu Maiorescu şi propagat de „Convorbiri literare" a contribuit în largă măsură la directivarea ortografiei fiind ulterior adoptat, în bună parte, şi de Academie, la 1880. Pe lîngă problemele de ortografie, Titu Maiorescu a dezbătut problema neologismelor, problema limbii şi stilului ziarelor, revistelor, limba şi stilul scriitorilor, dezbateri care, prin vastul orizont al culturii sale generale şi argumentarea logică, au contribuit în mare măsură la modernizarea limbii literare.

Concepţia despre limbă şi ortografie

Concepţia despre ortografie a lui Titu Maiorescu se desprinde din concepţia sa despre limbă : „Limba... este un product necesar şi instinctiv al naţiunii şi individul nu o poate niciodată modifica după raţiunea sa izolată". Nu arbitrariul individual, ci „forţa fatală", naturală, cu caracter de lege, determină în consecinţă dezvoltarea limbii, iar filologii trebuie să i se supună fără împotrivire, să-i recunoască autoritatea „naturală". Supremul criteriu în discuţiile despre directi-

varea limbii trebuie să fie deci „criteriul general", „uzual", „forma obicinuită în dialectul cel cult al poporului" *(Limba română în jurnalele din Austria,* 1868).

Ortografia trebuie să consemneze felul de a pronunța al unei epoci, deoarece scrierea are un rol social, de „comunicare". Răspunderea stabilirii unei ortografii naturale, raționale, este imensă în cadrul națiunii, deoarece *„scrierea... are, între altele, menirea de a întări unitatea națională sau etnografică a unui popor, dar nu a o frînge și a o nimici"*. Ortografia etimologizantă consemnează felul de a gîndi și a scrie al unor alte vremuri, e împotriva logicii, a rațiunii. Etimologismul este nerațional, fiindcă el „ar sili poporul român să revie la sonurile primitive ce corespundeau unui grad de dezvoltare a noțiunilor lui peste care astăzi a trecut". *Anima* nu înseamnă același lucru cu inimă; *mesa* (lat. mensa) însemna loc mai ridicat de unde se vindeau sclavii; redat de latiniști prin *mesa* (masă), arată nu numai o diferență fonetică, ci și o diferență de sens, creată prin trecerea anilor. Sunetele au evoluat, sensul s-a detașat de înțelesul strict de la început. Noțiunile rezultate din evoluția firească a societății și a limbii nu pot fi redate acum ca în perioada antică, cuvintele și formele reprezentînd alte stadii de viață, gîndire și civilizație.

Titu Maiorescu combate cu aceeași vigoare și principiul fonetismului absolut, căci — scrie el — „niciun alfabet din lume nu exprimă și nu este în stare să exprime toate sonurile unei limbi". Există o diferență între muzică — ce notează toate sunetele — și scriere, care notează în funcție de înțeles și care nu poate înregistra toate sunetele determinate, fie de particularități individuale de pronunțare, fie de apartenența vorbitorului la o regiune sau alta. Alfabetul trebuie să noteze numai *sunetele-tip,* adică fonemele și sunetele cu valoare funcțională. Absolutizarea principiului fonetic prezintă inconveniente grave: a) cele mai multe cuvinte se pronunță diferit în regiunile țării, b) înregistrarea mecanică a felului de a vorbi în diverse provincii n-ar contribui la unitatea limbii, ci, dimpotrivă, la fărîmițarea ei.

Uzul trebuie determinat deci nu în funcție de vorbirea regională, ci în funcție de vorbirea obișnuită a scriitorilor, a oamenilor cultivați. Condiția esențială a metodei este să fie logică, practică.

Întreaga argumentare este bazată pe consultarea unor gramatici latini și greci, pe lucrările fundamentale din lingvistica contemporană.

Normele ortografice preconizate de Maiorescu în 1866

Originea latină a limbii noastre duce în mod logic la introducerea alfabetului latin. Dar în scrierea cu caracter latin se ivesc două dificultăți: pe de o parte, alfabetul latin are o serie de litere ce nu mai corespund sunetelor limbii române, pe de altă parte, același alfabet nu

are semnele corespunzătoare pentru unele sunete românești. În consecință, Titu Maiorescu propune eliminarea din alfabetul latin, utilizat în scrierea limbii române, a următoarelor litere : ae, oe = e ; y, ph, th, k, qu. Aceste litere pot fi utilizate în transcrierea numelor proprii străine În același timp, el recomandă scrierea cu *ch* (în cuvintele *cheltuiesc, cheie, chilie,* etc.), *gh* (în cuvintele *gheață, unghi),* scrierea cu diftongii *ea* și *oa* a vocalelor accentuate notate pînă atunci cu *é* și *ó,* scrierea consoanelor *ș* și *ț* cu sedilă, ca astăzi, așa cum recomandase, de fapt, Petru Maior în 1819.

Cele mai aprigi discuții se purtau pe tema unor „sonuri nouă românești" : *ă, î, ș, ț.* După Titu Maiorescu, *ă* trebuie marcat printr-un semn nou, pentru că reprezintă o realitate fonetică a limbii române, avînd „misiunea logică" : 1) „de a marca timpurile la conjugarea I la persoana a treia în opoziție cu *a,* de exemplu : *muta,* imperfect, mută, perfect ; 2) de a însemna deosebirea între substantivele feminine articulate și nearticulate, de exemplu : lună, *luna* ; 3) de a umbri vocala fără son, făcînd astfel limba îndoit de lămurită în flexiunile ei (laudă-lăuda), cai-căi". Deci, concluzia este : acest sunet trebuie marcat în limba noastră, deoarece el are un rol în „deosebirea înțelesului cuvintelor, adică al radicalelor și a formelor flecționare".

Consoanele *ș* și *ț* marchează numerele și persoanele. Exemplu : *un pas — doi pași, o carte — două cărți, eu pot — tu poți, eu las — tu lași.* Inițial, el exprimă rezerve față de *î,* pe care însă datorită uzului general, mai tîrziu, îl va accepta.

Putem conchide că semnele grafice adoptate de Titu Maiorescu s-au impus în ortografia română, fiind aceleași pînă astăzi.

Cum modul „provizoriu" de scriere preconizat de Academie în 1869 nu s-a impus, datorită exagerărilor etimologizante, ortografia preconizată de Maiorescu a cîștigat treptat teren în presă și instituții de cultură. Astfel, în 1879, Maiorescu. este ales membru al comisiei de revizuire a ortografiei Academiei (alături de Alecsandri, Barițiu, Hașdeu și Quintescu) și raportor al acestei comisii în 1880. Punctul de vedere care biruie acum este astfel caracterizat de Maiorescu : *„pe cînd ortografia de pînă acum a Academiei era întemeiată pe etimologism, temperat prin concesii fonetice, ortografia propusă în proiectul de față este întemeiată pe un fonetism temperat prin necesități etimologice" (Critice,* III, p. 120). Hașdeu considera acest punct de vedere eclectic și a contribuit la impunerea lui. În linii mari proiectul reia propunerile lui Maiorescu de la 1866 (eliminarea literelor y, ph, th, qu și k din cuvintele comune, scrierea cu ch, gh, ș, ț, ă) introducînd în plus precizări în legătură cu scrierea lui *ss* numai în cuvintele *massă, cassă* (eliminarea consoanelor duble deci, cu mici excepții) ; notarea vocalei î și *î* (din i) la începutul cuvintelor, și *â* în interior. Se menținea printr-o majoritate de voturi scrierea lui *ă* (scurt) eliminat abia în anul următor.

Aportul lui Maiorescu în problemele de ortografie face ca şi în 1904 cînd s-a procedat la o altă revizuire, el să fie ales membru al comisiei, alături de vechii membri ai comisiei din 1880 încă în viaţă, plus I. Negruzzi şi Ion Bianu. Noua revizuire era cerută de profesori şi intelectuali. Maiorescu este din nou raportorul comisiei care statornicește o scriere mai accentuat fonetică : suprimarea lui ḍ (dz) şi menţinerea doar a lui *z* ; scrierea diftongilor *ea* şi *oa* (notaţi pînă atunci prin *é* şi *ó)* ; scrierea cu *î* a cuvintelor „cu excepţia cazurilor cînd este precedat de *c, g* şi a cuvîntului *român* şi a derivatelor sale". Scrierea cu *â* este motivată prin faptul că după consoanele amintite, *î* se poate confunda cu *i,* iar în cuvîntul român şi derivatele sale scrierea cu *â* este necesară, deoarece *în felul acesta se arată asociaţia dintre român cu Roma, şi cu renaşterea României moderne.* După cum se ştie, ultimul punct de vedere a biruit din nou, după ce în 1853 se statornicise scrierea cu *î* peste tot.

Se poate deci conchide că numele lui Titu Maiorescu este indisolubil legat de discuţiile şi evoluţia ortografiei române timp de 40 de ani.

O problemă tot atît de importantă era pe atunci — şi continuă să fie şi astăzi — problema îmbogăţirii limbii cu termeni legaţi de progresul ştiinţelor, artelor şi culturii în general. Punctele sale de vedere sînt concretizate în articolul *„Neologismele"* (1881).

I. „Acolo unde pe lîngă cuvîntul slavon există în limba românească populară un cuvînt curat român, cuvîntul slavon trebuie să fie depărtat şi cuvîntul român păstrat. Vom zice dar *binecuvîntare* şi nu *blagoslovenie..., preacurata* şi nu *precista"... (s. n.).* Această regulă nu trebuie, firește, să ducă la exagerări, mai ales la înlocuirea cu neologisme romanice a termenilor din cărţile bisericeşti *(Biblie).*

II. „Acolo unde avem în limba noastră obişnuită un cuvînt de origine latină, nu trebuie să introducem altul neologist. Vom zice dar : *împrejurare* şi niciodată *cercustanţă* sau *circonstanţă, binecuvîntare* şi nu *benedicţiune* etc." (s.n.). Se vede din această regulă şi comentariul adiacent ei, intenţia lui Maiorescu de a stăvili introducerea de cuvinte noi (neologisme) practicată de cei ce-şi făceau studiile în străinătate (Franţa în special) şi de latiniştii care introduceau termeni latini fără noimă în limba noastră.

III „Acolo unde astăzi lipseşte din limbă un cuvînt, iar ideea trebuie neapărat introdusă, vom primi cuvîntul întrebuinţat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză". Autorul subliniază introducerea cu măsură a neologismelor numai cînd este „neapărată" nevoie de ele şi protestează împotriva neologismelor introduse prin lenea unui traducător. Este de notat faptul că deşi Titu Maiorescu era de formaţie culturală germană, el se ridică împotriva introducerii de termeni pentru desemnarea unor noţiuni abstracte din această limbă, pledînd pentru neologismul necesar din limbile romanice, exceptînd cazul termenilor tehnici.

IV. „Depărtarea *tutulor* (s.n.) cuvintelor slavone din limba română ar fi o greşeală şi este cu neputinţă". Maiorescu nu crede în posibilitatea îndepărtării unor cuvinte ca *brazdă, iubire* etc., pătrunse pe cale populară, dar constată înlocuirea unor cuvinte de origine slavă, ca *polcovnic*, cu *colonel*, face deci o deosebire între situaţia elementelor slave de origine populară în limbă şi elementele slave cărturăreşti sau împrumuturile ulterioare. Fără a cădea în exagerări, Maiorescu recomandă scriitorilor să pună accentul pe fondul popular al limbii, pe cuvintele vechi şi să utilizeze neologismele cu măsură. Corespondenţa sa cu scriitorii (în special cu Brătescu-Voineşti) confirmă această poziţie (v. I. Tordăţiu, *Studii şi documente literare*, cap. Junimea).

Maiorescu a fost preocupat şi de *probleme de cultivare a limbii*. La acest capitol trebuie să amintim poziţia lui Maiorescu faţă de transplantarea construcţiilor germano-latine în limba română, de traducerea ad litteram a expresiilor din limba germană şi latină în presa românească din Transilvania (*Limba română în jurnalele din Austria*, 1868). Maiorescu protestează atît împotriva acestor construcţii cît şi a împrumuturilor exagerate, a denaturării sensurilor, în fine, împotriva stilului greoi şi a falsei originalităţi şi insistă asupra rolului social al limbii, asupra unei limbi a publicisticii, realizată pe baze populare. Dacă în presa din Transilvania Titu Maiorescu combate construcţiile străine, el combate în presa bucureşteană *Beţia de cuvinte* în „Revista contimporană" (1873). Prin „Beţia de cuvinte", Maiorescu înţelege o cantitate imensă de cuvinte, o avalanşă retorică disproporţionată faţă de idee, lipsa de logică în exprimare, confuzia şi violenţa în limbaj. De exemplu : „Lumea *tăcută*... păstra un *silenţiu* lugubru", „avînd pe figură aceeaşi *durere*, aceeaşi *exasperaţiune*, aceeaşi *desperare*"... Atacul împotriva beţiei de cuvinte este un aspect al luptei împotriva „formelor fără fond, a iluziei că formele deşerte pot ţinea locul fondului solid şi acest pericol este tot atît de mare în literatură ca în politică". Pe aceeaşi linie se situează şi articolul *Oratori, retori şi limbuţi*, publicat în 1902. Maiorescu constată că oratoria parlamentară şi discursurile din cadrul întrunirilor publice se transformaseră pentru mulţi într-o plăcere de a se asculta vorbind, într-o avalanşă de cuvinte. Exemplele citate, gesturile, amintesc întru totul de fauna politică pusă în scenă de Caragiale (Caţavencu, Farfuridi, Brînzovenescu). Se combătea aici „forma fără fond" din domeniul oratoriei. Maiorescu îşi încheie astfel studiul : „ascultăm pe oratori, surîdem la retori şi rîdem la limbuţi".

Maiorescu şi problema stilului poetic

Observaţiile făcute în anii din urmă de către unii lingvişti, în special de către Dimitrie Macrea şi Gr. Brîncuş, au scos în evidenţă contribuţia lui Titu Maiorescu la unificarea ortografiei noastre şi la

dezbaterea problemei neologismelor etc. dar poziția criticului în legătură cu condiția ideală și materială a poeziei a fost trecută cu vederea.

Și la acest capitol vasta sa cultură i-a permis lui Maiorescu să întrezărească în liniile ei mari direcția modernă de cercetare a operelor literare : o cercetare axată pe limbă și stil în funcție de conținut. În concepția maioresciană, poezia este chemată să „realizeze frumosul" ca toate celelalte arte, dar pentru ca frumosul care „cuprinde idei manifestate în materie sensibilă" să se realizeze sînt necesare în poezie o serie de condiții materiale și ideale. Între condițiile materiale ale poeziei un loc important îl ocupă alegerea cuvintelor. Maiorescu optează pentru cuvîntul „mai puțin abstract" spre a se realiza ceea ce el numește „o imagine sensibilă". Pe aceeași linie a producerii de „material sensibil", adică receptabil, Maiorescu recomandă utilizarea „epitetelor ornante", a personificării și a tropilor în genere : comparația, metafora.

Două sînt observațiile lui Maiorescu asupra cărora vrem să ne oprim la acest capitol : accentuarea noutății tropilor și a importanței limbajului poetic în realizarea operei de artă. Maiorescu recomandă scriitorilor contemporani să pună accentul pe împrospătarea comparațiilor, căci printr-o prea deasă utilizare comparațiile nu mai trezesc imagini sensibile, pregnante ; ele se estompează treptat, întocmai ca monedele care, prin deasa întrebuințare, își pierd pajura. „Precum prin deasa întrebuințare se tocesc monetele și se pierde chipul și pajura exprimate pe ele, așa și din comparațiunile prea des auzite se șterge imaginea sensibilă și cu aceasta toată rațiunea lor de a fi". Observația lui Maiorescu de la 1867 *(O cercetare critică asupra poeziei române)*, asupra tocirii sensurilor figurate prin deasa întrebuințare este, în linii mari, aceeași pe care o întîlnim în stilistica modernă, la Holländer, cînd vorbește despre „dead metaphors" (metafore moarte) — rezultat al prea desei lor utilizări.

Criticul pune în discuție raportul dintre subiect și limbajul poetic „Poetul — precizează cu fermitate Maiorescu — nu este și nu poate fi totdeauna nou în ideea realizată : dar nou și original trebuie să fie vestmîntul sensibil cu care o învălește și pe care îl reproduce în imaginația noastră. Subiectul poeziilor, impresiunile lirice, pasiunile omenești, frumusețile naturii sînt aceleași de cînd lumea ; nouă însă și totdeauna variată este incorporarea lor în artă...". Deci în timp ce subiectele nu pot fi întotdeauna noi, „vestmîntul sensibil" limbajul poetic, trebuie să fie nou, pentru a da o notă de prospețime, de inedit unor impresii, pasiuni etc. Accentuînd importanța limbajului poetic, *Titu Maiorescu intuia direcția modernă de dezvoltare a criticii literare, care nu poate fi o critică axată doar pe subiecte, un rezumat al lor, ci, în primul rînd, o analiză a mijloacelor de „încorporare" a subiectelor într-un „vestmînt" nou, sensibil.* Or, o asemenea critică presupune o cunoaștere adîncă a problemelor de limbă.

Dintre observațiile asupra „condiției ideale a poeziei" reținem atenția și astăzi recomandările ca poezia să fie concentrată, „să nu aibă cuvinte multe pentru gîndiri puține". Dar această restrîngere nu duce, după Maiorescu, la o pauperizare a poeziei. Dimpotrivă, prin selecționarea atentă, concentrată, artistică, a termenilor și a mijloacelor, poezia lasă loc liber percepțiilor și asocierilor individuale ale cititorului. Termenii puțini fac din cititor un colaborator al poetului în descifrarea sensurilor multiple. Este o idee pe care vom regăsi-o mai tîrziu în poetica lui Valéry *(Variétés,* III) și la Arghezi („concentrarea matematică a poeziei").

Am putea spune că Maiorescu face o distincție netă între două categorii de elemente : sunete („sonuri") și cuvinte care ajută să se stabilească un raport între formă și conținut și sunete, cuvinte, fraze „care întîrzie tranziționea gîndirilor sau — după propria lui expresie — „*amorțesc* procesul de înțelegere".

Tot ce „amorțește" înțelegerea, tot ce este redundant — am spune noi astăzi — trebuie eliminat : diminutivele, beția de cuvinte, oratoria de tribună. Maiorescu pune deci nu numai problema economiei limbajului („Să nu aibă cuvinte multe pentru gîndiri puține"), ci și problema raportului dintre economia limbajului, receptarea mesajului și expresivitate.

Un exemplu de diminuare a sferei poeziei îl constituie abuzul de diminutive. Ele pot avea un rol special în realizarea unor efecte (pentru a reda micimea obiectului), ele sînt la locul lor în poezia populară, dar particularitatea limbii române de a realiza cu ușurință diminutive, ca *guriță — garofiță — cosiță, băiețaș — păltinaș,* obligă la utilizarea lor cu măsură, deoarece mulți poeți recurg la formațiile diminutivale din necesități de rimă. Combătînd deci abuzul de diminutive din limbajul poetic al vremii, Maiorescu combate *facilitatea sub ambele ei aspecte, tematic și formal.*

*

În dezbaterea problemelor teoretice și practice, Maiorescu se distinge prin capacitatea sa de a detașa esențialul de particular, prin argumentarea logică. Cînd se oprește asupra problemelor de ortografie, el se întreabă în permanență ce este „logic" și „cu putință" să fie reținut din zestrea latină și care este modalitatea de a exprima simplu și practic noile sunete ale limbii române.

Problemele de limbă și stil sînt dezbătute din perspectiva aportului teoretic și practic la dezvoltarea culturii naționale. Tot ce contravine măsurii, „tactului limbistic", este combătut fără cruțare, indiferent de poziția socială a preopinentului. Făcînd tabula rasa din sistemele lingvistice în dezacord cu logica și cu interesele superioare ale națiunii, Titu Maiorescu pregătea calea spre marea construcție a clasicilor ce s-au grupat în jurul „Convorbirilor literare" : Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici.

CONCLUZII

1) Studiul asupra contribuției lui T. Maiorescu la dezvoltarea limbii române literare ne-a prilejuit de fapt o trecere în revistă a problemelor ortografiei române între 1864—1904 ; după cum se știe, Titu Maiorescu a făcut parte ca membru și raportor din toate comisiile Academiei însărcinate cu revizuirea ortografiei. 2) Părerea lui Titu Maiorescu în privința directivării limbii literare pe baza limbii populare, a valorificării limbii vechi și a utilizării cu măsură a neologismelor, precum și exemplele de cultivare a limbii au avut un deosebit ecou printre contemporani, continuînd și îmbogățind tradiția „Daciei literare". 3) Cunoașterea ortografiei preconizată de Titu Maiorescu este indispensabilă pentru studierea și editarea textelor marilor scriitori publicate pentru prima dată în „Convorbiri literare". 4) Maiorescu a studiat atent operele marilor clasici, Eminescu și Caragiale, mai ales ; evident s-a oprit și asupra rolului pe care îl are limba în creațiile lor. La Eminescu a sesizat „pătrunderea intimă a vechii limbi române", „armonia" însușită din poezia populară. „Condiția fundamentală" susține criticul care a determinat „ridicarea formei poetice" eminesciene este mînuirea perfectă a limbii materne...

Aruncînd o privire asupra literaturii române în viitor Maiorescu conchide în 1889 astfel :

„Pe cît se poate omenește prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui, și forma limbii naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire pînă astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a vestmîntului cugetării românești".

BIBLIOGRAFIE

Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I—III, București, Ed. Socec, 1931—1938.

Titu Maiorescu, *Critice*, vol. I—II, București, Ed. p. l., 1967.

Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, București, Ed. „Cartea românească", 1943, p. 40—53 (Ortografiia).

E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, 2 vol., București, Ed. F. pt. literatură și artă, 1940, (vol. I, p. 104—113, 184—237, 303—316, 332—346, vol. II, p. 111—134, 211—234, 245—278, bibliografie p. 433—495).

Gr. Brâncuș, *T. Maiorescu și problemele limbii române, în L. r.*, 1964, nr. 5.

D. Macrea, *T. Maiorescu și problemele limbii române*, în *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1965.

Gabriel Țepelea, *Maiorescu și problema stilului poetic*, în *Argeș*, 1969, nr. 2.

MOMENTUL EMINESCU ÎN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE

Opera lui Eminescu reprezintă o răscruce în dezvoltarea limbii poetice moderne, pentru că ea este o sinteză originală, dinamică, dintre *tradiție și inovație* și apoi ea a constituit un rezultat și un stimulent foarte eficace de rafinare a tezaurului moștenit, a limbii comune. Mai mult decît oricare dintre scriitorii noștri moderni, Eminescu s-a impus acum un secol prin subtila artă de înnobilare și de înnoire a limbajului tradițional. Poetul care debuta surprinzător de matur la 20 de ani în revista societății literare „Junimea", în aprilie 1870, cu poema „Venere și Madonă", dăduse dovezi de pasiune filologică, urmînd unele cursuri universitare, după plac, la Viena și Berlin, manifestînd înclinații deosebite pentru filozofie, literatură, lingvistică, istorie. Comentariile sale publicistice strălucesc încă din acel an prin adîncimea ideilor și noutatea conceptelor, însoțite de referințe originale în legătură cu limba și literatura națională.

Ideile eminesciene despre limbă și stil, despre istoria noastră literară, continuau și întregeau o veche năzuință spre cultură și progres. Ea a început cu Școala Ardeleană, a continuat cu generația lui Heliade, cu scriitorii pașoptiști, pentru a ajunge la realizări deosebite în domeniul creației estetice, al clarificărilor critice, al criteriilor de evaluare a literaturii în epoca Junimii de la Iași. Ceea ce este nou, original și valoros în gîndirea, activitatea multilaterală, în creația lui Eminescu de la începutul afirmării sale este îmbinarea dintre *erudiție și artă*, dintre spiritul obiectiv al judecăților lui de valoare și fantazia titanică, reflectată în limbajul său literar atît de pregnant și atît de îndrăzneț, în asocieri metaforice cu totul ieșite din comun, fapt remarcat de O. Densușianu încă în poeziile juvenile publicate în 1866—67 în revista „Familia".

Nici un scriitor român n-a cunoscut mai adînc *izvoarele istorice* ale culturii moderne și n-a intuit mai subtil *rezervele înnoitoare* ale unui tezaur acumulat în tăcere și obidă veacuri de izolare și de apăsare lăuntrică și din afară. Eminescu spune într-un manuscris :

Trecutul e în mine și eu sînt în trecut,
Precum trăiește cerul în marea ce-l respiră.

(Ms. 2254 f. 40)

Metafora pornea dintr-o realitate vie, căci studiul limbii vechi, al documentelor de tot felul, a fost pentru poet un punct de pornire pentru atîtea idei noi, pentru critica sa publicistică de înaltă ţinută, cum şi pentru multe considerente stilistice, filologice, literare. Cunoaşterea trecutului s-a asociat cu observarea critică a contemporaneităţii sale, în toate direcţiile, dar şi cu perspectiva viitorului pe care meditaţiile lui sociale, politice, culturale o conturau în formule memorabile.

Pentru a contura momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare, ne vom opri la aspectele esenţiale ale gîndirii şi creaţiei sale şi anume : fondul vechi al limbii (consideraţii teoretice şi valorificări în scrisul său) ; sursa populară, aspectele limbajului uzual ; structura limbii artistice ; principii de cultivare a limbii naţionale.

I. Concomitent cu definitivarea primelor poeme pregătite pentru „Convorbiri literare", la începutul anului 1870, Eminescu a publicat o suită de articole critice în care problemele limbii literare erau evocate în cadrul orientărilor noi în domeniul culturii şi al literaturii române. În ianuarie 1870 el publică în *Albina* din Pesta replica documentată la articolul nedrept al lui D. Petrino : „Puţine cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina", sub titlul simplu : *O scriere critică*, ridicîndu-se energic împotriva detractorilor Şcolii Ardelene, polemizînd nu numai cu un discipol al lui Maiorescu, dar cu mentalitatea maioresciană, ostilă iluminiştilor ardeleni şi descendenţilor lor, apărînd pe Şincai, Maior, Aron Pumnul : „După estremul latinităţii, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrînul Petru Maior, care scria construcţiuni latine în româneşte (estrem ce pentru deşteptarea noastră din apatia lungă faţă cu latinismul era neapărat trebuincios), după ridicarea la potenţă a aceluiaşi estrem de către următori, trebuia neapărat să vină contra lui fonetismul absolut (al lui Aron Pumnul, n.n.), a iubirii nemărginite a limbei numai româneşti şi esclusivitate faţă cu limba latină şi cele surori. Aceste estreme au fost condiţionate de însăşi natura lucrului — nu poţi defige mijlocul unei linii pînă ce nu vei fi aflat punctele ei cele estreme" (Scrieri pol. şi lit., ed. 1908).

În articolul *Echilibrul* din „Familia", 22 aprilie/4 mai 1870). Eminescu subliniază rolul deosebit al limbii în viaţa societăţii : „Măsurariul civilizaţiunii unui popor în ziua de azi e : o limbă sonoră şi aptă a esprima prin sunete noţiuni, prin şir şi accent logic cugete, prin accent etic sentimente".

Cărţile vechi aveau substanţă, originalitate expresivă, deplină sinceritate în conţinut, pornind de la necesităţi spirituale stringente, specifice poporului nostru. „Netăgăduită este însă — scria poetul într-un raport către minister pentru a explica necesitatea achiziţionării cărţilor vechi — valoarea lor stilistică şi lexicală. *Stilistică*, căci nu sînt scrise supt influenţa limbelor moderne, cel puţin nu a celei franceze, şi se găsesc în ele locuţiuni care încep a dispărea din limba de astăzi şi se înlocuiesc prin şabloane de fraze streine dezvoltării de pînă acum a limbei noastre ; *lexicală* — prin mulţimea de cuvinte originale, pe care scriitorii bisericeşti şi laici, siliţi să recurgă la proprii mijloace, le în-

trebuințează în compunerile lor" (*Scrieri*, p. 293—294). Spre această sursă de expresivitate și-a îndreptat poetul atenția dintr-un instinct istoric al realităților specifice culturii noastre. Opera lui e bogată în construcții luate din tezaurul vechi al limbii naționale; o mărturisește deschis într-o scrisoare din 1874[1]: „Cronicele și cîntecele populare formează în clipa de față un material din care culeg fondul inspirațiunilor". Forma îl interesa însă tot atît de mult, cum s-a dovedit în studii consacrate specificului limbajului eminescian, cum singur scria în *Timpul* (din 21. XI. 1881): „Limba literară, nu cea grăită în societatea cultă, limba cronicarilor și a legendelor e pe alocurea de o rară frumusețe. Multe texte și bisericești și laice au un ritm atît de sonor în înșirarea cuvintelor, încît e peste putință ca frumusețea stilului lor să se atribuie întîmplării și nu talentului scriitorilor și dezvoltării limbei".

Elemente istorice, arhaice, sînt numeroase în toate scrierile poetului, în poezii, în proza literară și în publicistică; în articolele sale despre realități și probleme curente. Eminescu introduce cuvinte vechi, pasaje din cronici și manuscrise uitate, dînd relief sugestiv nou contextului:

Cînd privesc zilele a *scripturelor* române
Mă cufund ca într-o mare de visări dulci și senine

(Epigonii)

Fericit mă simt atuncea *cu asupra de măsură.*

(Călin)

Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo *limbă*

(Scrisoarea III)

Cuvinte și expresii vechi ni s-au păstrat astfel, asociate cu termenii noi, în sintagme stilistice rare: *colb de cronici;* cu *schiptru-n* mînă; dulcii cerului *fiaștri;* cel din urmă *crug;* din brațele-mi te-ai *smult; vecinic* nu te mai arăți; cobza *ține hangul;* meșter *faur;* iarba pare *de omăt* etc. Multe forme gramaticale ieșite din uz devin sub pana poetului, fără teamă de critica dogmatică, care vorbea de coruperea limbii: Nilu-nfund *grădine* are; curajul în *vinure* vărsate; pînze *argintie*; picioarele lui *vechie*; în umbra *de odaie*; amețiți de *limbe* moarte; o, vis *ferice de iubire*; dorul țării cei străbune; cu ochii *serei cei* dintîi; a frumuseții haruri goale; mîna care-*au dorit* sceptrul; din clipa-n care ne *văzum;* din noi *făcum* cetate; *aș zburare;* zeu *stătut-a.* Particularități specifice limbajului poetic din epocă abundă în poemele de început: gîndiri *arhitectonici*; snopuri *gigantici*; *pasuri melancolici*; cînturi *răsunînde*; vinele *vibrînde*; ochiul *urmă* un meteor.

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și doc. lit.*, vol. IV, p. 127

Variantele eminesciene, care constituie cel mai important document literar privind evoluția stilului poetic din secolul trecut, cuprind inovații stilistice de mare efect plastic, prin valorificarea limbii vechi într-o formă atît de subtilă încît cititorul nu e șocat de raritatea construcției.

Poetul a înnoit versul uneori prin învechirea lexicului, ca în aceste variante la *Singurătate:*

Intră-n *cadrul de-ntuneric*
O icoană de lumină...

vorbind despre apariția neașteptată a iubitei; el reia însă textul astfel:

În *privazul negru-al vieții-mi*
E-o icoană de lumină...

ceea ce aduce o imagine mai plastică, datorită metaforei noi, obținută prin *învechirea termenilor*, realizînd plastic ideea fundamentală a poetului:

A turna în formă nouă limba veche și înțeleaptă...

II. Fondul popular al limbii și literaturii naționale i-a reținut atenția încă din anii adolescenței, cînd tînărul poet Eminescu se înscrisese, la 18 ani, în societatea „Orientul", care se ocupa cu strîngerea literaturii populare. „Farmecul poeziei populare — scria el în mss 2257, f. 61—62— îl găsesc în faptul că ea este expresia cea mai scurtă a simțămîntului și a gîndirii. Lăsînd la o parte tot ce e nenatural, ea nu este decît limba simțămîntului și pentru ca această limbă să fie totdeauna curată, adeseori se renunță la rimă și căutîndu-se cuvîntul cel mai apropiat nu se impune nici o silă la construirea versului. Și să sperăm că tot se vor mai găsi sufilete cari să nu fie jignite de simplitatea unui cuvînt vechi, ci vor preferi a se adăpa mai bine la izvorul curat ca lamura și mai prețios ca aurul al poeziei noastre populare, decît să bea din izvoarele de apă de zahăr cu portocale".

Un volum imens de culegeri de folclor, de cuvinte populare și regionale, temă și imagini au alimentat scrisul său literar, poezie și proză, foarte adesea și publicistica. Distilarea lui artistică a fixat în poeme imagini poetice, cu pecete populară, de mare virtuozitate:

Vino-n codru la izvorul
Care tremură pe prund,
Unde prispa cea de brazde
Crengi plecate o ascund.

Vom visa un vis ferice,
Îngîna-ne-vor c-un cînt
Singuratice izvoare,
Blînda batere de vînt.

(Dorința)

Registrul faptelor de limbă populară, chiar regională, este considerabil; poetul le-a folosit cu scopul de a nuanța fondul evocării, mediul, expresia impregnată de folclor. Apar deci fonetisme ca: *părețîi; popoară; pahară; brață; răpezi; îmblă; împle; a se stînge; mititică,* ca să nu mai vorbim de: *sară; băiet; spăriet; mîne; nimărui; rumpe; fereastă.*

Lexicul popular moldovenesc ține de pitorescul limbajului pe care l-au ilustrat Negruzzi, Kogălniceanu, Russo, iar Alecsandri l-a stilizat în poezia și în teatrul său. Eminescu scrie: *Iarba pare de omăt; îmi pare că ea cură; în coliba împistrită; din huceag de aluniș; e întinsă în crivat; tăpșanul prăvălatic; prundul din răstoace; ochii de vădană.* Multe expresii populare sînt elemente familiare, de reliefare:

> Iar colo bătrînul dascăl, cu-a lui haină roasă-n coate,
> Într-un calcul fără capăt *tot socoate și socoate....*
> Și de frig la piept și-ncheie tremurînd halatul vechi
> Își *înfundă gîtu-n guler și bumbacul în urechi:*
> Uscățiv așa cum este, *gîrbovit și de nimic,*
> Universul fără margini *e în degetul lui mic...*
>
> *(Scrisoarea I)*

Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu a restabilit numeroase forme populare, arhaice, regionale, în raport cu ediția academică Perpessicius, care a literarizat uneori textul; tabelul IV: *Variante înlocuite* (p. 638—646) este deosebit de instructiv în privința caracterului popular al limbii lui Eminescu. Într-adevăr, poetul a scris: *blăstem, fărmecat, galbăn, gîcesc, îmbrățoșat, învăliș, nimăruia, păreche, perde, razim, vro* — dar destul de frecvent: *umbla, umple* (nu *îmbla, împle*, preferate de Perpessicius). Aspectele populare ale limbajului, în domeniul fonetic, lexical, morfologic, sintactic, stilistic sînt pregnante, dar ne-am obișnuit atît de mult cu ele încît, cum spunea G. Călinescu, ni se par firești, de cînd lumea. Eminescu este un poet național prin forța lui de sinteză și înnoire a limbii literare, prin rafinarea stilistică a unor raritățî lexicale și gramaticale: *s-a fost* deschis o poartă; și apa unde-*au fost căzut; or să cază; or să vie; arz-o focul; s-o vază; aibi milă; ca să steie.*

Sintaxa și stilistica poeziei populare au reținut atenția poetului care le-a valorificat într-un mod plastic. După perioada tinereții retorice, cu avalanșa de neologisme și construcții influențate de modele europene, Eminescu ajunge la o limpezire clasică a frazei, condensînd lexicul, reducînd epitetele, construind metafore de mare strălucire. Subordonarea sintactică, vastă în *Epigonii*, se reduce mult în poemele de factură populară ca *Floare albastră, Făt-Frumos din tei etc.* În pragul maturității sale poetice, în 1875—1876, Eminescu a cultivat cu precădere fraza simplă, de tip folcloric (în *Crăiasa din povești, Lacul, Povestea codrului*): *Împărat slăvit e codrul/Neamuri mii îi cresc sub poale / Toate înflorind din mila / Codrului, Măriei-Sale.* Sau: *Neguri*

albe, strălucite / Naşte luna argintie / Ea le scoate peste ape / Le întinde pe cîmpie.

Creaţia literară a poetului este în perfectă consonanţă cu ideile lui despre dezvoltarea limbii române scrise, într-o epocă de confruntări teoretice şi de experimente divergente în domeniul ortografiei, lexicului şi gramaticii. Soluţiilor artificiale, preconizate de o şcoală etimologică ruptă de realităţi, Eminescu le opune realitatea limbii populare, uzul suveran care, a spus-o încă Horaţiu în *Ars poetica*, reţine ceea ce îi trebuie limbii pentru o comunicare eficace, naturală, conformă cerinţelor vieţii în continuă dezvoltare: „Norma limbii scrise — susţinea atunci Eminescu — trebuie să fie cea care există obiectiv şi în realitate în gura poporului de jos... iară nu fantasiile mai mult sau mai puţin ingenioase ale filologilor noştri. Aşadar adevăr obiectiv şi nu arbitrariu tate subiectivă. În acest proces de a stabili o normă pentru limba scrisă trebuie luate în considerare şi unele influenţe istorice care au rezistat tendinţei de espulsiune şi s-au conservat în limba vie... Limba noastră, cum ea există obiectiv, toată lumea o va recunoaşte de frumoasă şi dulce" (V. Scherr, Allg. Litteraturgeschichte)[1].

Formele vechi şi populare se explică prin această optică a poetului; frîna pe care el a pus-o tendinţelor de alterare a fondului vechi, atît de bogat şi de expresiv, al limbii naţionale a fost decisivă pentru evoluţia ulterioară a culturii şi a creaţiei noastre literare. Poetul a mers consecvent pe linia valorificării folclorului, în fond şi expresie, în cele mai originale poeme, în proza literară şi adesea în publicistică. *Călin, Luceafărul, Glossa, Ce te legeni, La mijloc de codru, Făt-Frumos din lacrimă*, apoi pagini nenumărate din publicistică readuc în circuitul literar aspecte ale limbii vorbite. Creaţia literară, care reprezintă o vastă sinteză a resurselor expresive ale limbii, are un *caracter conservator* pe de o parte, şi un *aspect inovator* pe de alta. *Tradiţie şi inovaţie* se întretaie pe fiecare pagină a scriitorilor români, şi la Eminescu această sinteză are un aspect cu totul particular. „Un extract de basm chintesenţiat" era *Luceafărul* pentru Perpessicius, iar D. Popovici credea despre acelaşi poem că e „un model strălucit de felul cum poetul român înţelegea să prelucreze materialul poetic, ridicîndu-i existenţa amorfă la înălţimea simbolului"[2].

Sub raportul limbii, al stilului, selecţia materialului a operat deci pe o arie istorică — diacronic — şi pe cea geografică — sincronic, la nivelul graiului popular — de mare întindere, cu deplina stăpînire a limbii naţionale. „Eminescu a căutat să scoată forme poetice din toate provinciile — spunea G. Călinescu — împrumutînd moldovenisme, ardelenisme sau muntenisme, fără deosebire, în scopul de a-şi mări capacitatea de expresie şi de orhestraţie şi de a crea o limbă literară naţională. Cînd un moldovenism apare în versul eminescian, el are o raţiune, nu e sub nici un cuvînt o ambiţie regională"[3].

[1] *Scrieri pol. şi lit.*, p. 21.
[2] *Poezia lui Eminescu*, p. 422.
[3] Opera lui Eminescu, vol. IV, 1936, p. 219.

III. Neologismele atrase în circuitul limbajului literar prin înnoirea ideilor, prin dezvoltarea civilizației moderne, sînt mai numeroase și mai neobișnuite în prima fază a activității poetului.

Stridența unor neologisme din tinerețe ține de un experiment poetic puțin semnificativ pentru ceea ce avea să fie artistul de mai tîrziu al limbii române. El scria în primele poezii : *a se constela ; a se confia ;* păr *ebenin ;* o *flamă* dulce ; puterea *creatrice* a limbei ; natura cea *maratră ; misteri* ai frumuseții ; ale patimilor *orcane ;* într-o *rolă de intrigant ;* viața-i o *monedă calpă* cu *surfață* aurie. În activitatea jurnalistică din jurul lui 1880, Eminescu prefera neologismul de ultimă oră pentru a critica moravuri contemporane, încît în „Timpul" citim : „ceartă de cuvinte, o *logomachie ; morigeritate, civilitate ;* muncă, nu *pornoscopie* pe bulevarde" ; iar în unele postume și în variante : *microcefal* („La ce hal v-ajunge limba, cugetarea la ce hal, / Cînd s-o mînuie permitem oricărui *microcefal ?*", O. II, p. 263), sau : *sapiență, suleva, vertij.* Pentru epoca primilor ani de creație poetică, găsim un inventar al neologismelor foarte amplu dar trecător, pentru că spiritul autocritic al poetului a eliminat multe cuvinte discordante în limba comună a epocii ; așa au fost : *anima, astut, aură, belă, crudel, dolos, ingeniu.* Alte neologisme au rămas, însă în limbă : *amalgam, declina, delir, fantastic, orgie, pleiadă, profan, rebel, spasm, stindard, talie, tandru, trombă, vergină.*

Limbajul eminescian ilustrează mobilitatea ideilor și capacitatea de adaptare a lexicului și a stilului la realitatea evocată în poezii și în proza literară, ca și în cea ziaristică. Lexicul istoric, resursele limbajului familiar și precizia neologismelor concură în lirismul poemelor, ca și în pagina epică, în critica socială, în meditația publicistului pentru a evoca miezul adevărului, fața ascunsă, adesea, a realității și datele esențiale ale vieții publice. Iată un pasaj din comentariul său jurnalistic, urmat de un fragment poetic concludent :

a) „Cerînd dar o bună organizare înăuntru, nu trebuie să pierdem din vedere că legile cele mai bune nu pot da decît rezultate rele în mîini deprinse a le viola și că mai mult decît cele mai bune legi, o economie înțeleaptă și o administrație onestă pot ajuta la înălțarea claselor muncitoare și la ocrotirea lor" (*Timpul,* 6 dec. 1881).

b) Atunci lumea cea gîndită pentru noi avea ființă,
Și, din contră, cea aievea ne părea cu neputință.
Azi abia vedem ce stearpă și ce aspră cale este
Cea ce poate *să convie* unei nimie *oneste* ;
Iar în lumea cea *comună* a visa e un *pericul,*
Căci de ai cumva *iluzii,* ești pierdut și ești *ridicul.*

(Scrisoarea II)

O statistică recentă asupra lexicului eminescian, consemnat în *Dicționarul limbii poetice a lui M. Eminescu,* ne arată că poetul a folosit 58,65% cuvinte vechi în creația lui majoră și 41,35% neologisme,

un număr surprinzător de mare, dacă ne gîndim că pe la 1875 el vorbea despre „necuviința neologismelor netrebuincioase și netrebnice" (*Scrieri*, p. 335), iar cu un an mai tîrziu, revizuind o traducere a Eugeniei Bodnărescu propunea înlocuirea neologismelor cu termeni vechi, cu lexic popular. Asta era în nota comună a junimiștilor adversari ai galomaniei, completînd ideile teoretice ale lui Maiorescu împotriva înnoirii forțate a limbii. Limbajul poetic eminescian urmărea „cuvîntul ce exprimă adevărul", de aceea, pentru realități noi, neologismul era indispensabil.

Slavici cînd vorbește în *Amintiri* despre rezervele lui Eminescu în privința neologismelor, care „i se păreau vorbe de puțină valoare, nu numai pentru că sînt puțini cei ce le înțeleg ci și pentru că înțelesul lor e oarecum sec, ca al tuturor termenilor tehnici" — n-a recurs desigur la texte pentru a vedea abundența neologismelor, unele de ultimă oră, din poezia eminesciană. G. Călinescu a analizat pe larg, cu multe exemple, aspectele limbajului eminescian, explicînd rostul particularităților prin prisma necesităților poeziei de un dinamism atît de constructiv, inovator. Capitolul „Tehnica" din *Opera lui M. Eminescu* rămîne instructiv, în toate privințele, și azi : „Mai toate neologismele vorbirei zilnice se află aici și Eminescu, deși credea că limba stătuse pe loc nu știu în ce veac, primea cuminte franțuzismele vremii, mai introducînd și el altele..." ; — și Călinescu dă exemple : molcoma *cadență;* să devie *cumulardi;* lumea cea *comună;* strigări *iregulare; orgiile obscene; convenție,* radios, *pal, inocență,* a plana, solitar, etern etc. La care am putea adăuga strofa :

S-a dus *amorul,* un *amic*
Supus amîndorora,
Deci cînturilor mele zic
Adio tuturora !

Cele două extreme ale lexicului aflat în tezaurul limbii, constituind rezerve inedite de alternări necesare expresiei literare, arhaismele și regionalismele, apoi neologismele, sînt din belșug valorificate în poezia eminesciană.

*
* *

Gramatica textelor eminesciene ilustrează de asemenea libertatea pe care și-o lua poetul nuanțînd construcția cu forme populare, arhaice, familiare — fapt criticat de unii contemporani și taxat drept ignoranță sau eroare fatală pentru expresia poetică. Dar Eminescu era și aici în bună companie : Creangă și Caragiale aduceau un pitoresc al limbii care ilustra prin cuvinte și forme gramaticale un mediu și fixa un personaj.

Morfologia și sintaxa, variabile într-o măsură oarecare în cîmpul evoluției generale a limbii naționale, devin cadru elastic, uneori di-

vergent în raport cu uzul, pentru a împlini versul sau pentru a colora inedit structura mesajului poetic. Aspecte aberante, de surpriză contextuală, oferă mai ales creația primilor ani, atît în flexiunea nominală — genuri, plurale, genitive — cît și în cea verbală :

Adevăr scăldat în *mite*, sfinx *pătrunsă* de-nțeles.

*

Din a valurilor sfadă proorociri se *aridic*.

*

Se-nmulțesc semnele sale, *se-mpuțin* faptele bune.

*

Și cu *pasuri* melancolici meditînd *îmblă*-n ogradă.

Ultimul citat ilustrează în mic interferența unor particularități de limbă, lexicale și gramaticale, din straturi diferite (vechi și noi) nuanțînd limbajul, imprevizibile în context, deci expresive prin raritate și pitoresc, pe care le valorifică scrisul poetic, în măsură considerabilă la Eminescu, inacceptabile însă în limbajul curent ; ritmul și rima cer adesea substantive cu flexiune rară, părăsită chiar :

Amețiți de *limbe* moarte, de *planeți*, de colbul școlii...

*

Au cine-i zeul cărui plecăm a noastre *inemi* ?

*

...viața-i un *basmu* pustiu și urît.

*

Și cîți codri ascund în umbră strălucire de *izvoară*.

Adjectivul își modelează forma după nevoile versului încărcat de semnificații, de sugestii : gîndiri *arhitectonici* ; visuri *sece* ; gene *lunge* ; pînze *argintie* ; giuvaeruri *fragezi* ; *adînce* cînturi ; muche *străvezie*.

Pluralele frecvente — la substantive și adjective — din prima perioadă se reduc apoi, și mai des sînt folosite formele în *-i*, ca în limba uzuală și azi.

Articolul posesiv și cel demonstrativ reflectă prețuirea de către poet a fondului istoric popular : „Locul gramatical în care Eminescu sapă cu mare îndărătnicie — zice Călinescu — în vederea unei versificații mai slobode, e declinarea. Întîi de toate el pare hotărît a socoti articolul genitival ca un element „rebel", adică cu două forme". Dar cînd poetul folosește ca articol posesiv forma invariabilă *a* el merge istoricește pe linia graiului obștesc din jumătatea nordică a țării ; în Ardeal și Moldova (nordică) aceasta e forma uzuală ca la poetul popular, ca la Eminescu în versurile :

Fruntea mea este trezită de *a* buzei tale-nghet.

*

O fecioară *a* cărei suflet era sînt ca rugăciunea

*

Se mișc'batalioane *a* plebei proletare

*

A lui suflet cînd privește peste al vremurilor vad

Statistica formelor din *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* arată însă că poetul a folosit destul de des și formele cerute de acord ale acestui articol; *al, ai, ale:* „ale tale buze dulci; al lumii întregul sîmbur"; ba, uneori, excesul formelor supără prin dezacordul evident:

Ale trestiilor sunet; *ale* poeților cîntec.

Ca în textele vechi, acest articol poate fi folosit și pleonastic: Inima-i creștea de dorul / *Al* străinului frumos.

Articolul demonstrativ feminin la genitiv-dativ în forma scurtă *cei* (în loc de *celei*) este arhaizant și popular:

El deșteaptă-n sînul nostru dorul țării *cei* străbune.

*

Cu ochii serei *cei* dentii...

Pronumele aton prezintă mari avantaje prin scurtimea sa în poezie. Cum s-a arătat în studii speciale, frecvența pronumelui este foarte mare la Eminescu, marcînd natura afectivă, subiectivă, a poeziei sale.

Lasă-*ți* lumea ta uitată,
Mi te dă cu totul mie

*

Las' să mă uit în ochi-*ți* ucizător de dulci

*

În van mai caut lumea-*mi* în obositul creier

*

De dorul lui și inema și sufletu-*i* se împle.

Dicționarul Eminescu (DE) cuprinde un amplu și complet registru al pronumelor, ca și al tuturor formelor gramaticale, la fiecare dintre cuvintele folosite de poet (circa 5 000).

Verbul prezintă numeroase forme vechi, populare, puțin obișnuite:

Sub catapeteasma lumii în adînc *sau înnegrit*

*

Mînă care-*au dorit* sceptrul universului...

Gîndurile-mi bune *zugrum* cele rele

*

El *înceată* din cîntare

*

Ei brațul tău *înarmă* ca să lovești în tine

Formele scurte, cele rare rezultă din constrîngerile metrice : la nime se *distaină ;* lumină *luce ;* își potol a lor lumină ;

Priveliștile trecătoare
Ce-n repezi șiruri se *dișteru*
Repaosă nestrămutate
Sub raza gîndului etern...

Incifra e nou, ca și *dișterne* — după *așterne ;* iotacizări în genul popular : la pieptul lui să *caz ;* brațe albe eu *întinz ;* să-l *văz ;* tot populare sînt : *priivi, rumpe, să deie ;* sau :

Tristă-i firea, iară vîntul sperios vo creangă *formă.*

*

De aceea una-mi este mie
De ar vorbi, de *ar tăce.*

Forme scurtate prin eliminarea prefixului sînt puține : *coperit, mărmurit, genunchiat, nălța, nebuni.* Modificări intervin și în diateze : *frumos ți se mai șede ;* atei *nu tem ei iadul ; și trebuiesc luptate războaiele* aprinse ; tu *mă dori* și mă cutremuri.

Timpurile și modurile verbului ilustrează din plin familiarizarea poetului cu textele vechi și cu cele folclorice :

Părea că printre nouri s-*a fost deschis* o poartă

*

Căci din noi *făcum* cetate

*

El singur zeu *stătut-a* nainte de-a fi zeu

*

Și apa unde-*au fost căzut*

*

Nimic n-are dincolo, căci morți sînt *cei muriți.*

Viitorul popular are mai multe variante ; inversiunile sînt aici incidentale : *Îngîna-ne-vor* c-un cînt ; hai *ș-om* fugi în lume ; nimeni

n-a afla; *or să cadă* rînduri-rînduri; *or să vie* pe-ată urmă; *n-a s-o ştie;* clopotul *n-a plînge*. Formele verbale: *ucizător* şi *rotind* intră în construcţii superlative de mare efect:

Las' să mă uit în ochi-ţi *ucizător* de dulci

*

În cuibar rotind de ape peste care luna zace.

Derivate verbale ca *luminător, renăscător* în:

Cu ochii tăi înfiunecaţi
Renăscători din moarte!

*

Te urmăresc *luminători*
Ca soarele şi luna.

l-au preocupat pe poet, cum semnalase Călinescu în capitolul citat, referindu-se la însemnări manuscrise (2276, f. 231), unde putem citi sintagme ca: *„luna răsăritoare din valuri;* luna *stăpînitoare* de ape; corăbii *străbătoare* de ape; sau *lunecătoare* pe ape, — *împingătoare* de valuri; luceafăr *răsăritor* din noapte; soare *măsurător* de vremi". Memorabile sînt apoi unele locuţiuni, scoase din tiparele vechi ale limbii:

Pe de-asupra de prăpăstii sînt zidiri de cetăţuie

*

Fericit mă simt atuncea cu *asupra de măsură.*

*

Oamenii din *toate cele* fac icoană şi simbol.

Sintaxa poetului menţine, cum e şi firesc, o distanţă apreciabilă de tiparul uzual, mai ales prin bogăţia atributelor, prin inversiuni şi subordonări în care elementul figurat surprinde prin asocieri inedite, prin schimbări de categorii gramaticale, din substantive făcînd atribute şi din acestea subiecte ori complemente:

Şi-a creat pe pînza goală pe Madona *Dumnezeie*

*

Dar nu mai cade ca-n *trecut*
În mări din tot *înaltul.*

*

E un *adînc* asemenea
Uitării celei oarbe.

*

Să mai privesc o dată cîmpia-nfloritoare
Ce zilele-mi *copile* şi albe le-a ţesut.

Sintaxa încărcată, din epoca junetii romantice, ilustra viziuni cosmice şi tablouri plastice, pline de culori şi mari perspective discontinue :

Ce e cugetarea sacră ? Combinare măestrită
Unor lucruri nexistente ; carte tristă-şi-ncîlcită,
Ce mai mult o încifrează cel ce vrea a descifra.
Ce e poezia ? Înger palid cu priviri curate,
Voluptos jos cu icoane şi cu glasuri tremurate,
Strai de purpură şi aur peste ţărîna ce grea.

Strofa aceasta din *Epigonii* ilustrează expansiunea sintactică a frazei prin subordonarea în serie a atributelor : succesiuni de apoziţii cu bogate atribute adjectivale, propoziţii atributive *(ce, cel ce);* simetria celor două părţi, cu cele două întrebări urmate de răspunsul original, prin opoziţiile îndrăzneţe şi încărcate de amănunte — reflectă procedee romantice ; asocieri imprevizibile, de certă elevaţie poetică, chiar dacă genitivul (unor lucruri...) nu e marcat normal : „Combinare *a* unor lucruri... Să notăm acest tipar sintactic şi confuzia formelor pentru cele două cazuri — dativul pentru genitiv ; Călinescu spunea că această construcţie „nu e bine primită de ureche" şi da aceste exemple : „Ce gigantice sicriuri / *Unei ginţi ce...* ; Sub icoana afumată *unui sfînt* cu comănac ; toate micile mizerii *unui suflet* chinuit ; Domnitoare peste ape, oaspeţi *liniştei* acestei".

În construirea complementelor înregistrăm folosirea prepoziţiilor unde azi nu apar :

Beldiman vestind în versuri *pe* războiul inimic

*

Nimeni *de-a* se plînge n-are, el traiul şi-a trăit.

Complementul, în special cel exprimat prin pronume, este acumulat şi legat de regent în chip neaşteptat :

La jugu-i el sileşte pe cei ce l-au urît

*

Apare luna mare *cîmpiilor azure*
Împlîndu-le cu ochiul ei mîndru, triumfal.

*

Dar ea seamănă *celora* îndrăgiţi de singuri *ei-şi.*

*

Şi fiindu-*şi şie* dragă cum nu-i este nime-n lume

*

Nu le mai faceţi ziduri unde să-nchid-avere
Pe voi unde *să-nchidă...*

Dar există sintactic şi alte aspecte, nu numai diferite de uz, ci modelate după trebuinţa inovaţiei sugestive a cugetării filozofice, condensate sau dilatate în scopul reliefării unor idei adînci, construcţii în contradicţie cu norma logică a limbii uzuale, siluiri ale structurii ei. Are deci dreptate Călinescu cînd scrie : „La drept vorbind, limba este pentru orice poet mare o piedică ce nu se poate înlătura decît sărind pe deasupra ei. Ca orice mare creator, Eminescu siluieşte limba română, inventează cuvinte, sucește timpurile şi persoanele verbelor, face construcţii proprii". Căci iată exemple :

Nedreptul şi minciuna al lumii *duce* frîu ;

*

De atunci *răsare lumea, lună, soare şi stihii...*

*

Ne spuneam atît de multe / *Făr-a zice un cuvînt.*

*

Frumoşi erau şi astfel *de moarte* logodiţi.

În sintaxa frazei lui Eminescu se pot consemna două extreme care sînt sugestive : juxtapunerea şi construcţiile eliptice pe de o parte, bogăţia subordonării, polivalenţa conjuncţiilor, acumularea şi repetarea unor temporale, cauzale mai ales. Din prima categorie citez versuri din *Împărat şi proletar* — vizibil dominate de retorica junetii :

Şi de-ntrebaţi atuncea, vouă ce vă rămîne ?
Munca, din care dînşii se-mbată în plăceri,
Robia, viaţa toată, lacrimi pe-o neagră pîne,
Copilelor pătate mizeria şi ruşinea...
Ei tot şi voi nimica ; ei cerul, voi dureri !

Ultimele trei versuri nu au predicate — dar dinamica lor este deosebită, verbele se subînţeleg fără efort. Juxtapunere e peste tot în sonetul *Veneţia* ca şi în *Sara pe deal* în care ai impresia că se alătură tablou peste tablou, într-o construcţie de mare simplitate şi plastică evocare :

Nourii curg, raze-a lor şiruri despică,
Streşine vechi casele-n lună ridică,
Scîrţîe-n vînt cumpăna de la fîntînă,
Valea-i în fum, fluiere murmură-n stînă.

Dimpotrivă, subordonarea apare la fiecare pas, uneori în formă populară, familiară chiar :

De te-ndeamnă, *de te* cheamă,
Tu rămîi la toate rece.

*

Au nu-nțelegi tu oare
Cum că eu sînt nemuritor
Și tu ești muritoare ?

*

Mulți durară, după vremuri, peste Dunăre vreun pod
De-au trecut cu spaima lumii și mulțime de norod ;
Împărați *pe care* lumea nu putea *să-i* mai încapă
Au venit și-n țara noastră *de*-au cerut pămînt și apă.

*

Atunci lumea-n căpățînă se-nvîrtea ca o morișcă
De simțeam, ca Galilei, *că* comedia se mișcă.

Relația de subordonare este marcată prin conjuncții populare polivalente : *și, că, de, cînd, cum,* care introduc o mare varietate de propoziții cu înțelesuri diverse :

Pătimaș și îndărătnic s-o iubești ca un copil,
Cînd ea-i rece și cu toane ca și luna lui Aprilie.

*

...virtutea e ușoară / *Cînd* ai ce-ți trebuiește...

*

Și nu voi *ca să* mă laud, *nici că* voi *să* te-nspăimînt,
Cum veniră, se făcură toți o apă și-un pămînt.

După modelul cărților vechi, *ci* apare și după o afirmativă, spre deosebire de uzul modern :

Cu vecinicia sînt legat/*Ci* voi să mă dezlege ;

*

Norocul vă petrece / *Ci* eu în lumea mea mă simt / Nemuritor și rece.

*
* *

Stilul poetic, inovația metaforică și întregul sistem de figuri de stil constituie acel „farmec al limbajului — semnul celor aleși" — despre care vorbea Maiorescu în prefața la volumul princeps al *Poeziilor* lui Eminescu din decembrie 1883.

Adîncimea cugetării, lirismul copleșitor al evocării și viziunea cosmică asupra realității l-au dus spre cele mai îndrăznețe imagini, solicitînd rezervele expresive ale întregului tezaur al limbii române.

Expresia poetică a lui Eminescu nu seamănă cu a nici unui înaintaș și a rămas pe o culme foarte înaltă, încît posteritatea l-a putut admira mereu pentru forța inepuizabilă a invenției stilistice, străduindu-se să găsească drumuri noi în creația literară.

„Înainte de 1880, cerul era „albastru" și luna „ca un glob de aur". De la epitetul convențional, M. Eminescu se înalță brusc — scria Sadoveanu în 1951 —, ca într-o filfîire de păuni și „într-un colb de pietre scumpe" la împărecheri de cuvinte care nu s-au aflat niciodată împreună de la începutul limbii".

Studiile mai noi consacrate „epitetului eminescian" (Tudor Vianu), comparației (Gh. Bulgăr), repetiției (Paula Diaconescu), antitezei (I. Kojevnikov, L. Gáldi, Gh. Bulgăr) sau metaforei (T. Vianu, Perpessicius, Călinescu etc.) au pus în relief originalitatea frapantă pe fiecare pagină a limbajului poetic eminescian, despre care scriseseră pagini de antologie Maiorescu, Lovinescu, Ibrăileanu, iar în 1943 Arghezi îi consacrase în conferința lui de la Ateneu analize memorabile, vorbind un mare poet despre meșteșugul maestrului său.

Geniul limbii s-a manifestat de vreme în creația poetului care la 16 ani scria în *Amorul unei marmure :*

Căci te iubesc, copilă, ca zeul nemurirea,
Ca preotul altarul, ca spaima un azil ;
Ca sceptrul mîna blîndă, ca vulturul mărirea
Ca visul pe-un copil.

De cele mai multe ori epitetele, comparațiile, repetițiile fortifică o metaforă, punctul suprem al distilării în esențe tari a cuvintelor noastre comune ; din ele poetul face sintagme sugestive fără egal :

Veneră, marmură caldă, ochi de piatră ce scînteie
Braț molatec ca gîndirea unui împărat poet...

Încărcătura romantică a versurilor de tinerețe, atît de fastuos nuanțate prin construcții plastice, mai ales epitete, repetiții, comparații, se scutură treptat — cum a arătat T. Vianu — ca să avem în epoca maturității acel vers clasic, transparent, armonios, sublimat metaforic în construcții de mare finețe stilistică, încărcat nu de podoabe exterioare, ci de înțelesuri adînci, de simboluri și sugestii picturale care au încîntat generații de poeți tineri, ucenici ai maestrului. După *Memento mori* din care a scos un fragment mic — *Egipetul* — după *Călin,* poem plin de mari invenții stilistice :

A frumseții haruri goale ce simțirile-i adapă,
Încăperile gîndirii mai nu pot să le încapă...

după poemele în gen popular, după sonete, Eminescu ilustrează sintetic inepuizabilă forță de înnoire a limbajului poetic, de adaptare a mijloacelor stilistice la nevoile meditației sale, în ciclul *Scrisorilor,* în *Luceafărul,* în toate poemele maturității sale, axînd *conceptual* creația pe *an-*

titeze — căci notase în mss. 2258, f. 222 : *Antitezele sunt viața* —, iar *stilistic* pe metafora de cea mai subtilă construcție din elemente lingvistice uzuale :

Microscopice popoare, regi, oșteni și învățați
Ne succedem generații și ne credem minunați,
Muști de-o zi pe-o lume mică de se măsură cu cotul.
În acea nemărginire ne-nvîrtim uitînd cu totul
Cum că lumea asta-ntreagă e o clipă suspendată,
Că-ndărătu-i și-nainte-i întuneric se arată.
Precum pulberea se joacă în imperiul unei raze.
Mii de fire vioaie ce cu raza încetează,
Astfel, într-a veciniciei noapte, pururea adîncă,
Avem clipa, avem raza, care tot mai ține încă...

Limbajul acesta rafinat și plastic prin care meditația astronomică, experimentul cugetătorului care adună sub condei sinteze neașteptate, trecînd de la rînduieli cosmice la realitățile apăsătoare ale vieții, ale condiției de poet, a parcurs căi lungi, ascunse, obositoare de sublimare și înălțare a cuvintelor, a versurilor încercate în zeci de variante, pe care clasica ediție Perpessicius în 6 volume ni le pune la îndemînă pentru a cunoaște laboratorul maestrului artei noastre poetice. Fapte paradoxale și inovații inepuizabile apar în variante la fiecare pas ; succesiunea lor duce la poemul definitiv care înnobilează graiul românesc, ridicîndu-l pe treapta marilor creații literare ale lumii.

În poema *Crăiasa din povești*, variantele caută formula cea mai sugestivă pentru hiperbola ochilor ; de aceea urmează la rînd :

Ochii albaștri strălucesc ca
Picături de vecinicie

*

Iar în ochii ei albaștri
Vecinicia-i adunată

*

Iar în ochii ei albaștri
Toate basmele s-adună.

Simplificarea, aparentă adesea, merge în general către esența metaforică, hiperbolică, a imaginilor, în care structura limbajului popular poate condensa sonorități și virtuți plastice al căror secret nucleu îl știa numai poetul. Imensul material al variantelor s-a condensat astfel în cîteva zeci de poeme care ilustrează treapta supremă a graiului poetic, exprimînd cu intuiții geniale sensurile cele mai adînci ale vieții și gîndirii poetului ; căci, iată cum a modificat el finalul *Luceafărului* pentru

a-şi dezvălui mai exact o stare de conştiinţă adînc melancolică, dominată de credinţa în supravieţuirea operei sale :

Trăind în cercul vostru strîmt
Norocul (iubirea) vă petrece ;
Ci eu în lumea *mea mă* simt
E nemurirea rece...

Variantă încă insuficient şlefuită pentru a putea reda cît mai fidel *dramatica antiteză* dintre mediu şi poetul creator de artă ; de aceea, o reia, ca s-o definitiveze astfel :

Trăind în cercul *vostru* strîmt
Norocul *vă* petrece,
Ci eu în lumea *mea mă* simt
Nemuritor şi rece...

în care fiece cuvînt şi mai ales jocul pronumelor marchează antinomii ireductibile.

Eminescu rămîne astfel un deschizător de drumuri noi pentru cultura şi limba naţională. Aflat la răscrucea istorică a eforturilor noastre către civilizaţia modernă, Eminescu a descifrat cu subtilitate semnele înălţării noastre către arta majoră a timpurilor noi, a timpului fără moarte.

BIBLIOGRAFIE

M. Eminescu, *Poezii,* ediţia Perpessicius, 3 vol., cu variante, 1939—1943.
Tudor Vianu, *Poezia lui Eminescu,* 1930.
Tudor Vianu, *Studii de stilistică,* 1968.
G. Călinescu, *Opera lui M. Eminescu,* IV, 1936.
Tudor Arghezi, *Eminescu,* 1943.
D. Caracostea, *Creativitatea eminesciană,* 1943.
Perpessicius, *Eminesciana,* 1971.
L. Gâldi, *Stilul poetic al lui M. Eminescu,* 1964.
D. Murăraşu, *Comentarii eminesciene,* 1969.
Alain Guillermou, *La genèse intérieure des poésies d'Eminescu,* Paris, 1963.
Rosa Del Conte, *Eminescu o del assoluto,* 1962.
G. Tohăneanu, *Studii de stilistică eminesciană,* 1965.
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu,* 1964.
Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii române,* 1955 ; ed. II, 1963.
Gh. Bulgăr, *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare,* 1971.
Ion Dumitrescu, *Metafora mării în poezia lui Eminescu,* 1972.
I. Creţu, *M. Eminescu, biografie documentară,* 1968.

Al. Rosetti, I. Gheţie, *Limba şi stilul operei beletristice a lui M. Eminescu*, în „Studii de istoria limbii române literare". sec. XIX, vol. II, 1969, p. 307—351.
Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în perspective statistice*, în „Studii de filologie şi limbă literară", I, 1969, p. 62—90.
Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, 1971.
* * * *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacţia lui T. Vianu, redactori: Gh. Bulgăr, Ion Gheţie, Luiza Seche, Flora Şuteu, 1958; Premiul Academiei Române.
* * * *M. Eminescu, I. Creangă — Studii*, Universitatea Timişoara, Facultatea de filologie, 1965.

LIMBA OPEREI LUI ION CREANGĂ

Aşa după cum observa G. Călinescu, arta lui Creangă e înrudită îndeaproape cu arta lui Caragiale : prezentînd două medii diferite, eroii lor, „trăiesc din cuvînt",... „stilul nu e al scriitorilor, ci al eroilor", cheia reuşitei lor artistice e *autenticitatea.* O autenticitate a falsei culturi şi a semidoctismului la Caragiale şi o *autenticitate a lumii ţărăneşti la Ion Creangă.*

Două precizări sînt necesare în legătură cu Ion Creangă ; *caracterul popular,* de nuanţă rurală, al limbii eroilor săi şi rolul conştient, *intervenţia artistică deliberată* a artistului în redarea autenticităţii ţărăneşti. Aceste precizări sînt necesare, deoarece Creangă a fost clasificat pe nedrept uneori scriitor „regional". Este adevărat că I. Creangă utilizează în opera sa fonetisme moldoveneşti ca *dascalul, băiet,* pronumele (adjectivul) demonstrativ sub forma „scroambele *ieste*", pronumele nehotărît plural sub forma *„uniia"*, unele palatalizări ca : *chiuă, ghiavol* etc. Dar ceea ce trebuie subliniat de la început e faptul că scriitorul evită ceea ce este distonant fonetic, ca închiderea vocalelor sub forma *di, pri, spri,* fonetismele în : *ge, gi, şie, şi,* că selectează fonetismele moldoveneşti, care pot contribui la crearea unei atmosfere locale şi că *dozează* — cantitativ vorbind — aceste fonetisme.

Numai un scriitor care s-ar strădui să redea particularităţile fonetice locale în mod precumpănitor, deliberat, încercînd să-şi tragă din fonetism întreaga sevă a atmosferei locale (gen Victor Vlad Delamarina), poate fi numit un scriitor dialectal sau regional.

Aceeaşi observaţie este valabilă şi în cazul vocabularului lui Creangă. Studiind pe baze statistice componenţa vocabularului lui Creangă, Iorgu Iordan ajunge la concluzia că din 1 000 de cuvinte glosate în ediţia din 1949 a operelor alese, doar 300 sînt moldoveneşti „specifice" (în medie, un cuvînt-două pe pagină) : *neneacă, pomoştină* (podul casei), *a sărădui* (a împodobi sumanele cu înfloriturî), restul cuvintelor pînă la 1000 sînt fie comune tuturor graiurilor *(curechi, beteag),* fie cuvinte care aveau o mare circulaţie pe vremea cînd scria Creangă, ex : *carboavă, husăş, sorocovăţ* (nume de monezi), care datorită transformărilor politico-sociale au intrat în fondul pasiv al limbii. Deci nici sub aspectul vocabularului opera lui Creangă nu trebuie considerată ca avînd o componenţă predominant dialectală, regională,

ci populară, în sensul că majoritatea cuvintelor utilizate de autor pot fi întîlnite nu numai în vorbirea oamenilor din Moldova, ci și în regiunile limitrofe ale Transilvaniei de nord și chiar de centru. Vocabularul lui Creangă, pe măsura eroilor săi, e dictat de nevoia de autenticitate și sensul celor mai multe cuvinte, chiar specifice, se poate deduce din context. Dacă cititorul întîlnește în caracterizarea Smărăndiței expresia o „sgîrție de fată", își dă seama din context și din învelișul sonor al cuvîntului că Smărăndița era o fată neastîmpărată; dacă urmărește fuga lui Nică avînd în spate pe cei doi „hojmălăi", însuși cuvîntul îi sugerează ceva augmentativ care în imaginația copilului speriat lua proporții de namilă. Nu mai e nevoie să insistăm asupra unor termeni care sugerează o nuanță prin însăși originea lor onomatopeică; *a bodogăni, a boscorodi, a dondăni, a zbănțui* etc.

„Stilul lui Creangă este purtător al tuturor elementelor caracteristice oralității și limba vorbită este mai spontană, mai naturală și mai liberă decît cea scrisă, așadar mai bogată în cuvinte, formule și construcții expresive, produse ale afectului" (I. Iordan, *Stilistica limbii române,* 1944, p. 15). Din aceste trăsături fundamentale, subliniate de I. Iordan, decurg și altele secundare, dar nu mai puțin caracteristice: comunicarea orală are un caracter pronunțat dramatic, ea se bazează pe legătura permanentă între cel ce vorbește și cel ce recepteză. De aici, utilizarea frecventă a dialogului, a repetițiilor (care au rolul de a sublinia expunerea), a intonațiilor, a notării gesturilor, a exclamațiilor. O astfel de prezentare orală duce implicit la rapiditatea trecerilor de la o situație la alta, la o economie a mijloacelor lingvistice.

Creangă scrie ca și cum ar avea în fața sa un auditoriu, scrie așa cum ar povesti la o șezătoare. Dintre principalele elemente caracteristice ale oralității lui Creangă, notăm:

1. Intervenția autorului în cursul narațiunii. Procedeul e caracteristic basmelor și povestirilor populare. El creează o mai mare intimitate între povestitor și auditor (cititor), ex.: „...auzîi că Nică Oșlobanu s-a dus să învețe la școala de catiheți din Fălticeni, vorbă să fie".

Intervenția autorului e dictată și de economia în organizarea expunerii, de posibilitatea de a trece de la un episod la altul, fără a da impresia unei curmări bruște a filmului povestirii. Ex.: „Și să nu-mi uit cuvîntul"... sau „În sfîrșit să nu-mi uit vorba, toată noaptea cea dinainte de plecare"... etc.

2. Pe aceeași linie s-ar mai putea cita utilizarea întrebărilor adresate auditoriului imaginar, utilizarea imprecațiilor dintre care multe savuroase, introducerea a numeroase texte versificate în decursul povestirii (ex.: „Lumea asta e pe dos / Toate merg cu capu-n jos"), utilizarea repetițiilor, pentru a sublinia durata acțiunii etc. Nu insistăm aici asupra acestor procedee, ele fiind bine cunoscute din analiza operelor cronicarilor moldoveni și în special a lui Neculce. (De altfel unele procedee își vor găsi exemplificarea în capitolul ce urmează).

Vom insista asupra unor procedee menite a demonstra „caracterul lucrat" al stilului lui Creangă.

Efecte deosebite obține Creangă din utilizarea *epitetului antitetic*, extras din sfera bisericească și utilizat într-un context cotidian, obișnuit. Ex.: „Nică e *slăvit de leneș*". Pe aceeași linie se situează și epitetele utilizate în redarea pedepsirii de către preot a școlarilor care prinseseră muște și bondari în ceaslovae. Ex.: „Preotul a început... a ne mîngîia cu sf. Ierarh Neculai pentru durerile *cuvioaselor* muște și a *cuvioșilor* bondari, care din pricina noastră au pătimit". *Epitete realizate din expresii idiomatice:* „Vasile era cărpănos și-un *pui de zgîrie brînză*".

Comparațiile abundă în opera lui Creangă, ca de altfel în vorbirea populară. Scriitorul reușește să iasă din stereotipie prin comparații, ca: *„Și eu eram vesel ca vremea cea bună și știurlubatic și copilăros ca vîntul în tulburarea sa"* (*Amintiri*, p. 15). Cele mai multe comparații sînt de nuanță populară. Ex.: „Fetelor de împărat le era drag presupusul lor verișor, spînul, *„ca sarea în ochi"* sau „avea în frunte un ochiu mare *cît o sită*"...

Metaforele sînt mai rare în operele care oglindesc caracterul vorbit al limbii. Ele nu lipsesc însă. Iată cîteva: 1) Nerăbdarea lui Nică, așteptarea lui înfrigurată este redată în modul cel mai plastic. În locul banalului „ardeam de nerăbdare" Creangă, artistul, recurge la expresia *„și-mi crăpa măseaua în gură cînd vedeam că nu mai vine"* (*Amintiri*) sau: 2) „Se vede că acesta-i vestitul Pasări-Lăți-Lungilă... *brîul pămîntului*, scara ceriului". 3) „Căprioarele cu sprincene scăpate din mînăstire" (călugărițele). 4) „Iar deasupra Condrenilor pe vîrful unui deal nalt și plin de tihărăi se află vestita cetate a Neamțului, *îngrădită cu pustiu* și acoperită cu fulger".

Tot la capitolul realizărilor expresive trebuie incluse expresiile idiomatice, proverbele, zicalele, dintre care multe pot fi considerate drept comparații sau metafore:

„Așa-i că s-a deochiat vremea, zise unul dintre plăieși oftînd. Mă miram și eu să fi mîncat lupul iarna așa de-n pripă"; „Iordache avea darul suptului" (beția).

Proverbe și zicale utilizate în special cu caracter concluziv, pentru a caracteriza o situație:

— Vorba ceea „lucrul rău nu piere, cu una cu două".

— „Vorba ceea „decît codaș la oraș mai bine-n satul tău fruntaș". „Iaz de-ar fi, că broaște sînt destule". „Vorba aceea: „Arde focu-n paie ude", „De plăcinte rîde gura, de vărzare și mai tare" etc.

De notat că cele mai multe din expresiile idiomatice, proverbele și zicalele utilizate de Creangă, sînt introduse prin „Vorba ceea", iar unele sînt versificate.

Creangă utilizează și *cimilliturile* în opera sa. Bunăoară, pe vremea cînd holera secera în Humulești, Nică se amuza întîmpinînd morții ce se perindau prin fața casei spre cimitir cu cimilituri ca:

„Chițigaie, gaie, ce ai în țigaie? Papa puilor duc în valea socilor" sau, ironizînd cîștigul popilor... „Nici pentru mine, nici pentru tine, ci

pentru budihacea de la groapă, să-i dai vacă de vacă şi doi boi să tacă" (A., p. 27).

Cimilliturile rostite peste pîrleaz, în asemenea situaţii, subliniază sburdălnicia neştiutoare a copilăriei, care caută prilej de amuzament, uneori chiar în situaţii dramatice, ca acelea cauzate de holeră şi moarte.

Creangă obţine realizări expresive prin îmbinări neaşteptate de cuvinte. Iată cîteva cu valoare de locuţiuni verbale :

„Dimineaţa pînă îl scoli *îţi stupeşti sufletul*". „Şi Smărăndiţa *începe-a mă fura cu ochiul*" ; „Luîndu-şi *rămas bun de la călcîie*" — fugind.

Frecvente şi caracteristice pentru modalitatea expresiei artistice la Creangă, sînt interjecţiile (cele mai multe onomatopeice) cu valoare verbală, eliptică. Ex. : Popa Oşlobanu e acuzat că nu respectă tipicul. El se revoltă împotriva călugărilor ce vin să-l ancheteze „şi svîrr cu pravila cea mare după călugăr". Scriitorul nu numai că schimbă funcţia morfologică a cuvîntului, dar realizează şi un ritm mai accelerat al acţiunii.

Alte exemple : „*Tiva* la mama acasă" ; „Pupăza *zbîrr* pe-o dugheană..." ! Sau „fac *ţuşti* din baltă şi o ieu la sănătoasa". Mai citäm interjecţiile *prr, huştiuluc* etc. Prin repetarea lor, aceste interjecţii nu exprimă numai mirarea, ci contribuie şi la relieful povestirii, indicînd o pauză, o ridicare a tonului, repetarea acţiunii. Ex. : „Şi odată mi ţ-o înşfacă el, unul de-o mînă şi altul de cealaltă şi *hai, hai ! hai, hai !* în zori de ziuă ajung la palat". Repetarea interjecţiei exprimă aici efortul deosebit al drumeţilor.

Interjecţiile au uneori şi valoare adverbială : — „Şi odată pornesc ei *teleap, teleap, teleap" (Harap-Alb).*

Arta lui Creangă se reliefează şi în *potenţarea expresiei prin intermediul diminutivelor.* După ce întreaga cînepă e culcată la pămînt, scriitorul continuă : „Şi după ce facem noi *trebuşoara* asta...". În mod obişnuit, diminutivul „buzişoare" — de la buză —, înseamnă ceva neobişnuit de mic. Cînd este vorba însă de Gerilă, un uriaş, efectul e, prin contrast, augmentativ... şi umoristic. Ex. : ... „pozne făcea Gerilă cu *buzişoarele* sale încît s-a îngrozit şi împăratul Roş".

Tot în sens augmentativ, fără a avea însă un rol ironic, apare diminutivarea nesufixată în expresia de tip popular : „Era un pui de ger"... adică un ger foarte mare.

— Un procedeu obişnuit, la toţi scriitorii, în opera cărora predomină caracterul oral, este repetiţia. Am reliefat rolul repetiţiei pentru a sublinia durata la interjecţii. Observaţia este valabilă şi pentru verbe. Pentru a sublinia durata unei acţiuni apăsătoare — procitania, Creangă recurge la repetarea verbului : „Şi Nică începe să m-*asculte* şi m-*ascultă el şi* m-*ascultă*..."

— Scriitorul redă repetarea unei acţiuni şi realizează totodată o scurtare a povestirii prin repetarea adverbului „fuga". De exemplu, în episodul cu cînepa : „Şi eu *fuga* şi ea *fuga*, şi eu *fuga* şi ea *fuga*, pînă ce dăm cînepa toată palancă"... *(Amintiri,* p. 72).

— Creangă posedă arta dialogului, a replicilor, care reproduc spontaneitatea şi experienţa unei culturi umaniste orale.

Dialogul e şi un mijloc de portretizare morală a personajelor. Ex. : discuţia dintre părinţii lui Creangă şi apoi cu bunicul în legătură cu trimiterea lui la şcoală ; conversaţia dintre copiii ce merg la urat ; discuţia dintre dascăl şi ţăranul ce vinde-un car de lemne. Ca şi Caragiale, Creangă posedă arta dialogului — evident la nivelul eroilor săi.

— Portretizările propriu-zise sînt scurte, realizate în economia caracteristică scriitorilor care-şi bazează fondul operei pe naraţiune şi acţiune vie. Ele există totuşi. Nu sînt realizate însă după tipul livresc (ca ecou al lecturilor), ci după tipul popular, scurt, surprinzînd caracteristicile esenţiale. Portretizarea nu constituie însă partea rezistentă a operei lui Creangă.

Sintaxa reflectă, de asemenea, caracterul popular al operei lui Creangă. În opera lui Creangă predomină coordonarea, expresie a reproducerii limbii vorbite, caracterizată prin frecventa utilizare a conjuncţiei „şi" precum şi a unor adverbe utilizate cu valoare conjuncţională ca : *apoi, atunci, iaca.*

— Subordonarea este realizată în mod foarte variat. O modalitate este aceea paratactică, fără nici un element de legătură. Subordonatele juxtapuse cer o artă a lecturii, a pauzei şi intonării pentru a le determina sensul logic care poate fi condiţional, cauzal etc. Exemplu de cauzală : „Eu să nu fi ştiut a ceti de mult aş fi înnebunit, *cîte am pe capul meu*".

— Într-o operă cu caracter narativ este firesc să domine temporalele. Acestea sînt introduse prin *cînd, cum.* Ex. : „*Cînd* venea tata noaptea de la pădure din Dumesnicu, îngheţat de frig..." ; „*Cînd* mama nu mai putea de obosită..." ; „*Cum* vede pe fată...".

— Caracteristică este folosirea conjuncţiei *de* cu sens consecutiv sau final. Ex. : „Şi unde nu-ncep a fugi *de*-mi scăpărau picioarele" ; „...Şi plîngea ca o mireasă de *sărea* cămeşa de pe dînsa".

— Utilizarea pe scară largă a locuţiunii *„şi unde nu"*, care introduce de obicei întîmplări deosebite ce survin în viaţa eroilor şi exprimă mirarea, o acţiune neprevăzută, sau durata. Un exemplu de mirare, de surpriză, îl oferă episodul următor : copiii ce se află în gazdă la Irinuca se joacă şi fără voia lor urnesc o stîncă. Mirarea este exprimată astfel : *„Şi unde nu* porneşte stînca la vale, săltînd tot mai sus, de un stat de om şi trece prin gardul şi prin tinda Irinucăi..."

De notat că „unde nu" nu are un sens negativ şi ea trebuie intonată ca o exclamaţie. Prin ea se introduc verbe ca : *a începe, a porni, a se pomeni, a se trezi.*

Caracteristice pentru construcţia frazelor la Creangă sînt locuţiunile *cînd colo, numai iaca,* care servesc, de asemenea, la realizarea surprizei. Ex. : „Şi cînd să treacă fiuă-său pe acolo, *numai iacă* la capătul podului îl întîmpină un urs mormăind" *(Harap-Alb).* Sau „şi *numai iaca* îl vede venind repede". Sau : „*Cînd colo* ce să vezi". Asemenea

locuțiuni creează și o anumită familiaritate, participarea cititorului la evenimentele narate.

Topica lui Creangă are un raport strîns cu intențiile stilistice, cu intonația. Ex.: „Acum degrabă să te duci cum știi și să-mi aduci sălăți de acestea din grădina ursului". Antepunerea lui *degrabă* reliefează graba spînului și contribuie la accentuarea adevărată a frazei, la intonație.

CONCLUZII

1. Opera lui Creangă își trage seva din limba populară, dar scriitorul nu este un simplu culegător, un cvasi-folclorist, ci un artist.

Oricine recunoaște într-o operă muzicală realizată pe teme folclorice, limbajul muzical popular. Dar cine ar putea susține, fără teamă de ridicol, că *Rapsodia română* de Enescu, bunăoară, nu este în același timp o realizare a poporului român, dar și a autorului? Motivele sînt populare, dar orchestrația, organizarea melodică, sînt originale.

În același fel, credem noi, trebuie privită și opera lui Creangă. Arta lui constă în prezentarea artistică a unui material lingvistic popular care conține frumuseți fragmentare, independente, dar, prin intervenția meșterului, fragmentele contribuie la construirea unui edificiu artistic unitar, de esență populară.

2. Creangă știe să aleagă cuvîntul expresiv, onomatopeic care să conțină în învelișul său sonor sugerarea unei calități, a unei stări sufletești etc.

3. Autorul obține efecte deosebite și din schimbarea funcției morfologice a cuvintelor (interjecția-verb; interjecția-adverb etc.).

4. La fel ca toți artiștii cuvîntului, Creangă realizează valori stilistice din îmbinarea neașteptată a cuvintelor, din crearea unor epitete antitetice, prin realizarea unor diminutive augmentative, prin comparații ieșite din stereotipie, prin utilizarea cu artă a marii culturi umaniste orale a poporului nostru, concretizată în proverbe, zicători etc.

5. Arta lui Creangă este eminamente orală și „dialogică". La fel ca și la Caragiale, felul de a vorbi al eroilor este unicul mijloc artistic posibil. Transformată în alte vocabule „mai literare", fraza lui Creangă ar deveni ucigătoare pentru personajele create. Eroii săi, ca și ai lui Caragiale, trăiesc, așa cum spunea G. Călinescu „prin cuvînt".

6. Există în opera lui Creangă și pagini sau pasaje mai puțin realizate. Ele apar atunci cînd autorul își părăsește personajele și trece la considerații afectivo-didactice de om cult. Ex.: „Așa era mama în vremea copilăriei mele, plină de minunății, pe cît mi-aduc aminte; și-mi aduc bine aminte, căci brațele ei m-au legănat cînd îi sugeam țîța cea dulce și mă alintam la sînu-i gîngurind și uitîndu-mă în ochii ei cu drag".

7. Creangă a scris despre popor (cel de la țară), dar și pentru oamenii cultivați care cunosc meșteșugul cuvîntului. Dovada o face M. Sadoveanu, care dînd operele lui Creangă unor țărani a constatat că *citită* (de săteni) opera lui Creangă nu i-a captivat. A fost nevoie atunci de neasemuita sa artă a lecturii pentru ca opera lui Creangă să fie gustată într-adevăr de țărani.

8. Experiența literară a lui Creangă e cu atît mai impresionantă cu cît a reușit să dea o viață nouă (în afara *Amintirilor*) unor basme

și povestiri, care în general nu aduc nimic nou ca subiect. În basme, după cum se știe, doar cîteva împrejurări apar schimbate față de basmele care circulă oral sau scris. Unor subiecte în sine lipsite de noutate, Creangă a reușit să le dea viață, să pară izvorîte odată cu el din Humulești.

Plecat din Humulești să agonisească știința de carte necesară pentru preoție, I. Creangă se va reîntoarce cu gîndul în serile libere de mai tîrziu tot la lumea din care a plecat, va rămîne „boțul de humă din Humulești", reînviind lumea copilăriei, a adolescenței, a basmelor populare într-o autentică limbă populară, de nuanță rurală. După o călătorie prin lumea „spînilor" și a oamenilor de tot felul din viață, humulesteanul va reveni la ai săi prezentîndu-i și prezentîndu-se într-o limbă care are toate elementele caracteristice locale, dar care sună totuși altfel, vocabulele sînt organizate altfel : se simte aici intervenția artistului de geniu.

BIBLIOGRAFIE

Ion Creangă, *Opere*, ed. G. Călinescu, București, E.S.P.L.A., 1949.

Jean Boutière, *La vie et l'oeuvre de I. Creangă*, Paris, 1930.

G. Călinescu, *Ion Creangă*, București, E.P.L., 1964, p. 293 și urm., 348 și urm. *(Creangă, „Scriitor poporal", Jovalitatea lui Creangă).*

Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, I, București, E.P.L., 1966, p. 150—161.

V. Streinu, *Ion Creangă*, în *Clasicii noștri*, I, București, 1943.

* * * *Omagiu lui Creangă*, în *Steaua*, XVI (1965), nr. 1 (180), p. 3—42.

Gr. Scorpan, *Ion Creangă, Fonetismul dialectal*, în *Revista critică*, XI (1931), nr. 2—3, p. 105—120.

Gr. Scorpan, *Limba lui Creangă*, în *B. Ph.*, I., (1934), p. 103—110.

Al. Graur, *Limba lui Creangă*, în *Cuv. liber*, II, (1935), nr. 15, 16.

Gr. Scorpan, *Limba lui Creangă, Răspuns d-lui Graur*, în *B. Ph.*, II, (1935), p. 213—221.

Paul Papadopol, *Expresii pitorești în opera lui Creangă*, în *Pr. lit.*, III., (1936), p. 160—163.

P. Grimm, *„Glosarul lui Creangă"*, în *Dacoromania*, X, (1940), p. 330—334.

Al. Piru, *Arta lui Creangă*, în *V. r.*, IX, (1956), nr. 8, p. 181—188.

Gh. Bulgăr, *Un dicționar al limbii lui Creangă*, în *L. R.*, VIII., (1959), nr. 1, p. 97—98.

Ștefania Pop-Lelescu, *Considerații asupra lexicului expresiilor idiomatice din Amintirile lui Ion Creangă*, în *St. U. B.-B.*, 1960, p. 109—115.

Ion Coteanu, *Caracterele generale ale limbajului popular*, în *L. R.*, 1962, nr. 3.

Șt. Munteanu, *Valorificarea artistică a limbii populare în opera lui Ion Creangă*, în *Orizont*, XV, (1964), nr. 12, p. 17—24.

Ștefan Munteanu, *Expresia artistică a limbii populare în opera lui Ion Creangă*, în *Eminescu — I. Creangă*, Timișoara, 1965, p. 263—279.

G. I. Tohăneanu, *Considerații cu privire la stilul artistic al lui Ion Creangă*, în *L. r.*, 1965, nr. 4 și 5, (p. 453—466, 565—582) și *Stilul artistic al lui Ion Creangă*, București, 1968.

Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, 2, 1969, p. 352—399.

Lidia Sfîrlea, *Considerații cu privire la ritmul prozei literare românești*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, Ed Ac. R.S.R., 1969, p. 117—119.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Ion Creangă*, București, 1965.

LIMBA SCRIERILOR LUI I. L. CARAGIALE

Observator atent al dezvoltării capitalismului, alături de unele puternice vestigii feudale în țara noastră, de după 1860, a ridicării unor pături noi sociale, a împrumutului de „forme" din Occident fără spirit critic, Caragiale, contemporan cu Eminescu, dă în linii mari o interpretare grotească realităților din vremea sa.

Concepția despre limbă literară și stil

În concepția lui Caragiale a crea însemnează „a apuca din haos elemente brute, a le topi împreună și a le turna într-o formă care să îmbrace o viață ce se diferențiază într-un chip absolut hotărît de tot ce nu este ea; aceasta este puterea naturii și a artistului". Întrebarea supremă pe care trebuie să și-o pună artistul este dacă opera „viează", dacă sunetele, cuvintele, liniile, formele specifice pe care le îmbracă opera de artă deșteaptă „un înțeles". Artiștii fac greșeala de a se întreba mereu dacă opera lor va rămîne și cît timp va rămîne. Mult mai firesc ar fi să se întrebe „opera aceasta viează?". Căci, interesează după el, „viața nu durata vieții"... „Insecta e vie iar piramida nu". O operă de artă în care pulsează viața trebuie să fie izvorîtă din viață, să se supună legilor vieții. „Precum dar viața nu poate în natură să îmbrace decît o structură de dimensiuni, de proporții și relații de economie intimă, supuse imperiului necesității, asemenea intenția artistică, pentru existența și menținerea ei proprie, trebuie să îmbrace o formă de expresie, o structură materială cu dimensiuni proprii, proporții și relații de economie intimă, absolut necesare". (I. L. Caragiale, *Despre literatură*, E.S.P.L.A, 1956, p, 82.)

Potrivit acestei concepții, axată pe structurarea unică a vieții în opera de artă în raport cu intențiunea, diferențierile din tratatele de retorică despre „stil..., clar..., concis..., sublim..., patetic" etc., sînt neavenite. În fond există un singur stil, unicul veșmînt cerut de intențiune: „stilul potrivit".

În teatru, în literatură, în artele plastice, problema poate fi redusă la formula populară „te prinde, nu te prinde". Dincolo de această formulă strădaniile sînt zadarnice ; dacă artistul n-a găsit modalitatea cu care *să comunice* (viața) și *să se comunice* (pe sine, prin ceea ce are specific, prin ceea ce îl „prinde") imaginea artistică cade în gol, intenționea s-a transformat în „monstru neviabil".

Situînd artistul pe același plan cu natura, acordîndu-i asemenea naturii privilegiul de „a apuca din haos elemente brute" și de a le organiza după criteriile specifice artei în scopul de a realiza viața, Caragiale îi atribuie implicit și marea răspundere a căutării cuvîntului impus cu necesitate, a stilului potrivit, a veșmîntului unic. În ce sens s-a realizat această căutare ne precizează însuși autorul : „Nu de dragul cuvintelor am căutat să născocesc o povestire. Eu de hatîrul povestirii caut într-adins cuvintele". (Prefața lui Paul Zarifopol la I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I, București, 1930, p. XXIX).

O magistrală ilustrare a concepției despre arta literară și a ceea ce înțelege Caragiale prin stilul potrivit, ni-l oferă autoparodia nuvelei „O făclie de Paște", publicată sub titlul : „Noaptea învierii". În nota explicativă a parodiei, Caragiale ridiculizează pe cei ce cred că toate artele și meseriile necesită o pregătire temeinică, afară de literatură : „Literatura — scrie cu indignare reținută, sub masca ironiei, autorul — este o artă care nu trebuie învățată ; cine știe cum din litere se fac silabe și din acestea cuvinte, este destul de preparat pentru a face literatură.

Deosebirea acestei nobile arte de celelalte se poate compara cu privilegiul de odinioară al claselor aristocratice ; cînd intra copilul nobil în armată, intra dintr-o dată cu un grad înalt ; nu-i trebuia ca să ajungă polcovnic (colonel n.n.), nici vechime, nici practică, numele lui era deajuns pentru înaintare.

Așa e în literatură : ai învățat alfabetul, poți fi literat. Altfel nici nu s-ar putea explica progresul și bogăția de producere a acestei nobile arte la noi.

Întrebați pe un muzicant, pe un pictor, pe orice alt artist, om matur, în cîtă vreme ai învățat arta dumitale ? Are să-ți răspundă, dacă e adevărat artist, aproape invariabil : în foarte mult timp, vreo douăzeci de ani și tot nu o știu bine. Dar ia întreabă și pe un june literat, în cît timp și-a învățat arta, are să-ți spună : «Domnule, literatura nu se învață ; talentul este suficient ; am talent, prin urmare am tot ce-mi trebuie ca să fiu literat desăvîrșit..." *(Nuvele și povestiri*, ed. V, Ed. Cartea românească, 1937, p. 233).

De unde concluzia sarcastică, după cîteva pasaje :

„Știi să scrii ? Ești literat."

„Știi să citești ? Ești critic".

Această notă explicativă e urmată de o demonstrație practică prin autoparodia nuvelei „O făclie de Paște" sub titlul „Noaptea învierii".

Demonstrația practică, unică de altfel în literatura noastră — scoate în relief următoarele contraste : *O făclie de Paște* e o operă de adîncime tematică, o nuvelă psihologică, realizată conform concepției lui Caragiale despre limbă, literatură și stil : fiecare cuvînt e rezultatul unei atente căutări și al unei așezări meticuloase în frază. Stilul e de o clasică sobrietate. Comparați această nuvelă clasică cu „Noaptea învierii".

„Este în ajunul învierii. Natura, ca o mireasă *răpită*, care a dormit *vrajită* în lanțurile de gheață ale unui crud uriaș *răpitor* se deșteaptă fericită, grațioasă, mîndră, la mîngîierile dulci, duioase, molcome, ale tînărului și fierbintelui său mire, care o căuta de mult, care a regăsit-o în sfîrșit și care vine să dezlege vraja de gheață cu farmecul unei sărutări de foc" *(op. cit.* p. 234). Iată o colecție de comparații, epitete, metafore, o colecție de banalități care contrastează vizibil cu sobrietatea nuvelei clasice.

În „Noaptea învierii", Leiba devine „prototipul rasei sale" și nu un om scuturat de friguri, un prilej de răbufniri rasiste și confesionale. Totul e schematic și diluat. O adevărată demonstrație a reversului negativ a literaturii, care constă în :

1. Abordarea unui subiect de pe o poziție ideologică retrogradă ;
2. Tratarea lui schematică ;
3. Beția de cuvinte, stilul ziaristic.

La sfîrșitul acestei demonstrații întîlnim și concluzia autorului tot sub formă de notă : „Nu voi putea fi acuzat de plagiat, căci *mai la urmă subiectul nu-i atît de important în artă cît este* de importantă tratarea. Vedeți, de exemplu, în pictură sau în sculptură de cîte ori nu s-a tratat același subiect, fie profan, fie sacru, de diferiți artiști și n-a mai făcut nimenea gură"... „În fine, orșice puteți zice de nuvela mea, un lucru rămîne de netăgăduit : ce stil ! ce limbă ! ce limbă românească ! Ei ? Apoi dacă e limba frumoasă, ce mai poftiți ?"

Această mostră negativă de stil demonstrează :

1. Importanța deosebită pe care o acorda scriitorul „tratării", deci compoziției și stilului ;

2. Ura scriitorului împotriva improvizațiilor scriitoricești, a stilului umflat, ziaristic, plin de epitete, exclamații.

Fiind vorba de o lucrare publicată în 1907, cu 5 ani înaintea morții sale, demonstrația are valoarea unui document de maturitate, e rodul unei experiențe scriitoricești de o viață și un avertisment dat celor care cred că scrisul e o treabă ușoară, o chestiune de inspirație momentană, „de talent", nesusținut de o serioasă pregătire.

Iată, deci, în linii mari, concepția lui Caragiale despre limba literară : construcția literară necesită o îndelungată căutare a mijloacelor de expresie. Acestea, odată găsite pe măsura ideii și intențiunii, duc la un singur stil : stilul potrivit.

În virtutea acestui principiu, Caragiale va lua atitudine împotriva acelor care „opăresc limba cu cerneală de tipar", a stricătorilor de limbă contemporani : galomani, latinomani şi împotriva exceselor de idilism şi a exceselor de neologisme practicate, de dragul sonorităţii, de simboliştii.

Limba operelor lui I. L. Caragiale

În procesul atent al zugrăvirii realităţii, Caragiale face apel la arhaisme, la expresii populare, la regionalisme (munteneşti, moldoveneşti, ardeleneşti), la neologisme, adaptate sau neadaptate la spiritul limbii, la elemente de jargon, la termeni profesionali specifici etc., pe scurt la cele mai variate mijloace lingvistice.

Arhaismele propriu-zise sînt puţine. Ele apar, cum este şi firesc, în decursul descrierii unor scene, a evocării trecutului.

Aceeaşi nevoie de culoare, de evocare a trecutului, îl face pe autor să recurgă la o serie de turcisme şi grecisme. Turcismele şi grecismele apar în special în prezentarea figurilor de negustori, aventurieri, în legătură cu viaţa administrativă a ţării din timpul fanarioţilor. Exemple de *turcisme : agie* = poliţie, *peşcheş* = plocon, *salepgiu* = vînzător de salep (o băutură dulce), *toptangiu* = negustor cu ridicata, *ziafet* = petrecere, *chiolhan* = *chef*, *alişveriş* = *vînzare, negoţ, afacere.* Ex. *grecisme : apilpisit* = desperat, *palicar* = soldat, aventurier, *politie* = oraş, *taxid* = călătorie pe care o făceau negustorii în străinătate pentru procurarea mărfurilor, *filotim* = darnic.

Turcismele şi grecismele au fost înlocuite treptat în literatura română de elementele romanice, în special franceze. Ele caracterizează faza mai veche a limbii. Cele mai rezistente s-au dovedit a fi cele ce exprimă nuanţe comice speciale (ca *simandicos, sclifoseală, tabiet).*

Elemente regionale. Muntenismele

În prima parte a activităţii sale — ca de altfel şi a altor scriitori — opera lui Caragiale prezintă mai multe elemente caracteristice ale regiunii de baştină (munteneşti), în fonetică, lexic, morfologie, sintaxă. Faptul este explicabil, atît prin originea munteană a scriitorului, cît şi prin predominarea unor personaje din Muntenia, care trebuiau prezentate în limba lor veridică.

De notat că scriitorul întrebuinţează muntenisme nu numai în opera sa, ci şi în scrisorile sale în perioada începuturilor. Pe măsura trecerii anilor, muntenismele vor fi abandonate în favoarea limbii literare.

Iată cîteva muntenisme caracteristice :

Fonetică

— *Iotacizarea* verbelor la indicativ prezent persoana I singular și conjunctiv prezent la persoana I, III singular și III plural. Ex. : prezent *auz, consimț, mă pretinz, mă văz, văz,* conjunctiv *să răspunză, să paţă, să închiză, să mă raz.* (După Th. Hristea, există 52 de verbe cu forme iotacizate în opera lui I. L. Caragiale. Vezi *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale* în *Contribuţii,* vol. II, 1958.)

De notat că iotacizarea nu caracterizează numai perioada de tinereţe a autorului și că o găsim atît în operele dramatice cît și în cele în proză. De cele mai multe ori, iotacizarea redă felul de a vorbi al personajelor și are un caracter stilistic.

— Prepoziţiile *după, din, prin,* apar (mai ales în proza lui Caragiale) sub forma muntenească *dupe, dîn, pîn.*

Morfologie

— Utilizarea pronumelui demonstrativ cu scop stilistic. Ex. : „Un *ăla,* un prăpădit de amploaiat" (disprețuitor). Sau : „Dar nevastă-mea nu-i *d-alea*" (nu-i femeie stricată).

— Utilizarea articolului adjectival sub forma muntеană : *ăl* mai dăștept, *ăi* mai cu coarne etc.

— Utilizarea perfectului simplu sub forma reduplicată, *dedei, dedesem, stetei, stețesem.*

— Utilizarea verbului *a vrea* (a voi) la prezent I singular, cu scopul de a produce un efect comic sub forma „voi". „Nu *voi* să mă compromet**ez**".

— Perfectul compus sub forma : *am fostără, ne-am dusără, au tăbărîtără pe noi* (cu scopul de a sublinia lipsa de cultură a personajelor).

Sintaxa

— Pentru a sublinia incultura personajelor, Caragiale folosește adeseori dezacordul. Ex. : „*A ostenit caii*".

Așadar, muntenismele 1) redau nu numai felul de a vorbi al personajelor, dar și al autorului (în perioada de tinereţe) ; 2) sub aspect fonetic, morfologic și sintactic, muntenismele au de cele mai multe ori un rol stilistic de localizare sau de individualizare (caracterizînd stadiul cultural al personajelor).

Cu totul altfel se prezintă situaţia elementelor moldovenești și ardelenești — din opera scriitorului. Moldovenisme ca *magariule, s-a pitrecut, demisia me, di aeste, gios, fimee,* sînt întrebuinţate întotdeauna cu rol stilistic. Ele sînt cu atît mai comice cu cît sînt alăturate unor franţuzisme pronunţate moldovenește ca : *monșăr,* unor nume românești franţuzite ca „*Madame Athenais, Gregorașcko,* născută Perjoiu".

Contextul, în care se îmbină fonetisme moldovenești cu expresii franțuzești, subliniază îmbinarea nuanței provinciale cu snobismul, incultura și superficialitatea personajelor. Exemplu:

— „Domnule Turturel, uită-te la mine. Te opresc, magariule, să faci de mauvaises plaisanteries pi conta doamnei Gregoraşko, soția mé!"

Prin introducerea elementelor caracteristice ale graiului din nordul și nor-vestul Ardealului, Caragiale combate: 1) regionalismele introduse în școală (care era instituția cea mai indicată să respecte și să propage normele limbii literare), 2) influența latinistă, 3) influența germano-maghiară.

Caragiale notează cu o preciziune de lingvist principalele fenomene dialectale ca: palatalizarea consoanelor *d, t+e, i=d', t'*; pronunția ca în Crișana a consoanei *g+e, i=j* (fuje); influența germană în pronunție (descrescțendo); aplicarea legii fonetice a metafoniei vocalelor *é, ó,* urmate în silaba cealaltă de, *e, a, ă* și care a dus la *ea, oa.* Ex.: *comeată* (conform preceptelor pumniste).

Cea mai puternică și totodată caracteristică influență ce se exercită asupra limbii române e, în timpul lui Caragiale, influența franceză. Ea nu privea acum exclusiv clasele înalte, boierimea, ca pe vremea lui C. Facca și Alecsandri, ci se extindea și asupra noilor categorii sociale burgheze și chiar asupra funcționarilor mărunți și meseriașilor de la orașe. Franțuzismele apar pe scară largă în opera lui Caragiale, fie sub forme ca: *depandă, nu mă ambeta, suspandați ședința,* adică neadaptate fonetic (ceea ce după I. Iordan însemnează că erau de curînd introduse în limbă), fie sub formă adaptată fonetic, dar cu sens deformat, fie, în sfîrșit, în sensul și forma lor corectă.

Cînd autorul vrea să sublinieze repulsia, disprețul său față de un personaj, recurge de obicei la neologisme. Personajele care-i inspiră autorului simpatie sînt prezentate de obicei în termeni populari. În schimb, dubletul neologistic apare în operele cu conținut comic sau în articolele politice. În sinonimia carageliană dubletele se prezintă astfel:

— *Femeie, nevastă,* care sînt termeni populari, sînt întrebuințați de autor în sensul lor obișnuit. În schimb, neologismele *damă, madam,* au de obicei un sens peiorativ.

În aceeași situație apar de obicei și dubletele *dragoste—amor; prieten — amic; a ierta — a pardona* etc. Neologismul are de obicei un rol depreciativ (cf. Toma Măruță, în *Limbă și literatură,* IV, 1960, p. 93 și urm.). Explicația este următoarea: neologismul era în mare cinste la cei avuți sau în curs de parvenire, eroi pe care autorul îi prezintă nu numai cu moravurile, dar și cu limbajul lor. Or, ei, atenți la tot ce vine din străinătate, caută să îngurgiteze cît mai mult din beneficiile materiale și formale ale „civilizației" importate.

Unele personaje întrebuințează neologismele corect, ca Tipătescu, altele în sens deformat. Caragiale obține mari efecte comice prin încorporarea unui neologism într-o locuțiune sau expresie consacrată.

Ex. : *a trata cu refuz, n-o mai maltrata, domnule, cu o vorbă bună, m-a insultat cu palme, musiu Rică şi Ziţa compătimesc împreună, durerea devine de la măsea;* Porţia... *contractase pentru el o pasiune nebună..., de cînd trata amor...;* Nae, pe care l-am *iubit,* pe care *l-am adorat pentru eternitate...* Uneori sensul e total schimbat, „tocmai d-ta să te pronunţi cu aşa *iluzii* contra mea?" (Vezi, I. Iordan, *op. citată).*

Efecte deosebite scoate Caragiale prin deformările fonetice şi etimologiile populare, fonetisme care apar în limbajul tuturor personajelor, de pe o treaptă inferioară de cultură : funcţionari, meseriaşi, mahalagii. Ex. : *itindenţă, catindat, bulivar, vizaveaua, catindez, musiu, ostromentele, vitrion, nu voi să mă compromet, rămîi singură şi ambetată* (deformări), *antipriză* (antepriză), *intrigatoriu, gradirop,* (etimologii populare).

Sufixele în-*ţiune,* ataşate la neologisme, marchează pretenţia spre cultură. Ex. : *democraţiune, opoziţiune, constituţiune.* Aceste forme apar de obicei în limbajul lui Rică şi al personajelor trecute prin şcoală. Dar şi Leonida defineşte republica „garanţiunea tuturor drepturilor", iar Ipingescu îl somează pe Rică în numele „constituţiunii".

Trecerea de la pronumele personal de persoana a II-a singular (tu) la pronume de persoana a II-a plural (voi) ilustrează confuzia din mintea personajelor. Iată un exemplu, citat de Iorgu Iordan : „Cocoană, eşti o madamă venerabilă, profit de ocaziune spre a vă ruga să primiţi..." (Rică).

Noi am identificat asemenea construcţii şi în presa vremii. Ex: „Absoluta necesitate în care mă găsesc mă consiliază *să-ţi adresez* o epistolă domniei tale directaminte ca şef superior al telegrafelor şi poştelor din ţara noastră. Scim că dv *sînteţi ocupat...* dar scim de asemenea că *sînteţi animat* de o dorinţă nobilă şi nemărginită ca să vedeţi funcţionînd într-un mod regulat telegraful şi mai ales poşta noastră română". (*Vocea Prahovei,* nr. 15, 1875.)

De observat că în timp ce în scrisoarea citată este vorba de o confuzie într-un act public, adresat directorului poştelor, un act scris la rece, în opera lui Caragiale confuzia are un dublu rol : de a sublinia, pe de o parte, frecvenţa automatismului de adresare în epocă, pe de altă parte, de a reliefa trecerea de la o persoană la alta sub presiunea momentului. Rică ştie că salvarea sa se găseşte în mîinile coanei Veta, de aici trecerea bruscă de la tonul familiar, la tonul de petiţie, instituţional : „Cocoană *eşti,* o madamă venerabilă, profit de ocaziune spre *a vă ruga* să primiţi asigurarea înaltei mele stime". Confuzia nu este generată doar de pseudocultură ci şi de situaţia ieşită din comun în care se găsea Rică. Deci Caragiale transformă o construcţie defectuoasă de circulaţie în epocă într-o formulă cu valenţe stilistice.

Insuficienta asimilare a neologismelor face ca în limbajul eroilor lui Caragiale (ca şi în presa vremii dealtfel) tautologiile şi pleonasmele să apară cu o frecvenţă deosebită. Nu întîmplător, desigur, pleonasmul este utilizat de Caragiale ca un mijloc de caracterizare a scrisului gazetă-

resc. Exemplu : „Din cauza vîntului *violinte* care sufla *puternic* de la occidinte spre oriinte incendiúl a produs o mare panică... *(Extras dintr-un ziar opozant,* vezi *Momente și schițe, Temă și variațiuni,* E.S.P.L.A. 1952, p. 34)

Dar și un personaj mai puțin pretențios ca Veta se lasă ispitită să vorbească „pe radical", utilizînd în fața unui om cu joben ca Rică construcții pleonastice : „Bărbatu-meu suferă grozav de gelozie și *e în stare, a fi capabil să te omoare" (O noapte furtunoasă).*

Se poate conchide că autorul utilizează cu artă cuvîntul, sub toate aspectele lui, începînd de la învelișul sonor, pînă la sîmburele semantic, scoțînd maximum de efecte.

În sintaxă

— O particularitate sintactică (subliniată de I. Iordan) este transformarea pronumelui relativ „care" în conjuncție. În această calitate, *care* leagă între ele propoziții subordonate, fără o stringență logică și duce la fraze kilometrice. Ex. : „Dumneata nu vezi cum se încurcă lucrurile în politică, *care* nu poți pentru ca să știi de azi pe mîine, cum poate pentru ca să devie o complicațiune..."

Conjuncția „pentru ca să" mărește efectul comic și ilustrează puținătatea culturală a personajului. Ex. : „Nu-mi mai convine, domnule *pentru ca să* trăiesc cu dumneaei" sau : „Aplică, domnule, totdeauna așa vorbe triviale, care nu aș putea *pentru ca să* vi le zic în personală, în prezența mamiții" (*Art. 214*).

Dezacordul : „Și spițerii nu știu *ce-a făcut, ce-a turnat pe bilet"* etc. Construcția de fraze haotice, cu dese exclamații, cu dese incidente, legate între ele prin conjuncții fără a duce la o exprimare logică a ideii, dovedește confuzia spirituală a personajelor.

Stilul

— *Numele proprii* au de multe ori o valoare stilistică așa cum remarcă Ibrăileanu. Ex. : Trahanache (un om care tărăgănează lucrurile), Dandanache (un om care încurcă lucrurile), Brînzovenescu, Farfuridi (sînt dornici de căpătuială) etc. În alegerea numelor proprii Caragiale continuă procedeul Facca, Alecsandri, de a caracteriza personajele începînd de la nume (mai înainte, I. Budai-Deleanu).

Ca scriitor realist, Caragiale întrebuințează pe scară largă *epitetul,* mai ales în portretizarea personajelor. Epitetele apar uneori în lanț, dar fiecare adjectiv aduce o nuanță proprie în creionarea portretului fizic sau moral.

Ex. : Preotul din... *Art. 214* are : „Ochii spălăciți, albaștri, dulci și lăcrămoși". Alteori, cu ajutorul epitetelor se obțin efecte umoristice. Ex. : „Femeie... ochi alunecoși, inimă zburdalnică" (Pampon din *D-ale Carnavalului).*

Comparațiile se înscriu pe linia realismului și a hiperbolizării umoristice. Ex. : Cănuță, scăpat în cristelniță la botez e gata să se înece, iar după aceea e scos la suprafață : „mititelul *era vînăt ca un ficat de bivol bătrîn*".

Pe aceeași linie realistă se înscrie și această comparație din *Art. 214* : „Este o femeie de vreo 50 de ani, destul de bine, cam prea dreasă la obraz, *sprîncenili ca niște lipitori*". Sînt comparații realiste, ce conturează în fața noastră portretul fizic al personajului.

Metaforele într-o operă predominant realistă și comică, bazată pe limba vie, sînt, natural, rare, disparente.

Alte mijloace stilistice pentru caracterizarea personajelor și realizarea umorului sînt :

— Împerecheri de cuvinte și expresii care contrastează cu situația socială a personajului. De exemplu : un preot se exprimă astfel în biroul avocatului... „Al *dracului* am răgușit — *de Sfintele sărbători*". *(Art. 214.)*

— Repetiția mecanică a unor clișee sau termeni e un mijloc de caracterizare a psihologiei personajului, a stării lui speciale. De exemplu : acel „curat să-l lucrăm", „curat mofluji" sau „curat să le lăsăm coane Fănică", ilustrează servilismul personalului ; acel „straşnic le mai tachinez" sau „vreau să mă magnetizez" al *catindatului* ilustrează starea de euforie a beţivanului, iar „aveţi puţintică răbdare" a lui Trahanache dibăcia unui politician versat etc.

Rezon, parol, stimabile, onorabile și alte expresii tipice repetate, constituie la Caragiale de cele mai multe ori modalități stilistice.

Observator fără egal al limbajului politic al vremii sale, Caragiale surprinde în primul rînd *degradarea limbajului politic ca urmare a degradării ideilor*. Pe măsură ce diferența dintre partidele de guvernămînt se neutralizează, apelul la umbrele strămoșilor, învăluirea în stindardul tricolor crește. Paşoptismul stilistic declamator se exacerbează în proporție directă cu vidul ideologic.

Ziarul lui Cațavencu poartă un titlu menit să provoace un zîmbet : *Răcnetul Carpaților*. Dar în epoca în care scria Caragiale sau în imediata ei apropiere apăruseră ziare cu titluri tot atît de declamatorii : *Trompeta Carpaților* (1865), *Țipătul Terei* (1888), *Strigătul român* (1888). Caragiale și-a propus să surprindă încă de la titlul ziarului un element caracteristic : *clamarea post-paşoptistă*.

În concepția lui Leonida „revoluția" este un fel de reprezentație publică pentru care „te îmbraci frumos" și la care ajungi pe jos, îndreptîndu-ți pașii spre centrul orașului, spre teatru. Vorbind mereu de '48, de marile momente din istoria patriei, burghezia de după 1870 face din ideea de revoluție o parodie. Devalorizarea semantică a termenului nu este întîmplătoare.

Enumerarea evenimentelor istorice din discursul lui Farfuridi care pornește de la 1821 (Trahanache îi cere să sară la '48 iar Cațavencu la '64)

făcea parte din ritualul electoral al vremii, dovadă că nici prietenii politici, nici adversarii nu protestează împotriva sistemului. I se cere doar oratorului să se apropie de evenimentele istorice mai recente fiind „cestiuni arzătoare la ordinea zilei".

Această debordare — *enflure*, cum o numește Roland Barthes în *Le degré zéro de l'écriture* — pare a fi nota dominantă în „scriitura" vremii, în presă, în discursuri și această trăsătură este surprinsă magistral de Caragiale în discursul lui Farfuridi, al lui Cațavencu. Este ceea ce Maiorescu numea beția de cuvinte, forma fără fond.

Un alt element prin care personajele „se trădează", se situează la celălalt pol : repetiția automată, ticurile verbale, clișeele. Leit-motivul împrejurărilor grele prin care trece țara din partitura lui Cațavencu este menit să acopere interesele personale în momentul tranzacțiunii ; formula „am zis" (din retorica medievală *dixi et salvavi animam meam*) are în concepția lui Farfuridi rolul de a pecetlui niște adevăruri zguduitoare, cînd, în realitate ea cade sentențios peste cunoscuta dilemă : „Din două una, dați-mi voie, ori să se revizuiască, primesc, dar atunci să nu se schimbe nimic ; ori să nu se revizuiască, primesc, dar atunci să se schimbe pe ici pe colo și anume în punctele esențiale... *Am zis*". Clișeul e luat din arsenalul epocii, din același ziar ploieștean *Vocea Prahovei*, și individualizat prin rigiditatea conservatoare, prin morga ce tronează peste apetiturile și vidul farfuridian.

La Trahanache avem o structură binară a clișeului. În timp ce „avem cestiuni arzătoare la ordinea zilei" servește drept captatio benevolentiae față de auditor, a doua formulă „aveți puțintică răbdare", atrage atenția asupra rutinei personajului, obișnuit cu temporizarea.

Caragiale n-a șarjat limba epocii. Se poate spune, dimpotrivă, că adeseori deformările fonetice și semantice, procedeele retorice, „scriitura" vremii par incredibile.

Se pot distinge la Caragiale *deformări de limbă ce aparțin epocii* ca elementele latiniste : *mizericordie, angel, redactore*. Umorul este generat în acest caz de sistem, de singularizarea exotică a termenilor pe măsura îndepărtării în timp. Alături de acestea există deformări care aparțin personajelor, care le diferențiază din punct de vedere cultural, social și chiar și după regiunea de proveniență. Astfel este cazul franțuzismelor moldovenizate care nu trădează doar snobismul personajului ci și originea sa moldovenească, clișeele verbale ale lui Pristanda care evidențiază supunerea oarbă, servilismul de om al prefectului etc. (Pentru detalii a se vedea studiul nostru *„Limba personajelor lui Caragiale în raport cu epoca"* în *Corelația limbă-literatură*, București, 1971.)

Arta lui Caragiale e predominant orală și de construcție scenică. El a surprins personajele în viața publică și particulară cu felul lor de a gîndi și a vorbi. Făcînd din limbajul lor un mijloc important de datare, localizare, individualizare. Prin limbaj, Caragiale a reușit să dea personajelor sale „o adevărată stare civilă" (Ibrăileanu).

Caragiale face apel la toate compartimentele limbii : pronunție, morfologie, sintaxă, vocabular, pentru a caracteriza personajele.

Arătați cu degetul, demagogii, mistificatorii etc. nu mai puteau apărea în public fără riscul de a fi recunoscuți ca exponenți ai confuziilor de idei și sentimente, ai ridicolului. Prin comediile și schițele sale, Caragiale a contribuit, deci, nu numai la crearea unor personaje veridice, realizate cu mijloace variate, ci, și la *asanarea limbii române*, combătînd dar și construind adevărate modele de expresie artistică.

BIBLIOGRAFIE

I. L. Caragiale, *Despre literatură*, București, 1956, p. 66—134.
G. Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în *Studii literare*, 1930, p. 72—90.
T. Vianu, *Aspecte ale limbii și stilului lui I. L. Caragiale*, în *Studii și conferințe...*, București, 1953 (Vezi și vol. *Probleme de stil și artă literară*).
Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui I. L. Caragiale*, în *G. l.*, IV, (1957), nr. 6.
Iorgu Iordan, *Limba „eroilor" lui I. L. Caragiale*, în *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, vol. 2, București, 1969, p. 400—432.
J. Byck, *Procedee grafice în umorul lui I. L. Caragiale*, în *Gazeta literară*, V, (1958), nr. 10.
T. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în *Contribuții...*, II, 1958, p. 191—229.
T. Măruță, *Aspecte sinonimice în opera lui I. L. Caragiale*, în *L. l.*, IV, 1960, p. 93 și urm.
H. Jaquier, *Caragiale, maestru al sintaxei. O mărturie în Steaua*, XIII (1962), nr. 6, p. 67—69.
D. Panaitescu-Perpessicius, *Caragiale și scrisul corect*, în *Scînteia*, XXXI, (1962), nr. 5554.
St. Cazimir, *Arta monologului la Caragiale*, în *V. r.*, XV (1962), nr. 6, p. 236—239.
Șerban Cioculescu, *Varietăți filologice. În jurul lui Caragiale*, în *V. r.*, XV (1962), nr. 4 și 6, p. 154—158, 245—248.
Ștefan Munteanu, *Stilurile limbii în pastișa lui I. L. Caragiale*, în *Orizont*, XVII (1966), nr. 3, p. 72—80.
Toma Măruță, *Tipizarea caracterelor din „O scrisoare pierdută" în legătură cu limba personajelor*, în *I. l.*, XII (1966), p. 327—343.
G. Țepelea, *O demonstrație de stil a lui I. L. Caragiale*, în *Argeș*, 1967, nr. 7.

LIMBA SCRIERILOR LUI ION SLAVICI

Pentru formarea lui Slavici ca scriitor pot fi amintite următoarele etape :

1. Cutreierarea în lung și în lat a Ardealului și contactul său direct cu țăranii în perioada vieții de elev și student.

2. Întîlnirea cu Eminescu la Viena. În urma acestei întîlniri Slavici povestește :

„Deoarece nu eram în stare să scriu corect el mai copia manuscrisele, le corecta și le trimitea la *„Convorbiri litearre"*.

3. Contactul cu „Junimea" care îl determină să adopte punctele de vedere ale acestei grupări în materie de limbă.

Unul din meritele lui Slavici este acela al orientării ziarului *„Tribuna"* spre limba poporului, spre valorificarea folclorului, împotriva exagerărilor latiniste. Se poate spune că prin orientarea *„Tribunei"*, Slavici a contribuit la crearea unor premise pentru o renaștere literară în Transilvania : „Numai de cînd ne ferim de tot ce este român și căutăm tot ce este roman datează decadența noastră literară, numai de atunci avem o limbă pe care nici noi n-o pricepem" — va preciza scriitorul.

După Slavici, bazele după care trebuia să se dezvolte limba literară sînt :

1) Cunoașterea limbii românești din toate provinciile, căci „bine românește e așa cum vorbesc toți românii". „Scriind îmi dădeam silința să aleg vorbele și să le așez potrivit cu deprinderea celor mai mulți dintre români", notează el.

De aceea Slavici luptă împotriva exagerărilor latiniste, pentru o scriere fonetică, pentru apropierea de limba literară.

Slavici considera cunoașterea gramaticii un element indispensabil pentru cunoașterea limbii și dezvoltarea limbii literare. El a fost, în calitate de profesor, autor al unei gramatici în limba română și al unui „Curs practic de gramatică română" în colaborare cu I. Manliu.

2) Cunoașterea cărților bisericești și laice.

3) Cunoașterea celor mai buni scriitori moderni.

În ce privește „alegerea vorbelor" Slavici e de părere că cea mai bună vorbă e cea mai răspîndită și cea mai larg întrebuințată, oricare ar fi originea ei.

Scriitorul — ca şi junimiştii dealtfel — recomanda utilizarea cît mai rară a neologismelor şi doar atunci cînd limba română nu are un termen vechi corespunzător pentru redarea noţiunii. La fel, el recomanda utilizarea provincialismelor cu măsură şi numai pentru redarea culorii locale.

Aceeaşi poziţie o avea şi faţă de arhaisme.

Deci, în concluzie, putem spune că Slavici se situează pe o poziţie similară cu a junimiştilor.

O importanţă deosebită acorda scriitorul sintaxei.

„Limba noastră are pentru aşezarea vorbelor reguli precise, raţionale". Nerespectarea locului în propoziţie duce la nereceptarea mesajului. Poporul satirizează pe un om beat care nu e în stare să aşeze vorbele în ordinea lor firească: „de la beat, vin cîrciumă cu partea într-o căciulă". Exemplul ar provoca rîsul şi nu ar fi înţeles. În epoca modernă unii scriitori aşază în mod intenţionat vorbele altfel decît o cere logica. În concluzie, Slavici recomandă scriitorilor să cumpănească bine ce au de comunicat, să nu facă abuz de atribute, să fie atenţi la ordinea în care aşază determinativele.

Asupra limbii lui Slavici s-au scris lucruri contradictorii: Iorga găsea limba lui Slavici „admirabilă"; au fost şi din aceia care l-au socotit „stilist desăvîrşit". Eugen Lovinescu, dimpotrivă, găsea stilul lui Slavici „dincolo de orice condiţie estetică modernă"; Tudor Vianu recunoştea „talentul laborios" al prozatorului ardelean, dar i s-a părut a fi „lipsit de seducţie verbală şi imaginativă", „debitul verbal înoîlcit"; „După fastuosul banchet al lui Eminescu, al lui Caragiale, al lui Creangă, Slavici ne invită la un ospăţ mai sărac" *(Istoria literaturii române moderne*, 1944, p. 315). Am putea continua cu referirile în ambele sensuri. Ne oprim însă aici pentru a ne îndrepta spre opera scriitorului.

Fonetica

Particularităţile populare şi regionale caracterizează întregul său scris, creaţie, publicistică, manuale, corespondenţă. Deşi a fost mereu atent şi a pretins altora ortoepia şi ortografia literară, conştient şi-a lăsat scrisul să lunece sub jocul de lumini şi umbre ale graiului de acasă. Chiar operei de creaţie, cu toate numeroasele ei reeditări. Slavici nu i-a adus modificări, evident, modificări esenţiale, privind limba şi stilul ei.

Iată cîteva particularităţi fonetice: *păhar, durmea, mîne, pîne, nevoieş, sară, săcară, părete, îndărăpt, prav, noauă, călindar, stăi, mîncă, plumînile, lacrămi;* alternanţele: *ademenitoare — adimenitoare, adică — adecă, înainte — nainte, scriitor — scrietor, seamă — samă, prilegiu — împrejurări.*

Gramatică

Şi-n acest compartiment al limbii, Slavici a folosit forme şi construcţii populare, desigur în planul lingvistic al vorbirii personajului;

asemenea forme şi construcţii sînt rare în comentariul, descrierea sau povestirea autorului. E şi acesta un semn că Slavici era mînat de ideea participării la opera de generalizare a formelor şi construcţiilor gramaticale literare.

Reţinem unele particularităţi privind pluralul unor substantive: *palaturi, frumuseţuri, pomăduri, strade, uliţe, pălmi, spicuri, buzunări,* alternanţe ale genitiv-dativului feminine: *limbii — limbei, naţiunei — naţiunii, luncei — luncii, întregii — întregei,* dativul etic: „mi ţi-l duse", adjective, ca *hăzos,* superlativul cu *prea, grozav:* „grozav de înţelept", forme verbale, perifrastice ca: *s-a fost dus să lucre;* inversiuni ca: *place-ţi;* interesante sînt funcţiile unor prepoziţii: *de* înlocuieşte pe *de la,* „de sine se-nţelege", pe *în,* „îşi puse de gînd", *despre* pentru *dinspre* (arhaic, şi la Coşbuc, „despre munte" în *Noapte de vară),* „venind despre locurile". Fraza are la Slavici, în general, o construcţie populară. Uneori furat de măreţia construcţiei sau de modele străine pot fi întîlnite stridenţe sau neglijenţe.

Vocabularul

Deşi Slavici se pronunţă pentru o limbă română unitară datorită mediului zugrăvit în toate compartimentele limbii, dar, mai ales în vocabular apar o serie de elemente ardeleneşti. Ardelenismele — sau poate mai precis şirianismele lui Slavici — sînt de două categorii după provenienţă: 1) creaţii româneşti, locale; 2) elemente latiniste (medievale), maghiare, germane, introduse în circuitul limbii populare datorită contactului cu administraţia şi instituţiile de cultură din perioada austro-ungară.

Din prima categorie citäm: *neam* = rudenie; *piscoi* = fluier de soc, *păpucaş* = cizmar, *boscoane* = farmece, *buiguit* = ameţit; adjective ca: *zăcaş* = închis, *prepuelnic* = bănuitor; adverbe: *orbiş, estimpi;* verbe: *a feti, a încopcia;* expresii idiomatice cu valoare de pseudolocuţiuni: *nici zăr nici smîntînă* = un om domol, greoi; *umblă între ouă şi cuţite* = un om precaut; locuţiuni şi expresii idiomatice: *aşa le-a fost data, aşa le-a fost rînduit, scris; se trage-n degete cu Licä* = se pune rău.

Din a doua categorie citäm: a) elemente latino-medievale care apar în special în vorbirea oamenilor cultivaţi sau care intră în contact cu şcoala ca: *preparandie* = şcoala normală, *stipendiu* = bursă, *testimoniu* = certificat; elemente de origină maghiară: *sămădău, birău* = primar; *fispan* = prefect; *solgăbirău* = pretor; *prioriţă* = stareţă; *minoriţi* = călugări minoriţi etc.; b) elemente germane care apar în relatarea contactului cu autorităţile: *Beamtăr* = funcţionar, *Staieramt* = percepţie *(Mara).*

Deşi există elemente arhaice, populare, regionale şi neologisme de o arie restrînsă în opera sa, sensul comunicării nu este întunecat. Înţelesul se poate realiza din context. Iată un exemplu citat de P. Dumitraşcu: „... el a luat *plumbul* şi a început a-şi scrie numele" din care reiese clar sinonimia plumb-creion.

Stilul

Maniera populară se impune a fi remarcată şi aici. Mărturisirea lui e clară : lucra „pe-ndelete", urmărea corectitudinea „pînă-n cele mai mici amănunte", căuta cuvintele şi aşezarea lor „potrivit cu deprinderea celor mai mulţi dintre români". În felul acesta, stilul lui Slavici e un pom scuturat de podoabele înfloriturilor. Pe de altă parte, tendinţa moralizatoare — mărturisită şi ea — a operei l-a purtat pe Slavici spre explorarea vieţii interioare a personajelor ale cărei fluxuri şi refluxuri se bazează pe notaţia exactă.

S-a remarcat faptul (v. T. Vianu) că Slavici a introdus în literatura noastră *oralitatea* populară, înaintea lui Creangă, fără a avea jovialitatea şi verva marelui povestitor moldovean. Pe Creangă „nu l-a ispitit" viaţa sufletească, privită spre adîncurile ei, a personajelor ; aceasta e o dominantă a literaturii lui Slavici. Acesta, în schimb, recurge la oralitate numai pentru a realiza pictura mediului. Limba s-a dovedit la Slavici, spune G. Călinescu, a fi un „excelent instrument de observaţie în mediul ţărănesc".

Procedeele prin care scriitorul nostru realizează această trăsătură a stilului său, oralitatea, sînt cele cunoscute din orice tratat de teorie literară : *interogaţia* („— De-mi părea bine ?" „Dar se-nţelege că-mi părea bine !"), *exclamaţia* („Ba să se mînie, greu să se mînie"), *dialogul*, concis, spontan, uneori întrerupt de comentar, de intervenţia autorului deci, *repetiţia* („... *şi toţi* se opreau la cîrciuma lui Ghiţă, *şi toţi* luau cîte ceva, *şi toţi* plăteau cinstit") etc.

Epitetele n-au la Slavici forţa individualizării, ele rămîn, aproape în toate împrejurările, în sfera generalului („băiat deştept", „ginere harnic"), *comparaţiile* îşi au şi ele surse în limba comună („galben ca ceara", drumul e „neted ca masa şi vîrtos ca sîmburele de cireaşă").

În căutarea metaforei, drumul lui Slavici e uneori mai fericit ales : un acoperiş i se pare *tovarăş cu vînturile*, o zestre care scade mereu *se apropie de postul mare* etc. Ceea ce caracterizează stilul lui Slavici *este deplina concordanţă a* stilului cu construcţia sufletească a eroilor săi. Eroii săi sînt în general închişi, greoi, cenuşii. Specificul acestor eroi, stările sufleteşti, nu puteau fi redate prin construcţii metaforice deosebite, ci prin elementele cotidianului. De aceea epitetele şi comparaţiile sînt în general obişnuite.

Specifică e intervenţia autorului în decursul povestirii cu reflecţii de ordin moral şi filozofic de tip popular : „Vremile vin, vremile se duc, lumea merge înainte, iar omul cînd cu lumea, cînd împotriva ei".

Preocuparea esenţială a lui Slavici e moralizatoare, epică. Eroul său principal e bunul simţ sau omenia.

Deşi ţinta supremă e claritatea, deşi voieşte să se facă înţeles de către toţi românii — şi datorită acestui lucru utilizează termeni ce duc aproape la monotonie — există o piedică în receptarea operei lui

Slavici, datorită utilizării unor conjuncții, pleonasme, stîngăcii care sînt supărătoare : ex. : „i-a spus *cum că... ; fiind însă că... ; tot însuși* (tot el).

Aceste deficiențe sînt contrabalansate de marile posibilități de constructor ale lui Slavici. Ca aproape toți scriitorii transilvăneni, Slavici are forța construcției. Opera sa nu trăiește prin expresii izolate, ci prin masivitate, arhitectonică, atmosferă.

Ca artist, nota predominantă este aderența aproape totală la realitatea zugrăvită. Cînd acest principiu nu este respectat *(Ultimul urmaș)* exprimarea devine greoaie și aproape ridicolă uneori.

BIBLIOGRAFIE

I. Slavici, *Nuvele*, 2 vol., ed. I. Breazu, note, glosar, I. Pervain, R. Tudoran și Maria Protase, București, E.S.P.L.A., 1952.
Ioan Slavici, *Amintiri*, ed. G. Sanda, București, E.P.L., 1967.
Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, I, București, E.P.L. 1966, p. 162—166.
T. Vianu, *I. Slavici*, în *Istoria literaturii române moderne* (în colaborare cu Șerban Cioculescu și Vl. Streinu), I, București, Ed. „Casa școalelor", 1944, p. 314—322.
Teofil Teaha, *Slavici și problemele limbii noastre*, în *L. r.*, III, (1954), nr. 3.
Pompiliu Marcea, *Ioan Slavici*, ed. a 2-a, București, E.P.L., 1968, p. 355—372.
Pompiliu Dumitrașcu, *Limba și stilul operei lui Ioan Slavici*, în *Studii de istoria limbii române literare, sec. al XIX-lea*, 2, București, E.P.L., 1969, p. 460—480.

LIMBA OPERELOR LUI G. COȘBUC

Originar dintr-o regiune cu vechi tradiții populare românești, Năsăudul, format în școlile din Năsăud și Cluj unde limbile clasice, latina și greaca, se studiau temeinic, cunoscător al mai multor limbi moderne, ca germana, italiana, maghiara și franceza, Coșbuc nu este și nu trebuie privit drept un „poet țăran", în sensul izbucnirii din sînul poporului, a unui talent necultivat. Coșbuc avea o solidă cultură clasică, posibilități de informare în domeniul culturilor moderne, iar apropierea lui de popor atît sub aspect tematic cît și sub aspectul limbii, e o problemă de optare conștientă.

În formarea lui Coșbuc ca poet, trebuie să amintim popasul de la *Tribuna* la vîrsta de 21—22 ani. *Tribuna*, apărută la Sibiu în 1884, sub conducerea lui Slavici, milita pentru o limbă unitară și pentru o ortografie fonetică. Una din sarcinile redacționale ale lui Coșbuc era rezolvarea corespondenței pe care ziarul o primea din diverse regiuni ale Transilvaniei și Banatului. O serie din aceste „corespondențe" erau destinate publicității. Coșbuc are deci ocazia să culeagă o serie de expresii și cuvinte regionale, să mediteze asupra lor, să înlăture pe cele ce le consideră de o nuanță prea locală sau inexpresive. Contactul cu *Tribuna* a însemnat deci pentru Coșbuc o școală, un prilej de orientare în problemele limbii române.

Concepția despre limba literară

Coșbuc așază la temelia limbii literare limba proporului. „Țăranii — scrie G. Coșbuc — sînt și au să fie ultima instanță în materie de limbă. Oricît am înorunta din sprîncene, gloata de ciobani și de plugari e curtea de casație (Tribunalul suprem n.n.) a limbii românești".

Stabilitatea și unitatea limbii literare se poate obține numai „prin întoarcerea la graiul viu al poporului" *(Vatra,* 1894).

Scriitorii au — după G. Coșbuc — datoria de a cunoaște adînc și de a prelucra în mod artistic „materialul brut pe care ni-l dă țără-

nimea"... „Ea aduce blocul de marmoră şi noi avem datoria să facem artă din el".

Îmbogăţirea limbii trebuie să se facă, după Coşbuc, prin adunarea şi selectarea de materiale din toate provinciile. În selectarea cuvintelor, criteriul de bază nu era cel etimologic. În articolul *Latin ori slav* din *Vatra*, Coşbuc precizează : „e bun acel cuvînt care e cunoscut de toţi românii şi care are aceeaşi accepţiune". Pus în situaţia de a alege între un termen latin şi unul slav, Coşbuc scrie : „... eu voi alege pe cel mai bun şi dacă din întîmplare cel mai bun e slavon, voi alege şi voi primi pe acesta, chiar cu riscul de a fi dispreţuit de Cicero şi Virgiliu, la o eventuală întîlnire cu ei pe lumea cealaltă".

Coşbuc combate toate excesele de îmbogăţire a limbii prin împrumuturi din epoca sa : latinizarea, francizarea, italienizarea. El se ridică însă împotriva a ceea ce numeşte „cuvinte nefolositoare" pentru care avem un corespondent în limbă şi nu împotriva tuturor cuvintelor de origine străină.

O aversiune deosebită manifesta poetul împotriva utilizării diminutivelor, drept refugiu pentru vreo rimă. El îi reproşează lui Iancu Văcărescu că în „Primăvara amorului" a realizat... într-o strofă 4 rime din 4 diminutive :

„Acolo am eu o *căscioară*
Pe un vîrf de *deluşor*
Curge-n vale o *apşoară*
Murmurînd *încetişor*"

Aceeaşi aversiune manifesta scriitorul şi faţă de sufixul *-achi*, diminutiv grecesc, care duce la abundenţa unor nume ca Pache, Tache, Lache, Mache, Sache. De unde exclamaţia : „O, te-admir, progenitură de origine romană".

Diminutivele din viaţa cotidiană sînt combătute şi ele cu vigoare: *untişor, brînzişoară, ţuiculiţă* etc. Dacă asemenea diminutive îi apar ridicole şi trădează o anumită înclinare spre temenele şi superficialitate, Coşbuc admite utilizarea diminutivelor în poezia populară, unde ele îşi găsesc un rost stilistic (Ex. *Mioriţa*).

Subliniind baza populară a limbii literare, combătînd excesele de tot felul, Coşbuc atribuie un rol important scriitorilor în făurirea limbii literare. Scriitorul, după Coşbuc, este un fel de arbitru între popor şi cărturar. El ţine calea de mijloc, îi corectează pe amîndoi : „rafinează simţul poporului şi ţine în frîu speculaţiile cărturarului".

Limba operelor. Fonetică

În opera de tinereţe a lui Coşbuc, fonetismele regionale sînt des întîlnite. G. Istrate enumeră printre acestea :

— Utilizarea unui alt accent decît în limba literară în *istorie, liniște, priveliște.*

— *e* neacc. > *i* Ex. : *Ficior, vinea*
— *a* neacc. > *ă* *păhar, călindar*
— *ea* > *a* *pribag* (prebeag)
— fonetisme ca : *voace* (voce) ; *bucin* (bucium) ; *ghinărari* (generali) ; *cură* (curge) etc.

Aceste fonetisme apar în perioada publicării povestirilor versificate de la „Tribuna". Convins de necesitatea unificării limbii literare, Coșbuc renunță treptat la fonetismele regionale. Ele vor mai apărea totuși și în perioada de maturitate din necesități stilistice, de localizare sau caracterizare a personajului, sau din necesități impuse de versificație.

O excepție totuși : în cadrul traducerilor. Se știe că G. Coșbuc a tradus *Divina comedie* de Dante, *Eneida* de Virgiliu, a tradus mitologia sanscrită, *Don Carlos* de Schiller etc. În special în traducerile din autorii antici, în Eneida de Virgiliu regionalismele sînt destul de frecvente. În cadrul traducerilor de acest fel, regionalismele au un rol arhaizant. Vom reveni asupra traducerilor lui Coșbuc.

Vocabular

Ca și în cazul altor scriitori, elementele regionale sînt mai numeroase în opera de tinerețe. Astfel, în *Tribuna*, 1886, apar termeni ca : *„fir de rocoină" (Fata craiului din cetini), staur* (pentru staul), *but* (ciudă), *trupină (Cîntece, Tribuna*, 1886), *bănduricâ* (legătură), muntele de *glajă* (sticlă), *bărbănoc* (plantă), jos pe *glii* (cu sens de bulgări de pămînt) în traducerea din Merimée.

Alături de elementele populare trebuie să notăm în perioada de tinerețe — ca și în traducerile din antici — elementele *arhaice* :

Ex. :

„Să văd codrul plin de *areți*
N-am să văd peste răzor
Mai mult mieii cum aleargă
Nici miori pe lunca largă
Nici *înterții* la izvor"

Alte elemente vechi : *lucoare* (ca la Dosoftei), *agru* (traducerea din Merimée), *străduroare* etc.

Elementele de bază ale vocabularului lui Coșbuc sînt cele populare de nuanță năsăudeană. Această regiune, aflîndu-se între Maramureș și Moldova, e una din cele mai conservatoare. Împletirea elementelor populare cu cele arhaice e astfel deplin explicabilă.

Ca și în cazul lui Eminescu, se poate vorbi rareori de o creație lexicală proprie. După G. Istrate, „de cele mai multe ori, cuvintele considerate noi sau inventate de poet, nu sînt de fapt decît lipsă de cunoaștere din partea cititorilor sau a criticilor". Ex. *suleget (Pe de-*

getul suleget) apare, după acest autor, la Dosoftei şi Cantemir ; *altinderi, intrulpi* sînt, după N. Drăganu, termeni populari. Ex. :

„De-ai fi văzut cum au jucat
Copilele de împărat
Frumoase toate şi *intrulpi*
Cu ochi şireţi ca cei de vulpi
Cu rochii scurte pîn'la pulpi
Cu păr buclat".

(Nunta Zamfirei)

Poetul formează cuvinte prin compunere cu prefixe după modelul popular. Ex. : cu *în- : a încrina, a însîni, a însafira ;* cu *des- : a despinteca ;* cu *răs- a răsvîntura.*

Aceste cuvinte apar (după G. Istrate) pentru prima oară la Coşbuc.

Problema localizării prin cuvinte de rezonanţă rară şi arhaică, problema versificaţiei şi mai ales a metricei, i-au impus poetului scurtarea unor cuvinte. Astfel : clintire — *clint* (m) ; alinare — *alin ;* dezbinarea — *desbinul ;* zăngănire — *zangăt ;* înclinare — *înclin.* Acest procedeu este des întrebuinţat şi astăzi, ex. : licărire — *licăr* etc.

Neologismele sînt rare în poezii : *cadavru, pigmeu („Un cîntec barbar"), desperat („Somnul codrilor"), infam, colos („Fragment"), exilat, nomad, fantastic („Popasul ţiganilor"), sinistru, castă*= „curată", *splendoare („Puntea lui Rumi").*

Sinonimia

„Poetul — scrie G. Istrate — nu e un inovator în materie de vocabular decît în cazuri rare." Meritul lui mare este acela de a fi pus în valoare „cuvinte existente în vorbire, dar care nu aveau circulaţie în limba literară".

El avea în plus avantajul de a fi originar dintr-o regiune cu o veche cultură orală, cu vechi tradiţii, al cărei grai nu fusese „exploatat şi avea aerul că aduce o noutate totală".

Deci, Coşbuc, ca dealtfel toţi scriitorii, nu trebuie considerat un creator de cuvinte în sensul strict al cuvîntului decît în cazuri rare şi atunci după sistemul popular.

— Utilizarea unor sinonime cu caracter popular e una din trăsăturile caracteristice ale vocabularului lui Coşbuc, care aduce şi o înviorare stilistică. Ex. : în *Nunta Zamfirei,* în versul :

Toţi craii *mulţului rotund* (aici „mult" = mare ; „rotund" = pămînt) ; „Şi din *zorit* şi din apus" (zorit = răsărit).

Zorit este un derivat de la zori, însemnînd aici *răsărit.* Sensul se deduce uşor din context, prin contrast cu „apus".

Coşbuc obţine potenţarea expresiei de multe ori prin schimbarea categoriei gramaticale. Ex. : „Veneau cu fete şi feciori/Trăsnind

rădvanele de cai". Gerunziul „trăsnind" are aici valoare adjectivală; *a trăsni* are regional sensul de a fi plin, deci veneau rădvanele încărcate, pline de crai.

— Locuțiuni de tip popular. Ex.: „Că-i *făceam eu isprăvitul*" sau „Și doamnele grăbit *au prins să se gătească* dinadins".

G. Coșbuc — observa Eugen Lovinescu — își caută subiectele în afara eului propriu. De aici necesitatea unei tematici bogate, a unui mare număr de subiecte. Poetul vorbește în majoritatea cazurilor despre alții, despre lumea din afară: descrie, povestește, reproduce.

Nota predominantă a operei sale va fi deci autenticitatea, și cum eroii săi sînt oameni izvoriți din popor, autenticitatea populară.

Personajele sînt caracterizate prin propriul lor fel de a vorbi, așa cum procedau scriitorii vremii în proză.

Ex.:

„Ș-auzi! Le umblă-n cap, tu, soră,
S-ajungă ea Lucsandrei noră!
O, meargă-i numele! N-o vezi la horă?
Ce șorț! Nu-ți vine nici să crezi;
Fă cruce, fa, să nu-l visezi,
Nu l-aș purta nici de poruncă
Ce poartă ea, alt om aruncă"

(Dușmancele)

Procedeele sînt *orale, de nuanță populară.*

Vom reliefa cîteva procedee (populare) în realizarea descrierii: exclamația repetată, are rolul de a sublinia mirarea naivă, țărănească. Ex.:

„Și alții, Doamne, drag alint!
De trupuri prinse-n mărgărint
Ce fete dragi...!"

În descrierea nunții, Coșbuc utilizează interogația de tip popular: „Dar ce scriu eu? Oricum să scriu / E neîmplinit!"

O modalitate a descrierii este și hiperbolizarea de tip popular: „Iar la ospăț! Un rîu de vin/Mai un hotar tot a fost plin".

— *Personificarea:* ...„Și soarele mirat sta-n loc!"

— *Descrierea mișcării.* Hora nuntașilor e descrisă prin repetarea măiestrită a verbelor terminate la prezent și gerunziu în *-ind* care sugerează o mișcare vie, cu oprire bruscă și trecerea la o altă fază de joc.

Ex.: „*Se prind* de mîini și se *desprind*
S-adună-n cerc și iar se-*ntind*
Și *bat* pămîntul *tropotind*
În tact ușor".

Poetul recurge la aliteraţia în *v*, la armonia imitativă, pentru a reda rapiditatea, alergarea călăreţilor ca vîntul:

„Prin *v*ulturi, *v*întul, *v*iu, *v*uia
*V*r-un prinţ mai tînăr cînd trecea"

În realizarea unor stări sufleteşti ale personajelor, un procedeu frecvent la Coşbuc este *repetiţia*. Un cuvînt este repetat la începutul mai multor fraze consecutive sau al mai multor membre ale frazei. Ex.: „Sub *plopii rari* apele sună / Şi *plopii rari* vîjîie-n vînt / Iar roata se-nvîrte nebună/Eu stau la covată *şi cînt*/Dar singură nu ştiu *ce cînt*/Eu cînt tot un cîntec de-aseară/Şi-aşa mi-e de silă să-l *cînt*/Eu tremur şi n-aş vrea să-l *cînt*/Şi tac, dar nevrînd îl *cînt* iară".

Repetiţia unui cuvînt creează în *Fata morarului* o atmosferă de apăsare, comunică o tonalitate sufletească.

În *Noi vrem pămînt*, repetiţia e un procedeu fundamental pentru a sublinia acumularea revoltei şi răbufnirea ei, dar şi ţelul final. Ex.: „*Răbdăm* poveri, *răbdăm* nevoi/Şi ham de cai şi jug de boi/*Dar vrem pămînt*".

O frecvenţă neîntîlnită la nici un alt poet o are la Coşbuc conjuncţia *şi*. Ea are în primul rînd un rol narativ, ca de ex. în „*Nunta Zamfirei*": 31 de versuri încep cu această conjuncţie (cf. Al. Bojin, *Procedee stilistice în poezia lui G. Coşbuc, Limbă şi literatură*, vol. 11, p. 93). Ex.: „*Şi* s-a pornit apoi cuvînt / *Şi* patru margini de pămînt..."

Dar conjuncţia apare şi ca element al reliefării sentimentelor, al revoltei: „*Şi* m-ai scuipat şi m-ai bătut, / *Şi* ciine eu ţi-am fost".

Epitetul coşbucian realizat din adjective, substantive cu prepoziţie, gerunzii, apoziţii, aparţine limbii populare obişnuite.

Ex.: „Dorul *tînăr* şi *pribeag*".

Sau: „Stă Paşa *beat*, cu ochi *topiţi (El Zorab)*; „Un nor cu muntele vecin"; Cu pasul slab, cu ochii beţi" *(Trei Doamne...)*. Aceste epitete primesc, ca şi la Eminescu, valori poetice prin îmbinarea contextuală, ex.: „Şi ochii *otrăviţi de dulci*" *(Crăiasa zînelor)*.

La G. Coşbuc, aglomerările de epitete sînt rare. Epitetele care au o mai mare valoare sugestivă sînt epitetele verbelor: „Stă mut, de suflet gol" (El Zorab); „Prin rîpile munţilor suri / Zac smeii cu trupul *de aburi*" *(Faptul zilei)*.

Unele comparaţii ale lui G. Coşbuc, realizate din elemente obişnuite sau populare, surprind prin noutatea îmbinării lor.

Ex.: „Ieşi Zamfira-n pas isteţ
Frumoasă ca un gînd răzleţ"

(Nunta Zamfirei)

*

„Bătrîn ca vremea, stîlp rămas
Născut cu lumea într-un ceas
El parcă-i viul parastas
Al altor vremi"
(Moartea lui Fulger)

Pentru a sugera liniștea unei zile de arșiță, recurge la următoarea comparație:

„Și e liniște pe dealuri
Ca-ntr-o mănăstire arsă"
(În miezul verii)

*

„Acest cuvînt mai călător
Decît un vînt"
(Nunta Zamfirei)

*

... „Cum iei pămîntul în galop
Și cum te-așterni ca un potop
De trăsnete-n pustiu"
(El Zorab)

*

...Luna iese...gînditoare, ca o frunte de poet
(Noapte de vară)

Codrii de brad se aud „ca un glas domol de clopot"
(Idem)

Poetul introduce comparații în mod neașteptat prin intermediul negației „ba".

„La tot rădvanul patru cai,
Ba patru sori" (Ba=ca, de fapt.)

Comparații în care lipsește termenul de legătură, considerate de unii metafore. De exemplu:

„O calul meu! Tu, fala mea,
De-acum eu nu te voi vedea,
Cum ții tu nările-n pămînt

Şi coada ta fuior în vînt
În zbor de rîndunea".

(El Zorab)

Metaforele sînt mai puţin numeroase, ca la Eminescu, fapt explicabil într-o poezie cu caracter epico-popular. Totuşi ele nu lipsesc. Exemplu : „Un trandafir în văi părea"

(Nunta Zamfirei)

*

„Cînd plouă vara cîteodată
Un brîu de foc pe cer s-arată"

(Brîul Cosînzenei)

Personificări

Încremenirea pămîntului, duşmănia necunoscutului din timpul nopţii sînt redate în „Faptul zilei" prin această personificare :

„Şi doarme şi apa, şi vîntul,
Iar spaima şi oştile ei
Ţin mort, sub călcîie, pămîntul".

Furtuna e pusă în mişcare de „duhul răzbunării". Poetul îndeamnă ciobanii să se pună la adăpost :

„Fugiţi cu turma, repede, spre văi !
Pe culmi aleargă duhul răzbunării
Grozavul vînt se zbate-n largul zării
Şi norii-mbracă haină de văpăi"

(Pe munte)

Agitat de furtună, cerul se confundă cu pămîntul într-un geamăt prelung :

„Se rupe cerul, cade-acum. S-a rupt.
Sporite neguri hrană dau pieririi.
De-avalma geme-ntreg cuprinsul firii.
Şi nu mai ştii ce-i sus şi dedesupt".

(Pe munte)

La *„Moartea lui Gelu"*, natura participă la dispariția eroului, ca în *Miorița:*

„Jelească-mă apele Cernii !
Să-mi bubuie crivățul iernii
Ca-n taberi al cailor tropot,
Iar veșnicul apelor șopot
Să-mi pară, ca-n ceasul vecernii,
O rugă de clopot".

Succesul operei lui G. Coșbuc se explică în afara sublinierilor de mai înainte și prin arta versificației sale. Pentru Coșbuc, poezia e nu numai „adevăr", ci și „cîntec". În amintirile sale despre Coșbuc, Const. Rîuleț arăta în revista *Argeș*, 1966, nr. 4, că poetul compunea în gînd o melodie pentru fiecare poezie.

Dintr-un răspuns la o anchetă din „Foaie pentru toți", an 1, nr. 23, reiese că poetul bătea tactul cu piciorul în timp ce-și compunea poemele, că simțea nevoia unei măsurători cu elemente reale, a unor prototipuri metrice din viață. Coșbuc a utilizat o mare varietate metrică începînd de la cea clasică pînă la cea populară. Metrul iambic va apărea frecvent în poeziile cu caracter narativ a căror acțiune se desfășoară în trecut; dactilele vor fi utilizate pentru a reda clocotul revoltei etc.

În opera lui Coșbuc, ritmul este un element esențial în sugerarea stărilor sufletești. Poetul e veșnic în căutarea unor forme noi pentru a sugera monotonia, zbuciumul, zigzagul sentimentelor juvenile, revolta, lupta. Coșbuc a adus în majoritatea poeziilor un ritm al său, care se distinge în mod pregnant de al altor scriitori. Strofele constituie la Coșbuc o perfectă unitate „semantică și muzicală" (Paul Cornea, *Limba română*, nr 2, 1967).

Poetul a acordat o deosebită atenție asocierilor sonore și rimelor. Studiind „Frecvența tipurilor de rimă în poezia lui Coșbuc", Al. Toșa (în *Limbă și literatură*, vol.XI, p.55 și urm.) ajunge la următoarele concluzii :

1. Grija pentru perfecționarea artei sale se traduce la Coșbuc prin inexistența asonanțelor. Totalul rimelor bogate este mult mai mare în fiecare volum decît cel al rimelor sărace.

2. La Coșbuc, rimele lexicale (adică rime compuse din forme care aparțin rădăcinii) sînt de două ori mai numeroase decît cele gramaticale (formate din elemente de flexiuni verbale sau nominale, ex. scîrțiind, mugind).

3. Coșbuc a manifestat preferință pentru rimele strofice complexe, de dimensiuni mari. Cea mai frecventă rimă strofică e rima în *senar*, dar Coșbuc a utilizat și rime *decime, undecime, duodecime.*

4. Cîteva rime, ca rima în octonar, rima decimă (*„Noi vrem pămînt"*), undecimă, duodecimă sînt creaţii ale lui Coşbuc. Se poate afirma că în ceea ce priveşte rima strofică există la Coşbuc 14 asemănări cu alţi autori şi 50 de deosebiri. *Deci nota predominantă la Coşbuc este aceea a inovării. Ritmul şi rima sînt de o varietate nemaiîntîlnită în literatura română şi rareori în literatura universală.* Coşbuc este un adevărat artizan, care ştie să imprime chiar şi subiectelor împrumutate din folclor sau din literatura universală o notă presonală prin îndelunga şlefuire artistică.

Nu putem încheia prezentarea contribuţiei poetului ardelean fără sumare referinţe la opera sa de traducător.

Divina comedie e o operă greu de tradus. Veche de peste 600 de ani, traducerea ei a pus la încercare talentul poetului român, i-a pretins să facă apel la toate resursele pregătirii şi măiestriei sale. Din această confruntare, Coşbuc a ieşit învingător : „Traducerea *Divinei comedii* a rămas opera cea mai de seamă a măiestriei lui poetice" (T. Vianu). Impresionează conciziunea („Cuvintele ei nu sînt mai multe decît trebuie, ci mai de grabă mai puţine"), dozarea arhaismelor (*judeţ* „judecată", *cei* „celei"), a elementelor populare sau regionale (*întrăma, blăstema, păgubi,* „pagube") ; au putut fi depistate şi formaţii proprii, cuvinte rare : *golime, acroare, distînd* „distanţat", *scufuns* „scufundat", *oficiu* „slujbă", *graţii* „mulţumiri", (neologisme utilizate într-o accepţiune rară, italienizată).

„G. Coşbuc a fost poate cel mai abil meşteşugar al graiului nostru. Versul său e limpede, spontan, mlădios. Această măiestrie, această tehnică i-au înlesnit şi transpunerea lui Dante, operă masivă, încoronarea activităţii unui tehnician de primă clasă" (Victor Eftimiu).

La zestrea limbii şi literaturii române populare, Coşbuc a adăugat ecourile unor lecturi din clasici şi moderni. El a demonstrat că Ardealul care nu mai dăduse nici un poet de seamă de la Budai-Deleanu, eliberat de direcţia latinistă are un cuvînt de spus nu numai în filologie şi istorie, ci şi în poezie.

BIBLIOGRAFIE

G. Coşbuc, *Despre literatură şi limbă*, Bucureşti, 1960.
G. Coşbuc, *Versuri*, Bucureşti, E.P.L., 1961.
G. Scridon, *Pagini despre Coşbuc*, Bucureşti, 1957 (cap. *Coşbuc şi problemele limbii*, p. 76—145).
G. Istrate, *Părerile lui Coşbuc despre limba literară*, în *Omagiu lui I. Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 443—447.
G. Istrate, *Probleme de limbă în variantele unor poezii ale lui Coşbuc*, *A.U.I.*, IV (1958), p. 91—108.
G. Istrate, *Aspecte fonetice în opera lui Coşbuc*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Iaşi, XII (1961), fasc. 1, p. 25—36.

Nae Antonescu, *Coşbuc şi problemele limbii literare*, în *Tribuna*, X (1966), nr. 37, p. 5.

Alex. Bojin, *Procedee stilistice în poezia lui George Coşbuc*, în *L. l.*, XI (1966), p. 89—106.

Victor Iancu, *Compoziţia pe origini a lexicului coşbucian*, în *St.*, XVII (1966), nr. 9, p. 44—45.

Victor Iancu, *Măestria stilistică a poeziei coşbuciene*, în *Pentru socialism*, XIV (1966), nr. 3928, p. 2.

Paul Cornea, *Forme strofice în poezia lui George Coşbuc*, în *L. r.*, XVI (1967), nr. 2, p. 135—144.

Magdalena Vulpe, *George Coşbuc*, în *Studii de istoria limbii române literare, sec. al XIX-lea*, vol. 2, Bucureşti, E.P.L., 1969, p. 433—459.

OCTAVIAN GOGA

Cu primul volum *Poezii* (1905), Octavian Goga s-a impus la începutul acestui secol ca un scriitor nou, cu un autentic fond de idei mobilizatoare, o sinteză luminoasă a frămîntărilor şi aspiraţiilor Transilvaniei, într-o limbă energică, sugestivă, rafinată pînă la incandescenţă, unui talent tumultuos. Imaginea realistă a vieţii publice ardeleneşti şi-a găsit în cîntecele lui, imediat devenite ale tuturor, ca folclorul din care s-a inspirat, expresia cea mai nobilă şi mai energică. Străbătută de o adîncă sinceritate, de un crez viforos în dreptatea de mîine, opera lui, avînd calităţi excepţionale de fond şi de formă, s-a impus îndată în arena literelor române şi la cîteva luni de la apariţia volumului citat, reputatul critic Titu Maiorescu, adversar odinioară al ideilor politice în poezie, face raportul academic de premiere a lui Goga, mărturisind, aşa cum o făcuse la 1883 în prefaţa la „Poezii" de M. Eminescu: „Sîntem mişcaţi de puterea unui limbagiu poetic". Octavian Goga devine poet naţional la o vîrstă tînără. Din păcate însă scrierile lui următoare n-au fost la înălţimea debutului, iar activitatea politică a înecat şi umbrit decenii la rînd pe marele poet care deschidea în 1905 un capitol nou în cultura naţională prin marea forţă a verbului său poetic şi profetic:

A mea e lacrima ce-n tremur
Prin sita genelor se frînge,
Al meu e cîntul ce-n pustie
Neputincioasa jale-şi plînge.
Ci-n pacea obidirii voastre,
Ca-ntr-un întins adînc de mare
Trăieşte-nfricoşatul vifor
Al vremilor răzbunătoare.

(Plugarii)

Goga venea după o lungă tradiţie a poeziei româneşti, ucenic al lui Grigore Alexandrescu, al lui Alecsandri, Eminescu, Coşbuc, a căror gîndire şi artă l-au format şi i-au înălţat cuvîntul; poezia lui nouă în cuget şi expresie a îmbogăţit tezaurul vechi, vocabularul poetic, cu

vibrații noi, cu un accent energic, într-un stil atît de personal încît contemporanilor li s-a părut că, vorbind pe înțelesul obștei, Goga a înălțat dintr-odată pe un piedestal nou expresia poetică, sublimînd în ea adevăruri dureroase și speranțe ascunse, dar legitime. Oricît am căuta corespondențe lexicale și gramaticale cu înaintașii săi, care au recurs cam la același lexic și forme gramaticale, limbajul poetic al lui Goga este nou prin selecție și asociere nouă a cuvintelor în esență populare, prin *sintagmele poetice imprevizibile* în contextul mesajului, prin regenerarea metaforei și larga *conotație* a cuvintelor-cheie, sporind mult sfera semantică a acestor cuvinte. Mai presus de toate, nucleul figurat, simbolismul construcțiilor, cumulul figurilor de stil de o rară adîncime și energie impun poezia lui Goga pe un piedestal înalt, numai al său ; iată invocația poetului adresată unui erou de legendă, asociat suferinței și luptei colective în Ardealul oprimat de veacuri, dar pentru care a sunat veacul renașterii și al eliberării :

Neputincios pari și tu astăzi
Te-a-ncins cu lanțuri împăratul.
Ca unda ta strivită gemem
Și noi, tovarășii tăi buni,
Dar de ne-om prăpădi cu toții
Tu, Oltule, să ne răzbuni !

(Oltul)

Care e nota personală, diferită de nivelul „literar" al limbii comune, intelectuale, din epocă ? Mai întîi, unele particularități fonetice, reținute pentru expresivitatea lor, sugerează mediul popular.

Fonetisme populare apar în cuvinte ca : *părești, frățîne, polomidă, atunce, țîntă, răsai, roșă, ceriul, mură* (pentru *mure*), *bielșug, săcure, ochielari, mieu, vestitoriu, ceriu, prav, cîrciumă ;* contextul le-a armonizat în succesiunea eufonică a versului pentru a sugera atmosfera regională a evocării, *localizînd* deci cîntecul atît de sonor al lui Goga.

Lexicul lui e mai ales presărat cu elemente de vechime (din texte sacre, din cronici și documente), cu termeni populari, regionali chiar, fixînd un moment solemn al rotirii acelei fatale și dramatice roți a istoriei noastre, oprindu-ne atenția asupra autenticului grai străbun, păstrat cu scumpătate de-a lungul multor vitregii :

Ca o *vecernie domoală*
Se stînge zvonul din dumbravă...

*

Du-l cu tine meșteșugul
Care ne-*ntărea soborul*...

*

Dumiriți de-o pildă veche
Îl ascultă doi cumetri.

Tonul biblic sau istoric, care ascundea fondul adînc protestatar al versurilor, convenea poetului care, întorcîndu-se către trecut, osîndind nedreptatea în patru zări, vestea viitorului puterea neînfrîntă a luptătorilor pentru adevăr și libertate; tradiția istorică e asociată, în alese cuvinte vechi, cu rezonanță vie în cuget, cu această dîrză voință de supraviețuire, de ridicare peste abisuri:

Cuvine-se hirotonisirea
Cu harul ceriurilor ție,
Drept vestitorule apostol
Al unei vremi ce va să vie.

(Apostolul)

Cuvinte ca: moșnegi *ceteți; cetlui, județ,* bătrîne *mag; norod, soarerăsare,* clipe de *slavă, preacinstiți, vornici, sfînta ta dreaptă, cinstea de lege și țară; purcede, veacuri umile; fătul ăst; a strînge prăseaua* readuc graiul vechi în scrisul acestui poet *nou,* demonstrînd încă o dată caracterul conservator, în accepția nobilă, al literaturii implicat în regenerarea continuă, în rafinarea subtilă a tezaurului limbii naționale. Cu termeni din scriptură, „funcția estetică a elementului religios" (I. D. Bălan) se impune ca o noutate expresivă a limbajului poetic, așa cum cu lexicul istoric, cu cel popular, valorificat în fiecare poemă, opera se înalță spre limpezimea de cristal a folclorului, a creațiilor colective:

Bea și dumneata părinte,
Dumnezeu să-ți ție harul
Să mai poți ceti psaltirea
Și să poți goli paharul.

— Că noi bem de patru zile
Cu cîrcimarul, umfle-l zmeii,
Bem, părinte, ca la nunta
De la Cana Galileii...

(Cîntece III)

Cu Goga se întîmplă același lucru, ca și cu Eminescu sau cu Creangă: elementul vechi și popular intră în țesătura frazei poetice căpătînd îndată expresivitatea stilului afectiv, plin de metafore și sensuri adînci. Cuvintele de uz curent, populare: *pribeag, blajin, sfetnic, bucoavnă, patimă, podmol, meșter, grindă, merinde,* capătă o rezonanță nouă, fiind componentele unor imagini mai adesea sumbre, ca o grea chemare istorică către liman:

Și-n ochii tăi văd strălucind scînteia
Din focul mare-al dragostii de lege,

Ce prin potopul veacurilor negre
Ne-a luminat cărările pribege.

(Dascălul)

Un bogat registru de *locuțiuni și expresii populare* a fost valorificat cu aleasă inspirație, cu original meșteșug, în poezia lui Goga, născută din atmosfera specifică a Ardealului de la început de secol, cum singur a spus-o în *Fragmente autobiografice* (1933): „Literatura trebuie să izbucnească local, vulcanic, din rărunchii unui popor, căci numai astfel își are valoarea ei" (p. 38). Adevărul acesta e confirmat de limbajul poeziei sale, de înnobilarea prin vers a atîtor cuvinte și construcții vechi, populare, regionale chiar: „Tot ce-mi țese noaptea / / Zorile-mi destramă, / Mi s-a dus norocul / Nu-l mai plînge, mamă,/ La icoana Preacuratei, nu-l mai plînge mamă". *Cîntece V.*

Numai într-o singură poemă „Casa noastră" găsim aceste locuțiuni populare, care ne dau o idee despre rolul și frecvența lor în poezia lui Goga: *a se alege, a sta să moară, a-și face cale* (facu-și cale), *a muri de jale, a înșira povești, a-i duce mintea, a se purta la învățătură, a-i trece pe dinainte, rînduri-rînduri, toate cele, a se face cuminte, a se trezi pe nesimțite, a ținea ison, a se duce* (cîntecele). Cu alt prilej, am înregistrat un număr impresionant de astfel de construcții populare în *Scrisoarea III* a lui Eminescu. Marile talente literare se regăsesc în sfera creației artistice cu partea lor de înălțare și rafinare uimitoare a graiului obștesc. Goga spusese, vorbind despre sursa expresivă a versurilor, că le-a scris „avînd la bază folclorul, limba românească vorbită în regiunea în care m-am născut, al 2-lea, cărțile bisericești, al treilea, literatura cultă" (Ibid., p. 36).

Dar Goga, om al vremurilor noi, n-a evitat neologismul, atunci cînd el putea da precizie și nuanțe evocării. Cu tot caracterul *intelectual* al poeziei (despre care vorbea Ibrăileanu în „Viața românească", 1916), termenii noi, abstracți, sînt aleși cu multă economie. Ei sînt însă inevitabili, elemente de construcție sigură, în proză, în cuvîntări, în articolele substanțiale ale lui Goga. Iată un fragment din discursul de recepție la Academie despre opera lui G. Coșbuc: „Volumul lui Coșbuc, ca un proaspăt vînt de primăvară, pătruns brusc în liniștea obosită a unui iatac, a zguduit puternic, a înviorat atmosfera, a deschis un orizont nou și a avut marele merit de a reintroduce principiul sănătății în literatura noastră. Autorul baladelor și idilelor a descins din lumea basmelor, dar a făcut popas în satul lui. Ne-a dat o luminoasă monografie poetică a satului românesc".

În poezie, mai ales în volumul care-l reprezintă pe Goga ca artist al limbii, acela din 1905 despre care vorbim, neologismul e rar de tot: fondul de idei, intenția evocării și mediul din care se inspira nu cereau, nu admiteau neologismul distonant. Ici-colo, poetul îl selec-

tează pentru a nuanța stări de conștiință proprii, reacții afective stîrnite de antinomii adînci : *tezaur, cetate, etern, undă, sol* (sinonim cu *crainic*) :

E solul sfînt... infricoșatul crainic
Izbăvitor durerilor străbune...

(Clăcașii)

Repaos vine din cărți mai vechi, fiind adesea folosit și de alți poeți (Heliade, Alecsandri, Eminescu) :

Cînd glasul tinereții
Și-al viselor înfrigurate,
Rătăcitor, fără repaos,
La poarta sufletelor bate.
Eu, învălit în întunerec,
Să-nchid zăvorul de la poartă
Și nici o stea să nu mă vadă
În zbuciumarea mea deșartă.

(Noaptea)

Structura gramaticală a limbajului poetic al lui Goga ilustrează de asemenea specificul popular ; iată dubla articulare, reluare cu articol demonstrativ și substituirea prepoziției *de* cu *la*, frecventă oral :

Și hîtrul dascălu' Ilie
Cel înțelept, glumeț și șchiop,
La vatră răzimat spunea
O pilduire din Esop...

(Reîntors)

Numeroase adjective pronominale au forme scurte : „norocul *nost'*al tuturora ; lucrul *ăst ;* glasul *vost' ;* popii *nost' ;* pămîntul *ăst.*

Specifică liricii, circulația mare a pronumelui personal, mai ales *formele scurte, atone*, accentuează nota afectivă, prezența în scenă a poetului :

Și parcă-*mi* picură un cîntec
La poarta minții *mele* reci :
O dulce-ntîrziată rază
Din raiul *mieu* pierdut pe veci.

(Copiilor)

În fiecare poemă apar astfel de pronume : *lacrima-mi,* pleoapele-*şi,* luna-*şi,* adormindu-*şi;* Tot ce-*mi* ţese noaptea/Zorile-*mi* destramă ; norii-*şi* ţin popasul ; obrajii să-*mi* îngroape ; lasă-*ţi* freamătul ; tremurîndu-*şi* jalea ; inima-*mi* coboară.

Verbul prezintă aspecte vechi : *avere*-ai şi dumneata nepoţi ; blînd *zîmbire*-ai, sau forme scurte, populare : el *îngenunche ;* sfiala-şi *scapăt ;* turla *străluce ;* rostul *întrupă-l ;* ochii mă *mustră.*

Sintaxa este populară, cu juxtapuneri, inversiuni, subordonări mai directe, cu elipsa indicilor necesari azi, cu repetări frecvente :

Ni s-a dus în altă ţară
Amîndurora norocul

(Singur)

*

Neplivită-i buruiana
Celor patru cărărui.

(Ibid.)

*

Vin neguri, cu noaptea pe umeri,
Şi bezna mă-nghite nătîngă
Şi viforul vine *păginul*
A viselor aripi să-mi frîngă.

(Părăsit)

*

Se rupe tortul galben al razelor de lună,
Mor visurile albe ce-mi tremură pe strună.
Luceafărul clipirea în neguri şi-o *frînge,*
Lumina lui bolnavă *se zbate* şi *se stinge.*

(Despărţire)

Poezia este prin natura ei, prin fondul ideilor predominante, punctată de numeroase interogaţii, îndemnuri, suspensii şi exclamaţii. Totuşi nu e o retorică discrepantă, nu sînt artificii stilistice într-o frază de circumstanţe. O sinceritate deplină şi o construcţie densă, populară, violentă chiar, mişcă resorturile interne ale operei pentru a transpune în cuvinte cu adevărat incandescente o realitate sumbră, dramatică, în care licăreşte o lumină a speranţei :

Cînd soarele mîndru din nou va purcede
Al bolţii senin să-ntretaie,
Aprinsă scînteia ascunselor doruri

Va arde cu munți de văpaie.
Și vifor năpraznic cu brațe de flăcări
Topi-va în goana lui cruntă :
Din jalea pribeagă a strunelor tale
Măreață cîntare de nuntă !

(Lăutarul)

Caracterul sintetic, afectiv-intelectual, este ilustrat prin sintaxa elastică a juxtapunerii, alternată cu ample subordonări care adună amănuntele evocării în fraze ample.

Stilistic, versurile lui Goga conțin o capacitate emotivă originală dacă ne gîndim că ele deschideau o eră nouă în valorificarea graiului obștesc, în sublimarea autentică a unei drame colective.

Desigur, epitetul biblic, personificarea în gen folcloric sau comparațiile legate de mediu și de moment sînt elemente de nuanțare a tabloului ; dar metafora lui Goga, hiperbola frecventă, repetarea tematică — toate dau poeziei un fond profetic adînc și o orhestrare cu rezonanțe imense, de pe tot întinsul istoriei pînă la marginile țărilor românești :

Pe boltă sus e mai aprins,
La noi, bătrînul soare,
De cînd pe plaiurile noastre
Nu pentru noi răsare...
La noi de jale povestesc
A codrilor desișuri,
Și jale duce Mureșul
Și duc tustrele Crișuri.

(Noi)

Este adevărat că epitetele frecvente ca : *istovit, înfiorat, sfielnic, zbuciumat, înviforat, înfricoșat, cetluit, bolnav, meșter, pustiu, jelnic* — țin de categoria *cuvintelor-cheie* la Goga, care configurează atmosfera dramatică a evocării, contribuind la reliefarea conținutului : *cîntarea pătimirii noastre ; deci* sintagme ca : *înfricoșatul vifor al vremilor răzbunătoare ; gînd păgîn ; glas cucernic de tropare ; tînguiosul freamăt ; drept vestitorule apostol ; seceră cu sclipire nendurătoare ; munca meșteră și crudă ; neagra ta cutremurare* intră firesc în structura stilistică a versurilor energice, în care istoria veche și viața obștească a epocii poetului se întîlnesc într-o patetică evocare, în mesajul energic al unui luptător pentru dreptatea poporului său. Personificările, metaforele, hiperbolele sale au o substanță nouă și dau un relief nou, original, limbajului poetic care a surprins plăcut pe cei mai exigenți comentatori ai

operei sale literare. Iată o acumulare de figuri de stil în care imaginea trecutului vine sub condeiul inspirat ca un program de luptă, ca un suport al speranțelor de izbîndă :

Tu, Ștefan, sfinte voevoade,
Ce-ai scris strălucirea norodului tău
Cu sînge dujman de noroade.
De sfînta ta dreaptă, de spada ta sfîntă
Spun toate poveștile slovei,
— Să nu se-nfioare de numele tău
Nu-i frunză în codrii Moldovei...

(De la noi...)

Lexicul arhaizant *(voevod, norod, slovă, dujman)*, dar mai ales sintagmele care reliefează figura domnului și simbolul puterii sale, al eroismului legendar, insistența prin repetiții și hiperbole, conturează o viziune nouă, un stil retoric de efect original, înnobilînd imaginea de atîtea ori adusă în literatură a lui Ștefan cel Mare ; dovadă că o temă veche poate căpăta o strălucire nouă prin stilul pregnant al unui poet adevărat. Remarcăm deci aglomerarea figurilor de stil — pentru o tensiune afectivă adîncă a versurilor : apoziția *(sfînte voevoade)*, epitetul repetat *(sfînt* de trei ori), metonimia *(sfînta dreaptă, spadă sfîntă)*, metafora care e în același timp și hiperbolă: *toate poveștile slovei* și finalul citatului — 2 versuri —, hiperbolă cu o viziune cosmică asupra momentului de vîrf din istoria Moldovei — căci marele Ștefan este desigur un simbol al libertății și dreptății la noi :

Să nu se-nfioare de numele tău
Nu-i frunză în codrii Moldovei...

Natura fiind părtașa istoriei și a oamenilor, pavăza și poezia vieții lor, e adesea evocată în imagini plastice, cu alese resurse de inventivitate poetică.

Codrul folclorului și al lui Eminescu e *slăvit* și de Goga ca un *împărat* ; filiația tematică e evidentă, cadrul stilistic este însă cu totul nou :

Cînd rătăcind, bătrîne codru,
Ajung la sînul tău de tată,
La poarta-mpărăției tale
Plec fruntea mea înfierbîntată...

Dar îndată poetul se ridică de la individual la colectiv, la simbolul de cetate a națiunii noastre :

Departe s-a aprins un fulger,
Lovind în coasta ta năpraznic
Și-n tot hotarul tău mînia
Și-a început păgînul praznic.
E-al răzvrătirii noastre tunet!
Și-n neagra ta cutremurare,
Atîtea veacuri umilite
Își gem strivita răzbunare.

(În codru)

Om și natură, trecut și prezent, dar și viitor proiectat în speranța izbăvirii de apăsări, căci spunea Lovinescu despre Goga că e mai ales un poet „al viitorului" *(Scrieri*, I, 1969, p. 41) — poezia lui Goga este actualizarea unei imense fresce istorice, sinteza unei viziuni eroice a realității, exprimată într-un limbaj energic, colorat, sugestiv, bogat în invenții stilistice :

Cu grele răsuflete apele dorm,
Pe lanuri dorm spicele grele
Asupra pădurii veghează de sus
Cetatea eternelor stele.

(Dimineața)

Într-o epocă de experiențe moderniste și de intense inovații stridente, cu excese de neologism și tehnicitate, Goga scrie o operă poetică nouă, cu bogate rezonanțe afective, valorificînd fondul vechi și popular al limbii. A fost un moment de adîncă resurecție a gîndirii, istoriei și a limbajului colectiv, într-o estetică nouă a stilului, unanim apreciată. În momentul cînd au apărut, la începutul acestui secol, versurile lui îmbrăcau cea mai românească haină, așa cum în același timp, în 1904, proza lui Sadoveanu a fost o revelație a artei literare originale în alt stil, cu resurse similare. Același lucru se întîmplase și cu Alecsandri, Eminescu, Creangă, Coșbuc. „Izvorîtă și întoarsă de-a dreptul în creația folclorică" — cum spunea Titu Maiorescu în raportul său academic de premiere în 1906 — poezia lui Goga rămîne documentul unei sensibilități colective și dovada unei impresionante înnoiri a limbajului poetic, pe care inspirația lui l-a ilustrat pînă la capăt și în volumul de postume „Din larg", 1939, care demostrează persistența filonului poetic autentic, mărind în același timp regretul tuturor că Goga n-a rămas numai scriitor, numai poet toată viața, regret pe care elegia lui finală o exprimă discret în volumul citat :

Cărbunii cînd ți-or arde-n vatră
În seri de ani tîrzii și goi,

Tu, stînd la lespedea de piatră
Să te gîndești c-am ars și noi...

Iar cînd din ochii de jăratic
Vor tresări scîntei, scîntei —
Să știi că visul meu sălbatic
S-a mai aprins odată-n ei.

(Cărbunii)

BIBLIOGRAFIE

N. Iorga, *Poeziile lui O. Goga*, Semănătorul, 30.X.1905.
T. Maiorescu, *Raport de premiere*, în Analele Academiei, t. XXVIII, partea ad-tivă, 1905—6, p. 272.
E. Lovinescu, *Scrieri*, I, *Critice*, 1969, p. 39—61.
O. Papadima, *O. Goga*, monografie, București, 1944.
Gh. Bulgăr, *Limba poetică a lui O. Goga*, în rev. „Limba română", 1957, nr. 3, p. 22—37.
I. D. Bălan, *O. Goga, monografie*, București, 1971
Al. Bojin, *Studii de stil...*, București, 1969.

ALEXANDRU MACEDONSKI

Este de reținut faptul că Macedonski a debutat în același an 1870, în care Eminescu deschidea perspective noi limbii și literaturii române prin cele dintîi poeme tipărite în „Convorbiri literare" *(Venere și Madonă, Epigonii, Mortua est)*; o spunea singur încă din 1897 în revista „Foaie pentru toți": „Am publicat prima mea poezie (la anul 1870) în „Telegraful român din Sibiu." Bariţiu îmi făcu onoarea s-o însoțească cu o notiță în care, comparare cu totul disproporționată, dar ce-mi făcu o enormă bucurie, mă asemăna cu Schiller". În 1873 el tipărește revista „Oltul" cu idei liberale, antimonarhice, — ceea ce îl apropia de Hașdeu și de Eminescu, care îi atrage un proces și o condamnare.

Cînd, în 1880, scoate revista „Literatorul", Macedonski se credea cel mai mare poet, conștient de geniul său și afișînd un orgoliu suprem, ceea ce stîrnește numai adversități, multe ironii. Către 1900, încurajînd pe tinerii înzestrați, ca Arghezi, se formează în jurul său un grup de scriitori care-l prețuiau și care erau legați prin aspirațiile lor spre modernizarea culturii, a creației și a limbii literare.

Macedonski, ca toți scriitorii epocii sale, a manifestat un viu interes față de problemele limbii literare; a scris comentarii subtile despre limbajul poetic, despre tendințele modernizării în limbă, dar și despre trecutul și originalitatea limbii române. În conferința sa din 1878: „Mișcarea literară în cei din urmă zece ani", poetul rondelurilor scria, regretînd dispariția generației glorioase a primilor noștri clasici (Heliade, Negruzzi, Bolintineanu, Cîrlova, Bălcescu) și uitarea cunoscutelor versuri ale lui Sion: *Mult e dulce și frumoasă/Limba ce vorbim*: „Și într-adevăr, că e frumoasă și dulce această limbă românească, peste care a trecut veacuri de asuprire, dar pe care veacuri nu au putut-o conrupe pînă a-i lua cu totul . acea frumusețe, acea dulceață, acea armonie, ce dovedește pe români în ochii oricăror străini ca cei mai înrudiți ai italienilor, urmași ai Romei pe țărmurile Tibrului, ca și noi, românii, urmașii ai aceleiași Rome pe țărmurile Dunării de jos" *(Opere*, IV, 1946, ed. T. Vianu, p. 4).

Ideile despre limbă au fost prezentate amănunțit de Adrian Marino în două studii din „Limba română" (1965, III, 381—397 și 1966, I, p. 21—34) și de G. Ivănescu în „Comentarii macedon-

skiene" (p. 45—60), volumul omagial de studii și articole, tipărit după sesiunea „Zilele Macedonski", la 50 de ani de la moartea poetului (Craiova, 1970). Paradoxal, deși poetul se simțea foarte legat sufletește de pașoptiști, admirînd lupta lor pentru emancipare, progres, limbă modernă, el a combătut arhaismele, regionalismele, termenii populari expresivi, militînd pentru o largă asimilare a neologismelor, fiind reclamate de cultura nouă : „Neologismele întrebuințate sînt o direcțiune literară de credințe, de aspirațiuni. Se mai află încă în România, cu tot curentul contradictoriu, scriitori care să creadă că dacă națiunea merge înainte, pe toate căile, trebuie ca și limba să nu se întoarcă înapoi". Iar în 1901, el publică studiul „Evoluțiunea limbei române", cu privire specială asupra etapelor modernizării limbii literare, în care se referea la controversele dintre cele două grupări literare de la „Convorbiri" și de la „Literatorul", precizînd că revista aceasta din urmă și adepții lui „se întemeiară mai ales pe principiile că o limbă și o literatură nu se pot momifica în trecut, că arhaizarea este omorîrea limbei, că ea este ruperea acordului cu prezentul, că o gravitațiune reîncepută către nou se impune, că deci o literatură trebuie să inoveze dacă vrea să trăiască și să fie puternică, că exprimarea ideilor, fie prin grai, fie prin scris, trebuie să aibă flexibilitatea mătăsei și duritatea oțelului și bronzului. În această ordine de idei aflîndu-se, este firesc ca cei de la „Literatorul" să fi repudiat ca o crimă fraza germană greoaie și neadecvată graiului național. Fonetismul iar nu putea să fie considerat de ei decît ca ignorantism și abrutizare. De altă parte, dacă au mers către neologism, aceasta nu i-a condus să excludă termeni eterogeni, pe care poporul a socotit bun să-i adopte în evoluțiunea vieții lui. Cultul formei, în sfîrșit, i-a depărtat de banalitate, a fost pentru ei o disciplină dătătoare de roade bune, pe cînd, ca fond, au căutat să reprezinte o realitate : complexitatea sufletului modern, — iar nu artificialitatea lui...". Studiul său informat și cu multe idei juste se încheia cu această „concluziune la care se poate ajunge și ce nu va jigni pe nimeni" — cum spune moderat poetul cercetător al limbii noastre: „Luptîndu-se, unii mai mult, alții mai puțin, producîndu-se o mișcare într-un fel și alta în altul, din cuprinsul acestui secol limba română răsare astăzi aproape formată. Iar dacă un Văcărescu ar mai trăi acum, cît n-ar tresălta el de bucurie cînd și-ar da seama că n-ar mai fi silit, la facerea testamentului său literar, să încredințeze creșterea limbei românești și a patriei iubire exclusiv urmașilor săi proprii, ci că ar putea să încredințeze această sfîntă datorie românismului întreg" (*Opere*, ed. cit., p. 127—128).

Macedonski a scris enorm, în toate genurile, cu voința dîrză de a fixa un nou capitol în istoria limbii și a literaturii române. Cunoscător al trecutului, refuzat însă de prezent, el privea spre viitor, încrezător în destinul său literar, în dreptatea posterității care avea să-i prețuiască opera. Cu toată orientarea voită spre cultura modernă și spre modelele literare de ultimă oră, simbolist și, cum zicea el, mizînd pe funcția sugestivă a sunetelor limbii, instrumentalist, se

găsesc în scrisul său destule particularităţi de limbaj popular, ba chiar arhaizant şi regionalist ; el scrie o poezie de adînci reflecţii cu mijloacele simple ale vorbirii curente, anticipînd în lirica de idei pe Blaga, scrie evocări sau despre piesaje nuanţate ale sentimentului colorînd expresia cu elemente plastice din graiul vechi. Ici-colo specificul oltenesc al mediului lingvistic, în care a trăit, străbate filtrat în versurile sale lucrate cu migală. Iată un admirabil rondel — *Rondelul meu* — fără nici un element lexical distonant în raport cu nivelul exprimării în epocă :

Cînd am fost ură, am fost mare,
Dar astăzi, cu desăvîrşire
Sînt mare, căci mă simt iubire,
Sînt mare căci mă simt uitare.

Eşti mare cînd n-ai îndurare —
Dar te ridici mai sus de fire
Cînd ţi-este inima iubire,
Cînd ţi-este sufletul iertare.

Ştiu : toate sînt o-ndurerare,
Prin viaţă trecem în neştire ;
Dar mîngîierea e-n iubire,
De-ar fi restriştea cît de mare,
Şi înălţarea e-n iertare.

E o parafrază lirică, perfect închegată, a unei stări de conştiinţe atît de specifică poetului, conştiinţă pe care Adrian Marino a analizat-o în toate articulaţiile vieţii şi operei poetului în ampla sa monografie.

Dar, iată, aşa cum prevedea programul său literar, neologismele, expresia metaforică, hiperbola sugerată în formule dense, frecvente în *Nopţile* lui celebre :

Trufia în trăsură, *Mizeria* pe jos
Lărgea prin tot oraşul un *haos* zgomotos...
Şampanie la Capşa beau mulţi *făcînd paradă*
De *golul* cel din creieri, de *plinul* cel din ladă...
Pe scenă „*Muşchetarii*" cu zgomot se jucau...

(*Noapte de noiembrie*)

Vom nota totuşi unele „devieri" de la limbajul literar, prin care poetul dă o notă afectivă scrisului.

Fonetisme muntene, regionale deci, amintirea graiului său oltean, se întîlnesc destul de rar în poezie : *coprinde, domiri, nesip, creci, întuneric, leturgie, sofrogerie, vîjeitoare, pozunar, stigleţi, totdauna, porumbiel, năuntru, trăgănat, schinteie, lăcrămează, vecinic, stînce, mucigăit :*

Mucigăitul smîrc al văiei cu poezie se vesmîntă...

(*Noapte de mai*)

Modernist prin definiție, Macedonski a evitat însă orice stridențe regionale, încît versurile și proza lui prezintă un aspect elevat, curgător, estetic, predominînd fenomenele de expresivitate care asociază în sintagme noi elementele vechi și noi ale limbii.

Pe cît de liric și sentimental în rondeluri, pe atîta de incisiv și iconoclast în „Nopțile" sale, uneori aproape satira lui Caragiale, Eminescu, Maiorescu, cu o forță nouă a limbajului poetic limpezit de orice disonanțe regionale, îmbogățit însă mereu prin atragerea în circuitul evocării a cuvintelor vechi și noi. În acest chip, *lexicul* sugerează bogăția și elasticitatea limbajului poetic, unealta docilă și mereu sugestivă a unui adevărat maestru, care trece de la expresia directă la peisajul moral sau social plin de contraste :

„— Sărmanul Macedonski s-a dus, ca o clipire,
Ca rază, ca schinteie, ca vis — *et cetera* —
O moarte nendurată, a vrut a-l secera
Și muzele vor plînge, rămase-n văduvie".

Parada, cum se vede, a bine întocmită...
Am popi, jandarmi și fete, iar poarta e cernită,
Spre gloria-mi cea mare, de sus și pînă jos,
Și nu-mi lipsesc discursuri și-anunțuri prin gazete...

(Noapte de noiembrie)

Poetul, cu totul atașat, la început, de ideile lui Heliade, s-a arătat tot mai deschis curentelor înnoitoare, aspirînd să dea o expresie nouă, sugestivă, de forță originală, frămîntării epocii, cu acele concepte titanice care stăpîneau atunci pe Conta și Eminescu ; idei cu o evoluție sinuoasă, cu aspirații spre un lexic omnipotent, modelat în focarul creației, idei care-l devorau pe scriitorul fantast. „Forțe pașoptiste în punctul de plecare, ele țin pasul ascendent cu romantismul, parnasianismul și simbolismul" (Marino, *Opera,* 668). De unde și sinteza unui lexic extrem de divers, de la fondul istoric, valorificat de pașoptiști, la cel mai modern, oferit limbii de modelele literare franceze, atît de familiare poetului. Vecinătatea și interferența acestor arii dau impresia unui limbaj nou și limpede, familiar și în același timp distant față de uzul curent al limbii, cu multe locuțiuni și expresii populare :

Sînt mulți ce zic că moartea e lege foarte crudă,
Eu însă, milostivă, aș crede s-o numim :
În contul ei atîția trăiesc fără de trudă...
Și ce s-ar face popii de-ar fi să nu murim ?

(Ibid.)

Voința selecției lexicale pornea din conștiința sudării diferențelor expresive necesare poeziei. Orgoliul ideilor s-a transmis adesea vocabularului poetic, în care cuvîntul trebuia să frapeze, adesea prin vechimea lui : *catastive, mertic, zapciu, pomojnic, nagodă, cealma, conabiu, ceapciu, meremetisit, paraponisit, rubiele, praporgic,* cum se vede, lexic cu amintiri greco-turco-slave, din perioada fanariotă de subordonare, în sfera culturii, față de puterile vecine, cu puternice urme ruso-bizantine în lexicul administrativ mai ales. În același timp însă, cîteva decenii de noi relații romanice au grăbit reromanizarea limbii noastre. Neologismele romanice sînt tot mai numeroase, după Școala Ardeleană și după apariția operelor primilor clasici, întorși cu fața spre literatura și limba țărilor romanice surori. Cenzura Junimii, satira galomaniei și a latinismului nu le-au anulat, nu le-au stînjenit răspîndirea. Cu Macedonski însă, modelul, limba și literatura franceză sînt exaltate, difuzate și adaptate cu intenția modernizării culturii noastre, a literaturii naționale. Din stocul imens de cuvinte noi, de sursă latino-franceză citez : *apoteoză, exploatare, diademă, parizienești, palpite, policrom, lactee, trupe gențile, fenomenal, ultragii, zigzaguri,* uneori acumulate retoric : *A ! Civilizare ! Secol de progres și industrie !,* sau în versuri mai cunoscute din *Nopți :*

> Era un *demn spectacol de teatru* pentru care
> Luptaseră atîția jertfindu-și a lor stare,
> Voind să se înalțe un *templu literar*
> Cu piesele române cusute la *dosar.*

Aspecte noi prezintă derivarea ; pe de o parte deprefixarea unor cuvinte vechi : *coperiș, mărmurit, păingenați, purpurat, aripa, cununa, norat :*

> Și treieram pe vînturi, și colindam prin lume...

Dimpotrivă, prefixarea nu lipsește la cuvintele care în uz nu au nevoie de vreun prefix mai vechi sau mai nou : *încenușat, înțărînat, deszăvora, negrăbit, predomnitor, netihnă ;* frecvente sînt mai ales prefixele *ne-* și *re-;* cumulul lor nu face o impresie poetică :

> De ce v-ați *reurca* în sfera abstractelor seninătăți ?
> Închisă dacă vă e lumea, *recoborîți-vă*-ntre roze,
> Parfumele din mai înalță *reînnoite*-apoteoze,
> Și-n noaptea blondă ce se culcă pe cîmpenești virginități
> Este fioru-mpreunării dintre natura *renăscută*
> Ș-atotputerea Veciniciei, de om abia întrevăzută,
> Veniți : privighetoarea cîntă și liliacul e-nflorit ;
> Cîntați : nimic din ce e nobil, suav și dulce n-a murit.
>
> *(Noaptea de mai)*

În privința derivării cu sufixe, mai frecvente sînt formațiile cu *-os, -tor, -it: îmbălsămit, argintos, ondulos, gemator, lăcrămător, nălucitor, suferitor:* .

Se lumina întinsa noapte cu poleieli *mîngîietoare.*

*

Veniți: privighetoarea cîntă în aerul *îmbălsămit.*

*

„Lamartinismul are într-adevăr defectul capital de a fi *plîngeros,* dar de a nu plînge niciodată".

(Privire critică asupra poeziei)

Anticipînd expresia brutală și naturalismul evocării aspectelor dure ale vieții, reacția violentă verbală contra idealizării dramelor adînci ale sufletului modern, Macedonski aliază cuvîntul sublim cu cel grotesc violentînd tradiția poetică, dar obținînd din cuvinte, din ritmul lor sonorități adînci, sensuri frapante.

În structura acestui limbaj gramatica nu prezintă multe particularități, dacă ținem seama de nivelul limbii obștești la începutul acestui secol. Flexiunea nominală apare uneori arhaică sau populară: *„țesături, aripe, năluce, pasuri, secoli, limpede* izvoare, fantasme *legendari,* buze *vineți, craniuri* hidoase, firul *ierbei,* clarul *lunei,* feerie a *naturei,* zise *pasărei* să cînte". Pleonastic adesea, ca în secolul trecut, apare articolul adjectival: „timpul *cel* de altădată; banii *cei* albi pentru zilele *cele* negre; piatra *cea* mormîntală".

Frecvență mare, subiectivă, uneori cerută de metrică, are pronumele personal conjunct: „jalnica-*i* fanfară; în urmă-*i* se aude suspinul năbușit; căciulile-*și* luară; fața-*i* de părinte; jertfindu-*și a lor* stare":

Orașele sub ochii-*mi* le văd zăcînd de-a rîndul...

*

Asupră-*mi* începuse uitarea să treacă

*

Priviți-*i* slăbiciunea sub piatra mormîntală.

Flexiunea verbală prezintă, de asemenea, unele note populare, arhaice, ezitante în tendința modernizării: frecvența mare, naturală

la un oltean, a perfectului simplu, a viitorului popular, a gerunziului; cumulul verbului dinamizează evocarea:

Intrai pe o fereastră, prin aer *tremurai,*
Trecui ca o suflare prin părul maicei mele,
Lucii în două lacrimi și calea mi-o *urmai.*

(Noaptea de noiembrie)

Un aer retoric imprimă versurilor participiile și gerunziile prea aglomerate pe spații mici:

Privii către fereastră... era o zi-*nnorată*...
Născîndele ei raze pieziș se strecurau...
Părea că e-n zăbranic natura *îmbrăcată,*
Și frunzele la vînturi, *gemînd,* se scuturau.

(Ibid.)

Accentul retoric este întărit prin inversiuni verbale:

Urcatu-v-ați prin lumea de umbră și de vise,
Servitu-v-ați de cuget ca punte peste-abise...?

(Ibid.)

Trecînd peste unele dezacorduri, familiare universului regional în care a trăit în tinerețe *(Cade-n* rugină *lacăt* și *toarte;* crezînd că-i *molipsește mirosurile* gropii), remarcăm topica retorică a antepunerii determinărilor subordonate (atribute, complemente, propoziții dependente):

Și *dulce* e viața în săli de-alabastru,
Sub bolți lucitoare d-argint și de-azur,
În *vie* lumină tronînd ca un astru,
Cu *albele* forme de silfi împrejur
În ochi, cu lumina din lotus-albastru.

(Noapte de decembrie)

Inversiunile se complică uneori cu relații sintactice greoaie, cu exces de prepoziții și conjuncții care fac fraza greoaie, ca acest început din *Noapte de mai:*

Astfel: *fiindcă* apogeul *la care sufletul atinge,*
Cînd poartă cîntece-ntre aripi dă naștere la răzvrătiri,
Se poate crede că vreodată ce e foc sacru se va stinge
Și muzele *că vor rămîne* amăgitoare năluciri?

„O poezie scrisă cu întrebuinţarea excesivă a lui *căci* şi *deci* face efectul unei proze rimate şi aceste prozaice părţi de cuvinte nu se pot îngădui în versuri decît prin excepţiune" *(Opere,* IV, p. 40).

Nu astfel de construcţii sînt predominante în sintaxa lui Macedonski, în general cursivă, expresivă prin dinamica asocierilor imprevizibile, pitorească prin sintagme plastice de efect afectiv, mereu împrospătat. Rondelurile sale, operă de maturitate, atestă o artă a limbajului unanim preţuită, pe care singur şi-o dorea înzestrată cu „o flexibilitate şi o energie puţin comună". Ceea ce şi constatăm în paginile operelor sale, poezie şi proză, în care sinteza : vechi şi nou, popular şi cult, personal şi general poetic — e adesea frapantă :

Şi cîte nu-ţi mai povestesc
În pustnicia lor retrase :
Cu tot ce sufletu-ţi uitase.
Te-mbie sau te chinuiesc.
Oh ! lucrurile cum vorbesc.

(Rondelul lucrurilor)

Stilul operei lui Macedonski s-a impus prin efectele de noutate şi claritate pe care le conţine fraza lui energică, adesea lapidară, dar mai mult ornată de epitete noi, de figuri de stil mereu regenerate sub impulsul unui talent vijelios, inventiv, stăpîn pe tezaurul limbii, al culturii naţionale şi universale, foarte laborios şi iconoclast din orgoliul unui geniu mereu neînţeles.

Expresivitatea, estetica, modernismul limbajului au stat în centrul preocupărilor literare la Macedonski. Nu e întîmplătoare deviza lui pe frontispiciul revistei sale „Literatorul" : *Control de styl — libertate de idei* (1880). Iar la începutul acestui secol, poetul susţinea că „o literatură trebuie să inoveze dacă vrea să trăiască şi să fie puternică" *(Forţa morală,* 11. XI. 1901).

În stil mai ales se putea manifesta personalitatea scriitorului şi de aceea el şi-a creat un stil : de la expresia directă, populară, aforistică la perioadele bogate în epitete, comparaţii, repetiţii, metafore, antiteze, hiperbole ; pot fi citate din fiece pagină. Ceea ce aduce nou Macedonski este un rafinament estetic, căutat, condensat, potenţat în cuvintele şi imaginile violente — romantismul şi simbolismul l-au dus spre o retorică a frazei, totdeauna înnobilată prin cuvinte sugestive, prin asocieri imprevizibile şi prin acele nuclee luminoase prin care cuvintele dobîndesc valenţe noi, o nouă forţă a evocării : „Dreptatea în genunchi/De corbii sugrumării e roasă la rărunchi ; Columbe albe bat din aripi şi visurile vin grămadă ; Această noapte fericită, la gîtul ei cu sălbi de astre ; Şi cînd luna stoarce lapte peste iarba şoptitoare ; Ce-i pasă unei frunze de frunza ce se duce".

Dar stilul nu este peste tot sublim, nici limbajul mereu inovator. Unele pasaje sînt înecate în retorică și excesiv de încărcare cu subordonări, cu repetiții și interogații tumultuoase.

Macedonski rămîne însă un scriitor remarcabil prin substanța ideilor și prin pregnanța expresiei noi.

BIBLIOGRAFIE

Al. Macedonski, *Opere* cu o *Introducere* de Tudor Vianu, vol. I—IV, 1939—1946.

Vladimir Streinu, *Al. Macedonski*, în „Istoria literaturii române moderne", de Ș. Cioculescu, Vl. Streinu, T. Vianu, 1944.

Adrian Marino, *Opera lui Al. Macedonski*, 1967.

* * * *Comentarii macedonskiene*, culegere de studii, 1971.

Toma Pavel, *Al. Macedonski*, în „Studii de istoria limbii literare, Sec. XIX", vol. II, 1969.

PROBLEME ALE LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE

În anul 1918 s-a realizat visul de veacuri al poporului român, Unitatea națională, prin alipirea celorlalte provincii românești la patria-mamă. Acest important eveniment politic a pus probleme deosebite și în domeniul limbii literare — nu de sistem lingvistic, ci probleme de cultivare a limbii.

Datorită condițiilor social-istorice, și, în special, datorită contactului tineretului român cu școli în care se predau materiile de învățămînt în limbi de o structură neromanică, în vorbirea locuitorilor acestor provincii s-au introdus o serie de împrumuturi, o serie de calcuri lingvistice. În consecință, după Unire, au fost necesare o serie de măsuri atît pentru a ajuta pe românii din Transilvania și Banat să-și însușească limba română literară, cît și pentru a veni în ajutor autorităților administrative și militare. Astfel au apărut o serie de glosare în care se explicau termenii dialectali și mai ales cei administrativi în limba română literară și invers. Aceste glosare pot fi considerate o contribuție la cultivarea limbii.

Paralel cu aceste glosare trebuie să subliniem activitatea presei. O serie de scriitori s-au deplasat în centrele regionale, pentru a ajuta la înfiriparea unei mișcări literare locale, contribuind astfel la introducerea și cultivarea limbii române literare în presa locală. Astfel, Camil Petrescu fondează la Timișoara, imediat după Unire, revista „Limba română", în care combate o serie de calcuri, de fonetisme, utilizate de populația bănățeană sub influența germano-maghiară; scriitorul dă numeroase exemple de cereri scrise într-o limbă impregnată de influențele amintite. Este vorba de o acțiune împotriva deformărilor în pronunție sub influența dialectului local, dar și sub influența limbilor străine învățate în școală; este vorba de eliminarea unor termeni administrativi moșteniți de la fostul imperiu austro-ungar. În domeniul sintaxei se punea problema eliminării unor construcții greoaie, generate de topica limbii străine învățate în școală (cum este cazul limbii germane). O acțiune similară a fost desfășurată de alți scriitori, în alte centre. Notăm prezența lui Cezar Petrescu și Gib Mihăescu la Cluj, unde au redactat revista „Gîndirea"; Perpessicius la Arad etc.

Problema cultivării limbii a fost urmărită îndeaproape de către instituțiile de învățămînt de toate gradele, de teatre, de presă. Prin eforturi comune depuse de instituțiile de cultură se poate constata, în jurul anului 1930, un progres evident în limba ziarelor din centrele provinciale, încît, se poate spune că, odată cu apariția pe scena vieții publice a primei generații crescute în școlile românești, unitatea limbii literare la nivelul intelectualității este, în mare parte, realizată.

1. Problema ortografiei

Prezentînd problema ortografiei din perioada de după Unire, Ibrăileanu notează : „Lipsa noastră de maturitate culturală se manifestă nu numai în lipsa unei limbi literare fixe, ci și în lipsa unei ortografii unitare". Pledînd pentru unitatea ortografiei, Ibrăileanu combate tendința unor personalități contemporane care nu respectau ortografia Academiei — cum era cazul lui N. Iorga. Acest savant scria în felul lui : „țeară" etc. Pe de altă parte, nici ortografia Academiei — spune Ibrăileanu — nu este fixată.

Existau discuții în această perioadă cu privire la :

— scrierea lui *î* într-un singur fel, adică î (din i) sau alternarea lui cu *â* ;

— scrierea lui *ă* și *ĭ* ;

— fixarea cuvintelor compuse.

Ibrăileanu, rezumînd, arată că există două categorii de dificultăți în legătură cu ortografia :

— prima rezultă din faptul că o serie de probleme nu sînt clarificate nici chiar de către Academie ;

— a doua, pentru că unii intelectuali n-o respectă, preferînd norme personale.

În această perioadă, în domeniul ortografiei, în 1932, este de notat o nouă reformă realizată sub direcția lui Sextil Pușcariu. Această reformă, ținînd seama de experiențele de la Maiorescu înainte — revizuirile din 1878, 1881, 1904 — se caracterizează printr-o notă de mai accentuat fonetism.

Unitatea ortografiei n-a fost asigurată în această perioadă și pentru că nu s-a luat o măsură hotărîtă pe linie de stat.

2. Problema neologismelor

Continuă să fie de fapt problema cea mai discutată. Ibrăileanu face o distincție între .neologismul necesar, adică neologismul cerut de necesități, de noile realități ale vieții, și „barbarism", adică neologismul

rezultat din comoditatea autorilor, din snobism. Barbarismul ar fi deci un neologism superfluu, împrumutat fără ca limba să aibă nevoie de acest termen, ea avînd corespondentul necesar. Exemple: *a vorbi cu nonşalanţă* dezinvoltură, lenеşă), *specifism à outrance* (exagerat).

În această perioadă se pune cu acuitate problema neologismelor ca instrumente ale construcţiei literare. Titu Maiorescu manifestase o anumită rezervă faţă de neologisme, considerîndu-le materiale de construcţie reclamate mai mult de raţiune, decît de sensibilitate. Pe de altă parte, faptul că populaţia României era predominant ţărănească, că, acei dintre scriitori care rămîneau credincioşi culturii naţionale erau în majoritate de la ţară, literatura din acea perioadă este dominată de căutarea unor elemente cît mai româneşti sau, după etichetarea unora, cît mai „neaoşe". S-a creat falsa optică că literatura ar fi sinonimă cu o limbă cît mai puristă, în sensul nu latinizant, ci în sensul includerii a cît mai numeroase elemente de extracţie rurală şi chiar dialectală.

Pentru realizarea unei literaturi urbane, adică a unei literaturi ai cărei eroi să fie oameni din lumea oraşelor, pentru reliefarea conflictelor sufleteşti ale acestor eroi, neologismele erau absolut indispensabile. Se puneau două probleme:

— aceea a neologismelor necesare;

— a neologismelor capabile să redea ideea în forme sensibile.

Discuţiile asupra neologismelor în construcţia operei literare sînt frecvente în presa literară a vremii. Iată cîteva puncte de vedere:

Camil Petrescu combate privilegiul acordat unor cuvinte aşazise „neaoş româneşti", care, prin simpla lor vehiculare, sînt în măsură să consacre un scriitor. De aici şi goana unor scriitori după arhaisme, provincialisme etc.

Scriitorul nu este împotriva arhaismului în sine, dar se pronunţă împotriva situaţiei privilegiate a arhaismelor şi a regionalismelor. Această situaţie duce uneori la efecte comice. De exemplu G. Murnu, în traducerea *Iliadei* utilizează termeni arhaizanţi ca „apele mării peşcoase" = pline cu peşti, sau „înverşunul" = înverşunarea.

„În ultimii 30—40 ani — conchide Camil Petrescu — cultul unei limbi pur româneşti a predominat într-atît literatura românească, încît nu numai că a îngreuiat cu totul literatura cu subiecte orăşeneşti (care nu s-ar fi putut dispensa de neologisme), dar a influenţat chiar şi alte domenii care nu aveau prea de aproape a face cu literatura" *(Teze şi antiteze,* Ed. Cultura naţ., p. 249 şi urm.). Datorită acestui cult exagerat al pitorescului şi specificului, scriitori ca Arghezi, Minulescu, au întîmpinat „o dezolantă neînţelegere".

În concluzie, după Camil Petrescu, neologismul este la locul său în redarea atmosferei urbane şi nici un strat lexical nu trebuie să aibă o situaţie privilegiată. Termenii consideraţi „nobili" sau „muzicali"

trebuie să facă loc termenilor necesari, termenilor ceruți de intenția autorului.

O poziție similară are și Cezar Petrescu. Există opere în care limba veche este pe măsura personajelor, de exemplu : operele istorice ale lui Sadoveanu. Există opere care nu pot fi redate decît în vocabulele lumii care le-a generat, deci cu ajutorul neologismelor.

Problema neologismelor între cele două războaie a comportat discuții nu numai în ceea ce privește adaptarea lor fonetică și morfologică la sistemul limbii române. În discuție a intervenit problema rolului *stilistic al neologismelor*. Cuvîntul de origine populară sau arhaică, cuvîntul vechi, nu poate exprima întotdeauna aceleași nuanțe pe care le exprimă termenul nou, neologismul. Uneori, termenii de origine populară redau doar parțial sensul sau nuanța ; alteori, sînt vulgari sau prea dialectali.

O intervenție prețioasă în timpul campaniei antineologistice o are Cezar Petrescu în 1928 (*Curentul*, 26 noiembrie). „A face procesul neologismului — scrie Cezar Petrescu — înseamnă a-ți rîde de un paiu prezent în ochii tuturor, dar prezent, fără să-l observi, mai cu seamă în ochiul tău. Puritatea și valoarea scrisului nu se măsoară după doza de neologisme. După Cezar Petrescu „... un Sadoveanu scrie firesc cea mai pură și mai fluidă limbă românească, fiindcă simte și cugetă imuabil într-o asemenea limbă — dar și fiindcă decorul, personajele, atmosfera, mediul operei sale, în mod fatal apar și se formulează expresivității în vocabular autohton, cruțat de invazia neologismului fiindcă e cruțat și de noțiunile respective"..., „Un roman istoric pretinde, vrînd nevrînd, chiar prin instinctiva adaptare a scriitorului la atmosfera subiectului, un asemenea vocabular cernut de neologisme și populat de arhaisme, fiindcă pentru trei sferturi din neologismele care circulă curent în limba română de astăzi, acum o sută ori două, ori trei sute de ani, nu existau noțiuni respective. Puritatea limbii devine nu numai o condiție de atmosferă, dar și o condiție primă de veracitate și autenticitate istorică... Ștefan cel Mare nu putea fi *ambetat*, fiindcă nu avea noțiunea acestei stări, nici *plictisit*, nici *afabil*, nici *cordial* ca „Amicul X" al lui Caragiale. Dar nici Amicul X, în sacoul lui de la Bertheil și cu umbrela și galoșii lui, nu mai poate fi *trufaș*, cum vor fi fost cutare boieri ai cronicilor : e ori *fudul*, ori *arogant*, *impertinent* și așa cum neologismele îi furnizează o sută de etichete, potrivite cu chipul și asemănarea lui, psihologia și îmbrăcămintea lui bine situată în contemporaneitate".

O serie de curente literare fac din neologism un instrument indispensabil al exprimării artistice. Pentru simboliștii care vizau în primul

rînd muzicalitate, neologismul romanic era materialul ideal al construcției lor literare. Exemplu *Într-un bazar sentimental* de Minulescu :

> Fleurs du mal legate-n piele de Cordoba și pe pian
> Charles Baudelaire și alături Villiers de l'Ilse Adam"
> „Stofe vechi, o mandolină, un Cézanne și doi Gauguin.
> Patru măști de bronz, Beethoven, Berlioz, Wagner, Chopin,

Neologismul întrebuințat cu artă s-a dovedit tot atît de viabil și necesar în poezia și proza umoristică. Este suficient să ne gîndim în acest sens la Topîrceanu, a cărui forță expresivă are ca principal punct de sprijin neologismul.

Deci neologismul este în funcție de viața urbană, de mediu, de psihologia personajelor pe care le prezintă scriitorul.

Există domenii unde arhaismele și elementele populare pot fi la rîndul lor *distonante,* după cum există și cazul invers. Prezența sau absența neologismelor este dictată astfel de autenticitate, este o problemă de stilistică. Condamnarea ca și acceptarea în bloc a neologismelor este neștiințifică. Există cazuri cînd neologismele trebuie acceptate sau cînd ele repugnă. În unele cazuri, introducerea masivă a neologismului poate fi condamnată cînd el este întrebuințat „din comoditate, sau din snobism" și astfel să „atrofieze puterea creatoare a limbii" (S. Pușcariu, *Limba română,* I, p. 395).

Pentru a ilustra problema neologismelor în limbă, Pușcariu aseamănă neologismele ce năvălesc în limbă cu trenurile încărcate cu străini care intră în gările orașelor mari. Unii călători, străini, coboară pentru puțin timp, pentru ca să se urce din nou în tren și să plece mai departe. Sînt neologismele cu viață efemeră — spune Pușcariu. Ele nu se încetățenesc. Există o altă categorie de călători care intră în oraș, sînt singuri și numai încet se obișnuiesc cu noua lor patrie, păstrînd caracter străin toată viața. Acestea ar fi neologismele care au rămas în limbă dar care nu pot da derivate (ex. : miting). Există o a treia categorie : călători care sînt așteptați la gară de rude, de prieteni, în societatea cărora se integrează imediat. Acesta ar fi cazul neologismelor romanice care sînt așteptate de rădăcini vechi, de formații care contribuie la fixarea lor în limbă.

Cum se poate lupta împotriva neologismelor ?

Concluzia lui Sextil Pușcariu este : „Neologismul e ca împrumutul extern, absolut necesar în epoci de mari prefaceri dar pentru ca împrumutul să fie folositor, el trebuie să fie întrebuințat spre punerea în valoare a bogăției naționale. Cel deprins să trăiască numai din împrumuturi își pierde cu timpul puterea și dorința de a-și cîștiga traiul prin muncă (p. 395)... Îmbogățirea normală a limbii se face printr-o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii"... *„Ceea ce poate pune stavilă neologismului nu sînt ditirambele puriștilor, ci o mai temeinică cunoaștere a bogățiilor limbii tradiționale"* (p. 396).

Soluția este deci după Pușcariu de a cunoaște tezaurul lexical al limbii române, a încerca să creăm cuvinte noi pe baza fondului vechi și numai după aceea să facem apel la neologisme, acolo unde graiul viu, limba scriitorilor nu ne pot pune la îndemînă termenul sau expresia potrivită.

3. Experiențele moderniste (avangardismul) și expresia literară

Primul război mondial, prin mulțimea transformărilor pe care le-a generat în viața socială și familiară, a dus la adînci schimbări și în viața literară. Căutarea unor formule care să exprime zbuciumul omului postbelic, relativismul său, a fost influențată pe lîngă transformările generate de război și de descoperirile științifice, de influența teoriei relativiste a lui Einstein, de teoria psihanalitică a lui Freud care a găsit un larg ecou în literatură, în fine, de experimentele din domeniul artelor plastice etc.

În esență, a dispărut din conștiința omului postbelic ideea de realitate absolută, previzibilă, instaurîndu-se în locul ei ideea de realitate discutabilă, relativă, o realitate concepută individual, dicotomizată, hiperanalizată.

Curentele izvorîte din căutarea unor noi formule de exprimare a eului contemporan : dadaism, expresionism, suprarealism, integralism etc., *au o notă comună,* ideea de rupere a oricărei tradiții artistice, de libertate absolută, de panlibertate, am putea spune, de violare a conceptului estetic de pînă acum, a limbii și a sintaxei, a punctuației ; în al doilea rînd, o dorință de a realiza o artă internațională (E. Lovinescu, *Istoria literaturii române,* vol. III, Ed. Ancora, 1927, p. 440).

Fără îndoială că între aceste curente există deosebiri importante, bunăoară dadaismul înclină spre irațional, expresionismul declanșează forțele pasiunii, suprarealismul pe ale imaginației, constructivismul activează pe linie abstractă, dadaismul spre dezordine primitivă (cf. Emilian C., *Anarhismul poetic,* București, Ed. Bucovina, 1934, p. 18).

Ne interesează în primul rînd asemănările dintre aceste curente, tendința lor de a revoluționa expresia literară. Principala deosebire față de curentele din trecut o constituie deci insubordonarea la canoanele vechi, mergînd în cazul constructiviștilor pînă la cultivarea unei arte „raționate", în cadrul căreia artistul „își arogă dreptul naturii de a crea forme noi în artă", (I. Vinea), de a construi o nouă realitate dedusă de către artist, fără nici o legătură cu specificul național.

Curentele moderniste vizînd „ruptura" cu trecutul, o artă pe măsura eului modern, frămîntat, chinuit de nevroze și întrebări, au dus la schimbări importante în toate compartimentele limbii. Le consemnăm,

fără ca aceasta să însemneze o aprobare implicată şi necondiţionată dar nici o negare absolută. Concluziile acestea vor învedera rezultatul căutărilor moderniste pe planul expresiei literare.

Lexicul. Compartimentul care a suferit cele mai importante modificări este *lexicul*. Literatura generată de noile curente şterge graniţa dintre cuvîntul „poetic" şi cuvîntul „vulgar". Vulgaritatea este considerată o problemă de context şi nici un termen nu poate fi exclus aprioric.

Utilizarea în poezie a unor termeni ca : *hoit, borţos, saşiu, a puţi* etc., apare la început ca un procedeu de frondă literară, de ştergerea graniţei dintre cuvîntul „nobil" şi „vulgar", pentru a se încetăţeni ca un procedeu curent, mai ales în proză.

O altă caracteristică a noilor curente este utilizarea unui lexic predominant *neologistic*. În noua poezie pătrund tot mai mulţi termeni tehnici, matematici, chimici etc., consideraţi înainte ca material apoetic. Călinescu vorbea de un delir neologistic la un poet ermetic ca S. Stolnicu din care citează :

„Pătrate negre, pătrate albe
Cuprinse-n conul unui lampadar
Surîdea înflorescenţă de galbe
Reginei albe, reginei negre,
Şahului de smoală, şahului de var."

Cele mai multe din curentele moderniste vizau un fel de *internaţionalizare a expresiei* şi de aici preferinţa deosebită pentru neologisme de circulaţie universală. Evident, nici penetraţia elementelor considerate vulgare, nici preferinţa pentru neologisme, nu apar pentru prima dată în literatura noastră. Este însă pentru prima dată cînd aceste elemente sînt utilizate *ostentativ* pentru a marca o ruptură cu trecutul, în concordanţă cu tendinţele generale ale literaturii europene din epocă.

Morfologia. Scriitorii afiliaţi curentelor moderniste, sau descinzînd din aceste curente, manifestă (cel puţin în unele poezii, determinate de un anumit ritm interior) preferinţe deosebite pentru anumite părţi de vorbire : substantiv, verb, adjectiv etc. De exemplu : *Uvedenrode* de Ion Barbu, axată pe substantive şi adjective, conţine doar cinci verbe. Aceeaşi tendinţă se poate observa la Geo Bogza (*Unu*), Ilarie Voronca etc. Pentru unii poeţi, construcţia nominală (axată pe substantive) este destinată realizării unei atmosfere în genul simboliştilor :

O, plecările, plecările
O, plecările, plecările, plecările
Din toate porturile şi din toate gările
pe toate mările, spre toate depărtările,

spre toate ţintele şi aşteptările,
spre marginile lumilor şi ale gîndului
spre marginile sufletului meu — flămîndului,

(Aron Cotruş)

Alte poezii sau strofe sînt axate pe verbe, adjective :

Te-ai desprins aspru din gloată,
cu obraji supţi,
cu ochi crunţi,
să lupţi,
să-nfrunţi
din sălbaticii munţi
oştile craiului, temniţă, roată..."

(*Horia* de A. Cotruş)

Eliberată de tiparele clasice poezia nouă intenţionează să surprindă fluxul stărilor psihice adînci, recuperarea unor energii necunoscute, prin forme şi asociaţii neglijate, pentru a sugera „misterul vieţii" (cum remarcase odinioară Baudelaire).

Oricare au fost exagerările rezultatul nu este neglijabil : abandonarea clişeelor, înnoirea recuzitei, a limbajului poetic.

Sintaxa. Intenţionînd să exploreze zone de mari adîncimi ale sufletului omenesc şi să redea efervescenţa unor laturi absconse, o serie de curente au ajuns să manifeste o predilecţie pentru ilogic. De aici o negare a sintaxei la dadaişti şi suprarealişti. Afirmaţia lui Cocteau „O capodoperă literară nu este niciodată decît un lexic în dezordine" se bucura de un mare credit.

De altfel negarea logicii şi deci a sintaxei reieşea din însăşi definiţia suprarealismului dată de André Bréton : „Automatism psihic pur, prin care ne propunem să exprimăm, fie verbal, fie în scris, funcţiunea reală a gîndirii. Dicteu al gîndirii cu absenţa oricărui control exercitat de raţiune, în afară de orice preocupare estetică sau morală".

Fără îndoială că punctul de vedere al extremiştilor „faceţi greşeli de gramatică" (Voronca) nu s-a impus. Anarhismul gramatical a făcut loc însă unei mai mari libertăţi sintactice, a dus la dislocări frecvente practicate nu numai de protagoniştii pan-libertăţii ci chiar de scriitori ca Arghezi :

„Lingîndu-şi *puii* cu idolatrie
Băloşi sub steaua mea polară..."

(*Vraciul*)

O altă consecință pe plan sintactic a fost *înmulțirea construcțiilor eliptice*, rezultate dintr-o concentrare deosebită a gîndirii, și a izolării părților de propoziții și ale subordonatelor de regenta lor.

În general, experiențele moderniste din prima perioadă (aproximativ 1919—1930) au generat o literatură încifrată, criptogramică, izolată de public.. S-a realizat deci nu numai ruptura cu trecutul literar, cu tradiția, ci și ruptura față de public. Tudor Vianu explică astfel această ruptură : „Una din cauzele obscurității în literatură este coborîrea în adîncimi care îl lipsește pe vorbitor de a transmite. Sînt obscuri autorii care, dorind să se exprime cît mai complet și mai profund, nu mai ajung să comunice cu alții" (*Arta prozatorilor*, 1940, p. 19). Nu trebuie uitat, după părerea noastră, nici ermetismul căutat, afișat din snobism sau din nevoia de originalitate cu orice preț. Fapt este că între emițător (scriitor) și receptor (public) contactul a fost îngreuiat dacă nu total întrerupt, iar literatura a avut de suferit. Dacă poezia modernistă (dadaismul, suprarealismul) se vrea detașată de estetism, odată cu Ion Barbu și Tudor Arghezi, adică odată cu unele sinteze din realizările și avatarurile noilor curente, poezia revine însă la o finalitate estetică. Deci experiențele moderniste ale începuturilor (1920—1930) nu aduc opere în întregime frumoase, ele aduc însă o serie de frumuseți. Este vorba de împrospătarea epitetului și a metaforei, de abolirea clișeelor. S-ar putea cita din poezii alambicate, sau criptogamice publicate de revistele avangardiste, numeroase realizări expresive izolate.

Ceea ce caracterizează pe plan stilistic noua poezie este îndrăzneala imaginației, desprinderea de tipare, prezența unor epitete și metafore originale (fenomen ce poate fi surprins la o bună parte dintre avangardiștii de seamă).

Paralel cu căutările pe plan stilistic au fost sparte și canoanele clasice ale *versificației*. S-a cultivat versul liber, s-au căutat artificii grafice și tipografice : scrierea cu minuscule sau cu majuscule pentru sublinierea unei idei, versul dispus tipografic vertical, alături de versul dispus orizontal etc.

CONCLUZII

Avangardismul românesc este anterior (prin revista „Simbolul", scoasă în 1912 de Ion Vinea) avangardismului european și se manifestă apoi paralel cu acesta. Revista care a avut cea mai lungă durată și cel mai larg ecou a fost „Contemporanul", condusă de Ion Vinea. Am citat numele lui Vinea deoarece cazul lui îl considerăm tipic pentru scriitorii de talent care au fost o perioadă afiliați unuia sau altuia dintre curentele avangardiste : la reeditarea operei, Ion Vinea a eliminat, a retușat toate stridențele din tinerețe, păstrînd doar prospețimea expresiei, noutatea ei.

În general, contactul scriitorilor de talent cu aceste curente (Lucian Blaga, Ion Barbu, Al. Philippide, Camil Petrescu, Geo Bogza, Tudor Arghezi au colaborat la „Contemporanul") a fost determinat fie de atitudinea de frondă împotriva societății, fie de febra căutărilor proprii. Se poate conchide că excesele au fost în raport invers proporțional cu talentul: cu cît talentul a fost mai modest cu atît excesele au fost mai mari.

Pe lîngă efectul negativ al rupturii de tradiție și public, curentele avangardiste au avut în mod indirect o contribuție pozitivă la dezvoltarea limbii literare. Datorită proclamării principiului libertății ele au dus la îmbogățirea lexicului, la elasticitatea sintaxei, la o îmbogățire a procedeelor stilistice.

Operele lui Arghezi, Blaga etc. nu pot fi explicate fără a consemna căutările avangardiste. Ca întotdeauna, după pan-libertate urmează o nouă ordine, iar noua arhitectonică literară nu putea începe fără a ține seama de avatarurile și contribuția experiențelor celor mai recente.

BIBLIOGRAFIE:

Sextil Pușcariu, *Limba română*, Ed. Fundațiilor, 1940.
C. Emilian, *Anarhismul poetic*, 1934.
Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române*, vol. III, Ed. Ancora, 1927.

IV. PERIOADA ACTUALĂ

LIMBAJUL CRITICII LITERARE

Critica literară e un domeniu relativ nou al culturii românești. Principiile și formele analizei literare au fost într-o continuă fluctuație și schimbare, în funcție de orientarea, experiența și gustul criticilor, ocazionali la început, de profesie în epocile apropiate de noi.

Prin documentare, prin asimilare de fapte și de date culese din istoria literară și prin raportarea continuă la realitățile culturii universale, critica ține de știință; prin participarea afectivă la interpretarea datelor, prin mișcarea vie a imaginației și a cuvîntului, prin varietatea mijloacelor literare, a resurselor stilului, critica se poate ridica la înălțimea unor pagini de antologie literară de cea mai bună calitate.

Între vastul domeniu al științelor exacte și între literatură, între terminologia precisă, științifică și înnoirea continuă a bogăției de sensuri ale cuvintelor din creația artistică există unele puncte de contact și de valoare expresivă.

Prin specificul ei, critica se situează în miezul actualității: prilej de a-și asocia la tezaurul expresiv tradițional cele mai noi achiziții ale terminologiei specifice a civilizației contemporane. De mai bine de un secol, cele mai noi curente culturale din Europa, cele mai revoluționare direcții ale investigației științifice și ale regenerării literaturii moderne s-au oglindit imediat în discutarea critică a fenomenului înnoitor. „Spiritul de concesie față de mulțimea directivelor publice a imprimat criticii literare acea virtute suplă de a-și însuși formele cele mai variate de expresie, acel liberalism din care Albert Thibaudet făcea caracteristica ei de căpetenie", scria Tudor Vianu, în vol. *Generație și creație* (p. 69).

Între evoluția criticii, a științei și a literaturii există deci o legătură strînsă. Lexicul criticii reflectă în chip multilateral permanenta înnoire și sporire a capacității de comunicare prin limbă a ideilor Imixtiunea frecventă a lirismului în discuțiile literare a dat limbii elasticitate și vigoare sporită. Fenomenul pare a fi fost determinat de descătușarea romantică de la începutul secolului trecut.

Limbajul critic, cu terminologia lui nouă, a apărut încă în opera lui Heliade, Negruzzi, Bolliac, Kogălniceanu etc. Discuțiile pe care

aceştia le-au iniţiat în legătură cu problemele limbii şi literaturii moderne, analiza şi aprecierea faptelor de cultură, critica tendinţelor negative, aveau nevoie de termeni adecvaţi, alţii decît cei în uzul curent. Manifestările spiritului critic sînt ilustrate de vreme în scrierile lui Heliade, în primul rînd. Gramatica lui, prefaţa cunoscută, anunţau spiritul critic nou.

Scriitorul muntean a publicat apoi în „Curierul de ambe sexe" I (1836—1838), p. 238—252, un lung articol intitulat „Critică literară", care conţine un violent atac, nedrept, contra poetului Alexandrescu, autorul fabulei, tipărită atunci, „Vulpea, calul şi lupul". Este, cred, prima dată în literatura noastră cînd apare o analiză literară de proporţii — lăsînd la o parte nedreptatea făcută poetului — purtînd acest titlu modern : *Critică literară*. În ea întîlnim termeni noi şi expresii neobişnuite în acea vreme : „ridicolul totdeauna a fost biciul cel mai grozav al viţiului" ; „prunca noastră literară" ; un vers nu are „cadenţa" ; „dumnealui este republican în tot abuzul cuvîntului şi în grămătică" ; „să respecteze astfel de pravili sau reguli".

Un an mai tîrziu, într-un mic articol uitat, în *Albina românească* din 16.IV.1839, C. Negruzzi, vorbind despre un concert muzical, folosea termeni care aveau să se impună în critica modernă. Prozatorul moldovean, semnat : N-ţţi, laudă „siguranţa şi acurateţa cu care au executat grelele variaţii ale lui Mayseder şi Béritot, ca şi capricioasele fantasii ale lui Lipinski" ; artista tînără „uneşte, pe lîngă arta marilor maeştri, toată graţia, uşurătatea şi delicateţa dăruită de natură".

Într-un alt domeniu, în problemele teatrului, mult discutate la începuturile culturii noastre moderne, în critica spectacolelor şi a artei dramatice, s-au folosit mulţi termeni noi, preluaţi apoi de critica literară. Revista lui Heliade „Gazeta Teatrului' naţional" din 1836 apare modernă prin comentariile sale critice, prin limbajul nou al autorilor.

Într-o scrisoare datată : 836, ghenar 25, C. Bolliac solicită colaborarea lui C. Negruzzi la revista *Curiosul*. Întîlnim în ea termeni ca: „poziţie de critic ; a disputa pentru calităţile artiştilor ; stil moresc, gotic ; şi-a comunicat ideile ; gestul.... nu exprima ideea ce declama" etc. În articolul despre „Poezie", al aceluiaşi autor, publicat în volumul „Colecţiune de poezii vechi şi noui" (1843), se folosesc termeni împrumutaţi din alte domenii ale ştiinţei, fapt care anticipa masivul transfer de termeni tehnici în limba criticii literare : *fizionomie, barometru al dorinţelor, termometru al iubirii, prisma poetică* etc.

Toţi scriitorii de seamă ai secolului trecut au participat cu interes, şi de multe ori dovedind o serioasă pregătire lingvistică, la analizarea şi criticarea direcţiilor subiective în dezvoltarea culturii şi a limbii naţionale.

Revistele literare, mai ales *Dacia literară* şi *România literară*, şi presa s-au ocupat adesea de aprecierea scrierilor care se tipăreau. Critica lui Alecu Russo, ca şi aceea a lui Alecsandri, Bolintineanu, îşi înnoi ideile şi expresia sub impulsul progresului marcat şi prin

efervescență revoluționară (1848) și prin aspirațiile către unitate și emancipare (1859—1866), ba chiar spre unele reforme în rînd cu marile națiuni ale Europei (sub domnia lui Cuza).

Se cunoaște apoi importanța lui T. Maiorescu în cultura noastră; prestigiul lui de critic a fost necontestat.

Criticul a recurs și la termeni specifici altor domenii ale artei, așa cum a făcut, înaintea lui, Heliade, Negruzzi, Russo, Alecsandri etc.: *melodioasa cadență; gradul intensității; ce efect frumos pot să producă contrastele; impresiunea cea mai marcantă; subita noblețe de sentiment; fenomenele pasiunii; lipsa gradațiunii în culminare* etc. Extinderea terminologiei merge uneori pînă către domeniul științelor pozitive. E un început de pătrundere a termenilor tehnici în analiza critică: *poezia nu este un tratat de fiziologie;* studiul „Beția de cuvinte" are un subtitlu: „studiu de *patologie literară*". Iată un substanțial pasaj, pe deplin valabil, de o utilitate indiscutabilă în epoca aceea de erezii lingvistice, un pasaj în care discernămîntul critic se împletește cu realismul observației și cu pasiunea filologului chemat să slujească buna dezvoltare a limbii naționale: „Singurul rol ce scriitorii reflexivi, filologii mai întîi, dar apoi și ceilalți prozaiști ai științei, îl pot avea în privința limbii lor materne, este de a i se supune fără împotrivire, de a o recunoaște ca autoritate legală a naturei proprie a poporului lor. În această privință ei se află în poziținea oamenilor de știință fizică, a căror chemare este de a descrie fenomenele și de a le explica, constatîndu-le legea după care se conduc, iar nu de a face hipoteze despre ceea ce ar fi trebuit să fie acele fenomene. Ce am zice de un astronom, care în loc să ne explice legea lui Jupiter, ne-ar spune că Jupiter, după calculul lui, s-ar cuveni să se miște mai bine între Mercur și Venus, decît între Mars și Saturn?" *(Critice,* I, 1931, p. 112).

Frîna logică, pe care critica o punea exagerărilor și erorilor evidente în literatură și limbă, era un factor pozitiv în progresul culturii naționale. Critica maioresciană a folosit un cîmp lexical bogat, modern, fără exces, cu finețe în asocieri de cuvinte vechi, avînd un fundament filozofic temeinic. Efortul spre simplitate și acuratețe este vizibil pretutindeni; inovația gratuită nu se potrivea atitudinii criticului format în doctrina clasică. Maiorescu a pus temelia limbajului critic modern.

Către sfîrșitul veacului trecut mișcarea înnoitoare a cîștigat tot mai mult teren. Literatura, arta, știința, critica se umpleau de frămîntarea epocii. Puternice accente de individualism și de lirism pătrundeau pînă și în genurile epice, în nuvelă și roman. În același timp, viața politică și socială agitată, ciocnirea ideologiilor și spiritul reformator care tindeau spre o desetățuare completă a omului de vechi prejudecăți și de exploatări milenare își prelungeau ecourile în literatură și artă și reclamau criticului înțelegere pentru problemele epocii. El putea admira perfecțiunea clasică, dar nu-i era îngăduit să fie refractar la aspirațiile epocii.

În ce măsură critica literară poate reflecta realitatea și cerințele actualității ne-a demonstrat-o opera lui Dobrogeanu-Gherea, care reprezintă o reacție contra teoriilor estetice ale lui Maiorescu. Criticul de la *Contemporanul* interpreta fenomenul literar în cadrul problemelor sociale și al orientării politice progresiste. Literatura este o oglindă complexă a vieții, a relațiilor dintre scriitor și mediu, dintre individ și societate. În ea se afirmă tendințe și aspirații adînci, specifice momentului istoric, specifice concepției creatorului. Explicarea fenomenelor literare cerea o terminologie nouă, îmbogățită sensibil din frămîntările social-politice, de atunci. Viziunea critică a lui Gherea s-a arătat deschisă rezultatelor obținute de unii maeștri ai criticii moderne europene. El citează pe Taine, pe Faguet (cunoscut pentru ascuțimea vederilor, pentru libertatea limbajului și pentru expresia inedită, sclipitoare a ideilor sale).

Gherea vorbește despre critica „judecătorească" mai veche, care s-a făcut la noi, și de critica modernă care se năștea: „Chiar acuma este peste putință a fi critic fără a avea o mare cultură științifică; dar critica, întocmai ca și arta, n-a ajuns încă a fi știință și unui critic i se cere intuiție, inspirație, un talent deosebit, înnăscut, ca și artistului".

Potrivit acestor concepții, Gherea construiește o analiză critică de pe poziții noi, cu un limbaj nou, propriu filozofiei materialiste și lucrărilor politice care tratau despre doctrinele revoluționare; el ne spune că într-o poemă a lui Shelley, Laon and Cythna „sînt încorporate... iubirea nemăsurată de adevăr și de libertate, ura contra nedreptății și apăsărei, înaltele și neînfrîntele năzuințe spre dezrobire, spre dreptatea socială, spre frăția omenească" *(Idealurile sociale și arta)*.

Terminologia social-politică a intrat astfel în măsură apreciabilă în critica noastră literară prin opera lui Gherea; așa sînt sintagmele: *inegalitate economică; proletariat intelectual; întocmire socială; cultura economică și științifică; clase triumfătoare; clasă privilegiată; socializare a durerii; cerc progresiv, aproape revoluționar* etc.

Teorii, concepții, ipoteze revoluționare se impuneau nu numai în sfera vieții economice și sociale, ci și în cele mai însemnate domenii ale științelor pozitive.

Dintr-un anumit punct de vedere, folosirea terminologiei tehnice, adaptarea ei la necesitățile expresive ale criticii poate fi considerată o inovație. Sfera semantică a termenilor tehnici se îmbogățește prin înnoirea ei metaforică în contextul literar: ei sînt folosiți adesea pentru a reduce impresia de abstracție, de speculație teoretică, predominantă în critica literară. Ceea ce literatura considera ca lipsit de interes artistic, incapabil să nască emoția poetică, putea înnoi limbajul critic: progresul civilizației, invențiile, descoperirile, cu toată bogăția lor de denumiri,

de termeni de circulație nouă. Precizia științifică și minuțioasa descriere tehnică a atîtor mecanisme complicate puteau oferi criticului noi elemente lexicale în analiza creației.

Critica literară, prin M. Dragomirescu, I. Trivale, Il. Chendi, H. Sanielevici, a realizat un tot mai mare transfer de termeni tehnici din științele pozitive în sfera analizei literare. Nu e vorba propriu-zis aici de o schimbare lexicală, termenii existînd în alte domenii, ci de un procedeu nou, de o lărgire a posibilităților de exprimare nouă. Precizarea, sugerarea realității se întemeiau pe valorificarea unui fond special de cuvinte ; acestea primeau în critică valori metaforice originale slujind la explicarea unor fenomene și aspecte morale.

Cînd M. Dragomirescu, în sistematizarea atît de personală a teoriilor sale, vorbea despre „polarizarea imaginilor în partea oarecum mediană și calmă a conștiinței", sau despre „imagini... provenite din reziduurile reprezentative", construia prin reprezentări concrete, sensibile, o viziune mai plastică, o demonstrație mai originală a principiilor sale literare. Metoda a fost extinsă apoi. Împrumutul de termeni tehnici a sporit în critica elevului său, I. Trivale, care se mira totuși de terminologia nu totdeauna accesibilă a maestrului.

Asocierea neologismului cu lexicul vechi pune în lumină la I. Trivale nuanțele particulare ale realității cu fețe inepuizabile. El scria : „În cîmpul literaturii dramatice boala epocii noastre a făcut erupțiunile ei cele mai violente". Despre A. de Herz spunea că unește „abilitatea sa tehnică remarcabilă cu o foarte slabă introscopie și o deplină cecitate morală". Într-un alt loc, același autor consideră că „spiritul critic este microscopul diabolic care scrutează fără milă mirajul imaculat al sufletului uman".

În caracterizarea poeziei, Trivale recurgea și la termenii din științele naturii : „poezie clorotică" ; poezia lui Alexandrescu e „o plantă criptogamă care-și compensează lipsa florii prin rara rezistență a fructului". Ilarie Chendi avea un limbaj nou, incisiv, ironic, plin de termeni și construcții moderne, sugestive, apreciate de contemporani.

Cu G. Ibrăileanu conținutul și forma criticii capătă o nouă îmbogățire, o nouă lărgime de orizont. Sinteza dintre tradiție și spiritul nou, cugetul deschis curentelor moderne au sporit terminologia critică cu noi mijloace expresive. Influența maeștrilor criticii literare străine, în primul rînd a celei franceze, a fost pozitivă, cu aplicații originale, de efect.

Ibrăileanu la început s-a manifestat ca un eclectic și ca un enciclopedist. Cu gust și aplicație pentru estetică, cu sensibilitate și cumpăt în explicarea tendințelor reformatoare de ordin politico-social, el prețuia civilizația nouă, admirînd însă și valorile consacrate ale trecutului. Criticul s-a impus repede prin finețe analitică, prin pregătirea filologică și prin adîncimea vederilor istorice. Pe măsura dezvoltării activității sale, atașamentul lui Ibrăileanu față de noutățile veacului, față de experiențele artistice actuale, creștea. Familiarizat cu apectele contradic-

torii ale spiritului european, criticul a reținut esența valorilor de circulație universală și a împământenit la noi rezultatele cele mai bune ale metodei critice, dîndu-le densitate, mobilitate, forță combativă. Lui Ibrăileanu i se potrivesc cuvintele lui Jules Lemaître care lăuda un autor pentru că prin opera lui „lucrurile sînt înțelese în chipul cel mai profund, fiind deformate în cea mai mică măsură".

Opera criticului ieșean reflectă și continua dezvoltare a terminologiei de specialitate, în funcție de cerințele artei moderne. De la „Spiritul critic în cultura românească" la „Studii literare" vocabularul critic s-a înnoit în mod sensibil. Termenii neologici și tehnici s-au acumulat în ultimele studii și articole ale lui Ibrăileanu. Comparînd începuturile cu etapa din urmă a activității lui, putem înțelege evoluția limbajului critic de la formele primordiale, diferențiate, specifice tradiției noastre istorice și filologice, la panorama cu înnoiri lexicale frapante din critica interbelică.

Ibrăileanu și criticii imediat următori : Perpessicius, Călinescu, Vianu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu au contribuit fiecare în chip substanțial la îmbogățirea genului cu noi realizări personale, cu inovații demne de reținut. În scrisul lor se poate urmări modernizarea expresiei critice și sensibila diferențiere a lexicului ei de cel al scrisului literar în general.

Era natural ca un spirit mobil ca Ibrăileanu să folosească în faza mai nouă a activității sale mulți termeni, ca : „ce *demontare delicată* a sufletelor personagiilor ; Proust pictează *germinarea, generația și coliziunea stărilor sufletești...* ; a pictat cea mai bogată *eflorescență psihică* ; *reverberații stilistice* care să creeze în altul o stare de suflet identică" etc.

În secolul nostru s-au conturat și alte atitudini critice din care au derivat și forme noi de exprimare. Complexitatea problemelor social-culturale nu putea fi discutată totdeauna în termeni convenționali obiectivi ; o bună parte a criticii a recurs adesea la analize impresioniste, izvorîte din hipertrofia individualismului, de unde jocul subtil al stilului artistic în critică, accentele afective ale unei judecăți personale.

E. Lovinescu a fost un reprezentant de mare prestigiu al criticii noi. Opera lui reflectă fondul unei întinse culturi umaniste, cu pătrunderi și resurse expresive de mare subtilitate, cu judecăți consistente, cu delimitări care n-au nevoie de vreun retuș. El a introdus multe elemente de cultură antică în analizele sale, cu scopul de a potența o idee, de a întări o afirmație : „Ce nefericire ! Ca Filoctet, părăsitul erou pe stîncile Lemnosului, mă jăluiesc : opopoi ! opopoi ! Unde v-ați dus triremе fățarnice, lăsîndu-mă pe țărmul insulei pustii ? Ați pornit spre zidurile Troiei, uitîndu-mă cu piciorul rănit de săgeata înveninată a lui Ercule. Au trecut triremele științei spre țelul din urmă : adevărul. Critica a rămas tot pe stînca Lemnosului. E uitată. Toate bucuriile vieții se irosesc, spunea Virgiliu, afară de una singură : dragostea de a ști". (*Critice*, III, 230).

În privința limbajului, Lovinescu s-a impus de la început ca o personalitate stăpînă pe arta expresivă, îndrăzneț în construcții, concurînd literatura propriu-zisă. Originalitatea „darului expresiei artistice" și deplina libertate a judecății critice, nuanțată doar de confesiuni lirice, l-au dus pe critic spre numeroase inovații lexicale, cu reminiscențe cînd arhaice, cînd livrești (greco-latine), cînd de sursă neologică, franceză, mai ales cu derivări frecvente (sufixele -ism, -itate). Formele înnoirii sînt evocate de critic într-un pasaj în care el vorbește despre o „epocă în care mîini febrile atentează la viața vechilor formule, în care idolii cad în fărîmi de pe socluri pentru a face loc altor idoli și, în care, din goana vertiginoasă după ineditul senzației și al expresiei, arborii locuțiilor venerabile se prăbușesc în pădurea seculară a retoricei. Căutarea noutății răspunde în principiu unei nevoi spirituale promotoare a progresului umanității ; provocată însă uneori numai de legea imitației, arta se resimte de efectele unei simulări în care fără a mai fi sinceră, banalitatea se ascunde în haine strălucitoare" *(Critice,* IV, 110—111).

Tradiția și inovația, așa cum le-a înțeles Lovinescu, înnobilează eforturile spre originalitate, spre adecvarea cea mai eficace a expresiei la ideile operei. Ar mai trebui citată și pagina 229 din *Critice,* V în care se spun lucruri interesante despre critica înțeleasă ca artă, ca analiză erudită și lirică.

Lovinescu a fost atras de noutățile tehnicii contemporane, deși formația lui intelectuală pornea din umanismul antic și din cultura Apusului. Despre Pompiliu Constantinescu, voind să sugereze profunzimea cercetării sale și concentrarea asupra esențialului, Lovinescu scrie : „Nu studiază principiul electricității în lămpile de pe stradă, ci în motorul uzinei și mai ales nu-și afirmă superioritatea făcînd statistica becurilor sparte sau deșurubate" *(Istoria literaturii contemporane,* 64). În alt loc, cu același stil personal, împrospătat din rezervorul civilizației contemporane, spune : „Un pamfletar e o lentilă măritoare sub acțiunea unui soare incandescent, o balistă în perpetuă funcționare" *(Critice,* IV, 57).

Originalitate lexicală și stilistică întîlnim în scrisul lui G. Călinescu. Erudiția, sensibilitatea, fantezia și ascuțita pătrundere fac din acest scriitor modern și un critic atras de îndrăzneala construcției, a cuvintelor. Latinisme, italienisme, franțuzisme pot fi găsite în toate lucrările lui G. Călinescu. Un pasaj concludent pentru limba criticului poate fi luat chiar din ultimele considerații asupra criticii : „Barochismul față de Renaștere a însemnat pătrunderea realismului în plastică și înlăturarea primejdiei frumosului necontigent. Romantismul a adus problema și lirismul după o epocă petrificată în didacticismul și frivolitatea „micii poezii", a secolului al XVIII-lea...". Și, mai departe, criticul vorbește despre o poezie „plină de circumvoluții solemne" ; o proză e „cvasimedievală cu con ciò fosse cosa ché". G. Călinescu recomandă scrisul artistic în critica literară, semn al personalității autorului : „Criticul

profesionist, prin natura lui nevibratilă, este mai expus restrîngerii gustului. El poate compensa răceala sa congenitală prin mai multă *cordialitate în limbaj* şi o modestie care să-l ajute să facă puntea de trecere între temperatura înaltă a operei şi cea joasă a cititorului obişnuit".

„Cordialitatea în limbaj", bogăţie terminologică, judecăţi subtile, resurse lirice inedite întîlnim în paginile lui Perpessicius, Tudor Vianu, Pompiliu Constantinescu, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu ş.a. Privite din unghiul actual de vedere, unele interpretări pot părea personale, cu inovaţii lexicale care pot surprinde prin raritate, prin îndrăzneala asocierii lor în ţesătura veche a limbii : „o celebritate circulatorie (Perpes. *Menţ.* I, 153), linii demarcaţionale (130), dezarmantă opacitate (IV, 9), redempţiunea neamului de iobagi (III, 147), textură originală (I, 75, cf. 130), vervă flagelantă (III, 105), fugos apologet (141), substrucţia sensibilităţii (P. Const. S.237), regisură politică (177), felonia politicianilor (83) ; mediul nepriceperii raţiocinante (Cioculescu Ş., 81) ; în mijlocul unei turme schimonosite, prin răutate, libidine şi suficienţă" (p. 117) ; „spirit măsurat şi disert" (163) ; „textură de versuri" (Streinu, p. 212), „propria-le indigenţă" (161) etc.

Fiecare pagină a acestor critici, stilisticieni reputaţi, are noutăţi lexicale frapante ; inovaţia lexicală e la modă, cuvîntul rar are, printre critici, un prestigiu deosebit. Construcţii metaforice cu o sintaxă limpede, elastică, densă, abundă în critica epocii.

În legătură cu problemele limbajului critic, Tudor Vianu făcea această remarcă exactă în „Figuri şi forme literare" : „Criticii sînt din ce în ce mai rar filologi sau retoricieni, pentru a deveni psihologi, sociologi, moralişti" (p. 45).

Există destule inovaţii lexicale chiar la critici sobri, familiarizaţi din tinereţe cu cultura antică : purgarea pasiunilor (Vianu, *Met.* 57). funcţiunea cataretică sau eliberatoare a artei (57) ; aripile unei columbe (P. Const. S. 53), voluptatea maculării (114), a fi spoliat (288), desfoliindu-se parcă într-o necurmată feminitate (291), spirit ignar (171), povestirea e alertă (172), vervă plebee (175) ; ireparabilul ultraj al timpului (Ralea, S. 173), detectivaj literar (36), expresie halucinatorie (211), tinctură sufletească extrem de raţionalistă (214) ; cosmos conflictual (Streinu, pag. 25), braţ vibratil (25), forţă hugoliana de expresie (a lui Arghezi, 23), poezie logică şi apteră (48), versuri placardate (70), fluenţă logică (110), intima contextură (111), compozitat ingenios (139), refrigerenţă intelectuală (143), legături fibrative (192), concluzii aberative (268).

Se întîlnesc şi destule exemple de preluare a unor termeni din limbile străine, mai ales din franceză, fără a le adapta la nivelul altor neologisme „românizate" : „rînd brouillonat (Perpes. M. IV., 5), viziune patibulară (I, 93), Cicero epistolier fecund (p.6), doi cursieri ai epocii (III, 231), inichitate ; empireul entităţilor estetice (IV, 104) ; a desina

fizionomia sa morală (Ralea, S., 40), a fi grosier (61), naturalist ordurier (176); stil dignitos (Călinescu, *Impr.*, 351); Verlaine infelicele (Streinu, p. 18), fără pejorație (p. 34).

Problema stilului critic reclamat de o atît de mare diversitate de curente și preocupări a fost discutată de Vladimir Streinu în *Pagini de critică literară* și, în preajma războiului din urmă, într-un articol „Note de stil". Criticul observa judicios că „vocabularul critic este supus, ca limba însăși, acelorași mișcări de istovire și de împrospătare" *(Rev. fund. neg.*, 1939, nr. 4, p. 168).

Școala lui Densușianu influențase pozitiv această generație de critici. Extinderea și adîncirea preocupărilor criticii au dus la stimularea îmbogățirii lexicului, a metaforei, a faptelor de stil, în care cuvîntul vechi capătă noi valențe semantice. „Astăzi în adevăr, a stărui în vechile expresii, care au fost ale criticii de totdeauna și de pînă ieri, se consideră ca semnul unei întîrzieri regretabile. Nu s-au introdus noi concepte, ci numai variații lexicale", afirma Vladimir Streinu în articolul citat (p. 149). Aceste variații comportă jocul metaforei pe tulpina unor cuvinte speciale, tehnice, moderne; de exemplu: poemele unui versificator mai vechi „suferă de o dureroasă anemie emoțională" (Perpessicius, *Menț.* I, 97, cf. 100); supracultivarea... rafinează instrumentul cerebral, împrumutîndu-i ascuțimi de compas și vibralități de antenă (Vianu, *Frag. mod.*, 102); un comentariu e „infinitezimal inutil" (P. Const. S. 69), frumusețe cristalografică (Streinu, p. 235), învățăminte autoscopice (225), geografii defuncte (40), stil critic deshidratat (294), suflete milimetrate (349), eseuri nucleare (262); o diminuare a tonusului vieții (Călinescu, S. 75); atlet al modernismului (Lovinescu, *Critice*, V, 73); dragoste nevrozată (IV, 23); observație migăloasă a infinitezimalelor ce dau la un loc un crîmpei de viață (IV, 33).

Astfel de termeni tehnici folosiți din nevoia plasticității dau analizei critice un caracter original, sugestiv; criticii lucrau cu sentimentul că opera lor e destinată unui cerc de cititori inițiați în problemele literaturii, intelectualilor, familiarizați cu vocabularul neologic. Aspirația către artă prin limbajul apreciativ, prin metafora definitorie, este evidentă în opera celor mai reputați critici ai secolului nostru, care, aproape fără excepție, au fost și scriitori consacrați.

Complexitate de vocabular și bogăție neologică, pornind din latină ori din limbile romanice (franceză), apar și la critici mai noi, care folosesc curent astfel de construcții: *flamă* orbitoare; concepție *ludică*; finalul *vaticinator*, *quiproquourile* pot fi împrumutate în mijlocul *tenebrelor* timpului său; lacrimă *incontinentă*; inimă *denudată*.

Acest lexic ar putea fi considerat distonant față de cerințele timpului actual. Dar după o lungă tradiție a genului și după consumarea atîtor experiențe, după solicitarea criticului de prestigiul umanismului antic, al clasicismului, după avalanșa terminologiei noi, tehnice, a celei social-politice, critica poate evita inovațiile, formulînd ideile subtile, abstracte, complexe într-un limbaj simplu, de uz curent? Fără a cădea

în exagerări, critica poate fi inovatoare ori de cîte ori termenul rar spune *mai mult, mai bine* și fixează o nuanță de înțeles *mai precis* decît termenul uzitat.

Curba inovațiilor lexicale de tot felul, care a urcat mereu în acest secol, e supusă criteriilor funcționale și estetice, sub impulsul schimbărilor structurale intervenite în viața noastră culturală. „Încrucișarea haotică a termenilor" e denunțată periodic în analizele literare și filologice, la rubricile speciale din reviste, în care se discută critic aspectele negative ale limbii și stilului cărților tipărite.

Dar, cu toată critica și opoziția unor tradiționaliști și a cititorului de rînd, ostil în general față de inovații frapante de termeni, apelul la rarități lexicale n-a dispărut nici în vremea din urmă. Chiar criticii care combat excesul de neologisme, de termeni savanți, „stilul cu șapte văluri", apelează la cuvinte ca: „imagini *edulcorate, clamorile* șovine, *cantilenă* tristă, *terifiat* de perspectiva fericirii, *mefiența* față de marile spații neumane, imaginație *debordantă*".

Exagerările pot merge uneori și mai departe, nu însă fără a întîmpina rezistența unor critici. „În privința vocabularului atragem atenția că termeni ca *emoționalitate, compozițional, constatativ, panicard, putrid, pioșenie,* nu există în dicționarul limbii române, nici în dicționarul limbii franceze...De asemenea, expresiile: *apreciere valorică, potență tipizantă, articol publicistic, femei bovarice, romantică pîcloasă, cumsecadele domnișoare,* mi se par prețioase, pleonastice sau rebarbative" (Al. Piru).

Multe inovații se depărtează de modul derivării uzuale a cuvintelor: o *încenușare* universală, literatură *clownească,* direcția *cerclistă,* acționat *mediumnic;* spiritul *evmediului* agonic etc.

Registrul elementelor savante și al posibilităților interne de derivare pentru a îmbogăți lexicul criticii prin cuvinte noi a căpătat o considerabilă extensiune. Categoriile acestor cuvinte pot fi urmărite în următoarele direcții: a) substantive, adjective formate cu prefixe și sufixe; b) verbe formate din substantive și adjective; c) formații de la nume proprii; d) alte derivate puțin obișnuite.

Iată cîteva derivate cu prefixe de origine latină ori romanică: *a-, con-, in-, de-,* și cu pseudoprefixele: *anti-, simili-, pseudo-:* „subconștientă *consubstanțialitate;* natură *aistorică; antipseudo*-romantism; *deromantizare* a imaginii; *indistincțiunea inițială;* fire *indefectibilă;* actori *inatenți;* lait-motivul *inasimilării* sufletești; exprimare... *indefinisabilă;* farmec *indicibil;* economie *inaparentă; hiperexcelentă* ediție critică; *pseudodoctism; similiconstituțional;* visurile în *semitrezie;* personaj *semiistoric; simililegendar*".

Derivarea cu sufixe apare și ea bogată; predomină sufixele *-itate* și *-ism: „funcționalitate* organică; *lichiditatea* complexului operei artistice; elementele *liricității;* respectul *procesivității; elementaritatea* naturală; *verosimilitate* umană; *instinctualitatea femeii;* planul *fantasticității;* latura comică a *obtuzității*".

Derivatele cu *-ism* sînt încă mai numeroase şi mai rare : *„cărturărismul lui Hogaş*, suspecţi de *literaturism ; solitarismul* liricii lui Eminescu ; *schiţismul, mobilismul* vieţii sufleteşti, *conceptualismul* dominant ; *moralismul* acestor eroi ; *horaţionismul* a adus un strigăt inovator de viaţă, *haiducism, zoologism, citadinism, fixismul* caracterologic al *clasicismului*, minore *eminescianisme*, amestecate cu *liniarităţi* brutale".

Formarea de verbe şi abstracte verbale de la substantive şi adjective poate fi ilustrată prin unele exemple neobişnuite : *„paralelizarea* chipului omenesc cu apectele naturii ; *hipostazarea* noţiunilor ; *analogizarea* personificată ; expresie *tabuizată ;* imagine *semănătorizată ;* bine *diagnostichează* Ion Ghica ; el *unilateralizează* absolut gîndul care *crepusculează* orizontul".

În categoria altor derivări intră cuvintele care au la bază un nume propriu : „scara *franciscană* a simţirii ; forţă *hugoliană ;* rîvnă *harpagonicească ; lamartinizare, lamartinizat*".

Stilul. Iniţiative inovatoare multiple există şi în domeniul lexicului figurat, care pun în evidenţă valori noi semantice, în primul rînd metaforice. În astfel de cazuri apropierea criticii de arta literară e evidentă : *„cruciade verbale ; scafandrismul lui Proust în inconştient ; arcul de oţel al inteligenţei sale azvîrle săgeţi nimicitoare* pînă la credinţele şi tradiţiunile cele mai vechi ; smirnă convenţională, a ocoli uscăciunea repulsivă a dogmei şi a expresiei cenuşii".

Despre năzuinţa criticului de a descoperi adevărul şi frumuseţea creaţiei, pentru a o explica la un nivel artistic, vorbeşte o pagină a *Criticelor* lui Pompiliu Constantinescu, din care citez : „Criticul e un neostenit călător spiritual angajat pe drumuri inegale, în căutarea frumosului el străbate adeseori largi bărăgane, întîlneşte piscuri udate de lumini inedite, se împotmoleşte în mlaştini ursuze, somnolează între pagini, ca între maluri prelungi şi sterpe, rareori poposeşte mai mult, într-un univers cu totul nou şi brusc descoperit" *(Critice*, p. 17—18).

Fiind în contact nemijlocit cu operele literare, critica se ridică şi ea uneori la nivelul expresiei artistice, pentru a da vioiciune, noutate, vigoare argumentărilor : cuvîntul nou tinde să salte brusc peste reliefuI convenţional al comunicării.

Un număr de raritaţi lexicale, violent condamnate acum 30—40 de ani, continuă să trăiască sub pana criticilor de astăzi şi ei combătuţi uneori. Firesţe că un autor nu trebuie să scrie doar pentru cei iniţiaţi în tainele etimologiilor, în structura limbilor moderne. Nu-i putem recomanda însă nici să scrie uniform, cenuşiu, fără relief expresiv, ca în reportajul ceruţ de azi pe mîine. Există în limbă o imensă bogăţie de posibilităţi de asociere nouă, metaforică a vorbelor ; există surse variate de înnoire a expresiei, învecinînd cuvîntul vechi cu cel nou.

Cultura în continuu progres reclamă mereu originalitate în limbaj, fără a renunţa la proprietatea termenilor. Criteriul înţelegerii fără efort şi al noutăţii fără ostentaţie trebuie acceptat ca o normă fundamentală şi în critica literară.

Faptul că știința și arta se împletesc în activitatea criticii constituie un temei și un stimulent pentru îmbogățirea și înnobilarea continuă a limbii noastre literare.

BIBLIOGRAFIE

G. Ibrăileanu, *Studii literare*, 1957.
E. Lovinescu, *Scrieri*, I—III, ed. E. Simion, 1969—1971.
G. Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literaturii române*, I, 1967.
Perpessicius, *Opere, I—IV*, 1967—1972.
Perpessicius, *Menţiuni critice*, 1928 şi urm.
T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941.
T. Vianu, *Studii de literatură română*, 1965.
Vl. Streinu, *Pagini de critică literară*, I, II, 1969.
Şerban Cioculescu, *Varietăţi critice*, 1969.
Al. Piru, *Panorama deceniului literar 1940—1950*, 1969.
D. Micu, *Început de secol, 1900—1916*, 1970.
Florin Mihăilescu, *Evoluţia stilului critic de la Maiorescu la Lovinescu*, în „Studii bibliologic", III, 1969.
* * * *De la Maiorescu la G. Călinescu*, antologia criticilor români, de Eug. Simion, 1971.

MIHAIL SADOVEANU

La începutul acestui secol, Sadoveanu a irupt în literatură prin tipărirea a patru volume în a doua jumătate a anului 1904, cum singur o spune în *Anii de ucenicie : Povestiri, Șoimii, Dureri înăbușite, Crîșma lui Moș Precu* reprezentau recolta deosebit de vastă și uimitoare sub raportul maturității artei literare, a limbajului, a cîțiva ani de muncă asiduă, cu o încredere supremă în chemarea sa literară. Prozatorul nou și autentic s-a impus numaidecît ; Maiorescu l-a remarcat, în același timp reputatul critic rostind cuvinte de prețuire pentru Goga și Sadoveanu, cum făcuse mai înainte cu trei decenii și jumătate vorbind despre Eminescu. Nu bănuia însă nimeni în același timp, în 1904, numit și anul Sadoveanu, că tînărul scriitor avea să ilustreze literatura și limba națională prin zeci și zeci de volume de-a lungul unei jumătăți de secol și mai bine.

Imensa lui operă, peste 100 de volume publicate, varietatea lor tematică și inepuizabila forță de înnoire a limbajului artistic reprezintă *cea mai largă și mai adîncă sinteză lingvistică* a culturii noastre, oglindind cu rară finețe și precizie graiul românilor din depărtate epoci și din toate regiunile locuite de ei. Ca Eminescu, cercetător neobosit al documentelor istorice și de limbă, al vorbirii populare în formele ei autentice, studiate la fața locului, Sadoveanu a manifestat un constant interes pentru evoluția limbii, pentru tendințele ei de înnoire, pentru toate lucrările de filologie consacrate studiului limbii, lăudînd marele dicționar al Academiei, redactat sub conducerea lui Sextil Pușcariu, ca și lucrările de gramatică publicate între cele două războaie, participînd la campaniile pentru cultivarea limbii literare și propunînd, în urma vastei sale experiențe de artist al limbii, unele soluții practice de aprofundare a cercetărilor lingvistice ; i-au plăcut atît *Atlasul lingvistic român* cît și culegerile de lexic istoric și regional, pe care uneori le-a comentat și chiar rectificat. Pasiunea lui istorică și filologică se înrudea foarte de aproape cu aceea a lui Eminescu, pornind la amîndoi dintr-un instinct adînc al culturii naționale și al cultivării limbii literare.

Contactul direct și îndelungat cu documentele vechi și cu graiul popular de pretutindeni i-a dat lui Sadoveanu ușurința de a se mișca într-un chip atît de expresiv pe toate ariile de dezvoltare a limbii,

cunoscînd bine etapele evoluției, nuanțele structurii, sporul lexicului, notîndu-și în carnete speciale particularitățile expresiei orale în locurile pe care le-a cercetat pentru a cunoaște realitățile, oamenii și limba lor : „Aș ține să precizez — spunea scriitorul în „Însemnări ieșene", mai, 1939 — că motivul pentru care limba operei mele pare așa de bogată și firească trebuie căutat în necontenita mea mișcare în mediul poporului de la țară. Mai cu samă după război am întrebuințat această falsă vînătoare și acest fals pescuit, ca să cunosc cum vorbesc frații mei de pretutindeni."

Părerile lui Sadoveanu despre limbă și stil într-o epocă agitată de controverse și mari eforturi înnoitoare completează seria de contribuții ale scriitorilor la dezvoltarea și cultivarea limbii noastre literare de-a lungul a mai bine de un secol și jumătate de modernizare a limbii. Din sinteza opiniilor scriitorului asupra limbii literare, sinteză prezentată sub forma a două comunicări la Academie în 1—2 febr. 1955, cele din urmă conferințe ale lui Sadoveanu, în chip grăitor supreme pledoarii pentru limbă și artă literară, citățm cîteva pasaje care explică substanța originalității scrisului său : „Nu sînt filolog, dar îmi place să cetesc cărțile de filologie. Nu le cetesc ca să discut în contradictoriu, ci ca să judec prin mine însumi unele fapte surprinzătoare pe care le-am observat în procesul de dezvoltare a limbii noastre. Ca să-mi fie limpezi lucrurile, am cercetat și ascultat limba românească din toate provinciile, la fața locului. Am cetit texte vechi nu ca un savant, înarmat cu mijloace particulare de cercetare, ci ca un scriitor ce dorește să-și clarifice probleme încă nelămurite." În legătură cu aceste probleme, scriitorul s-a exprimat documentat asupra procesului de unificare, asupra arhaismelor și a rolului lor în creația literară, asupra regionalismelor și a sinonimiei dintre cuvinte, dar și asupra neologismelor chemate să ilustreze progresele civilizației și nevoile de precizie științifică a limbii moderne. O comunicare specială a consacrat la Academie, la data amintită mai sus, valorificării limbii vechi, stilului povestirilor istorice, cu îndemnul adresat mai ales tineretului de a citi cărțile vechi, de a nu uita temeliile istorice și populare ale limbii noastre de astăzi : „Limba literară a românilor nu s-a format după 1800. O găsim formată în textele de care pomenesc. Dezvoltîndu-se și progresînd, limba noastră literară merge încă spre înflorirea ei deplină." În acest scop, contactul direct al scriitorilor cu textele vechi și cu graiurile populare este o cerință esențială a artei literare, promotoarea perfecționării limbajului comun : „Avut-a vreun poet tînăr curiozitatea să se plece asupra cărților populare — se întreba în 1955 Sadoveanu — ; asupra documentelor din trecut, unele scrise în limba română încă de la sfîrșitul veacului XVI ?" Sursele originalității stilului artistic sînt sugerate din această perspectivă istorică și populară a tezaurului limbii române pe care scriitorii trebuie să-l păstreze și să-l valorifice pe măsura fondului operei lor, potrivit cu

specificul temei şi al eroilor lor. Limba scriitorului are nevoie de „o cît mai largă îmbogăţire a dicţionarului de vocabule şi expresii, întrucît acestea sînt patrimoniul neamului."

Ilustrarea bogăţiei acestui patrimoniu o dă limba populară, cu jocul subtil şi nuanţat al sinonimelor, al variantelor, la care uneori s-a oprit scriitorul pentru a ilustra nu numai corespondenţe regionale suprinzătoare, ignorate adesea de filologi şi de scriitori, dar şi un fond de unitate şi expresivitate a graiurilor regionale, pe care numai scriitorii îl pot păstra, înnobila, amplifica în opera lor. „Iată numai o parte mică din vocabularul cu care urechea mea a fost obişnuită în Valea Moldovii şi a Bistriţii şi pe care l-am găsit în tot vestul şi nordul Ardealului: *sfadă* pentru ceartă; *prund* pentru pietriş; *cocostîrc* pentru barză; *horn* pentru coş; *curechi* pentru varză... *mîţă* pentru pisică; *sudalmă* pentru înjurătură; *bade* pentru neică... *cofă* pentru doniţă... *cergă* pentru pătură; *vintre* şi *pîntece* pentru burtă..." La această varietate lexicală se adaugă elementele noi; neologismele au fost preţuite de Sadoveanu, poate mai mult şi mai judicios decît o făceau alţi confraţi, mult mai influenţaţi de limba franceză, pe care toţi scriitorii noştri o preţuiau ca sursă de înnoire lexicală şi stilistică. „Neologismele au îmbogăţit limba. În chip firesc poporul le-a acceptat în măsura în care avea nevoie de ele. Dacă analfabeţii de odinioară le stîlceau după cum se vede în comediile lui Caragiale, apoi astăzi oamenii muncii le utilizează just şi inteligent."

Sinonimia este o problemă centrală a lexicului artistic, ilustrînd resursele expresive ale scriitorului, deci stăpînirea limbii, despre care vorbea Eminescu, şi capacitatea lui de a nuanţa fraza, evitînd şablonul, construcţia banală. Echivalenţele poetice sînt infinite datorită capacităţii de metaforizare a contextului literar, datorită expansiunii semantice a cuvintelor în stilul artistic. Dar chiar limba uzuală şi graiurile populare dispun de multe serii sinonimice care nu pot fi indiferente scriitorului. Cu prilejul discutării Dicţionarului ortografic Sadoveanu s-a oprit (la 27 ian. 1954) un moment la o serie de sinonime: „Cei care nu au pătruns în rînduiala limbii române confundă *a zice* cu *a spune*. *A zice* e sinonim cu *a grăi, a vorbi*. *A spune* înseamnă *a expune, a povesti*... Tot aşa vă recomand trei verbe: *a umbla, a se duce, a merge* pe care unii scriitori de limba română le confundă."

Scriitorul nu comentează numai; el explică nuanţele şi exemplifică semnificaţiile pe lîngă care trecem adesea fără a le băga în seamă. Aşa s-a ocupat şi de expresiile populare, de locuţiuni şi metafore create în folclor, prin efort milenar, obşteso; nu putem insista asupra lor. Vom cita totuşi un pasaj dintr-o conferinţă ţinută în faţa tinerilor scriitori în 1951, care cuprinde îndemnuri dintre cele mai concrete pentru cunoaşterea şi valorificarea atentă a tezaurului limbii populare în care s-au statornicit de secole nuanţe subtile de sens, metafore şi expresii definitorii pentru sensibilitatea poporului român: „Ţăranul întrebuinţează *speranţă* şi *timp*, fără a lepăda *nă-*

dejdea şi *vremea,* care rămîn în expresiile fixe. Se zice *om de nădejde, bună vreme, de vreme ce* etc. Lîngă *speranţă* şi *timp,* care poate se vor diferenţia, vor rămîne statornic în expresii vechile cuvinte *nădejde* şi *vreme.*" Asemenea concurenţe sinonimice sînt foarte multe în limba noastră, cum mare este numărul nucleelor expresive din creaţia populară literară. În „Anii de ucenicie", scriitorul mărturisea : „Sufletul meu s-a umplut de răsunetul versului popular şi de dulceaţa metaforelor străvechi", pentru ca, ceva mai tîrziu, în 1951, să avertizeze pe confraţii mai tineri, îngrijoraţi de dificultăţile limbajului poetic : „În această limbă vie a poporului ... sînt încă largi terenuri neexploatate din care limba literară poate culege cuvinte şi expresii menite să îmbogăţească limba scrisă."

Să vedem acum aspectele originale ale limbajului estetic din imensa operă a lui Sadoveanu ; căci el, nu numai teoreticc, dar mai ales prin arta sa literară, inepuizabilă, care uimise pe critici, încît Ibrăileanu se întreba „de unde le mai scoate" nenumăratele construcţii stilistice de o vigoare unică, fără osteneală înnoite în cărţile sale, a ridicat meşteşugul literar pe cea mai înaltă treaptă şi a îmbogăţit limba literară cu valori admirabile, de mare adîncime : dicţionarul-tezaur atestă pe fiecare pagină nuanţe semantice de mare fineţe, luînd citate ilustrative din opera lui Sadoveanu.

*
* *.

Lexicul lui Sadoveanu ilustrează conceptul fundamental al artei sale : echilibrul elementelor vechi şi noi, selectate din întregul tezaur al limbii, cu grija de a sugera epoca şi locul acţiunii. De aceea, predominînd lexicul limbii populare, al limbii vii, care după opinia scriitorului este foarte persistent, mai ales cînd e vorba de reproducerea oralităţii, a graiului simplu, specific eroilor cărţilor lui Sadoveanu, ici-colo apar arhaismele sugestive, pe măsura specificului povestirii, termenii familiari sau chiar regionalismele necesare pentru autenticitatea vorbirii unor personaje locale. Iată un citat din *Şoimii* (1904) : „Împrejur s-au bulucit ordiile, legînd împresurare de pretutindeni. Şase zile şi şase nopţi a stat oştirea creştinilor fără pită şi mai ales fără apă. Nu şase zile şi şase nopţi, ci şase veacuri crude. Oamenii îşi întindeau noaptea cămăşile pe iarbă, ca să se moaie de rouă, să-şi poată umezi buzele arse. Au încercat ieşiri din împresurare, dar oştile împărăţiei au ţinut bine. La sfîrşit vodă s-a milostivit către ai săi şi s-a înduplecat la făgăduinţele beglerbeiului." *(Prolog).*

Am arătat că scriitorul s-a familiarizat cu textele vechi şi cu scrisul cronicarilor, apoi a urmat de aproape graiul popular, mărturisind în acelaşi timp, de multe ori explicînd unele filiaţii literare, că dascălii lui întru scris au fost Neculce şi Creangă. Ca aceştia, cu mai multă economie însă, Sadoveanu îşi punctează naraţiunea cu arhaisme şi forme populare în lexic şi fonetică : *a se buluci, ordii, pită, a ţine bine, a se milostivi, către, beglerbei,* în citatul de mai sus.

S-au putut întocmi liste bogate de cuvinte din fondul istoric, din graiurile populare, pentru că imensa paletă evocatoare a scriitorului a cuprins multe veacuri și toate regiunile românești. Raritatea lor nu face dificilă lectura, înțelesul paginii, pentru că din context, uneori prin parafraze anume, se deduc înțelesurile termenilor uitați. Opera lui Sadoveanu este o imensă arhivă lingvistică și un laborator unic de regenerare a cuvintelor, de înnobilare a lexicului nostru.

Sfera civilizației vechi, a mediului istoric de mult dispărut este sugerată de cuvinte și expresii aparținînd fondului vechi al limbii române : *neorînduială ; a bate război ; a pune țara la cale ; a da vestire ; mișel ; a jăcui ; cocon ; feredeu ; a sfărîma silințele nedreptății ; pojarul războiului ; poarta seraiului ;* căpitan de *steag de strînsură ;* a prigoni pe *lotri ;* dreptatea acelui *braț ;* a pricinui *sminteală.* Termenii speciali pentru ranguri și funcții oficiale : *postelnic, comis, pîrcălab, medelnicer, cupar, aprod, sfetnic de taină, seimen, caimacam* etc. Foarte multe denumiri pentru îmbrăcăminte, meserii, ierarhii sociale, care dau operei un pitoresc lingvistic unic în cultura noastră, unic și prin maniera artistică de a-l selecționa cu măsură și a-l încadra așa încît narațiunea istorică să nu reclame un glosar pentru a înțelege scrisul lui Sadoveanu. Căci acesta, deși evocă, de pildă, epoci istorice de pe la 800 în *Creanga de aur,* marcate printr-un specific lexical bizantin, aerul de vechime este abia sugerat, cu termenii de epocă, dar cu vorbirea firească populară, puțin diferențiată de graiul obștesc al țăranilor noștri de ieri. Deci : *vasilevs, autocrator, chezar, ghinecheu, polemarh, silențiar* notează lexic străvechi, adesea parafrazat de scriitor în context. Alteori, multe *greco-turcisme* din epoca eroilor preferați de Sadoveanu, *slavonismele* inevitabile într-o epocă de predominare a culturii și a limbii administrative slavone conturează mediul istoric specific acestui spațiu geografic de întretăiere a diverselor civilizații : *porfiră, iatac, paremii, nevolnic, pristav, salepgiu, feregea, ciam, chilim, firitisi, șeitan, sunduc, medean, cuschebap, iminei.*

O sinteză lexicală și lingvistică unică întîlnim în *Zodia Cancerului* în care două lumi, două mentalități și două feluri de culturi interferează, odată cu aducerea în scenă a unor personaje venind din Apus, ca abatele De Marenne, pentru a conversa cu oamenii locului, îmbibați de tradiții, cuvinte, mentalități orientale, pe un fond romanic, cu suprapuneri de alte influențe, care ne-au dat și destui termeni neromanici, conservați pentru totdeauna în limbă, mai ales prin scrierile unor autori de mare talent, de adîncă erudiție literară și filologică, ca Sadoveanu. Neologismele romanice, ca : *argument, asociație, alternativă, elan liric, forță, explicație, materie,* stau alături de turcisme, slavonisme, grecisme care erau specifice epocii, mediului, personajelor ; pe acestea Sadoveanu știe să le repună în scenă cu mare originalitate și cu o unică forță de sugestie a vorbirii lor : „ — Măria-ta, trebuie să căutăm la brațul, nu la mintea lor. Așa am făcut ieri cu Constantin serdarul, care, la vremea lui, a fost rohmistru la craiul. Cum am obli-

cit că la Săbăoani s-a schimbat vremea, l-am trimis pe el cu steag de slujitori, după porunca măriei-tale. Le-a dat nemților mare dezghin; pe unii i-a tăiat; ș-a prins limbă". Limbajul hatmanului Duca vodă este plin de termeni vechi, de circulație în mediul curții, specific deci slujbașilor: *serdar, rohmistru, crai, oblici, steag de slujitori, dezghin, a prinde limbă.*

Dimpotrivă: abatele De Marenne și beizade Alecu Ruset folosesc o limbă modernă, cu neologisme ca azi, la un nivel romanic de evoluție, cu specific francez desigur, pregnant, insolit însă în Moldova acelor ani: „ — Prințule, vorbi el (De Marenne) în clipa din urmă, te rog *transmite* șătrarului și doamnei sale cele mai calde mulțămiri pentru acest ospăț, pe care nu-l voi uita. Trebuie să-mi însemn asupra lui mai multe lucruri, între care, mai ales, două *rețete*. Și te-aș ruga stăruitor să-mi *comunici* în taină partea mea de *contribuție* bănească pentru această găzduire, care, drept vorbind, nu poate fi plătită.

— Domnule De Marenne, răspunse Ruset, țara n-are *oteluri* și hanuri, și *particularii* nu cunosc altfel de răsplată decît aceea pe care o vezi. Dacă *observi*, nu numai Griga, dar și părintele Nicoară sînt foarte întristați de plecarea domniei-tale și nu m-aș mira dacă i-aș vedea plîngînd." *(Zodia Cancerului*, cap. VIII).

Ceea ce poate suprinde în această succesiune de evocări, imagini și portrete, din perspectiva istorică îndepărtată, este limbajul scriitorului care se ține de nivelul modern al vorbirii acestor doi eroi principali; narațiunea lui Sadoveanu în acest roman istoric este plină de termeni și construcții cu totul moderne, atunci cînd el vorbește de stări de conștiință, de situații în care eroii apar moderni; el nu se sfiește să fie modern într-un mediu arhaic, dacă e nevoie de analize mai subtile: „Avînd încă *generozitatea* vinului lui Matiaș, în partea cea mai *delicată a ființei* sale, *abatele* nu se putu opri, auzind aceasta, să nu descalece pripit."

Sinteza straturilor istorice de vocabular, de la cuvintele populare de substrat la vechile moșteniri latine, păstrate mai ales în aria nordică a limbii române, la achizițiile foarte diverse: slavone, turcești, grecești etc., reflectă momente semnificative din trecutul civilizației și al limbii române; nici un scriitor român n-a stăpînit cu mai multă autoritate acest tezaur și nu l-a valorificat mai nuanțat ca Sadoveanu. Listele de cuvinte rare, vechi și populare, regionale, familiare, de jargon chiar, sînt foarte bogate, instructive prin fondul conservator al limbajului său artistic. Scriitorul le-a folosit cu mare libertate și cu multă dezinvoltură, tocmai pentru că știa la perfecție, dintr-o lungă observare a textelor vechi, mișcarea cuvintelor, construcțiile plastice în care s-au fixat de secole, știa structura limbii vechi și recurgea la ea pentru sugestie.

În același scop, *fonetica* prozei sale evocă realități ale limbajului autentic al personajelor. Sadoveanu însuși s-a îndîrjit să păstreze pe seama lui, consecvent, particularități moldovenești pe care le considera

la fel îndreptățite în structura limbii literare, ca formele generalizate azi, muntenești. El n-a scris decît : *cîne, mîne, pîne, sară, bărbat, prietin, cătră, roșă, hodini, întăi, sama, mulțămi, nacaz, dimon, să deie, să puiè, să țiie* etc. Iată din ultimul roman, neterminat, un pasaj cu particularități fonetice moldovenești : „Avem toate ispisoacele ; dar nu ne mai slujesc la nimica ; moșia noastră s-a prăpădit și noi am rămas *saraci*. Văzînd că-*s sărimani* și n-am de ce mă prinde cu mîna, m-am dus în lume după cîștig, ș-am nimerit la niște oieri peste munte. Am slujit zece ani la ei *ș-am* făcut puțină stare ; dar mai ales am dobîndit la acei stăpîni ai mei învățătură bună. Și cînd am rămas singur cu ale mele, am știut cum să mă descurc și cum să poruncesc și altora. Meșteșug de vraci am fost învățat de la tătuca, înainte de a se duce domnia sa între cei drepți pe altă lume. Iar de la oierii moroșeni, în munții Călimănului, am învățat *ș-o* cunoaștere tainică, pe care o au puțini, și care se chiamă foc viu : bună *aparare* de rău, cînd scoatem turmele la iarbă nouă". *(Lisaveta,* în „Viața rom.", nr. 11/1960 p. 51).

Particularități sonore marcînd tiparul specific popular din Moldova, dar pe deasupra lor stă inefabila armonie sonoră a frazei sadoveniene, ritmul căutat al unităților așezate într-o succesiune tainică de poeme în proză ; scriitorul însuși spunea că rostea în gînd frazele pentru a le verifica muzica, înainte de a le așterne pe hîrtie : „În noaptea lină de vară, / un susur trece prin codrul adormit ; / numai poiana veghează cu ochiul ei de foc. / Cîteodată, prin cununile de deasupra, / vine o șoaptă plină de mîhnire de departe, / cine știe de unde, / apoi trece înainte, / se mistuiește în noaptea frunzișurilor".

Am citat doar începutul celui de-al treilea alineat din *Cîntecul de dragoste ;* tot alineatul este antologic ca limbaj poetic, adevărată poemă în proză, așa cum sînt nenumărate pagini din evocările fără pereche ale lui Sadoveanu. Șerban Cioculescu, ca și G. Bogdan-Duică încă în 1923, a pus în lumină acele „valori muzicale în opera lui Sadoveanu" care fac din paginile epocii maestrului adevărate tablouri plastice, însoțite de o subtilă armonie continuă a cuvintelor, cu inefabilul echilibru latin al vocalelor și al consoanelor. Tudor Vianu a subliniat demonstrînd cu texte din prima tinerețe a scriitorului, felul cum „se dozează viziunea și audiția în arta poetică a lui Sadoveanu" *(Arta prozatorilor români).* Nuanțele fonetice arhaice și regionale (mai frecvente) imprimă contextului veracitate lingvistică, pentru că scriitorul care fusese un atent filolog, ținea înadins lă realismul formei, ca și la acela al conținutului operelor sale atît de variate. Panorama fonetică a acestora fixează pitorescul graiurilor românești, odată cu infinita frescă a istoriei, a oamenilor și a vieții pe care nimeni ca Sadoveanu nu a știut să le prindă în imagini veridice cu ajutorul limbii și al stilului său incomparabil.

Sub raport *gramatical,* toate formele limbii, toate construcțiile, în evoluția lor istorică, multe particularități regionale, conservînd tipare depășite, se regăsesc în scrisul lui Sadoveanu, perfect adaptat prin

construcții gramaticale, prin variantele morfologice la specificul mediului și al graiului popular al personajelor sale : „Cine vra să știe, pot să-i spun că mă duc într-un sat la apa Siretului, să aflu dacă mai sălășluiește pe lume os din osul părinților, — o soră ce-am avut și cu care nu m-am văzut din tinerețele mele. Dac-a fi moartă, să mă întorc înapoi la oi și la tovarăși și la întristare, pe vîrf de munte, unde nu se domolește vîntu niciodată, — ca și gîndu omului." *(Hanu-Ancuței).*

Flexiunea nominală cu toate aspectele ei de vechime și de grai popular se înscrie într-un vast registru de variante, ca gen, ca forme de plural, ca derivare (mai ales diminutive), nu numai în narațiunile istorice ci și în cele cu subiecte noi : „Din cînd în cînd lucrătorii se opreau din cioplit, mutau cu *silinți* mari *catargurile,* și-și înălțau capetele, ștergîndu-și frunțile de sudoare... Își isprăviră și ei *prînzarea,* din pită neagră și brînză în scoarță de brad. Băură apă dintr-un *cofăiel.*" *(Demonul tinereții). Prînzarea* e un cuvînt rar, făcut din *prînz* cu amplificarea lui *-are,* ca în *cîntare, vînzare, crezare* ; ca el sînt destule în contextele sadoveniene care evocă o lume veche, pitorească.

Nimeni nu a cunoscut ca Sadoveanu bogăția formelor morfologice, atît de fluctuante de-a lungul secolelor, atît de bogate, ca gen, număr, declinare, ceea ce se vede în pitorescul paginilor scrise de cel mai activ prozator român. Fondul istoric și specificul regional al evocărilor sînt sugerate discret prin unele forme rămase în arhiva istoriei limbii : „Casa noastră e pe o așezătură... Dincolo de ele două ape care-și fulgeră limpezimile se lărgește șapte-opt sute de metri un șes cu fînaț și mărghile pînă la pădurea de pe clina cealaltă." *(Poveștile de la Bradu-Strîmb).* Sau, din „Viața lui Ștefan cel Mare" (1934) : „... au găsit *cîmpi* aducători de *roadă* și adăpați de ape bune" ; „Neguțătorii nemți le căutau (vitele) și pentru bunătate și pentru iefteșug" ; „mișelnică blăstămăție" etc. Frecvente sînt adjectivele substantivate : păgîn, rău, muntean (de la munte), iar *nou* apare la pl. fem. numai *nouă* (ca la Eminescu : Toate-s vechi și *nouă* toate) : „Se cuvine să arătăm *păgînului* mai curînd luciu de fier." ; „Vremurile *nouă* nu-s mai bune ca cele de demult".

Un registru pitoresc, bogat, grăitor pentru construcțiile de politețe, prezintă pronumele și verbul, cu formele lor atît de vechi și de mobile, în funcție de mediu și de persoane : „—Cine *vei fi fiind domnia ta* și de unde mă cunoști ? — Daniile, te cunosc dintr-o corabie. *Binevoiește a mai primi* și acest ban de argint pentru soțul tău Teofan, ca să-i plătim ziua nelucrată... — *Mulțămesc* pentru Teofan, *cinstite domnule.*" Pronumele de politețe și variantele morfologice ale verbelor, ca și frecvența adverbelor, necesare localizării, dau textului un aer de familiaritate, de autenticitate și de lirism, fără egal în literatura română. Tudor Vianu s-a ocupat de această latură a *politeții* din narațiunile lui Sadoveanu, subliniind frecvența și bogăția formelor pronumelui, prin care limba noastră excelează între limbile romanice : *mata,*

dumneata, domnia ta, dumilorvoastre, dumneavoastră etc. nu se găsesc aiurea asemenea nuanțe, asemenea semne de distanță dintre vorbitori.

Alternanța formelor verbale, mai ales la viitor și la perfect (voi pleca, om merge, am să cînt, o să dea socoteală; îi fi fiind și dta; (l-am pus la treabă; vrui să-i spun adevărul), cu frecvența foarte mare a perfectului simplu, timp lívresc, oferă un imens material ilustrativ pentru demonstrarea pe viu a acelei structuri complicate a verbului românesc, despre care a vorbit Alf Lombard în imensa lui monografie de peste 1 200 de pagini, consacrată acestui capitol de morfologie românească: „Ploaia suna monoton pe acoperișul de șindrilă. Badea Micloș închină paharul cu vin și-l dădu de dușcă. Totuși — mă gîndeam eu cu emoțiune — nu numai animalele părinteului Isidor se pot înțelege; ci și oamenii care vorbesc limbi deosebite." *(Vechime,* 1940).

Un aspect de vechime, de vorbire arhaică și populară sugerează și prepozițiile și conjuncțiile vechi, folosite adesea în tipare depășite azi: „Împăratul a arătat blîndețe *cătră* maica sa". *(Creanga de aur)*; un om *de la* Moldova; s-a ridicat cu război *asupra* țării; m-am închinat spus *cătră* cinstitu-i obraz ... ș-am coborît *cătră* tovarășii mei" *(Hanu-Ancuței).* Sistemul conjuncțiilor se înscrie într-un cadru mult mai simplu decît îl cunoaștem azi din gramatica normativă, care semnalează un șir amplu de conjuncții pentru fiecare categorie de construcții dependente. Dominante sînt *și, că, așadar, ci;* ca polivalente apar mai ales *și, că, așa că* (încît), *căci, cum, cînd* — cele mai vechi în vorbirea obștească. „*C*-a fost om de omenie — poate a fost. Ca slujbaș boieresc *însă* mulți ani a asuprit pe muncitori — *și* pe dușmani i-a năpăstuit *și* i-a strîns aspru în chingi. Pe urmă s-a împăcat în inima lui cu toate: el a fost ca o piatră colțuroasă pe care a ros-o valul vieții. S-a lăsat de slujbele boierești, de toate, ș-a fost cel dintăi om în sfatul gospodarilor. *Cînd* a început a cărunți, era, ca orice român, blînd și săritor la nevoia altuia, sfătuitor prielnic, om cu judecată cumpănită." *(Umbre).*

Există în structura propozițiilor și a frazelor un meșteșug fin și infinit de variat care toarnă în tiparul adecvat vorbirea atîtor eroi, puși cu un instinct infailibil fiecare la locul său în istoria și geografia acestei țări; nu există însă alt scriitor român care să ne fi dat un șir mai mare de personaje și întîmplări, conturate cu atîta precizie și artă în chenarul civilizației noastre de ieri, încît opera, prin limba ei pitorească și elastică, reconstituie însăși viața poporului nostru, specificul gîndirii și al limbii sale, fixat într-un monument de artă „mai tare decît arama". Sintaxa acestei limbi are toate atributele specificului popular și ale specificului artistic, într-o prelucrare inspirată a materialului lingvistic cunoscut, observat de scriitor în toate fazele evoluției limbii naționale.

Oralitatea fidel transcrisă, după graiul eroilor săi simpli, conferă frazei dinamism, densitate, culoare: „— Ia uite ce vreme! Zău își face de cap, Doamne iartă-mă... Numai de nu i s-ar fi întîmplat ceva; atîta mi-ar mai trebui! Na! Marcule, fii cuminte, că mă dai jos! Oare unde-a fi? Cum mă bagă el în boală! Și numai ce-l văd că vine, roș ca un rac și clătinîndu-se... Poate nici acu nu i s-a fi întîmplat nimic! Baba mai mormăi nu știu ce, mai dădu una în cîne, apoi intră în șopron și ieși îndată cu un braț de lemne. — Hu-u-u! vai de mine ce vînt! te ia pe sus! Cum a veni moșneagul meu acasă, pe vîntul ista?" *(Povestiri,* 1904). Pauzele, repetițiile, propoziții nominale, izolările, elipsele, anacolutul și topica mereu schimbată țin de acest aspect al oralității stilului, configurînd mobilitatea extraordinară a gîndurilor și a impresiilor: „Birul domniei e una — acela să zicem că e știut și trebuie dat; de el să nu mai vorbim. Dar ei ridică de la noroade un alt bir al lor, fără nici un drept. Fură banul statului, al văduvei, al sărmanului. Cîte ticăloșii și beliuri nu fac, fără să aibă nici o nevoie... Căci stăpînirea le dă pîne și lefuri. Eu socot că nu eu, ci ei au nevoie de iertare, căci eu nimănuia nu fac vătămare." *(Demonul tinereții).* În spiritul limbii vechi și al celei populare, juxtapunerea și coordonarea (mai ales cu *și)* sînt dominante în povestirile inspirate de întîmplările trecutului, cu eroi din mediul sătesc: „Pămîntul se zguduie; rîndurile se strîng; și răcnetul de război izbucnește. Călăreții, plecați cu piepturile pe oblînc, își reped paloșele și sulițele scînteiază, și nu se știe, oaste vine, ori mînia lui Dumnezeu! Potcoavă e înainte cu bătrînul Gînj; aleargă înaintea pîlcului de viteji și coamele lor fîlfîie în zborul cailor. Pămîntul ropotește și larma surdă umple cîmpia." *(Șoimii).*

În alt sens, sintaxa lui Sadoveanu este sugestivă, nuanțată și mereu regenerată prin atracția amănuntelor, a gîndurilor și faptelor omenești. Clasicul Sadoveanu își ia libertatea deplină de a construi contextele epicii sale pe măsura limbajului natural al eroilor săi, potrivit intuiției sale artistice care l-a orientat pe o cale sigură și de mare efect încă din primul an al afirmării ca scriitor necontestat (1904). Propoziții nominale sau bogate subordonări picturale în fraze arborescente ilustrează cadrul imens al construcției, de la densitatea și elipsa propoziției pînă la expansiunea frazei spre perioadele atît de ritmate, ca la Odobescu sau la Iorga și la Hogaș. Iată citate ilustrînd extremele modalităților de structură a construcțiilor lui Sadoveanu; mai întîi propoziții nominale, expresia cea mai simplă a evocării; verbul ca indice al acțiunii e subînțeles: „Portiță bună, vopsită verde. Drumușor curat și bine bătucit. Pomi roditori în rînduri drepte... Straturi cu legume curat plivite. Altă despărțitură de ostrețe; și la umbră de salcîmi, găini mari, boghete." *(vol. Umbre).* Apoi, construcții ample, cu variate subordonări care la Sadoveanu justifică totdeauna un proces interior, o motivare, un gînd mai complex, căci vorbirea eroilor săi nu este de obicei complicată sintactic; iată deci re-

feriri la sursa unei narațiuni dintre cele mai originale ca reconstituire a vieții de pe la 780, cum spune Sadoveanu la începutul cap. II al cărții sale *Creanga de aur*: „După ce profesorul nostru și-a împlinit timpul și prorocia, adăogîndu-se în chip așa de dramatic la strămoși, s-a găsit între hîrtiile lui un manuscris ce-mi era adresat, din încîlcitele meandre ale căruia extrag istorisirea ce urmează." Alteori, amploarea se justifică prin simetriile voite ale contextului, cu scopul sugerării, al reliefării unei stări, unui moment esențial în economia lucrării: „Dar copilul acesta care învățase istoria lumii, care știa că s-au descoperit pămînturi nouă, în care trăiesc popoare ce se hrănesc cu carne de om, care învățase să ție discursuri după toate regulile retoricei, care făcea haz de profesorul cu ochelari pe vîrful nasului, care-și tîra pașii făcînd complimente damelor și rotunzind o frază cu cuvinte dulci în limbă leșească, — cum intrase pe pămîntul Moldovei, deodată, bătut de neliniști, se simțise luat ca de un șuvoi: uitase de istorie și matematică și filosofie; și de Cicerone și de Socrate și de Platon; rămăsese flăcăul pornit și vijelios de altădată; doi ani de viață nouă se scufundară ca într-o veșnicie; viitorul se lega dintr-odată cu trecutul; pămîntul Moldovei fumega de sîngele luptelor, cu toate simțurile ațițate; ca într-un nimb i se părea că aleargă învăluit de dragostea crescută atunci numai cu depărtarea, crescută și acum cu aproprierea." (*Vremuri de bejenie*, 1907).

* * *

Sintaxa este însă și o formă a *construcției stilistice*, a stilului individual, pentru că arhitectonica frazelor, selecția construcțiilor conține în infinita ei varietate o intenție, o preocupare de a potența prin limbă un sentiment, o stare afectivă. Concizia ca și ornamentul arborescent al subordonărilor ilustrează adecvat scopul plastic al stilizării unei narațiuni. Acest scop e mereu viu în pagina sadoveniană, în care un instinct artistic sigur dinamizează frazele și le dă substanță și culoare prin regenerarea materiei lingvistice în acele memorabile metafore, epitete, comparații, hiperbole sau antiteze care amintesc marea invenție stilistică a lui Eminescu. De aceea, Lovinescu a putut vorbi, la începutul carierei sale critice, despre incomparabila artă a scrisului la Sadoveanu într-un „Apolog" asupra talentului lui Sadoveanu, în același timp lăudînd, în 1905, talentul poetic al lui Goga. Ibrăileanu care a fost de la început admirator sincer al artei lui Sadoveanu după ce a citit zeci de volume ale sale, se mira „de unde le mai scoate" acele metafore și evocări plastice care erau totdeauna proaspete și atît de vii de parcă un pictor genial și-ar fi exersat talentul în fixarea pentru eternitate a frumuseților pămîntului, a vieții dinamice a semenilor săi. Sadoveanu n-a obosit vreodată în înnoirea limbajului său poetic, construind imagini fără egal cu ușurința unui act firesc al naturii umane; instinctul său selecta cele mai plastice cuvinte în

cele mai neașteptate sintagme poetice : „La dreapta lor se clătina aria mării, împunsă de boldurile de lumină ale constelațiilor." *(Opere,* XII, 207) ; „Cea dintâi primăvară a vieții mele ! Toate erau nouă : cerul curat, codrul tainic, apa neliniștitei Moldove, muntele albastru. Îmi intrau în ochi toate culorile lumii ; simțeam în nări și-n suflet miresme jilave și ascuțite. Această primă impresie, această renaștere curioasă, a rămas totdeauna dormind în ființa mea. De multe ori amintirea e așa de puternică, încît după atîția ani se ridică în mine viziunea desăvîrșită a lucrurilor, simțesc boarea aceea arzătoare, se trezește pînă și senzația mirosurilor !"

Acest pasaj din bucata „Primăvara" (v. *Umbre,* vol. VIII, 1953, p. 50) conține unele precizări esențiale în legătură cu imensa capacitate a scriitorului de a înregistra și reține amănuntele și nuanțele sugestive ale unui moment de viață, ale unui mediu, refăcîndu-l astfel fără mare efort de imaginație, ci din acel instinct al vieții și al creației care a dat totdeauna substanță și culoare evocărilor lui Sadoveanu. Nota afectivă a acestui pasaj e specifică acestor evocări. Cumul de epitete, dar numai cele necesare tabloului, iar în partea a doua — precizări esențiale pentru arta scriitorului : din amintiri și din experiența vieții, din mărturiile istoriei el scoate *viziunea desăvîrșită a lucrurilor* ; memoria fidelă și geniul limbii, fără care arta literară rămîne o palidă acumulare de cuvinte, dau stilului sadovenian o forță sugestivă fără pereche, impregnat de un lirism autentic, de o „suflare măreață", cum spunea Maiorescu, ca pictura plastică a marilor maeștri. Epitetul, personificarea, comparația și metafora, adesea construind toate la un loc, într-un spațiu dens al narațiunii, hiperbole de efect sigur, sînt elementele componente ale mesajului astfel conceput stilistic încît să impresioneze afectiv pe cititori; dar totul pornește nu dintr-un calcul constructiv, ci din instinctul artei cuvîntului, atît de original și inepuizabil, încît prozatorul se află singur pe scara valorilor prozei literare românești, singur și singular în vîrful piramidei : proza lui lirică are toate atributele perfecțiunii clasice. Desigur, în cele peste 100 de volume există ierarhii de valori, există chiar o evoluție a mijloacelor stilistice evidentă de la *Șoimii* la *Nicoară Potcoavă,* așa cum au arătat documentat unii cercetători ai limbii lui Sadoveanu, ai evoluției stilului său, de la bogăția ornamentală, romantică, a primelor cărți, printre care și *Șoimii,* la cele de maturitate, printre care *Nicoară Potcoavă,* care a reluat tema din *Șoimii,* ilustrînd excelent, chiar în propria concepție a scriitorului despre limbajul artistic, procesul rafinării artistice a limbajului literar. Într-adevăr, Sadoveanu a spus adesea că povestirile lui de tinerețe, în speță *Șoimii* sînt scrise într-un stil prea încărcat, romantic, cu excese de ornament lexical, prea multe epitete, prea ample fraze, prea multe determinări în jurul unui cuvînt esențial. Opera de maturitate a scuturat orice încărcături retorice, fără a renunța la acele elemente stilistice care dau viață, mișcare și culoare peisajului fizic și moral. Numai Eminescu mai știa meșteșugul acela secret de a regenera cuvintele cele mai obișnuite prin

epitetul rar care personifică, ridicînd sintagma pe treapta înaltă a metaforei strălucite, care dă dintr-odată o perspectivă nouă contextului, evocării, ca la Sadoveanu : „În luciul cel mare bătea asfințitul plin și roșu ca arama în fierbere. Și cîrduri de rațe pluteau lin ori împrăștiau curcubeie de stropi, navigînd delicat în zona strălucită. Erau cele mai iuți și mai năprasnice zburătoare ale acestei singurătăți. Erau paserile care vin din cer cu zgomot de vijelie ; care vin de departe : din miezul nopții, din apele arctice unde n-a apărut încă omul, ori din delta Nilului sfînt. Erau zburătoare care au plutit pe vînt cald deasupra piramidelor și mormintelor vechiului Egipt și coboară din generații care au fost adorate. Nici eu, nici indianul nu știam că rățoiul cel mare din marginea de către noi a luciului e o pasere sfîntă în țara de la miazăzi, — cu pene de azur și ochi de ametiste fumurii. Își onduia lin capul, plutind măreț, și glasul lui tremurat era moale și catifelat ca amurgul. Cînd simți barca și zări dușmanii, tresări cu putere, sfărîmînd balta și bătu din aripi încovoiate, cu gîtul lung întins spre pămătufurile trestiilor. La chemarea glasului lui, rațele bălții săltară și ele spre cer, într-un *început de vijelie. Pușca dărîmă singurătatea* și umplu de fum și de miros de pucioasă împrejurimea. *Zeul din Egipet* căzu cu zgomot în baltă, *îmbrățișîndu-i cu aripile imaginea sîngerată*". *(Pasaj de rațe, sara,* în vol. VIII *Opere,* 1957).

Citatul ilustrează procedeele și resursele stilistice ale prozatorului : ineditul epitetelor (pene de azur ; ochi de ametiste fumurii, frecvența metaforelor originale (împărtășiau curcubeie de stropi ; a sfărîma balta ; pușca dărîmă singurătatea ; .zeul din Egipet căzu... îmbrățișîndu-și cu aripile imaginea însîngerată) și a hiperbolelor, ca și a sinonimiilor lexicale și gramaticale (năprasnice zburătoare ; vin cu zgomot de vijelie ; a sfărîma, a dărîma ; a pluti, a naviga, a zbura) ; nu lipsesc comparațiile și repetiția (roșu ca arama în fierbere ; glasul moale și catifelat ca amurgul ; *pasere* și *pluti* revin de cîteva ori sub condeiul autorului acestei descrieri).

Contopirea omului în natură și personificarea naturii prin dinamica sentimentelor umane, prin atributele afectivității, peste tot infuzate evocării sadoveniene, dau operei o vibrație poetică, lirică de mare amploare, în care cuvintele dobîndesc semnificații figurate și ajung în vaste sinonimii, cum nu vom găsi în alte creații literare în proză ; iată conturul amurgului în care se profilează eroi legendari din *Șoimii* tinereții scriitorului (1904) : „Porniră. În urmă, pe munți în ceață, ca într-o *cunună sîngerată de durere,* asfințea soarele ; și cei doi călăreți, cu slujitorii după ei, trecură Moldova prin *frămîntarea de foc a undelor.* Trecură și porniră pe drum lung prin *lucirile asfințitului ;* și se depărtau tot mai mici, înainte, pînă ce se mistuiră în *aburul amurgului.*"

Dar experiența unei jumătăți de secol de scris s-a cristalizat și în rafinarea stilistică a textelor din epoca ultimă ; s-a putut arăta că între *Șoimii* și *Nicoară Potcoavă* este o mare diferență stilistică, în sensul concentrării frazelor, prin reducerea epitetelor și a subordonărilor arborescente, predominînd propozițiile scurte, dense, nu lipsite însă de metafora

substanțială a stilului pictural. Ibrăileanu îi spune odată lui Sadoveanu că reia „în spațiul unei vieți evoluția literaturii noastre, așa cum individul rezumă evoluția umanității : de la deslănțuirile primare ajunge la reflexivitate." Criticul ieșean nu a apucat să citească *Nicoară Potcoavă*, romanul din 1952, rescris, în alt stil, cu altă viziune a vieții și cu mature mijloace artistice, după *Șoimii* de la începutul acestui secol. Densitatea aforistică, economia maximă a epitetelor, sugestia metaforei lapidare și mai ales ritmul alert, în spiritul oralității populare, succesiunea precipitată a amănuntelor care dau narațiunii un specific dramatic imediat relevat de cititori și cronicari impun cărțile lui Sadoveanu din ultima fază a creației pe primul loc al literaturii naționale, ca un reflex artistic superior al spiritualității românești, ca mărturie a imenselor resurse expresive ale limbii naționale. Specificul stilului acestei ultime faze a fost analizat din diferite unghiuri de vedere de I. Iordan, B. Cazacu, I. Coteanu, I. Kojevnikov, Gh. Bulgăr ș.a. Acestuia din urmă M. Sadoveanu i-a acordat un interviu în legătură cu problemele actuale ale limbii literare, pentru revista „Limba română" (1955, nr. 5), exprimînd sintetic propriile-i năzuințe artistice în domeniul limbajului prozei, criticînd stilul retoric și excesele epitetelor : „Multora li se pare că un cuvînt simplu, bine ales și bine legat în țesătura frazei nu spune suficient. Atunci îi adaugă un calificativ. Nu neg valoarea epitetelor ; acestea, folosite însă prea des, fac ca gîndul scriitorului în loc să meargă direct la cititor, să ocolească, să se împiedice de cuvintele de umplutură care dau un aer retoric stilului literar. Preciziunea prin concentrare, frumusețea prin simplitate, claritatea prin proprietatea termenilor fac mai mult decît oricîte podoabe. Dozarea epitetelor e o problemă a cărei rezolvare se poate orienta după arta clasicilor noștri Negruzzi, Creangă, Caragiale". Așa gîndea, după atîția ani de muncă și reflecție literară acest adînc cunoscător al meșteșugului stilistic, al tezaurului limbii noastre. Ilustrarea principiului densității stilului, fără a sacrifica nuanțele pitorești și fără a uniformiza expresia, o găsim în ultimele cărți clasice ale lui Sadoveanu, mai ales în cele tipărite după 1940. Scriitorului i se potrivesc cuvintele pe care el le atribuia unuia dintre eroii săi : „O propoziție uscată se mișca în imagini : astfel necunoscuturile se îmblînzeau, zidirile neanimate și entitățile morale se poetizau ; metafizica se înfățișa într-o horă de zeițe."

Arta stilului se dovedea deci suverană în reconstituirea epocilor și în pictura memorabilă a oamenilor, a amănuntelor semnificative din viața lor și a societății noastre, privită într-o amplă frescă a evoluției sale istorice. Epitetele, comparațiile, personificările, metaforele lui Sadoveanu compun un infinit șir de sintagme plastice ; frazele lui sînt adevărate tablouri sau portrete care ne-au fixat pentru eternitate elementele de civilizație specifică, mentalități și eforturi nobile de a domoli vitregia istoriei care în aceste locuri n-a cunoscut milă și tihnă. Un pasaj din *Nicoară Potcoavă* ilustrează meșteșugul marelui prozator, care a fost totdeauna un adevărat poet în toate scrierile sale : „Cum s-a făcut ziuă,

a izbucnit deodată cu strășnicie un muget de corn de bour ; au detunat sînețe ; ostrovenii au ieșit bulucuri-bulucuri din vii, dînd glas mare, învîrtind deasupra capului sabiile și pălind în coastă gloata lui Irimia ; au prăvălit-o la vale și au pus-o în risipă. A fost o nălucire a unui prăpăd de puhoi. S-a împînzit în văzduh un răcnet al pieirii, care a poprit steagul de boieri și l-a întors în loc. Turcea și Tudoran au trimes cu grabă pe cei doi călăuzi pe urma pîrcălabului, iar ei au poruncit întrarea în hart cu săbiile." Sau, acest portret al doamnei Maria în momentul sosirii ei în capitala Moldovei la Sucevа ca soție a domnului Ștefan : „În răstimpul cît i se dezvălise fața, doamna cea nouă arătase supușilor săi ochii cei mai migdalați și mai strîncenați cu putință, negri ca pana lăstunului ; însă obrazul său nu avea o deosebită frumusețe. Nas ușor încovoiat și bărbie puțină ; o albeață palidă și fără strălucire. Cînd zîmbea nu-și arăta dinții ; zîmbetul îi era întristat, însă plăcut. Nu putea să fie în întăia tinerețe, totuși era subțire în boi și mlădioasă ca o copilă." *(Frații Jderi,* II).

Faza culminantă a creației stilistice a lui Sadoveanu ilustrează cea mai originală sinteză de vechime și noutate, prin aliajul subtil al unor cuvinte uitate cu neologisme de dată recentă, adesea cu funcție de plasticizare a evocării : epitetul discret este de efect sigur sugerînd personificarea și comparația, uneori și hiperbola cea mai captivantă. Această fază mai nouă, mai matură, mai artistică a creației pune în lumină inovația stilistică fără istovire în direcția densității și a culorii limbajului poetic, frecvența deosebită a metaforei și aforismului. Am putut aduna un volum considerabil de aforisme sadoveniene cu metafore unice din opera acestui mare scriitor : „Nu sînt realități numai clădirile de piatră și petecile de hîrtie ; mitul păstrează eternității lamura sufletului generațiilor... Nici un argument nu poate sta mai presus decît o frumusețe." (Opere, XII, 231) ; „Vodă cugeta, cu sprînceana coborîtă pe luminile ochilor. Avea în sine o șoaptă : Adîncurile s-au mișcat, dar noi n-am fost gata." *(Fr. Jd.)* ; „Cele care au fost rămîn așa de frumoase pentru că nu mai sînt. Cele de acum, pentru că nu vor mai fi... Pace vouă, căci frumusețile sînt trecătoare și din strălucirea lor nu rămîne decît ceea ce au fixat pentru totdeauna poeții care nu mai sînt." (Opere, XV, p. 266-7).

*
* *

CONCLUZII

Opera lui Sadoveanu reprezintă, prin neobișnuita ei bogăție și varietate, un capitol fundamental al dezvoltării estetice a limbii române. Vreme de șase decenii la rînd scriitorul a desfășurat inepuizabile re-

surse expresive, zugrăvind viața din trecut și din vremea sa, cu peisaje și oameni conturați cu mare măiestrie stilistică, valorificînd adînc tezaurul istoric al limbii, întinsa lui varietate populară.

Nu există în cultura noastră un caz similar de fecunditate literară și de bogăție expresivă, perfect adaptată celor mai diferite epoci și eroilor nenumărați, chemați la viață în paginile acestei opere din epoci depărtate și din toate părțile locuite de români. Nu se poate concepe o investigație asupra limbii române, fără a recurge la opera lui Sadoveanu, sursă documentară de prim rang pentru gramatici, dicționare, istorii ale limbii române. Instinctul său artistic a actualizat în forme expresive de mare strălucire arhaisme, regionalisme, locuțiuni și expresii vechi, uitate, elemente de arhivă lingvistică, dar mai cu seamă a regenerat semantica atîtor cuvinte banale, aria întreagă a limbii comune prin formule stilistice inedite, prin sintagme poetice de mare efect, prin figuri de stil totdeauna luminoase, plastice, sugestive. Putem deci întoarce asupra operei sale cuvîntul rostit odată de scriitor, ca un elogiu suprem adus artei sale literare unice: „Iată că sună și în această limbă veche și-nțeleaptă accente cum n-au mai sunat. Sînt aceleași vorbe, însă e un întreg nou, în care se simte sufletul nostru pînă în adîncimea istoriei; sînt aceleași elemente de tradiție și basm, însă fixate în cristali nemuritori de pietre rare. Toate generațiile și tot trecutul a lucrat pentru ca această operă, în care bate inima noastră, să se elibereze".

Limbajul artistic al lui Sadoveanu este cea mai întinsă și mai adîncă prelucrare a vorbirii obștești de la Eminescu încoace, care a înnobilat resursele expresive ale limbii naționale, oglindind în paginile prozei sale o galerie infinită de eroi reprezentativi, asociind armonios epicul cu liricul, tonul familiar cu cel solemn, arhaismele cu neologismele, mișcarea dramatică a istoriei cu fresca gigantică a naturii, cu poezia inefabilă a peisajului românesc. De aceea, limba operei lui Sadoveanu rămîne o sursă de mari învățăminte pentru tinerele generații de intelectuali, de scriitori care se ridică pentru a spori mai departe tezaurul culturii și al limbii naționale.

BIBLIOGRAFIE

G. Ibrăileanu, *Scriitori și curente*, 1909.

Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941.

Gh. Bulgăr, *Limba scriitorilor: M. Sadoveanu*, în „Cum vorbim", 1950, nr. 11—12.

Iorgu Iordan, *Observații asupra limbii lui Mihail Sadoveanu*, în vol. omagial „Studii și articole închinate lui M. Sadoveanu", 1952.

G. Istrate, *M. Sadoveanu, maestru al limbii literare*, în SCL, 1955, nr. 3—4.

B. Cazacu, *Aspecte ale oralității stilului lui M. Sadoveanu*, în LR, 1955, nr. 5.

M. Sala, *Contribuții la cercetarea evoluției stilului lui M. S.*, în LR, 1955, nr. 5.

Gh. Bulgăr, *Scriitorii români despre limbă și stil*, 1957.

I. Coteanu, *Despre tehnica stilului la M. S.*, în vol. „De la Varlaam la Sadoveanu", 1958.

B. Cazacu, *Studii de limbă literară*. 1960, (De la Șoimii la Nicoară Potcoavă).

Perpessicius, *Lirism și narațiune în opera lui M. S.*, în vol. „Mențiuni de istoriografie literară și folclor", 1957.

Șerban Cioculescu, *Valori muzicale în opera lui M. S.*, în vol. omagial „Viața românească", 1960, nr. 11.

I. Kojevnikov, *De la „Șoimii" la „Nicoară Potcoavă"*, ibid.

Cezar Petrescu, *Mihail Sadoveanu, maestru al cuvîntului*, ibid.

Pompiliu Dumitrașcu, *Stilul aforistic în „Nicoară Potcoavă"*, în „Cercetări de lingvistică", 19, 1966, nr. 2.

C. Ciopraga, *Mihail Sadoveanu*, micromonografie, 1966.

Gherghina Haneș, *Terminologia botanică în opera lui M. S.*, în LR, 1967, nr. 1 și 2.

M. Zdrenghea, *Neologismul în romanele istorice sadoveniene*, în „Steaua", 1966, nr. 2.

Gh. Bulgăr, *Originalitatea stilistică a operei lui M. Sadoveanu*, în L.R., 1960, nr. 6.

Id. *Cuvinte despre arta literară și cultivarea limbii*, note după o convorbire cu maestrul M. Sadoveanu, ib. 1955, nr. 5.

Id. *Mihail Sadoveanu și problemele limbii noastre literare*, în „Limba română", 1953, nr. 2.

Id. *Cu privire la evoluția limbii literare a lui M. S.*, în „Scrisul bănățean", 1955, nr. 1.

LIVIU REBREANU

În *Arta prozatorilor români* (1941), Tudor Vianu, care printre cei dintîi publicase o recenzie pătrunzătoare, exactă, intuind valorile durabile, fundamentale ale romanului *Ion* (1920), numește pe Liviu Rebreanu „ctitor al romanului nou", cu toate că sub raport stilistic originalitatea scriitorului ardelean nu a mers prea departe, nu a vădit o înzestrare deosebită. E drept că Rebreanu însuși a spus adesea că îl interesează „nu frumosul, o născocire omenească... ci pulsația vieții", de aceea, voia să fie exact înainte de a crea imagini subtile, sugestive. Într-o confesiune de mare interes, „Cred", din 1924, deci după apariția celor două mari romane, *Ion* și *Pădurea spînzuraților*, Rebreanu a subliniat principiile creațiilor sale literare, specificul stilistic al artei lui epice: „Temelia creației rămîne, negreșit, expresia, nu însă ca scop, ci ca mijloc. De dragul unei fraze strălucite sau al unei noi împerecheri de cuvinte, nu vom sacrifica niciodată o intenție. Prefer să fie expresia bolovănoasă și să spun într-adevăr ce vreau, decît să fiu șlefuit și neprecis. Strălucirile stilistice, cel puțin în opere de creație, se fac totdeauna în detrimentul preciziei și al mișcării de viață. De altfel, cred că e mult mai ușor a scrie „frumos" decît a exprima exact."

Iată deci premisele scrisului său, concepție perfect ilustrată, la început în nuvele și mai ales în romanele de maturitate, dintre care pe primul plan stau *Ion*, *Pădurea spînzuraților* și *Răscoala*, opere unanim prețuite, construite cu mare meșteșug, într-o limbă precisă, limpede, adecvată perfect mediului și eroilor atît de numeroși ai acestor opere. Citez întîi un fragment din prima nuvelă publicată în 1909 la București, datorită sprijinului lui M. Dragomirescu, directorul „Convorbirilor critice"; e vorba despre „Cîntecul iubirii" care începe astfel: „Prin geamurile petecite se strecoară leneșe cele din urmă tremurări ale amurgului. Lumina ruginie pătrunde în casă din ce în ce mai cernită, umplînd odăița cu umbre deșirate. În vatră flăcările roșcate pîlpîie domol, se preling ca niște limbi de șarpe în jurul ceunașului funinginit, în care apa de mămăligă hohotește înăbușit. Adieri răcoroase rătăcesc pe sub pereții coșcovi, se furișează înlăuntru și-nvălmășesc, cîte-o clipă, jocul blajin al focului..."

Într-o perioadă de început Rebreanu nu a neglijat ornamentul descriptiv, epitetele și comparațiile, destul de frecvente și în romanele citate. Idealul preciziei stilistice, al conturului cît mai fidel, cît mai realist, vorbind despre oameni și acțiunile lor, l-a urmărit mereu, lecția marilor romancieri europeni impunîndu-i-se cu autoritate. El a pus sub lupă „pulsația vieții" și a descris-o cu fidelitate, cu mari resurse lingvistice, fără a se lăsa atras de prestigiul termenilor sonori sau poetici, consacrați printr-o lungă experiență literară. Căutînd miezul lucrurilor, Rebreanu a reținut acele amănunte care îi puteau fi de folos în reliefarea vibrației intime a oamenilor, în explicarea resorturilor complexe ale realității, ale vieții.

Nu vom întîlni deci în scrisul său matur multe particularități de limbă, cu scopul de a localiza mai exact acțiunea și vorbirea personajelor. Dar, cu toată critica violentă uneori, ca cea a lui Arghezi, împotriva stilului „șters și cenușiu", monoton și „nediferențiat" al prozatorului ardelean, vom constata, la o privire mai atentă, că precizia lui nu exclude nuanțele și chiar ornamentul stilistic evocator. Dacă între densitate și culoare nu e acel echilibru specific lui Sadoveanu, sau, în alt sens, lui Arghezi, sobrietatea și transparența frazelor reușesc să contureze fără ezitări realitatea și să recompună un mediu în datele lui adevărate, convingătoare. Recenta ediție a *Operelor*, care cuprinde și *variantele* numeroase la diferite texte, ne dă o imagine mai completă a efortului stilistic al scriitorului care selectează atent cuvintele, cîntărește sinonimele, rafinează asocierile și limpezește mereu fraza, nu fără conștiința valorii expresive a prozei pe care o scria cu rară pasiune, într-o vreme mai veche, acasă în Ardeal, luptîndu-se cu problemele limbii române, după ce făcuse școală germană și maghiară. Variantele indică progresele continue și sub raportul limbii, de la fazele incipiente la cele ale maturității artistice, cum apare în romanele citate.

*
* *

Lexicul conține multe regionalisme la început, pe care le elimină treptat, pentru a obține limbajul literar la nivelul prozatorilor contemporani, pe care Rebreanu îi urmărea cu cel mai mare interes. În bucata „Glasul inimii", care este debutul lui din „Luceafărul", 1, XI, 1908, se pot citi cuvinte ca : *mintenaș, mădărit, boboș, încătrău, bozomea*, pe care la republicare le elimină ; ardelenisme au rămas ici-colo pentru culoare locală, cîntărite însă cu mare grijă : *bujală, crupător, ghiuj, opăci, zoală, lămpaș, blogodori, solgăbirău, crîmpoți* etc. În bucata „Culcușul", pe care i-o publica Mihail Dragomirescu în revista sa „Convorbiri critice" din mai 1910, într-o notă redacțională, făcînd rezerve asupra „crudităților de termeni" puși în gura eroilor nuvelei, citim : „se *răpști* brusc ; rămășițe *cigălite* ; frunzișul *crîmpoțit* ; cîmp *hopuros* ; zdrențe *răspetecite* ; a *cihăi* ; nu conteni a *blodogori*". Contextul însă permite lectura fără dificultăți, sensul cuvintelor rare reieșind din sintagme ; criticul citat

aprecia chiar „energia descripției și mai cu seamă originalitatea limbii". În *Ion* și în *Răscoala* mai ales raritățile lexicale, regionale sînt mai rare, pentru că, așa cum dovedesc variantele tipărite în recenta ediție critică, departe de a fi indiferent față de stilul cărților sale, Rebreanu a cizelat forma epicii sale, la fiecare transcriere, mai mult: a revizuit textele sub raport stilistic și lingvistic de la o ediție la alta.

Cu mare economie în sugerarea culorii locale, ici-colo scriitorul a lăsat unii termeni specifici vorbirii eroilor săi; nici pe departe nu a intenționat să transcrie regionalismele și expresiile frecvente în graiul din jurul Năsăudului; deci în Ion găsim: *custură, lihăi, melenaș, bojotaie, sudui, sfădi, probozi,* „nu *probozise* nominal pe nimeni în biserică" — *învîltora, pocinog, crîșmăriță, delniță, vîltori* (vb.) — *delnițele* se urcă, se împart, se încurcă sub pădurea Vărarei. Apoi Pădurea Domnească înghite uruitul trăsurii, *vîltorindu-l* în ecouri zgomotoase". Am citat din finalul romanului Ion, operă de consacrare, în termeni superlativi, în cvasiunanimitatea criticii, operă remarcabilă și prin nivelul limbajului literar, foarte supravegheat, dar nu lipsit de culoare stilistică.

Mult mai mare este numărul *neologismelor*, expresia în general situîndu-se pe treapta nouă, modernă a lexicului literar, chiar cînd analiza scriitorului se oprește la medii rurale mai tradiționale sub raport lexical; neologismul frecvent uniformizează într-o măsură limbajul eroilor, încît Tudor Vianu putea spune în *Arta prozatorilor români,* deci după o lungă cercetare obiectivă a operelor prietenului său Rebreanu: „Printre marii noștri prozatori, în afară de Arghezi, al cărui regim stilistic este pur scriptic, Liviu Rebreanu este singurul care nu manifestă o înzestrare specială în direcția intuiției limbii vorbite. Ba chiar, atunci cînd pune să vorbească pe orășeni, notațiile lui Rebreanu sînt uneori stîngace." Am putea spune, în sens invers, cînd vorbesc țăranii limbajul lor este prea modern adesea; iată cum se exprimă *Ion* în luptă cu Baciu pentru pămînt: ... „—Bine, așa să fie cum ziceți... Dar *procesu-i proces*... Amu, deocamdată fie după voia dumneavoastră, dar *judecata* să-mi dea *dreptul* meu deplin! Dacă dumneata îmi dai de bunăvoie cît zici, ne-om *judeca* mai puțin!"

Cu toată modestia lui, preotul Belciug trăit mereu printre săteni, are un vocabular neologic surprinzător de nou: „ — Nu sînt om de legi și deci nu pot vorbi decît ca un simplu *profan,* făcu dînsul drept încheiere. Totuși mi s-a părut și mi se pare că domnul judecător n-a fost destul de *sever cu delicventul.* De altminteri, cea mai bună dovadă că amenințarea pedepsei n-a avut *efectul* dorit este, în afară de însăși plîngerea aceasta care *constituie o calomnie* prea îndrăzneață, este, zic, faptul că chiar acuma *reclamantul* e *eroul* unui *scandal* cum nu s-a mai pomenit în satul nostru...". Evident, Rebreanu atribuia eroilor săi termeni de uz curent în mediul urban, în presa care îi era familiară; neologisme atît de numeroase în gura lui Titu Herdelea nu erau tocmai potrivite în mediul rural din Ardeal, mai ales,

dar nici din Muntenia unde are loc acțiunea din *Răscoala*. Primarul Ion Pravilă se exprimă aici astfel: „ — Ia vezi Cristache, *să fie ordine* și la tine! De unde știi că nu-i vine domnului prefect să intre și *să-ți facă o inspecție?* Mai bine să fii pregătit!" Desigur, mult mai numeroase sînt neologismele în vorbirea eroilor intelectuali, trecuți prin școli; ei recurg la fiece pas la termenii cei mai noi, fără să se diferențieze, din punct de vedere lexical, între ei, prin unele particularități tradiționale în mediile respective. Intelectualii din *Ion* nu mai amintesc deloc deprinderile latinizante persistente totuși pînă la primul război mondial în casele de preoți și învățători, cum eroii din *Răscoala* nu mai au nimic aproape din tradițiile jargonului greco-turcesc, durabil oarecum în casele moșierilor, în graiul arendașilor; apoi în nordul Moldovei, ofițerii austro-ungari, Ilona și ordonanța Petre a lui Bologa nu păstrează diferențierile firești ale graiului lor originar. Deci Vianu observase bine această uniformitate a limbajului lui Rebreanu. Transcriu trei citate ilustrative sub raportul neologismelor din operele citate: „—Ia te rog nu te mai preface! Din capul locului am bănuit că numai *opera* d-tale poate să fie... Eu te *onoram* cu prietenia mea, pe cînd d-ta mă *calomniai* la *minister* și umblai să-mi zdrobești *cariera*." *(Ion)*; „— Sufletul e același la țărancă și la *contesă* — răspunse Bologa cu mai multă însuflețire. Cel puțin în privința cuprinsului... Numai forma a schimbat-o *civilizația*. Și ești sigur că schimbarea s-a făcut întru fericirea omului?... Nu, nu, eu cred că *civilizația a falsificat* pe om și l-a înrăit... *Imensei majorități* a omenirii *civilizația* nu i-a dăruit pînă astăzi decît războiul... Binefacerile *civilizației* se răsfrîng numai asupra cîtorva *privilegiați* suferind de plictiseală și de *spleen...*" *(Păd. spînz.)*. „ — *Epidemia balurilor și a dansurilor* și a chefurilor prevestește totdeauna un rău sau îl *subliniază*. *Fațada* prea strălucitoare ascunde veșnic ceva putred. O casă *solidă nu paradează* și nu caută să-ți ia ochii cu *fațada*. Eu *nu fac politică* nici măcar *nu mă interesează* certurile lor. Dar aici la *bancă* se simte mai *precis pulsul* vieții. Și *pulsul vieții* noastre bate prea *neregulat*. *Organismul* are friguri, Miroane! Trebuie să fim *prudenți* pînă vom găsi leacul!" *(Răscoala)*.

*
* *

Structuri vechi de așezări sociale și de mentalități populare sînt analizate amănunțit, în tot înțelesul lor adînc, într-un limbaj modern, care își căuta stăruitor echivalentele exacte și nuanțate pentru idee și pentru amănunt. În această privință, ediția critică recentă ne permite observarea variantelor sinonimice pe care scriitorul le-a încercat spre a da de „cuvîntul ce exprimă adevărul", idealul suprem al artei sale literare. Sinonimia amplă din variante vădește o conștiință estetică riguroasă, voința inflexibilă de a acoperi pe deplin gîndurile și mișcarea sufletească prin cuvinte potrivite, prin construcții

evocatoare. Lista pe care o putem întocmi citind variantele la *Ion* (*Opere*, IV, 734—790) este edificatoare; avem astfel, pentru prima dată, după variantele eminesciene, publicate de Perpessicius, o mărturie a muncii unui mare scriitor asupra materialului lingvistic, pentru a selecta dintre sinonimele posibile, cuvintele cele mai expresive, mai adecvate unei noțiuni, unei idei. Iată cîteva *serii de sinonime* din variantele textului citat: *se opinteşte — se căzneşte; pereţii văruiţi—spoiţi;* intră *încetinel — binişor; sudui—înjura; să l-o pede—să alunge; medicii—doctorii; se luă la harţă—se sfădi; s-a înfiripat—s-a închegat; nu putea admite—nu-şi putea închipui;* ogoarele *istovite—obosite; dispus s-o ia—gata s-o ia;* fii *liniştită—hodinită; în alte părţi—aiurea;* zicea *că-i lipseşte o doagă—că-i cam ţicnită; gafă—prostie;* gînduri *amarnice—dureroase; se înseninã—se înveseli;* să *comunice*—să *împărtăşască;* stîngăcii *comice—caraghioase: patronate de...—călăuzite; clipire—licărire; pridvor—cerdac; iscoditor—cercetător; crîşmăriţă—jupîneasă; strădanie—rîvnă; cupă* de rachiu—*oca; sărăntoc—golan; statornici—statori; pridvor—foişor;* sinonimia apare şi în construcţii gramaticale mai ample, cu sintagme schimbate din raţiuni stilistice de asemenea: *lui* de nimeni *nu-i pasă—el* de nimeni nu se *sinchiseşte;* în mijlocul *cîtorva bătrîni*—în mijlocul *unui pîlc* de bătrîni; *ţi se suie la cap* şi cine ştie ce poznă *ţi-o veni* să faci — *ţi se urcă la cap* şi cine ştie ce poznă *te-o îndemna* să mai faci; că-i bună Anuţa — că-i bună *ea Anuţa* (poate influenţa lui Creangă); *în curînd afacerea cu popa* se stinse — *în cîteva clipe pricina popii* se stinse; Herdelea *nu mai avusese parte* de o cinste atît de mare — *asemenea cinste lui H. nu i s-a mai întîmplat;* tocmai în *vremea aceasta,* cînd *frămîntările se înăspreau* — tocmai *acuma,* cînd *fierberile se întețeau; izbucniră în rîsete zgomotoase — se porniră* pe rîsete *năprasnice.*

*
* *

Ediţia critică ne mai oferă un specific lexical al operei lui Rebreanu, pe care alte studii nu l-au remarcat pentru că lipsea documentarea nouă: listele onomastice şi toponimice ale scriitorului (ms. 2540, *f. 4, 5, 7, 9, 10—30*), mereu refăcute, sporite, corectate, cu dorinţa de a sugera şi prin nume o realitate morală sau fizică, ceea ce făcuse şi Sadoveanu, căci ceruse să se transcrie liste de nume proprii pentru el, ca să aibă din ce alege numele eroilor săi. Iată cîteva nume rare din registrul onomastic şi toponimic al lui Rebreanu: Dumitru Socot, Mihai Bojoc, Stan Colac, Cosma Ceaunaş, Lupu Chiriţoiu, Victor Gelanu, Iosif Cujnia, Macedon Cercetaş, Trifon Tătaru — iar printre numele de localităţi, păduri: Zăhata, Monor, Armandia, Pripas, Măgura Cocorilor, Cişmeaua Sasului, Rîpele Mortului, Pîrîul Dracului. Apare pentru prima dată în aceste liste „Pădurea Spînzuraţilor (dincolo de şosea, ţine de Cepan)" — nota lui Rebreanu în ms. 2539, f. 18. Ediţia critică dă şi

lista numelor de persoane păstrate definitiv în Ion (p. 630—632), a celor abandonate (p. 633), numele de locuri păstrate (p. 641—2), desigur utile pentru viitoarele dicționare onomastice și toponimice.

*
* *

Fonetismele populare, regionale sau arhaice sînt mai numeroase în primele volume de nuvele, unele au fost păstrate și în *Ion*, dar sînt cu totul disparente în *Pădurea Spînzuraților* și în *Răscoala*, deși aceasta reflectă un mediu popular, muntean, oltean prin excelență. Notăm fonetisme mai frecvente : *să auză, să cază, să raspunză, să vază, bocluc, cellalt, falș, grije, hodină, întunerec, învăli, să întinză, lacrămi, păsări, să piarză, săcure, să simță, turbure, apropiă, descheiă, înmuiă* etc. Iată un citat din primele povestiri, cu note regionale în lexic și fonetică : „Fața femeii se făcu ca varul *stîns* proaspăt. O clipă stătu ca atinsă de fulger, dar apoi, *viindu-și în ori*, își șterse *lacrămile* cu dosul palmei, își îndreptă năframa pe cap și *încetuc* se întoarse iar în satul ei cel sărăcuț și nevoiaș. *Dumineca*, cînd își *hodinesc* oamenii ciolanele *sfărmate* de *zoală*, povestea cu glas tremurător țăranilor gurăcască". (C. I, p. 318). Mai greu decît astfel de aspecte ale limbii populare în *Ion* : „—Mai rar popă ca *aesta*..." ; „Săriți de-i *tăieți* streangul !" ; „taci *mulcom* !" ; sau în *Pădurea spînzuraților* : „să nu mă apuce *moloșeala*" ; „Muierea tot muiere, din *lacrămi* n-o poți scoate nici cu *șeasă* boi !" ; „dacă-ți *iai* tu răspunderea"? În *Răscoala* țăranii vorbesc aproape fără fonetisme regionale ; totuși : „— Greu ! oftă străinul clătinînd din cap. Parcă și mai greu ca pe-aici, de-ți vine să-ți *iai* lumea-n cap... asta am vrut să vă *spui* și eu !"

*
* *

Aspectele gramaticale din opera lui Rebreanu oglindesc perfect nu numai *unitatea limbii* noastre literare, a limbii naționale, prin faptul că diferențierile dintre graiul oamenilor aparținînd regiunilor diferite — Transilvania, Muntenia, Moldova, Oltenia — sînt aproape insesizabile, ele oglindesc însă și *nivelul modern al limbii comune*, evoluția acesteia pe măsura modernizări vieții, a civilizației noastre. Încît, ca în cazul particularităților fonetice, vom înregistra puține rarități sau variante gramaticale ; oamenii cei mai simpli se exprimă îngrijit, cu respectul normelor limbii literare, oralitatea însăși estompîndu-se în formule generale, convenționale, cunoscute din consemnările anterioare ale autorilor inspirați din mediul țărănesc. Din faze diverse ale scrisului iată cîteva exemple : „Ce-nseamnă asta ? Să mă revolt, sau s-o compătimesc ?... Nu știam ce să zic și ce să fac. Oare altul în locul meu, care n-ar fi iubit-o atît de mult, ce ar fi făcut... Pe urmă am privit-o înfricoșat, ca și cum n-aș fi crezut-o în toate mințile, și am rămas așa un răstimp ca un bolovan... Pe urmă am început să simt că orbitele mi s-au muiat de lacrimi, m-am așezat la picioarele ei și am plîns acolo

domol, ca un copil bătut pe nedrept." (*O.* II, p. 270). Personajul e un intelectual mijlociu, cu un vocabular supravegheat, cu sintaxa însă perfect literară, deşi e un text dramatic, sufocat de suferinţă. De multe ori, în asemenea cazuri, construcţia e discontinuă, cu suspensiuni sugestive : „Da' crezi tu că *io-s cîrpa voastră, mă?* răcni George tot mai dîrz şi ameninţător. *Şi încă mai sare la mine! Şi încă cine?...*" *(Ion)* — sau, reacţia unei bătrîne faţă de perceptorul satului : „—N-am nimic, domnişorule, afară de sufletul din oase !... N-am !... *Dar ia-mi-l, ia-mi-l !... Că feciorul mi-i în cătane* de doi ani de zile şi *cît amarul de pămînt ne-a lăsat Dumnezeu,* acolo zace în paragină de mă doare inima... Numai sufletul mi-a mai rămas... *Amu încaltea ia-mi şi sufletul, domnişorule !...*" *(ib.)*

Structura gramaticală nu diferă de cea a limbii literare nici în cazul punerii în scenă a personajelor simple, din mediul rural, diferenţiate doar prin densitatea propoziţiilor, prin elipse şi suspensii, prin repetiţii, în vreme ce limbajul comentariilor, al evocării, al analizei prezintă toate formele sintactice ale contextului cu grijă construit ; mai mult : în repetate rînduri reluat, transcris, rafinat, cu respectarea tradiţiei morfologice statornicite, aşa cum ne dă posibilitatea noua ediţie critică să urmărim stilizarea, consacrarea scrisului lui Rebreanu.

Dar ca la alţi prozatori din epocă, Ibrăileanu remarcase, vorbind despre o notă specifică a evoluţiei limbii noastre literare, dubletele morfologice apar şi în opera lui Rebreanu : *şcoli / şcoale ; căzărmi / cazarme ; podeţe / podeţuri ; cuvîntărei / cuvîntării ; sudalme / sudălmi ;* sau : *casei / căşii ; grijei / grijii ; strajei / străjii ; acesta / ăsta ; dînsul / el ; să vadă / să vază ; să vie / să vină ; să audă / să auză ;* unele flexiuni incerte la ind. prez. al verbelor de conj. I. şi IV : *socot / socotesc ; contest / contestez ; invent / inventez ; sporovăieşte / sporovăie* etc. Multe dublete apar şi la prepoziţii, conjuncţii, adverbe : *spre / către ; sub / subt ; ori / sau ; pentru că / fiindcă ; deşi / cu toate că ; deci / aşa că ; altminteri / altfel ; odată / odinioară ; acum / acu / amu ; degrabă / repede ;* cum am mai spus ; sinonimia şi variantele acestea gramaticale, precum şi orice construcţii echivalente, consemnate acum în ediţia critică, pun bine în lumină interesul aparte faţă de expresivitate, corectitudine, precizie, simplitate, calităţi căutate de scriitor ; editorii au dreptate scriind, în faţa miilor de variante ale diferitelor bucăţi, din atîtea reeditări succesive : „Cercetarea variantelor reliefează, concomitent cu strădania permanentă a scriitorului de cizelare a expresiei literare, şi greutatea cu care Rebreanu izbuteşte să-şi realizeze această evidentă intenţie." (*O.* I, p. 351).

Se ştie că unele nuvele, ca şi romanele mereu reeditate, au fost revizuite stilistic timp de peste un sfert de secol, operînd mai ales reduceri de determinări sintactice, de atribute şi complemente, schimbări de topică, scurtarea frazelor, cu un cuvînt eliminarea elementelor retorice în primul rînd. Au păstrat însă formele populare, jocul com-

plex al pronumelor, al atributelor, juxtapunerea și anacolutul, frecvente în graiul popular, pe care Rebreanu a trebuit să-l stilizeze mereu, pentru a nu altera unitatea stilistică a operei sale, pe care l-a stilizat poate prea mult chiar, cum spunea T. Vianu. Cumulul de pronume e în realitate accentul aparte pus de vorbitor sau de autor asupra elementului subiectiv, personal, dintr-o acțiune: „—*Ție ți*-e ușor să tot bați din gură, strigă dăscălița amărîtă. Că *tu* n-ai grije de necazuri... *Ție* puțin *îți* pasă de ce îndur *eu*. *Te-ai* săturat de *mine*, hai, găsești altele!... Dar *eu*, sărmana de *mine*, *eu*?... Ce fac *eu*? Ce s-alege din viața *mea*, din visurile *mele*?... *Mi*-ați omorît viața, *voi mi*-ați omorît-*o*, nu vă rabde pămîntul!..." (*O.* II, p. 67); sau: „Plătească-*ți cui* i-ai zis și are bani, că *eu* nu plătesc!" — „...pumnii i se umplură de sînge ce curgea șiroi din nasul lui George, stropindu-le hainele." (*O.* IV, 46).

Densitatea conținutului i-a impus scriitorului reducerea construcțiilor la minimum; de aceea întîlnim uneori propoziții nominale, construcții eliptice, suspensii, iar stilizarea textelor a mers adesea spre suprimarea elementelor de subordonare, mai ales a unor atribute și complemente, care nu erau absolut necesare economiei stilistice, înțelegerii simple a lucrurilor; iată cîteva exemple concludente: „E mică și grăbită. *Uscată*. Capul puțin mare și obrajii pătrați, spoiți cu o pudră ieftină. *Gura cam mare*... E grăbită. Soarele arde puternic. *Nădușeli în aer*." „—Să-mi dea însă alții. *Negri, de căprioară*. Sînt mai buni [pantofii] și mai eleganți..." (*O.* II, p. 294—5). După aceste propoziții concentrate, nominale, cu elementul strict necesar evocării amănuntelor semnificative, iată procesul condensării limbajului, prin suprimarea sau restructurarea unor elemente expresive: „o spală / *(gingaș)*; emoția mă copleșea mai mult/ *(mă stăpînea mai copleșitoare)*; să-i iau *(cu țidulă)* pe datorie; iar: „Și atunci buzele ei au murmurat cu o duioșie sinceră, nimicitoare" devine: „Și buzele ei *șoptiră nimicitor de duios*", cu o formulă care amintește tiparul eminescian („dureros de dulce") (Ib. 425—7).

* * *

În sens contrar, Rebreanu a acordat o mare atenție amănuntelor concentrate adesea în *fraze ample*, cu subordonări multiple, nuanțat exprimate, cu joncțiuni specifice limbii, ilustrînd seria de unelte de legătură sintactice, specifice limbii noastre, în toată complexitatea și expresivitatea lor; atributele, complementele sînt frecvente de asemenea în frazele lui ample, ca un ornament logic și stilistic: „Titu nu se mai sătura privind pămîntul Ardealului care fugea, se îndoia, rămînea în urmă, se întindea departe, se apropia iarăși... Și trenul trecea *trufaș* pe lîngă satele românești, *pe unele spintecîndu-le chiar ca un tiran neîndurător*, și doar pe alocuri se oprea cîte o clipă, *însemnîndu-și oprirea cu vorbe aspre ungurești* care zoreau sau huiduiau veșnic pe țăranii *drumeți sau slujitori*. Pretutindeni aceiași țărani, *umili, voinici, răbdători*: pe șosele *albe*, alături de care *silitoare*, pe cîmpii

galbene, răscolite de brațele lor și udate de sudoarea lor, prin satele *sărace, stoarse de vlagă. Unde era munca, erau numai ei.* Pe urmă veneau gările mari, *anticamerele orașelor*, și țăranii nu se mai zăreau. În schimb, apăreau surtucarii *grăbiți, gălăgioși, nerăbdători, vorbind poruncitor numai în grai străin.*" *(Ion, O.* IV, p. 523).

Fragment grăitor prin precizia tabloului sumbru, în tonuri închise și cu un relief dur, realist, grăitor pentru concepția și arta scriitorului; atributele sînt definitorii, subiectele și acțiunea lor perfect conturate sintactic și stilistic; nici un cuvînt de prisos, dar fiecare cu greutatea și nuanța trebuitoare ansamblului. Apoi *antiteza* este grandioasă prin dramatismul confruntării în adîncime, pe tăcute, prelungită secole de istorie, așteptînd totuși o dreptate a izbăvirii acestor mase oprimate, într-un peisaj strălucit care amintește paginile de antologie despre Ardeal ale lui Bălcescu; fără a o spune direct, aici Rebreanu este, prin ceea ce sugerează, stăpînit de o simțire revoltată, ca un revoluționar pașoptist, creionînd pentru posteritate „robia de veacuri" a țărănimii ardelene, cu ecouri atît de neșterse în poezia contemporanului său Octavian Goga. Să remarcăm și modalitățile de relație dintre fraze, intenția lor sugestivă prin simplitatea uneltei gramaticale: *Și trenul...; Pretutindeni... Pe urmă... Unde era munca, erau numai ei... În schimb* — cu accentul apăsat pe antiteze.

O construcție sintactică preferată de prozator pentru simplitatea și polivalența ei, pentru natura ei populară este propoziția introdusă prin *de:* „Se nimerise *de* trîndăvise", schimbată apoi prin „s-a nimerit să trîndăvească" (*O.* IV, 766), sau: „s-a pus *de* i-a căutat cele trebuincioase", „s-a apucat *de* i-a spus cum s-au întîmplat toate", „M-a adus tușa Profira, a *de*-i bucătărească boierului ăl bătrîn" *(Răscoala)* — frază în care și pronumele și articolul, *a, ăl*, apar în forma autentic populară, sugerînd pregnant, cum rar se întîmplă în proza lui Rebreanu, graiul oamenilor de la țară.

Sintaxa a fost obiectul intervențiilor scriitorului într-un sector al ei mai puțin evident azi la lectura operelor definitive: *topica*, locul cuvintelor și al propozițiilor în contextul narațiunii. Variantele ediției noi, critice, sînt revelatoare pentru grija lui Rebreanu față de structura contextului, amintind în această privință zelul lui Slavici, articolele lui despre „așezarea vorbelor". Cîteva exemple la Rebreanu: „Rămase *acolo* tăcut / *acolo* rămase în tăcere; *Dar* sufletul lui / Sufletul lui *însă (O.* I, 337—8); am văzut strecurîndu-se un om pe-aici / am văzut un om *strecurîndu-se;* pălăria zdrențuită de paie / pălăria de paie *zdrențuită (O.* II, 334); Dar cum a înțeles, cum s-a sculat ca o leoaică / Dar cînd a înțeles, a izbucnit ca o leoaică; Familia Herdelea are să simtă lovitura / are să simtă lovitura *și familia Herdelea*" *(O.* IV, 747; 754) și multe alte revizuiri ale topicii, ale sintaxei narațiunilor.

*

* *

Stilul lui Rebreanu, dincolo de sobrietatea și „uniformitatea", mai mult afirmate și generalizate, fără o observare mai atentă a procedeelor lui artistice, fără a cunoaște mai ales experimentul lui atît de instructiv, atît de amplu în variantele acum puse în lumină de ediția critică, stilul nu este lipsit deloc de adevărate calități artistice. Predominante ne apar bogăția și nuanțele originale ale *epitetelor și comparațiilor,* două procedee frecvente, care dau expresiei o vibrație subiectivă, lirică, dincolo de practica obiectivității constante; s-au putut vedea chiar din citatele de pînă aici un anumit număr de epitete și comparații. Perspectiva evoluției pe care ne-o oferă variantele diverselor texte este edificatoare mai cu seamă în privința conștiinței artistice a scriitorului, departe de a neglija în chip voit expresivitatea, stilul scrierilor sale. Remarcăm și în cazul lui Rebreanu trecerea de la ornamentul mai bogat și mai difuz, mai aproximativ de perioada tinereții, la condensarea resurselor expresive, cenzurînd orice efuziune lirică sau risipă descriptivă. Dăm mai întîi exemple de epitete din nuvelele tinereții: „Soarele zîmbea... Mănunchiuri de raze *aurii* se întreceau prin văzduhul *înveselit,* mîngîind pămîntul *crăpat* de dogoreala zilelor *trecute,* răsfrîngîndu-se *zglobii* în oglinda rîului ce încinge satul ca un brîu *de argint.*" (*Ofilire,* în *O.* I, p. 11); Felinarele *slabe* licăreau ca niște semne *fantastice* în șanțurile *întortocheate,* în vreme ce sapele, hîrlețele vîjîiau și loveau *surd* pămîntul adormit, care suferea *nepăsător să fie crestat și scormonit.* Munca *tăcută, aspră, asudată* ținu pînă-n zorii zilei." (*O.* II, 250).

Cînd apare *Ion,* tehnica scrisului străbătuse etapele uceniciei, ale experimentului, ale retoricii tinerești; epitetele joacă rolul elementelor indispensabile de precizare, de relevare a amănuntului, a nuanțelor, cumulînd adesea semnificații figurate, sugerînd personificarea, hiperbola, subliniind antitezele: „Cerul era *senin-sticlă.* Cîteva stele mari clipeau *aprig* luptînd cu întunericul care năvălea *zadarnic* să le stingă, căci mereu se aprindeau mai multe, *ca niște scîntei împrăștiate de un vînt năprasnic.*" (*O.* IV, 126), sau: „După o săptămînă *ploioasă și murdară,* care-l ținu mult în casă, răsări o zi *aurită, caldă, strălucitoare,* cum nu se mai pomenesc decît în ținuturile muntoase în dricul primăverii. Ieșind în ogradă, Ion se opri ca *trăznit* și, fără să vrea, sorbi *lacom* mirosul de verdeață, *sălbatec și umed,* ce plutea în văzduh. Ca și cînd peste noapte tot pămîntul s-ar fi spălat cu apă *fermecată,* atît se înfățișa de *mîndru* în verdele *deschis* pe care stropii de rouă licăreau în toate culorile curcubeului, *ca niște diamante presărate de o mînă nevăzută.*" (*Ib.* p. 341).

Epitetul este omniprezent pentru fixarea unor note aparte, nuanțe izbitoare în peisaj, în psihologia umană, în contrastele din natură și societate. Îl întîlnim și în ultima mare operă a lui Rebreanu, în gigantica frescă socială care este *Răscoala* (1932): „Geamurile ferestrelor țipau strident sfărîmîndu-se. Mulțimea *frămîntată,* ca o baltă *răscolită* de o furtună *năprasnică,* se îndoia cînd încoace, cînd în colo, căutînd

parcă să-şi descarce mai repede furia ce o sugruma. Urletele *pe toate glasurile*, înjurăturile *îmbălate* se încrucişeau într-un vuiet *prelung* care înăbuşea strigătele *desperate* ale celor cîteva slujitoare de la curte... În izbucnirea de furie, *descătuşată* într-o singură clipire, *ca un trăznet clocit* mult între nouri şi căzut fără obişnuitele tunete şi fulgere pregătitoare..." (Ed. princeps, p. 198).

Personificarea şi comparaţiile însoţesc adesea analiza peisajului şi a oamenilor, a gîndurilor şi acţiunilor lor, cum s-a văzut din cele citate mai sus ; scriitorul a pornit de la forme încărcate şi aproximative ale stilului, cu ezitări şi artificii vizibile, pentru a se opri, după transcrieri şi retuşuri multiple, la o formă sever închegată şi scuturată de „svîcniri bolovănoase", cum se exprimă Rebreanu însuşi undeva. Mai ales în *Ion* şi *Pădurea spînzuraţilor* epitetele, personificările şi comparaţiile, deşi în număr considerabil, nu sînt simţite ca un artificiu de stil, ci ca o necesitate lăuntrică, dînd conturul necesar amănuntului sau tabloului în ansamblu. Primul capitol din *Ion* ne-o dovedeşte : „Satul *parcă e mort*. Zăpuşeala ce pluteşte în văzduh *ţese o tăcere năbuşitoare*. Doar în răstimpuri fîşie *alene* frunzele *adormite prin copaci*. Un fuior de fum *albăstrui se opinteşte* să se înalţe dintre crengile pomilor, *se bălăbăneşte ca o matahală ameţită şi se prăvale peste grădinile prăfuite*, învăluindu-le într-o *ceaţă cenuşie*". Iar în al doilea roman citat, proză de analize adînci, stilul evocă stări de conştiinţă, scrutate în toate cutele sufletului : „Avea impresia foarte clară că se prăbuşeşte într-o prăpastie *fără fund* şi nu se poate opri, nu se poate agăţa de nimic. Aceasta însă a ţinut numai un moment, sau poate nici atîta, iar pe urmă a rămas cu o groază *crîncenă* în inimă *ca şi cînd s-ar fi trezit, în miez de noapte, singur într-un cimitir imens* fără să ştie încotro să apuce... Se întoarse la Năsăud *buimăcit*, cu *sufletul zdrenţuit de îndoieli* şi sigur că şi-a pierdut rostul în lume. Un răstimp a mai încercat să-şi reclădească *din dărîmături* o casă nouă. Observa însă că *de sub fiecare piatră izbucnea cîte-o întrebare dureroasă şi fără răspuns*... Străduaniile acestea zadarnice, cu chinurile lor *neostoite*, îl obosiră repede. Dar apoi *peste ele se înalţă, ca un steag biruitor*, dorinţa de a cunoaşte, de a găsi răspunsuri precise la toate întrebările *tulburătoare*..." (*Păd. spînz.*, ed. princeps, p. 37—38).

* * *

Nu e lipsită de interes lingvistic nici imaginea, chiar sumară, a evoluţiei acestor mijloace stilistice, cuprinsă în variante. Primele povestiri au, firesc, un stil stîngaci, cu epitete şi comparaţii întîmplătoare, în fraze ezitante, ştiut fiind că Rebreanu a avut, după propriile-i mărturisiri, de luptat cu bogăţia limbii, cu stăpînirea ei ; ediţia critică recentă cuprinde în primul volum şi povestirile autorului român scrise în limba maghiară, care îi era familiară, ca şi cea germană.

Stilul său a urmat să se cristalizeze, să se fixeze, cu eforturi vizibile de îmbogăţire şi nuanţare de-a lungul anilor, de la primele încer-

cări de prin 1907—8, pînă la tipărirea acelui monument al epicii noastre care este *Ion* din 1920. Să dăm cîteva exemple de construcții stilistice, apoi din variante cîteva dovezi despre stilizare, despre aspirația către un scris estetic totuși, nu numai precis, la obiect, impersonal, cum s-a spus mereu. Textul : „în văzduhul *săturat de bujală,* dogorînd necontenit de *bujală și zgîite de arșițe,* cuvinte improprii, nu numai disgrascutit de *bujală* și *zgîite de arșițe,* cuvinte improprii, nu numai disgrațioase, într-o narațiune populară : „văzduhul *înveselit, mîngîind* pămîntul crăpat de dogoreala zilelor trecute" (*O.* I, p. 341) ; variatele comparații, acumulate pe spații mici, în nuvele apreciate, ca *Proștii,* au rămas un domeniu cultivat de Rebreanu și în romanele de maturitate artistică, mai ales în *Pădurea spînzuraților ;* iată din nuvela citată, din 1910, mereu republicată : „Coamele dealurilor din față, *ca un tăiuș de ferestrău uriaș și hodorogit,* se desemnau din ce în ce mai lămurit pe *pînzișul cenușiu al văzduhului,* iar deasupra lor coroanele plopilor bătrîni de pe țărmul Someșului se ridicau negre, *ca niște mîini amenințătoare.* Gîlgîitul trudit al apei rătăcea prin aer *ca tînguirile neînțelese ale unor oameni prăpădiți de nevoi.*" Iar pe pagina următoare, într-o singură frază, două comparații destul de forțate, din registrul aspectelor și al limbajului de la țară : „Portița zăplazului scîrțîi prelung și o babă, gîrbovită *ca un gînj,* cu fața zbîrcită *ca o hribă uscată,* se apropie de drumeți." (*O.* II, p. 14—15).

Excesul, și nu numai excesul, de epitete și comparații a fost eliminat în variantele succesive și în edițiile pe care Rebreanu le-a revăzut mereu : conștiința lui estetică, exigențele stilistice au limitat sever orice ornament lexical, au selecționat cu toată grija cuvintele și construcțiile, făcînd loc expresiilor populare cerute de specificul mediului, al temelor. Dar iată reducțiile stilistice operate pe textele mai vechi : „să-i pătrundă pînă-n *adîncul (adîncimile)* sufletului, să-i citească gîndurile cele mai ascunse" din *Răfuiala,* 1909 devine : „să-i citească gîndurile *cele mai ascunse*" (*O.* I, p. 354 ; „*se zoleau,* se frămîntau—/ se frămîntau" ; „*repede la vale,* peste obraji— / *la vale,* peste obraji— / peste obraji" (*O.* II, p. 331) ; „Se scoală *ca arsă* / se scoală" (*ib.* p. 372) ; „tinerețea se duce. *Azi, mîne o s-o vezi că-i ofilită*/ tinerețea se duce" (*ib.* p. 377) ; „capul îmi ardea ca o căldare *înroșită* / capul îmi ardea" (*ib.* p. 432). Modificările sînt mai puțin semnificative în *Ion,* operă de maturitate, îndelung elaborată, transcrisă de cîteva ori ; totuși : „*de ce s-ar mai duce la judecată* să mai dea ochi cu judecătorul și astfel să mai dezlănțuie poate și cealaltă încurcătură ? Pe omul supărat nu-i bine să-l zgîndărești. Deci nu se va duce deloc la judecată / *de ce sar mai duce la judecată ?*" — așa, redus, apare pasajul în ultimele ediții văzute de autor ; totuși, caz aproape singular, ediția critică recentă preferă prima variantă mai lungă, la care Rebreanu renunțase (*O.* IV, p. 771).

*

* *

Prin natura dramatică a temelor, prin intenția sublimării acțiunilor, confruntarea dintre eroi și aspirațiile lor fiind violentă, stilul acestui

mare scriitor nu putea desfăşura descrieri în genul lui Sadoveanu. În acelaşi timp, observarea atentă a limbii şi stilului lui Rebreanu ne poate convinge nu atît de mereu repetata formulă „sobrietate şi laconism" ale epicii sale cît mai ales de *suprema preocupare a scriitorului de a adecva perfect expresia la conţinut, precizînd nuanţele şi nuanţînd construcţia stilistică;* l-au atras resorturile intime ale vieţii omului şi comunităţii, pe care le-a disecat şi ilustrat cu maximă acuitate, cu o mare bogăţie de mijloace expresive, care, dacă sînt riguros concentrate, nu obosesc prin uniformitate ori debilitate a substanţei. Căci, iată resentimentul lui Titu faţă da excesele admiraţiei, numeroase, care aplica *„celor mulţi şi unili"* — formula lui Rebreanu, ca dedicaţie ţăranilor ardeleni, cu care încheia romanul Ion în 1920 — o fiscalitate distrugătoare : „Se simţea mic şi ros de o amărăciune care parcă-i sărbezea sîngele şi-i infiltra în suflet o scîrbă mare de sine însuşi... În ochii lui rămăsese întipărită atît de adînc baba cu faţa zbîrcită de cute şi strîmbată de plîns, încît pe toate paginile tremura chipul ei mustrător, în vreme ce în urechi îi ţiuia mereu, ca o imputare din ce în ce mai aspră : „Ia-mi şi sufletul, domnişorule !" (*O.* IV, p. 248).

Peisajul rural este adesea evocat într-un stil de mari virtuţi expresive : „Soarele săgeta în răscrucea cerului curat ca lacrima. Zăpuşeala plutea în văzduh, grea şi sugrumătoare, ca o pîclă nevăzută. Cîmpul îngălbenise sub apăsarea arşiţei. Doar ici-colo cîte un copac mai înverzea, cu frunzele neclintite ca un scut împotriva razelor aprinse." (Ib. p. 364). Reflecţia e dinamică, în perfectă concordanţă cu mentalitatea şi graiul popular, de un colorit crud, autentic însă, cu treceri repezi de la vorbirea indirectă la cea directă liberă : „Îi era frică de judecăţi, deoarece nu mai avusese niciodată şi văzuse la alţii că procesele înghit zadarnic moşiile oamenilor. *Începură îndoielile. Să nu se întîmple ceva şi să piardă tot. Avocaţii cîte şuruburi nu învîrtesc. Te bagă în temniţă cu dreptatea în mînă.* La urma urmelor poate că tot mai bine ar fi să-i arunce cîinelui jumătate din locurile şi căsuţa cea veche, să scape de-o grije..." (Ib. p. 354).

Dinamica interioară a întregului, ca şi a fiecărui capitol, cu evocarea conflictelor acute care pe Rebreanu l-au reţinut cu precădere în nuvele şi mai ales în romane, pune pe primul plan condensarea stilistică a mijloacelor în scopul cristalizării prin cuvinte a unui dramatism fără egal poate în literatura noastră. De aceea, peisajul cu frumuseţile lui rustice a fost subordonat analizei stărilor de conştiinţă ; pasaje descriptive atrăgătoare au fost sacrificate, ca acesta, eliminat la reluarea textului : „Din vîrful caselor de peste drum soarele îl întîmpină zîmbind blajin şi obosit, ca un prieten somnoros. Umbrele din ce în ce mai îndrăzneţe, se întind pe străzi, prin curţi, pe acoperişuri." (*O.* II, p. 387). În schimb, cu sporul experienţei scriitoriceşti, Rebreanu a valorificat tot mai atent şi mai amplu tezaurul de expresii populare, bogăţia metaforelor limbii comune, plasticitatea locuţiunilor moştenite. „George simţi curînd că *i se întunecă steaua* din pricina lui Nicolae. Şi atunci,

ca să-i *dea o lovitură* zdravănă, văzîndu-l că *umblă cu Florica* și zvonindu-se chiar c-ar fi vorba s-o *ia de nevastă*, se hotărî repede, *o peți* și făcu îndată tocmeala, vesel că *i-a suflat-o*." (*O.* IV, p. 438); iar pentru atmosfera din *Răscoala* acest aforism popular de la începutul cap. VI are un tîlc adînc, în perfectă concordanță cu titlul simbolic al capitolului: „Vestitorii": „ — De, nea Chirilă, matale baremi ai *hambarul doldora*, dar eu că dinainte de bobotează mă lupt cu o casă de copii și fără o oca de porumb? — Așa-i, Trifoane, adevărat! zise Chirilă. Fiecare cu dureri... — *Cînd ți-e burta plină parcă și durerea-i mai blajină!* mormăi Guju."

* * *

Concluzii. Faptele de limbă, de loc neglijabile în configurarea specificului operei lui Rebreanu, ilustrează voința stilizării și înzestrarea prozatorului preocupat înainte de toate de reconstituirea vieții, a oamenilor care și-au pus pecetea pe un mediu și ne-au lăsat atîtea dovezi ale trecerii lor prin istorie. Cuvîntul și construcția sintactică, sintagmele și figurile de stil sînt menite să fixeze cu fidelitate datele multiple, complexe ale realității, să contureze cît mai veridic eroii și acțiunile lor. În această creație autentică, jocul de cuvinte gratuit, sugestiv, ca ornament, este un lux desigur, oportun uneori, dar nu e căutat anume.

Impresia că Rebreanu s-a exprimat simplu, natural, direct, brutal chiar, disprețuind valoarea picturală, poetică, a cuvintelor, a figurilor de stil este puțin conformă cu realitatea limbajului operelor sale masive, durabile. Transparența narațiunii implică de multe ori calitatea stilistică de sugestie prin cuvîntul și construcția căutată, lucrată, șlefuită chiar în variante succesive, cum am arătat. Compoziția în mare dobîndește, alături de precizie, puterea de nuanțare subtilă a amănuntelor, a caracterelor, a acțiunii, așa cum se întîmplă cu adevărat în viață. Ceea ce Călinescu a spus despre contextul lui Rebreanu se poate spune și despre cuvintele componente ale unor pasaje, așa cum cîteva am citat mai sus, pentru a reliefa forța stilistică a multor pagini memorabile; luate izolat, ele nu-și arată virtuțile plastice, dar asociate în chip inedit fixează tocmai substanța naturii și a caracterelor într-un chip memorabil: „Frazele — spunea Călinescu despre scrisul lui Rebreanu —, considerate singure, sînt incolore ca apa de mare ținută în palmă, cîteva sute de pagini au tonalitatea neagră-verde și urletul mării." (*Ist. lit. rom.*, p. 650).

La capătul recitirii operei sale și al cercetării mijloacelor artistice folosite de Rebreanu, a căror evoluție și continuă perfecționare se reflectă fidel în variantele ediției recente, excelentă ediție critică, putem afirma că marele prozator ardelean ne-a dat un model de densitate stilistică în zugrăvirea complexă a realității, densitate care implică însă și autentice valori sugestive, construcții stilistice originale, menite să nuanțeze și să coloreze adecvat evocarea subtilă a vieții personajelor

sale. Dacă „analiza conștiinței e magistrală" (Al. Piru), peisajul natural, conturul naturii, al mediului în care trăiesc și se ating atît de dramatic personajele lumii lui Rebreanu, descrierea lapidară, exactă, în adîncimea structurii mediului, aduc adesea note afective, lirice chiar, de cea mai bună calitate; în finalul lui *Ion* citim într-adevăr, ca în multe capitole ale operelor sale, această pătrunzătoare mică poemă despre satul său, martor al atîtor drame: „Satul a rămas înapoi același, parcă nimic nu s-ar fi schimbat. Cîțiva oameni s-au stins, alții le-au luat locul. Peste zvîrcolirile vieții, vremea vine nepăsătoare, ștergînd toate urmele. Suferințele, patimile, năzuințele, mari sau mici, se pierd într-o *taină dureros de necuprinsă, ca niște tremurări plăpînde într-un uragan uriaș*. Herdelenii tac toți trei. Numai gîndurile lor, *ațîțate de speranța împodobitoare a tuturor sufletelor*, aleargă neîncetat înainte. Copitele cailor bocănesc aspru și drumul bătătorit și roțile trăsurii uruie mereu, *monoton-monoton ca însuși mersul vremii*. Drumul trece prin Jidovița, peste podul de lemn, acoperit, de peste Someș, și pe urmă se pierde în șoseaua cea mare fără început..."

După acest final, Rebreanu a adăugat, subliniind o aderență afectivă, reținută mereu, pentru a contura prin limbă și stil, într-un mod absolut obiectiv, viața și realitatea aspră a unui moment istoric din trecutul țării: „Celor mulți umili", indicînd și epoca elaborării acestei capodopere a literaturii române: „martie 1913—iulie 1920".

BIBLIOGRAFIE

E. Lovinescu, *Scrieri*, I—II, 1970.
Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941.
Perpessicius, *Mențiuni critice*, 1928 și urm.
Șerban Cioculescu, *Problema scrisului la L. Rebreanu*, în vol. „Varietăți critice", 1966.
Al. Andriescu, *Expresia idiomatică în romanul „Răscoala" de L. Rebreanu*, în „Limba română", nr. 4, 1955; Id., *Sobrietatea stilistică și realismul lui L. R.*, în „Limbă și lit." 1967.
Elena Stan, *Limba și stilul lui Rebreanu în romanul Ion*, în „Scrisul bănățean", nr. 3, 1956.
Ștefan Munteanu, *Mijloace artistice în analiza psihologică la L. Rebreanu*, în „Limbă și literatură", 1962.
Sorin Alexandrescu, *Analize literare și stilistice*, cap. L. *Rebreanu, Răscoala*, 1967.
I. Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol. II, cap. L. Rebreanu, 1972.
N. Gheran, N. Liu, V. Dumitrescu, *Note, comentarii, variante*, în *Opere*, I—IV, ediția critică citată; 1968—1970.
Al. Piru, *L. Rebreanu*, micromonografie, 1969.

TUDOR ARGHEZI

Opera lui Arghezi, poezia și proza, dar și publicistica, a însemnat o piatră de hotar în dezvoltarea și modernizarea limbii noastre literare. Imensul talent al scriitorului a regenerat substanțial resursele expresive ale limbii obștești, dînd inovației stilistice o amploare excepțională, subtilitățile de construcție, de asociere și restructurări fiind frapante la fiecare pas.

Lucrarea poetului asupra limbii a fost însoțită, ca în cazul lui Eminescu și Sadoveanu, de reflecții originale și subtile în privința specificului limbajului poetic. Arghezi vedea în munca artistică a scriitorului o forță mereu înnoită de restructurare a limbii, dincolo de tiparele comune, uzate, inexpresive ale comunicării curente: „Limba tinde la calîpuri, scriitorul e chemat să le sfărîme, să dea cuvintelor orientările sale, să le dozeze cu fantezie, să cioplească din nou calapoadele după pasul cugetării lui."

Aspirația spre înnoirea limbajului urmărea îmbogățirea mijloacelor de exprimare obștească, progresul literelor românești și, în ansamblu, a vieții culturale pe care poetul a comentat-o mereu în publicistica sa atît de dinamică și colorată stilistic. Un plan radical de înnoire este formulat poetic încă din 1910 în *Rugă de seară*:

Să-mi fie verbul limbă
De flăcări ce distrug,
Trecînd ca șerpii cînd se plimbă;
Cuvîntul meu să fie plug,
Ce fața solului o schimbă,
Lăsînd în urma lui belșug.

Cuvîntul lui Arghezi a intrat, într-adevăr, foarte adînc în solul românesc, și-n brazdele lui adînci a răsădit sămînța unei arte poetice de cea mai autentică noutate; poetul era conștient că resursele limbii comune pot fi regenerate prin inspirație și muncă fără răgaz: „Cuvîntul îmi vine greu în condei. Îl șterg de zece ori și tot nu l-am găsit. Mă sîngeră fraza, mă doare." Ceea ce desigur nu se vede în structura operei

publicate, dar înnoirea construcțiilor e un fapt evident în fiecare pagină a poetului ; Arghezi este poet și în proza lui. Creșterea semantică a cuvîntului vechi prin asocieri metaforice noi, cizelate cu pasiunea pentru frumusețea unică a „cuvintelor potrivite", a dat frazei lui Arghezi o adîncime și o noutate plastică de mare strălucire, continuînd arta literară supremă a lui Eminescu. „În cuvintele adormite trebuiesc trezite văpăile avîntate" — spunea poetul, comentînd chiar fapta sa creatoare, acea prelucrare inspirată a limbajului comun, rafinînd sintagmele și construind imagini sugestive din „cuvinte potrivite".

Cuvîntul „căutat și lucrat", cum spunea Arghezi în conferința sa despre Eminescu, în 1943, la Ateneu, a fost tema majoră a meșteșugului său literar. Esența acestui meșteșug a deprins-o de la marii artiști ai cuvîntului, din cărțile vechi, de autoritate recunoscută, antice, sacre, populare, de la Anton Pann, Eminescu, Caragiale, pe care îi admira și despre care a scris pagini memorabile în legătură cu arta lor inefabilă. În volumul „Tablete de cronicar" am adunat confesiunile poetului despre unii mari scriitori români, cu excelente comentarii despre rolul și resursele limbii române literare, căci Arghezi mai bine de șase decenii nu a încetat să vorbească despre importanța limbii în arena literară atît de frămîntată a epocii sale ; „tabletele de limbă", cu care se apropia de capătul existenței sale, sînt grăitoare pentru interesul viu față de expresia literară. De la articolul *Vers și poezie* din „Linie dreaptă" (1904) la ultima „Tabletă despre limbă" din 1967, anul dispariției sale, comentariile lui despre stil și limbă au însoțit creația literară atît de originală și modernă, mulți critici și literați așezîndu-l alături de Eminescu. Analizele argheziene au cuprins lexicul, fonetica, gramatica și stilul artistic, conturînd principii memorabile ale perfecționării artei literare, explicînd tendințe și realizări ale meșteșugului său stilistic. O sinteză a ideilor sale se află în interviul consemnat de Gh. Bulgăr și publicat în „Luceafărul" din 1. XII, 1958, sub titlul : *Despre arta literară* unde putem citi astfel de precizări : „Scriitorul nu se poate împăca, n-ar trebui să se împace cu pierderea și urgisirea cuvintelor vechi, cu izgonirea unor vorbe din popor sau regionale, plastice. Nici neologismul nu e de prisos cînd poate da precizii inexistente în tezaurul vechi. Ați observat ce noutăți splendide a scos Eminescu din aliajul de vechime și noutate, turnat în poeziile lui ? Dar îndărătul jocului aparent ușor, cu vorbele parcă sculptate în marmură, stă o muncă dîrză de adunare, de asimilare, de studiu și discernămînt a formelor și a sensurilor. E un lucru primejdios să te încrezi și să te mulțumești cu ceea ce ți se pare că știi din limba pe care o vorbești. Adevăratele cîștiguri ale expresiei poetice stau în densitate și exactitate... Versul cioplit o dată, de două ori, de o sută de ori, trebuie să vină în lume ca o vestire nouă, ca un strigăt de triumf și de eliberare. Fără sentimentul însuflețirii materiei și fără bucuria descoperirii unui zăcămînt sufletesc neștiut și încă nerostit, nu văd cum poate exista poezia adevărată."

Zăcăminte sufleteşti de mare strălucire au scos la lumină poezia şi proza lui Arghezi printr-un unic instrument de expresie rafinată care dă impresia de atotputernicie : limbajul poetic arghezian nu cunoaşte rezistenţele cuvîntului ori aproximaţiile frazei învăluite, pentru că geniul său verbal, cum spunea Vladimir Streinu, putea preface materia amorfă a limbii uzuale în cristale metaforice de cea mai pură poezie, în construcţii stilistice de mare efect pictural. Într-o conferinţă, cu subtile interpretări stilistice, despre poezia lui Eminescu (1943), Arghezi s-a arătat uimit de puterea de invenţie a înaintaşului său într-un vers ca acesta : *„În cuibar rotind de ape peste care luna zace"* (Călin), cu sintagma insolită : „cuibar rotind de ape", pe care a demontat-o în elemente lexicale componente, stabilind raritatea lor : „Cuibar e şi el *un cuvînt căutat şi lucrat."* Am subliniat termenii esenţiali ai procesului de înnoire artistică în structura limbajului poetic : *cuvintele sînt căutate şi lucrate*. Arghezi ne-a dovedit, teoretic şi practic, prin nenumărate pagini de mare artă stilistică bogăţia infinită a limbii, capabilă să acopere cu imagini plastice mereu noi infinitul şir al reacţiilor şi al reflecţiilor omeneşti dinaintea spectacolului vieţii. Nu întîmplător debutul, şi cartea de bază a lui, purta titlul „Cuvinte potrivite", volum de sinteze şi de noi perspective poetice în literatura noastră, tipărit în 1927, cînd scriitorul avea 47 de ani. Toată lupta lui a fost pentru cele mai potrivite cuvinte, care să-i transpună fidel gîndurile şi să marcheze un nou relief în cîmpul literelor româneşti.

Ca să schimbăm, acum, întîia oară,
Sapa-n condei şi brazda-n călimară,
Bătrînii-au adunat, printre plăvani,
Sudoarea muncii sutelor de ani.
Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite
Eu am ivit cuvinte potrivite
Şi leagăne urmaşilor stăpînî.
Şi, frămîntate mii de săptămîni,
Le-am prefăcut în versuri şi-n icoane.
Făcui din zdrenţe muguri şi coroane.
Veninul strîns l-am preschimbat în miere,
Lăsînd întreagă dulcea lui putere.

Testament

Aceste versuri din prima poemă a primului volum de poezii din 1927 conţin un program şi anunţă pe marele meşter al limbajului artistic, inspirat din graiul obştesc umil, pe care l-a îmbogăţit printr-o frămîntare de „mii de săptămîni", ca să fixeze în poeme unice cristalul „cuvintelor potrivite". Metafora înnobilării materiei primare îşi va găsi corespondenţa expresivă în imensul şir de imagini noi ale operei întregi : impresiile şi gîndul au devenit versuri şi icoane : „Făcui din zdrenţe

muguri și coroane". Operație iscusită și inspirație miraculoasă care surprind prin adîncimea viziunii și noutatea imaginilor. Dominantă în această muncă de creație este sinteza mărturisită, conștient concentrată, dintre talent și rîvnă continuă, dintre inspirație și cazna către frumusețea deplină a graiului poetic. Elementele lui trebuie privite mai de aproape.

* * *

Vocabularul arghezian nu prezintă aparent inovații sau particularități frapante; în realitate, cuvîntul a fost pentru poet un instrument miraculos de a fixa pregnant o noțiune, o imagine: „M-a posedat intenția — scria el — de a împrumuta vorbelor însușiri materiale, așa încît unele să miroasă, unele să supere pupila prin scînteieri, altele să fie pipăibile..." Cuvintele vechi, populare, vin în contextul poetic cu o nouă substanță a semanticii lor, infinită, se pare, sub condeiul inspirat: „Plugule, cin'te-a născocit, / Ca să frămînți a șesurilor coaje / Și să-nlesnești îndătinată vraje, De-a scoate-n urmă-ți bobul însutit?" *(Plugule)*. Și, potrivit temei, vorbele vechilor graiuri revin în poemă pentru a compune imaginea familiară a aratului de toamnă: „Cine-a *purces* în ploaie și furtuni/Și a brăzdat în negură și *zloată*/Șesul *blajin* și gras, întîiași dată,/Cu *blesteme, nădejdi* și rugăciuni?" Expresiile: „a hotărnici căpătîiul moșiei; a-și socoti dumicatul sfînt; a strînge avuție", precum și metafore ca: „a-și schimba osînda în bucurie; a-și clădi slăvi și veacuri cu nimic" potențează limbajul poetic al acestei poeme inspirată din mediul țărănesc. Arghezi a concentrat și armonizat întregul material în scopul reliefării ideii centrale, evocînd *plugul milenar*. Dintre cuvintele la îndemînă, el a reținut sinonimele vechi, de sursă latină și slavă mai ales, evitînd neologismul romanic corespunzător, de circulație generală azi în limbă: *născoci* — nu: inventa; *dumicat, purcede, zloată, nădejde, osîndă, slavă, veac* etc.

Într-adevăr, registrul elementelor arhaice și populare este foarte întins în opera lui Arghezi, poetul călugăr de altădată, țăranul autentic, mărturisit, de totdeauna, identificat cu mentalitatea, sinceritatea, demnitatea, cu graiul și metafora limbajului obștesc. Desigur, fiecare mare artist al limbii a pornit de la tezaurul istoric-popular al vorbirii; Arghezi însă a pus o pecete de artă, de metaforă imprevizibilă pe rostul comun al atîtor vorbe vechi. Acestea devin în context elemente esențiale ale nucleului expresiv, menit să configureze o idee, un amănunt, o fărîmă de realitate, nuanțată prin plastica limbajului artistic:

Prin singurătatea lui brumar
Se risipește parcul, cît cuprinzi,
Învăluit în somnul funerar
Al fumegoaselor oglinzi.

Tîrziu de toamnă

Dintre cuvintele vechi și populare mai puțin folosite azi, pe care însă opera lui Arghezi ni le păstrează ca documente de autentică expresivitate, notăm : *calîp, pogorî, hrisov, pravilă, ocină, buche, osîrdie, ușure, mădular, cucuruz, vraci, iarmaroc, ciubotă, tărăboanță, mămucă, abitir, slovă, ohabnic, ocară, zaraf, zămislire.* Țesute în context, cuvintele simple și străvechi, populare ori regionale chiar, se ridică în lumină nouă prin vecinătăți însuflețite de condeiul meșter :

Cîntecul, lumina, taina, unda, -ntinsurile-albastre,
Noi le ținem, noi le strîngem, cei căzniți, urîți și goi,
Temeliile veciei, orice-ați face-s ale noastre. .
Voi, întoarceți-vă veseli și slăviți, întru noroi.

Caligula

Selecția elementelor de construcție stilistică din alte vremi nuanțează versul și-i dă o savoare de vechime, de perenitate :

Vînt e ? Geamăt e ? Agonie este ?
Spaimă liniștită stăpînește *preste.*
Al cui e glasul mare care bate ?
Au vine din Psaltire ? Au vine din cetate ?

Dropii de beznă se tîrăsc îngenunchiate.

Schivnicie

* * *

Fonetica populară este destul de frecventă în această construcție poetică de mare rafinament stilistic : *săcure, trăsare, părete, păreche, strîmpt, cleatină, să vază, să vie, să poci, vultori, beserică, dăsagi, înfățoșare, dimigeană, boloboc, văzduc, hultan, hașchie, hodaie,* sau plurale : *căși, mădulări, grăniți, cătărămi, băniți, pălmi, străni ;* „La mii de *poști* departe și peste zeci de *grăniți,*/El ne-a cărat avutul în donițe și *băniți.*" *(Păianjenul negru).* Arghezi a folosit cu predilecție pe *dește,* a *scri,* uneori : *pre, preste, subt ;* există însă și multe forme fonetice duble, circulînd așa în limba scrisă dintre cele două războaie ; era / de fapt concurența dintre ariile lingvistice sud-nord, susținute, ilustrate de opera unor mari scriitori ca Sadoveanu, Rebreanu, Blaga, Arghezi, Bacovia, Barbu, Camil Petrescu etc. Dacă Sadoveanu scrie consecvent : *cîne, pîne,* (idei) *nouă, tatar, sară* etc., Arghezi scrie *cîine* și *cîne ; pîine* și *pîne ; mîine* și *mîne, păpușoi* și *popușoi* etc. Din două extremități ale lexicului literar, Arghezi combină elementele necesare evocării, obținînd efecte expresive prin cuvintele vechi, religioase și prin neologismele pe care nu le-a prețuit teoretic, dar pe care le-a folosit în mare cantitate în poezia

lui, mai ales în articolele de ziar; numai Galaction și Agârbiceanu ne mai oferă asemenea exemple de frecventă utilizare a termenilor foarte vechi și foarte noi, pentru fixarea unor amănunte, a unor particularități de limbă pline de relief și de culoare. La Arghezi, lista cuvintelor sacre e cu deosebire întinsă și explică formația sa în chiliile unei mănăstiri, cu amintiri persistente toată viața: *rugăciune, post, stihar, candelă, pomelnic, altar, binecuvîntare, praznic, jertfă, duhovnic, sobor, stareț, strană* etc. Multe le găsim și în vocabularul lui Goga, prieten vechi cu Arghezi, ieșit și el din medii bisericești; aceste cuvinte, departe de a fi elemente de construcție oarecare, sînt înnobilate cu adevărat în procesul stilizării artistice:

Priveghe dară visul din noi să-l împătrești.
Fă-i început de coardă din fiecare deși.
Fă-i pirostrii ivoriul fierbinte-al unui trup
Cu amintiri de marmori și cu miros de stup.
Nutrește-ni-l cu ce e în tine întărire,
Cetate de altare, izvor de omenire!

Stihuri

Uneori fonetismele vechi întăresc impresia de inedit a limbajului poetic, în care raritatea, vechimea, singularul formelor, a termenilor, fortifică natura afectivă a construcției poetice: *pogorî, ceriu, heruvic, închinăciune, penticostar* etc. Sînt în volumul I din *Scrieri* (1962) 8 *psalmi*, iar sumarul indică unele titluri de poeme, parcă substanța religioasă ar fi predominantă în creația argheziană, căci iată la rînd: *Denie cu clopote; Interior de schit; Rugă de vecernie* (p. 135-139); în realitate, termenii sînt un pretext pentru o *laică evocare lirică* a unor stări de conștiință profund umane, eterne, sublimate în versuri de mare finețe artistică:

În mine se deșteaptă o-ntreagă omenire,
Sînt cei ce-au fost pe vremuri, sînt cei ce sînt acum,
Cîte-o grădină veche, surpată-n suvenire,
Mi-aruncă dinainte belșuguri de parfum.

Rugă de vecernie

În contrast cu lexicul și construcțiile limbajului sacru se află poemele din *Flori de mucigai*, brutale și realiste prin cuvînt și sintagme, luate din gura personajelor declasate sau din jargonul violent al „ofensaților vieții", cum spunea Sadoveanu. „Reabilitarea cuvintelor aparent *vulgare* sau ridicarea lor la octavă și armonie, incumbă datorie penitei... — spunea poetul. Pagina albă, de foaie de ivoriu, are harul să ia din periferie și port,

din cîrciumă și pușcărie, și de la vizitii, strigătele *triviale* și limbajul, și să le dea cel puțin tot atîta noblețe cît vorbelor în halate *de mătase* și în hermină, *încălțate* cu botine de catifea, *cusute* cu aur." *(Lume veche...* p. 331). Un amestec de sublim și josnicie e în lexicul acestui ciclu care evocă chinul și graiul osîndiților :

Și căruța trase, măre Ilie,
De-a dreptul la primărie:
Ce să vezi? Putoarea cu brățară
Era muiere doar pe dinafară ;
Că pe subt poale
Avea, ca omul, de toate și două pistoale.

Ucigă-l toaca

Și tot în contrast cu acel fond vechi, popular, familiar, de jargon, e seria foarte bogată a neologismelor, despre care poetul nu avea o părere prea bună, considerîndu-le „unelte fără matcă", cînd critica excesul lor în publicistică („gunoaie lexicale"), dar pe care și în poezie el le-a valorificat cu subtilitate, scoțînd imagini și sintagme sonore, mai sugestive desigur decît cele căutate înadins în poezie de mulți confrați din epocă ; iată versuri pe cît de înspirate, pe atît de simple în structura lor modernă, cu lexicul lor cu totul nou :

Tu nu ești frumusețea *spiralelor candide.*
În ochi tu nu duci moartea și *perlele lichide*
În cari răsfrîng *misterul* văpăile *livide.*

Mai temperate par în ultimele lui volume straturile lexicale mai noi, întrucît poetul, devenit stăpîn deplin pe expresie, clasic al literaturii, se întoarce constant spre tezaurul străvechi, popular, vechile rădăcini ale limbajului său poetic dînd roade noi și imagini inepuizabile, ca în *Cîntare omului,* volum căruia Tudor Vianu i-a consacrat o carte de analize deosebit de instructive, chiar dacă par sumare comentariile de ordin stilistic :

Și în sfîrșit urmașul lui *Prometeu,* el, omul,
A prins și taina mare, a tainelor, *atomul.*
El poate omenirea, în cîteva *secunde,*
S-o-ntinerească nouă pe veci, sau s-o scufunde.

Cel ce gîndește singur

Proza e însă plină de neologisme, frecvente azi în limbă ; sînt serii întinse de raritățI, pe care poetul le-a preluat, cu un aer familiar, ve-

nindu-i, mai ales franțuzismele, repede sub condei, ca unui ucenic al maeștrilor din țara unde în tinerețe cunoscuse lumea și cultura de așa mare adîncime și finețe, ca cea franceză. Pasaje multe în proză, mai ales în publicistică, abundă în neologisme romanice, în franțuzisme : „Uneori nu primești *să cazi de acord* nici cu cele mai *juste* și mai *probante opiniuni* ale cuiva. *Individul* a reușit să-ți devie *antipatic* și din *momentul acestui sentiment*, poate să fie și *exact* și *verificat* și *genial*, nu mai *interesează*." (*Cauza cauzelor*, în vol. „Lume veche, lume nouă," p. 79) ; sau : „Îl cunoșteam suferind și *mizer* și ne obișnuiserăm cu *forma lui socială definitiv trasată*, ca o *literă de alfabet*. Împresurat de nevoi și *reflectînd o mare tristețe*, el nu știa să ne vorbească, de cîte ori îl întîlneam, decît de *monotona* lui nedreptate și de niște necazuri, dese și mlăștinoase ca niște gîrle, prin care zilnic trebuia să plece și să se întoarcă. Bietul om era sau dascăl, sau funcționar, sau ziarist sau *individ fără o profesiune precisă*, bietul om era *divers și unanim* și pe toate drumurile am dat zi cu zi de cîte un asemenea biet om, strivit între *vagoanele deraiate* ale vieții." (*Bietul om*, în vol. „Pagini din trecut", p. 258).

Din nevoia acută de precizie și densitate în poezie, neologismul devine ornament și hiperbolă în proză, cu o freovență derutantă, deloc inutilă. Arghezi era aproape risipitor cu aceste elemente, expresive însă sub condeiul unui comentator atît de legat de tradiții și de graiul țărănesc, care șfichiuia pe orășeanul prezumțios și incult, surprins de adevăruri limpezi, rostite însă în maniera pretențioasă a parveniților. Prin excelență lirio și satiric, foiletonul ascundea o tristețe adîncă în fața atîtor nedreptăți și califica pregnant realității amare, mereu judecate drastic, în termeni sugestivi, de către poet.

O libertate asemănătoare și-a luat poetul în folosirea derivatelor ; prefixele, sufixele, compusele care la el apar cu inspirație și cu evidenta dorință de înnoire lexicală : „*Fluturimea* mă plătește/De dureri, împărătește" ; „Să-ți sfredelească *după*prînza" ; „De pe marginea foilor de jos, / *Treiburicele* închinăciunii s-au ros" ; sau, acest distih :

> De ce n-am simți numai ce nu se poate ști
> Și gîndurile noastre mereu le-am *obîrși* ?

Stihuri

Alte derivări și compuneri lexicale : *gîndăcărie, cititorime, surtucărie, stîlpnic, politicărește la cafenea ; a meschiniza ; a însomnora ; a gondola ; a vitrioliza ; a stîngăci* etc.

În mîna unui artist de talia lui Eminescu sau Arghezi, limba, cu toate modalităţile ei formale, cu structura ei specifică gramaticală, este o materie elastică şi infinit modelabilă, cu umbre şi scînteieri neaşteptate, în tipare reînnoite. „Limba pe care o scriem, o facem noi şi putem cuteza să o întoarcem şi să o exprimăm în conformitate cu stăpînirea limbii noastre personale." Ideea astfel formulată în ultimul an de viaţă (în „Bilete de papagal" din „Argeş", nr.1/1967 — articolul: *Scris şi nescris*). Îndrăzneala i-o dă siguranţa limbii, instinctul creator care inventa în spiritul limbii, nu contra structurii ei. Uneori, trecerea de la o categorie gramaticală la alta, de la substantiv la verb, la adjectiv, sau de la verb la substantiv, de la adverb la verb etc., surprinde ca o noutate la care nimeni nu s-a gîndit, nu imposibilă în cazul expresivităţii. Plurale, diateze, derivări, substantivări noi şi unice:

Mergîndu-şi Domnul *drumurile* sfinte,
Doi orbi ieşiră Domnului nainte.

Cei doi orbi

Te iată iarăşi singur în luntrea cît o scoică,
Luptînd în fundul mării cu norii mari de cer...

Şi înghit la ceasu-ntîi
Cioburile ei *scîrţîi*...

Serenadă

Substantivul este preferat la plural, iar adjectivul ca şi participiul ajung substantive, simbolizînd categorii de fiinţe sau de elemente componente ale unui univers plin de minuni, de lucruri rare, pe lîngă care noi trecem fără a băga de seamă confruntarea oamenilor pe scara vieţii:

Cîntecul, lumina, taina, unda, *-ntinsurile-albastre,*
Noi le ţinem, noi le strîngem, *cei căzniţi, urîţi şi goi.*
Temeliile veciei orice-aţi face-*s* ale noastre.
Voi, întoarceţi-vă veseli şi slăviţi, întru noroi.

Caligula

Dar de multe ori, prin metonimie, singularul evocă sinteza unei realități, unicul, forța latentă, dinamica vieții, ca în primul vers citat, sau în :

Cel ce gîndește singur și scormone *lumina*
A dat o viață nouă și-un *om de fier, mașina,*
Ființă zămislită cu gîndul și visarea,
Neînchipuit mai tare ca *brațul și spinarea.*
Cu ea brăzdezi pămîntul în lung și lat și sameni,
Și una ține locul la mii și mii de oameni.
Topitorii, cuptoare, mori, puțuri, fierăstraie,
O sîrmă dă lumină, o țeavă vîlvătaie,
O lampă duce graiul și dă-n văzduhuri vești
Că omul zămislește *puterea din povești.*
Se face depărtarea mai scurtă decît *pasul,*
La mii de poști s-aude și se cunoaște *glasul.*
Vorbești cu *fundul lumii* la tine, din odaie,
Secunda-ntrece veacul și timpul se-ncovoaie
Pe-o *sfoară* cît firul de păr și se agață
Vecia, nesfîrșitul, pe un crîmpei de ață.

Cel ce gîndește singur

Așa cum frecvente sînt cuvintele la singular cu semnificații de generalitate, de simbol, ca în citatul dat, găsim plurale neobișnuite, cu multiple rezonanțe și sugestii în hiperbole și antiteze : *sănătăți, cașcavale, prudențe, omeniri, fertilități, oseminte* (frecvent în titlul unei poeme cunoscute : *Oseminte pierdute)* etc.

Adjectivul și pronumele sînt două categorii morfologice privilegiate în limbajul poetic în general, ilustrînd prezența subiectivă a autorului, original distribuite în structura limbajului arghezian, în special. Aici se văd atît valoarea expresivă a elementelor moștenite, latine, cît și înnobilarea neologismului, a formelor abstracte de limbă. Jocul stilistic al acestor elemente comune dă contextului o notă de originalitate marcată de atîtea ori de poeme de răsunet :

Dar *eu,* rîvnind în taină la bunurile *toate,*
Ți-am auzit cuvîntul zicînd că nu se poate.

Psalm

Îmi crește-n suflet iarăși o strună de vioară,
Dar cîntecul *în mine,* tînjind să se deștepte,
Sfios și șovăielnic și-acum ca-ntîia oară.
Răsună-n depărtare, *mai sus și mai afară,*
Ca-ntr-o vecie *albă* cu stîlpi și turle *drepte.*

Heruvic

Folosirea adverbială a substantivelor : „Cuiburi albe, perini albe, printre stele *furnicar ;* Plîngeri de viori și fluier cad în lac *mărgăritar ;* în curmeziș prin codri și îi despică *gînzi*", ca și adverbele vechi și multe populare, mai ales de tipul : *pe tăcute, pe dibuite, pe ghicite,* constituie o altă față a noutății lexicului arghezian, a valorificării artistice a fondului tradițional de expresie :

Amintirile, *treptat,*
Au scăzut, *și-ncet, pe-ncetul,*
S-a iscat din morți poetul,
Ca un cerc dintr-un pătrat.

Inscripție pe ușa poetului

Ai vrea să-nceapă noaptea ? Vrei ?
Strînge-mi încet un deget, două, trei,
Neputincioase, somnoroase, putrede, slute,
Pe adormite, pe tăcute.

Logodna

Verbul este elementul dinamic al contextului poetic și asupra lui avem o cercetare specială de cert interes lingvistic, deși privește numai sectorul poeziei din vol. I-IV al ediției critice de autor *Scrieri* (1962—65) ; e vorba despre *Studiu asupra morfologiei verbului în poezia lui Tudor Arghezi* redactat de L. Onu, Gh. Beldescu, Gh. Constantinescu, O. Tunsoiu etc. în cadrul Facultății de filologie de la Institutul pedagogic din București și publicat în „Analele Universității București", 1/1969, din care extragem cîteva date mai importante, semnificative.

Cel mai frecvent timp este prezentul (840 de verbe cu 8 360 forme — cam 45% din totalul formelor verbale) ; cel mai des apare desigur *a fi* din necesități ale versului uneori în formele scurte ; *îs, -s ; e, îi, -i* ; raportul dintre *este, e, -i :* 70/698/415, deci preferință pentru *e*. Să adăugăm, la cele spuse în studiul citat, faptul că *a fi* apare accentuat uneori, exprimînd plin ideea de *existență* :

Toți *au fost* un timp. *Eu sînt.*
Eu în cer. Ei în pămînt.

Inscripție pe o biserică

Tu *ești* și-*ai fost* mai mult decît în fire
Era să fii, să stai, să viețuiești.
Ești ca un gînd, și *ești* și nici *nu ești,*
Între putință și-ntre amintire.

Psalm

O notă aparte o dau stilului verbele din structura unor locuțiuni substantivale: *gură-cască; cineștie; cineștiecine; moș-așteaptă:*

Cît privește plata dreaptă,
E soroc la *moș-așteaptă.*

Clocitoarea

Semeni leit, și te-am văzut cîndva,
Cu *cineștie* sau cu careva.

Mi se pare

Familiar și popular, *știu* devine scurt: ș' mai ales în negații:

Nu ș' cu cine seamănă
Că îi pare geamănă.

Frageda

Domnule, nu ș' cine ești,
Dar te bate vîntu-n pat
Și parcă te-ai și umflat.

Horă în grădină

Dintre timpurile trecutului, concurența perfect simplu — perfect compus se impune, avînd în vedere fondul popular (oltenesc) al limbajului arghezian; totuși statistica ne arată că nu primul timp este mai frecvent în poezie: *perfectul simplu* apare de 457 de ori la 114 verbe, pe cînd *cel compus*: 2 527 de ori la 584 de verbe, deci de circa 5 ori mai des în poezie, căci, în proză credem că acesta din urmă este și mai frecvent. Există dublete de perf. simplu la *a fi, a da, a sta: fuse* (11), *fu* (9); *dete* (6), *dădu* (2); *stete* (2), *stătu* (1). Este important însă de reținut că alternanța dintre aceste două timpuri pune în evidență adesea preferințele poetului pentru forma scurtă, cea mai veche, latină, a perfectului simplu care dă un accent popular, autentic oltean unor contexte:

M-*am apărat* zadarnic și mă strecor din luptă
În umbra lunii albe, cu lancea naltă ruptă.
Pusei pămînt și ape, zăgaze între noi,
Și, *sîntem* pretutindeni, alături, amîndoi.
Te *întîlnesc* pe toată poteca-n așteptare,
Necontenita mută a mea însoțitoare.

Cîntare

Poetul putea tot așa de bine să scrie în versul 3 : *am pus-o* ca : *pusei*, căci cadența nu se schimbă ; a preferat *pusei*, fiind mai expresiv. Mai popular, țărănesc, este perfectul aberant azi : „Te-*am văzutără* cîteștrei", sau : *„Ce-ați cătatără"* — ați găsit *(Foaie verde de Paris)* — reținute cu scop satiric, ca antiteză lingvistică față de graiul literar al protipendadei, ironizată violent de Arghezi, mai ales în ciclul „1907".

Elipsa auxiliarului din formele compuse și inversiunea elementelor componente sînt frecvente la Arghezi, fenomenul fiind înscris pe aceeași linie a expresiei populare, a stilului dens și nuanțat :

Poate că este ceasul, de vreme ce scoboară
Din arbori toată frunza ce-*a fost* și *strălucit*,
Să ne privim trecutul în față, liniștit,
Cînd urma lui de umbră începe să ne doară.

Poate că este ceasul

Cine ți-a pus cuțitul în pămînt
Și a pornit cu soarele întîiul,
Hotărnicind moșiei căpătîiul,
Și dumicatul *socotitu-și-l-a* sfînt ?

Plugule

Pavel din Tars e-acum zaraf sărac,
Și Crisostom băiat de prăvălie,
Iar Sfîntul Duh, închis în colivie,
Făcutu-s-a pui mic de pitpalac.

Evoluții

Formă de trecut, mai rară, este și mai mult ca perfectul, folosit de 255 de ori la 136 verbe ; e o corespondență perfectă între frecvența dubletelor *dăduse* și *dase*, fiecare apărînd de 2 ori : *„dădusem* uitatele porunci, ordinul ce *dase ;* îi *dase* stăpînirea ; *dădusem* la lumină".

La viitor intervin, la fel, formele populare alături de cele literare : *voi face* (tiparul cu *voi)* e cel mai des : 146 la 89 verbe ; *o să fac* de 113 la 67 verbe ; *oi (e) i, (ăi), o (a)*+infinitivul—54 ori la 37 verbe ; *am să...*— 45 ori la 35 verbe ; *va să...*— la 7 ; or să... — 5 la 5 ; deci cinci tipare ale viitorului, ilustrînd *originalitatea limbii noastre și expresivitatea flexiunii verbale,* pe care eruditul lingvist suedez Alf Lombard a analizat-o în toată întinderea ei, în cele două volume ale monumentalei sale monografii *Le Verbe roumain* (Lund, 1953—55, 2 vol., 1223 pag.). Dar iată citate din Arghezi cu forme ale viitorului :

Îmi voi ucide timpul și visurile, deci.
Cîrpi-voi pe-ntuneric mantaua vieții mele.

Nehotărîre

Mult *o să te mai rabd şi car?*
Parcă ţi-aş fi fost măgar.

Acul şi aţa

Ia seama : bruta de fier *va să se scoale.*

Portret

Tu pe vecie n-*ei mai fi,*
Şi-ai fost, mă-ntreb, vreodată ?

Doliu

Celelalte moduri sînt neobişnuit de frecvente : *conjunctivul* la 488 de verbe în 2363 de cazuri ; *imperativul :* 238 de verbe cu 770 de forme ; destule forme prezintă *optativul, participiul, gerunziul, supinul,* mereu căutate de poet la sursele populare ale structurii gramaticale. Poema de mare invenţie metaforică şi cu profunde rezonanţe filozofice, *Stihuri* enunţă prin *optativul* interogativ, în partea întîi, tensiunea meditaţiei lirice, pentru ca în partea a doua, folosind *imperativul* să îndemne la bucuriile tainice ale iubirii înalte şi purificate ; imperativul se întîlneşte aici cu *conjunctivul hortativ ;* deci iată seria acestor moduri în poema citată :

N-ar fi mai scumpă vremea *sleindu-se*-n tăcere
Decît *bătută*-n clopot de glas fără durere ?
Nu-i mai de preţ arama, ce încă *nencercată*
Aşteaptă-n fundul lumii *să fie căutată ?*
Fii ca o apă pură, în care se ascund
Nămolurile negre cu pietrele la fund.
Fii cîntecul viorii ce doarme *nerostit,*
Smaraldul care încă pe mîini n-a strălucit,
Poteca-n palma ţării, ce nu e încă trasă
Şi *poate duce*-n ceruri sau *poate-ntoarce*-acasă,
Iubirea ta *să fie* asemeni unui rit,
Ca sufletul din rugă să *iasă-ntinerit.*

Modurile nepersonale prezintă o serie ascendentă, de la *infinitiv* la *participiu,* cu forme variate, expresive, mai ales *gerunziul şi participiul,* acestea fiind şi modalităţi de sinteză, de contragere a unor propoziţii întregi (temporale, cauzale, condiţionale, modale etc.) :

N-au mai rămas prea multe *de-nvins* şi *de ştiut.*
Şoseaua se strîmtează, cărările se-mbină.
Le simţi *apropiate* din ce în ce mai mult,
Ca spiţele de roată, *crăpate* de lumină.

Restituiri

Și, seara, *învelindu-și* grădinile cu crep,
Sunt *altoit* cu visuri, ca un ocean cu stele.
Nu știu *culesul* lumii de unde să-l încep,
Din cîte flori de aur mi-ajung pînă-n zăbrele.

Heruvic

În toate cazurile, topica ilustrează specificul popular al unor poeme, intenția de a condensa și colora contextul prin particularități de limbaj, mai eficace, mai rare decît în vorbirea literară obișnuită : *bătu-te-ar să te bată ; fire-ai proslăvit să fii ; mînca-o-ar mama ;* sau, construcție rară : „*Facă-s-ar,* cînd îi alungă,/Bivolița să-i ajungă." *(Doină pe fluier).*

* * *

Sintaxa este domeniul cel mai frămîntat și ingenios exploatat de poet, fapt remarcat de toți cercetătorii artei lui Arghezi. Răsturnările imprevizibile, asocierile scînteietoare, vecinătățile fertile ale cuvîntului care se fortifică de fiecare dată prin subordonările create inspirat de acest geniu verbal, cum numea Vladimir Streinu pe Arghezi, uimesc în fiecare poemă pe cititor. Imagini memorabile sînt grupurile de sintagme ale subiectului, sau ale atributului, cum complementele deschid totdeauna perspective noi, adesea infinite în peisajul evocat, sau în meditația subtil configurată în vers :

Cel mai vioi, tu, sfinte și frate, dintre stele,
Rămîi oprit de-a pururi deasupra casei mele.
De noapte paznic ager și așteptîndu-ți ora
Mă aperi împotriva și-a mea și-a tuturora.
Tu nu mă uiți, iubite din ceruri niciodată,
Fie-mi durerea mută oricît de-ntărîtată.
Dai drumul trîmbii tale de catifea albastră
Și-o desfășori din suluri la mine la fereastră.

Lucefere

Ideea esențială, simbolizată într-un cuvînt, poartă accent susținut, marcat prin repetarea cuvîntului sau prin echivalentele lui, ca mai sus, precum acțiunea dominantă dintr-un context este redată printr-un predicat semnificativ : „*Mă bate* vremea, *mă bate* ziua, *mă bate* clipa."*(Scrieri,* I, 188), iar nuanțele infinite ale ideii și peisajului sînt marcate prin serii foarte pitorești de atribute :

Ridică-ți din pămînt urechea,
în *ora nopții,* cînd te chem,
Ca să auzi, o ! *neuitată,*
neiertătorul meu blestem.

Psalmul de taină

Poema citată are o sintaxă cu totul aparte, care călcînd regulile tradiționale, pune la rînd *atributele și opozițiile* cele mai strălucite din cîte s-au scris în limba noastră, considerînd subordonata atributivă ca o regentă, într-un mare flux al odei, cu un final imprevizibil, citat mai sus ; dar iată sintaxa și accentul expresiv pe subiectul reluat mereu în atributive :

O, *tu aceea* de-altădată,
ce te-ai pierdut din drumul lumii !
Care mi-ai pus pe suflet fruntea
și-ai luat într-însul locul mumii,
Femeie răspîndită-n mine
ca o mireasă-ntr-o pădure,
Scrisă-n visare ca o slovă,
înfiptă-n trunchiul meu : săcure.
Tu ce mi-ai prins de cîntec viața
cu brațe strînse de grumaji
Și m-ai pornit ca să mi-o caut
la tine-n palme și-n obraji.

Pe care te-am purtat brățară
la mîna casnic-a gîndirii.
Cu care-am născuit alături
să leagăn pruncul omenirii.
Pur trandafir, bătut în cuie
de diamant, pe crucea mea
Și care-n fiece mișcare
pierzi cu-o petală cîte-o stea.
Cămin al dorurilor mele,
fîntîna setii-nvierșunate.
Pămînt făgăduit de ceruri
cu turme, umbră și bucate.

Ibid.

Această expansiune a subordonării nu e decît expresia nuanțată la un înalt nivel stilistic, cu o sintaxă complexă, a unei viziuni personale, idolatre poate, a ființei iubite, cîntată în acorduri de înaltă omagiere ; pagină de antologie poetică desigur, ea măsoară lirismul creator și nesecata capacitate de înnoire artistică a limbajului său.

Opus acestui procedeu este expresia sintetică, în scurte construcții juxtapuse, ca în limbajul popular și în cel aforistic, mult cultivat de poet :

Iubirea noastră a murit aici.
Tu frunză cazi, tu creangă te ridici.

Atît amar de ani e de atunci !
Glicină tu, tu florile-ți arunci.

Oseminte pierdute

Deschid cartea : cartea geme.
Caut vremea : nu e vreme.
Aș cînta : nu cînt și sînt
Parc-aș fi și nu mai sînt.

Gîndul meu al cui gînd este ?
În ce gînd, în ce poveste,
Îmi aduc aminte, poate,
Că făcui parte din toate ?

Incertitudine

Firește că proza, care lasă deplina libertate de asociere și invenție poetului, prezintă aspecte originale mai frapante în domeniul gramatical chiar, cum au observat T. Vianu în *Arta prozatorilor români* (1941) și Șerban Cioculescu în *Introducere în poezia lui T. Arghezi* ed. II, (1971), din care cităm : „Revoluționar prin temperament, poetul și-a exercitat puterea de răscolire și surpare în materialele convenționale ale limbii, spre a le primeni prin alte cuvinte, mai proaspete, prin alte raporturi verbale, mai personale, prin alte funcții morfologice, mai neprevăzute. Revoluția morfologică și sintactică e mai sensibilă în proză decît în versuri, poate pentru că proza i s-a părut artistului un teren mai potrivit pentru experimentările cele mai îndrăznețe" (p. 210). Și iată exemple din proză : „Domnul profesor *Cumsecheamă* a prezidat odinioară *o cină de taină a psihotecnicii, farmacia medicamentelor sufletești.* După cum se afirmă, ea va fi extrem de utilă în viitor, deocamdată neînțeleasă de *vulgul profesoral.* Într-adevăr, *neiniților, adică proștilor,* noua știință le stîrnește o violentă antipatie ca *jezuitismul de confesional" (Psihotecnică,* 1943, în „Pagini din trecut," 1955). Sau : „Toamna, mai frumos decît orice carte și mai viu decît orice gîndire e *paharul cu scîntei pe care ți-l întinde podgoria.* Chibzuit cu încetineală și migală, *ciorchinul se alcătuiește bob după bob, ca' un pumn de mărgăritare, și roua prețioasă,* pe care o strînge prapurul și catifeaua diafană, pare adunată cu trudă, ca mierea, *firimitură cu firimitură,* de niște roiuri nevăzute. În mijlocul aurului *cernut pretutindeni,* omul umblă *din buruiană în buruiană,* ca un păianjen alb, și mii de păianjeni, *cu ochii de foc,* străbat viile la cules, în bucuria tinereții eterne" *(Scrieri,* VI, p. 22—23). Am mai semnala libertățile pe care și le ia poetul, sintactic vorbind, în privința structurii frazelor mai ample, fiind repetate, în spirit popular, tipare simple de propoziții principale, introducînd neașteptat subordonarea, pe care o leagă în gînd de o regentă neexprimată ; cîte un exemplu din fiecare caz :

Viață de foc ! ce faci din vatra noastră ?
Te-năbușe chibritul și te sting
Hîrtiile-aruncate în flacăra-ți albastră.
Zalele noastre nu se mai ating

Să-şi oţărească solzii lor, de tine.
Platoşa noastră n-a mai oglindit
Văpaia negurilor toate, pline
Din răsărituri şi din asfinţit.
Cînd păstoream cu turmele pămîntul
Şi ne mutam uşori din loc în loc,
Şi nu ştiam unde ne-a fi momîntul
Şi vieţuiam cu zarea la un loc
Şi ne sculam cu soarele deodată
Şi ospătam pe-o margine de apă
Şi ne urma vecia ca o roată
Şi n-aveam toiag şi fluiere drept sapă
Şi plug ; şi visul ne era pătul —
Atuncea ochii noştri zîmbitori
Nu căutau de supt învelitori
Petecul unui crepuscul.

Închinăciune

Repetarea insistentă a lui *şi coordonator* dă tiparului sintactic convenţional valoarea sugestivă a continuităţii, a uniformităţii şi simplităţii vieţii de odinioară. Cu totul alta e situaţia în poema *Pizma,* care începe astfel :

Căci n-ai găsit prinoase s-aduci nici unui zeu
Vino şi-mi bate zilnic îngenunchiat la uşe.
De ce te-ascunzi ? Îţi place pe şoldul meu, s-adormi
Hrănit cu raze moarte, otravă şi cenuşe.

Evidenta substituire a lui *pentru că* cu *căci,* cu valoare explicativ-cauzală, atrage atenţia asupra abaterii sintactice, mai ales că asemenea propoziţii cauzale nu încep, ci completează o frază, după un enunţ ce are nevoie de o precizare, de o explicare a motivelor. Astfel de „abateri" gramaticale sînt foarte multe la Arghezi, care cu simţul limbii, al legilor ei interne, şi-a permis, pentru sugestie şi înnoire, să schimbe vechile rînduieli gramaticale, ca Eminescu uneori, marcînd elasticitatea infinită a limbii prin construcţii imprevizibile de tot felul, mai ales în sintaxă şi în sfera largă a invenţiei stilistice.

*
* *

Stilul arghezian se impune pe fiecare pagină de poezie sau de proză ca o biruinţă poetică asupra rezistenţei materialului lingvistic tocit prin uz. Creaţia poetului s-a detaşat de orice tipare de la început încă, fiind marcată de o conştienţă şi consecventă voinţă de plasticizare a cuvîntului obştesc prin aliajul nou de termeni, prin sintagmele impre-

vizibile în context. Un instinct fabulos al verbului tăios a fost ajutat de o conștiință estetică și lingvistică incomparabilă, permițîndu-i mlădierea plastică a tuturor straturilor limbii, integrarea lor într-o viziune artistică frapantă totdeauna prin ineditul asocierilor, al sintezei stilistice.

Trei componente esențiale par a reliefa cu precădere această originalitate stilistică ieșită din comun : a) epitetul rar ; b) metafora inepuizabilă ; c) antiteza violentă, definitorie. Ele configurează într-o interferență continuă și prin sinteze de mare inovație metaforică specificul artei argheziene în regenerarea tezaurului nostru lingvistic. O caracteristică de ansamblu a limbajului arghezian este hiperbola, în sensul exagerării voite, dar sugestive, a îmbinării noi de cuvinte, care „de la începutul limbii așezate într-un anumit fel, se logodesc aici într-o bucurie tainică" — cum spunea Sadoveanu despre stilul lui Eminescu. Într-adevăr, niciodată, în nici un text literar, nucleele stilistice, adică asocierile expresive, cu totul noi, de cuvinte, nu s-au conturat în modul în care Arghezi le-a creat cu o inspirație inepuizabilă, cu o forță extraordinară.

Să ilustrăm aceste trei aspecte fundamentale ale creației stilistice prin unele citate, de altfel ușor de găsit în toate sectoarele scrisului său, în cele patru volume, primele de *Scrieri*, care cuprind poezia, dar și în proza literară și publicistica lui. Amprenta artistică este izbitoare peste tot, într-atît scriitorul își mlădia limbajul și-l prefăcea în imagini noi, sugestive, cu perspective imense, cu densități și culori puternic conturate. Asocierile lui merg tocmai în direcția stilului, pe care l-a definit poetul însuși în conferința lui Eminescu de acum trei decenii, la Ateneu (1943) : „Stilul pare să fie *meșteșugul de a da cuvintelor duritate, relief, culoare și însuflețire*". Este ceea ce Arghezi urmărește în fiecare pagină a cărților sale. Deci epitetul rar :

Zări *de smalț*, văzduh *de ceramică*,
Streașini, un cuib de rîndunică.
Sprintenul aer miroase
A răchită tînără și a mătase.

*

Rînduri de pluguri,
Cocorii taie brazdă *stearpă* și ară
Nămolul tăriilor *de ceară*.

Logodnă

În giulgii clătinate se leagănă cu lacul
Făptura pretutindeni de față și dosită,
A celui ce cu firul de umbră și cu acul
Scînteii, îndesește pînza mereu pe sită.

Heruvic

În proză funcția epitetului este adesea de *a îngroșa ironic* o trăsătură esențială a amănuntului, a omului sau a gestului său : „Prin urmare este folositor și *alinător* să te alipești și de punctul de vedere și de persoana omului pe care mediocritatea lui sau credințele tale te obligă să-l deteşti. Adoptă, deci, toate măgăriile ca niște orientări *cardinale* și de cîte ori se va uita stăpînul la tine să te vadă *surîzînd, exuberant și fericit.*" (*Manualul de morală practică*, 1929).

Pe cît de tăioase și ironice sînt epitetele cronicii politice a vremii, pe atît de înălțătoare și definitorii, mereu noi, sînt calificativele valorilor reale, durabile, gîndurile poetice care jubilează în fața artei, adevărului, a oamenilor de geniu ; căci, iată două pasaje strălucite, mai ales prin epitet și metaforă, despre Caragiale și despre Ibrăileanu : „Ca Flaubert, *prințul chinuiților*, Caragiale căuta ore-ntregi, zile-ntregi, cuvîntul cel bun, elasticitatea *insinuantă*, sau asprimea, sau ritmul unei fraze. Intuiția lui, necunoscută la mulți din scriitorii mai tineri, era a unui artist de vocație. El vedea stilul aproape *material, cu scobituri, cu reliefuri, cu linii și arabescuri*, și cetind pe Caragiale străvezi conturul și graficul ideilor." (*Tablete de cronicar*, 1960, p. 26) ; „Iată un om pe care studiul nu l-a făcut pedant, pe care catedra nu l-a ciocoit, care n-avea un stil pentru academie și altul pentru fitecine, care nu era *dublu, triplu, nici încîncit*, ca personalitățile de rînd ale gradelor urcate : *scara cetății* trecea pe la spatele lui (Ibrăileanu), sus de tot, și el sta pe cea mai de jos, simplu, tocmai din pricina imensei lui complexități, și *omogen :* la 50 de ani, el îi avea încă pe cei vreo 20, cu care pornise, pelerin *singuratec*, pe un drum de cipri *fără sfîrșit în noapte*, deslușind printre ramuri strălucirile eternității." (Ibid.)

Epitetul rar contribuie adesea, cum se poate vedea din citatele date, la crearea unor metafore noi care dau relief aparte mesajului poetic. Suportul expresivității e desigur invenția metaforică, domeniu absolut original și infinit în creația argheziană, căci asocierile lui de cuvinte sînt atît de imprevizibile și atît de violente încît contextul uimește prin imensitatea perspectivei și a adîncimii :

E *pardosită* lumea *cu lumină,*
Ca o biserică *de fum și de rășină*
Și oamenii de *ceruri beți,*
Se leagănă-n stihare de profeți.
Rece, fragilă, nouă, virginală,
Lumina *duce omenirea-n poală*
Și *pipăitu-i* neted *de atlaz,*
Pune găteli la suflet și grumaz.

Vînt de toamnă

Elementele specifice ale limbajului arghezian, ca în versurile citate mai sus — cu statornice amintiri biblice —, bogate în epitete și me-

tafore, pornind adesea de la comparații (*Ca o biserică de fum*), concură la cristalizarea imaginii, cu sensuri adînci, cu sugestii infinite.

Metafora are rolul de a difuza înțelesuri noi, nuanțate, în densitatea sintagmei, marcînd puternic contradicția dintre formă și conținut, atît de frecventă în invenția poetică; *forma restrînsă*, aparent banală, din cuvinte uzuale, conține în *nucleul semantic nou* al sintagmei *valori maxime în ordinea expresivității artistice*. Vianu a notat cîteva formule ale densității semantice din metafora singulară a lui Arghezi: „Frunza toamnei... Întinsă-n șes pustiu *velință*" *(Înviere)*; „Întinde mîna, *piatră*, și tihnit..." *(Interior de schit)*; „...să treacă *rază*, ager și curat" *(Miez de noapte)* etc. Metafora are însă și rolul de a condensa semnificații nelămurite în miezul cuvintelor puține, *încifrînd*, cum cerea încă Eminescu, nuanțele gîndirii și simțirea poetică, atît de difuză, în contextul versurilor, cu accente inefabile de plasticitate:

> Aveai un fel de noapte în ochi și-un fel de glas,
> Că-n lupta de-a șoptitul, pe seară, m-ai rămas.
> Într-adevăr, destinul e tulburat de-o floare
> Ieșită din neunde, necum și la-ntîmplare.
> Și se trezește-n rouă din somnul ei închis,
> Trecînd dintr-o visare tăcută într-alt vis.
> Nici pravilele aspre, nici jugul lor nu pot
> Să-mpiedice ivirea garoafelor de tot.

Scrisoare

Este instinct artistic desigur, este inspirație înaltă în construcția acestor versuri originale, profunde, dar este și o conștiință estetică a limbajului, o știință a potențării cuvintelor, despre care poetul însuși ne-a lăsat gînduri bine cîntărite: „Meșteșugul cuvîntului a cernut și cerne fără răgaz lumea și sufletul ei — și a dat naștere literaturii și elocvenței. Un cuvînt numește, alt cuvînt îl pune în mișcare, un alt cuvînt îi aduce lumina. Un cuvînt cîntărește un miligram și alt cuvînt poate cîntări greutatea muntelui răsturnat din temelia lui și înecat în patru silabe. Cuvinte fulgi, cuvinte aer, cuvinte metal. Cuvinte întunecate ca grotele și cuvinte limpezi ca izvoarele pornite din ele. Într-un cuvînt se face ziuă și alte cuvinte amurgesc. Cuvintele scapără ca pietrele sau sînt moi ca melcii. Ele te asaltează ca viespile sau te liniștesc ca răcoarea; te otrăvesc ca bureții sau te adapă ca roua trandafirie. Chimia aplicată la culori și parfume este o copilărie comparativ cu magiile foarte vechi pe care le realizează cuvintele, de la primele cîntece și basme despre Dumnezeu și om. Toate cuvintele însă — continuă poetul — lăsate-n voia singurătății lor sînt ca niște timbre uzate și nu pot evoca peste-nconjurul lor îngust nimic. Cînd vine cîntărețul, povestitorul sau apostolul, cuvintele tremură ca păsările îndrăgostite la ivirea liniștitelor dimineți; ele cîntă, vorbesc sau amenință și blestemă... Și după cum sub un condei cuvintele

se îndulcesc, sub un condei mai viu ele înviază mai mult ; focul sfînt care le-a zămislit le dă şi o vigoare mai dură. Miracolul cuvîntului se împlineşte cu miracolul înflăcărării lui. Prin cuvinte trec lămpile cu raze divergente ale talentului de a le reconstrui." (*Tablete de cronicar*).

Acest poem despre cuvinte explică în termeni plastici substanţa metaforelor argheziene, insistînd asupra cultului cuvintelor făcătoare de minuni ; căci, într-adevăr, limbajul poetic arghezian ne pune în faţă, cu fiecare pagină, poezie sau proză, miracolul lumii coborît în cuvintele noastre, devenite *incandescente* sub condeiul inspirat al poetului. Să adăugăm aceste versuri din *Aleluia !* celor rostite fără ritm anume în poema de mai sus despre cuvinte :

Trudim o viaţă, Doamne, ca să ajungem firea
Şi ea dintr-o povară şi-un chin îşi face joc
De frumuseţi gingaşe, smerindu-ne. gîndirea.
Dă aripă furnicii şi coarne dă la taur.
Ce-i muncă şi osîndă la ea e-nchipuire.
Din basm în basm şi-aruncă funinginea de aur
Şi-acelaşi grai dă moarte şi dă şi nemurire.

Antiteza atît de puternic subliniată aici este foarte frecventă în poezia lui Arghezi, şi este o modalitate stilistică a ironiei mai ales în proză ; Eminescu îşi axase cugetarea şi expresia pe virtuţile sugestive ale antitezei, scriind într-o pagină de manuscris : „*Antitezele sunt viaţa*" (ms. 2258, f. 222). Aforismul este valabil şi pentru Arghezi, căci forţa critică a antitezei apare la fiecare pas pentru a îngroşa relieful evocării sau conturul unei situaţii, al unui personaj :

Pe strune cîntă şi el, pe strune cînt şi eu.
Eu cînt, aşa-ntr-o doară, ca pentru Dumnezeu.
El îmi pîndeşte ghiersul cu scripca lui săracă.
Eu nu m-aud. El silnic, munceşte să mă-ntreacă.

Romanţă

Alteori, într-o strofă antinomiile compun o realitate, aşa cum a pecetluit-o viaţa, care însă tulbură meditaţia poetului şi-i fixează o clipă condeiul pentru o metaforă, pentru o imagine memorabilă ; iată cum s-a transformat, în căutarea continuă a perfecţiunii strofelor, catrenul final din poema *Creion*, de la ediţia princeps (1927) la ediţia autorului din 1962 :

Şi trupul tău mi-e drag,
Lemn sfînt trandafiriu,
Şi trupul tău mi-e drag
Şi pentru ce nu ştiu.

Făptura ta întreagă
De *chin şi bucurie*
Nu trebuie să-mi fie
De ce să-mi fie dragă ?

Trecerea calitativă de la *repetiția* primei variante la jocul subtil al *antitezei* și al *interogației retorice*, deci cu răspuns afirmativ, ilustrează în mic opera de rafinare poetică a impresiilor infinite pe care scrisul arghezian le-a cristalizat în mii de pagini de mare artă literară, unanim recunoscută azi, ca un capitol glorios al literaturii noastre contemporane. „Rolul lui Arghezi în dezvoltarea limbii și artei noastre literare a fost deci acela de a fi anexat poeziei un sector lexical pe care convenția literară îl respingea mai înainte de a ne fi dat, prin contrastele vocabularului, o limbă plină de dramatism, sporită în vigoarea ei, de a fi înzestrat cuvîntul cu o mare concretitudine, de a fi sporit supleţea și conciziunea construcțiilor, de a fi dezvoltat metaforismul, de a fi stabilit mijloacele proprii ale gîndirii poetice. Prin această multiplă contribuție adusă artei literare, se poate spune, cu deplin temei, că Tudor Arghezi este cel mai mare poet român în epoca de după Mihai Eminescu. El este și un mare poet al literaturii contemporane a lumii întregi." (Tudor Vianu).

BIBLIOGRAFIE

Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. I—XXI, 1962 — în continuare.
„ „ *Pagini din trecut*, 1955.
„ „ *Lume veche, lume nouă*, 1957.
„ „ *Tablete de cronicar* (culegere de articole de Gh. Bulgăr și Emil Manu, prefață de D. Micu), 1960.

* * *

G. Călinescu, *Tudor Arghezi*, Iași, 1939.
Pompiliu Constantinescu, *T. Arghezi*, 1940.
Șerban Cioculescu, *Introducere în poezia lui T. A.*, 1946, ed. II, 1971.
O. Crohmălniceanu, *Tudor Arghezi*, 1960.
M. Petroveanu, *Tudor Arghezi, poetul*, 1961.
Tudor Vianu, *Arghezi poet al omului*, 1965.
Emil Manu, *Prolegomene argheziene*, 1968.
Al. Bojin, *Valori artistice argheziene*, 1971.
D. Micu, *Tudor Arghezi*, 1972.

Gh. Bulgăr, *T. Arghezi despre artă literară*, interviu, în „Luceafărul", 1 dec. 1958.
Sorin Alexandrescu, *Simbol și simbolizare*, în „Studii de poetică și stilistică, 1966.
Gh. Tohăneanu, *Sintaxa poetică a lui T. A.*, în „Scrisul bănățean", nr. 1, 1961.
Const. Crișan, *Contribuții la cunoașterea stilului lui T. A.*, în „Limbă și literatură", vol. V, 1961.
B. Cazacu, *Pe marginea operei lui T. A.*, în „Studii și cerc. ling.", nr. 5, 1968.
Gabriel Țepelea, *Corelația limbă-literatură*, 1971.

LUCIAN BLAGA

Îndată după primul război mondial, în 1919, Lucian Blaga s-a impus prin două volume, apărute concomitent, ca poet și gînditor, capabil să exprime într-o formă nouă adevăruri adînci, dînd lirismului și cugetării o substanță metaforică imediat remarcată ca originală și artistică de Iorga, Pușcariu și Lovinescu. Creația lui poetică și activitatea filozofică, apreciată contradictoriu în epoca dintre cele două războaie, s-au întregit cu o operă dramatică inspirată de mituri, tradiție și istorie națională (*Zamolxe, Meșterul Manole, Avram Iancu, Anton Pann* etc.). Astfel gîndirea, sensibilitatea și efortul creator atît de constant și intens ne-au dat una dintre operele cele mai vaste și mai adînci ale culturii naționale din deceniile din urmă, cu ecouri prelungi, tot mai prețuite de tînăra generație care recunoaște în fondul și expresia acestei opere o *sinteză majoră a spiritualității românești* pe linia marilor scriitori ai tradiției, îmbinînd valorile clasice cu cele mai moderne cristalizări ale expresiei poetice ale literaturii secolului nostru. Iată poezia și filozofia la un loc:

Copilul rîde:
„Înțelepciunea și iubirea mea e jocul!"
Tînărul cîntă:
„Jocul și-nțelepciunea mea-i iubirea!"
Bătrînul tace:
„Iubirea și jocul meu e-nțelepciunea!"

Trei fețe, în vol. „Poemele luminii" (1919)

Simplitatea cuvintelor și a construcțiilor, de o structură simetrică, fără rimă, dar cu un ritm interior sever marcat, conține o cugetare adîncă și o viziune nouă asupra realității comune; sinteză a vieții în mișcare: trei epoci, trei mentalități, trei manifestări definitorii ale omului într-un poem al vîrstelor, într-un limbaj comun, în care fiecare cuvînt e indispensabil și spune foarte mult. De altfel, teoretizînd uneori aspectele limbii poetice și încercînd o filozofie a stilului, în accepția cea mai largă, Blaga a apreciat în cea mai mare măsură importanța limbajului în construcția ideilor și a mesajului poetic: „Limba cea de toate zilele

este o unealtă și o formă a spiritului ; prin poezie limba devine un scop și un conținut al spiritului." („Contemporanul", 1965, nr. 10). Ideea lui despre valoarea reprezentativă a limbii unui popor era deosebit de înaltă, exprimată în ultimii ani într-o formă metaforică : „Toți românii anonimi, care de-a lungul secolelor noastre primordiale au creat limba românească, au colaborat la poezia lui Eminescu." (ibid.), sau : „Limba este întîiul mare poem al unui popor." (ibid.).

Îndelungata prelucrare a unui material expresiv tradițional și fabulos și contactul continuu cu filozofia artei, a stilului, i-au dat lui Blaga perspective excelente de pătrundere și de sinteză în domeniul delicat al structurilor limbajului, considerat în evoluția sa istorică și în configurarea experiențelor diverse ale artei literare. Comentariile sale asupra momentului Școlii Ardelene, ca punct de pornire a modernizării limbii naționale, și cele în legătură cu limbajul literar contemporan sînt substanțiale, de cert interes filologic, ca odinioară precizările atît de subtile ale lui Eminescu, iar mai tîrziu, concomitent cu Blaga, ale lui Arghezi și Sadoveanu.

„Fabuloasa absență a cuvîntului" despre care vorbea poetul, raportîndu-se la cea mai veche fază a amintirilor sale, a fost curînd înlocuită printr-o excepțională capacitate de a da cuvintelor comune valori afective, metaforice, în contexte cu totul originale, al căror suport e viziunea personală, adîncă, nuanțată și dinamică asupra vieții, naturii, stărilor de conștiință omenești. Întrucît avem la îndemînă o cercetare completă a vocabularului poetic din cele șapte volume publicate de Blaga între 1919 și 1943, de la *Poemele luminii* la *Nebănuitele trepte*, publicată recent de Mircea Borcilă, putem stabili certe puncte de reper în acest sector, completînd datele cu material ilustrativ din proza filozofică și din poemele apărute în volume în ultimul deceniu, fără a uita nici opera dramatică a poetului.

Constatăm de la început că există unele similitudini în această privință cu alți scriitori ardeleni, cu Slavici, Coșbuc, Goga, în sensul că mai mult decît termenii regionali, care nu lipsesc desigur, cuvintele populare, vechi și specifice cărților religioase, dau un ton arhaizant contextului. Poetul le selectează pentru a actualiza o tradiție și pentru a-și alinia scrisul cu acela al înaintașilor reputați. Am mai spus, de altfel, că prin opera scriitorilor tezaurul vechi și expresiv al limbii își perpetuează viața și-și reînnoiește vigoarea în aliajul atît de strălucitor al metaforei poetice : „Adînc subt bătrînele / verzile *zodii* / se trag *zăvoarele*, / se-nchid fîntînile. / / Așează-*ți în cruce* / gîndul și *mînile*. / Stele curgînd / ne spală *țărînile*." (Poezii, 1967, p. 132).

Dintre termenii mai rari, regionali și arhaici, reținem după lista întocmită de M. Borcilă : *corfe, foale, nănașă, progădii, zgulesc, țiținm*, căci altele ca : *fur, colb, cîrti, funigei, inorog, ornic, ogradă, pîclă, pravilă, soare răsare, stihie, strai*, și poate și altele, ca *lămpaș (Licuricii cu lămpașe)*, se regăsesc în scriitori de mare preț din alte provincii, la Sadoveanu,

Hogaș, Coșbuc, Rebreanu. Să adăugăm amănuntul că în ultimele lui poezii (ed. 1962, 1967), în postume, Blaga nu s-a ferit de asemenea vocabular sugestiv prin relief popular, țărănesc, autentic, un material pe care scriitorii români l-au folosit cu efect stilistic totdeauna. Iată în *Drum de toamnă* a doua strofă, și ultima :

> Miroase-a foi strivite în copite.
> Prin crînguri trec cu calul *pintenog.*
> Aud *muntarițe,* cîntînd din *tulnic,*
> tăiat, în vis, din corn de *inorog.*

Termenii sacri, mai numeroși, amintesc de preferințele lui Goga, Arghezi, Sadoveanu sau Coșbuc ; la Blaga lista lor este considerabilă : *biblie, amin, biserică, candelă, cădelniță, călugăr, criptă, cruce, înger, liturghie, mătănii, mînăstire, mucenic, prapur, paști, prescură, rugăciune, scripturi, stareț, tămîie, vecerne* — și nu am citat termenii proprii ; cîteva cuvinte din mitologie revin sub condeiul poetului care a prețuit totdeauna mitologia ca o sursă adîncă, universală și populară de artă și de poezie : *Pan, Hades, Aheron, Olimp, Prometeu, Saturn, Phoenix,* ca și lexicul popular : *balaur, diochi, mană, vămi, zmeu, zodie, rai, iad,* ca și denumiri biblice cunoscute : *Iisus, Crist, Eva, Golgota, Milostivul, Elohim, Sf. Gheorghe, Vifleim* etc.

*
* *

Modern în concepții, modern în expresie, Blaga nu putea evita neologismele ; ele abundă în poezie, nu numai în proza lui de concepție, unde erau desigur inevitabile ; specific acestui lexic poetic este nivelul constant al acestui sector al cuvintelor, spre deosebire de alți scriitori, care, ajunși la maturitate, au cenzurat drastic uneori neologismele, în orice caz au avut în chip manifest o atitudine critică față de neologisme, ca Eminescu și Arghezi. Indicele recent cuprinde pentru cele 7 volume un număr de peste 100 de neologisme, printre care : *antene, capricornic, crispat, dogmatică, flancat, geometrie, monade, rune, runic, sonde, superb, triunghi.* Nu mai vorbim despre alte neologisme frecvente și în opera altor scriitori, la Eminescu, Goga, Anghel, Arghezi etc. : *abis, angelic, castă, catedrală, cosmos, febră, grotă, liane, mag, nimb, mur, senior, sublim* etc. Se știe că volumul de poeme din 1962 se deschide cu *Mirabila sămînță,* în care epitetul actualizează un cuvînt vechi ; dicționarul tezaur în redactare recentă pentru litera M (1965) îl califică „latinism învechit", cu atestări la autorii latiniști din secolul trecut : Vasilc, Barcianu, Alexi, deci numai în textele neliterare. Termenul cu valoare de superlativ s-a impus și l-au folosit în ultimul deceniu mai mulți scriitori și publiciști. Începutul poemei și al cărții din 1962, ca și structura ei întreagă, apoi finalul de înaltă sugestie metaforică, pun în lumină transfigurarea artistică a termenilor noi, a cuvintelor curente, unele de mare abstracțiune, încărcate în vers cu adînci semnificații poetice : „Mi-ai dibuit aplecarea firească și

gustul ce-l am / pentru tot ce devine în patrie, / pentru tot ce sporește și crește-n izvorniță. / ... Am văzut nu odată sămînța *mirabilă* / ce-nchide în sine *supreme* puteri. / Neînsemnate la chip, deși după spiță alese, îmi par / semințele ce mi le ceri. / ... Palpită în visul semințelor / un foșnet de cîmp și amiezi de grădină, / un veac pădureț, / popoare de frunze / și-un murmur de neam cîntăreț."

Neologismul se întîlnește uneori, ca în această poemă, cu termenul popular vechi, sau cu un cuvînt rar, făcut poate chiar de poet: *izvorniță*; în alte locuri: „raiul *sorin* (de la *soare*), locul *sorin*"; *trabant*; *desmărgini*; *ducăuș*; *netăcut* etc. Statistica lui M. Borcilă este revelatoare în privința sistemului lexical din opera lui Blaga, atît ca frecvență cît și ca noutate, ca revalorificare poetică a termenilor rari, a neologismelor numite, teoretic, elemente inexpresive, abstracte, lipsite de seva picturală a „cuvintelor poetice", tradiționale.

În esență, nucleul lexical de bază al poetului nu se deosebește de acela al poeților români moderni, dar *sintagmele poetice* în care intră el, contextele pe care le compune, obținînd imaginile cu totul originale, au surprins încă de la început pe Lovinescu, pe Iorga și pe Pușcariu, ca să numesc autori de mare prestigiu din domenii diferite. La Blaga acest *nucleu lexical* cuprinde cuvinte ca: adînc, amurg, apă, arde, aur, bătrîn, cale, casă, cîntec, clipă, clopot, codru, cruce, cuvînt, drum, duh, Dumnezeu, făptură, fîntînă, floare, foc, gînd, glas, inimă, izvor, înalt, înger, joc, lacrimă, larg, liniște, lume, lumină, lună, lut, margine, minune, moarte, munte, negru, noapte, nor, ochi, pădure, pămînt, poartă, poveste, sat, semn, sfînt, sfîrșit, singur, sînge, soare, somn, stea, stinge, suflet, taină, timp, toamnă, trece, țară, țărînă, țărm, umbră, urmă, val, vale, vatră, văzduh, veac, vechi, viață, vînt, vis, zare, zbor, zeu, zori.

Dacă frecvența indică anumite preferințe ale poetului și pune în lumină acele *cuvinte-cheie* care susțin și compun arhitectonica operei lui L. Blaga, atunci să reținem ordinea cuvintelor cu frecvența cea mai mare, așa cum a stabilit-o recent cercetătorul citat, M. Borcilă: *lumină* (82), *pămînt* (66), *cer* (64), *stea* (57), *apă* (55), *mînă, noapte, ochi* (54), *vînt* (53), *lume, mare* (49), *floare* (42), *soare* (41), *drum* (40), *zi* (39), *inimă* (38), *trup* (37), *an, lună* (35), *mare* (s.), *negru* (34), *semn, suflet* (31), *foc* (29), *sînge* (28), *gînd* (27), *munte, poartă, sat, umbră* (25), *boltă, cuvînt, singur, somn* (23), *iarbă, pas, toamnă* (22), *casă, Dumnezeu, frunte, înalt, lacrimă, lut, urmă, veac* (21), *aur, bătrînc, cîntec, runte, pasăre, pădure, țară* (20). Am notat cuvintele pline semantic, semnificative, iar nu verbele (ca: *veni, știi, vrea, cădea, vedea, trece, sta, auzi, căuta, cînta, crește, face, aștepta, purta, ține* — cele mai frecvente după *a fi* și *a avea*). De reținut și amănuntul cum se grupează, în același rang, unele cuvinte-cheie la Blaga, dintre care mai citez, pentru că asocierea lor la un anumit nivel de frecvență conține o indicație asupra orientării limbajului artistic în sensul preocupărilor, al aspirațiilor autorului: *amurg, stinge, țărînă* (17), *minune, moarte, vatră* (15), *cale, cetate, clopot, dor, făptură, oraș, rază, vreme,*

zare, zbor, zeu (13) ; *adînc, amar, apus, nor, pleoapă, val, văzduh, zori* (12). Important aspect al frecvenței : neologismele sînt folosite mai ales o singură dată, puține de două ori sau de trei ori (*grav, ocean, semnătură*).

* * *

Mai importantă decît statistica termenilor este valoarea lor aparte în creația lui Blaga, adică înnoirea semnificațiilor unor cuvinte în contexte noi, cu un cuvînt gradul nou de *conotație specifică*, de valorificare metaforică a termenilor comuni ; într-asta stă originalitatea limbajului poetic al oricărui scriitor. Blaga a fost recunoscut de la început ca un inovator în acest domeniu, iar de-a lungul a patru decenii de activitate, mulți scriitori și critici de autoritate, ca Lovinescu, Vianu, Ion Barbu, Ralea, Iorga l-au prețuit. Încă în 1929, Ion Barbu se bucura de întîlnirea sa cu opera lui Blaga, pe care o vedea deasupra tuturor experimentelor poetice din epocă, o afirmare certă de artă a limbajului, cu înnobilarea sugestivă a cuvintelor de uz curent în versuri memorabile ; deci, peste cele trecătoare ale vieții literare, „flutură aurul legendar al unei nobile poezii", — scria Ion Barbu („Ultima oră", 24. II, 1929 ; cf. p. 474). Cuvinte ca : *taină, noapte, vrajă, rod, poartă, drum, cetate, cale, casă, fîntînă* etc. evocă în imagini, simboluri fundamentale, esențiale pentru obștea noastră.

Într-o poemă ca *Belșug* nu există nici un termen nou, dar cuvintele populare, vechi spun totul, poetic, metaforic în fiecare distih, confruntînd *efemerul cu eternul*, natura cu omul fericit în sînul atîtor frumuseți ale pămîntului, ale cerului ; pentru lexicul simplu, totuși atît de sugestiv, pentru imaginile noi, de maximă transparență poetică și de efect adînc în cititor, poema trebuie citată, ca exemplară, ca multe altele, ilustrînd procedeele de sinteză, de *densitate și culoare*, prin termenii cei mai obișnuiți : „Negrule, cireșule, / gîndul rău te-mprejmuie. /. / Jinduiesc la taine-coapte / guri sosite-n miez de noapte. / / Om și păsări, duhuri, fluturi / nu așteaptă să te scuturi. / / Prea ești plin de rod și vrajă, / vine furul, puneți strajă / / Las' să vie, să culeagă, / Vara mea rămîne-ntreagă. / / Stelele deasupra mea / nimeni nu mi le-a fura !" (p. 191).

Cum poetul vorbea în tinerețe despre „polivalența estetică a naturii" (în „Ferestre colorate ; însemnări și fragmente", 1926), creația lui ilustrează, ca în poema de mai sus, polivalența estetică a cuvintelor, capacitatea lor de a contura în relief sensibil conceptele, impresiile, aspirațiile și reacțiile poetului, deschis tuturor minunilor naturii și minții umane.

Am arătat în alt loc cum filozoful și poetul Blaga își fixează meditația, pilonii lirismului său, în cuvinte cheie care evocă adesea infinitele forme și semnificații ale cosmosului ; *orizontul și dimensiunile* lui polarizează sistemul de idei și de imagini poetice și imprimă stilului, limbajului artistic, o înnoire continuu surprinzătoare prin relațiile noi dintre cuvintele chemate să exprime dens și colorat aspecte semnificative ale realității. Un șir lung de titluri ale poemelor cuprinse în vol. de *Poezii*

(1967), cel mai complet registru al creației poetice a lui Blaga, evocă propensiunea scriitorului spre tainele eterne ale universului și ale omului, căutarea adevărurilor esențiale, sinteza mitului și transfigurarea gîndirii fabuloase în simboluri ale aspirațiilor eterne ale omului. Cîteva titluri grăitoare în privința tematicii poetice : *Sufletul satului, Peisaj transcendent, Cerească atingere, Lumină din lumină, Răsărit magic, Văzduhul semințe mișca, Munți și nori, De rerum natura* (de la Lucrețiu citire !), *Orizont pierdut* etc. Conotația metaforică apare și în astfel de titluri grăitoare pentru poetul filozof : *Coasta soarelui* din care citez excelenta strofă finală, cu lapidara asociere barocă, hiperbolică a cuvintelor vechi și noi, care însă pot compune din cîteva linii simple un tablou memorabil al verii : *„Neclintite-s morile, / gîndul, sarcofagele, / frunza și catargele, / Ard în lume orele."*

* * *

Fonetica și gramatica limbajului lui Blaga nu prezintă particularități frapante ; ici-colo o notă aparte de vechime și grai popular, pentru a sugera variante expresive posibile, mai rare, deci mai cu rezonanță în curgerea ritmică a versurilor : *pîne, cîne, chiemat, streașina, tărnă, cetire, flăcări, mumă*, sînt fonetisme populare în nordul țării, ca la Sadoveanu, ca la Coșbuc. Iotacizarea verbelor și formele paralele de plural, ca și de genitiv feminin, țin de tradiția scrisă a limbii, luate din vorbirea comună : *să vie, să rămîie, să puie ;* „Lumea din *mînile* tale-a zburat ; bătăile *inimei ;* lacrimi sunătoare ale *dumnezeirei* peste ogor ; *Lichene* și buhe și viespi îl cuprind." ; iar din ultimele poeme ale lui Blaga : *mulcom, frumsețe* (...„căci *frumsețea* ei dispare / în *frumsețile* ce vin"; p. 305); „*Iubirea* țîșnește din *țărnă* și face pămîntului aură, / s-ajungă-n tării, s-acopere crugul." (p. 307) ; *despoiată, să ție* („Viața mea ! / O clipă de-ar fi fost *să ție,* / am întrerupt cu ea / o veșnicie." (p. 369) ; *suferinți* („Și-am ispășit / cu *suferinți* — o mie." ibid.).

Superlativul prezintă atît aspecte arhaice, ca în vechile cărți sacre, cît și forme livrești, latinești la origine : „Amare *foarte* sunt toate cuvintele" (p. 87) ; „Odă *simplisimei* flori" (p. 374). Adesea nuanța afectivă intensă este marcată printr-un superlativ străvechi, în toate limbile la fel : repetarea cuvîntului, la Blaga mai ales a adjectivului : „O voce ieri din adînc s-a înălțat / *amară, / amară, / amară* (p. 152) ; Vîntu-n apă face *undă,— / unda-i undă* nu e rană (p. 433) ; „*Greu* e totul, timpul, pasul, / *Grea*-i purcederea, popasul. *Grele*-s pulberea și duhul, / *greu* pe umeri chiar văzduhul. / *Greul cel mai greu* mai mare / Fi-va capătul de cale." (p. 411). Destul de des Blaga folosește adjectivul substantivat dîndu-i o potență simbolică, abstractă, generalizatoare : *înaltul, greul, adîncul, tăcutul, binecuvîntatul, amarul, medievalul, ducăușul* etc.

Cum se știe, specific limbajului poetic, ca un element subiectiv omniprezent, este pronumele personal, în limba română foarte frecvent fiind formele scurte, neaccentuate, ale acestui pronume, prin care se subli-

niază prezența autorului în miezul evocării, al cîntecului său : „Porumbii *mi i*-am slobozit / să-ncerce pajiștea cerului ; / Pe vatra dorăbiei / inima *mi*-o-ngrop subt spuză / să-*și* țină jăratecul. Paserea focului / nu-*mi* filfîie peste pereți." (p. 109) „să-*ți* arăt ce-*mi* ești *tu mie*" (p. 302) ; „Chiar trecutul să *ți-l* pui / sub pecete. *Te* ferește / să-*l* descoperi, să-*l* descui, / dacă vrei ca să-*ți* rodească !" (p. 434).

Formele verbului sînt foarte bogate, avînd în vedere și faptul că alături de cele literare apar destul de des variante populare, mai ales la viitor și trecut, la care limba română dispune de o sinonimie bogată și originală. Iată începutul poemei *Cetire în palmă :*

La patruzeci de ani — în așteptare
vei umbla ca și-acum printre stele triste și ierburi,
la patruzeci de ani sugrumîndu-ți cuvîntul
te-i pierde în tine — în căutare.
Prin ani un vînt *o să te tot alunge* subt cer,
vei mînca miere neagră și aplecat *vei tăcea.*

Sau în densul *Epilog* la volumul *În marea trecere* din 1924, remarcăm nu numai forma de viitor popular, dar și un fonetism moale în primul verb, cuvînt-cheie al scurtei poeme ; la fel, formă populară are și adverbul :

Îngenunchiez în vînt. *Mîne* oasele
au să-mi cadă de pe cruce.
Înapoi nici un drum nu mai duce.
Îngenunchiez în vînt :
lîngă steaua cea mai tristă.

Perfectul compus foarte frecvent, alternînd mereu cu prezentul, uneori în chip neașteptat la acest poet ardelean este înlocuit cu perfectul simplu, timp peste tot utilizat în cărți, în toate provinciile noastre, deși vorbirea obștească nu-l are în Ardeal : „*Avui* și eu odată spatele ars de urzicile soarelui / și tălpile goale." (p. 229) ; „*Văzui* cîndva prin munți iberici" (p. 405) ; „*Văzui* în Pompei acel cîne roman. / Așa ni-l *voiră* zeițele sorții" (p. 239). Un registru bogat al altui mod, imperativul, prin definiție afectiv și retoric, totuși contextul lui Blaga nu pare grandilocvent : „*Dați*-mi un trup / voi munților, / mărilor" (p. 60) ; „*Nu te-mpotrivi.* Tu va trebui să iai această grijă asupră-ți : / în poarta, la care-am ajuns, trecînd prin această vale, / să fii straja copilăriei mele." (p. 229) ; „Iubito-*mbogățește*-ți cîntărețul, / *mută*-mi cu mîna ta în suflet lacul" (p. 269) ; „*sporește*-mi inima c-o ardere, c-un gînd." (ibid.) ; „*Spune*-o-ncet, n-o *spune* tare." (p.286) ; „*Poartă*-ți, tînără, adevărul" (p. 315) ; „*Îndoaie*-ți genunchii, / *frînge*-ți mîinile, / *deschide* ochii și *miră*-te." (p. 111) ; „*Sapă*, frate, *sapă, sapă,* / pînă cînd vei da de apă. Ctitor *fii* fîntînilor ce / gura, inima-*ți* adapă." (p. 334).

Inversiunile verbale nu lipsesc, pentru a reliefa natura populară a acestui limbaj poetic: „*auzi-s-ar* atuncia măreții mei pași" (p. 60); „*Regăsescu-mă* pe drumul / începutului, străbunul." (p. 203); „Cu aroma-i ca veninul / *amintește-mi-se*-arinul" (ibid); „*găsi-voi* cîndva cuvenitul / sunet de-argint, de foc?" (pe. 232); „Mai *aminti-mă-va* un trecător / vreunui străin, sub ceasul lor?" (p. 237); „Tiparul în Tine *păstra-mi-l-voi.*" (p. 239); „ce voi fi, cînd m-oi întoarce / la obîrșie, la izvor? / *Fi-voi* dor atuncia? *Fi-voi* nor?" (p. 421).

Adverbul provenit din adjective ocupă un loc însemnat în construcția poetică: „Arbori cu crengi *tăgăduitor* aplecate" (p. 144); „*calm* pe umeri îmi cădea, / adusă rar, cenușă din vulcani străini" (p. 225); „Va să plouă / *ecuatorial* pe seară." (p. 250); „Tristețea renunțării Dumnezeu o încerca *molatic.*" (p. 431); „Ard *mulcom* lumînările / de ceară în sfeșnice. / Un tîlc s-alege *sibilin* / prin umbrele veșnice. (p. 422).

*

* *

Structura propozițiilor și a frazelor reflectă ritmul gîndirii și melodia interioară a lirismului lui Blaga, depășind, după împrejurări, tiparele tradiționale ale limbajului poetic și configurînd în variante infinite nucleul, simbolurile, semnificațiile adînci ale mesajului poetic. Propozițiile nominale enunță abia un simbol, o dimensiune a realității: „Pe-un pisc. Sus. *Numai noi doi.*" (p. 32); „Sub bolți, de nicăiri nici un ecou" (p. 133); „Dincolo soarele și grădina cu stupi." (p. 87); „Ziua a șasea / Sîmbăta a ierbii." (p. 252); „*Ziuă verde. Duh de nuc.* / Toate drumurile duc unde-i raiul vîntului, / dragostei, cuvîntului." (p. 409). Alteori, infinitive subiect semnalează o acțiune, o mișcare definitorie pentru starea încordată de spirit: „*A cunoaște. A iubi.* / Înc-odată, iar și iară, / *a cunoaște-n*seamnă iarnă, / *a iubi* e primăvară." (p. 329).

Sintaxa densă apelează adesea la simple juxtapuneri, alternate cu propoziții optative, exclamative, imperative — deci cu evidentă predominare a afectivității, fără șablonul retoric al lirismului comun, pentru că poetul pune totdeauna în cuvinte o substanță a adevărului sublimat, un sîmbure filozofic original care înalță dintr-odată expresia poetică pe treapta artei literare autentice, originale: „Soarele-n zenit ține cîntarul zilei. / Cerul se dăruiește apelor de jos." (p. 90); „Amiaza e dreaptă. Liniștea se rotunjește albastră. / Zboruri spre ceruri cresc. / Glasuri se irosesc." (p. 138); „Mocnește copacul. Martie sună. / Albinele-n faguri adună și-amestecă învierea, / ceara și mierea." (p. 185); „Nemișcați deodată brazii! / Sevele s-așează-n noapte. / Iese liniștea din munte" (p. 266).

Fraza cu subordonări evocă suprapunerile de impresii, direcțiile solicitării poetului; multe fraze mai bogate sînt adevărate tablouri sau cugetări de mare adîncime:

> Atîta-liniște-i în jur de-mi pare că aud
> cum se izbesc de geamuri razele de lună. (p. 12)

*

Căutăm pămîntul unde
mitic să ne-alcătuim,
ochi ca oameni să deschidem,
Dar ca pomii să-nflorim. (p. 248)

*

Nici o suferință nu-i așa de mare
să nu se preschimbe în cîntare. (p. 407)

Varietatea de structură a frazelor implică valori stilistice infinite. De la elementul ornant : epitete, comparații, repetiții frecvente, la personificări, invocații, metafore, antiteze, simboluri, — gama procedeelor de regenerare a vechilor termeni ne apare fără istov. Meditația atît de adîncă și difuză, îmbrățișînd toate ariile terestre și spirituale asociază continuu elementele între ele pentru a obține imaginea nouă, concentrată, cristalină a frămîntării poetului. „O insațiabilă aspirație la cunoașterea neîngrădită, la experiență totală, la topirea frenetică în fluxul vital, se tălmăcește divers, în reprezentări de infinită prospețime și scrieri imprevizibile." (D. Micu).

Latura sensibilă și plastică a meditației constituie șirul infinit al invenției stilistice, originalitatea soluțiilor lingvistice în transcrierea impresiilor mereu înnoite în contemplarea universului și a confruntărilor umane. Sîmburele metaforic al acestui limbaj liric îl situează pe Blaga pe treapta de sus a creației literare, alături de cei mai profunzi și mai originali scriitori europeni. Se poate spune despre arta poetică a lui Blaga ceea ce el însuși spunea în *Satul minunilor* despre tainica regenerare a vieții în mediul țărănesc, „plin de aromele zeului" :

Legi răsturnînd și vădite tipare
minunea țîșnește ca macu-n secară.

*

* *

Epitetul rar dă dimensiuni afective imprevizibile contextului, ca o componentă esențială a nucleelor expresive, a construcțiilor stilistice de continuă forță imprevizibilă a limbajului poetic nuanțat, adaptat la dinamica ideilor, a sensibilității scriitorului.

Blaga cumulează epitetele, articulează adjectivul, făcîndu-l parcă un nume autonom, cu mare greutate în context : „Adînc subt *bătrînele* / *verzile* zodii- / se trag zăvoarele, / se-nchid fîntînile." (p. 132) ; în *Hotar* citim :

Calea-lactee abia *ghicită* se pierde
scrisă în noapte *fierbinte* și *calmă*,
ca linia vieții runic *săpată*
într-o *imensă zăbavnică* palmă. (p. 158)

Antepunerea epitetului dă relief calității cuvîntului determinat, un cuvînt-simbol adesea, formînd împreună o sintagmă specifică operei lui Blaga, mai ales atunci cînd sintagma cu epitetul sugestiv numește un volum sau un ciclu de poeme dintr-un volum : „*Nebănuitele* trepte" (1943), sau, în vol. „Poezii" (1962), primul ciclu se numește, cu ajutorul unui epitet rar, latinism reînviat cum am spus : „*Mirabila* sămînță", prima poemă a ciclului cu acest nume, de asemenea, dă numele ciclului și abundă în epitete originale, în serii de epitete, unele frapante prin raritate :

Am văzut nu o dată sămînța *mirabilă*
ce-nchide în sine *supreme* puteri.
Neînsemnate la chip, deși după spiță *alese*, îmi par
semințele ce mi le ceri.
Culori *luminate*, doar ele destăinuiau trepte și har.
În rînduri de saci cu gura deschisă —
Boabele să ți le închipui : *gălbii*,
sau *roșii*, *verzi*, *sinilii*, *aurii*,
cînd *pure*, cînd *pestrițe*.

Sensul moral al calificării se alătură nuanțelor de culoare pentru a compune o evocare a miracolului germinației latente, așa cum o contemplă poetul începuturilor vegetale întrevăzute în semințele „mirabile". Alte epitete neașteptate urmează în strofa următoare :

Asemenea *proaspete*, *vii* și *păstoase*
și *lucii* culori se mai văd
Doar în stemele țărilor,
sau la ouă de păsări. Semințele-n palme
de le ridici, *răcoroase*,
un sunet auzi precum ni l-ar da
pe-un țărmure-al Mării de Est *mătăsoase* nisipuri.

Epitetul rar, hiperbolic, adesea antinomic, fortifică expresivitatea unor versuri pivot din fiecare poemă ; prin determinările cuvintelor-cheie Blaga evocă mai ales orizontul și imensele perspective ale universului și ale gîndirii umane. Consemnăm astfel : „vraja nepătrunsului *ascuns* în adîncimi *de întuneric*" ; „*largi* fiori de *sfînt* mister" ; „*întunecata* zare" ; toate aceste epitete în prima poemă a primului volum, *Poemele luminii*, din 1919 ; sau, tot acolo :

N-avea să-mi spună
nimic pămîntul ? Tot pămîntu-acesta
neîndurător de larg și-*ucigător de mut*
nimic ? (p. 6)

Constant, în succesiunea volumelor publicate, Blaga a pus mare preț pe epitetul bine plasat pentru a configura o notă izbitoare, definitorie a tabloului, a realității fizice și morale. În volumul *La cumpăna apelor* din 1933 citim poema antologică *Septemvrie* care începe astfel :

Prin ceasul *verde*-al pădurii
otrăvuri *uitate* adie.
Cresc lîngă ochiuri *ciudate*
brînduși cu viață *tîrzie*.

Ultimele lui cicluri din *Poezii* (1962) vădesc o selecție mai riguroasă, mai eficace stilistic, a epitetelor așezate așa încît să cuprindă simbolic, repetînd cu insitență, un adevăr transfigurat în strofe memorabile :

Negrăit de *încete*
sunt toate întîmplările.
cu osebire primăverile
vin *foarte pe îndelete*.
Și *prea încete, prea încete*
sunt toate cărările.

Cîntecul așteptării

Comparația, în care viziunea poetului capătă dimensiuni noi, cosmice, cu sprijinul termenului al doilea al sintagmei, aduce nu arareori în context amănuntele experienței rurale, rămasă mereu vie în conștiința artistului limbii. Să comparăm aceste două modalități de alăturare a componentelor comparației, reținînd partea lor finală care dă relief nou versurilor lui Blaga, ca un punct de plecare pentru neîntovitele lui metafore, sinteze unice de lirism și filozofie ; iată comparații diferite : „Strîns ținută sub surdină / *ca o pîlpîire de lumină* / inima tresare." (p. 266) ;

Sufletul satului fîlfîie pe lîngă noi,
ca un miros sfios de iarbă tăiată,
ca o cădere de fum din streșini de paie,
ca un joc de iezi pe morminte înalte.

Sufletul satului (p. 100)

Imaginile satului, amintiri rustice și impresii vii din mediul familiar, al primilor ani, se amestecă peste tot în creația stilistică, în comparații, antiteze, metafore, personificări. Ținuta abstractă a filozofiei care predomină în multe poeme este astfel estompată prin aceste elemente picturale concrete, cu bogate culori și reliefuri contrastante : „Pornim pe urmă iar / *ca două vîrtejuri* de vară pe drum." (p. 309); „Ne place să umblăm/

ca întrupările fumului" (ibid.); „stă păianjenul în plasă / *ca-ntr-o lume de mătasă.*" (p. 358); „Iată că părul meu se face / *Ca o cenușă ce-a înflorit*" (p. 359): „Număr *ca ciobanul* / cîte-s albe, cîte-s negre / zilele, tot anul." (p. 376); „Trăim subt greul văzduhului / *ca pe-un fund / adînc de mare*" *(p. 407).*

De la astfel de comparații la metafore nu este, cum se știe, decît un pas: suprimarea particulei comparative *ca*, sau a lui *cum, asemenea, ca și, parcă* creează metafora, cu acele deplasări semantice în sfera lexicului care abia pot fi explicate uneori; imprevizibilul asocierilor dă stilului poetic adîncime și noutate, prin excelență originale, definitorii pentru arta literară a scriitorului, concentrînd în același timp în 2-3 cuvinte o viziune nouă asupra lucrurilor. „Adevărul e că — spune Blaga — cuvintele sunt așa de anemice încît ar fi nevoie de un alai infinit de vocabule, esențiale și de specificare, pentru a reconstitui cu mijloace de limbaj faptul concret. Metafora plasticizantă are darul de suspenda un balast ce pare inevitabil și de a ne elibera de un proces obositor și nesfîrșit, pe care adesea am fi siliți să-l luăm asupra noastră. Metafora plasticizantă are darul de a face de prisos acest alai de cuvinte." *(Geneza metaforei).* Și, după ce arată că metaforele revelatorii „sunt destinate să scoată la iveală ceva *ascuns*, chiar despre faptele pe care le vizează", Blaga dă cîteva exemple de metafore, din ambele categorii, din opera sa poetică: „Iată un Septemvrie în pădure: *Prin ceasul verde-al pădurii / otrăvuri uitate adie.*" (metaforă plasticizantă), iar din categoria metaforelor *revelatorii* se oprește la un distih din memorabilul *Asfințit marin,* de atîtea ori citat și comentat în ultimul timp:

Soarele, lacrima Domnului,
cade în mările somnului.

Dar *metafora lui Blaga* este mai presus de toate o sinteză artistică a meditației unui poet filozof asupra lumii, a vieții, a rostului omenesc, asupra splendorilor naturii și a deceptiilor vieții. S-ar putea face un studiu original asupra filozofiei și a artei lui Blaga după culegerea și sistematizarea acestui material stilistic fundamental. Aici nu putem da decît cîteva exemple despre dimensiunea conceptelor și a peisajului, sublimată în *metafore* ca: „Am stăpînit cîndva un cer de stele / și lumilor / eu le cîntam din nai." (p. 72); „Suveici de aur, / mici zei de apă, / luînd sfatul lunii / învață să tacă" *(Peștii!* p. 192); „Focuri mari și focuri line — / cîte văd, atîtea inimi / bat în spații pentru mine." (p. 213); „Și vine toamna iar' / ca după-n psalm aminul. / Doi sîntem gata să gustăm / cu miere-amestecat veninul." (p. 377); „Încă un an și-un vis și-un somn — / și-oi fi pe sub pămînturi domn / al oaselor ce drepte dorm." (p. 441) —, am citat ultimele versuri ale volumului recent de *Poezii* (1967), ca un final metaforic al oricărei existențe, ca un testament al resemnării umane în fața destinului inevitabil.

Poetul a căutat să sporească rezonanța afectivă a limbajului său liric și prin repetiții și personificări, procedee obștești de altfel în stilistica limbii populare, dar la Blaga *frecvența lor și caracterul simbolic al cuvintelor reluate aparțin structurii filozofice specifice*; intensitatea și expansiunea semantică a cuvintelor repetate, cu un accent bine marcat în versul liber, dar mai ales în rime, fixează jaloanele originalității poetului în raport cu arta altor poeți români care au abordat teme similare, teme de altfel limitate în cîmpul experienței scriitoricești: natura și schimbările ei; omul și reacțiile lui specifice. Dar iată insistența poetului asupra termenilor vitali: *O, inima!* Mărturisiri afunde ard în ea... / *O, inima:* nebună, cînd se zbate-n joc sălbatic", și apoi fiecare strofă începe cu această exclamare (p. 29); „O voce ieri din adînc s-a-nălțat / *amară, amară, amară.* / Îngeri mulți murind și-au lăsat / lutul în țară." (p. 152); „Cînd trec punțile / de somn / îmi rămîne numai visul / și *abisul, și abisul.*" (p. 343); repetarea pronumelui urmărește sugerarea permanenței, adăugînd nota personificării: *E același, nu-s același.* / *E același* unic soare / răsărit din munte, gînd. / Să se întrupeze-n vale / *alte* umbre sunt la rînd." (p. 415).

Ideea de simbol, esența unei teme poetice, e subliniată mai ales prin repetări ale noțiunii anumite; așa sînt termenii din titlul poemelor: „*Cetini* negre; *Poveri*; *Lucruri* suntem etc. Cuvintele *pietre* și *greu* revin ca o obsesie simbolică, deși nu apar în titlul poemelor; aduc semnificații adînci în context: „*Greu* e totul, timpul, pasul, / *Grea*-i purcederea, popasul. / *Grele*-s pulberea și duhul, / *greu* pe umeri chiar văzduhul. / *Greul cel mai greu,* mai mare / fi-va capătul de cale." (p. 411); sau:

Pietre-n cale, mereu *pietre.*
Nime-n beznă nu mă-ndreaptă.
Pînă' la tine nici o *piatră*
nu mai vrea să-mi fie dreaptă.

Pietre sunt și iarăși *pietre.*
Pe poteca mea de dor,
greu se lasă, greu se lasă
Dumnezeul *pietrelor.*

din *Cîntec de noapte*

Aparentă simplitate în structura strofelor. — dar accentul plin care cade pe noțiunile-simbol: *pietre* și *greu* dă întregii construcții un profund înțeles alegoric, cu infinita perspectivă a opreliștei în calea fericirii; „nu știu ce suflare măreață" — cum spunea Maiorescu despre poemele lui Eminescu — însoțește versurile pline de filozofie condensată în cîteva cuvinte, inspirat alese și asociate pe muchia cea mai subțire și mai viguroasă a frazei poetice, uneori cu antiteze și hiperbole de infinite sugestii:

Cetini negre sună-n urmă,
drum mă poartă, chin mă scurmă.

Cetini negre sună-n față,
ceasul sîngeră prin ceață.

Cetini negre îmi descîntă,
geana inimii n-o zvîntă.

Cetini negre

Antitezele definesc realități paradoxale și aspirații contradictorii atît de specifice sensibilității poetice lirismului filozofic mai ales ; toți marii poeți romantici au cristalizat în imagini grandioase antiteze memorabile, Eminescu axîndu-și gîndirea și expresia tocmai pe acest procedeu al potențării ideilor și cuvintelor, notînd chiar pentru o definiție a convingerilor sale : „Antitezele sînt viața" (mis. 2258, f. 222). Filozoful și poetul se întîlnesc în punctul evaluării realităților antinomice care copleșesc viața omenească. Sînt foarte subtile și expresive antitezele lui Blaga : „Mirajul unui *dulce* fruct / îmbracă-un sîmbure *amar*." (p.335) ; „Împărații *s-au prăbușit.* / Războaie mari *ne-au pustiit.* / Numai în Lancrăm subt răzor / rămas-a firav un izvor." Și cu valorificarea sinonimelor limbii, următoarea strofă apasă asupra opoziției dintre cele efemere și simbolul vieții eterne care este *izvorul,* acum numit în finalul catrenului altfel, cu un sinonim : „Păduri s-au stins. Și rînd pe rînd / oameni în umbră s-au retras / veșminte de pămînt luînd. / Dar *șipotul, el, a rămas.*" (p. 350) ; sau, această antiteză care opune viața omului, cît o clipă, cu veșnicia la care aspiră creația și geniul ; el e însă strivit de mii de suferințe (cf. Eminescu — *Luceafărul) ;* iată deci *Inscripție acoperită de mușchi* cu lapidarele ei versuri, dar cu două antiteze esențiale : „Viața mea ! / *O clipă* de-ar fi fost să ție, / am întrerupt cu ea / *o veșnicie.* / / Și-am ispășit / *cu suferinți-o mie.* / Am ispășit / cu cîte-*o bucurie.*" (p. 369) ; cumulul de antiteze nu este o gratuită asociere de termeni poetici tradiționali, ci cristalizarea unui concept fundamental : „Din *dulcele* chin, / din *amara* plăcere / ce între *moarte* ne poartă / și *înviere,* / din voluptățile nopții, / din calda *împărăție,* / *o umbră*-ți rămîne / subt ochi, ușor albăstrie." (p. 373).

* * *

Elementele specifice ale stilului poetic, atît de original la Blaga, sînt orientate spre *expresia aforistică,* mult cultivată de poet, și spre potențarea meditației filozofice, nuanțată adesea prin excelente imagini colorate. Densitatea aforistică a versurilor sale diferențiază net pe acest scriitor de alți confrați, în general mai discursivi, mai difuzi în reliefarea sentimentelor și a reacțiilor personale din care naște imaginea nouă, construcția lirică fiind sublimarea emoției în cuvinte alese cu cea mai mare grijă. În fiecare poemă, Blaga a concentrat la maximum construcțiile, variantele *minime* fiind preferate frazelor arborescente : „Am pierdut soare și lună. / Golul cine mi-l răzbună ?" (*Noiembrie,* p. 235) ;

„Înalți și drepți ca fumuri, / poveri purtăm pe drumuri. / În pașii noștri : soartea. / Pe prund de suflet : moartea. / Sub zeaua noastră : oasele. / În inimă : frumoasele." (*Poveri*, p. 408). Concentrarea maximă a expresiei tinde să atingă un punct absolut : Blaga spunea despre sine că e mut ca o lebădă ; poeții înșiși sînt văzuți ca ființe care tac, ca în poema din epoca tîrzie, „Poeții", în care, paradoxal, creația poetică e pusă sub semnul tăcerii : „Ei tac ca roua. Ca sămînța. Ca un dor. / Ca apele ei tac, ce umblă subt ogor, / și-apoi sub cîntecul privighetorilor / izvor se fac în rariște, izvor sonor." (p. 423). Iar despre munca sa, poetul spune simbolic, în pur stil popular : „Țin război în duh arhaic. / Număr ca ciobanul / cîte-s albe, cîte-s negre / zilele, tot anul... / / Cîte sunt de toate, număr, / amăgiri și fumuri, / ziua-n-treagă număr, număr / rătăciri și drumuri." (p. 376).

De altfel, în perioada ultimă a vieții, Blaga s-a apropiat tot mai mult de izvorul popular al artei poetice, a făcut o antologie originală de poezie populară, caracterizată prin scurtimea poemelor, prin densitatea ideilor și maxima simplitate stilistică a construcției. Multe poeme din acest timp sînt în spiritul celei mai autentice creații folclorice, așa cum s-a întîmplat și cu Eminescu din epoca maturității, cînd, scuturînd podoabele, cum spunea T. Vianu, a condensat drastic, în formule aforistice, în imagini folclorice, idei adînci și un conținut foarte bogat de impresii, ca în *Luceafărul*, *Glossă* etc.

Blaga ne spune în cîteva poeme cît de mult a căutat numele cel adevărat al lucrurilor, culorile realității frapante, formula cea mai densă pentru filozofia lui adîncă : „Caut nume — fie-o mie — / să-ți arăt ce-mi ești tu mie... / / Nume dulci și nume-amare / mulcome sau sunătoare / le culeg din ceas, din cale, / nume multe cum sunt ale / florilor, suratelor : / arderea păcatelor, / mîngîierea apelor, / slava nestematelor, / suferința zorilor, / iureșul culorilor, / bucuria sfîntului, / lamura pămîntului." (p. 302). Două aspecte stilistice s-au conturat mai ales în faza maturității depline : apropierea de folclor și clasicizarea versurilor, pînă la preferința versurilor rimate, așa cum poetul mărturisea în unele note publicate postum în anexa la vol. *Poezii*, ultima ediție (1967) ; „De la forma versului liber, în ritmuri abrupte, trec tot mai mult la forma clasică, căutînd totuși să păstrez și să amplific modernitatea expresiei. Pe drumuri subt soare sau pe cărări adumbrite mă simt redat rostului meu ziditor."

În gen popular sînt scrise multe poeme din ultima perioadă, dar nu lipsesc nici din volumele anterioare ; de ex. : „Frunza-i alta-n lume nouă / Fluturi, om, poveste, rouă, / zarea albă-n cerc fierbinte, / șerpii prin amurguri sfinte — / tu te miri cum toate, toate / altfel sunt. Ah cum se poate / Numai luna, rea ori bună, / ți se pare-aceeași lună." (p. 210). Sau :

Ziua verde. Duh de nuc.
Toate drumurile duc
unde-i raiul vîntului,

dragostei, cuvîntului.
Toate drumurile duc
către Joia focului,
spre amiaza locului
unde arde patima,
unde cîntă lacrima.

Toate drumurile duc

E de reținut amănuntul că Blaga a făcut o *antologie de poezii populare*, după o riguroasă selecție, preferînd densitatea ideii și maxima simplitate a formei, cu bogăția sugestivă a rimei. Tipărită postum și această antologie a surprins pe cercetătorii operei lui Blaga în mod plăcut, identificînd evoluția poetului în sens paralel cu aceea a lui Eminescu, de la romantic la clasic, de la amploarea stilistică a construcțiilor la transparența imaginilor cu metafore adînci, plastice. Ilustrativă este pentru această etapă majoră a creației literare, poezie, proză publicistică, dramaturgie, poema *Umblăm pe cîmp fără popas*, densă, perfect ritmată și cu o bogată rimă, sugestivă pentru esența filozofică a lirismului lui Blaga, de-o transparență frapantă, cu invenții stilistice de mare subtilitate, deși lexicul este cel obștesc : „Umblăm pe cîmp fără popas / sub zodii prin tîrziul ceas. / Hotare, veac, tărîm s-au șters. / Mai suntem noi și-un univers. / / Pierdem în noapte, rînd pe rînd, / tot ce sub noi era pămînt. / Și mergem iar în gînd, la pas. / Un cer deasupra ne-a rămas. / / Vreo stea, cînd cade din tării, / fără să vrei, spre ea te tii, / și poala-ți potrivești, s-o prinzi. / Lucirea numai i-o cuprinzi." (p. 383). Sonoritatea cuvintelor-cheie, armonia internă a versurilor și acea consonanță intimă a noțiunilor cumulate intenționat pe spațiul restrîns al 1-2 versuri atinge performanțe neîntîlnite în alte opere literare românești : „O, gînd-vîrtej ! Deasupra mea / ce flori de nori, ce zori, ce sori !" (p. 323). Iar jocul rimelor bogate, intraductibile chiar într-o limbă atît de sonoră cum e italiana, în distihuri care exprimă sintetic, discontinuu, dar cu atît mai frapant, idei și peisaje, prin asocieri imprevizibile de noțiuni, sugerînd imensele perspective cosmice pe care le domină gîndirea poetului, ilustrează infinita capacitate de înnoire și modernizare a lexicului poetic românesc, ingenios strunit și cizelat pentru a evoca și cînta splendorile naturii și ale geniului uman, ca în acest *Asfințit marin* ales pentru a încheia capitolul : .

Piere în jocul luminilor
saltul de-amurg al delfinilor.

Valul acopere numele
scrise-n nisipuri, și urmele.

Soarele, lacrima Domnului,
cade în mările somnului.

Ziua se curmă, şi veştile.
Umbra măreşte poveştile.

Steaua te-atinge cu genele.
Mut tălmăceşti toate semnele.

Ah, pentru cine sunt largile
vremi ? Pentru cine catargele ?

O, aventura, şi apele !
Inimă, strînge pleoapele !

BIBLIOGRAFIE

Lucian Blaga, *Poezii*, ed. G. Ivaşcu, EPL, 1967 (introducere şi note).
„ „ *Izvoade, eseuri, conferinţe, articole*, Minerva, 1972.
„ „ *Scrieri despre artă*, antologie, note, studiu introductiv de Emil Manu, prefaţa de D. Micu, Meridiane, 1970.
„ „ *Dor şi eternitate*, antologie, comentarii de Marin Bucur, Albatros, col. „Contemporanul nostru", 1971.
„ „ *Hronicul şi cîntecul vîrstelor*, EPL, 1966.
„ „ *Trilogia culturii*, cuvînt înainte de Dumitru Ghişe, ELU, 1969.
„ „ *Zări şi etape*, EPL, 1968.

Studii şi articole

Tudor Vianu, *Lucian Blaga — poetul*, în rev. „Gîndirea", 1934, nr. 8.
Ov. S. Crohmălniceanu, *Lucian Blaga*, EPL, 1963.
Dumitru Micu, *Lirica lui Lucian Blaga*, EPL, 1967.
Estetica lui Blaga, Ed. ştiinţifică, 1970.
Mircea Borcilă, *Teoria limbajului poetic la Blaga*, în „Limbă şi lit.", 1/1972.
„ „ *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în „Studii de limbă literară şi filologie", vol. II, 1972.
Gh. Bulgăr, *Cuvinte-cheie la Blaga*, în vol. „Studii de stilistică şi limbă literară", Ed. didactică şi ped., 1971.
Şt. Aug. Doinaş, *Poetica blagiană : de la „osînda" la „mîntuirea" cuvîntului*, în rev. „Secolul 20", 1970, nr. 5.
Ion Pop, *Lucian Blaga şi definiţia poeziei*, în rev. „Steaua", 1970, nr. 5.
Sextil Puşcariu, *Poezia şi drama lui Lucian Blaga*, în „Revista fundaţiilor regale", 1935, nr. 8.
„ „ *Contribuţia Transilvaniei la formarea şi evoluţia limbii române*, ibid. 1937, nr. 5.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ*

T. Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte şi monumente vechi*, Blaj, 1854.
O. Densuşianu, *Istoria limbii române*, vol. I, II, Bucureşti, 1961.
Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, ed. I, 1961, ed. II, 1972.
P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii române literare în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, ed. II, 1927.
Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, 1941
„ „ *Studii de literatură română*, 1965.
„ „ *Studii de stilistică*, 1968.
D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, 1959.
„ „ *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, 1965.
„ „ *Studii de lingvistică română*, 1970.
Al. Graur, *Evoluţia limbii române, scurtă privire istorică*, 1963.
„ „ *Tendinţe actuale ale limbii române*, 1968.
B. Cazacu, *Studii de limbă literară*, 1960.
I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale*, 1961.
I. Coteanu,
I. Dănăilă. *Introducere în lingvistica şi filologia românească*, 1970.
G. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, 1947.
G. Istrate, *Limba română literară, studii şi articole*, 1970.
W. Bahner, *Das Sprach — und Geschichtsbewusstsein in der Rumänischen Literatur von 1780—1880*, Berlin, 1967.
M. Ruffini, *La Scuola latinista romena (1780—1871)*, Roma, 1941.
Gabriel Ţepedea, *Studii de istorie şi limbă literară*, 1970.
„ „ *Corelaţia limbă-literatură*, 1971.
Gh. Bulgăr, *Scriitorii români despre limbă şi stil*, 1957, ed. II, 1966.
„ „ *Studii de stilistică şi limbă literară*, 1971.
V. V. Grecu, *Studii de istorie a lingvisticii româneşti*, 1971.
Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 1965.
* * * *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. 1—2, 1969.
„ „ *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. I, 1969, II, 1972.
„ „ *De la Varlaam la Sadoveanu, studii asupra limbii unor scriitori români*, 1958.
„ „ *Contribuţii la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, vol. I, 1956 ; II, 1958 ; III, 1962.
„ „ *Istoria literaturii române*, tratat academic, vol. I, 1965 ; II, 1968.

* Celelalte lucrări consultate au fost menţionate la capitolele respective.

Studii consacrate unor epoci și momente ale evoluției limbii

P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, 1965.
Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre literare*, în „Limba română", 1960, nr. 5, p. 60 și urm.
G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, extras, 1956.
I. Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în „Limba română", 1960, nr. 2, p. 58.
I. Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în „Limba română", 1971, nr. 2, p. 113—124.
Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în sec. XVIII*, 1966.
Fl. Fugariu, *Antologia Școlii Ardelene*, 3 vol., 1970.
N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice*, 1962.
Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, 1971.
Luiza și Mircea Seche, *Contribuții la problema unificării limbii române literare în sec. XIX; în jurul „muntenizării"*; în „L. R.", 1961, nr. 2.
Al. Piru, *Literatura română veche*, 1963; *Literatura română premodernă*, 1964.
Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, 1966; II, 1969.
Sorin Alexandrescu, I. Rotaru, *Analize literare și stilistice*, 1967.

CUPRINSUL

Cuvînt înainte . . . . . .
Noţiunea de limbă literară; caracteristicile ei esenţiale . . . 6
(Gabriel Ţepelea)
I. **Epoca veche** 15
Primele texte în limba română; limba lor (G. Ţepelea) . . 15
Dezvoltarea limbii literare în sec. XVII—XVIII, pînă la Şcoala Ardeleană: a) dezvoltarea societăţii; b) preocupări pentru problemele limbii literare la cărturarii vremii (G. Ţepelea) . . 26
Principalele scrieri religioase: a) limba scrierilor lui Varlaam; b) Noul Testament de la Bălgrad; c) Dosoftei; d) Biblia de la Bucureşti (1688); e) Didahiile lui Antim Ivireanul (G. Ţepelea); f) Mineiele de la Rîmnic; g) Contribuţia lit. religioase la dezv. limbii rom. lit. (G. Ţepelea) 31
Limba istoriografiei; I. Cronicarii moldoveni: a) Grigore Ureche (Florente Ghinescu); b) Miron Costin (G. Ţepelea); c) I. Neculce (Traian Blajovici); d) Dimitrie Cantemir (G. Ţepelea); II. Cronicarii munteni: a) Stolnicul Cantacuzino; b) Anonimul cantacuzinesc; c) Cronica anonimă despre Brâncoveanu; d) Radu Popescu; e) Contribuţia literaturii istorice la dezvoltarea limbii române literare (G. Ţepelea) 60
Cărţile populare (G. Ţepelea) 98
Limba cărţilor juridice (G. Ţepelea) 102

II. **Faza de tranziţie spre epoca modernă**: a) schimbările petrecute în societatea românească în a doua jumătate a sec. XVIII şi începutul sec. XIX; b) limba manualelor şi cărţilor tehnice (G. Ţepelea) 107
Şcoala ardeleană: a) Samuil Micu; b) Gh. Şincai; c) Petru Maior; d) I. Budai-Deleanu (G. Ţepelea) 115
Scriitorii premoderni şi problemele limbii rom. lit.: a) Ienăchiţă Văcărescu; b) Dinicu Golescu; c) Iordache Golescu; d) C. Conachi (Tr. Blajovici) 141

III. **Perioada modernă.** Rolul lui Heliade în modernizarea limbii române literare (Tr. Blajovici) 151
Limba scrierilor lui Gh. Asachi (G. Ţepelea) 158
Rolul presei în dezvoltarea limbii (Gh. Bulgăr) 165
Modernizarea stilului administrativ (Gh. Bulgăr) 169
Contribuţia „Daciei literare" la dezvoltarea limbii literare; privire generală (Tr. Blajovici) 173
Scriitori şi probleme: a) C. Negruzzi (Gh. Bulgăr); b) Alecu Russo (Tr. Blajovici); c) Războiul limbilor (G. Ţepelea) 176

Limba și stilul scrierilor lui N. Bălcescu (G. Ţepelea) . . . 189
Grigore Alexandrescu (G. Ţepelea) 197
Anton Pann (Gh. Bulgăr) 206
Vasile Alecsandri (G. Ţepelea) 213
Al. Odobescu (G. Ţepelea) 224
Problemele limbii literare în discuţia Academiei române (G. Ţepelea) 235
T. Maiorescu; contribuţia sa la modernizarea limbii (G. Ţepelea) 241
Momentul Eminescu în dezvoltarea limbii literare (Gh. Bulgăr) 249
Limba operelor lui I. Creangă (G. Ţepelea) 268
I. L. Caragiale (G. Ţepelea) 276
I. Slavici (Tr. Blajovici) 287
G. Coşbuc (G. Ţepelea) 292
O. Goga (Gh. Bulgăr) 303
Al. Macedonski (Gh. Bulgăr) 314
Problemele limbii literare între cele două războaie (G. Ţepelea) 322

IV. **Perioada actuală** 333

Limbajul criticii literare (Gh. Bulgăr) 334
M. Sadoveanu (G. Bulgăr) 346
Liviu Rebreanu (Gh. Bulgăr) 363
Tudor Arghezi (Gh. Bulgăr) 378
Lucian Blaga (Gh. Bulgăr) 401

Coli de tipar : 26, 500
Tiraj 10 100+120 leg. 1/1
Apărut 1973

I. P. „Oltenia" Craiova
Str. Mihai Viteazu nr. 4
Republica Socialistă România
Comanda 64/6748

Lei 14,60